Muzej savremeneumetnosti, Beograd

O normalnosti. Umetnost u Srbiji 1989–2001

Milan Aleksić, Dejan Anđelković / Jelica Radovanović, Srđan Apostolović, Art/DaDjo, Artterror, Asocijacija Apsolutno, Dejan Atanacković, Corrosion, Jovan Čekić, Aleksandar Dević, Goran Denić, Marija Dragojlović, Mirjana Đorđević, Biljana Đurđević, Uroš Đurić, Nikola Džafo, Daniel Glid, Dejan Grba, Živko Grozdanić, Ivan Ilić, Zdravko Joksimović, Jasmina Kalić, Nina Kocić, Adrian Kovacs, Bata Krgović, Miodrag Krkobabić, Dragoslav Krnajski, kuda.org, Led Art, LOW-FI video, Magnet, Nikoleta Marković / Žolt Kovač, Zoran Marinković, Saša Marković Mikrob, Srđan Đile Marković, Stevan Markuš, Goranka Matić, Era Milivojević, Mihael Milunović, Milorad Mladenović, Zoran Naskovski, Predrag Nešković, Vladimir Nikolić, Tanja Ostojić, Neša Paripović, Branko Pavić, Vesna Pavlović, Branislav Petrić / Staniša Dautović, Žana Poliakov, Nikola Pilipović / Marija Vauda, p.RT, Mileta Prodanović, Nenad Racković, Vladimir Radojičić, Aleksandar Rafajlović, Nikola Savić, Sonja Savić, Vera Stevanović, Saša Stojanović, Bálint Szombathy, Škart, Talent, Vladimir Todorović, Zoran Todorović, Raša Todosijević, Vesna Tokin, Milica Tomić, UA!US, Urbazona, Veljko Vujačić, Vesna Vesić, Aleksandar Zograf, Dragana Žarevac

Muzej savremene umetnosti, Beograd, 11. septembar – 7. novembar 2005

O normalnosti.
Umetnost u Srbiji 1989-2001.

Autori i kustosi izložbe:
Branislava Anđelković
Branislav Dimitrijević
Dejan Sretenović

Autor i kustos segmenta "Umetnost i javna stvar":
Vladimir Tupanjac

Autor i kustos segmenta "Digitalna Srbija":
Kristian Lukić

Dokumentacija:
Aleksandra Mirčić

Produkcija, koordinacija i PR:
Maja Popović, Ana Nikitović

Organizacija:
Mišela Blanuša, Svetlana Jovanović

Asistent autora segmenta "Umetnost i javna stvar": Nana Radenković

Koordinacija i administracija:
Dušan Basta, Snežana Marjanović

Tehnička služba MSU:
Nikola Cvetković, Zoran Jakovljević, Radomir Pantelić,
Milan Simeunović, Dragan Stošić

Audio-vizuelni tehničar: Miloš Lužajić

Muzej savremene umetnosti se zahvaljuje:
Galerija Zvono, Ljubomir Erić, Radivoje Dražović, Slavko Timotijević, Aleksandar Rafajlović, Dragoslav Grujić (tekstualni arhiv nedeljnika Vreme), Vanja Kranjac i Marija Milosavljević (RTV B92), Odeljenje za dokumentaciju RTS, Slaven Popara (Narodna biblioteka Srbije), Istorijski arhiv Beograda, Arhiv Studentskog kulturnog centra, Branka Dimitrijević, Vojin Dimitrijević, Velimir Ćurgus Kazimir, Darinka Pop-Mitić, Svebor Midžić, Petar Janković, Ljubomir Ristić, Damjan Radovanović.

Muzej savremene umetnosti se posebno zahvaljuje svim umetnicima bez čije podrške i profesionalne saradnje ova izložba ne bi mogla biti realizovana.

Ministarstvo kulture Republike Srbije

PUBLICIS

IT SUPPORT BY ComTrade Group

Sadržaj

Branislava Anđelković / Branislav Dimitrijević
Poslednja decenija: Umetnost, društvo, trauma i normalnost | 9 |

Dejan Sretenović
Putovanje po slikama i fantazmima devedesetih | 131 |

Vladimir Tupanjac
Umetnost i javna stvar (Srbija između 1989 i 2001) | 217 |

Kristian Lukić
Privremeno (off)online | 235 |
Umetnost novih medija u Srbiji na kraju 20. i početkom 21. veka

Biografije umetnika | 247 |

Hronologija | 283 |
(prir. Aleksandra Mirčić)

Appendix: UMETNOST NA KOSOVU | 367 |

Indeks ilustracija | 381 |

U godini kada Muzej savremene umetnosti obeležava četrdeset godina svog delovanja u zgradi na Ušću, pojavila se i potreba da se osvrnemo na razdoblje koje je neposredno iza nas i koje, iz današnje perspektive, predstavlja jedino razdoblje diskontinuiteta u radu Muzeja. Devedesete u Srbiji su sinonim za rat, nacionalizam, izolaciju, ekonomski kolaps i predstavljaju duboko traumatičnu epizodu u istoriji ove zemlje. S druge strane, to je vreme veoma bogate i zanimljive produkcije u oblasti vizuelnih umetnosti. Susret društvenog konteksta i visoko sofisticirane umetničke prakse može da inicira različite interpretacije u odnosu na pitanje uloge umetnosti i kulture u ovako problematičnom društvenom kontekstu. Izložba "O Normalnosti. Umetnost u Srbiji 1989–2001" je koncipirana bez pretenzije da je moguće načiniti zaista sveobuhvatnu istorizaciju umetnosti u ovom periodu,. Ona ne govori samo o umetničkim praksama, što bi bio luksuz bez presedana i u mnogo prosperitetnijim zemljama, već čini napor da pokaže i društveni kontekst u kome je ova umetnost nastajala. Mnogo je pažnje vrednih umetnika i pojava ostalo izvan ovog pregleda i to ne bi trebalo posmatrati sa zadrškom jer, tema srpske umetnosti devedesetih se tek otvara, kako za stručnu, tako i za široku javnost. Rad na istorizaciji ovog perioda je započet, i verujem da će biti provokativan za sve one koji imaju motivaciju ili osećaju nužnost da se dalje bave ovim razdobljem. Na izvestan način ova izložba sledi praksu MSU da pregled umetnosti 20. veka podeli u "decenijske" okvire. Iako smo svesni da ovakav metod ne mora više biti odgovarajući u okviru discipline istorije umetnosti, smatramo da su "devedesete" svakako decenija koja ima svoju istorijsku zaokruženost kada su u pitanju i društvo i umetnost u Srbiji. Zato ovo i jeste potpuno specifična "decenija", i to možda "poslednja decenija" kada je reč o ovakvom modelu istorijskog sistematizovanja diverznih umetničkih praksi.

Želeli bismo da zahvalimo svim umetnicima na saradnji pri realizaciji ovog projekta, jer su njihov rad i specifično mesto u ovom društvu bili osnovna motivacija da se projekat pokrene i da se konačno u jednom velikom i reprezentativnom prostoru vide dela koja su u političkom kontekstu devedesetih bila deo jednog ne-oficijelnog i paralelnog kulturnog i umetničkog prostora.

Branislava Anđelković
Direktor Muzeja savremene umetnosti, Beograd

Branislava Anđelković / Branislav Dimitrijević

POSLEDNJA DECENIJA: Umetnost, društvo, trauma i normalnost

U leto 1989. u Sarajevu je održana druga i poslednja izložba pod nazivom "Jugoslovenska dokumenta". Trebalo je da obeleži definitivno potvrđivanje "jugoslovenskog umetničkog prostora" kao zajedničkog i sasvim podrazumevanog kako za mlade umetnike koji se pojavljuju na sceni tokom osamdesetih, tako i za njihove prethodnike koji su ovaj "prostor" stvarali tokom XX veka.[1] Takođe, bila je jedan od aspekata sve evidentnije institucionalizacije savremene umetnosti u Jugoslaviji tokom osamdesetih, kada se u izvesnoj meri razvija infrastrukturna mreža (čvršća zajednica umetnika i kritičara, sve veći broj galerija, izvesna časopisna produkcija, itd) koja je nalikovala etabliranom umetničkom sistemu na zapadu, doduše bez njegove ključne komponente, organizovanog umetničkog tržišta. Katalog izloženih radova daje sliku jedne razvijene umetničke scene raznolikih stilskih izraza, sve u duhu "pluralističkog" koncepta internacionalne umetnosti pod okriljem tadašnjih shvatanja "postmodernog stanja"[2]. Izvesni kreativni optimizam koji se može detektovati pri ovlašnom pogledu na ovaj projekat već se u tom trenutku suočio sa jednim fundamentalnim neshvatanjem realnih konsekvenci političkih procesa koji su tokom osamdesetih zahvatili Jugoslaviju i koji su najavili njenu dezintegraciju. Istog leta, više od pola milijona ljudi srpske nacionalnosti okupiće se na Gazimestanu da obeleže šestotu godišnjicu od Kosovske bitke kao ključnog mesta mitske *sabornosti* "srpskog nacionalnog bića", i da čuju "besedu" novog vođe, Slobodana Miloševića, komunističkog kadra koji je bio interpeliran od strane različitih promotera "srpskog nacionalnog programa"[3] i otkrio moć nove ideološke šifre u vremenu dekadencije komunističke utopije. I u drugim dominantnim jugoslovenskim republikama (Slovenija, Hrvatska) uveliko su otpočeli procesi koji su vodili ka proglašenju "neminovnosti" kraja jugoslovenske zajednice, procesi koji su u svom temelju često imali argument o nepomirljivim kulturnim i civilizacijskim razlikama između severa i juga, zapada i istoka tadašnje države. Iako se u katalogu *Jugoslovenskih dokumenata* to ne može zapaziti, mnogi učesnici te izložbe svedoče o tome da su se pod okriljem deklarativnog potvrđivanja zajedničkog kulturnog prostora artikulisale mnoge razmirice na nacionalnoj osnovi, koje će ubrzo metastazi-

1 "... ovaj projekt treba posmatrati i kao okretanje vlastitoj tradiciji i kao jedan zajednički opštejugoslovenski program ili plan koji treba da uvede naše stvaraoce i zemlju u cjelini u moderan svijet", tvrdi Muhamed Karamehmedović u predgovoru kataloga: "Vezivni dijelovi našeg vremena", *Jugoslovenska dokumenta '89*, Sarajevo, 1989, str. 9.

2 "*Umetničko umetničkim sredstvima u umetnosti ove decenije* (...), stav je umetnika različitih generacija i prosedea, na izmaku ove decenije. Najpre *umetnik-umetnik*, a zatim umetnik-intelektualac, umetnik-ideolog, umetnik-bilo šta drugo. Ujedno ovaj umetnički stav postavlja se iznad *utopije* (...) iznad *izvanumetničkih ideala* u umetnosti, iznad ideologije....", piše Lidija Merenik povodom ove izložbe: "Svakoj epohi njena umetnost", *Moment*, 16, Beograd, 1989, str. 59-60.

3 Ovim se hoće reći da nije Slobodan Milošević bio taj koji je izumeo "modus vivendi" svoje sopstvene vlasti već se osetio pozvanim da obavi svoj posao pre svega od strane intelektualne elite: Srpska akademija nauka i umetnosti sa svojim "Memorandumom", Udruženje književnika oko kog se okupljalo jezgro novih nacionalističkih ideologa i čitav jedan širok spektar društvenih elita koji je "u ime srpskog naroda" stvorio platformu na osnovu koje je vladao Milošević. Među prvim vatrenim podržavaocima Slobodana Miloševića bilo je i mnogo tzv. "građanskih intelektualaca" koji su u njemu sve do početka rata prepoznavali "prvog političara koji je srpskom narodu povratio dostojanstvo". Bilo da je reč o političkom slepilu ili o iskrenoj veri u dobre namere novog vođe, ovakva pozicija velike većine pripadnika intelektualne elite i dan danas sprečava temeljan obračun s recidivima Miloševićeve vlasti.

rati i zaustaviti sve oblike kulturne saradnje. Tri godine nakon ove izložbe, Sarajevo će biti pretvoreno u najkrvaviju ratnu zonu i postati simbol tragičnog kraja jednog političkog i kulturnog projekta.

Već na početku ovog teksta očigledna je nemogućnost da se jasno razgraniči sofisticirana umetnička praksa koja je gradila svoj autonomni prostor i društveni kontekst u kom se otvorila politička kriza neviđenih razmera. Naravno, iz pozicije one tradicije pisanja istorije umetnosti na koju se oslanja ovaj tekst[4], nikada nije moguće načiniti ovakvu vrstu razgraničenja, ali umetnost u Srbiji devedesetih kao objekt ovog kritičkog pregleda posebno nije moguće sagledati izvan društvenih i političkih zbivanja upravo zato što je umetnička praksa konsekventno iskazivala težnju da se odvoji od proste referencijalnosti u odnosu na društveni kontekst, koji je po sebi bio "prejaka metafora" i koji je u svakom trenutku u ovoj deceniji imao značenjski prioritet u odnosu na deklarisanje autonomije umetničke prakse. Tako se umetnička praksa u ovoj epohi mora posmatrati i kroz burdijeovsko načelo da je "umetnost jedno od glavnih mesta negiranja društvenog" ali i kroz činjenicu da samo društvo nije pokazivalo posebnu potrebu za njom. Pa ipak, uprkos tome, umetnička praksa o kojoj je ovde reč, bila je veoma razvijena i u nekim svojim segmentima odbijala da negira društveno. Zato je važno razgraničiti implikaciju poimanja umetničke autonomije kao samo-refleksivnosti i samo-dovoljnosti "kreativnog duha" od ideje o autonomiji kao "oznaci one umetnosti koja ima ambiciju da bude nešto više od kulturnog simptoma"[5].

U spornim, istorijski bliskim, izrazito kriznim društvenim i političkim kontekstima, može se veoma lako upasti u dva različita tipa ćorsokaka. S jedne strane to jeste teorijski "vulgaran", ali u ekstremnim uslovima i sasvim relevantan, metod prepoznavanja umetnosti kao "kulturnog simptoma" upravo kada je sam kontekst "prejaka metafora", a s druge strane to je takođe "vulgarno" ali relevantno prepoznavanje apsolutne nesvodivosti individualnog kreativnog čina i društvenih procesa. Izbegavanje ovih ćorsokaka ne znači njihovo nekonstatovanje jer su i jedna i druga opcija u konstantnom opticaju, od svakodnevnog laičkog tretmana umetnosti pa do pozicije samog proizvođača umetnosti koji poseduje drugačije mehanizme spoznaje konteksta, zasnovane na ideji o estetskom ne samo kao o komponenti zadovoljstva već i kao izvoru saznanja: "estetsko nije posebna kategorija već princip artikulacije različitih sposobnosti, aktivnosti i načina saznanja. Ono što estetskom daje moć i stoga njen praktični i politički uticaj jeste njegova intimna veza sa znanjem".[6] U ovakvim relacijama leži jedina, po našem mišljenju, moguća autorizacija "umetnosti" kao oblika "iskustva" koje bi se moglo vrednovati više nego bilo koja druga vrsta kulturne prakse, kojih je u ovo doba razvijene tehnologije i medija i u sve većoj razgranatosti i dostupnosti različitih vidova popularne kulture bilo i mnogo više i imali su neposredniji uticaj na društveno polje. U ovom smislu će se i ovaj pokušaj da se napravi pregled one prakse koja se situira između vizuelnog opažanja i vizuelne kreativnosti[7] (i za koju i dalje kažemo da je umetnost) kretati u dva paralelna toka (ugrubo "umetničkom" i "društvenom"); njihovi antagonizmi i saglasja mogu da bar otvore mogućnost poimanja jedne određene epohe u jednom određenom geografskom i kulturnom prostoru, bez iluzija da se jedan tok može prevoditi drugim i obrnuto.

4 Ova tradicija bi se mogla identifikovati kao "društvena istorija umetnosti", ali u onom smislu u kom je ona u poslednje dve-tri decenije pretrpela kritiku i reviziju posebno u anglo-američkom akademskom miljeu. Umetnost nije prost odraz društvenog i kulturnog poretka jer umetničko delo "ostaje vezano kontekstom, a opet je nesvodivo na svoje kontekstualne okolnosti" (Michael Podro, *The Critical Historians of Art*, Yale Univesity Press, 1982, str. xx). Analiza konteksta je u ovom smislu neophodna, ali ne samo sa strane prepoznavanja postojećih okolnosti u kojima nastaje umetničko delo, već i u smislu prepoznavanja "fiktivnog" konteksta koje je neko delo anticipiralo: "kakve je posmatrače i čitaoce ono očekivalo, kakve je prostore trebalo da okupira i, iznad svega ostalog, kako je takva struktura očekivanja zaposela i prožela samo delo, određujući njegov idiom". (T.J. Clark, "Jackson Pollock's Abstraction", u S. Guilbaut, ed., *Reconstructing Modernism*, MiT Press, Cambridge, Mass., 1990, str. 176.)

5 Paul Wood, "Truth and Beauty: The Ruined abstraction of Gerhard Richter", u John Roberts (prir.), *Art has no history!: The making and unmaking of Modern Art*, Verso, London, 1994, str. 192.

6 Paul de Man, citiran u John Roberts, "Art Has No History! – Reflections on Art History and Historical Materialism", u *Ibid*, str. 31-32.

7 Modernizam je težio da krajnjom autonomijom umetnosti ostvari kritički kontrapunkt postojećim društvenim relacijama. "Kopernikanska mobilizacija" koja po Sloterdajku karakteriše modernističku pobunu protiv samo-po-sebi-razumljivog, mobilizacija je kreativnosti koja demonstrira da "svet ne vidimo onakvim kakav je, nego da njegovu 'stvarnost' moramo u mislima suprotstaviti utisku čula, kako bismo 'shvatili' šta je s njim." Međutim, vreme koje karakteriše ovaj princip doživelo je tako vrtoglav razvoj tehničkih i konstrukcionih mogućnosti, takvo ubrzavanje i umnožavanje procesa, da je više nemoguće imati pregled nad čitavim procesima: "Kada kopernikanizam dostigne tačku totalne vrtoglavice, kada oslobodi nepodnošljivo u vidu strateškog, informativnog, industrijskog i kognitivnog isparenja sveta, onda kopernikanska istina postaje neistinitija od ptolomejske iluzije". Zato Sloterdajk i govori o tome da osnovni pojam za teoriju estetike više ne može da glasi kreativnost već *opažanje*. Videti: Peter Sloterdajk, *Kopernikanska mobilizacija i ptolomejsko razoružanje*, Bratstvo Jedinstvo, Novi Sad, 1988.

Konsekvence "druge linije"

Naravno, *Jugoslovenska dokumenta* bila su samo jedna od poslednjih "jugoslovenskih izložbi". Krajem iste godine, kustos Moderne Galerije u Rijeci Berislav Valušek organizovaće u Banja Luci izložbu *Umjetnost za i protiv,* koja će biti prvi ambiciozan pokušaj da se predstave primeri "angažovane" ili političke umetnosti koja nije bila manifestacija zvanične ideološke platforme jugoslovenskog socijalizma, već forma kritike kako zvaničnog dogmatizma tako i zvaničnog dezideologizovanja umetničke prakse u Jugoslaviji. Tom prilikom je organizovan i razgovor sa kritičarima iz svih delova Jugoslavije. Međutim, upravo ovakva prilika da se govori o umetničkoj refleksiji tadašnjih veoma problematičnih političkih zbivanja ispostavila se simptomatičnom za fundamentalno nerazumevanje odnosa umetnosti i politike i uloge umetnika u kriznim društvenim okolnostima. Ovo ponajbolje pokazuje osvrt Želimira Koščevića, objavljen u jednom od poslednjih brojeva beogradskog *Momenta*, časopisa koji je bio od centralnog značaja za umetničku scenu osamdesetih u Jugoslaviji. Uz priznanje kustosu na značajnom pokušaju da markira odnos umetnosti i politike, Koščević sa žaljenjem konstatuje da se "ništa bitno nije na ideološkom planu umjetnosti desilo nakon konceptualizma" (t.j. nakon "novih umetničkih praksi" sedamdesetih) i da umetnost ne pokazuje nikakvu intenciju da bude *društvena*:

> Izgleda mi, danas, krajem januara 1990. da smo svi bili pomalo idealisti, da smo htjeli više od onoga što se moglo dobiti, da smo se prevarili u procjeni istinskog jugoslovenskog umjetničkog potencijala što se politike tiče, da svojim jezikom govori o našoj stvarnosti, ma kakva bila. Jugoslovenska suvremena umjetnost posjeduje visoke kvalitete, i kad je gledam (u usporedbi sa domovinom), kao i da nije odavde; ali da joj pripada atribut angažiranosti u kontekstu odnosa umjetnosti i politike – u to sada duboko sumnjam. Što će reći sumnjam u njeno ideološko određenje, ma kakvo god ono bilo. (...) Smještena u zonu ideološkog sivila, umjetnost se stavila u poziciju amebe, neuhvatljivog bespolnog entiteta što se u močvari razmnaža čistom partenogenezom.[8]

Umesto da prosto konstatuje ono o čemu se na razgovoru povodom ove izložbe govorilo, Koščević daje svojevrstan spisak onih tema o kojima, kako se ispostavilo, umetnost u svom navodnom odnosu prema politici nije bila u stanju da ozbiljno progovori: *... o represiji, laži, nacionalizmu, ljudskim pravima, jednopartijizmu, razlikama i sličnostima, uništavanju okoline, siromaštvu, korupciji, alkoholizmu, kič-kulturi i kulturnoj politici doma i vani, o lažnim prorocima i svecima, o krizi morala, o Zenici, Kosovu, Krškom, Celju, Boru.*[9] Možda se, paradoksalno, umetnost i približila društvu više nego ikada ranije jer je upravo čitavo jugoslovensko društvo iskazalo slepilo za alarmantnost svih ovih pitanja u trenutku kada se promenom Ustava republike Srbije 1990. i pokrenutim procesom izdvajanja iz jugoslovenske federacije u Sloveniji i Hrvatskoj ozvaničava politika koja nije vodila računa ni o jednoj od navedenih pojava i kada dolazi do prvih vulgarnih primera privatizacije imovine jugoslovenskog društva.[10] Povratak predmodernim nacionalnim mitovima, u paru sa "samo-po-sebi-razumljivim" tranzicijskim procesom privatizacije, doveli su do rata koji i zvanično otpočinje 1991. proglašenjem nezavisnosti republike Slovenije (i sukobom slovenačke "Teritorijalne

8 Želimir Koščević, "Modeli u zraku", *Moment*, 18, Beograd, april-jun 1990, str. 57-58. Zanimljivo je da Koščević veoma eksplicitno na kraju svog teksta napominje da je od izlagača na ovoj izložbi jedino grupa IRWIN "izvan konteksta ove kritičke opservacije".

9 Ibid.

10 Malo se govorilo o mogućnosti da se jugoslovenski ratovi tumače kao jedan vid procesa "privatizacije" odnosno akumulacije privatnog kapitala nauštrb društvene svojine kao deklarisanog oblika svojine u socijalističkoj Jugoslaviji. Neophodno je napraviti razliku između privatizacije u Jugoslaviji u odnosu na privatizaciju u drugim zemljama bivšeg socijalističkog sistema, gde je svojina nad sredstvima za proizvodnju uglavnom bila državna te je proces privatizacije imao drugačiju, nešto jednostavniju logiku. Rat je omogućio nekolicini neviđenu pljačku "društvene imovine" čime se oformila nova imućna elita koja je iskoristila politička zbivanja kao trenutak kada se privremeno "gasi svetlo" i dolazi do nove preraspodele kapitala. Zahvaljujemo Sveboru Midžiću i Nebojši Milikiću na stimulativnoj razmeni mišljenja povodom ovog pitanja.

odbrane" i stacioniranih jedinica JNA), zatim i Hrvatske, te agresijom ostataka JNA, koja je sada već u potpunosti u rukama "zvaničnog Beograda", na Hrvatsku uz granatiranje gradova Vukovara i Dubrovnika, te prvim obostranim likvidacijama, uništavanjem i pljačkom imovine i masovnim premeštanjem stanovništva, što će kasnije steći naziv "etničko čišćenje". Ukoliko pođemo od Koščevićeve kritike možemo lako zaključiti da u polju umetnosti već uveliko nije bilo nikakvog kapaciteta da se reaguje na ovako strmoglavu propast jugoslovenske zajednice, na koju su upravo uticali svi oni aspekti koje je namerno bez neke posebne hijerarhije naveo Koščević: od nacionalizma do alkoholizma, od siromaštva do kič-kulture, od korupcije do lažnih svetaca i proročanstava...

Na konsekventno izvan-ideološki karakter jugoslovenske umetnosti u vreme socijalizma podjednako je uticala i zvanična kulturna politika i dominantni modernistički diskurs o umetnosti. Jugoslovenska umetnost, koja se početkom pedesetih emancipuje od dogmi ždanovljevskog soc-realizma, biva ozvaničena kao "autonomna" kreativna oblast koja ima vlastitu logiku, koja teži apstrakciji kao najvišem dometu modernoga duha, i koja ostaje nekonfliktna u odnosu na strukture političke moći. Pedesetih i šezdesetih stvara se "stil socijalističkog estetizma" koji dominira galerijama, likovnim akademijama, državnim kabinetima, predstavljanima jugoslovenske kulture u inostranstvu... Ovakva kulturna politika je svakako ostavila za sobom izuzetne umetničke pojave, pa i nove, moderne umetničke institucije, ali je stvorila i malograđanski ambijent za umetnost u kom je temeljno marginalizovana svaka drugačija umetnička orijentacija, posebno ona koja je sebe videla u diskontinuitetu kako prema ideološkoj podobnosti "društveno-korisne umetnosti" tako i prema nasleđu buržoaske samodovoljnosti estetske sfere, i koja je manifestovana pojavom "nove umetničke prakse" [11] ili konceptulizma koji upravo apostrofira Koščević. Zato je od izuzetnog značaja pojam "druge linije" koji upravo u katalogu "Jugoslovenskih dokumenata" formuliše Ješa Denegri, verovatno najuticajniji pisac o umetnosti "jugoslovenskog prostora"[12]. Naime, Denegri govori o umetnosti izvan glavnog toka, o potrebi da se formuliše zajednički imenitelj za čitavu jednu istoriju radikalnih umetničkih praksi koja se pojavljivala na rubovima društvenih procesa i distribucije moći, a opet u samom jezgru svih intelektualnih protivrečnosti kada se govori o odnosu umetnosti i društva. Ova istorija teče od istorijskih avangardi dvadesetih (Micićev Zenitizam, Aleksićev Dadaizam, konstruktivističke tendencije) preko prvih neo-avagardnih i neo-konstruktivističkih pojava kao što su bile Exat 51, Nove Tendencije i grupa Gorgona u Zagrebu pedesetih i šezdesetih, pa do konceptualizma i "nove umetničke prakse" tokom sedamdesetih godina. Iako Denegri ističe da se ovde ne radi o prostoj "ideološkoj opoziciji" spram oficijelnih umetničkih orijentacija već pre svega o povlačenju razlike u metodama "umetničkog istraživanja i ponašanja", o duhovnim i jezičkim afinitetima, stiče se utisak da se upravo pod okriljem "druge linije" stvara i jedna ideološka pozicija koja u nekim svojim aspektima rađa kritičku, pa i političku umetnost, odnosno dolazi do onih retkih pojava u jugoslovenskoj umetnosti koje će do kraja osamdesetih i početka devedesetih iskazati neke "istine" o ideološkom struktuiranju i budućoj političkoj agoniji jugoslovenskog društva. Ova umetnost je "oblik društvenosti" u onoj meri što se razvija *upr* -

11 Jedan od glavnih protagonista "nove umetničke prakse" Zoran Popović ovako tumači dva naizgled oprečna mišljenja koja su oblikovala umetnost u socijalističkoj Jugoslaviji: "s jedne strane bio je taj zahtev da umetnost u revolucionarnom društvu bude društveno korisna tako što će obavljati zadatke društva u socijalističkoj izgradnji,... a s druge, da je jedini pravi zadatak umetnosti da se bavi istraživanjem isključivo likovnih problema." Zoran Popović, "Strogo kontrolisane predstave" (razgovor vodio Ješa Denegri), *Moment*, 14, Beograd, 1989, str. 20. Zanimljivo je da je generacija kojoj pripada Popović (a tu su još i Raša Todosijević, Neša Paripović, Gergely Urkom, Era Milivojević) bila prva generacija umetnika koja nije (s izuzetkom Marine Abramović) imala "buržoasko poreklo" već se pre može reći da je rođena u miljeu radničke ili niže srednje klase.

12 Ješa Denegri, "Razlog za drugu liniju", *Jugoslo - venska dokumenta '89*, Sarajevo, 1989, str. 13-20.

kos društvenim okolnostima. Denegri izbegava političke implikacije u svom tumačenju "druge linije", tako da bi bilo usiljeno govoriti o bilo kakvom "političkom angažmanu", ali se svakako može govoriti o jednoj radikalnoj viziji umetničke autonomije koja nije zavisila od odnosa moći bilo u okviru buržoaske kulture bilo državne politike, koje su u socijalističkoj Jugoslaviji tvorile specifičan estetski i ideološki amalgam.[13]

Međutim, Denegrijev tekst se pojavljuje u trenutku kada dolazi do sve evidentnijeg brisanja razlike između institucionalne umetnosti i "druge linije", kada određenim estetskim kriterijumima bivaju zbližene one umetničke prakse koje ne poseduju radikalnost tradicije o kojoj piše Denegri, a "naslednici druge linije" bivaju delimično prihvaćeni od strane institucionalne mreže. Primera radi, Muzej savremene umetnosti već 1983. organizuje izložbu pod nazivom *Umetnost osamdesetih*[14] na kojoj se institucionalno inauguriše mlada generacija umetnika, koja je bila uglavnom inspirisana uticajem italijanske transavangarde i nemačkog neo-ekpresionizma, kao i zavodljivim teorijskim zahvatima Žan Bodrijara (Baudrillard) i Umberta Eka (Eco). Dok na političkom planu dolazi do sve veće polarizacije između "tvrde" i "meke" struje u okviru Komunističke partije posle Titove smrti, na umetničkoj sceni dolazi do neproduktivnog tupljenja oštrice antagonizma između etablirane umetnosti i njenog radikalnog "drugog". Stiče se utisak da je "postmoderni pluralizam" bio pogodan ideološki alibi za očuvanje iluzije o autonomnom i van-ideološkom karakteru umetničkog dela u sred teorijskih tokova koji su upravo obavljali kritiku modernizma i koji su bili poznati kroz dosta razvijenu časopisnu produkciju u Zagrebu, Ljubljani i Beogradu osamdesetih. Umetnički pluralizam je odigrao ulogu poslednje odbrane ideološkog statusa-quo što je u ranoj fazi vladanja pokušao i Slobodan Milošević sa doktrinom poznatom kao "jednopartijski pluralizam". Posebno u Srbiji, tokom osamdesetih postepeno se gubila kritička svest pred silinom nacionalističkog projekta u kom se ili participiralo ili se nije participiralo, ali s kojim se nije suočavalo, ako se izuzmu individualni politički gestovi nekih umetnika. Da li u ovakvim uslovima, kada već možemo zaključiti da se umetnost nije aktivno bavila društvenim temama, možemo govoriti o postojanju "druge linije" kao institucionalno neintegrisane prakse? Uzmimo konačno primer jednog umetnika.

13 O ovom amalgamu videti: Branislav Dimitrijević, "Shaping the Grand Compromise: Blending Mainstream and dissident art in Serbia, c. 1948-1974", *Praesens*, 1, Budapest, 2002, pp. 33-45

14 Videti: *Umetnost osamdesetih*, Muzej savremene umetnosti, Beograd, 1983.

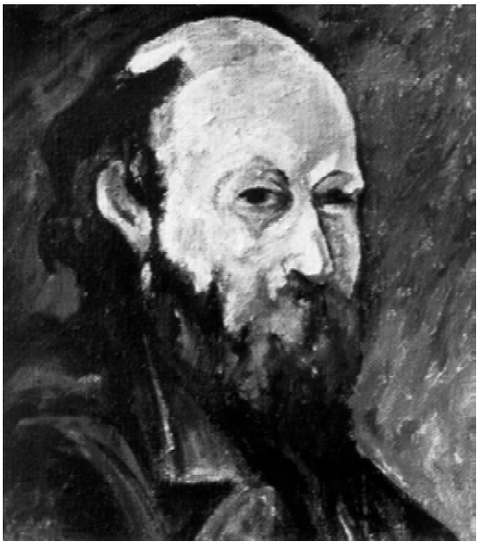
15 Videti James H. Rubin, *Impressionism*, Phaidon, London, 1999, str. 375.

16 U Beogradu je o ovim projektima pisao Slobodan Mijušković (videti: Slobodan Mijušković, "Govor u neodređenom licu", *Moment*, no. 8, 1987, pp. 27-30.) a u Ljubljani ih je promovisala grupa IRWIN i Marina Gržinić, koja će objaviti jednu knjigu i nekoliko dužih tekstova u kojima pomenuti projekti stiču (uz rad grupe IRWIN i Mladena Stlinovića)

Između "avangarde kraja umetnosti" i "beogradskog pogleda na svet"

Listajući katalog sarajevske izložbe, među gestualnim i neo-geo slikama, minimalističkim instalacijama i post-organskim skulpturama, video i post-konceptualnim radovima, nalazi se jedna slika koja deluje kao da tu nekako ne pripada. Autor slike je naveden kao **Adrian Kovač** (Kovač), ime koje ranije ne zatičemo na lokalnoj umetničkoj sceni, a slika nosi naziv *Autoportret*. Osnovno poznavanje istorije umetnosti detektovaće da na slici jeste autoportet, ali prepoznatljiv autoportret Pola Sezana (Cézanne), t.j. da je slika evidentno kopija čuvenog Sezanovog nezavršenog autoportreta iz 1877. koji se nalazi u vašingtonskoj Filips (Phillips) kolekciji. Ova slika je u istoriji umetnosti poznata kao jedna od prvih Sezanovih slika u kojoj on realizuje formalna istraživanja koja ga udaljavaju od umetnosti impresionizma i "intenzivno proučavajući oblost svoje ćelave glave kon-

Adrian Kovač, *Autoportret*, 1989,
akrilik na platnu, 31 x 27 cm, vl. autor

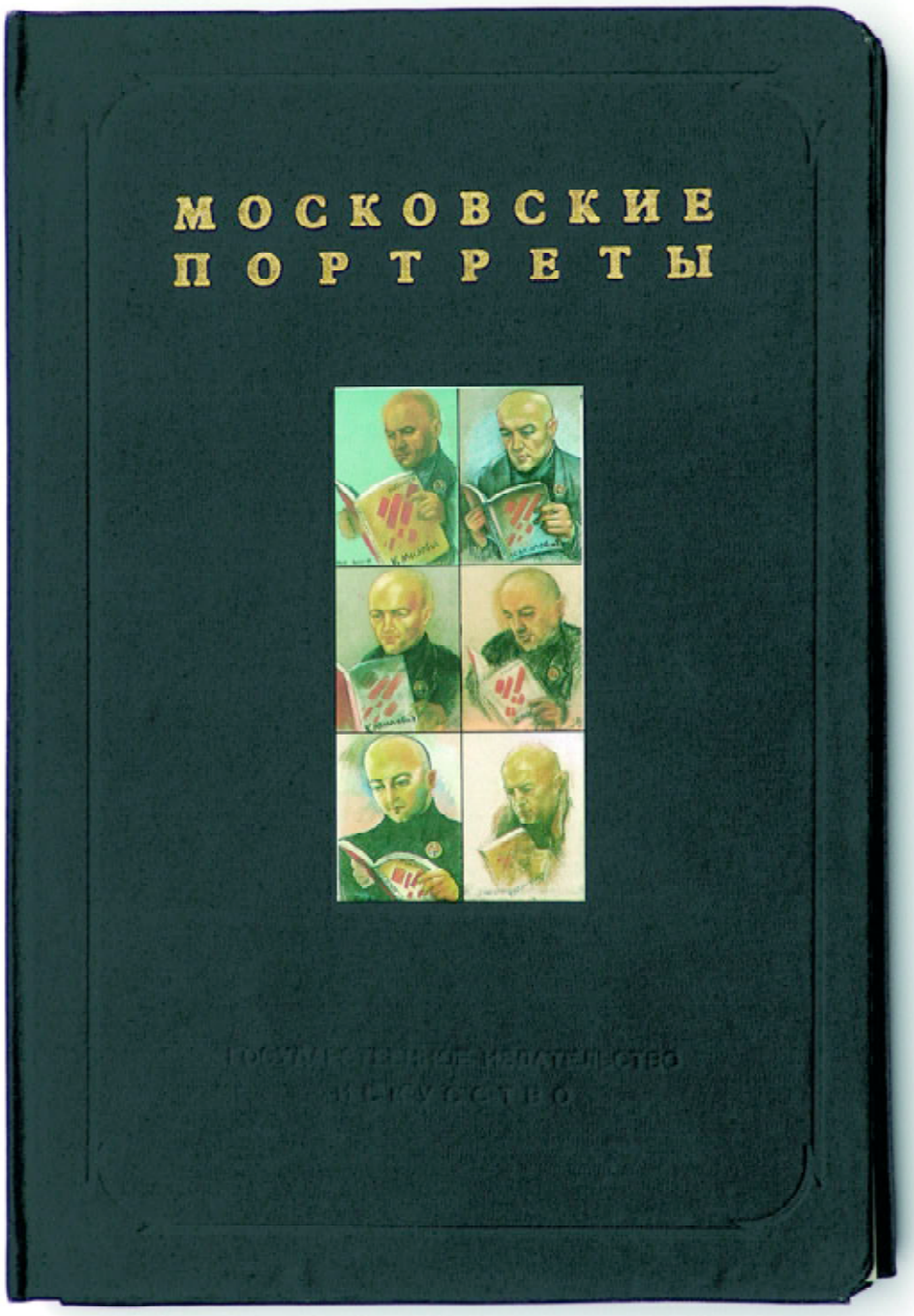

ključnu ulogu u razumevanju umetničkih i teorijskih procesa u Jugoslaviji osamdesetih (videti: Marina Gržinić, *Fiction Reconstructed: Eastern Europe, Post-Socialism and The Retro-Avantgarde*, Wien: Edition Selene/Springerin, 2000; i Marina Gržinić, "W. Benjamin, Kasimir Malevich, Mondrian and other Contemporary Spectral Figures and Icons – Thesis", u *Rekonstruisana fikcija*, Muzej savremene umetnosti, Beograd, 2001.) Tokom devedesetih u Beogradu o ovim projektima se znalo veoma malo, ali je u prvom broju časopisa *New Moment* objavljeno predavanje "Waltera Benjamina" o Mondrianu, kao i tekst Branimira Stojanovića "Paradoks vremena: Avangarda i nostalgija". Konačnu rekapitulaciju u istoriji umetnosti u Srbiji ovi projekti će doživeti s knjigom *International Exhibition of Modern Art featuring Alfred Barr's Museum of Modern Art New York* (ur: Branislav Dimitrijević i Dejan Sretenović, Muzej savremene umetnosti, Beograd, 2003.).

stituiše snažni akt samo-susretanja i emotivnog uzdržavanja, pomaknut iz modernog sveta".[15] Ova slika je jedna od ikona moderne umetnosti, autonomni poligon formalnog istraživanja u kom ono što je predstavljeno postaje daleko manje važno od relacija boja i velera, od vidljivosti i dinamike poteza i teksture na dvodimenzionalnoj ravni slikane površine. Osim što je Kovačeva kopija crno-bela tako da ne povlači nikakvu sličnost sa koloristićkom šemom originala (već samo sličnost sa nekom lošom reprodukcijom iz knjiga iz istorije moderne umetnosti), i time očigledno ne pretenduje na izazivanje zbrke koja bi je pomešala sa originalom, status ove slike je "fantomski". Ako je autor slike potpisani Kovač, da li je ovo njegov autoportret, odnosno da li je povod za ovu sliku sličnost između, recimo, Kovačeve i Sezanove ćelave glave? Ili, ako prihvatimo da je Kovač iz sasvim nepoznatih razloga napravio kopiju Sezanovog autoporteta, možemo li Kovačevu sliku uopšte zvati autoportretom i kakav status uopšte ima kopija nečijeg autoportreta? Odnosno, da li je kopija nečijeg autoportreta i dalje "autoportret" i gde se tu nalazi identitet potpisanog autora?

Svim ovim i mnogim drugim pitanjima vezanim za pojavu ovakve slike na izložbi i za identitet njenog autora moglo bi se prići samo ako se osvrnemo na pojavu nekoliko umetničkih projekata koji su se u Beogradu i Ljubljani realizovali tokom osamdesetih. Ime Adriana Kovača se nije pojavljivalo u vezi s njima, ali su slično Kovačevoj slici ovi projekti kontinuirano koristili *kopiju* kao *medij* izražavanja. Radi se pre svega o nekoliko izložbi Gorana Đorđevića s početka osamdesetih, a zatim o čudnim pojavljivanjima izvesnog "Kazimira Maljeviča" koji je organizovao *Poslednju futurističku izložbu* u jednom stanu na Novom Beogradu i "Voltera Benjamina" koji je održao predavanje o Mondrianu u Cankarjevom domu u Ljubljani, kao i predavanje u Beogradu koje je zabeleženo i na jednom video snimku. Među ovim projektima posebno se izdvaja *Internacionalna izložba moderne umetnosti* organizovana u Beogradu i Ljubljani 1986. na kojoj su bile izložene slike/kopije velikih autora moderne umetnosti uključujući i Sezana. Tokom osamdesetih se u Beogradu o ovim projektima gotovo i nije pisalo, mada njihova teorijska kompleksnost i dalje izaziva pažnju nekih kritičara[16] koji prepoznaju i pokušavaju da dokuče mnoga paradigmatska iskliznuća i značenjske paradokse kada se govori o odnosima originala i kopije, autorizacije i anonimnosti, slikarstva i konceptualne umetnosti, istorizacije i ideologije, a upravo sve u kontekstu jugoslovenskog društva. Ovi projekti su delovali na marginama umetničkog sistema koji se tokom osamdesetih razvijao u Jugoslaviji, ali će se ispostaviti da su upravo oni bili centralni za razumevanje jednog specifičnog toka konceptualne umetnosti koja se bavila kritikom ideologije umetnosti. Odnosno, u trenutku pomenutog zamagljivanja strateške razlike između institucionalne umetnosti i "druge linije", ovi projekti se jesu pojavili kao "radikalno drugo" čitavog tog sistema iako su ostali van razmatranja, odnosno istorizacije, pojma "druge linije" koja se u Denegrijevom tekstu zaključuje s generacijom koja se pojavila u okviru "nove umetničke prakse" sedamdesetih, tako da bi se moglo zaključiti da tokom osamdesetih "druga linija" nekako nema nove protagoniste, odnosno "nastavljače".

Adrian Kovač se pojavljuje upravo na marginama jednog već marginalizovanog projekta. Ovo ime će se pojavljivati na nekoliko izložbi u Ljubljani, Zagrebu i Be-

Adrian Kovač, naslovna strana kataloga izložbe *Moskovski portreti*, Zagreb/Ljubljana, 1990.

АДРИАН КОВАЧ

АВТОПОРТРЕТ С КНИГОЙ. 1989.

ТАБЛИЦА I

НЕИЗВЕСТНЫЙ ХУДОЖНИК

ПОРТРЕТ С КНИГОЙ.

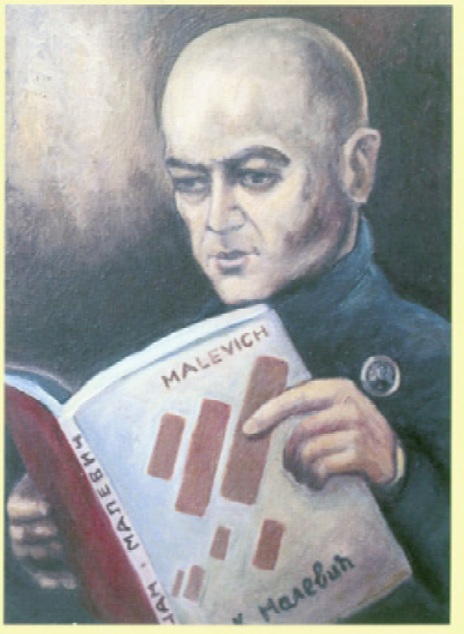

ТАБЛИЦА II

АДРИАН КОВАЧ

СУПРЕМАТИЗМ (8 КРАСНЫХ ПРЯМОУГОЛЬНИКОВ). 1989.

ТАБЛИЦА III

ЧЛЕНЫ ЛЮБИТЕЛЬСКОЙ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОЙ СТУДИИ „ЕДИНСТВО"

СУПРЕМАТИЗМ (8 КРАСНЫХ ПРЯМОУГОЛЬНИКОВ). 1989.

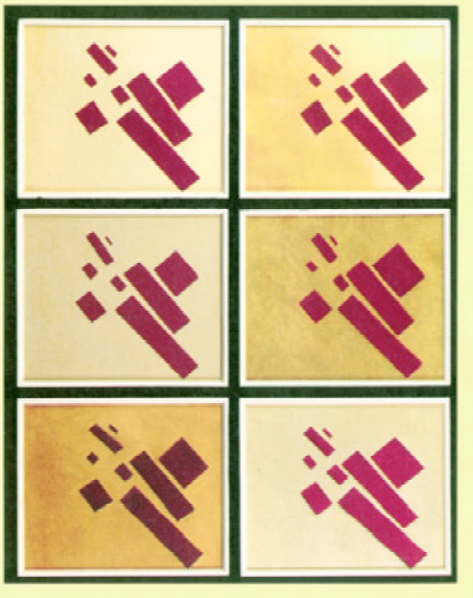

ТАБЛИЦА IV

ogradu do 1991. kada potpuno nestaje iz vidokruga savremene umetnosti. Kovač, evidentno pseudonim jednog umetnika koji želi da prikrije svoj identitet, postaće krajem osamdesetih član amaterskog likovnog studija "Jedinstvo" u Beogradu, gde će delovati u jednom miljeu koji je bio van kako institucionalnog tako i alternativnog kulturnog identiteta. Na taj način je Kovač obezbedio svoje prisustvo u polju "likovnih umetnosti" ali upravo prisustvo na "dnu" tog polja, u okrilju amaterizma daleko od "visoke kulture". Kovač će sa svojim kopijama Sezana učestvovati na izložbama koje je priređivao studio "Jedinstvo" a, s druge strane će, uz nekoliko drugih članova, učestvovati na jednoj izložbi u Zagrebu pod nazivom *Moskovski portreti*. U okviru ove izložbe mogle su se videti sledeće serije slika: 6 portreta iz poluprofila nekog ćelavog muškarca koji drži u rukama otvorenu knjigu o Kazimiru Maljeviču (veruje se da je upravo reč o portretu samog Adriana Kovača) koji su izradili ulični slikari u Moskvi; 6 kopija tih moskovskih portreta koje je izradio Adrian Kovač (dakle autoportreta koji su u stvari nastali kopiranjem slika koje nisu bile autoporteti); zatim 6 kopija tih istih slika koje je uradio jedan anonimni član "Jedinstva", 6 kopija Maljevičeve suprematističke slike *Osam crvenih pravougaonika*, koje su izradili šestoro članova "Jedinstva", itd. U katalogu izložbe između ostalog stoje i navodi iz "Trećeg futurističkog manifesta" Društva anonimnih umetnika iz Berlina, a jedan od njih sasvim deklarativno upućuje na prirodu ovog projekta: *Svrha je umetnosti da otkriva samu sebe, a prikriva umetnika.* [17] Osim Kovača i članova "Jedinstva" na ovoj izložbi su učestvovali i umetnici iz drugih krajeva Jugoslavije (Irwin, Knez, Mladen Stilinović, Veš slikar svoj dolg?, Marina Gržinić i Aina Šmid) tako da se može spekulisati da je ovaj misteriozni projekat verovatno "poslednja jugoslovenska izložba savremene umetnosti".

Kakve sve implikacije ovaj projekat ima na prelazu iz osamdesetih u devedesete godine? Pre svega se radi o jednom od retkih radikalnih konceptualnih projekata u sred dominacije "nove slike" i različitih pikto-skulpturalnih instalacija karakterističnih za osamdesete. Ali, radi se o konceptualnom projektu koji kao da prikriva svoj "konceptualni status" tako što odbija konceptualizam kao još jednu estetiku ili istorijski stil, i koristi slikarstvo – odnosno kopiranje – kao svoj medij. Aktom kopiranja se "otkriva slepo polje pozicije postmodernista koji parazitiraju nekog pre citiranog i nekog posle citata; dakle računa na nekog naivnog fasciniranog za koga ova razlika ne postoji".[18] Osim što ironizuje proklamovani povratak slikarstvu, ovaj projekat nosi u sebi i nekakav uznemiravajući otpor institucionalizaciji koji je – uz neke druge razloge koji se tiču ličnosti, porekla i političkih stavova osobe iza potpisanog pseudonima, a o kojima se ovde ne može pisati[19] – uzrokovao nerazumevanje, marginalizaciju pa čak i otpor umetničke scene, čak i onog njenog "progresivnijeg" dela. Međutim, ovakva pozicija *izvan* nije prepoznata kao pozicija u okviru "druge linije" iako se radilo o "samosvojnoj umetničkoj i egzistencijalnoj poziciji" i o "načinu reagovanja na zatečene kulturne i društvene prilike" koja je "težila radikalizaciji pojma umetnosti i umetničkog ponašanja" i bavljenjem umetnošću kao "etičkom vokacijom"[20]. Ovo pokazuje da je pojam "druge linije" pre svega pojam izvesne estetsko-formalističke afilijacije, koja svoje poreklo ima u konstruktivističkim tendencijama avangardne umetnosti i kasnijim dometima radikalne ap-

17 Kao uvodni tekst u katalogu je objavljena literarna priča na ruskom jeziku o jednom slikanom portretu, ispod koje je potpisan Danil Harms. Tekst će izazvati zabunu naročito za one koji u njemu uspeju prepoznati donekle modifikovan odlomak iz *Slike Dorijana Greja* Oscara Wildea. Videti: *Московские портреты*, Государственое издательство "Исскуство", Zagreb/Ljubljana, 1990.

18 Branimir Stojanović, "Paradoks vremena: Avangarda i nostalgija", *New Moment*, 1, Beograd, 1993, str. 27.

19 Iako se mora reći da je ime Gorana Đorđevića uvek implicirano kada se radi o pomenutim projektima, naročito u tekstovima Marine Gržinić.

20 Svi navodi iz: Ješa Denegri, "Razlog za drugu liniju".

strakcije, analitičkog slikarstva i drugih vidova umetničke prakse sa izraženim formalističkim identitetom.

U slučaju Adriana Kovača nije se radilo o pukom odbacivanju forme već o korišćenju forme u svrhu pronalaženja njene ideološke strukture. U ovom smislu su ovi projekti bliski onim radikalnim pozicijama u "novoj istoriji umetnosti" koji svaku umetničku praksu gledaju kao vizuelnu ideologiju i obavljaju temeljnu kritiku modernističkog formalizma ne iz pozicije nekog olako shvaćenog i ležernog pluralističkog postmodernizma već iz jedne rigorozne konceptualne i etičke pozicije. Zašto ne reći da je uz svo koketiranje sa alternativnim i subkulturnim miljeima, umetnost u Srbiji osamdesetih bila često konzervativna a povremeno i provincijalna u svom nemaru da se protumače radikalne pozicije i svom neautentičnom sleđenju nekih modela i trendova dominantnih u zapadnoj Evropi. Otuda je kraj osamdesetih i početak devedesetih u umetnosti u Srbiji razdoblje oslabljene umetničke "ambicioznosti" u vreme kada se mogla očekivati direktnija reakcija na zatečene kulturne i društvene prilike, koje je karakterisao nacionalizam, netolerancija, kulturna inercija, kič, moralna neodgovornost. Pozicija Adriana Kovača kao člana kluba "Jedinstvo" istovremeno je bila pozicija otklona u odnosu na ovakav kulturno-društveni *setting*, ali i paradoksalni simptom jednog novog vremena u kom će se ozvaničiti i medijski promovisati upravo ona umetnost koja je svoje poreklo imala u neinformisanom amaterizmu koji je pronašao ideologiju i reprezentacijski kod kojim su se favorizovali nacionalni mitovi nasuprot modernizacijskih tekovina. Takav milje je bio instrumentalizovan da bi se obavio temeljan anti-komunistički raskid sa logikom razvoja modernističke umetnosti u Jugoslaviji, uz evidentne "komercijalne" motivacije.

Na ovom mestu treba se osvrnuti na činjenicu da je u Miloševićevoj Srbiji dominirala tendencija da se umetnost približi svim drugim populističkim tokovima u društvu koji su konstituisali Miloševićev režim. Ovakva umetnička praksa biva ozvaničena u trenutku kada dolazi do promene u rukovođenju najznačajnije institucije u polju savremene umetnosti u Srbiji, beogradskom Muzeju savremene umetnosti. Godine 1993. nasilno je smenjen dotadašnji direktor Zoran Gavrić i imenovan slikar Radislav Trkulja kao reprezent nacional-populističke kulturne matrice, koji je, doduše skoro bez uspeha, pokušao da u potpunosti promeni kulturni kod na kom se zasnivala delatnost ovog muzeja.[21] Među članovima tadašnjeg upravnog odbora MSU nalazio se i umetnik Dragoš Kalajić, ključna ličnost anti-modernističkog "pogleda na svet", koji je bez zadrške prihvatio i gromoglasno promovisao ideologiju srpskog nacionalnog programa uz fašističke stavove koje je zastupao u medijima, što ga je učinilo poznatim i izvan umetničkog konteksta koji

21 Kako na jednom mestu precizira Stevan Vuković, postavljanje novog direktora "nije, kao u vremenima pre pada Berlinskog zida, imalo za cilj povećanje stepena dominacije nad procesima vrednovanja likovne produkcije, a radi nametanja određenih stilskih preferenci koje bi bile u skladu sa određenim društvenim idealima, nego obesnaženje procesa vrednovanja kao takvog, da bi se publici i sa tog institucionalnog mesta umesto savremene umetnosti mogli plasirati njeni simulakrumi, travestirane forme obnove fantazma srpske mitske prošlosti." Iz teksta Stevana Vukovića u *Uroš Đurić – radovi 1989-1997*, Beograd, 1998.

Dragoš Kalajić, *Montenegro*, 1977,
ulje na platnu, 135 x 170 cm, vl. MSU

Stranice 44-45 kataloga izložbe *Balkanski istočnici*, (MSUB, avgust–septembar 1994.) sa reprodukcijama slika Đorđa Sekulića (*Kosovski boj*, 1989.), Sergeja Aparina (*Dolap*, 1994.), Željka Tonšića (*Na mnogaja ljeta*, 1994.) i Dragana Dragićevića (*Savindan*, 1994.)

će ga inače upamtiti kao prvog "srpskog slikara postmodernistu". Kalajić će biti ko-autor izložbe koja je trebalo da inauguriše novu orijentaciju MSU, izložbe *Balkanski istoč - nici* koja je bila rezultat ideološke strategije da se stvori istorijska perspektiva srpske umetnosti u XX veku koja svoj identitet ne formuliše u odnosu na postojeće modernističke narative.

Izloženo je bilo mahom figurativno slikarstvo koje za cilj ima uspostavljanje simbioze onih tema koje su bile u društvenom i medijskom opticaju u Miloševićevoj Srbiji: pravoslavno hrišćanstvo u formi tradicija "fantastičnog" slikarstva (s poreklom kod Hijeronimusa Boša i uopšte severnoevropske renesanse), nacionalni mitovi u formi erotskih i pornografskih klišea, etnički simbolizam kao "trompe l'oeil", itd. Propagator ovakve umetnosti Dejan Đorić u tekstu u katalogu kaže za jednog umetnika koji je "poznat kao slikar blizak krugovima nove srpske desnice" (Kosta Bunuševac) da "reprezentuje spoj artizma, aristoidnosti i elitnog ekskluziviteta sa aktuelnim mitovima: Vrednost formiranog sveta, uprkos svih njegovih internacionalnih prerogativa ne odbacuje nacionalno i etničko, već teži da mu da auru onostranog i višeg kroz sjaj glamura, kao izraza lepote i izuzetnosti"[22]. Ove reči ilustruju poziciju ovakve umetnosti da uz mnogobrojne slične manifestacije u medijskom polju (glamurizovani muzički spotovi, mogućnost potpunog pristupa pornografskim sadržajima u televizijskom programu, propagiranje ideologije krvi i tla kao odraza neke posebno potentne seksualnosti Srba, itd) postane poligon spajanja "duhovnih" i "telesnih" predispozicija i karakteristika srpskog nacionalnog bića i da tako glamurizuju zvaničnu politiku baziranu na nasilju, pljački, ubistvu i etničkom čišćenju. Kalajić i njegovi istomišljenici postaće označitelji jedne nikad jasno formulisane kulturne politike u odnosu na koju je stvoren "front" koji je imao i političku i estetsku afilijaciju i koji će ustvari činiti, opet nikad sasvim definisanu, kulturnu politiku tzv. "druge Srbije", onog segmenta društva koji se nije mirio s načinom na koji jedan režim unižava čitavo srpsko društvo, bez obzira da li je progovarao iz liberalnog ili konzervativnog diskursa, a najređe mada i najdoslednije iz levo-liberalnih pozicija.

22 Dejan Đorić, "Mlada obraćanja Balkanskim istočnicima", u *Balkanski istočnici srpskog slikarstva 20. veka*, Muzej savremene umetnosti, Beograd 1994, str. 36.

Može se zaključiti da je umetnička praksa u Srbiji devedesetih bila smeštena u jednom širokom kulturnom polju koje se nalazilo negde između, s jedne strane neshvaćene samosvojnosti etičke i intelektualne pozicije koja je dovodila u pitanje nasleđene oblike kulturnog delovanja u kriznim vremenima političkog konsenzusa iza figure Slobodana Miloševića – i koja je bila oličena u nevidljivosti i anonimnosti Adriana Kovača – a s druge strane "salonskog fašizma", rasizma i ksenofobije, koji su početkom devedesetih ispunjavali javni prostor u Srbiji i mogu se, među ostalima, ilustrovati aktivnostima Dragoša Kalajića.[23] Između Kovača i Kalajića, između fatalnog odraza neostvarenog potencijala da se misli "treći put" kako u umetničkom tako i u ideološkom smislu, i agresivne artikulacije glavnog toka u kulturnom identitetu srpskog društva (koja je imala veliki broj protagonista jer je bila odraz duhovnih i intelektualnih stremljenja "elite" srpskog društva) bila je smeštena "druga Srbija" i sve njene diverzne ali izuzetno aktivne kulturne i umetničke prakse.

Iako je tokom devedesetih došlo do velike polarizacije između one umetnosti koja će se afirmisati izložbama kao što su *Balkanski istočnici*, i umetnosti "druge Srbije", krajem osamdesetih, u vreme stvaranja "srpskog nacionalnog programa" na svim društvenim nivoima (mediji, političke partije, crkva, SANU, Klub književnika, fudbalski stadioni, studentske žurke...) još uvek nije bilo jasnog razgraničenja. Za umetnost "radikalne desnice" koja je bila dominantna u vreme Miloševićevog "socijalizma", ključna je bila tradicija koju je u srpskoj umetnosti reprezentovala grupa Mediala i njen rano preminuli guru Leonid Šejka. Primera radi, Šejkin koncept "Integralne slike" koji je fascinirao mnoge aktere beogradske umetnosti osamdesetih, još 1989. na jednoj izložbi okuplja umetnike koji će se kasniji naći na različitim političkim stranama: od Dragoša Kalajića (za koga je rečeno da "teži ostvarenju ideala: Homo Universalis"), preko Božidara Damjanovskog ("superrelacioniste na neprekidnom proputovanju između prošlosti i sadašnjosti") i Dragana Mojovića ("uvremenjivača i razvremenjivača prostora slike koji je proglasio Beograd centrom sveta") pa do onih umetnika kojima bi se pripisivao neki drugačiji senzibilitet i koji će uskoro emigrirati iz tog "centra sveta", kao što je to bio Tahir Lušić, ili će postati istaknuti predstavnici "druge Srbije" kao na primer Dušan Otašević, ili ponajviše Mileta Prodanović, slikar, pisac, kritičar koji će postati dosledan i rečit kritičar Miloševićevog režima.[24] Ipak, važno je podvući da je krajem osamdesetih evidentna neka duhovno-estetsko-intelektualna srodnost između svih ovih umetnika koje spaja "integralna slika" koja je "sklopljena po određenim duhovnim normama, materijalnim zakonitostima, *genetskoj osnovi*".[25] Kalajić će 1991. ambiciozno inaugurisati "Beogradski pogled na svet" kao uporište "obnove Evrope" koje uspostavlja "vrednosne alternative silama nihilizma" i slavi "velike učitelje", među kojima navodi Špenglera, Vajningera, Jingera, Berđajeva, Solovjeva, de Kirika, Dalija, Glazunova... Kalajić je tačno ustvrdio da "vitalnost" ovakve tradicije "ne poseduje ni jedno drugo mesto na mapi evropske umetnosti", što je i dovoljan kultur-ideološki znak koji opisuje u kakvom okruženju su delovali oni koji su savremenu kulturu i umetnost tumačili na drugačiji način. Kalajić obrazlaže svoj svetonazor kao "osvajanje metafizičkog i metaistorijskog mesta osmatranja i doživljavanja sveta stvari i pojava": "Prema lucidnom opažanju Berđajeva, ta-

23 Kalajićevo slikarstvo i nije bilo toliko poznato širem auditorijumu, ali je on bio izuzetno prisutan kao medijska ličnost, kao neko ko je dobijao veliku medijsku minutažu i imao sopstvenu televizijsku emisiju na TV Palmi u kojoj je izražavao svoje tzv. "anti-mundijalističke" stavove. Još jedino njemu duhovno bliski umetnici kao što su Milić od Mačve i Olja Ivanjicki mogli su se pohvaliti ovakvom javnom vidljivošću. (Doduše, možda javno najpoznatiji umetnik devedesetih je bio Dragan Malešević Tapi, slikar i falsifikator, koji je pod nerazjašnjenim okolnostima umro tokom policijskog ispitivanja.) Nema prostora da se ilustruje tip "javnog govora" koji su produkovali neki od ovih umetnika devedesetih, ali citirajmo Kalajića koji u avgustu 1994 svesrdno preporučuje pornografiju "svim protivnicima srpske oslobodilačke i državotvorne borbe", "mirovnjacima i multikulturalistima", jer "bolje im je da seme završava u rukama, nego da se razmnožavaju i tako kvare prosek srpskog naroda". Milić od Mačve u isto vreme kaže: "Treba rađati. Izračunao sam da ima oko dva i po miliona Srpkinja spremnih da u ovom času prime plod. Za devet meseci brojniji bi bili za dva i po miliona..." (izvor: *Vreme*, 15.8.1994. Zahvaljujemo Aleksandri Mirčić na sugestiji).

24 Osim kao pisac i novinski kolumnista, Prodanović će u nekim svojim radovima iz druge polovine devedesetih direktno referirati na bizaran kult ličnosti i imidž bračnog para Milošević-Marković, posebno u radu *Birnamska šuma* (1997) u kom će koristiti Šekspirovu metaforu "šume koja se kreće" iz Makbeta i fotografiju ljubavno združenih ruku predsednika i njegove žene. Ovaj rad je bio izložen i na Prodanovićevoj izložbi u galeriji Srpske Akademije nauka i umetnosti što je istovremeno konstatovano kao neka vrsta subverzije institucije ključne za promociju "srpskog nacionalnog programa" i kao simptom približavanja "druge Srbije" i nacionalističke elite razočarane neumešnošću Miloševića i posebno njegove žene da "lukavije" ostvari ovaj program.

25 Navod je iz uvodnog teksta Srete Bošnjaka u katalogu *Ka integralnoj slici*, Galerija ULUS, Beograd, 1989. Prethodni navodi o umetnicima su takođe iz istog kataloga.

kvo osvajanje, odnosno izdvajanje iz sveta omogućavaju svetski procesi krize i katastrofe, kidajući spone društvenosti i lomeći poretke uobičajenih predstava"[26]. Ovoj strategiji pogoduje koncepcija umetnosti koja živi pod iluzijom da je jedina delatnost koja može da obavi neku harmonizujuću funkciju kroz pozivanje na duhovno, mitsko i arhetipsko, kroz isključivanje iz kontekstualnih antagonizama. Zato umetnici ove struje žive pod fetišističkim uticajem grupe Medijala i Šejkine šifre *Grad-Đubrište-Zamak*, koju Branimir Stojanović kritički opisuje kao povezanost želje za celovitim, centralnom perspektivom određenim renesansnim čovekom (Grad), sa modernom situacijom dezintergracije i fragmentacije sveta (Đubrište), i metaforom "mitskog, celog subjekta koji je izuzet iz sveta, nekastriranog subjekta, subjekta koji ne zna za manjak" (Zamak).[27]

Dragoslav Krnajski, *Bor*, 1992,
bronza (60 x 70 x 60 cm)
i PVC (120 x 100 x 100 cm), vl. autor

Umetnost kontinuiteta Umetnost u Srbiji je tako s početka devedesetih živela s jedne strane s predznakom neuspeha ili nezavršenosti modernističkog projekta, u okviru čijeg se osećaja ugroženosti izrazilo neshvatanje i neprihvatanje radikalnih iskoraka i diskontinuiteta oko kojih bi se mogao formirati nukleus umetničke zajednice sposobne da pojmi svoj sopstveni status; a s druge s predznakom desnog anti-modernizma koji je stekao jako uporište u "duhu vremena" koji su obeležili ratovi. Između ove dve pozicije, od kojih je snaga prve bila u njenom ne-konformizmu i radikalnom samomarginalizovanju, a snaga druge u njenom realnom duhovnom i ideološkom uporištu u Srbiji, nalazila se umetnost koja je pokušavala da ostvari kontinuitet kako sa lokalnim modernističkim nasleđem tako i sa savremenim evropskim kulturnim prostorom. Paradoks je u tome da se iz današnje perspektive ispostavilo da je snaga tog kontinuiteta bila toliko jaka da čak ni desni anti-modernizam zapravo nije stekao značajnije institucionalno uporište, ukoliko se izuzme uloga Narodnog Muzeja u promociji nekih savremenih umetnika nacionalnih, anti-modernističkih svetonazora. Činjenica je da se u vreme Miloševića na neke zvanične državne nastupe (npr. venecijansko Bijenale) nisu slali umetnici "beogradskog pogleda na svet" ili "balkanskih istočnika" i da se njihova dela nisu kupovala za kolekciju Muzeja savremene umetnosti čak ni u trenutku kada je izledalo da postoji duhovna i ideološka afilijacija između tadašnje uprave i ovakvih praksi.

Kada se govori o razdoblju kraja osamdesetih i početka devedesetih, u postojećoj literaturi se izdvajaju neke umetničke pojave, vezane za generaciju umetnika rođenih početkom i tokom šezdesetih godina. Ove pojave uspostavljaju kontinuitet s umetničkim praksama od početka sedamdesetih, kada je struktuirana relacija između ambicioznijih studenata beogradskog Fakulteta likovnih umetnosti i galerije Studentskog kulturnog centra kao institucije koja je ispoljavala otvorenost da svoj profil bazira na predstavljanju onih umetničkih tendencija koje bi trebalo da unesu jezičke i strukturalne pomake u odnosu na vladajući umetnički "mainstream". Još od sredine sedamdesetih galeriju SKC je vodila Biljana Tomić, koja je aktivno sudelovala u kreiranju novih generacija umetnika. U većini postojećih pregleda umetnosti ovog vremena[28] velika pažnja je posvećena novoj generaciji skulptora (**Srđan Apostolović, Zdrav-**

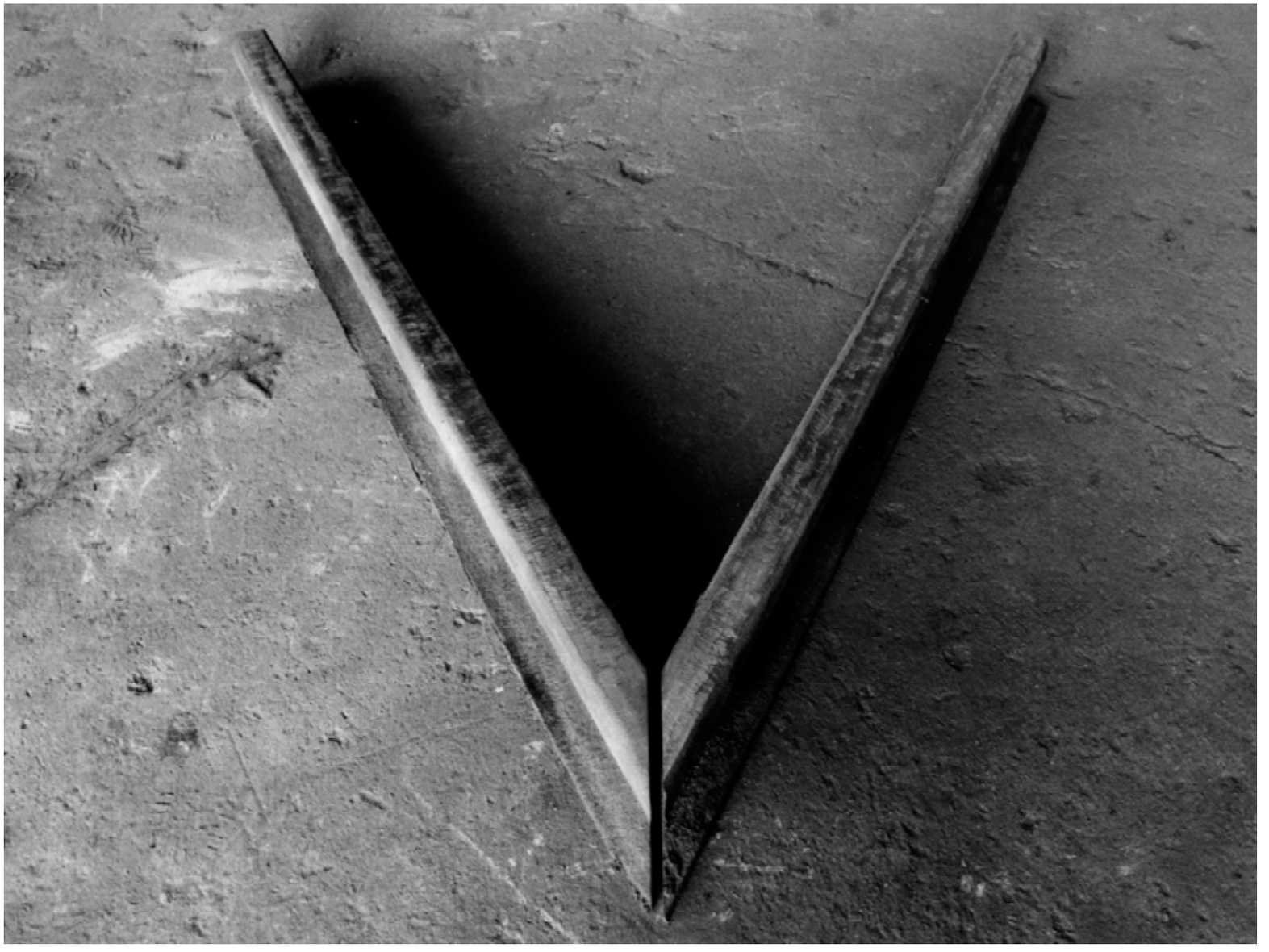
26 Dragoš Kalajić, *Beogradski pogled na svet*, Udruženje likovnih umetnika Srbije, Beograd, 1991, str. 11.

27 Branimir Stojanović, "Prilog kritici libidinalne ekonomije lokalne umetnosti", u katalogu *Druge godišnje izložbe Centra sa savremenu umetnost*, Beograd 1998, str. 212.

28 Iz sadašnje perspektive zadivljujuć je broj i kvalitet tekstova koji su tokom devedesetih objavljeni o savremenoj umetnosti u Srbiji. Najveći pečat u postupku sistematizacije umetnosti ovog vremena ostavio je Ješa Denegri, ali treba navesti i mnoge druge pisce o umetnosti, ne uzimajući u obzir mnoge međusobne razlike u pristupima i diskurzivnim metodama, kao i u obimu tekstualne produkcije: Miško Šuvaković, Lidija Merenik, Jovan Despotović, Irina Subotić, Mileta Prodanović, Marina Martić, Jasmina Čubrilo, Biljana Tomić, Darka Radosavljević, Dejan Sretenović, Branislava Anđelković, Branislav Dimitrijević, Stevan Vuković, Zoran Erić, Nikola Šuica, Sava Stepanov, Svetlana Mladenov, Slavko Timotijević, Danijela Purešević, Sava Ristović, Gordana Stanišić, Nenad Radić, Jadranka Tolić, Svetlana Racanović i dr. Posebno mesto u praćenju scene je imao pokojni Zoran L. Božović koji je objavio nekoliko knjiga intervjua s umetnicima i zahvaljujući kome je reč samih umetnika postala dostupna kao ključan dokument o ovom vremenu. Radio emisije Miće Stevanovića na Studiju B ne smeju se zaboraviti jer su u nekim trenucima ovo bili jedini primeri ozbiljnog i temeljnog posvećivanja pažnje vizuelnim umetnostima u medijima.

Srđan Apostolović, *Bez naziva*, 1994, metal 200 x 30 cm, privatno vlasništvo

Dragoslav Krnajski, *Leto 92*, 1992, bronza, 160 x 160 x 20 cm, vl. Muzej rudarstva i metalurgije, Bor

29 Zahvaljujući časopisu *Moment* i zalaganju umetnika Milete Prodanovića, beogradska scena je bila blagovremeno upoznata s umetnicima vezanim za pojam "nove britanske skulpture". (Videti *Moment* br. 15, Beograd, jul-septembar 1989.)

30 Ješa Denegri, tekst u katalogu: *Srđan Apostolović: Skulptura*, Galerija SKC, Beograd, 1989.

ko Joksimović, **Dobrivoje Krgović**, **Dušan Petrović**) koji su načinili značajan odmak od "atrofiranog" statusa skulpture tokom osamdesetih, kada su umetnički tokovi pre svega nametali formu prostornih instalacija, rađenih najčešće od nepostojanih materijala i često shvaćenih kao "prošireno polje" slikarstva uz karakterističnu ekspresivnost i mitsko-pripovedačke ambicije. Nova generacija, donekle pod uticajem "nove britanske sklupture"[29] t.j.umetnika kao što su Kreg (Cragg), Dikon (Deacon) ili Vudrou (Woodrow), težila je reafirmaciji skulpture vodeći računa koliko o značenju forme, materijala i samog procesa rada, toliko i o asocijativnim čitanjima, ali u oba slučaja izbegavajući kako samorefleksivni formalizam tako i dematerijalizovani konceptualizam, ali uzimajući u obzir nasleđe minimala, land-arta i različitih konstruktivističkih pa i nadrealističkih tradicija. Uz nekolicinu skulptora koji su već bili afirmisani na sceni osamdesetih (**Mrđan Bajić**, **Dragoslav Krnajski** i dr.), ovi umetnici su, pojednostavljeno rečeno, postavili sebi dosta ambiciozan cilj ponovnog uspostavljanja jedinstvenosti i celovitosti skulptorskog objekta, ali objekta koji teži da uđe u relacije sa lokalitetom ili društvenim poljem u kom se pojavljuje. Mogućnosti nastajanja skulpture bile su takođe "pluralističke" ali uz jako decidiran zahtev za "zanatskom" perfekcijom, bilo ručno bilo mašinski izvedenih elemenata, od postojanih ili trošnih materijala. Pod skulpturalnim se podrazumevala sinteza modelovanja, konstruisanja, livenja, lepljenja, lameliranja, zakivanja i taktika pronalaženja i identifikovanja gotovih elemenata koji ulaze u odnose konceptualizacijom njihovog zidnog i podnog raspoređivanja, ali su generalno i rezultat jednog izmenjenog pogleda na dišanovsku umetnost koja sada postaje intrigantna i kao estetsko iskustvo: "vajarski reinkarnirani redimejdovi", kako je skulpture Dušana Petrovića na jednom mestu nazvao Ljubomir Gligorijević. Postavljanje visokih kriterijuma u sasvim različitim okolnostima u odnosu na razvijena post-industrijska društva, donelo je donekle drugačije konotacije odnosa umetnosti i njene pozicije u društvenoj klasifikaciji. Pomenuti skulptori prepoznali su potencijale očekivane post-socijalističke transformacije, i postavili visoke standarde svojstvene svetskoj umetničkoj sceni, ali su oni bili u kvalitativnoj disproporciji sa odnosom društva prema umetnosti, pa i mnogih umetnika prema svom sopstvenom radu. Usled ovoga mnogi od spomenutih skulptora će tokom devedesetih modifikovati svoje načelno formalističke početke, i uz očekivani otklon, pa i cinizam, prema društvu i svom mestu u njemu, redefinisati status objekta, zanatske perfekcije, i odnosa forme i komunikacije. Oslanjaće se koliko na – za ovu sredinu zloglasnu po neodgovornosti i neprofesionalizmu – veoma istančane formalističke kriterijume, toliko i na iskustva kako lokalne tako i internacionalne minimalističke, konceptualne i neodadaističke tradicije, dovodeći tako u vezu formalistički i konceptualni mandat savremene umetničke prakse.

Početkom devedesetih izvesna formalistička rigoroznost ove generacije bila je prepoznata od strane kritike kao označitelj razlike u odnosu na umetnost osamdesetih koja je bila "razigrana i promenljiva, nostalgična i bolećiva prema uzorima iz minulih epoha", dok je sada fokus stavljen na "temeljitosti rada i postojanosti rezultata toga rada u skladu s obnovljenim poverenjem u ideje i razloge [modernog] projekta"[30]. Iako se u ovakvoj oceni radi o formalističkoj afilijaciji, uz svu argumentaciju

Zdravko Joksimović, *Bulevar*, 1995,
trake od metala, furnir,
platneni metar, R = 27 x 2 cm
vl. A. Rafajlović

koja bi ove umetnike mogla da svrsta u nastavljače "druge linije", ovakva ocena ima izvesne ideološke konotacije. Naime, umetnost osamdesetih je svoju inspiraciju tražila u predmodernom, mitskom, fantastičnom, literarnom, i na taj način odigrala ulogu "sagovornika" ideološkim tokovima koji su najavili kraj ideje o emancipatorskom statusu modernih projekata i tako, svesno ili ne, činili intelektualnu klimu pogodnu za povratak pred-modernim vrednostima koje su bile politički oportune za svrgavanje socijalističkog sistema i pronalaženje novih identiteta vezanih za reintepretacije starih kulturnih nasleđa. U odnosu na ovo, umetnost nove generacije skulptora bila je vezana za moderne reference, bila je duboko materijalistička i želela je da uspostavi rigoroznu *razliku* u odnosu na kulturne i političke tokove toga vremena. To je upravo bila i politička implikacija ove duboko formalističke prakse, uz svo insistiranje na fetišizaciji predmeta i procesa njegove izrade, koja nas može uputiti na osećaj priželjkivanja drugačijih društvenih odnosa koji su trebalo da povežu Srbiju sa ekonomski razvijenijim svetom. Ovakva umetnost nije bila dekontekstualizovana već je anticipirala neki idealni kontekst[31], instutucionalni tretman, obrazovane posmatrače i kupce, i na taj način posedovala neku vrstu utopijskog impulsa koliko god bila rezultat cinične distance u odnosu na postojeće okolnosti. Jugoslovenska umetnost je uvek bila vezana za evropske kulturne tokove i postojala je neka vrsta samorazumljivosti da do prekida nikad neće doći, što je socijalističku Jugoslaviju u poslednjim godinama njenog trajanja stavljalo u povlašteni položaj u odnosu na zemlje Sovjetskog bloka. Međutim, dogodilo se upravo suprotno; Jugoslavija je ušla u ratove koji će usloviti veliku ekonomsku krizu, koja će se u Srbiji manifestovati najvećom inflacijom u Evropi u XX veku a koja je u zimu 1993/4 dostizala rekordnih 3% na sat.

U takvim ekonomskim okolnostima neki umetnici iz pomenute grupe svoju produkciju svode na minumum (Dušan Petrović), neki postepeno prelaze u polje "primenjene" umetnosti i svoja iskustva apliciraju u polju dizajna enterijera (Srđan Apostolović), dok neki nastavljaju s radom u jednoj varijanti neo-konceptualizma, radeći instalacije i prostorne intervencije u kojima se uspostavljaju relacije između skulptor-

Zdravko Joksimović, *Blizanci* (detalj), 1996,
golf loptica, semenke, medicinske posude,
kupatilski stalak, 40 x 8 x 9 cm
privatno vlasništvo

31 Videti fusnotu br. 4.

Zdravko Joksimović, *Torzo*, 1997,
terakota, 36 x 22 x 12 cm
privatno vlasništvo

skih elemenata, fotografija i *redimejd* objekata (Bata Krgović). **Krgović** je realizovao 1994. svoj ključni rad koji je već okarakterisan kao "remek-delo celokupne srpske umetnosti devedesetih"[32] *Skulpturu od plafona do poda*, sačinjenu od dva velika elementa iste težine, terakote u obliku viska i čeličnog tega. Elementi su povezani sajlom i vise u odnosu potpune ravnoteže dok ih upotpunjuje i definiše nevidljiva sila gravitacije koja postaje treća "nematerijalna" komponenta ovog rada. Najveću produkciju među umetnicima te generacije ostvaruje **Zdravko Joksimović** i postaje umetnik s jednim od najimpresivnijih autorskih opusa u umetnosti devedesetih u Srbiji. Kod Joksimovića se učenost u polju istraživanja plastičkih problema i materijala postepeno oslobađa od rigidnosti i purizma i definiše jednu seduktivnu vezu između "ručnog rada" (fino obrađenih formi u drvetu ili terakoti) i *redimejd* elemenata koji imaju kognitivna svojstva i potencijal da budu komunikativniji od "unikatno modelovanog", odnosno da usled svoje mogućnosti da sa sobom povuku spektar mogućih konvencionalizovanih značenja postanu "ključ" za moguću post-formalističku interpretaciju. Joksimović se upušta u duhovite jezičke igre i koristi reči – njihovu "upotrebu u jeziku", kao "sirovinu" za otkrivanje različitih funkcija predmeta – kao traganje za značenjem kroz upotrebu stvari u njenim kontekstima; Vitgenštajnovski rečeno: *Dingspiel* kao *Sprachspiel*. Čitljivost ovih radova tako nije uskraćena, ili prebačena na samorefleksivnu formalističku logiku, već je utemeljena u mogućnostima skulpture i objekta da predstavljaju – ne u smislu naturalističkog iluzionizma već u smislu inkorporacije različitih vidova komuniciranja i saznavanja u nešto što je autentično plastički problem. "Joksimovićev materijalizam nije povratak modernističkom istraživanju "istine u materijalu", već otkrivanje "neistine", obmane u materijalu, odnosno obmane koja se upravo nalazi u jeziku i našim verbo-centričnim sposobnostima čitanja."[33]

Zajedno s ovom generacijom u SKC-u krajem osamdesetih počinje da izlaže i umetnik koji nije imao ovakav akademsko-formalistički "bekgraund" ali je takođe u svom radu načinio reviziju "skulptorskog objekta", ne tako što je "re-estetizovao" i rekontekstualizovao dišanovski "redimejd" već tako što je doveo u pitanje razliku između "prirodnog" i "kulturnog" znaka s kojim je kodifikovan pojam "redimejd". Umetnik koji se pojavio pod pseudonimom **Talent** je kao materijal koristio elemente životinjskog porekla (najčešće ptice) i od njih sačinjavao objekte, asamblaže i instalacije i na izvestan način se našao u kritičkoj tački mešanja prirodnjačke i humanističke verzije o karakteru nekog objekta i u okviru kontra-tradicije u odnosu na do sada opisan dominantan sled istorije umetnosti: tradicije prirodnjačkog kurioziteta tretiranog kao kulturni fenomen i kao infantilna fascinacija. S druge strane, pomenuta generacija skulptora imala je veliki uticaj, tako da se tokom devedesetih pojavljuju mnogi umetnici koji rade u okviru sličnog formalističko-konceptualnog idioma. Po svojoj distanci u odnosu na "mušku" mitologiju o postojanosti i celovitosti skulptorskog objekta, a opet po vezanosti za formalistički neo-konceptualizam, izdvaja se rad nedavno preminule **Nine Kocić**. Ona postaje poznata po svojim zidnim instalacijama od skulptura-objekata načinjenih od sapuna u koje je umetala različite, uglavnom fotografske reprezentacije. Intimistička struja u srpskoj umetnosti tokom XX veka je u radu Nine Kocić doživela svoj simboličan kraj. Trošni umetnički predmeti koji su sugerisali setnu

32 Denegri, *Devedesete: Teme srpske umetnosti*, Svetovi, Novi Sad, 1999, str. 104.

33 Videti: Branislav Dimitrijević, "Stvari, reči i korisne obmane", u *Zdravko Joksimović* (katalog), Publikum, Beograd 1999.

Nina Kocić, *Mirišljavi portret Oskara Vajlda*, 1996, sapun, fotografije, 72 x 56 cm, privatno vlasništvo

neminovnost prolaska vremena, nestajanja, nosili su posebno estetsko uživanje kako u njihovoj transparentnoj formi tako i svojim mirisom kojim se sugerisala intimna evokacija sećanja. Još jedino mnogo obimniji slikarski opus **Marije Dragojlović** (koje je nasuprot Nine Kocić "monumentalizovalo intimizam") uspeo je da u ovom vremenu revalorizuje intimističke umetničke pozicije u okviru jednog miljea koji nije bio sklon postojećoj kodifikovanoj intimističkoj tradiciji. Njihovi radovi su, rečima Marine Martić, "u stvarima koje se čine sasvim običnim i nezanimljivim pronašli elemente čudesnog" i tako u odnosu na maskulinu i agresivnu duhovnu klimu odavale "prefinjeni i defetistički senzibilitet".[34]

Uz pomenute beogradske skulptore i u Novom Sadu se krajem osamdesetih i početkom devedesetih pojavljuju umetnici koji veoma ambiciozno pristupaju jednom racionalnom, neominimalističkom postupku, ali i vezanom za šire prostorne i ambijentalne koordinate. Izdvajaju se posebno **Zoran Pantelić** i **Rastislav Škulec**, koji će 1991. oformiti asocijaciju pod nazivom "Apsolutno skulpturalno". Sredinom devedesetih dolazi do "kopernikanskog obrta" kada će – usled svesti članova ove asocijacije o društvenim okolnostima u kojima bavljenje likovno-estetskim problemima (kao inercije nastale zbog tipa edukacije na likovnoj akademiji) postaje samoizolovano i neučinkovito – biti oformljena **Asocijacija Apsolutno** (kojoj pristupaju Dragan Rakić, Bojana Petrić i Dragan Miletić, dok je Škulec napušta) koja svoj rad zasniva na pojmu "apsolutno sada i ovde" i počinje da realizuje svoj celokupan kolektivni projekt kao "reakciju na sociološke, kulturološke i istorijske stimuluse iz neposredne okoline" u kojoj projekt nastaje.[35] Ova umetnička asocijacija će u drugoj polovini devedesetih postati ključna za scenu u Srbiji zbog svog deklarativnog napuštanja zatvorenog sveta umetnosti i ulaska u javni i medijski prostor. Paralelan rad na "site-specific radovima" i na istraživanju novih mogućnosti kompjuterske tehnologije i elektronskog umrežavanja i komuniciranja, čini ovu grupu pionirskom kada je reč o promenama na globalnom planu u polju umetnosti tokom devedesetih kada se kritička i eksperimentalna umetnička praksa seli u prostore određene novim tehnološkim potencijalima ali i kritikom ideologije tih potencijala. Njihov celokupan projekat u drugoj polovini devedesetih bio je predstavljen kao postupak odbrojavanja vremena do dolaska novog milenijuma (2000:1995), kao anticipacija kraja koji se možda već dogodio, kao medijsko-vremenska mašina koja "ilustruje naučnu hipotezu da je svako vreme konstrukcija, ili, preciznije, funkcija stanja informacija unutar određenog sistema".[36]

U slikarstvu s početka devedesetih zapaženo je takođe obnovljeno interesovanje za model modernističke slike, posebno u projektu "Mondrian" oko kog su se okupili Aleksandar Dimitrijević, Zoran Naskovski i Nikola Pilipović. Referenca na Mondriana ovde nije bila artikulisana kroz "postmodernističke postupke" citiranja ili apropriacije, već je "Mondrian" uzet kao model jednog svetonazora u umetnosti koji svojim redukcionizmom i analitičkim pristupom slici može da ima važnost u jednom vremenu "kada utopijske oaze presuše" i kada se "širi pustinja banalnosti i bespomoćnosti"[37]. Pa ipak, ostaje nejasno šta je ova referenca na Mondriana zapravo podrazumevala s obzirom na obilje uglova gledanja iz kojih se mogu sagledati Mondrianovi stavovi. Razvojni put moderne umetnosti on nije gledao unutar nekog zasebnog, au-

34 Marina Martić, tekst u katalogu *Tajni život pred - meta*, Galerija Lada, Beograd, 1995.

35 "... Asocijacija Apsolutno posmatra ono što je do te mere poznato, obično, ili čak marginalno da se više i ne primećuje kao nešto što je neobično, čudno i vredno daljeg propitivanja. Projekti Asocijacije bave se apsolutno realnim činjenicama različitih vrsta: od arhitektonskih situacija kao što su kiosk na Ribljoj pijaci u Novom Sadu, ili vojni magacini u Hirošimi, preko medijskih situacija kao što je najavna špica informativne emisije TV Srbije, do političkih činjenica kao što su granice." Iskaz objavljen u *Apsolutni izveštaj*, Salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd, 2002.

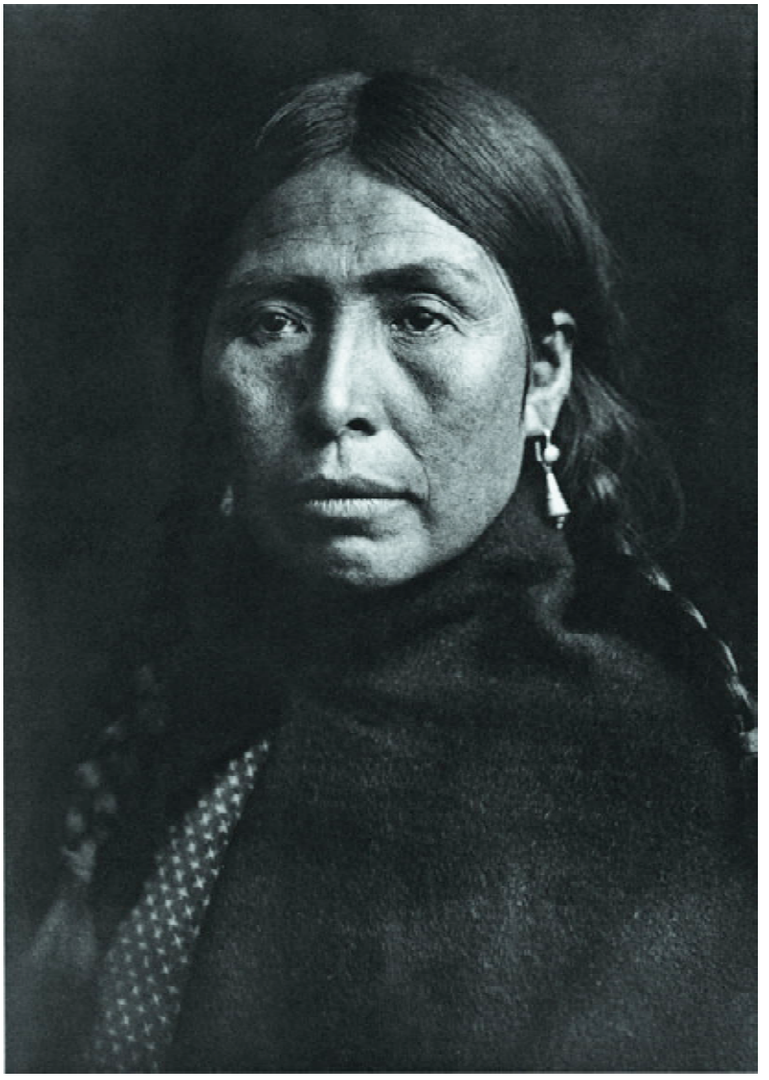
36 Dejan Sretenović, "Apsolutno vremenska mašina", u *Ibid*.

37 Iz Habermasovog teksta "Nova nepreglednost" koji citira Ješa Denegri u tekstu povodom projekta Mondrian (*Mondrian 1872-1992*, Galerija SKC, Beograd 1992.)

Izložba *Mondrian 1872–1992*
Z. Naskovski, N. Pilipović, A. Dimitrijević
foto: Vlada Popović

Zoran Naskovski, *Beli oblak*, 1993–?, instalacija: ulje na platnu, 41 x 46 cm,
reprodukcija fotografije Edwarda Curtisa (Coastal Salish, Lummi type), vl. autor

tonomnog polja istorije umetnosti, i u jednom tekstu iz 1917. tvrdi da je umetnik "samo manje ili više prikladan instrument kroz koji kultura nekog naroda dobija svoj estetski izraz". Ovo, ili pak otvorena Mondrianova mizoginija, verovatno nisu bile referentne tačke pomenutog projekta, niti pak neka vrsta idolopoklonstva, ali i dalje ostaje pitanje da li je Mondrianovo ime bilo samo neka vrsta generičkog pojma za umetnost radikalne apstrakcije. Kako god, nakon izložbe s kraja 1992, protagonisti ovog projekta se razilaze, a reklo bi se da su finalne konsekvence artikulisane u jednoj slici koju započinje **Zoran Naskovski** 1993. i naziva je *Beli oblak*. Radi se o crnoj monohromnoj slici, slikanoj rukama, ili bolje "punjenoj" bojom, zatim glačanoj, i dalje ostavljenoj da se "sama" razvija tako što su na njoj počele da se pojavljuju pravilne sićušne horizontalne krakelure a bojeni slojevi vremenom uzrokuju različita isijavanja i suptilne gradacije crne. Ova slika, koju Naskovski prvi put izlaže samu u praznom galerijskom prostoru i dalje se smatra nezavršenom, a ona sama, kao i način na koji je umetnik tretira i obrazlaže daje joj posebnu auru koja pokušava da se odupre prolaznosti i frivolnosti "postmodernističkih" umetničkih postupaka. Ona je stvarana i inaugurisana kao *fetiš*: skoncentrisana telesna investicija nanošenja boje na jednoj relativno maloj površini (41 x 46 cm) anulirana je uglačavanjem do nivoa neke sjajne "seksualizovane" površine, a zatim samoupisivanje protoka vremena na samoj površini dodatno je fetišizuje jer ona tako postaje i indeks jednog vremena u svoj svojoj načelnoj nereferencijalnosti. Način na koji Naskovski tretira, tumači i čuva ovaj rad (čija se vrednost određuje gotovo kao "neprocenjiva", a status kao suviše fragilan tako da ostaje još uvek otvoreno da li će umetnik dozvoliti da se ona ovom prilikom uopšte izloži) upućuje na jednu posebnu vrstu umetničkog integriteta, na osnovu čije sugestivnosti je moguće zaključiti da se radi možda o ključnom umetničkom delu nastalom u Srbiji u vreme najvećih ratnih sukoba u prvoj polovini devedestih. Zašto bismo ovako nešto mogli da zaključimo? Iako ona nastaje kao rezultat jedne "formalističke" linije, "za razliku od modernističke slike čije je samoukinuće u crnom monohromu samo simboličko, ova slika nam nudi prizor sopstvene fizičke smrti... prizor koji postaje apoteoza smrti"[38]. Ona predstavlja *tableau* telesne investicije ali koja postaje neprimetljiva, fantomska, ukinuta fetišističkim brisanjem svakog "rada" na njoj, osim samog rada "brisanja". Ali, tako ispunjena "energijom kraja" ona postaje tačka sabijanja svih agonijskih i kontradiktornih procesa u jednom društvu. Ona samosvesno odbija da "predstavi" vreme u kom nastaje, ali s druge strane postaje ikona tog vremena jer na isti način na koji crna boja može biti finalni rezultat nagomilavanja svih boja spektra, tako i ona postaje finalni rezultat nagomilavanja sirovih i autodestruktivnih energija u društvu. Dakle, ona je i "fatalna mimeza" društva u kom nastaje jer upisuje ono neizrecivo o njemu, odnosno poput vizantijske ikone uspostavlja ontološku razliku između opisivanja (cirkumskripcije) i upisivanja (inskripcije): ikona ne može opisati Hrista, već ga može samo imati upisanog u sebi. Ona je takođe krajnja konsekvenca apstrakcije i završni čin jedne umetničke logike zaokupljene formalizmom, odnosno jedan od retkih primera "radikalnog" ili "prestupničkog" formalizma koji se pripisivao i mnogim drugim radovima koji nisu posedovali ovako snažno artikulisan a neekspresivan *intenzitet*.[39] Ova slika pokazuje da upravo maksimalna ambicija da se

38 Dejan Sretenović, "Apoteoza smrti", *Zoran Naskovski – Beli oblak*, Galerija SKC, Beograd, 1994.

39 "Površina o kojoj je ovde reč nije znak za utopijsko oslobađanje slike, niti je rezultat bilo metafizičke ili materijalističke ne-referencijalnosti, ona nije rezultat lične emocije ali nije ni ispražnjena od osećanja, jer su ta "osećanja", odnosno kako bi ih Jameson nazvao, *intenziteti*, sada slobodno plutajući i impersonalni. Tu je i konačni kraj povezivanja telesnog sa ekspresivnim." Branislav Dimitrijević, "Trance/Trans ili Putovanja po intenzitetu", u *Zoran Naskovski* (katalog), Publikum, Beograd 1997, str. 5-66.

Ivan Ilić, *Ogledalo*, 1994,
instalacija, f: 50 cm, x 2
vl. autor

Mirjana Đorđević, *Mesec*, 1991,
instalacija: industrijska serigrafija na staklu,
vosak u spreju, guma, 2R-350cm: fragment 2R-28cm, vl. autor

ostvari jedinstveno autonomno delo vezano za modernističku tradiciju može da "istrpi" i interpretaciju koja u njoj prepoznaje i "kulturni simptom" iako njen autor načelno izbegava takvu afilijaciju.

Nakon pomenutih beogradskih skulptura, u programu galerije SKC početkom decenije izdvajaju se dvoje mladih umetnika koji su povezivali obnovljeno interesovanje za tradiciju konceptualne umetnosti, i to posebno lokalnu, beogradsku, iz sedamdesetih godina, i "novi senzibilitet" u skulpturi povezan s Ćelantovim pojmom "ne-ekpresionizma", nerukotvorenog, mašinskog i impersonalnog. Rani radovi **Ivana Ilića** su posebno značajni za ovakav neokonceptualistički impuls s početka devedesetih, pre svega u referiranju na radove Neše Paripovića. On i **Mirjana Đorđević** bivaju prepoznati od strane najuticajnijih lokalnih kritičara, kustosa i teoretičara, Ješe Denegrija, Biljane Tomić i Miška Šuvakovića, kao protagonisti "tehno-estetske" ili "tehno-spiritualne" umetnosti (na šta ih upućuju i sami umetnici) uz pomoć koje se karakterisala čitava doktrina "modernizma posle postmodernizma".[40] Hladne, fabrički izvedene strukture od metala, stakla, gume i drugih materijala tumačene su kao reduktivne, neikonične i analitičke autorefleksije, kao visoko-sofisticirana umetnička praksa koja teži jedinstvu polariteta "tehnološkog" i "spiritualnog" kao neke vrste revizije minimalističkog poimanja "specifičnog objekta". Retko koja umetnička praksa je u trenutku svog pojavljivanja u ovoj sredini doživela tako posvećenu i intenzivnu teorijsku elaboraciju, što je u prvom trenutku pomoglo da se uspostavi strateška razlika između ovih umetnika i prakse osamdesetih, ali je istovremeno proizvela i neku vrstu totalizujuće teorijske šifre koju sami ovi umetnici napuštaju sredinom decenije.[41] Ali svakako, radovi Mirjane Đorđević kao što su *Mesec* (1991) i *Zvezda i njena senka* (1994) ostaju najreprezentativniji radovi u okviru tendencije koja je raskidala sa neo-romantičarskim i boemskim pozicioniranjem umetnika u društvu i na svoj redukcionistički način govorila i o pitanjima tela (ikonizacija mesečevog ciklusa kao refleksija ženskog telesnog iskustva u radu *Mesec*) i politike (materijalizacija poetičke metamorfoze političkog simbola u radu *Zvezda i njena senka*). Kada je, na primer, na Bijenalu u Ankari 1992, Mirjana Đorđević izložila *Mesec* zajedno sa "krstolikom" čelično-gumenom strukturom pod nazivom *Horizontala-Vertikala*, došlo je kod posetilaca do emotivnog učitavanja religijske konotacije izloženih oblika u kontekstu rata u Jugoslaviji.[42] Iako se teško može govoriti o ovakvim radovima da su "aikonički", i dalje ostaje da se o njima pre svega mora govoriti diskursom formalizma koji će prepoznati tautološke značajke[43] unutar samih radova, ali se ne smeju zanemariti njihove društvene implikacije. Naročito ako se uzme u obzir da su fabrički izvedeni radovi Ilića i Đorđevićeve nastali u vreme kraha svake industrijske proizvodnje u Srbiji.

Doktrina "Modernizma posle postmodernizma" izazvaće velike teorijske polemike, koje će se posebno razbuktati na tribini organizovanoj povodom prvog Bijenala mladih umetnika u Vršcu 1994, čime će biti obeležena vitalnost i heterogenost umetničke i teorijske scene i potreba da se odrede jasne i odgovorne pozicije čitanja i tumačenja. Vršačko Bijenale kao prva velika umetnička manifestacija u Srbiji od početka rata[44], koja će se realizovati izuzetnom energijom **Živka Grozdanića**[45] i Nade Grozdanić, postaće jedno od centralnih mesta komunikacije unutar umetničke scene

40 Videti: Miško Šuvaković, *Asimetrični drugi*, Novi Sad, 1996; zatim tekstove Ješe Denegrija, Miška Šuvakovića i Save Stepanova u katalogu *Ten - dencije devedesetih: Hijatusi modernizma i post - modernizma*, Novi Sad, 1996; tekstove Ješe Denegrija i Miška Šuvakovića u katalogu *Prestupničke forme devedesetih*, Vršac 1998, i mnoge druge. Polemika oko ovog koncepta se razvila na simpozijumu *Moderna posle postmoderne* tokom prvog vršačkog Bijanala mladih 1994. O ovoj polemici i drugim teorijskim razilaženjima videti: Ješa Denegri, "Teorijske i kritičke rasprave devedesetih" u Ješa Denegri, *Devedesete: Teme srpske umetnosti*, Svetovi, Novi Sad, 1999.

41 "...bilo je nemoguće distancirati se od ideološke, maliciozno-pretenciozne klasifikacije u kategoriji modernizma posle postmodernizma" i "kao umetnik odbila sam da se povinujem ovakvom površnom i anahronom određenju i zamolila autora da to više ne čini u svojim tekstovima". U "Mirjana Đorđević" (intervju vodili B. Anđeković i B. Dimitrijević), *New Moment*, 9/10, Beograd/Ljubljana, 1998, str. 114-121.

42 Videti: *Ibid.*

43 Osnovni materijal ovog rada je staklo, a staklo je supstanca od kog je sačinjeno više od 50% mesečeve površine. Uopšte značaj rada Mirjane Đorđević je u tome što je pokazao koliko distinkcija između formalističkog i anti-formalističkog diskursa o umetnosti vodi u krivom pravcu. Formalizam o kom je ovde reč je onaj formalizam koji je Rolan Bart na jednom mestu opisao ne kao polje "zaboravljanja, zanemarivanja ili redukcije sadržaja; jer je sadržaj upravo ono što zanima formalizam u zadatku da svakog puta odgura sadržaj unazad (sve dok pojam porekla prestane da bude primeran), da ga razmesti u skladu sa igrom sukcesivnih formi. Citirano u Yve-Alain Bois, *Painting as Model*, MIT Press, Cambridge, Mass., 1993, str. xxiv

44 Ako se izuzme prvi ambiciozan pokušaj da se načini kritički pregled umetnosti s početka devedesetih, *Rane Devedesete: Jugoslovenska umetnička scena*, koji se realizovao u Podgorici i Novom Sadu 1993, i čiji su kustosi bili Ješa Denegri, Petar Ćuković i Miloš Arsić.

45 Grozdanić je stekao posebno mesto i kao posvećeni i energični inicijator mnogih umetničkih zbivanja u Vršcu, i kao "Beli Mason", i kao umetnik koji je ostvario jedinstvenu produkciju monumentalnih skulptura, struktura i instalacija uz pozivanje na tradicije arte povere i pop-arta. Ovde se kombinuje "životnost" i egzistencijalistički "drajv" arte povere i simulativna "transfer-operacija" između stvari i sličnosti karakteristična za pop-art. Grozdanić je i umetnik koji koristi sopstveno telo kao tačku permanentne (i često agonijske) relacije proizvodnje "radova" i svakodnevnog ophođenja u okviru i nasuprot društva.

i prvi pokušaj značajnije decentralizacije umetničke scene iako ona i dalje ostaje vezana za jedina dva relevantna mesta produkcije savremene umetnosti u Srbiji, Beograd i Novi Sad, uz specifičan status umetničke scene u Crnoj Gori čije razmatranje bi zahtevalo poseban i detaljan osvrt koji ne dopušta uska "geografska" orijentacija ovog pregleda.[46] Osim Vršca, tokom devedesetih na prikazivačkom pa i proizvodnom nivou, još nekoliko "provincijskih" gradova nametnuće se kao alternative strogoj kontroli zvaničnih kulturnih institucija u Beogradu. Reč je pre svega o Pančevu u kom se razvijala veoma značajna scena i u kom je organizovano Bijenale skulpture, zatim o Čačku u kom je s promenljivim koncepcijama godišnje organizovan "Memorijal Nadežde Petrović", ali i o drugim gradovima u kojima je evidentirana aktivnost pojedinih umetnika koji su pokušavali da prevaziđu jedan tradicionalno-zavičajni milje likovnih umetnosti: Niš (pre svega zahvaljujući radu Perice Donkova), Šabac (gde značajnu ulogu ima Slobodan Peladić) i dr. Ipak, posebno u manjim gradovima bilo je evidentno da problemi kojima se bavila savremena umetnost nemaju nikakvo uporište u društvenoj zajednici, koja je bila paralisana političkom i ekonomskom krizom bez značajnijih inicijativa u bilo kom polju, uključujući i polje umetnosti, da se ostvari neka vrsta kulturne i političke emancipacije. Ovakva situacija je postepeno počela da urušava zatvoreni i samo-referencijalni svet umetnosti i izvesnu ideologiju povlačenja i distanciranja od političkih tokova za koje je važilo da su nedodirljivi i da se na njih ni na koji način ne može uticati tako da ih ni ne treba uzimati kao referencijalni okvir.

Stanje stvari

Umetnost u Srbiji je tako ušla u jedan veliki paradoks. S jedne strane je stajala želja da se sačuva autonomija umetnosti (što je moglo da konotira i radikalnu poziciju "druge linije" ali i neku vrstu inertnog, autističnog eskapizma) a s druge strane nužnost da se sudeluje u nekoj vrsti alarmiranja javnosti ili bar senzibilizaciji javnosti da se suoči sa značenjem smrtonosnih političkih procesa. Osećaj izolovanosti, fatalizma, bezsvrsishodnosti i nemogućnost da se prevaziđe dominantan otpor svakim emancipatorskim, anti-ratnim i anti-nacionalističkim pozicijama, prouzrokovali su društvenu pasivnost, a umetnička scena je bila mahom simptom takve pasivnosti, iako je doživela istovremeno neverovatnu akceleraciju u smislu i kvantiteta i kvaliteta umetničkih događaja.[47] Nepostojanje jasne političke alternative Miloševićevoj vlasti (s obzirom da je u prvoj polovini devedesetih i parlamentarna opozicija u Srbiji otvoreno koketirala sa veliko-srpskom ratnohuškačkom politikom i razlikovala se jedino po tome što je zagovarala bržu tranziciju u ekonomskim i svojinskim odnosima) prouzrokovalo je krupnu depolitizaciju umetnosti. Ako se vratimo na Koščevićevu opasku s početka ovog teksta, ovakva depolitizacija predstavlja kontinuitet s distanciranom pozicijom umetnika u socijalističkoj Jugoslaviji – "jugoslovenska suvremena umjetnost posjeduje visoke kvalitete, i kad je gledam, u usporedbi sa domovinom, kao i da nije odavde", kako kaže Koščević – te se svaki angažman neretko tumačio kao "banalan", "slab", naručen od strane "spoljnog faktora" kako bi se ispunila očekivanja da u Srbiji postoji otpor Miloševiću i ratu, i kao fundamentalno "ne-umetnički". Iz tadašnje perspektive baš je zalaganje za ovakvu autonomnost (shvaćenu na duboko moderni-

46 Takođe se u ovom tekstu ne pominje umetnost na Kosovu koje je bilo deo Srbije sve do intervencije NATO pakta 1999, ali po svim karakteristikama predstavljalo potpuno izdvojenu teritoriju sa većinskim albanskim stanovništvom nad kojim su vršeni različiti oblici represije od strane Miloševićevih aparata sile. S druge strane kontakti između umetničkih scena su postojali što je i rezultiralo izložbom *Pertej* koju je organizovao beogradski Centar za savremenu umetnost u Centru za kulturnu dekontaminaciju 1997. Kustos izložbe bio je Shkëlzen Maliqi, a učesnici Maksut Vezgishi, Sokol Beqiri, Mehmet Behluli i Ilir Bajri. U okviru ovog kataloga umetnost na Kosovu se tretira kao poseban segment čime se potcrtava i zasebnost kosovske scene ali i kontakti koji su u umetničkim krugovima postojali i tada kada su u svim drugim aspektima života nestali.

47 U svrhu neke vrste "opravdanja" za umetnike koji su zaista živeli na rubu egzistencije, Lidija Merenik uvodi termin "aktivnog eskapizma" kao strategije opstanka putem kreiranja "paralelne fikcionalne stvarnosti i sasvim ličnih istorija koje, opet, nikada ne bi nastale da nemaju (nisu imale) povoda u samoj egzistencijalnoj stvarnosti koja je nekada uspevala da nadmaši i samu fikciju". Videti Lidija Merenik, "No Wave", *Art in Yugoslavia 1992-1995*, Centar za savremenu umetnost, Beograd, 1996. U istoj knjizi umetnost u vreme ekonomskih sankcija Dejan Sretenović karakteriše sloganom "umetnost u zatvorenom društvu".

Živko Grozdanić, *Ašovi*, 1996–1997,
drvo (električne bandere), metal, 400 x 120 cm, vl. autor

Predrag Nešković, *Kosovka devojka*, 1990, akrilik na platnu, 188 x 148 cm, vl. autor

stički način) trebalo je da označi upravo i politički i etički stav samih umetnika da odbijaju da učestvuju u kolektivnoj histeriji "proizvodnje zla" i njihovu težnju da se povuku u specifične, nezavisne sfere, duboko lične i samodisciplinovane, da kao senzitivne jedinke pobegnu iz društvenog polja i povuku se u samoizgrađene i samozaštićene sfere samoće. S druge strane, ova pozicija se može tumačiti i kao alibi za ne-suočavanje sa realnim društvenim procesima, kao simptom nesposobnosti upravo umetnika, kao senzitivnih i senzibilnih pripadnika jednoga društva, da ostvare bilo kakvu empatijsku vezu sa stravičnim zbivanjima oko sebe. Odnosno, može se čak i tvrditi da ovakvo povlačenje umetnika u samoproklamovanu izolaciju jeste bilo saučesništvo u fundamentalnom brisanju svesti o tome da je tokom devedesetih rat bio svuda, a ne samo tamo gde su ljudi bili ubijani, i tako povinovanje ključnoj šifri Miloševićeve politike koja je glasila da "Srbija nije u ratu": rat je bio negde drugde, on je bio građanski/etnički konflikt u kom su svi podjednako odgovorni, dok smo mi u Srbiji jedino pozvani da osećamo empatiju sa sudbinom pripadnika svoje nacije koji žive van granica Republike Srbije. Na žalost, i ta empatija je bila često lažna i propagandistička, o čemu svedoči distanciranje od sudbine srpskih izbeglica u vreme njihovog egzodusa iz Krajine nakon brutalnih akcija hrvatske vojske.

Uzmimo jedan jednostavan primer. U novosadskom časopisu *Projeka®t*, kao jednom od retkih, ako ne i jedinom usko specijalizovanom časopisu za savremenu umetnost koji je kontinuirano izlazio u Srbiji u periodu od 1993. pa do kraja ove decenije, tek u petom broju (izdatom avgusta 1995, dakle tačno u vreme masakra u Srebrenici kao najstrašnije potvrde o genocidu izvršenom nad muslimanskim stanovništvom od strane dobro organizovanih združenih srpskih formacija) se po prvi put u nekom od tekstova prominento navodi *rat* kao sudbinski okvir umetnosti ovog vremena. Radilo se o tekstu Balinta Sombatija (Szombathy) pod naslovom "Danas je RAT!". Na kraju svog teksta, u kom se pominju i neki umetnički projekti koji su predstavljali reakciju na ratna zbivanja[48], Sombati kaže: "...u Srbiji, gde su vlasti, izuzev još nekoliko poslednjih kulturno-umetničkih uporišta, uništile sve ćelije drugačije mislećih stvaralaca, prirodna ljudska sklonost ka pobuni gotovo da je zatrta. Možda će proteći čitavo jedno desetleće dok na svetlost dana neće dospeti pojedini istorijsko-umetnički dokumenti, jer ljudi se jednostavno plaše javnosti."[49]. Ako uporedimo ovaj časopis sa drugim medijima, na primer onima koji su se bavili popularnom kulturom, kojom je dominirala folk i "turbo-folk" muzika (dakle, kulturološki potpuno suprotstavljen fenomen u odnosu na domen "visoke", "sofisticirane kulture") doćićemo do jedne zajedničke karakteristike. Javno polje u Srbiji treba da se označi kao nekonfliktno i u krajnjoj liniji neosetljivo za sudbinska politička zbivanja koja kao da su se otrgla kontroli. Srpsko društvo je bilo definisano činjenicom da je na prvim višepartijskim izborima 1990. Milošević dobio većinsku podršku građana od kojih su neki u trenutku kada počinje rat tu činjenicu prećutali kada su spoznali posledice takve podrške. Naširoko se može raspravljati o situaciji društvene pasivnosti i kulturnog eskapizma, ali važno je napomenuti nekoliko razloga za ovakvu paralisanost govora u javnom polju.

Prvi razlog leži u pomenutoj nesposobnosti da se prizna prvobitno saučestvovanje ili bar nedostatak protivljenja srpskom nacionalističkom programu koji je

48 Szombathy pominje crteže Slobodana Bojovića na kojima su "izbezumljena lica glasnogovornika televizijske propogandne mašine", pištolje od terakote Srđana Apostolovića, grafike Velizara Krstića, i skulpture u obliku ručnih bombi sa glavama umesto osigurača Mrđana Bajića. Refleksije su postojale ali su one često bile tretirane kao veoma lični iskazi individualnih poetika u drastično izmenjenim uslovima, a neki od ovih radova nisu ni bili izlagani, kao što je danas već legendarni "Ratnički ciklus" Predraga Nešković. Nešković je svakako jedno od najvećih imena u srpskom slikarstvu od sredine šezdesetih koji je stvorio specifičan umetnički svet u kom se mešaju simpatije i antipatije prema profanom, narodskom, kičastom, i koje je po ličnom iskazu u velikoj meri inspirisano čuvenom knjigom *Filozofija palanke* Radomira Konstantinovića. Nešković istražuje ono što Konstantinović određuje kao "palanački stil" sa svojim gotovim i jednoobraznim rešenjima, karakterističnim sentimentalizmom, banalnošću i anti-istorijskim proživljavanjem sadašnjosti kroz prošlost. I Neškovićev "Ratnički ciklus" i ostali radovi iz devedesetih otkrivali su uvek novu i svežu artikulaciju njegovog umetničkog postupka.

49 Bálint Szombathy, "Danas je RAT!", *Projeka®t*, br. 5, Novi Sad, avgust 1995, str. 101-103.

Bálint Szombathy, *Zastave II*, 1995, performans

Naslovna strana lista
građanskog samooslobađanja
Republika (br. 61, februar 1993.)
sa ilustracijom Saše Markovića

otvoreno vodio ratu[50]. Drugi leži u fundamentalnoj ideološkoj saglasnosti da se Jugoslavija ukine kao "komunistička" tvorevina u kojoj je odnekud posebno propatio srpski narod (iako se isto moglo čuti i u Hrvatskoj i drugim republikama bivše SFRJ). Treći razlog leži u nekoj vrsti nepoverenja (izazvanog snažnom zvaničnom propagandom) u dobre namere i snagu mirovnih pokreta koji su u Srbiji postojali i prema kojima se danas mora iskazati veliko poštovanje jer su zavisili od napora hrabrih pojedinaca. Četvrti razlog je u nepostojanju jasne političke platforme opozicionih stranaka koje su za sebe tvrdile da su alternativa Miloševiću ali su uglavnom bile druga strana istog novčića. I peti razlog, koji je možda i najveće opravdanje za ovakvu društvenu paralisanost, jeste masivna medijska i svaka druga propaganda samorazumljivosti agresivne nacionalističke mobilizacije koja je od Srbije učinila "društvo opasnosti" nad kojim su lebdeli mehanizmi terora koji su ostvarili dominantan osećaj straha od realne činjenice da će režim upotrebiti sva sredstva da se održi na vlasti. Već prvi pokušaj opozicije da se masovnim demonstracijama odupre Miloševićevoj autokratiji (mart 1991.) ugušen je mehanizmima policijske represije i slanjem tenkova na ulice Beograda. Mnogi oblici otpora će se tokom devedesetih manifestovati u javnom prostoru, ali će prevladati osećaj nemogućnosti da se promene ostvare.

U fatalističkoj svesti (koja je kako produkt pravoslavne doktrinarne hegemonije, tako i nedostatka demokratske tradicije) koja je dominirala kulturnim poljem, moć je nedokučiva, kritički stav je *a priori* osuđen na propast, a jedina mogućnost koja je ostavljena drugačijem mišljenju jeste stvaranje paralelnih, autonomnih tokova koji, ukoliko su pri tom i ne-politički (a po ovoj logici upravo takva treba da bude umetnost) bivaju bar nominalno ostavljeni *na miru*. Srbija nije bila totalitarna država u standardnom značenju (radilo se ipak o nekoj formi parlamentarne demokratije ali u permanentnom "vanrednom stanju"), ali se državni aparat naširoko služio različitim vidovima "namenskog" terora, počev od ugrožavanja života i nasilja nad neposlušnim pojedincima i grupama (posebno kada je reč o licima nesrpske nacionalnosti, iako postoji i niz drugih primera)[51], preko različitih oblika direktnog ili indirektnog uterivanja straha radi sprečavanja razvijanja kritičke ili emancipatorske svesti, pa sve do "neprimetnog" ideološkog organizovanja i nadziranja ljudskih delatnosti koje za cilj imaju automatsko prihvatanje reprezentacija vlasti i usklađivanje elementarnih potreba pojedinaca sa državnim potrebama da se njihove potrebe nadziru i kontrolišu. Ovaj treći, "najblaži", oblik terora iako spada u oblik "uterivanja straha" distinktan je jer njim dominiraju vizuelne manifestacije, za razliku od prva dva kojima se vizuelnost konsekventno uskraćuje: vizuelizacija najstrašnijih oblika terora bile bi slike o tom teroru koje je vlast preko svojih medija kontrolisala kako ne bi došle pred oči javnosti.[52] U knjizi pod nazivom *Strahovlada*, ciljajući na sisteme fašističkog ili staljinističkog tipa, baveći se različitim oblicima terora, Vojin Dimitrijević kaže sledeće: "I bez potrebe za pribegavanjem nasilju izaziva se izvesna vrsta stalne zebnje, neprekidne teskobe. Istina gubi smisao, činjenice postaju privid, odnosi uzročnosti su privremeni...Sumnjajući u svoj razum, pa čak i u čula, čovek je ostavljen bez čvrstog uporišta i živi u svetu nepredvidljivosti. U takvoj okolini on tačno ne zna ni odakle vreba opasnost, pa prema tome ne doživljava samo uobičajeni strah, koji je orijentišući jer navodi na ukla-

50 Mogli bi se naširoko citirati primeri ratnohuškačke propagande koja je vladala intelektualnim i medijskim prostorom u Srbiji od kraja osamdesetih. Nacionalističke, fašističke, ksenofobične, pa i otvoreno rasističke pozicije (posebno u odnosu na Albance), artikulisale su se u raznim aspektima javnog govora. Najveći uticaj su imale one ličnosti koje su stekle neku vrstu intelektualnog autoriteta: pisci, umetnici, univerzitetski profesori, itd.. Citirajmo zato samo pisca Dobricu Ćosića, za koga je važilo da je bio simbolički "otac srpske nacije" i koji je imao veliki uticaj i u okviru Srpske akademije nauka i umetnosti kao bastiona nacionalizma i konzervativizma. Ćosić je osamdesetih verovao u neminovnost rata i prosto najavio sukob u kom se neće birati sredstva i u kom će se "na ustaška i hrvatska zločinstva odgovoriti srpskom osvetom". On kaže: "Da bismo pobedili tolike neprijatelje (t.j. Hrvate, Muslimane i Albance), da bismo od ovog surovog sveta i pokvarene Evrope oteli nešto prava i pravde, moramo da mobilišemo celokupne svoje umne, moralne i fizičke snage". Ćosić je takođe odmah nekog ko drugačije misli proglasio neprijateljem ili izdajnikom jer "svako ko se bori protiv srpskog nacionalizma, bori se protiv ljudske slobode". Citati iz Dobrica Ćosić, *Piščevi zapisi (1981-1991*), Beograd, 1992, str. 402 i 416.

51 Mnogo prostora bi bilo potrebno da bi se naveli primeri terora koji je vršio Miloševićev režim, od organizovanih zločina na teritoriji Bosne, Hrvatske i Kosova, preko političkih ubistava u Srbiji do batinanjanja, maltretiranja i zatvaranja političkih protivnika i građana koji su demonstrirali u više navrata u Beogradu i drugim gradovima Srbije tokom devedesetih.

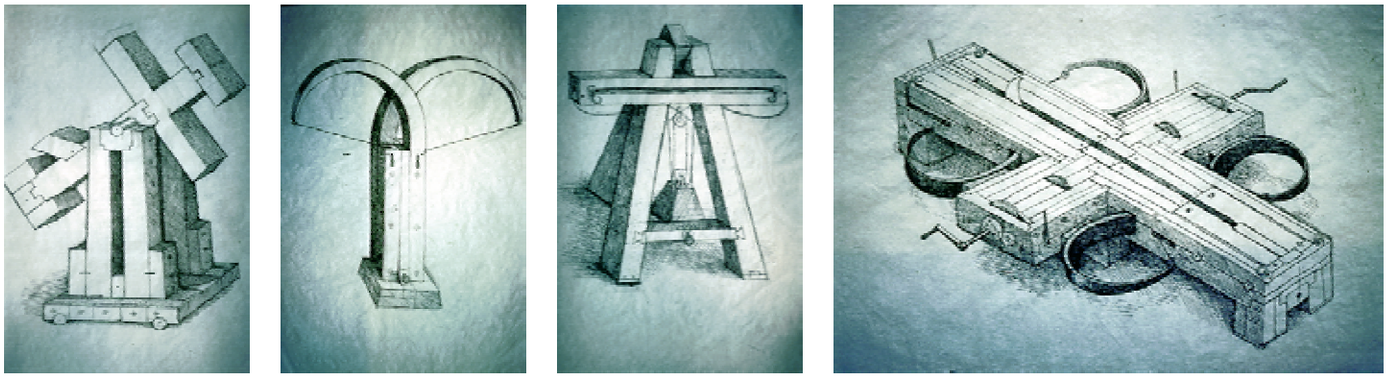
52 S druge strane, ukoliko su slike mogle da posluže za daljne raspirivanje mržnje prema drugim narodima one su se naširoko koristile u medijskom prostoru, a čak su pojedini muzeji, kao što je Muzej primenjene umetnosti (!?) u Beogradu, organizovali izložbe fotografija masakriranih tela Srba iz Drugog svetskog rata kako bi se podstakla želja za osvetom kako ju je najavio Dobrica Ćosić (videti fusnotu 50).

njanje izvora ugrožavanja, nego nezdravu, za njega potpuno nefunkcionalnu i nekorisnu strepnju, kojoj tačno poreklo i uzrok ne zna, pa prema tome ne može da joj umakne."[53] Osećaj da se živelo u "društvu opasnosti" bio je veoma izražen ne samo zato što je vlast pokazivala da ume da upotrebi nasilje kao odlučujuću instancu svog opstanka nego da ume da prepozna i iskoristi kolektivnu psihu ljudi naviklih da žive u autokratskom sistemu, tako da je "nefunkcionalna strepnja" nasleđen psihopatološki mehanizam kojim se reaguje na konstrukt koji se imenuje kao "vlast". *Nefunkcionalna strepnja* koja je okupirala građane ove zemlje pripremila ih je na teror koji se nad njima vršio i koji se nad drugima vršio u njihovo ime.

Nefunkcionalna strepnja čini preduslov za podsticanje posebne neaktivnosti kada je reč o uticanju na izgled ili "lice" javnog prostora, dok se s druge strane pojavljuje posebna aktivnost da se taj izgled prenebregne organizovanim medijskim retuširanjem realnog. U drugoj polovini devedestih (kada Milošević potpisuje Dejtonski sporazum i kada slike rata i nesreće više nisu bile oportune) dolazi do snažne medijske kampanje prenebregavanja realnog života i njegovog virtuelnog zamenjivanja slikama blagostanja, bogatstva, zabave, radosti, lepih ženskih i muških tela i svega onoga po čemu je posebno postala poznata privatna televizija Pink ("privatna" na način na koji se u Miloševićevoj Srbiji privatizovala društvena imovina s jakim političkim vezama), bliska predsednikovoj ženi Mirjani Marković koja će stvoriti u drugoj polovini decenije svoju političku stranku (JUL). Ova stranka će biti i najveći paradoks i znak dekadencije Miloševićevog režima jer će se predstavljati kao partija na levici (još "levlja" od Miloševićeve) a u stvari postati lobi oko kog se organizuju oni koji su se ponajviše obogatili tokom "ratne privatizacije". Ideološka šifra odjednom nije bila više vezana za "sabornost" već za traženje uzora među onima koji su pokazali "preduzetništvo" i sada vode naciju u pravcu novih društvenih odnosa. Ovo je *de facto* još jedan simptom načina na koji vlast koja je sebe ideološki pozicionirala na "levici", prećutno zagovara tipičnu desničarsku tezu (kojom se "proslavila" Margaret Tačer) po kojoj pojam "društvo" ne postoji već samo zbirni pojam "pojedinci". Za razliku od estetike medijskih slika (turbo-glamur, novobogataška kultura, itd.), Srbija je bila zemlja u stanju rasula, mesto u kom kao da nije bilo nikakvog oblika društvene organizacije: ruinirana infrastruktura, nezavršena i divlja gradnja, prljav i neuređen javni prostor bili su lice jednog osiromašenog, frustriranog, dezorijentisanog i fundamentalno netrpeljivog društva. Ovakav izgled realnosti svakako da je i vizuelna ideologija, u kojoj se posmatrač koji je na nju stalno upućen i prepoznaje: tako da ga ona čini paralisanim, i još više snaži fatalističko uverenje o nemogućnosti promene. Ovakva slika o realnosti je toliko dominantna da kod ljudi stvara svest o nemogućnosti njenog ispravljanja (ljudi "znaju" da jedno čišćenje zgrade ne može promeniti opšti izgled zemlje), što je eho ideološkog konstrukta uz pomoć kog je klika na vlasti vladala: a to je uverenje da jedan pojedinačan pokušaj ni na koji način ne može da podstakne potrebe za opštim promenama. S druge strane, Srbija se ustrojila kao izrazito klasno podvojeno društvo.

Malo je u srpskoj umetnosti devedesetih onih radova koji pokušavaju da opišu "stanje stvari", odnosno pojavne manifestacije stvarnog životnog okruženja. Potre-

53 V. Dimitrijević, *Strahovlada* (drugo neizmenjeno i nedopunjeno izdanje), Beograd 1997, str. 174.

Mihael Milunović, iz serije *Sprave (za torturu)*, 1996-98, crtež tušem i olovkom, vl. autor

ba za artificijelnošću (kao znakom autonomije) sprečavala je "dokumentarističke" impulse, i ovo navodi na zaključak da bi se po uobičajenim velikim gestovima imenovanja u okviru istorije umetnosti, umetnost devedestih u Srbiji mogla označiti kao *dekadentna*. I oni primeri koji se ovde mogu navesti kao prizori "stanja stvari" upravo opisuju dekadenciju čitavog društva uz i dalje primetnu potrebu za artificijelizacijom. U seriji fotografija pod nazivom *Loše održavanje*, **Milan Aleksić**[54] prikazuje "javni prostor" u Srbiji kao napušten, ispražnjen od ljudskog prisustva, markiran prizorima raspadanja, rušenja, vandalizma, kao indeksnim tragovima destruktivnog i nemarnog ljudskog delovanja koje fundamentalno ne vodi računa o svom neposrednom životnom ambijentu. Način na koji Aleksić prikazuje svoje motive ne ide u pravcu nekog "dokumentarističkog verizma" već u pravcu fatalističkog "estetizovanja" rugla kako bi se pojačao osećaj nemoći, atrofiranja ili uljuljkivanja pogleda pred nerešivom enigmom dekadencije čitavog prostora ove zemlje. S druge strane, jedan od najupečatljivijih video radova iz ove decenije, *Šum* (1999) **Zorana Todorovića** je tro-kanalna video instalacija na kojoj se prikazuje materijal snimljen sa tri kamere postavljene u tri različita ambijenta: na platou ispred Filozofskog fakulteta u Beogradu, u zatvoru i u bolnici za mentalne bolesti. Sve tri kamere bi se aktivirale u trenutku kada bi im neko prišao pozvan napisom da pred kamerom može reći sve što želi. Rezulat je neka vrsta "društvene samo-kreacije", "samo-reprezentovanja", slika o društvu koje samo društvo slika o sebi. Naš utisak da snimci sa ulice mnogo više govore o društvenoj patologiji nego oni iz "ludnice" ili zatvora (koji su doduše bili cenzurisani od strane zatvorske uprave, što je bio jedini uslov da se Todoroviću uopšte dozvoli da tamo postavi kameru) ne mora da bude opštevažeći, ali se u ovoj trijadi (ulica-zatvor-ludnica) društvo oslikava na način koji će ostati jedna od "najvernijih" reprezentacija "života u Srbiji", šta god to značilo.

U ovom sklopu posebno mesto zauzima rad jednog od vodećih strip autora u Srbiji, **Aleksandra Rakezića Zografa**. Njegovi stripovi, uključujući jedan od njegovih najpoznatijih, pod nazivom *Život pod sankcijama*, ostaju nenadmašan dokument psihosocijalnog "stanja stvari" kroz prizmu jedne jedinstvene autorske ličnosti koja bi se morala posebno sagledati u kontekstu ovog medija, koji je u Srbiji tokom devedestih pokazivao posebno značajne rezultate. Takođe u video umetnosti postoji nekoliko primera isuviše retko korišćenog potencijala ovog medija da bude najadekvatniji oblik "vizuelne esejistike" kao metoda društvene kritike ili prepoznavanja dominantnog ideološkog konteksta. Ipak, u prvoj polovini devedesetih nastaje izvestan broj radova koji se vezuju za kritičku tradiciju video umetnosti od šezdesetih nadalje, tradiciju kolaža i de-kolaža kao strategija procesovanja slike i njihovih kombinacija kojom se stvara vizuelni jezik od multitekstualnih izvora, bilo da se oni generišu ili pronalaze u obliku video-redimejda.[55] Takvi su radovi **Sonje Savić** (sa grupom Supernaut), kao što je *Play* (1998), i Umetničke grupe **FIA**[56] (*Made in Serbia,* 1993-4). Ovi radovi predstavljaju euforičnu kombinatoriku slike i zvuka, od kojih jedan deo spada u domen video-performansa, često s egocentričnim ali negde i auto-ironičnim premisama, dok je drugi preuzet iz naglo umnoženog vizuelnog materijala preuzetog sa komercijalne televizije ili video traka. Tokom devedesetih, video u Srbiji počinje da otkriva načine na

54 Aleksić je jedan od fotografa koji su imali ambiciju da prevaziđu uobičajeni uski okvir "fotografskog zanata" i "foto-reportaže". Njegove fotografije zadržavaju svu pažnju na "zanatskom" i "dokumentarnom" ali je za njih najvažniji konceptualni, kognitivni, teorijski aspekt, kako u seriji *Loše oldržavanje*, tako i u prethodnim serijama *Natura Morte* i *Graceland*.

55 O video umetnosti u Srbiji u ovom vremenu videti: *Video umetnost u Srbiji*, CSUb, Beograd, 1999. (Tekstovi Dejana Sretenovića, Branislava Dimitrijevića i Jasne Tijardović.) S obzirom da je ovo relativno sveobuhvatan pregled video umetnosti u njemu se mogu pronaći i podaci i o drugim video radovima koji se pojavljuju na izložbi "Umetnost u Srbiji 1989-2001".

56 Za U.G. FIA video nije karakteristična niti primarna delatnost. Ova grupa umetnika je od samog početka devedesetih realizovala veliki broj uličnih akcija i "hepeninga", ali je postala poznata po svom dizajnersko-grafičkom radu na seriji kalendara beogradske štamparije Publikum.

str. 46–47
Saša Rakezić alias Aleksandar Zograf,
Život pod sankcijama, 1993, strip, 24 table A5
(Fantagraphics books inc., Seattle, 1994) →

LIFE UNDER SANCTIONS

by ALEKSANDAR ZOGRAF

AND SO, THEY TORE DOWN THE BERLIN WALL...
BUT THEY PUT UP NEW, INVISIBLE WALLS...

I STILL REMEMBER THE DAY WHEN I FIRST REALIZED WE WERE FACING A CIVIL WAR IN YUGOSLAVIA... THE IMAGES OF THE PAST RAN THROUGH MY HEAD— SOMETHING CLOSE TO THE SENSATION DESCRIBED BY PEOPLE WHO HAVE EXPERIENCED DROWNING.

IT WAS A STRANGE KIND OF RECAPITULATION. I REALIZED THAT I AND PEOPLE AROUND ME LIVED SIMPLE LIVES; WE WERE USUALLY PENNILESS, BUT SOMEHOW HAPPY.

1

IN 1991, WE FIRST HEARD ON THE RADIO THAT MILITARY CLASHES IN KRAJINA WERE ESCALATING. I SAW TWO OLD MEN ON THE STREET — THEY WERE DISCUSSING THE WEATHER AND COMPARING IT TO THAT OF SPRING 1941...

THIS IS JUST LIKE 1941... DON'T YOU REMEMBER?

YES... I CAN FEEL IT IN THE AIR!

THE WAR BETWEEN CROATS AND SERBS TOOK 1000'S OF LIVES. PEOPLE KILLED EACH OTHER FOR SOME ABSTRACT REASON, INVENTED BY POLITICIANS AND NATIONAL LEADERS.

ALRIGHT, GO AND KILL!

OBJ'HOD'A TJEB CMA

WHEN THE FIGHTING BEGAN, PEOPLE FORGOT THEY HAD BEEN LIVING TOGETHER IN PEACE FOR DECADES. THEY SAW THEIR NEIGHBORS AS SOME KIND OF DIFFERENT SPECIES.

MY PEOPLE ARE BETTER THAN YOUR PEOPLE!

?!

A FRIEND OF MINE WHO WAS AT THE FRONT TOLD ME OF A GUY WHO INSISTED ON SEEING P.O.W.'S.

I WANT TO SEE THEM! I WANT TO SEE OUR ENEMIES!

WELL, OK!

HEY... LOOK AT THEM... THIS IS INCREDIBLE!

THEY LOOK JUST LIKE US!

2

BECAUSE ARTILLERY AND MORTARS WERE BEING USED IN MOST OF THE MILITARY OPERATIONS, SOLDIERS RARELY SAW EACH OTHER'S FACES DURING THE FIGHT.

I HEARD A STORY ABOUT SOME SOLDIERS WHO WERE DEFENDING THEIR TERRITORY FROM A HOUSE AT THE END OF A VILLAGE.

BE CAREFUL WITH THAT REFRIGERATOR!

BEHIND THE MASK OF PATRIOTISM, BOTH SIDES WERE FORMING PARAMILITARY GROUPS — THEIR REAL MOTIVE WAS PLUNDERING THE DESERTED HOUSES AND SMUGGLING.

IN THE MIDDLE OF THE FIGHT, SOME MEN IN UNIFORMS ENTERED THE ROOM THEY WERE FIGHTING FROM.

BROTHERS! HAVE YOU COME TO OUR AID?

BUT THE MEN DIDN'T SAY A SINGLE WORD — THEY JUST STARTED TO DISMANTLE THE CENTRAL HEATING.

RUMOURS HAVE IT THAT SMUGGLERS FROM BOTH SIDES WERE TRADING THEIR SPOILS.

WE "COLLECTED" MORE TV-SETS THAN WE CAN DELIVER! WOULD YOU SWAP FOR FREEZERS?

IT'S A DEAL!

3

COMMON PEOPLE GOT CAUGHT UP IN A GAME CREATED BY POLITICIANS, THE MEDIA — AND THEIR OWN FEARS AND PREJUDICES.

MANY OF THE YOUNG PEOPLE UNDERSTOOD IT IS NOT THEIR GAME. THEY REFUSED TO BE DRAFTED.

WHERE IS HE?

HE IS NOT AT HOME!

IN JANUARY '92, THE 15TH CEASE-FIRE PROCLAMATION WAS SUCCESSFUL. THE BLUE HELMETS ARRIVED INTO THE DISPUTED TERRITORY. IT SEEMED THAT THE BLOODY WAR WAS FINALLY OVER.

DID WE LEARN OUR LESSON?

BUT SOON ANOTHER WAR FLARED UP — THIS TIME IN THE FORMER YUGOSLAV REPUBLIC OF BOSNIA. CONFUSED, ANGRY, AND SELF-DESTRUCTIVE, THE THREE NATIONS FOUGHT EACH OTHER.

CROATS - OF CATHOLIC FAITH, DESPERATELY DROWNING IN NATIONAL ROMANTICISM

SERBS - OF ORTHODOX CHRISTIAN FAITH, LOST IN THEIR HISTORICAL FRUSTRATIONS.

MUSLIMS - OF SAME ETHNIC ORIGIN AS CROATS AND SERBS, AND WITH SIMILAR CRAZED FIXATIONS.

THEY ALL HAD THEIR REASONS — EVERY SIDE WAS WRONG AND RIGHT AT THE SAME TIME. BUT AS THE VIOLENCE SPREAD OUT, THE REASONS WERE NO LONGER IMPORTANT. IT ALL ENDED IN A MINDLESS ORGY OF DESTRUCTION.

ALAS, MY DEAR READER, ALAS!

4

MERCENARIES FROM ALL OVER THE WORLD WERE COMING TO BOSNIA.
CAN SOMEBODY TELL ME WHAT THESE BOSNIANS LOOK LIKE?
SOON IT ALL BECAME AN INTERNATIONAL CIRCUS OF DEATH - TAKE A FRENCH GUY IN SS REGALIA, ON THE CROATIAN SIDE. HE CAME TO "FIGHT THE SERBIAN COMMUNISTS".
...THEN TAKE A LOOK AT COSSACKS ON THE SERBIAN SIDE, TRYING HARD NOT TO LOOK OUT OF TIME...
...AND HOW ABOUT MUJAHEDINS DECAPITATING THEIR ENEMIES?
THE MEDIA ALL OVER THE GLOBE WERE FEEDING ON OTHER PEOPLE'S MISERY...
SAY, ARE YOU SUFFERING?
...AND NEXT WE HAVE THE LATEST VIDEO BY A FANCY ROCK STAR. IT IS A COMMENT ON THE CURRENT WORLD SITUATION BLAH BLAH

5

THERE WERE CRIMES, AND THERE WERE LIES ABOUT CRIMES. EVERYBODY WHO TOOK WEAPON IN THEIR HANDS HAD A CHANCE TO BE BOTH CULPRIT AND VICTIM.
THE SITUATION WAS TOO COMPLICATED, AND THERE WAS NO EASY EXPLANATION OF WHAT WAS HAPPENING. BUT THE MEDIA NEEDED EASY ANSWERS: THEY NEEDED GOOD GUYS AND BAD GUYS.
FINALLY, MOST OF THE BLAME WAS PUT ON THE SERBIAN SIDE. WHEN THINGS WERE SHOWN IN "BLACK AND WHITE", ALL THE MESS BECAME MORE UNDERSTANDABLE.
SERBS FROM BOSNIA WERE PORTRAYED AS CRUEL SAVAGES. SOME OF THEM REALLY WERE. BUT THERE ARE MILLIONS OF SERBS WHO ARE VICTIMS, REFUGEES, OR ACTUALLY AGAINST THEIR LEADER'S POLICY.
ANYWAY, SINCE THE SUMMER OF 1992., SERBIA AND MONTENEGRO WERE PUT UNDER ECONOMIC SANCTIONS BY THE INTERNATIONAL COMMUNITY. SANCTIONS COVERED THE FIELDS OF SPORT AND CULTURE.
THE SANCTIONS DIDN'T DO MUCH HARM TO THE REGIME IN SERBIA. IN FACT, THEY MADE IT STRONGER THEN EVER.
LOOK WHAT THEY DO TO US! IT IS AN INTERNATIONAL CONSPIRACY!

6

THE OPPOSITION DIDN'T WANT TO COMPLAIN ABOUT SANCTIONS, BECAUSE BY DOING SO THEY MIGHT HAVE HELPED THE REGIME.
THIS IS JUST WHAT WE DESERVE!
THOSE WHO ARE WEALTHY OR CLOSE TO THE REGIME DIDN'T EVEN NOTICE THE SHORTAGE OF COMMON GOODS...
REAL VICTIMS WERE THE COMMON PEOPLE, AND THOSE FROM THE MARGINS OF THE SOCIETY.
WHERE IS THIS LEADING TO?
STILL, VISIONS HAVE TO BE MATERIALIZED!
LET'S SEE WHAT WE CAN DO IN A "REAL" WORLD!
HYPERINFLATION TOOK PLACE; WHEN YOU FINALLY EARN SOME MONEY, YOU JUST DON'T KNOW WHAT TO BUY FIRST.
I MUST SPEND IT REAL FAST!

7

YOUR MONEY IS WORTHLESS THE VERY NEXT DAY.
SANCTIONS CUT OUR SUPPLIES OF FUEL. DURING THE WINTER OF '93, OUR APARTMENTS WENT UNHEATED MOST OF THE TIME.
IT'S SO DAMNED FREEZING!
LOCAL TRANSPORT WAS GREATLY REDUCED AND VERY EXPENSIVE. I WALKED FOR MILES EVERY DAY.
I SAW A COMPLETE COMIC BOOK IN MY DREAM LAST NIGHT...WISH I REMEMBERED IT TOO!
EVERYBODY IS ADAPTING TO THE NEW WAY OF LIFE. A RADIO COMMERCIAL FOR A WOMEN'S MAGAZINE SAID, "WE WILL TEACH EVERY HOUSEWIFE HOW TO SURVIVE AND STAY HEALTHY AND SANE UNTIL OUR NEXT ISSUE."

8

Milan Aleksić, iz serije *Loše održavanje: Kaktus,* 1998, fotografija, vl. autor

Milan Aleksić, iz serije *Loše održavanje*: *Hotelsko kupatilo*, 1998, fotografija, vl. autor

Sonja Savić, *Play*, 1998, video, 22'

koje video umetnost postoji kao otklon od komercijalne logike televizije putem karakteristične "parazitske" strategije koja smatra manipulaciju postojećim vizuelnim materijalom pogodnom formom društvene kritike. Video rekorder postaje isto tako bitno sredstvo video umetnosti kao i video kamera, a čitav projekat se stvara u montaži i tako evociraju iskustva ranog avangardnog filma. Ironija, ali i bes s kojima se gleda na nepodnošljivo bezizlaznu političku situaciju ne proizlazi iz subjektivnog ironičnog govora autora već iz samog materijala: to je "objektivna ironija koja je pripadajuća sistemu i koja nastaje iz samog sistema jer sistem konstantno funkcioniše protiv sebe", kako bi rekao Bodrijar (Baudrillard). U ovom smislu posebno mesto ima video-rad *Dobro veče* (1996) asocijacije **Apsolutno** u saradnji sa rediteljem Aleksandrom Davićem. Materijal predstavlja isključivo snimke početaka televizijskih vesti na raznim jezicima, preuzetih sa sve razgranatije globalne mreže satelitske televizije. Radi se o rutinskom izgovaranju "dobro veče" televizijskih spikera, jukstaponiranih brzim montažnim rezovima, kojima se ostvaruju ritmički odnosi. Ovaj rad se bavi medijskom sferom u njenim ključnim društvenim konsekvencama: pitanjima globalizacije kroz simultano umnožavanje slika i njihovog ideološkog predteksta i uspostavljanjem odnosa između televizijske transmisije i video zapisa. Karakteristika televizije je jednovremenost i karakteristična anti-arhivarnost, video je mogućnost kontrole televizije kao ideološkog aparata, mogućnost manipulacije i kreativne subverzije televizijske slike. Takođe, ovaj rad se kao kritika medijskog prostora zasniva na kritici podataka odnosno poretka sačinjenog od podataka. "Nema alternative podacima: Jedina mogućnost je suočiti se s njima *face-to-face* kao s Meduzom."[57]

Aktivna rezignacija i pasivna konfrontacija

Dok su različiti oblici "zabave za narod" dominirali javnim i medijskim prostorom, koncepcija "visoke kulture" grčevito se održavala kao tačka identiteta osiromašene i ugrožene građanske klase. Na jednom mestu u kom govori o obesmišljavanju naziva za socijalne klase, *curenju* imena kao što je "buržoazija" iz *realnosti* u *predstavu*, iz "ekonomskog čoveka" u "mentalnog čoveka", Rolan Bart (Barthes) primećuje da je "isticanje" imena "buržoazija" izraženo upravo kroz ideju *nacije*. Pojam "buržoazija" se utapa u pojam "nacija" jer na taj način ova klasa pronalazi nove saveznike u mnoštvu bezobličnih slojeva koji se u savremenom društvu stvaraju.[58] Govoriti o buržoaziji u jednom totalno osiromašenom društvu kakvo je bilo srpsko, nemoguće je iz pozicije "ekonomskog čoveka" ali je moguće iz pozicije "mentalnog čoveka". Srpska buržoazija izvela je laku transformaciju sopstvene ideje u ideju nacije. Jedan od filmova, u inače oskudno doba jugoslovenske kinematografije, *Dnevnik uvreda – 1993* reditelja Zdravka Šotre, upravo je simptomatičan za usiljeni pokušaj buržoaske revitalizacije. U njemu se lamentira nad teškim položajem uglednog beogradskog građanstva, izloženog ekonomskoj krizi, "nepravednim" sankcijama kojima ga je osudila međunarodna zajednica, ali nikako i ubijanju, progonima i rušenju koje se dešavalo stotinak kilometara odatle. Lamentira se nad ekonomskom činjenicom da buržoazija sada mora da se na najnedoličnije načine snalazi da bi preživela, pa tako junakinja ovog filma mora da zarađuje za život praveći krpene lutke (što

57 Agentur Bilwet, *Arhiv Medija*, Arkzin, Zagreb 1998, str. 81.

58 Vidi Roland Barthes, *Mythologies*, Paladin, London 1973, str. 150.

Glavni i odgovorni urednik Radija B92 Veran Matić ispred slika Milice Tomić.
(Projekat *Pogled na Zid*, 1996.)

je aluzija na *Roman o Londonu* Miloša Crnjanskog, arhi-primer nesposobnosti srpske buržoazije da se prilagodi logici svoje klase u razvijenom svetu). Iluzija o nacionalnom procvatu u koji se toliko mnogo htelo uložiti ne pretvara se u nacionalni poraz već u klasni poraz: nemogućnost nacionalnog heroizma/mučeništva zamenjuje se mogućnošću klasnog mučeništva.

Ono što je tanak sloj buržoazije posebno identifikovalo sa nikad doživljenom "belle epoque", bila je koncepcija kulture, *Kulture* koja je jedina u "smutnim vremenima" ostala depolitizovana, vanstranačka i nadstranačka, lepa i autonomna, uzvišena i utešna. Svako promišljanje drugačije "politizacija estetike" (za razliku od zvanično sprovedene "estetizacije politike") bila je odbačena kao nedolična građanskog poimanja umetnosti. Po toj logici umetnost je bila ta koja je trebalo da predstavi utehu unutar opasnih društvenih odnosa, ali je više od toga trebalo da označi "vitalnost" građanskog sloja, njegovu sposobnost da preživi, da opstane. Opstajanje klase se na određen način reflektovalo u ideji *opstajanja* umetnosti. Stvara se konsenzus protiv novostvorenog primitivizma u kulturi, napada se "turbo-folk" potkultura, "poseljačenje" se prepoznaje kao glavna opasnost za visoku kulturu (kao da se to poseljačenje dogodilo iznenadnom strategijom seljaka i lumpenproletera da ugroze institucije visoke kulture). Opet se, ovog puta na zadnja vrata, ulazi u retoriku "curenja" buržoaskog u nacionalno, traži se ponovo spas za poljuljanu predstavu o vlastitom narodu.

Početkom devedesetih bilo je malo onih umetničkih artikulacija koje su se suočile s ideološkim tkivom. I to ne u smislu nekakvog političkog aktivizma već u smislu identifikovanja ideoloških simptoma koji su nepovratno ukazali na ozbiljnu bolest koja je zahvatila srpsko društvo. Po čuvenoj Altiserovoj (Althusser) definiciji, ideologijom se označava imaginarna relacija između ljudi i stanja njihove egzistencije, okolnosti njihovih života. Reč je o sistemu predstava/reprezentacija (slika, mitova, ideja, koncepata) koje čine ideologiju istovremeno aluzijom na realni svet i iluzijom tog sveta. Vizuelna umetnost jeste jedan od poligona na kom se mogu prelamati i preispitivati sistemi reprezentacija kojima se postiže ideološki efekat, odnosno koji se pojavljuju kao ideološki imaginarijum koji se u određenoj društvenoj analizi ispostavlja kao *simptom*. Simptom je termin poznat iz medicinske prakse, ali kako pokazuje Slavoj Žižek, simptom je ključan termin kako u društvenim teorijama tako i u psihoanalizi, i on je: "posebna patološka, označiteljska formacija, povez uživanja, inertna mrlja koja odbija komunikaciju i interpretaciju, mrlja koja ne može biti uključena u kruženje diskursa i društvene mreže, ali je istovremeno i pozitivan uslov za njih."[59] Iako je "srpski nacionalni projekat" politički projekat (osvajanje teritorija, uspostavljanje hegemonije, promena vlasničkih odnosa i sl), on je od početka bio zavijen u različite označiteljske formacije. Trebalo je da ga one predstave kao nad-političkog, vezanog za mitove i arhetipove i za čitav imaginarijum "iracionalnih" tvrdnji u koje su mnogi verovali upravo zato što je u njih bilo nemoguće verovati.[60] Srbi su bili predstavljani kao "najstariji narod", kao nekakvo drugo ime za Jevreje, i u smislu starosti i u smislu neposrednog kontakta sa svevišnjim, proročice su najavljivale da će Srbi jedini preživeti budući smak sveta, a istoričari su otkrivali "suštinu" srpskog nacionalnog bića još od vremena paleolita.

59 Slavoj Žižek, *The Sublime Object of Ideology*, Verso, London 1989, str. 75.

60 Medijski prostor u Srbiji devedesetih bio je obeležen navalom proroka i iscelitelja i različitim oblicima magijskog verovanja kojima su se "objašnjavali" politički događaji. Ovo je posebna i obimna tema za kulturološku analizu, a neki primeri su navedeni u hronologiji na kraju ove knjige. Uopšte "magijsko verovanje" je rezultiralo u posmatranju rata ne kao ultimativnog političkog i ekonomskog sredstva već kao "prirodne pojave", nečega što je prosto u "genima" naših naroda. U ovakvoj tezi su prednjačili i viđeni stvaraoci kao što je reditelj Emir Kusturica čiji je film *Underground* (kao najambiciozniji filmski projekat produciran u Miloševićevoj Srbiji) prednjačio u nekoj vrsti pre-determinizma u kom su sudbine već određene pa stoga ne može biti reči o nekakvoj društvenoj odgovornosti.

Raša Todosijević, *Gott liebt die Serben*, 1993, instalacija, dimenzije promenljive
vl. autor

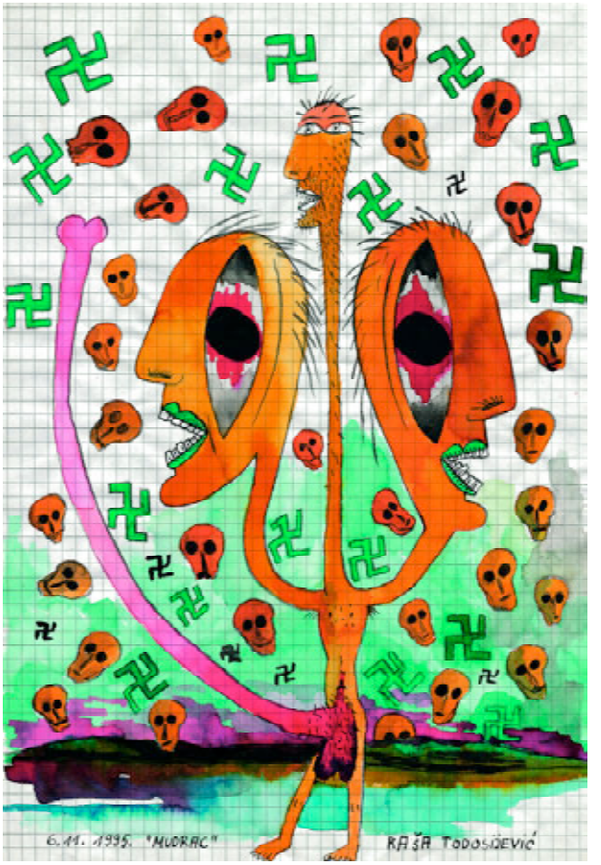
Već 1989. godine kada se obavlja temeljna mobilizacija celokupne nacije u pravcu "borbe za ispunjenje opravdanih zahteva našeg napaćenog naroda", beogradski umetnik **Raša Todosijević** započinje svoju seriju radova pod nazivom *Gott liebt die Serben* ("Bog voli Srbe") u kojima prepoznaje neku vrstu "viška ideologije" u svakodnevnom govoru privrženosti određenim političkim ciljevima i modelima. Projekat je uključivao različite manifestacije, ali mahom izlaganje izokrenutih političkih i religijskih simbola, ispisanih ili složenih od različitih elemenata od kojih su načinjene velike zidne instalacije (od kofera, nahtkasni, stolica, zastava, kofa, školskih tabli, flaša, ventilatora, itd.) ili koji su se pojavljivali na crtežima, akvarelima, skulpturama, na kopijama "fake" naslovnih strana internacionalnih art magazina, na etiketama, ili kao "nameštaj" za performanse ispijanja piva i jedenja pasulja. Na svima se pojavljivao ili iskaz *Gott Liebt die Serben*, ili različiti oblici "samo-vređanja" u kojima se umetnik pojavljuje kao objekat uobičajene reakcije "drugog" (npr. Hrvata) na stereotip Srbina (npr: "Raša, Srboboljševik i lopov") ili u kojima je on frustrirani objekat nekog privatnog verbalnog nasilja (npr: "Seronjo, daj pare!"), ili se pak pojavljuje kao metastazirana personifikacija neke empatičke identifikacije: "Raša über Srbin". Radi se dakle o "kiničkom" prisvajanju sublimirane objave srpskog nacionalističkog projekta, emfatički iskazane na nemačkom jeziku čime se ne samo priziva "totalitarno" nasleđe ovog projekta već se ovim jezičkim obrtom stvara pukotina u samom diskursu u kom se originalno izjavljuju stavovi nalik ovom da Bog najviše voli upravo Srbe. Ovaj iskaz se može tumačiti kroz lakanovski pojam *enuncijacije* ("objave") kao specifičnog akta koji izvodi "Ja" a koji ustvari potvrđuje da jezik dolazi od Drugog i da je ideja da je/sam "Ja" gospodar sopstvenog diskursa samo iluzija. Todosijevićeva enuncijacija, njena dvoličnost, karakteriše psihotički jezik srpskog nacionalističkog projekta, ili bilo kog drugog sličnog projekta.

Todosijevićevi radovi koji će svakako obeležiti devedesete svedočanstvo su i o jednom od najznačajnijih ličnih stvaralačkih kontuiteta u umetnosti u Srbiji, s obzirom da je Todosijević na sceni prisutan još od početka sedamdesetih i uvek je funkci-

str. 55–56 →
Raša Todosijević
Raša über Srbin, 25,9 x 18 cm, 1993
Zeitgeist, 25,9 x 18 cm, 1995
Mudrac, 28,6 x 16,5 cm, 1995
Mamma give me Serboranges, 18 x 25,9 cm, 1996

RAŠA ÜBER SRBİN
18.8.1993.

ZEITGEIST
8.6.1995.
RAŠA TODSIJEVIĆ

6.11. 1995. "MUDRAC"
RAŠA TODOSIJEVIĆ

MAMMA GIVE ME
ERBOR ANGES
Lenbaoanges
RAŠA T. 4.11.1996.

Škart, *Tuge*, decembar 1992 – avgust 1993,
akcija, foto: Vesna Pavlović

onisao kao virus ili čir na ugodno malaksalom telu srpske kulturne scene i akademizacije i institucionalizacije "bezbedne" i samozadovoljne umetničke prakse. Todosijević nije "politički umetnik" – on je pre svega neko ko se poziva na vrlo kompleksne mehanizme "politike umetnosti" i stavlja u pogon različite reference iz istorije umetnosti – ali je njegova praksa od sedamdesetih bila usmerena na jedno shvatanje uloge umetnosti u društvu kao "nedeljive od njene vlastite prakse". "On se zalaže za *dijalektički mehanizam samoanalize i samokritike* koji isključuje svaku dihotomiju između forme i sadržaja i koji umetnost konstituiše kao jedinstvenu formu empirijskog iskustva, kao *integralni deo društvene prakse*, odnosno kao *revolucionaran mehanizam usmeren ka njenom kvalitetnom menjanju*"[61]. Zanimljivo je da, iako se radi o umetniku koji je izgradio kritičku distancu u odnosu na svoje okruženje, upravo Raša Todosijević pokreće jedan od prvih ambicioznijih poduhvata u Srbiji nakon početka rata kojim se pledira za formiranje paralelnog umetničkog sistema i veza s internacionalnim nasleđem konceptualizma (reprezentovanim radovima iz Todosijevićeve privatne kolekcije: Kaprov, Marioni, Ontani, Openhajm, Štembera i dr.). Projekat je nazvan *Privatno-javno* a njegov cilj je bio da se "nezavisno od postojećih kulturnih institucija pripreme uslovi za stvaranje Privatnog društva koje bi bilo sposobno da osnuje, stručno održava i obogaćuje Muzej Moderne umetnosti sa međunarodnom zbirkom u Beogradu"[62]. Ono što se čini kao sasvim razumljiv oblik umetničke inicijative, u političko-kulturnom diskursu Srbije ispostavilo se kao utopijsko. Štaviše, ovo je bio jasan izraz traženja utočišta za umetničku praksu u privatnim prostorima, nalik stanovima u kojima su izlagali disidentski umetnici u Sovjetskom Savezu, što kao model nije bilo karakteristično u relativno tolerantnoj atmosferi socijalističke Jugoslavije.

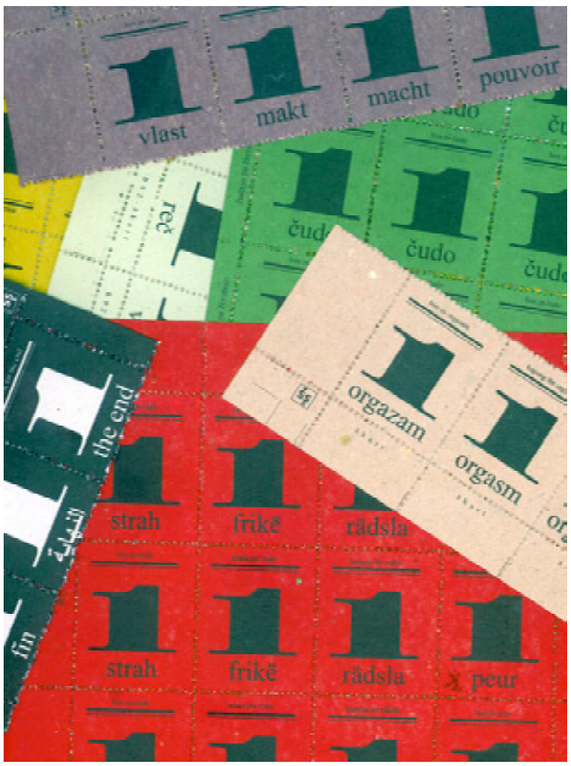
Na izložbi *Privatno-Javno* se po prvi put u kontekstu jedne zvučne zbirke imena pojavljuje i do tada nepoznata grupa ŠKART koja će upravo obeležiti ulazak kritičke umetničke prakse u javni prostor Srbije devedesetih. Grupa **ŠKART** (koju čine Dragan Protić i Đorđe Balmazović, uz tadašnju saradnju sa fotografom Vesnom Pavlović) krenula je 1992. u akciju "Tuge" u okviru koje su na različitim lokacijama prolaznicima deljene pesme štampane na kartonskim tablicama. Pesme koje su uvek bile na pola puta između precizne opservacije i duhovite patetike, označile su stav aktivne rezignacije u odnosu na recidive nacionalističke euforije i u odnosu na odbijanje da se formuliše kritički stav u jednom otupelom i zatvorenom društvu kroz skoro zaboravljene osećaje empatije i solidarnosti. Tako je na primer pesma "Tuga potencijalnog putnika" distribuisana na železničkoj stanici, "Tuga potencijalnog povrća" na pijaci, a "Tuga potencijalnog povratka" je slata poštom poznanicima koji su bili među stotinama hiljada onih koji su od početka rata napustili Srbiju. Ovaj dvogodišnji projekat imao je jaku senzibilnu crtu, koja je nedostajala kako u društvu tako i na umetničkoj sceni. Pojednostavljeno rečeno, ukazao je na mogućnost otvorenosti i iskrenosti osećaja tuge u tako tužnim vremenima. Osim obimne grafičke produkcije, ili "anti-dizajna" po kojem je grupa postala poznata, ŠKART je tokom devedesetih organizovao skromne akcije u kojima su isticani poduhvati neočekivanih heroja civilnog društva (kao što su recimo kolporteri maltretirani zbog prodaje nezavisne štampe) ili uopšte vidovi ispoljavanja marginalizovanih praksi u hostilnom društvenom

61 Videti: Dejan Sretenović, "Umetnost kao društvena praksa", u *Hvala Raši Todosijeviću*, Muzej savremene umetnosti, Beograd, 2002, str. 19. Navodi su iz Todosijevićevog teksta iz sedamdesetih pod nazivom "Umetnost i revolucija".

62 Videti: *Privatno-Javno*, Galerija VLV – Fondacija Soros, Novi Sad, 1993.

tuga
potencijalnih
pobednika
pobednici
se
pomešali.
ne znaju
ko je
ko.
(ko je
doneo tugu
a ko
zatekao.)
pobednici
su
tužno jednaki.
RUSILISTA
1 9 9 2
tuga
potencijalnog
povrća
voće
i
povrće.
sadite.
(rastite.)
tužno je
ono
što niknuti ne sme.
BEOGRAD
MARTA
1 9 9 3
tuga
potencijalnog
povratka
vratili bi se.
ali.
(ako.)
ako tuga više ne počinje ovde.
ako tuga više ne počinje.
ovde.
BEZ BEOGRADA **
MAJA
1 9 9 3
Left
sponsor: Left hand

Škart, *(Pomoćni) Bonovi za opstanak*, juli 1997 – maj 2000, akcija, foto: Andrej Hamović

Škart, *Tvoje govno – tvoja odgovornost*, mart 2000, akcija, foto: Peter de Bruyne

okruženju. Radilo se o istraživanju mikro-društvenih praksi, onih koji su izvan vidljivih predstava javnog života, praksi koje mogu istovremeno biti i tragične i komične, ali svakako krajnje poštene ako se uporede sa dominatnim ponašanjem ljudi u javnom prostoru. Sve ove akcije dale su puno značenje reči *škart* (osim one osnovne vezane za njihove anti-dizajn aktivnosti): odbačene, škartirane prakse kojima se daje iznenadni značaj.[63]

Među mnogobrojnim projektima Škarta može se izdvojiti jedan "site-specific" rad koji je ostao manje poznat i koji ulazi u zanimljiv dijalektički odnos sa projektom "Tuge". Nacionalistički entuzijazam s početka devedesetih je tokom decenije zamenjen turobnim i depresivnim stanjem nacije. Nije više bilo nužno upućivati na tugu jer su svi postali, ako ne tužni, onda razočarani, nezadovoljni, izdani. Cinični smeh većine (kada se nacija busala u grudi i bacala cveće na tenkove koji su iz Beograda išli u rat) postao je razvodnjen realnim ekonomskim i životnim prilikama. ŠKART su kao već prilično poznatu "instituciju civilnog društva" pozivali na velike umetničke manifestacije koje su se ipak odvijale i razvijale u teškim uslovima. Takvo je bilo i Bijenale na Cetinju, gde su pozvani da otvore "radnju" sa škartovskim parafenalijama. Oni to nisu učinili već su zatvorili lokal koji im je bio dodeljen, daskama zabarikadirali vrata i prozore (po uzoru na veliki broj zatvorenih i napuštenih radnji i na manjak robe na prodaju) a unutra emitovali audio traku na kojoj je bio snimljen "zarazni" smeh neke grupe ljudi. Ovaj smeh koji je dolazio iz nekog "tajnog" prostora i sugerisao da se "neko tamo zabavlja" u sred ozbiljne krize i nagomilanih ličnih frustracija, toliko je naljutio građane ovog uspavanog crnogorskog gradića da su već prve noći, dok zvuk nije bio emitovan iz poštovanja prema "kućnom redu", izvalili daske i isekli zvučnike. Ovo je bila javna reakcija koja je bila bez presedana u sredini koja nije naučena da spontano reaguje na "remećenje javnog reda i mira" a još manje na neku javnu umetničku intervenciju. Škartova lateralna strategija pokazala se učinkovitom na jedan simptomatičan način. Bez sumnje, ovaj i drugi projekti Škarta označavaju izuzetno specifičnu umetničku i etičku poziciju, jedinstvenu na srpskoj umetničkoj sceni.

Škartova lateralna "relaciona estetika" nije bila jedini vid ispoljavanja "umetnosti u javnom prostoru" u Srbiji devesetih. Postojale su i druge strategije ali su upravo one otkrile sve probleme umetničkog angažovanja u društvu i proizvele otpor kod velikog dela ambicioznih umetnika da sudeluju u nečemu što su uglavnom doživljavali kao neku vrstu banalnog simbolizma a ne kao društveno utemeljenu i performativnu delatnost. Ipak, mora se istaći da, u konkretnom ambijentu srpskog društva, različite kolektivne delatnosti u pravcu skretanja pažnje na kobne političke procese stiču važno mesto. Sama promena mesta, napuštanje fetišističke fiksiranosti za galerijski prostor i umetničke institucije, bila je prvi korak ka pokušaju da se stekne društvena relevantnost pojedinih praksi. Ove prakse su hipotetički mogle da "involviraju posmatrača pri generisanju političkog sadržaja nekog rada na način koji prevazilazi obično čitanje sadržaja ili prijem poruke"[64]. Iako dele istu želju ka interakciji u javnom prostoru, postoje, grubo rečeno dve tendencije koje se mogu zapaziti u načinu interpeliranja posmatrača. Dok se u jednoj u sam rad uključuju oni koji čine neki jav-

63 Videti: Branislav Dimitrijević, "The Aesthetic of Critical Modesty", *Siksi – The Nordic Art Review*, 3-4, 1998, str.88-91.

64 Videti: Christian Kravagna, "Political arts, aesthetic politics, and a little story about the *Nac - hträglichkeit* of experience", u *Dinge die Wir nicht verstehen*, Generali Foundation, Wien 1999, str. 97.

Saša Marković Mikrob, *Žena čunak*, 1989,
crtež, 40,5 x 29,5 cm
vl. S. Timotijević

ni prostor, u drugoj se rad konstruiše i prezentuje u javnom prostoru u iščekivanju reakcije.

Primer za prvu tendenciju je delovanje grupe Škart koja nije imala najdirektnije političke reference u svojim radovima ali je pronalazila "političko" u različitim poljima delovanja, u onim sferama koje su kreirale alternativu dominantnoj produkciji političkog i svakog drugog nasilja, pa tako i podarile svojevrstan vizuelni identitet civilnom društvu u razvoju. Bilo je i drugih umetnika koji su sudelovali u stvaranju takvih alternativnih modela, ali je uvek nedostajala jasna politička pozicija iz koje govore. Možda je jedini izuzetak delovanje jedne od najimpresivnijih ličnosti beogradske "alternativne" scene, **Saše Markovića Mikroba**. On je otvoreno pokazivao svoje socijalističke-marksističke afilijacije, mada uvijene u neku duhovitu oblandu pred-socijalističkog utopizma[65], u jednoj atmosferi u kojoj su levičarski stavovi bili prokaženi i ismejani uobičajenim ciničnim smehom većine ili pogrešno prepoznati kao ideologija vladajuće partije, koja se deklarisala kao "socijalistička". Međutim, milje u kom je Marković oblikovao svoj životni projekt (jer, radi se o "samoukom" umetniku, čija je celokupna životna praksa na neki način medij umetničke i političke spoznaje[66]) bio je isuviše vezan za beogradsku urbanu mitologiju koja nikada nije negovala politički radikalizam. Marković je sudelovao u uticajnom ali politički neizdiferenciranom projektu nazvanom *Urbazona* koji je inicirao umetnik i harizmatski radio-voditelj Miomir Grujić – Fleka. Ovaj projekat je zagovarao afirmaciju tzv. "urbane kulture" u sred nacionalističke euforije često vezivane za ruralne obrazce ponašanje, za "došoše" i njihov poduhvat nagrizanja "zdravog bića" beogradskog urbanog duha. *Urbazona* je označena kao "sabirni centar kreativnih energija", kao "azil" za one ideje i forme koje nemaju pristupa javnoj sceni i kao vidljiv "dokaz postojanja onih vrednosti za koje se ovaj pokret zalaže".[67] Zanimljiva, i pitanje je koliko namerna, jeste igra reči *Urbazona* ("urbana zona") i "Urbazon", imena poznatog leka za akutne alergijske napade. Beogradska urbana kultura gradila je svoj identitet kroz praksu lečenja "alergijskih reakcija" na "poseljačenje" javnog prostora, a ne kroz pokušaj aktivnog formiranja zajedničkih političkih imenitelja što je i proizvelo da se u okrilju ovog miljea čuju konfuzni pred-politički stavovi.[68] Imanje definisanog političkog stava je tumačeno kao podjednako banalno kao što je i za one koji nisu bili zainteresovani za sudelovanje u javnom prostoru banalan bio svaki oblik političkog mišljenja u umetnosti.

Druga tendencija koja se mogla zapaziti naizgled je činila suprotno stalnim aludiranjem na javno poznate političke reference želeći da pronađe jezik komuniciranja. Ovde se javni prostor nije shvatao kao skup heterogenih praksi već kao homogeno područje koje čvrsto oblikuje vladajuća ideologija i tako stvara zajednički sistem označitelja. Primer ove tendencije je rad grupe Magnet, a donekle i aktivnost kolektiva Led Art. U javnim akcijama grupe **Magnet** politički prostor je bio doživljen kao kolekcija *redimejd* referenci: lik predsednika Miloševića kao znak njegove apsolutne moći (u akciji "Falus-Srbija" u kojoj je predsednikova fotografija nataknuta na uveličani model penisa i tako nošena po ulicama s ambicijom da sve podseća na staro-grčke povorke i svečanosti u slavu plodnosti); "zlatne poluge" koje su referisale na ekonomsku i monetarnu krizu, odnete u Narodnu banku i predate kao ironičan iskaz "pomoći" si-

65 Videti intervju sa Sašom Markovićem u: Zoran L. Božović, *Likovna umetnost 80-tih i 90-tih u Beo - gradu*, Remont / Beopolis, Beograd, 2001, str 44. Možda treba napomenuti da je ustvari Saša Marković bio prvi koji je "srpskog umetnika" video kao "istočno-evropskog" umetnika, što je kasnije često bilo prokazano kao "nametnuti identitet". Marković na sledeći način objašnjava ime pod kojim je najčešće nastupao: "Mikrob je biće tipično za savremenu istočnu Evropu, može da jede koliko god mu date, a kada ga primorate na glad, može preživeti više meseci gladujući, da bi potom pristao na bilo kakav politički sistem, na bilo kakvu svinjariju" (ibid, str. 38-9).

66 Od fotografija u automatu i serija maski do proizvodnje slogana, performansa, radijskih emisija i opšte prepoznatljivim prisustvom u "gradu".

67 Videti: *URBAZONA 1993→1995*, Radio B92, Beograd 1994. Ovaj projekat je objedinio više od trideset akcija i preko dvadeset autora. Osim vizuelnih umetnosti u projekat su uključeni i nastupi rok muzičara.

68 "Geto – Tajni život grada", naslov je filma u produkciji B92 koji je trebalo da oslika sudbinu beogradske urbane kulture u vreme kada se ona povlači pred "najezdom" primitivnih došljaka koji su zauzeli "grad". Urbana kultura je manifestovana rokbendovima koji uprkos svemu i dalje sviraju u raznim podrumskim prostorijama, u "getu" u kom se urbanost herojski bori za goli opstanak. Protagonista filma koji se kreće po gradu rezignirano konstatuje da ovo više nije grad kog se s nostalgijom seća ali da je sve ovo što se dešava i ovako izvan moći pojedinca, a o politici se i ne može govoriti. Zato na kraju filma on i određuje uzrok društvene propasti koja je zahvatila Beograd i srpsko društvo pobedom đavola nad bogom: Bog je zaboravljen i u tome je sav problem. Ružna stvarnost uništenog grada, ponižene i upropaštene urbanosti, kazna je za zaborav boga. Inspirativnu kritiku ovog filma videti u: Boris Buden, *Kaptolski kolodvor*, CSUb, 2001, str. 118-120.

Urbazona, postavka izložbe u Domu omladine, Beograd, 1993.

stemu; jaja bačena na Gradsku Skupštinu koja su se odnosila na izdaju principa koji su doveli opozicione partije na lokalnu vlast posle masovnih protesta 1996/7, kada su jaja bacana na ključne institucije Miloševićeve moći. Ove akcije bile su nalik mnogim sličnim akcijama koje su se organizovano, a nekad i sasvim spontano, događale na beogradskim ulicama posebno tokom pomenutih demonstracija 1996/7. kao najmasovnijeg izraza opozicionog delovanja, i koje su i kasnije u sličnom vokabularu izvodili aktivisti pokreta Otpor. Međutim, za razliku od svih ovih oblika građanske neposlušnosti i simboličkih gestova, grupa Magnet je sebe uporno proglašavala umetničkom grupom. Štaviše, u trenucima kada je dolazilo do reakcije policije na neke akcije Magneta i do privođenja, vođa grupe Nune Popović bi kod policije insistirao na tome da je on umetnik i da mu se uskraćuje pravo na slobodno umetničko izražavanje (a ne na političko izražavanje). Tako je ova umetnička grupa ušla u paradoks: svoje akcije su predstavljali kao "umetničke" u društvenom prostoru a kao "političke" u umetničkom prostoru. Na taj način ni jedan ni drugi prostor nije bio posebno animiran: političko je ostalo samo referenca u svetu umetnosti koja insistira na svojoj autonomiji čak i kada se konfrontira s političkim sistemom koji se prepoznaje kao glavna "tema" nekog umetničkog projekta.

Od političke umetnosti se očekuje da izazove neku formu političke promene kod posmatrača. Stiče se utisak da u Srbiji devedesetih nije bilo mesta ni za kakvo utopijsko verovanje uključujući i ono o kapacitetu umetnosti da izazove promene u svesti. Oprhvani osećajem fatalizma, izolacionizma i nesvrsishodnosti sopstvenog delovanja umetnici su kreirali simboličke izraze, s jedne strane ironije a, s druge, lamenta nad takvom situacijom. Grupa **Led Art**, koja će tokom devedesetih biti dosledan afirmator otpora prema Miloševićevoj politici i hroničar zbivanja u društvu, ući će u javni prostor projektom zamrzavanja umetničkih dela odnosno njihovog pravljenja od leda u jednoj hladnjači parkiranoj u centru Beograda 1993. Hladnjača je tako postala galerija u kojoj se mogao iskusiti veoma sugestivan estetski doživljaj, ali simbolički je ovaj akt značio zamrzavanje umetnosti za neka bolja, manje hostilna vremena, čime je ustvari označena radikalna nemogućnost društvenog delovanja u polju proizvodnje umetničkog objekta mada u okviru posve uzbudljivog estetskog doživljaja "zaleđene umetnosti". Međutim, ovo je bio tek početak aktivnosti projekta Led Art, i u narednim godinama njihova aktivnost je poprimila impozantne razmere. Projekat je pokrenuo novosadski umetnik Nikola Džafo zajedno sa Dragoslavom Krnajskim, dok su u radu ove grupe u kontinuitetu ili samo u njegovim određenim fazama učestvovali i Dragan Živančević, Vesna Grginčević, Goran Denić, Slobodan Vilček, Nebojša Milikić, Ljubiša Bogosavljević, Saša Marković, Vera Stevanović, Mrđan Bajić, Mileta Prodanović, i mnogi drugi. Ako se može govoriti o umetničkom projektu koji

Led Art, *Zamrznuta umetnost*, akcija, Beograd, 1993.

je konsekventno kritički delovao u javnom prostoru u Srbiji tokom devedesetih onda je to svakako Led Art, o čemu svedoči obiman katalog njihovih aktivnosti do 2003, koji je i mnogo više od kataloga: to je "dokument vremena" sa iscrpnom hronologijom političkih zbivanja i tekstovima različitog tipa. Led Art se pre svega artikulisao u jednom aktivističkom miljeu bliskom nezavisnim medijima i ne-vladinim organizacijama kao jezgru formiranja otpora režimu. Iz ovakve pozicije je i pisano o njihovom radu, mada u pomenutoj knjizi o Led Art, Miško Šuvaković čini sebi svojstven teorijski napor da odredi ono što se više ne bi moglo konvencionalno nazvati "umetničkim profilom" ove grupe, već njihovom "politički razrađenom umetničkom akcijom": "preći s pozicije populističke političke samoidentifikacije na individualizovanu i intersubjektivnu autokritičku i kritičku poziciju izvođenja ideoloških paradoksa unutar specifičnog društva. Akcije su neka vrsta poligona ili sonde pomoću kojih umetnik kao radnik u kulturi, suočavajući sebe sa zaslonima društva, otkriva granice mogućeg sveta u kome živimo."[69]

"Međuprostor: između visoke umetnosti i andergraunda" Ovaj podnaslov bio je naziv jednog teksta Milete Prodanovića u kom on opisuje rad nekolicine beogradskih umetnika za koje tvrdi da im je zajedničko to što "svoje delovanje započinju u paralelnom sloju "andergraunda" ali im rad naknadno zadobija "nadzemnu formu" i postaje "šire vidljiv".[70] Reč "andergraund" je u beogradskoj urbanoj mitologiji osamdesetih odzvanjala posebnom vrstom kulturne pregnantnosti. Postoji neka osobena vrsta ponosa zbog različitih oblika "duhovnih afilijacija" koje su se putem "omladinske kulture" ostvarivale između Beograda i velikih zapadnih gradova, koji su bili mesta produkcije radikalne "subkulture" kada je reč o alternativnoj rok muzici, umetnosti grafita, načinu odevanja, narkoticima i uopšte "kreativnom" provođenju svakodnevice. Tu se pre svega misli na London, Njujork ili Berlin. Posebno tokom osamdesetih, u skladu s razvijenim procesima liberalizacije i sveopšte dekadencije titoističkog sistema i njemu pripadajuće etike, u Beogradu je stvorena snažna svest dela mlađe populacije da je participiranje u tzv. "andergraundu" posebna vrsta kreativnog stava kojim se stvara istinska alternativa svim drugim oblicima kulturne proizvodnje, do te mere da "andergraund" počinje da se mistifikuje kao neki poseban oblik "elitne" ili "visoke kulture", što je osnovni paradoks i osnovni imenitelj ovog konstrukta. Nema Beograđanina koji je držao do svog "imidža" i pripadnosti alternativnoj kulturi osamdesetih koji ne pominje da je Klub Fakulteta likovnih umetnosti ("Akademija") u svoje vreme bio uvršten u spisak najpoznatijih andergraund noćnih klubova u Evropi. I zaista, taj klub i jeste bio mesto u kom se čovek mogao osećati kao u nekoj sličnoj "rupi" u Njujorku

69 Miško Šuvaković, "Fragmenti o tragovima umetnosti, ideologije i politike", *Led Art. 1993-2003. Dokumenti vremena*, Novi Sad, 2004, str. 10. Zanimljivo je da je Šuvakovićev tekst noseći tekst ove publikacije, što govori o ambicijama osnivača ove grupe da budu upravo prepoznati u okrilju "umetničke teorije", iako je iz ove perspektive malo posvećivano pažnje njihovom radu tokom devedesetih. Više o Led Artu kao i o ostalim primerima politički angažovane umetnosti i umetnosti koja deluje u javnom prostoru videti poseban segment izložbe "Umetnost u Srbiji 1989-2001" autora Vladimira Tupanjca čiji je tekst publikovan u ovom katalogu. Takođe videti iscrpan kritički pregled koji je pod nazivom "Umetnost i angažovanost devedesetih" obavio Jovan Despotović izložbom i tekstom u katalogu *20. Memorijala Nadežde Petrović*, Čačak, 1998.

70 Mileta Prodanović, "Međuprostor: između visoke umetnosti i andergraunda", *Umetnost na kraju veka* (prir. Irina Subotić), Klio, Beograd, 1998, str. 180-194. Ono što ovaj tekst pokušava da odredi – ali ne samo ovaj tekst već i promotivne aktivnosti drugih (posebno Darke Radosavljević) – jeste u stvari odnos između *identiteta* i *aspiracija* umetnika, i pokušaj da se ove dve radne motivacije pomire, da se ostvari neka vrsta nemoguće celovitosti, ali i da se odredi klima ovog vremena u kojoj oni koji bi po logici stvari spadali u domen "visoke umetnosti" postaju usled ekonomskih i političkih okolnosti "alternativci", a svaka umetnička praksa iz polja "aletrnative" može biti prebačena u polje visoke umetnosti koje je i onako bilo "prazno mesto" u Srbiji devedesetih.

Srđan Đile Marković, *Dečija slika*, 1999,
akrilik na platnu, 73 x 73 cm, vl. autor

ili zapadnom Berlinu. Muzika je bila takođe u skladu s ovakvim renomeom, a klub je bio jedno od mesta u kom je nastupalo sve više lokalnih "new wave" grupa kao rezultat opšteg trenda u bivšoj Jugoslaviji osamdesetih, kada je alternativna rok muzika postala znak kulturne dinamike koju mnoge zemlje ni jednog ni drugog političkog uređenja u tom trenutku nisu imale. Pripadanje ovakvoj subkulturi je definisalo i posebnu vrstu "beogradskog identiteta" i mnogi protagonisti ove scene koji su kasnije postajali poznati pisci (npr. Vladimir Arsenijević), reditelji (Srđan Dragojević) ili slikari (Uroš Đurić) s posebnom vrstom "ponosa" govore o svom pripadanju tadašnjim rok bendovima i uopšte o značaju pripadanja takvom miljeu u formativnim godinama.

Iako se ne može reći da je beogradski "andergraund" bio bitno drugačiji ili značajniji u odnosu na neka druga mesta (a u bivšoj Jugoslaviji je u Ljubljani, reklo bi se, postojala i radikalnija "andergraund scena"), on je kao tradicija u mnogome odredio identitet mnogih umetnika generacije koja se okupljala oko "Akademije" osamdesetih. **Srđan Đile Marković** je možda najprepoznatljiviji kao umetnik koji nikad nije odustao od tog "senzibiliteta" i čiji je rad ostao duhovno vezan pre svega za njujoršku grafiti umetnost osamdesetih i američki "andergraund" strip, ali je svoje slikarstvo smatrao nekom vrstom "socijalne umetnosti". Marković se na sceni pojavljivao kao muzičar, kasnije i kao protagonista jednog pozorišnog projekta, i kao slikar vezan upravo za ambijente beogradske andergraund kulture, koje je oslikavao. Međutim, Marković se kao "štafelajni slikar" pojavljivao i u kontekstu "visoke kulture" kao neka vrsta "idealnog reprezenta" svog miljea. Za razliku od Markovića, kome je slikarstvo ipak postalo "primarni poziv" u odnosu na druge aktivnosti, kojima se i dalje bavi, u slučaju **Zorana Marinkovića**, daleko manje poznatog umetnika, primarno je ostalo bavljenje rok muzikom (kao člana grupe Bjesovi iz Gornjeg Milanovca) ali su neke njegove slike, posebno iz veoma rane faze dok je još bio student beogradskog FLU, zaista jedinstven povratak na tradicije "socijalne umetnosti". Jedna od njegovih slika iz 1989. prosto amblematizuje "duh vremena" karakterističan za kraj Jugoslavije: petorica "drugara" ovekovečena su dok puše "džoint" unutar tek naznačenog grba SFRJ koji kao da formira oreol oko ovog grupnog portreta, i u kom umesto lovorovog lišća imamo lišće kanabisa, a umesto datuma formiranja avnojevske Jugoslavije datum kada se ekipa "naduvala". Grb se ovde pojavljuje kao vašarska "mustra" iza koje neko pozira i stiče simboličnu ulogu u vizuelnom polju. Dok ova slika "koketira" sa dekadencijom svog sopstvenog miljea, jedna druga slika iz istog vremena primer je "socijalnog slikarstva" kakvo se retko sreće u posleratnoj srpskoj umetnosti. Na njoj je prikazana romska porodica pre nego što se otac familije "propio" i jedinstvena je kombinacija patosa, socijalne svesti, simpatije, ironije i nepatvorenosti. Markovićev identitet stvoren životom u Beogradu i Marinkovićev identitet "provincijalca" odrediće u izvesnoj meri njihove različite umetničke putanje, a Marinkovićevo slikarstvo će ostati poznato samo veoma malom krugu poznanika i posvećenika.

Osim njegovog profesora Milete Prodanovića, pažnju na Marinkovićev rad skrenuće još jedan slikar s kojim on, posle duže pauze u odnosu na njegove slike s kraja osamdesetih, sredinom devedesetih zajedno izlaže. Reč je o **Urošu Đuriću**, umetniku čiji rad je, ispravno ili ne, postao sinonim za sinusoidu koja povezuje "an-

Zoran Marinković, *13.12.'87*, 1989, akrilik na natronu, 96x96 cm, vl. autor

Zoran Marinković, *Frizerski salon*, 1989, kombinovana tehnika na natronu, 134 x 100 cm, vl. autor

Zoran Marinković, *Miki, Natalija i Milica pre nego što se Miki propio*, 1989, akrilik na natronu, 155 x 100 cm, vl. autor

dergraund" i "visoku kulturu". Od beogradskog urbanog miljea u kome odrasta, Đurić će ostvariti čitav svet referenci, umetničkih motivacija i intelektualnih identiteta. U Đurićevom slikarstvu koje ima poseban zamah u prvoj polovini devedesetih, dovode se u vezu dve ikonografske tradicije: pomenuti beogradski urbani milje uz reference iz sveta popularne kulture, posebno stripa i filma; i tradicije "visoke avangardne umetnosti", posebno ruske avangarde uz akcentovano pozivanje na modele Maljevičevog slikarstva, posebno poznog Maljevičevog slikarstva kada se, tokom tridesetih, ovaj umetnik vratio nekoj vrsti figurativne umetnosti, kojoj njegov sopstveni suprematistički period postaje neka vrsta reference ili neposrednog citata. Na Đurićevim slikama realne ličnosti sa beogradske scene (pre svega on sam, ali i drugi umetnici ili muzičari) stiču različite identitete, "druže" se sa ličnostima iz stripova, stiču "natprirodne sposobnosti" ili postaju figure u nekim maljevičevskim suprematističkim "pejzažima". Ovde slikarstvo, osim što stiče prepoznatljiv lični "rukopis" (snažne konture, pastuozna tekstura, grubi potezi, frontlanost figura, uz primetan odraz ali i reviziju nemačkog "neo-eskpresionizma") postaje neka vrsta permanentnog "omaža" svima onima koji su imali uticaj na Đurićev umetnički kredo. U ovom smislu njegovo slikarstvo jeste "egocentrično" ili "Ja-slikarstvo" u vidu "romansirane, pikturalne autobiografije"[71], ali je to i posebno "socijalizovano" i sopstvenom okruženju blagonaklono slikarstvo; odraz jedne specifične ličnosti koja je sazdana od kulturnih referenci, sećanja, mitova, socijalne interakcije, i uopšte "boravljenja sa" i "u" zajednici koja u Đurićevoj umetnosti stiče mitske dimenzije uz uvek primetnu dozu ironije i samo-ironije. Kao ključni protagonista sopstvenog slikarstva (i ne samo slikarstva već i kasnijih fotografskih radova) on "živi u prostorima svojih želja, fascinacija i obsesija" ali se i poigrava "sa granicom umetnosti i života, faktičkog i fikcionalnog, preuzetog i stvorenog, doživljenog i simuliranog, medijske slike i sopstvenog odraza, zavodeći na olako poistovećivanje prikazanog i prikazivača."[72]

Blisko Đurićevom slikarstvu je slikarstvo pančevačkog umetnika **Stevana Markuša**, s kojim je Đurić imao veoma značajnu kreativnu razmenu i čiji rad je i kritika često tumačila u istom sklopu. Ipak, Markušev slikarski svet ima značajnu dozu "oniričkog" i upšte svoje uporište ima u tradicijama nadrealizma, što se za Đurića ne može reći. Takođe, ono što je možda i najneobičnije u Markuševom slikarstvu, a što nije ostalo dovoljno zapaženo, jeste njegova veza s lokalnim tradicijama tzv. "naivnog slikarstva", kako u fantastičnim inscenacijama tako i u načinu rada lazurnim namazima i po poliranoj/lakiranoj površini slika. Ipak, ono što je ključno za rad ovog umetnika sažeo je Zoran Erić pišući da Markuš "prikazuje svoj idealizovani lik u središtu čudesnih, nadrealnih scena (...) uz prisustvo samo po kojeg hibridnog stvorenja kao svedoka. Pogled njegovih izrazito plavih očiju na posmatrača deluje krajnje sugestivno, hipnotišuće, čak zastrašujuće, ali izraz lica otkriva različita stanja: bes, zaprepašćenje, užasnutost, začuđenost..."[73]

Đurićevo i Markuševo slikarstvo je često tumačeno kao ključno za "preporod figuracije" u srpskom slikarstvu s početka devedesetih. Međutim, po Đurićevim iskazima, kao i na osnovu teorijske nemogućnosti da se o "post-konceptualnom" slikarstvu govori jezikom razlike između "figuracije" i "apstrakcije" (a Đurić ima nekoliko

71 *Ibid*, str. 183.

72 Stevan Vuković, *Uroš Đurić – radovi 1989-1997*

73 Zoran Erić, "Urbani slikari u brišućem letu", *Eterna* 1, Beograd, 1994, str. 35.

Uroš Đurić, *Dva najveća srpska slikara u brišućem letu*, 1990-91, ulje na platnu, 50 x 40 cm, vl. Lj. Erić

Uroš Đurić, *Bespredmetni autonomizam – Ubistvo ili Dva najveća srpska slikara umirena svojom veličinom*, 1997,
ulje na platnu, 150 x 200 cm,
vl. Essl kolekcija, Beč

slika koje su parafraza Maljevičevih apstraktnih kompozicija ali se zbog nivoa ikoničkog prepoznavanja one mogu klasifikovati gotovo kao "figurativne"), Đurićeva umetnost jeste deo jednog neo-konceptualnog svetonazora, i tu se se on razlikuje od prethodno pomenutih kao i od drugih slikara generacijski bliskih koji su tokom devedesetih razvijali anegdotsku figuraciju (poput **Danijela Glida** ili **Jasmine Kalić**[74]**)**. Po korišćenju citata i upućivanju na različite kulturne označitelje, i uopšte po vezanosti za tradicionalni medij, Đurić je "dete postmodernizma", ali se slikarstvo kod njega ne pojavljuje kao "rekapitulacija istorije" ili parazitiranje na "velikom rudniku" različitih tradicija koje se mogu po slobodnoj volji birati, već kao izrazito "društvena praksa". Iako se bazira na jednom "ličnom principu" ona nije neosetljiva, cinična i otuđena od empatije. Iako je on sam u prvom planu (kako sopstvene umetnosti, tako i kao medijska ličnost, radio voditelj, gradski "lik"), ne libi se da "Ego" prepozna kao prazno mesto, kao "imaginarnu formaciju" ili "sedište iluzija" (kako bi rekao Lakan). Zanimljivost razlikovanja između pojmova "ega" i "subjekta" – kao dela "simboličkog poretka" u kom se *subjekt* determiniše svojim povinovanjem polju Drugog, t.j. iskuljučivo u odnosu na Drugog – na Đurićevim slikama se manifestuje reaktiviranjem tradicije "portreta", ali u polju slikarskog idioma koji je postavljen nasuprot ideala reprezentacije pojedinačnog ljudskog lica. Mnogi njegovi "stojeći portreti" nastaju po uzoru na pozno Maljevičevo slikarstvo u kojem se pojavljuje specifična tipologija figura (pre svega Maljevičevi seljaci) samo bez prepoznatljivih crta lica koje zamenjuju suprematistički ovali. Đurić baštini ovaj Maljevičev metod kao "znak" ali uspeva da u tom jeziku pronađe slikarski način da ipak ocrta lične i prepoznatljive karakteristike onoga koga portretiše, on uspeva da individualizuje Maljevičeve ovale. Uspostavljanje veze između portretisanog i oslikanih karakteristika njegovog lica proizvodi prepoznavanje, ali prepoznavanje uvek kao oblik "društvenosti", kao nešto do čega je nemoguće doći drugačije nego neposrednim poređenjem slike i stvarnog poznavanja izgleda portretisanog.

Đurićevo slikarstvo, kao i umetnost drugih protagonista beogradskog urbanog ("andergraund") miljea bilo je početkom devedestih jedina realna alternativa dominaciji formalizma, čistoće, ne-ekspresionizma, favorisanog od strane najuticajnijih kritičara. Zato je zanimljivo i gotovo paradoksalno da se termin "autonomije" koji je uvek bio u potekstu delovanja formalističke ili neo-modernističke struje, nedvosmisleno pojavljuje upravo posredovanjem Uroša Đurića. On i Stevan Markuš 1994. sačinjavaju "Manifest autonomizma" kao jedinstveni pokušaj da se oživi zamrla forma umetničkog manifesta i uspostavi jedna, više nego formalna, veza s praksama istorijskih avangardi. Uroš Đurić je umetnik o kom je nezahvalno pisati upravo zbog toga što je veoma rečit interpretator sopstvenog rada, pa ovaj Manifest u mnogome predstavlja akt odbijanja postojećih interpretacija njegovog rada, posebno onih koji ga gledaju isključivo u sklopu "urbane ikonografije" ili povratka "figuraciji". "Lični princip", kako se u Manifestu autonomizma naziva "skup svih činilaca kojima se rukovodi autor pri stvaranju dela", određen je kao vrhunski princip autonomizma, u smislu u kom on "ne dozvoljava učestvovanje u podeli uloga koja se vrši na (umetničkoj) sceni, niti svođenje pod neki od, na njoj, već kodifikovanih teorijskih okvira, nalazeći umesto toga

74 U oba slučaja radi se o slikarima koji su izgradili prepoznatljive opuse u okviru "figurativnog" slikarstva i u svojim temama iskazivali "eskapistički" senzibilitet bez većih pretenzija ali sa istančanom svešću o vremenu u kom se njihov rad pojavljuje i o pravu pojedinca da stvori svoj intimni svet i da ga prikazuje. Glidovi autoportreti sa svojom ženom, takođe slikarkom Svetlanom Glid, odaju jedan svet koliko topline toliko i groteske, a posebno su zanimljivi njegovi "prizori sa plaže" gde razgaćeni kupači opušteno čitaju opozicioni list "Demokratija". Ove slike su pravi amblemi jednog načina života u Miloševićevoj Srbiji. Jasmina Kalić je nešto manje ekspesivna od Glida, i njeni motivi su uglavnom građanski beogradski ambijenti. Ona i u stilu i u motivima ulazi u relaciju sa srpskim međuratnim slikarstvom, posebno Dobrovićem. Ustvari, njene slike su možda i jedina relevantna savremena elaboracija ove tradicije. Ove slike često velikih formata, enterijeri i eksterijeri, skoro su "detinjasta" ali izuzetno oslikana svedočanstva o dekadenciji jedne klase.

Jasmina Kalić, *Neimar*, 1995, ulje na platnu, 185 x 290 cm, vl. autor

oslonac u konstantnom stvaranju i opisivanju duboko ličnog i autonomnog odnosa spram svakog konteksta koji se nameće kao relevantan, referentan, ili bar po bilo kojem osnovu zanimljiv."[75]

Neo-konceptualizam i proto-institucionalizacija Sredinom devedesetih se na sceni događaju velike promene pre svega izazvane iluzijom o "normalizaciji" zbog stabilizacije nacionalne valute posle inflatornog debakla (1993-4) i prvim signalima da je Miloševićev režim, pod pritiscima međunarodne zajednice, primoran da sarađuje, što će dovesti do potpisivanja Dejtonskog sporazuma (1995) i okončanja rata na teritoriji Bosne i Hercegovine. Kulturna scena postepeno počinje da izlazi iz izolacije i započinje period izvesnog optimizma koji se ispoljavao promenama u institucionalnom tretmanu umetnosti. Započinje proces stvaranja "alternativnih" ili "paralelnih" institucija koje postepeno zamenjuju već potpuno okoštale i bezmalo ugašene državne institucije kulture.[76] Takođe, stižu prvi signali da bi akumuliranje "privatnog kapitala" moglo da utiče na formiranje umetničkog tržišta, mada do toga ni do danas nije došlo. Primećuje se i početno interesovanje marketinških i advertajzing agencija za vizuelne umetnosti, po čemu su devedesete obeležene u Evropi, posebno u Velikoj Britaniji. Jedan od najuticajnih projekata za umetničku scenu u Srbiji devedesetih svakako je bilo pokretanje časopisa za umetnost i advertajzing *New Moment*, kao i niz aktivnosti koje su pratile njegovo izlaženje počev od 1993.[77] Beogradska reklamna agencija Saatchi&Saatchi osnovala je ovaj časopis, a bum kakav je napravio Charles Saatchi sa novom britanskom umetnošću i istoimenom galerijom u Londonu poslužio je kao neposredna inspiracija. Istovremeno, namera beogradskog tima je bila da se ovom projektu pristupi s akcentom na lokalne specifičnosti, beogradskim "šarmom" i "novom kreativnošću" (kako su advertajzing "magovi" voleli da brendiraju svoj projekat) koju su ispoljavali oni koji su na različite načine bili uključeni u izradu časopisa i osmišljavanje projekata. Ali, dizajnerski princip je svakako bio preovladavajući kako u izgledu i utisku, tako i u smislu uticaja koji je ovaj projekat obavljao na beogradskoj umetničkoj sceni. *New Moment* je jasno težio da poistoveti ili barem nedvosmisleno poveže dizajn, umetnost, teoriju i advertajzing. Važno je napomenuti da *New Moment* nije imao distribuciju po Srbiji (povremeno u nekoliko beogradskih knjižara) jer za njega u datim uslovima u Srbiji nije ni postojalo tržište. Strategija njegovog cirkulisanja je bila u skladu s vladajućim advertajzing trendovima mistifikacije i selektivnog pristupa. Ovaj časopis, u svom komercijalnom, samopromotivnom kapacitetu, ima vrednost pre svega u svetskom, festivalskom advertajzing i dizajn setingu. Međutim, ključni uticaj koji je ovaj časopis izvršio na domaćoj umetničkoj sceni jeste upravo kroz strateško brisanje granice između umetnosti i primenjenog, reklamnog dizajna. Regrutovanje umetnika za rad u dizajnu i advertajzingu zaista nije nikakav srpski specijalitet, takvih trendova je bilo u čitavoj Evropi a najbliže paralele se daju povući sa zemljama koje su devedesetih ulazile u procese tranzicije i približavanja Evropskoj uniji. Konačno, *New Moment* je, naročito na početku svog izlaženja, bio nezaobilazan za uspostavljanje veze između umetničke i teorijske scene, označavao je promenu modela shvatanja vi-

75 Stevan Vuković, *Uroš Đurić – radovi*

76 Tih godina u Srbiji počinje da deluje fondacija Soros za koju će se ispostaviti da će biti jedini izvor sredstava za umetničku produkciju i promociju. Tako se 1994. osnivaju dve ključne "alternativne" institucije na polju savremene umetnosti oko kojih će se okupljati umetnici: Cinema Rex i Centar za savremenu umetnost koji neće imati svoj izlagački prostor ali će svoje projekte realizovati u saradnji sa Rexom (i uopšte Radiom B92 u čijem sastavu se nalazio Rex kao kulturni centar) i sa Centrom za kulturnu dekontaminaciju koji je takođe otvoren početkom iste godine i postao mesto gde se stvara identitet "civilnog društva" i vode kritički razgovori o politici i društvu, postavljaju pozorišne predstave, izložbe, itd.

77 New Moment je osnovao Dragan Sakan, a njegovi najuticajniji urednici koji su odredili profil ovog časopisa na početku izlaženja kada je on imao najviše uticaja bili su Jovan Čekić, Branko Vučićević, Dejan Sretenović, kao i art direktori Slavimir Stojanović, Miloš Ilić i Goran Patlejh, čiji je dizajn postao zaštitni znak ovog projekta.

Rad Predraga Neškovića na naslovnoj strani magazina za vizuelnu kulturu *New Moment* br. 2, 1994.

SPORI
FATUM
HIPOTEZA
SIN RANA
GLJIVE
A NE
POLI
PODSTICATI RAME
OSTI NARAVI PAP
DT MIT I STON I
SEKSUALNOST KI P
VON KOGITO AR V
EPI UTQ LICA LA
ŠAG KRMOZAK PIN G
NTA RASGATI FA IN
OI SAPIUD AA
JA DIJA
TA ARKAR
KO TERAC KOLENO
D SAM KK
MRE
E. NE
NIS KRVICA
KUS VANJE
RVICA KK
SKALENUS
PUMA
SPERMA GLAS
FALUS OBRAZ
STOPALA SUDRINA

← Strane 77–78
Dejan Anđelković i Jelica Radovanović, *Bez naziva*, 1994, 12 predmeta od kojih svaki nosi ucrtan horoskopski znak i kategorički sud tipa: "Osobe rođene u znaku device su izuzetno osećajne", androgina ukrštenica, boja za školske table, kreda, srebrna boja na zidu, emajl, vl. autori

zuelne kulture i u izvesnom smislu uticao na umetničku scenu i njen postepeni izlazak iz izolacije u drugoj polovini devedesetih.

Često je krajnje neproduktivno sačinjavati neku vrstu tipologije umetničke scene, a naročito kada se govori o ovom razdoblju teško bi bilo staviti neke protagoniste u određene tipološke "fijoke" jer nije postojao nikakav poseban interes ili motivacija koja bi određenog umetnika držala u nekoj definisanoj situaciji ili statusu. Ipak, zarad preglednosti, pozicije i svetonazore pojedinih umetnika možemo podeliti u 4 kategorije: 1) *Alternativa* (u kojoj je vizuelna umetnost samo jedan deo koncepta "urbane kulture" koja je postala krajnje marginalizovana tokom devedesetih, mada su se u njenom okviru pojavili mnogi značajni autori od kojih su neki već pomenuti u tekstu, i drugi koji su često delovali u okviru Cinema Rexa mada pre svega izvan institucija, na marginama kulturne vidljivosti; 2) *Nezavisni "mainstream"* (praksa koja je u najvećoj meri predstavljena izložbom "Umetnost u Srbiji 1989-2001") i koja je u prvoj polovini devedesetih bila vezana za osećaj kontinuiteta s formama institucionalizacije sprovedene u socijalističkoj Jugoslaviji, s postojećim galerijama i nekim segmentima Fakulteta likovnih umetnosti, a u drugoj vezana za Centar za savremenu umetnost, u izvesnoj meri i za Rex kao i za različite umetničke manifestacije i bijenala (Vršac, Čačak, Pančevo, Cetinje) u čijem profilu se iščitavao pokušaj da se ostvari neka vrsta "sistema" i "profesionalizma" u tretmanu savremene umetnosti); 3) *Oficijelni "mainstream"* (koji takođe baštini ostatke socijalističke institucionalizacije ali više odgovara konzervativnom građanskom ukusu, vezan je za određene umetničke autoritete kao što su tzv. "naši pariski slikari", ili za zvanično umetničko udruženje i konzervativnu struju na Fakultetu likovnih umetnosti, i predstavljao je sponu između vladajućeg poretka koji nije mnogo mario za umetnost i konzervativaca koji su pokušavali da uspostave nekakav tradicionalistički poredak vrednosti); 4) *Populistička/zavičajna/magijska umetnost* (sva ona praksa koja je gravitirala "oficijelnom mainstreamu" ali je bila anti-modernistička i na neki način izopštena iz "poretka vrednosti", i svoje utočište pre svega našla u medijsko-estradnom prostoru – iako je izgledalo da je upravo ovo zvanična umetnost Miloševićeve Srbije, ona ustvari nikad nije stekla značajniju zvaničnu promociju izuzev recimo pomenute izložbe "Balkanskih istočnika". U ovoj podeli ono što je jasno je da su postojala značajna mešanja između prve i druge, i treće i četvrte kategorije, i da je između druge i treće sve više stvaran jaz koji sve do kraja socijalističke Jugoslavije nije bio toliko evidentan.

Pod uticajem drugačije klime posle otvaranja novih institucija i građenja teorijsko-umetničko-dizajnerske scene oko New Momenta, na "nezavisnoj" umetničkoj sceni se javljaju prvi znaci jedne drugačije paradigme koja sebe nije videla ni u formalističkoj retorici ni u ukorenjenim mitovima urbane kulture, već u afilijaciji s "neokonceptualističkim" trendovima u evropskoj umetnosti. Kako je i Michael Newman označio neo-konceptualizam, ovakve pojave se i u srpskoj umetnosti ispostavljaju kao, s jedne strane, "saveznici popularne kulture", a s druge, kao vid "oživljavanja refleksija na status objekta, lokalitet i društvene relacije".[78] U svakom slučaju, neo-konceptualizam nije gajio rigidnu dihotomiju između "konceptualizacije" i "pravljenja umetnosti" i mogao se pojavljivati u raznim obličjima, ali je vezanost za objekt i reprezen-

78 Michael Newman, "Conceptual Art from the 1960s to the 1990s: An unfinished project", *Kunst and Museum Journal*, vol. 7, no. 1-2, 1996.

Era Milivojević, Akcija čišćenja prostora Cinema Rex-a, Beograd, 1994. foto: Vesna Pavlović

taciju bila zajednička skoro svim ovakvim pokušajima, a "proces" ili "dematerijalizacija" su uzimani samo kao podrazumevani istorijsko-teorijski okvir. Međutim, nije neo-konceptualizam na beogradskoj sceni bio neki "uvezeni" trend, kako je to često tvrdila konzervativna kritika, već pre svega akt uspostavljanja kontinuiteta s lokalnom konceptualnom tradicijom, u čemu su glavnu ulogu imali oni protagonisti beogradske "nove umetničke prakse" sedamdesetih koji su i dalje bili veoma aktivni na umetničkoj sceni, ali uvek na egzistencijalnoj margini. Osim pomenutog Todosijevića, prisustvo i aktivnosti **Ere Milivojevića** i Neše Paripovića bili su odlučujući za neo-konceptualistički impuls generacije umetnika rođenih šezdesetih godina. Milivojevićeva sposobnost da se bavi umetnošću 24 sati dnevno i da njegovo celokupno svakodnevno ponašanje poprimi odlike permanentnog performansa ili "art-sesije", odavala je veliku energiju u jednoj sredini koja je izgubila mnoge iluzije o sopstvenom značaju i motivacije za delovanje. Jedno od opštih mesta među umetnicima i kritičarima je da je do svih "dobrih ideja" još odavno došao Era Milivojević, i time se na neki način zaista i potvrđuje teza o autentičnom kontinuiranom prakticiranju konceptualne /neokonceptualne umetnosti u Srbiji. Povodom izložbe *Art Vrt*[79]– kojom je otvoren prvi "alternativni" kulturni centar u Beogradu Cinema Rex, stvorivši nove mogućnosti za razvoj nezavisne umetničke scene – Era Milivojević je na sopstvenu inicijativu izveo performans čišćenja prostora Rexa, čime je iskazao jedan poseban čin umetničke solidarnosti i verovanja u stvaranje kreativnog miljea izvan oficijelnih tokova. Iako na permanentnoj egzistencijalnoj margini, Milivojević tokom devedesetih ostvaruje veliki broj projekata, među kojima se izdvajaju obimne serije fotografija kojima beleži sopstvenu relaciju prema svakodnevnim situacijama i predstavama, i radovi u kojima analizira i pravi različite dijagrame šahovskih partija. Za ove radove je važno reći da oni nisu dišanovska zamena za umetničko delovanje već upravo model uspostavljanja kriterijuma za posmatranje umetničkog dela kroz konceptualno-relacione kategorije a ne kroz estetske i formalne fetišizacije objekta, jer, kao model, šahovska partija se definiše kroz relativne položaje kralja, kraljice ili pešaka, a ne kroz veličinu ovih figura, materijal od kog su napravljeni ili njihov oblik.

Ono što je za Milivojevića šah, za **Nešu Paripovića** je permanentno pronalaženje ličnih itinerera kretanja kao mentalnog i fizičkog iskustva. Dok Milivojevićev uticaj leži u njegovoj nemerljivoj ekstravertnoj energiji koja nipošto ne umanjuje sposobnost introspekcije, Paripovićeva introspekcija je daleko introvertnija, broj realizovanih projekata manji, ali je njegov specifični umetnički inegritet izazivao ogromno poštovanje mlađih aktera na sceni (Ivan Ilić u jednom od svojih prvih radova pravi omaž Paripoviću) ali i kritičara/teoretičara sasvim različitih profila. Paripovićevi radovi, kao i on sam kao ličnost, nose u sebi gotovo zen-budistički mir i odražavaju ja-

79 Izložbu je organizovala Darka Radosavljević i ukazala na veliki potencijal novog prostora, naročito u pravcu stvaranja zajednice umetnika koji pokušavaju da deluju u hostilnim društvenim uslovima. Spisak umetnika sa izložbe i činjenica da su gotovo svi radovi namenski izvedeni za ovaj projekat, svedoči o tome da su generacijske razlike među umetnicima bile nevažne ukoliko je postojala bliskost u senzibilitetu i o tome da je usvojen jedan živ model razmene između umetnika, kustosa i publike u kom umetnička dela nastaju uglavnom "in situ". Oko ove izložbe okupili su se umetnici koji bi uvidom u impozantnost životnih opusa već morali da budu etablirani ali su usled nepostojanja umetničkog sistema ostali više ili manje uskraćeni (Predrag Nešković, Marija Dragojlović i pomenuti Milivojević), zatim umetnici koji su činili kreativno jezgro zbivanja na sceni u tom trenutku (Uroš Đurić, Dejan Anđelković i Jelica Radovanović, Saša Marković, Zoran Naskovski, Nenad Racković, Škart, Talent i drugi) i, konačno, neki veoma mladi umetnici bez prethodnog iskustva. Upravo će Darka Radosavljević kao kustos i promoter beogradske "alternativne" scene pokušavati da održi ovakvu ideju o solidarnosti umetnika različitih generacija i interesovanja.

Era Milivojević, *Drevna igra*, 1994, performans

Zoran Naskovski i Uroš Đurić
ispred slike Uroša Đurića, 1997
foto: Dragan Dangubić

snu etičku poziciju skromnosti, samo-marginalizacije u odnosu na nepodnošljivu agresivnost i beskrupuloznost društva u kom živi. Paripović je u punom smislu te definicije umetnik "druge linije", ličnost koja uspostavlja sopstvene koordinate, ali ostaje značajno prisutan bez obzira na malu produkciju radova. Kako piše Miško Šuvaković, "Paripović veoma *škrto* i promišljeno, ustežući se pred svakim sledećim činom, markira tek neke karakteristične i totalizujuće slučajeve realizacije umetničkog dela, koji postaju indeksi njegovog rada..."[80] Značajan je bio uticaj i **Jovana Čekića**, umetnika i teoretičara koji je spadao u tzv. "drugu generaciju" konceptualne umetnosti, ali se upravo početkom devedesetih posebno aktivirao u "neo-konceptualnom" idiomu, kao pisac, harizmatski pokretač različitih projekata i urednik *New Momenta*. Od umetnika "starije generacije" koji nisu nužno bili deo "konceptualizma", izuzetno mesto ima **Predrag Nešković** koji tokom devedesetih postaje deo mlade scene u nastajanju. Uvek "mlad duhom", on je umetnik koji je nastavio sa svojim specifičnim slikarskim postupcima i temama, ali i sa aktivnostima u neposrednom svakodnevnom polju simboličke razmene i tako doprineo "neo-konceptualističkom" impulsu u umetnosti devedesetih. Nešković je imao veliki uticaj na neke mlađe umetnike, a njegov "Ratnički ciklus" jedinstven je po mnogo čemu kao i drugi njegovi radovi devedesetih.[81]

Neo-konceptualistički impuls se može prepoznati u mnogim primerima ali uvek uz snažan akcenat na završenom umetničkom delu, na kombinaciji manuelnog i konceptualnog, i na mistifikaciji i fetišizaciji svake pa i minimalne umetničke intervencije. Neo-konceptualistički impuls se pojavljuje kod različitih umetnika, bilo da su

80 Miško Šuvaković, *Neša Paripović – Autoportreti*, Prometej, Novi Sad, 1996, str. 12.

81 Videti fusnotu br. 47.

Neša Paripović, Beograd, mart 1993.
foto: Goranka Matić

pripadali "formalističkom" određenju ili onom vezanom za "urbanu kulturu", kao jedinim jasno struktuiranim polovima na "nezavisnoj" sceni u prvoj polovini devedesetih. **Uroš Đurić**, koji insistira na tome da je konceptualni umetnik a ne figurativni slikar, počeće da svoje slike izlaže uramljene u teške "zlatne" ramove. Ovakvim postupkom dovodi u sukob ali istovremeno postiže i saglasje između polja "alternative" i "visoke kulture", i uvodi ram kao funkciju diskursa neo-konceptualne provinijencije. Đurić na ovaj način pravi i ironični otklon prema sopstvenom radu (koji u ovakvom ramu postaje fetišizirani estetski objekat, tako da se konceptualni impuls ovde prepoznaje kao ironičan gest u odnosu na "ozbiljnost" medija u kom radi) i stavlja se, kako je i u "Manifestu" insistirao, u poziciju "klasika" a ne "alternativca". Još bolji primer je trenutak kada **Zoran Naskovski** napušta "formalistički" okvir svoje umetnosti, i svoju ključnu sliku-fetiš *Beli Oblak*, o kojoj smo već govorili, izlaže zajedno s fotografijom nekog indijanskog poglavice. Obe "reprezentacije" stiču jednak status, obe imaju "ikoničke" kvalitete, i među njima se stvara složena konceptualna relacija, manifestovana raspoređivanjem elemenata u njegovim budućim instalacijama, raspoređivanjem koje se ne završava na istraživanju odnosa u realnom prostoru, već je operacija uspostavljanja mreže tačaka koja aktiviranjem filozofskih, kulturoloških, seksualnih i drugih referentnih polja stvara virtuelni obrazac u koji posmatrač upisuje svoju poziciju. Rad Zorana Naskovskog je u značajnoj meri motivisao kritičko-teorijsku tekstualnu produkciju onih istoričara umetnosti koji su tragali za diskursom koji je odgovarao ovakvim promenama u umetnosti, a istovremeno njegov rad je bio često motivisan istom tom teorijskom produkcijom. Na izložbi *Scene pogleda* – kao prvoj godišnjoj izložbi novootvorenog Centra za savremenu umetnost, koja je bila zamišljena kao neka vrsta kreativne simbioze umetničke i teorijske produkcije u pravcu utvrđivanja kako kreativnih tako i intelektualnih kapaciteta umetnika, kustosa i teoretičara umetnosti[82] – Naskovski je izložio svoj rad *No Knocking* koji je bio odraz specifičnog neo-konceptualnog fetišizma. Bila je to instalacija sačinjena od dva "transparentna ogledala" od kojih je jedno visilo ispred praznog zida, a drugo ispred fotografije lica muslimanske žene koje je po sredini podeljeno puščanom cevi i na kom je umesto vela ispisan tekst na arapskom. Fotografija je bila reprodukcija jednog rada iransko-američke umetnice Shirin Neshat. *No Knocking* Zorana Naskovskog otvarao se u polju savremenih teorijskih preokupacija koje su imale svoj odnos prema psihološkim i društvenim lomovima u tom vremenu. Najbolje je ovaj rad približiti jezikom o kom se o njemu pisalo u tom vremenu, čime se može ilustrovati i tip tekstualne produkcije koja je nastajala paralelno s ovom praksom:

> Transparentno ogledalo se ovde otkriva kao ključna vizuelna paradigma našeg vremena: optika koja se krije iza sistema nadziranja (npr. policijsko staklo iza kojeg nas posmatraju u samoposlugama, carinskim zonama ili isledničkim sobama) usložnjena povratnim refleskivnim svojstvima, pogledom posmatranog koji vidi u ogledalu isto ono što i njegov posmatrač koji je iza ogledala. Moć koristi narcizam posmatranog koji je, okružen policijskim staklom, toliko zaveden svojom refleksijom da prestaje njegova svest o tome da je nadziran. Odnos refleksivnosti i prozirnosti kod policijskog sta-

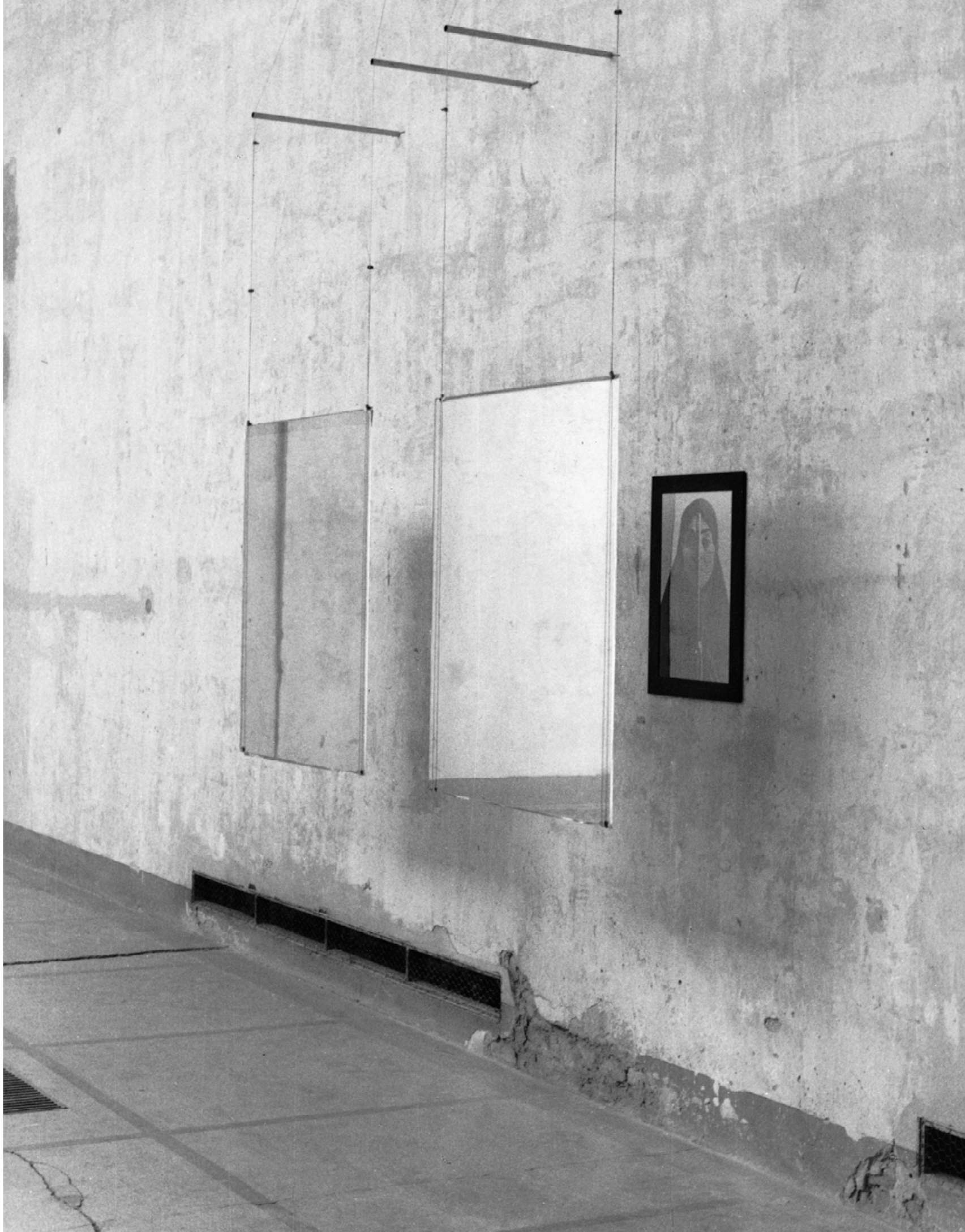
82 Kustos izložbe je bio Dejan Sretenović, a izložbu je pratio katalog u kom tekstovi (Dejana Sretenovića i Branislava Dimitrijevića) nisu pretendovali da opisuju ili interpretiraju radove na izložbi; bili su to slobodni teorijski sastavi koji su ocrtavali platformu na osnovu koje bi izložba mogla da se čita, ali i samostalni teorijski doprinosi kojim se premošćavao evidentan manjak u oblasti teorije umetnosti i vizuelne teorije, koja nije imala nikakvo univerzitetsko uporište i koja se do tada pojavljivala u časopisnoj produkciji osamdesetih (a kasnije mnogo ređe) i o kojoj se razgovaralo samo u neformalnim krugovima. Izložba je bila značajna i po tome što je, to bio prvi slučaj da radovi nastaju namenski a njihovu produkciju u potpunosti finansijski pokriva Soros fondacija.

Zoran Naskovski, *No Knocking*, 1995, instalacija, polutransparentna ogledala, reprodukcija fotografije Shirin Neshat, vl. autor

kla i njegova funkcija u strategijama moći zavisi od odnosa osvetljenog i zatamnjenog, od jedne ideološke dramatičnosti i sceničnosti. Međutim, i pored upućivanja gledaoca na aktivno obilaženje, postoji i vrlo jasan fokus ove instalacije, odnosno lik/lice koje se uključuje kako u distribuciju pogleda tako i u višesmislene ideološke konotacije. Fotografija Shirin Neshat sledi interes za topografiju lica Drugog i eksplicira i ikonizuje pitanje vela kao jednog od centralnih i u drugim radovima Naskovskog. Može se sugerisati da je Iranka Zoranov autoportret, ne samo u smislu neke fizičke sličnosti (koja se takođe ne da zanemariti) nego i u smislu strategije prelaska, pretapanja, transgresije. I gledaoci koji obilaze stakla koja vise takođe upisuju svoj lik u odraz fotografije koji se pojavljuje na istom tom staklu. Oni se ogledaju ali njihova refleksija prolazi kroz "prozor" i pada na Drugo dok refleksija Drugog pada na njih. Pitanje identiteta ulazi u kompleksan prostor sačinjen od mreže projekcija, prostor u kojem nije samo prozirnost stakla mera nestajanja i pretapanja identiteta, već je to i uveravanje u prozirnost nas samih koji se u tom staklu ogledamo. Transparentnost limita u ovakvom "virtuelnom" prostoru u funkciji je razotkrivanja tajni i mistifikacija, ka vizuelnosti u kojoj *nema senki*, ka situaciji *kraja* i smrti koja će izgledati, kako "proriče" Michel de Certeau, kao *bela ekstaza* (*extase blanche*): "Sve će biti razotkriveno apsolutnim rasvetljavanjem, sve će se ukočiti apsorbovanjem svih predmeta i svih lica u činu gledanja"[83].

83 Branislav Dimitrijević, "Trance/Trans ili Putovanja po intenzitetu", u *Zoran Naskovski: Poslednji izlaz*, Publikum, Beograd 1997, str. 5-66.

Na ovoj izložbi se pojavilo još nekoliko radova ili "vizuelnih eseja" koji su nastali pod snažnim uticajem post-strukturalističke i psihoanalitičke teorije. Posebno je uticajno bila korišćenje i razmatranje lakanovske psihoanalize, vidljivo u radovima **Jovana Čekića** i umetničkog para **Dejan Anđelković / Jelica Radovanović**. Ovi radovi su se na složen i hermetičan način pozivali na umetničke i filozofske reference, a bili su i pionirski u medijskom smislu: jedna od prvih pojava kasnije standardizovanog digitalnog printa (Čekić) ili monumentalni vid ambijentalne instalacije sačinjene od plastičkih, grafičkih i svetlosnih komponenti (Anđelković/Radovanović) koji je razgradio fetišističku fiksiranost na jedinstvenosti i celovitosti umetničkog rezultata i teatralizovao galerijski prostor, koji je sve do pojave Cinema Rexa (u kom je bio jedan od segmenata izložbe *Scene pogleda*) bio isključivo i sasvim dogmatično definisan kao "bela kocka". *Art Vrt*, s jedne, i *Scene pogleda* s druge strane, uveli su jedan novi tip izložbe koji se dosta razlikovao od dotadašnjih koje su imale uglavnom skromno iskazanu pretenziju da tek predstave "likovna zbivanja" iz neke pseudo-neutralne perspektive. Odnos kustosa i umetnika se aktivirao, sam medij izložbe nije tretiran kao neutralni poligon za umetnost već kao mesto interakcije s posmatračima, umetnička dela nisu tretirana kao autonomna ili samo-referentna već kao deo mreže pogleda koji se ukrštaju ili koji struktuiraju "skopički režim" u kom se pojavljuje savremena umetnička praksa, što je i bilo osnovno polazište *Scena pogleda*. Htelo se reći da promene u umetničkim praksama više nisu samo u domenu izgleda umetničkog objekta, ili tehnike ili medija u kom se on realizuje, već u promeni čitavog korpusa delovanja, kontekstualizovanja i interpretiranja umetnosti. Zato je i zapaženo da "ovakva koncepcija izložbe i vrsta tekstova kojima se obrazlaže predstavlja indirektnu ali i nesumnjivu principijelnu pole-

A Gaze-Trap

Jovan Čekić, *Klopka za pogled*, 1995,
fotografije, posude za bonbone
vl. autor

For this occasion, I borrowed from Lj. M. all the carpets, as well as the cloth that has been placed underneath the screen, on the day before the photographs were taken.
The old map of Paris belongs to I.S., and although he is not sure about, it seems that he got it from A.R.
I borrowed all the butterflies from the collection of L.T., and, although he kindly suggested that I should take as many specimens as possible, in various colors and with different patterns, the choice came down to only a few.
I invited A.B. to join us, as she had phoned me on some other business only a few hours before shooting.
The screen was already in the studio when the photos were taken.
I bought the vessels at the flea market for about one hundred dinars, and the salesman claimed that they were a true rarity. According to his words, they are best used for candles and other sweets.

A Gaze-Trap

miku naspram panoramskih pregleda ili promotivnih selekcija na domaćoj umetničkoj sceni početka i sredine devedesetih. Po tim osobinama ova izložba predstavlja novi model autorskih izložbi i načina kritičkog ponašanja u skladu s ažurnim teorijskim i metodološkim pristupima".[84] Uz ovu izložbu značajna po postupku i po institucionalnom profilu bila je izložba *Na iskustvima memorije* održana u beogradskom Narodnom muzeju koji je inače tokom devedesetih bio sinonim za krajnji konzervativizam, pa i nacionalizam. Ova izložba je u takvom kontekstu bila svojevrstan kuriozitet, ali njen značaj je bio u tome što su savremeni umetnici dobili priliku da u svom radu reaguju na neki od eksponata iz bogate kolekcije muzeja, odnosno da svoj rad kritički integrišu u muzejsku postavku i uopšte u muzejski ambijent.[85]

Scene pogleda (1995), zatim kamerna izložba *Soba s mapama*[86] (1995) i konačno Druga godišnja izložba Centra za savremenu umetnost (poznatija kao *Ubistvo*, 1997) načinile su neku vrstu preokreta na sceni u smislu saradnje između umetnika i kustosa, a i u pravcu afirmacije vizuelne teorije, prema kojoj je konzervativna akademska sredina pokazivala veliki otpor. Ove izložbe su bile identifikovane i sa profilom Centra za savremenu umetnost za koji su bili vezani autori ovih projekata. Centar je postao uticajan činilac na sceni pre svega zbog toga što je administrirao finansijsku podršku Soros fonda prema projektima iz oblasti vizuelnih umetnosti i zato što je postao središte pokušaja revitalizacije i projektovanog iskoraka umetničke scene u Srbiji iz izolacionizma. Ovakva pozicija unela je i mnoge nesporazume i podstakla razmirice: CSU je neretko tumačen kao "centar moći" od strane onih umetnika koji su bili nezadovoljni politikom i prioritetima ove organizacije; Centar je takođe bio na meti nacionalističkih krugova koji se nisu ustezali da u njemu prepoznaju čak i "Tuđmanove bojovnike", ali i na meti etabliranog umetničkog i akademskog *mainstreama* koji je bio osetljiv na izvesnu "aroganciju" kojom je Centar propagirao određene umetničke i ideološke stavove i "diktirao" ih umetnicima. Profil politike Centra je svojevremeno opisao Zoran Erić, kada je u jednom tekstu iz sredine devedesetih evidentirao neke punktove u kojima se vide začeci profilisanja umetničkog sistema. Kao jednog od tih punktova Erić navodi i CSU i uz priznanje na "profesionalnosti" u produkciji kataloga, upravo povodom izložbe *Scene pogleda* kaže i sledeće: "Izložba je pokazala da ma koliko anticipatorska bila, ona svoj kredibilitet ne može u potpunosti da potvrdi na lokalnoj umetničkoj sceni i da se takav raskorak možda objašnjava nemogućnošću pojedinih umetnika da kreativno deluju u skladu sa zadatim teorijskim okvirom".[87] Ovo je bio relativno blag način da se opiše raskol koji je nastao pre svega u samom poimanju umetnosti između onog što je naučeno na likovnim akademijama (a beogradski FLU je "regrutovao" gotovo 95% scene) i onog što je kroz proklamovanu "doktrinu" "podizanja standarda" sprovodio CSU.[88] Kontroverze vezane za CSU ubrzale su proces polarizacije unutar savremene umetničke scene u Srbiji koja je, bez obzira da li se o njoj uopšte i može govoriti kao o sceni, bila određena nekom vrstom nasleđene inertnosti. Kroz ovu polarizaciju izdvajaju se oni ambiciozni umetnici koji su sebe i svoj rad hteli da razvijaju izvan lokalnog akademskog i intelektualnog okvira i videli ga kao internacionalno relevantan koristeći sredstva vizuelnog izražavanja koja su korespondirala "duhu vremena", procesima "globalizacije" i "glokalizacije", kako je

84 Ješa Denegri, *Devedesete*, str. 42.

85 Kustosi izložbe su bile Irina Subotić i Gordana Stanišić a izložba se odvijala u segmentima tokom 1994. i 1995. godine. Katalog predstavlja iscrpnu dokumentaciju o ovom projektu: *Na iskustvima memorije*, Narodni muzej, Beograd, 1995.

86 Izložba *Soba s mapama* je bila neka vrsta prvog pokušaja da se uspostave parametri komunikacije između zahteva za autonomijom vizuelne prakse i realnih društvenih preokupacija. Umetnici su bili pozvani da promisle pojam mape kao poligona sučeljavanja semiotičkih, estetskih i ideoloških diskursa i kao nedvosmislene vizuelne artikulacije politike rata. U tada vođenim pregovorima o podeli teritorija stalno su u opticaju bile različite mape koje su u stvari anulirale ljudske sudbine i pretvarale ih u nus-pojavu velike kartografske manipulacije. Umetnici su tako iskazali svoja idiosinkratična mentalna mapiranja, a kataloški tekst kustosa Branislave Anđelković i Branislava Dimitrijevića nije bio interpretativan već se pojavio kao teorijski "appendix" uz radove na ovoj izložbi.

87 Zoran Erić, "Mogućnost pomaka od formalnog nivoa rada?" , *Drugi jugoslovenski likovni bijenale mladih*, Vršac, 1996, str. 23-24.

88 Ostaje činjenica da je tokom rada Centra pod okriljem Soros Fonda (dakle do 2000. godine kada Centar postaje potpuno nezavisna nevladina organizacija) u izvesnoj meri finansijski pomognuto više od devedeset savremenih umetnika i veliki broj institucija, što se nije događalo ni pre ni posle Miloševićevog perioda. Postojanje Soros fonda bilo je jedan od paradoksa Miloševićeve vlasti: s jedne strane stalno na njenoj meti (i nekoliko puta zatvaran) a s druge strane "lukav" ventil kojim je vlast davala iluziju da u Srbiji postoji "ne-vladin sektor" i uopšte mogućnost da se deluje izvan, i onako potpuno ruiniranog, sistema državnih institucija. Takođe, politika Centra za savremenu umetnost mora se sagledati i u kontekstu politike čitave mreže Sorosevih centara u istočnoj Evropi, ali neku širu analizu moraće da obavi neko ko je bio manje umešan u aktivnosti CSU.

Art/DaDjo (Dragan Dangubić
i Stanka Đorić-Dangubić),
Develop/ing/ment, 1995,
crno bela selektivno
tonirana fotografija,
80 xı 80 cm, vl. autori

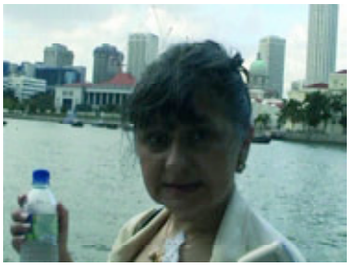
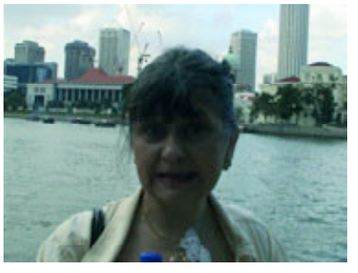
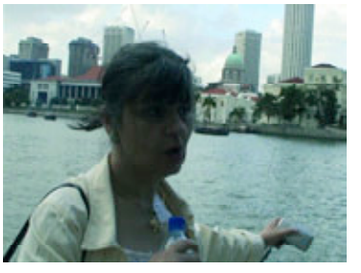
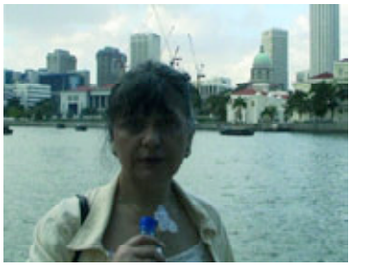
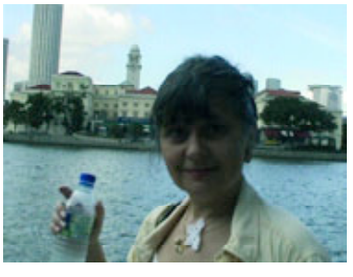
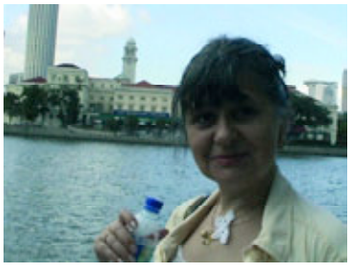
Vera Stevanović, *Sakupljanje reka*, 1992 – , vodonoša: Jelica Stojančić, reka Singapur, 31. decembar 2003.

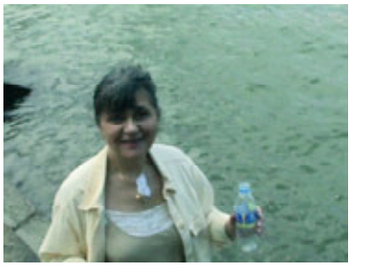
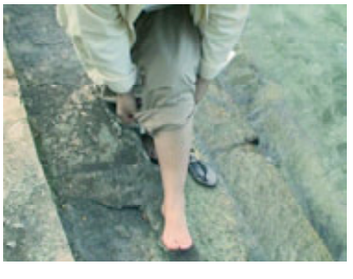

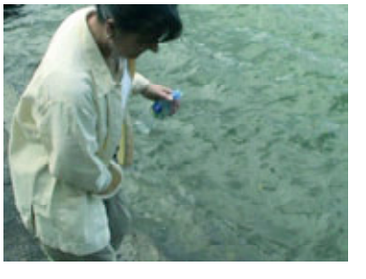

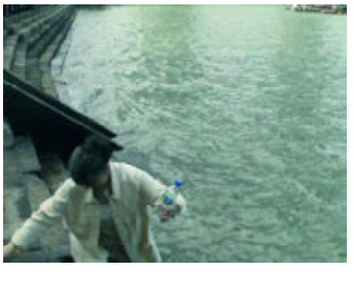
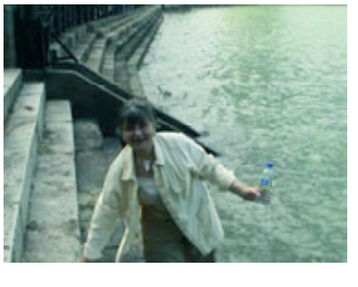
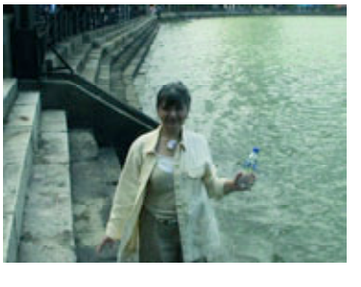

Raša Todosijević,
Gott liebt die Serben, 1998,
izložba Focus Belgrad,
IFA Galerie, Berlin

u to vreme nazvan odnos ili interakcija "globalnog" i "lokalnog" u polju kulture. S druge strane su na mala vrata uvedena pitanja ideologije i politike institucija. O zvaničnim institucijama sve manje se govorilo jer one skoro da nisu ni bile operativne, pa su i sve manje obavljale neku vrstu hegemonije a njihova neaktivnost je konstatovana s uobičajenom rezignacijom i pasivnošću. S druge strane, "ideologija" ne-vladinog sektora postala je predmet interesovanja pre svega jer je posedovala izvore finansiranja i sprovodila politiku blisku savremenim "neo-liberalnim" pozicijama i Poperovoj koncepciji "otvorenog društva", u čijem su se okviru (mada ne i u striktnom ideološkom kanonu) u Srbiji u tom trenutku kontinualno i izražavali oficijelno neprihvatljivi društveni stavovi i pokretale potiskivane teme.[89]

Nema sumnje da je uvođenje međunarodnih sankcija izolovalo Srbiju, ali je u samoj Srbiji postojala izražena atmosfera samo-izolacije. Ako je i postojala komunikacija, ona nije imala institucionalnu podršku, već je zavisila od ličnog angažmana i kontakata pojedinaca. U prvoj polovini devedesetih prisustvo umetnika iz Srbije na relevantnoj međunarodnoj sceni bilo je minimalno (zvanični nastupi bili su onemogućeni "kulturnim sankcijama") i može se pomenuti samo nekoliko umetnika koji su u to vreme izlagali po pozivu na nekim internacionalnim izložbama, kao što su Raša Todosijević, Mrđan Bajić ili Mirjana Đorđević[90], uz tek po nekog aktivnog kustosa koji je razmišljao u internacionalnim okvirima, kao što je to bila Biljana Tomić. Pred konačno ukidanje sankcija (decembar 1995) izolacija Srbije je bila na vrhuncu, a umetnička scena na prekretnici. S jedne strane, dolazilo je do neke vrste "pripremanja" umetničke scene za procese reintegracije srpske kulture u skladu s "tranzicijskim" tokovima u istočnoj Evropi (što se može ilustrovati izložbom *Scene pogleda*, profilom časopisa *New Moment*, ali i aktivnostima Cinema Rexa), a s druge "kontinuiteta" sa mahom formalističkim idiomom koji je manifestovala uglavnom neambiciozna umetnost koja se povlačila pred društvenim antagonizmima u romantizovane sfere umetničke "usamljenosti" a artikulisala se različitim formulacijama među kojima je možda

89 Međutim, i danas se u Srbiji nevladin sektor prepoznaje kao izvorište elitističkog antagonizma prema osećajima *sabornosti* i *egalitarizma* koji su u Srbiji zamena za neke druge, modernije, oblike društvenih povezivanja. U drugoj polovini devedesetih stvorena je neka vrsta političkog pakta kojim je uspostavljen maltene simbolički znak jednakosti između tzv. "ratnog profiterstva" i tzv. "anti-ratnog profiterstva", dakle između ubijanja i pljački na kojima su se bogatile mnoge kriminalne organizacije bliske političkim i privrednim strukturama u Srbiji, i participiranja u paralelnom sistemu vezanom za nevladine organizacije, koje su za svoje programe razvoja civilnog društva, podršku nezavisnim medijima i slične projekte dobijali sredstva od stranih donora. Koliko god je odgovornost i opozicionih partija i čitavog nevladinog sektora (koliko i naravno međunarodne zajednice) za održavanje Miloševićevog režima velika, toliko je simptomatična neka vrsta stavljanja znaka jednakosti između vladinih i nevladinih elita. Na stanovištu smo da su koreni upravo u nepriznanju da je, kada je krajem osamdesetih zdušno prihvaćena Miloševićeva politika i harizma, ona druga opcija (nazovimo je liberalno-demokratskom) bila satanizovana do te mere da se zadržala neka vrsta ideološkog prezira koji se postepeno transformisao u neku specifičnu verziju parohijalnog anti-globalizma. A u srži svega stoji odbijanje da se pronađu stvarni koreni i izazivači krize; da se promisli ono što je nezgrapno nazvano "kolektivna odgovornost", a ustvari predstavlja moralni čin suočenja sa vlastitim stavovima u trenutku započinjanja ratova; kao i da se odbaci drastični samo-izolacionizam.

90 Učešće Zdravka Joksimovica, da je do njega došlo, bio bi prvi nastup domaćeg umetnika na međunarodnoj izložbi transkontinentalnog tipa. Teška saobraćajna nesreća kod Vrbasa onemogućila je njega i kustosa Dejana Sretenovića da 1994. godine doputuju na Bijenale savremene umetnosti u Sao Paolo, Brazil.

najrečitija "diskretni modernizam".[91] Izložbe iz 1996. kao što su 19. Memorijal Nadežde Petrović u Čačku i Drugi Bijenale mladih u Vršcu, bile su projekti u kojima se artikulisala nova polarizacija bez obzira što su se u "duhu pluralizma" različite pozicije ravnopravno pojavljivale.[92]

Širom zatvorenih očiju

Na vršačkom Bijenalu 1996., najzapaženiji rad, koji je bio i nagrađen, bio je performans mlade umetnice **Tanje Ostojić** pod nazivom *Lični prostor*. Prostom činjenicom da je medij performansa uz veoma retke izuzetke gotovo nestao sa umetničke scene u ovo doba[93] (ako se izuzme domen alternativnog pozorišta) ovaj rad je skrenuo veliku pažnju. Njegovi tadašnji posmatrači su imali utisak da je ovaj performans mnogo više "involviran" u jednom tragičnom vremenu u odnosu na veliku većinu radova na izložbi koji su bili distancirani i "sterilni".[94] Tanja Ostojić je satima stajala naga i nepomična. Njeno u potpunosti izbrijano telo je bilo prekriveno finim belim mermernim prahom, tako da je izgledala kao neko astralno biće, a stajala je na polju u obliku kvadrata načinjenom od istog belog mermernog praha (aluzija na Maljeviča). Ovaj rad (što otvoreno sugeriše i sam naziv) odgovarao je formalističkim preokupacija iz prve polovine devedesetih, dopunjenim izvesnom "duhovnom" komponentom, i sama umetnica ga je u jednoj naknadnoj publikaciji opisivala terminima čistoće, čistog osećaja, beskraja, odnosa duha i tela, itd.[95] Međutim, ovaj rad naknadno stiče i nešto drugačiju interpretaciju kojom je predstavljen povodom svoje re-izvedbe koju je doživeo u Luksemburgu 1998. na izložbi *Manifesta 2*. Naime ovaj rad bio je jedan od prvih radova nekog iz mlađe generacije umetnika iz Srbije koji je nakon sankcija izložen na nekoj prestižnoj međunarodnoj izložbi, a projekat *Manifesta* bio je u tom trenutku izuzetno značajan posebno za neafirmisane umetnike iz istočne Evrope. Izložba je na izvestan način bila vezana za mrežu Sorosevih centara koji su pružali logistiku u onim sredinama u kojima nije postojao organizovani umetnički sistem.[96] Autor teksta u katalogu osetio je potrebu da ovaj rad predstavi u odnosu na društveno okruženje (iako se ne može govoriti o takvoj intenciji umetnice) i naveo da je ovo "jedan od retkih primera u savremenoj srpskoj umetnosti koji direktno upućuje na poziciju subjekta u njenom hostilnom društvenom i političkom okruženju", "subjekta-u-agoniji koji je primoran da istovremeno odmotava i ukroćuje svoj intenzitet, višestrukost i diskontinuitet da bi se slobodno susreo sa simboličkim prostorom opterećenim ratom, izolacijom, kolektivnim strahovima, željama, krivicom, osećajem nepravde, slikama ubijanja, silovanja, mučenja i mentalnim predstavama prinudnog pripadanja naciji." Rad je tumačen kao "ranjiva pozicija" pojedinca, a redukcija na "virtuelno telo žene/deteta/elijena kao uznemiravajući i bolan znak želje da se ponovo rodi kao čisto, ispražnjeno od misli, slobodno da napusti materijalno stanje".[97] Ovaj rad jeste simptomatičan za potrebu da se ostvari neka vrsta ritualnog pročišćenja kojim će se nadvladati društveni antagonizmi ali istovremeno se time pokazuje pozicija nemoćne žrtve, neshvaćene i odbačene. Kako god, zanimljiva je i promena koja se u radu ove umetnici dešava upravo njenim ulaženjem u "međunarodni opticaj", promena od formalističko-spiritualne retorike u izrazito socijalno definisanu i relacionu

91 Termin je uveo Sava Stepanov kako bi opisao neke pojave na vojvođanskoj sceni devedesetih koje su pokazivale pokušaj održavanja, kontinuiteta i konsolidacije "umetničkog života" nasleđenog iz vremena modernizma i uopšte duh "obnove" koliko modernističkog statusa likovnog dela toliko i institucionalne mreže. (O ovom pojmu videti poglavlje "Vojvođanski diskretni modernizam devedesetih" u Ješa Denegri, *Devedesete*, str. 189-194).

92 Na primer treba izdvojiti ambicioznost, polemičnost i afirmaciju diskontinuiteta, i u postavci i u katalоškom tekstu jednog od kustosa izložbe u Čačku, Svetlane Racanović, u odnosu na ostale selekcije koje su na ovaj ili onaj način upadale u inertnu doktrinu "diskretnog modernizma" (videti: Svetlana Racanović, "S-klopka", *19. Memorijal Nadežde Petrović*, Čačak, 1996.).

93 Performansi su se u najboljem slučaju petvorili u "akcije" u javnom polju kakvih je bilo relativno mnogo, ali u jeziku performansa nisu se dogodile nikakve značajnije promene. Osim pomenutog Ere Milivojevića, jedan od retkih umetnika koji su se kontinuirano bavili performansom bio je Balint Szombathy, mada je on svoje performanse uglavnom izvodio u inostrantvu, tako da na direktni način oni nisu uticali na umetnost u Srbiji. Szombathy je bio umetnik sa izraženim etičkim i političkim stavovima prema ratu i nacionalizmu, a i to što je izlagao u inostrantsvu bilo je deo njegove odluke da ne izlaže u Miloševićevoj Srbiji, što je učinio samo par puta i to u okviru nezavisne umetničke scene i uvek sa radovima koji su direktno aludirali na rat.

94 Drugo Bijenale u Vršcu je pokazalo koliko se istrošio formalistički diskurs u pravcu vizuelne sterilnosti koju je posebno pojačala činjenica da su izlagači bili veoma mladi ljudi, uglavnom studenti, koji nisu pokazivali nikakvu prevratničku ambiciju ili kritički impuls. Ova izložba jedan je od najilustrativnijih pokazatelja koliko je generacija koja je stasavala u Miloševićevoj Srbiji u vreme permanentnog vanrednog stanja bila neosposobljena da sagleda sopstvenu poziciju i radikalno reaguje na sudbinu koja joj je dodeljena. Kako je jedan od kustosa ove izložbe zaključio: "Nedostatak informacija i kulturnih kontakata sa svetskim centrima umetnosti kao i psihološko osećanje depriviranosti, skučenosti, pa i represije, odrazilo se svakako i na stanje na našoj likovnoj sceni. Zbog toga se nameće utisak da naši umetnici najčešće ne rade *in socius*, dakle ne reaguju na društvene prilike, niti na svoj marginalizovani položaj, već se okreću likovnim problemima imanentnim samom umetničkom mediju i materijalu" (Zoran Erić, "Mogućnost pomaka od formalnog nivoa rada?", *Drugi jugoslovenski likovni bijenale mladih*, str. 24.) Problem je bio u tome što je za okretanje "likovnim problemima" bila neophodna daleko kompleksnija i stimulativnija edukacija od one koje su pružale beogradska i novosadska likovna akademija.

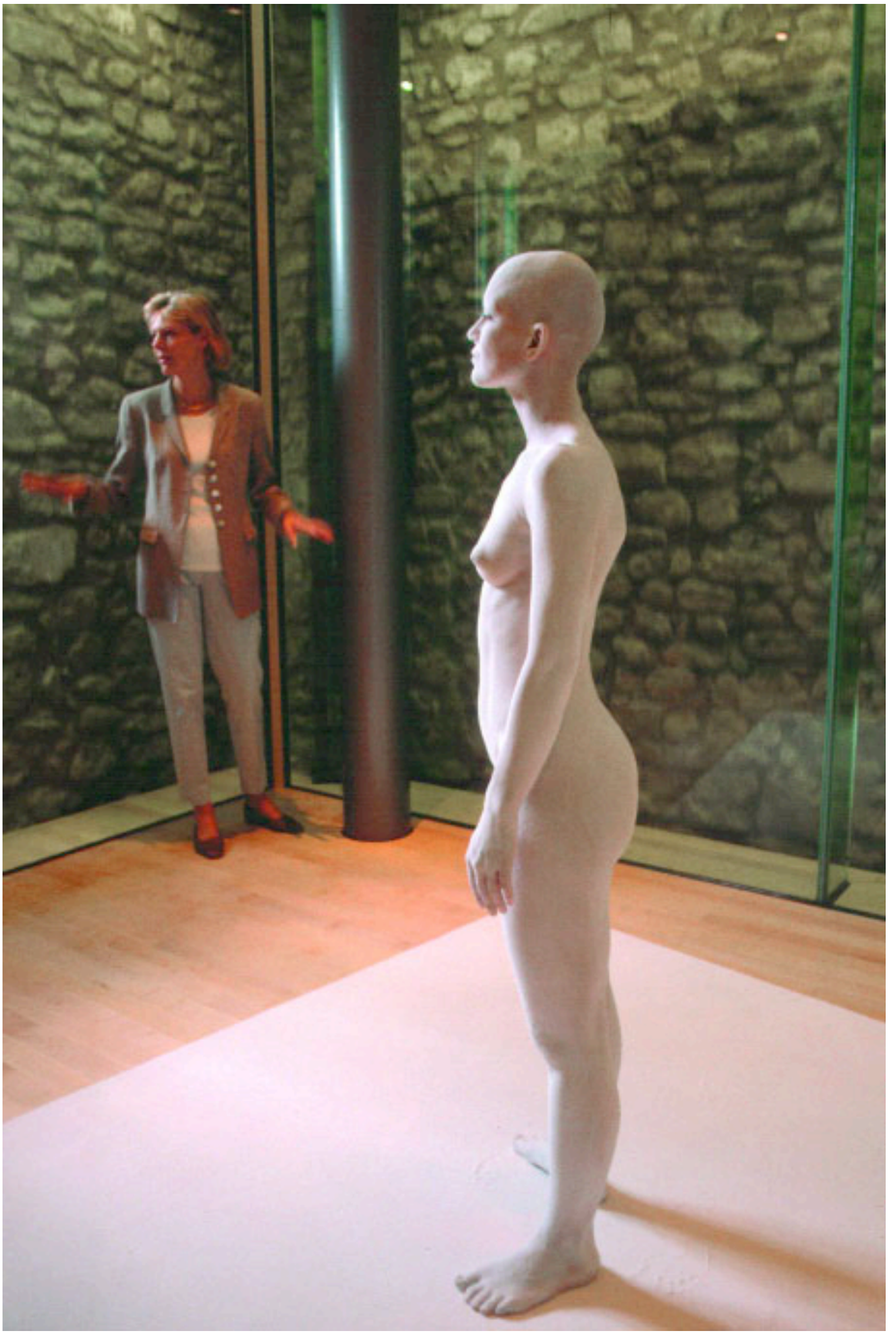
95 Tanja Ostojić / Saša Gajin, *Lični prostor*, Galerija 12+, Beograd, 1996.

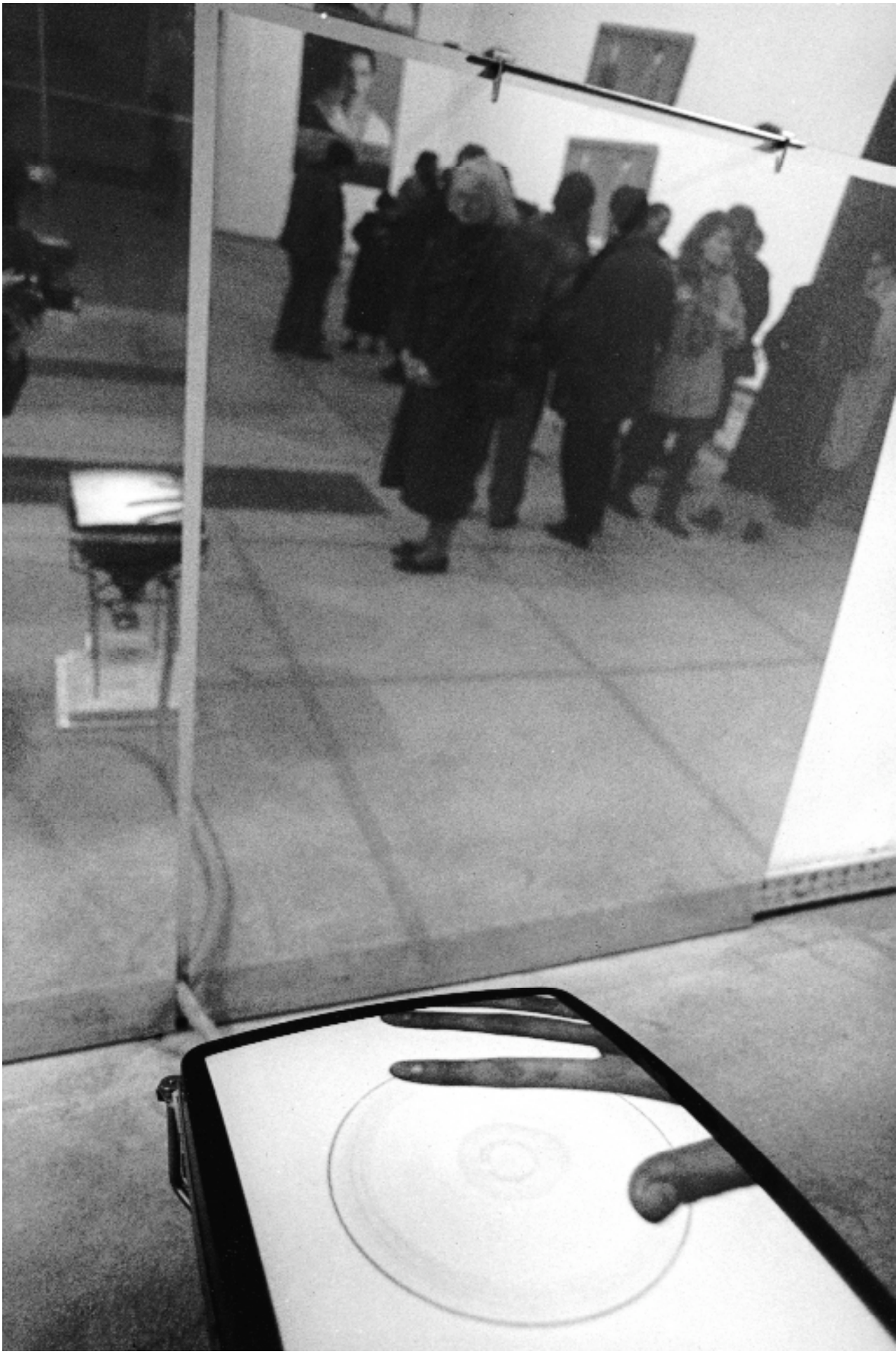

Tanja Ostojić, *Lični prostor*, 1996–98, performans, 60', Manifesta 2, Luxembourg, foto: Thorsten Arendt

Zoran Naskovski, *Glas ruke*, 1997
instalacija: polutransparentna
ogledala, video, zvuk, promenljve dimenzije
vl. autor

praksu (mada i dalje obeleženu izvesnom "new age" osećajnošću) po čemu je postala poznata u evropskim okvirima u poslednje vreme. S druge strane, evidentna je bila potreba, koliko god ona možda usiljeno plasirana kada je o ovom radu reč, da se motivišu relacije između umetnosti i društva, posebno kada je reč o potisnutim traumatskim sadržajima koji su u mnogome definisali društveno tkivo.

Na umetničkoj sceni je u ovom trenutku već oformljen jedan milje ambicioznih umetnika i kustosa, koji su ostvarivali značajne i stimulativne interakcije, ali je ostalo pitanje društvene "uloge" umetničke prakse i njene odgovornosti u odnosu na traumatične sadržaje kojima su definisani društveni odnosi. S jedne strane, osećaj "lažnog optimizma" stvarao je umetnost okrenutu "dizajnu", sofisticiranoj pojavnosti, a s druge je lebdela anticipacija da ovo nije kraj krize, i da ništa neće biti gotovo dok se ne obavi suštinsko suočenje sa kosovskim problemom, ali i sa sve izolovanijom i autokratskijom vlašću Slobodana Miloševića, koji u tom trenutku stiče čak i imidž "garanta stabilnosti i mira na Balkanu" od strane međunarodnog "faktora", što njegove protivnike dodatno frustrira. Ovakav kontekst motivisao je koncipiranje Druge godišnje izložbe Centra za savremenu umetnost, poznatije pod nazivom *Ubistvo*. Ovaj naziv, koji je trebalo da "sažme" društveno iskustvo devedesetih[98], bio je ponuđen ne u smislu poziva umetnicima da "po zadatku" odjednom razotkriju traumatične događaje koji su se nagomilavali, ili pak da pošalju neku humanističku "anti-ratnu" poruku, već da utvrde na koji način se mogu ustanoviti veze između njihovog rada i jednog kolektivnog iskustva u kojem provejavaju osećaji straha i opasnosti kao i "štimung" neodgovornosti i indirektnog saučestvovanja. Takođe je centralan bio odnos ubistva i strategija predstavljanja: ubistvo je definisano i kao "srž predstavljanja, kao inicijalni događaj koji najavljuje predstavljanje, jer se događaj i proživljava kroz sliku/predstavu: *Živeti jedan događaj kao sliku ne znači ostati neumešan ili pojmiti taj događaj nezainteresovano na način koji sugeriše estetička verzija slike i spokojni ideal klasične umetnosti. Ali ne znači ni slobodno i odlučno sudelovanje. Živeti događaj kao sliku znači biti uhvaćen: pomaći se od oblasti realnog u kom držimo distancu od stvari koje možemo bolje upotrebiti u onoj drugoj oblasti gde distanca drži nas*", citiran je u katalogu Moris Blanšo (Blanchot).[99] Projekat se pozicinirao u sklopu tadašnjih interesovanja umetnika za pitanja *tela*[100] i zalagao se za neku vrstu "kontekstualizovane autonomije" savremene umetnosti koja "upućuje na mogućnosti opažanja sveta oko nas, opažanja koje oblikuje našu predstavu/sliku uz pomoć koje možemo pojmiti opasnost o kojoj je ovde reč, i isto tako pojmiti iskoračenje umetnosti iz pasivne zone komfora/utehe."[101] Izloženi radovi, uz nekoliko izuzetaka, nisu bili direktno referencijalni, ali su artikulisali kritičnu tačku zbližavanja estetskog i traumatičnog, reduktivnog i kontekstulizovanog. Posebno zanimljivi su bili oni radovi koji su prepoznavali ovu tačku zbližavanja u nekoj hladnoj, kliničkoj estetici ritualizovanog čišćenja, u aseptičkoj komponenti zločina. Za **Zorana Naskovskog** je centralno pitanje "transparentnosti zla", i u instalaciji *Glas ruke* on ponovo postavlja transparentna ogledala da preteći vise nad posmatračem sukobljenim s neprijatnim zvukom koji nastaje povlačenjem prsta po ivici čaše, što je bilo na video zapisu emitovanom na horizontalno postavljenoj katodnoj cevi televizora ispod stakala. **Ivan Ilić** sugeriše rituale čišćenja i brisanja u uredno postavljenim peški-

96 Ovo je stvorilo i neku vrstu "stila" koji Miško Šuvaković naziva "Soros realizam". Ulogu centara za savremenu umetnost, kroz njihovu funkciju, strukturu i efekte, on prepoznaje kao vid ideološke "rekonfiguracije umetnosti u skladu sa ne-umetničkim kriterijumima". Umetnost koja je tako stvorena morala je da ima funkciju, da iskazuje relacije između predstave i konkretne realnosti društva i kulture, da ima emancipatorsku i obrazovnu učinkovitost... Ovo je stvorilo određeni tip umetničkog dela kao "demonstrativnog medijskog objekta", političkog ali u tome neeksplicitnog, koji je deo "civilnog društva", "političke korektnosti" i uopšte tranzicionih procesa priključenja istočne Evrope u kulturno i ideološko polje poznog kapitalizma, i "uniformizacije i standardizacije postmodernističkog pluralizma i multikulturalizma kao kriterijuma prosvećenog političkog liberalizma." Aktivnosti Soros mreže i izložbe poput Manifesta stvorile su po Šuvakoviću "visoku internacionalnu drugu ligu", "mladu krv" koja jača umetnički sistem a ne dovodi ga u opasnpost. (Miško Šuvaković, "The Ideology of Exhibition: On the Ideologies of Manifesta", *Platorma SCCA*, SCCA, Ljubljana, 2002.)

97 Branislav Dimitrijević, "Tanja Ostojić, Personal Space", u *Manifesta 2*, Luxembourg, 1998.

98 Iz ne sasvim jasnih razloga, rukovodstvo finasijera ovog projekta, Soros fondacije, cenzurisalo je naziv *Ubistvo* kao glavni naziv izložbe, tako da se ona pojavila pod neutralnim nazivom "Druga godišnja izložba" jer su kustosi odbili da daju drugo ime izložbi. Ipak, reč "ubistvo" je "prošvercovana" kroz nazive segmenata izložbe. Segmenti izložbe su se zvali: *Ubistvo1* (kustosi: B. Anđelković i B. Dimitrijević), *10 sekundi pre ubistva* (kustos: D. Sretenović), *Strah* (kustos: L. Merenik) i *Desire* (kao poseban projekat u kom su učestvovali umetnici Era Milivojević, Predrag Nešković i Dragan Papić).

99 Videti: B. Anđelković, B. Dimitrijević, "Ubistvo ili srećni ljudi", *Druga godišnja izložba Centra sa savremenu umetnost* (katalog), Beograd, 1997, str. 36

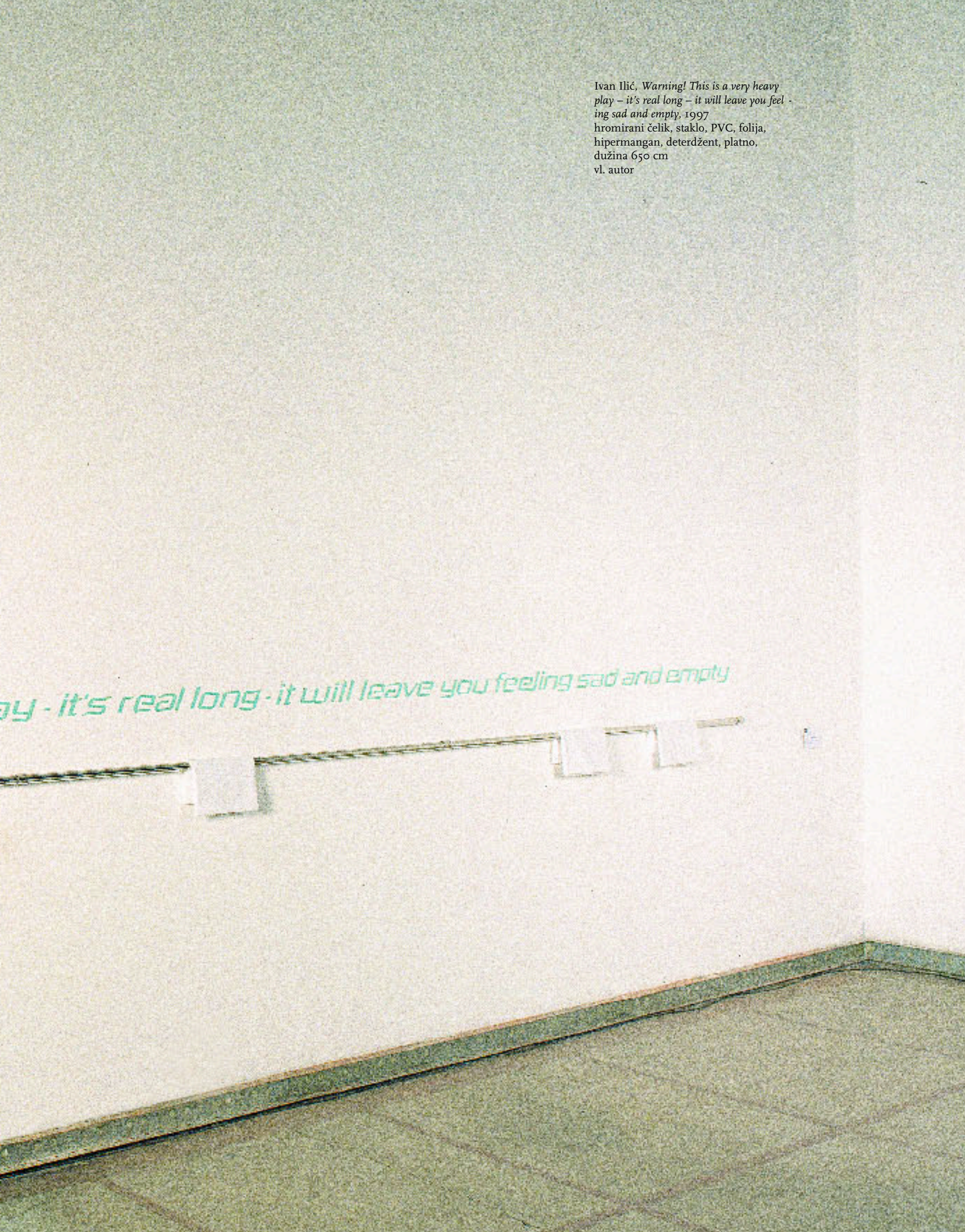
100 Reklo bi se da je filozofija Julije Kristeve u tretiranju pojma "tela" imala poseban uticaj.

101 *Ibid*, str. 34. Tekst završava sledećom opaskom: "Nedostatak reprezentacija krvi i nasilja na ovoj izložbi, za razliku od njihovog konstantnog prisustva u društvenom okruženju i popularnim sistemima predstavljanja, ne znači povlačenje umetnosti od ideje agresivnog nastupa i bavljenja problemima tela. Reč je pre svega o spoznaji ubistva kao autorizovanog društvenog čina pri kom ruke počinilaca ostaju čiste... Uostalom, najveći masovni zločini uvek su nazivani čišćenjima" (str. 56).

warning! this is a very heavy pla

Ivan Ilić, *Warning! This is a very heavy play – it's real long – it will leave you feel - ing sad and empty*, 1997
hromirani čelik, staklo, PVC, folija, hipermangan, deterdžent, platno, dužina 650 cm
vl. autor

rima na hladnoj minimalističkoj šipki pored estetizovane posude sa hipermanganom, ispod kojih je tekao tekst: "This is a very heavy play – it is real long – it will leave you feeling sad and empty..."

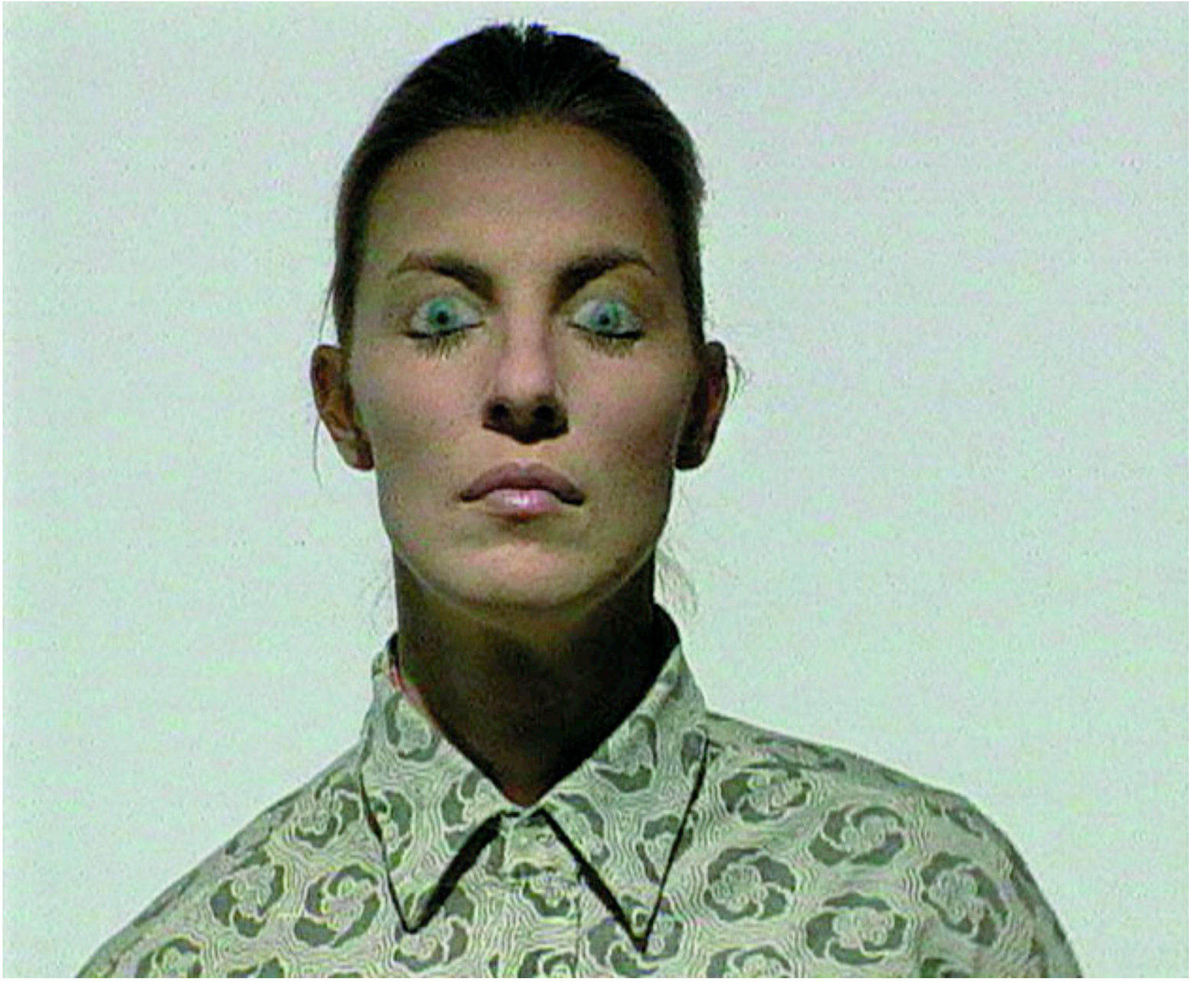
U kontekstu ove izložbe takođe je predstavljena i video instalacija **Milice Tomić** *xy ungelöst*, njen prvi video rad kojim započinje veoma uspešna internacionalna karijera ove umetnice.[102] Ovaj rad se pozivao na konkretnu društvenu referencu oličenu datumom, 28. martom 1989, kada je na Kosovu srpska policija likvidirala veliki broj demonstranata koji su protestovali protiv ukidanja političke autonomije promenom postojećeg Ustava republike Srbije. Ovaj događaj bio je držan podalje od javne sfere u Srbiji, i o njemu se uopšte nije govorilo. Milica Tomić je pošla od sopstvenog sećanja na jednu nemačku televizijsku hibridnu fiktivno-dokumentarnu seriju iz sedamdesetih, "Aktenzeichen xy-ungelöst", u kojoj su gledaoci pokušavali da rekonstruišu i reše neki zločin. Njena instalacija je bio pokušaj rekonstrukcije zločina na Kosovu u kom su pozvani da učestvuju različiti sudeonici umetničko-intelektualne scene u Srbiji koji su se preoblačili u odeću koja je navodno pripadala ubijenima i koja se onda pojavljivala na mladim ljudima koji su u ponavljajućim sekvencama padali u sneg ostavljajući tragove svog tela. Na drugoj projekciji ove dvokanalne instalacije videla se i sama umetnica kako sa sebe skida tu istu odeću s licem na kojem su na zatvorenim kapcima nacrtane oči, i tako metaforički postale, da upotrebimo naziv čuvenog Kjubrikovog filma, "širom zatvorene oči". Ovaj rad je bio specifičan i zbog postupka uz pomoć kog je nastao: mnogi učesnici su bili i "prevarom" uvedeni u ovu rekonstrukciju, nesvesni da se u stvari preoblače u ubijene kosovske Albance, dok su drugi to činili kao voljni gest simboličke solidarnosti. Ovakvo reinsceniranje traumatičnog sadržaja uvodi subjekta koji je razapet između psihičkog potiskivanja realnosti traumatske percepcije i osećaja teskobe i krivice zbog nametnute identifikacije, i oblik je "terapijskog tretmana" u kom je, lakanovski rečeno, razboljevanje put ka ozdravljenju. Ovaj rad je bio i ostao problematičan za ovdašnju kulturnu sredinu i o njemu se veoma malo pisalo i govorilo.

Ovo je bio prvi u nizu projekata Milice Tomić u kojima se ona bavila određenim "traumatskim sadržajima": nametnutim nacionalnim identitetima (*Ja sam Milica Tomić*, 1999), problematičnim odnosom sa sopstvenom majkom (*Portret M.M.*, 1999), ili konkretnim istorijskim događajima kao što je bilo vešanje antifašista na beogradskom trgu Terazije 1941. godine, kada je beogradsko građanstvo, praveći se da ništa ne primećuje, ispod leševa koji su se njihali pijuckalo kafu (*Beograd se seća*, 2001). Može se reći da je rad Milice Tomić obeležio kraj devedesetih jer je učinio pomak od dominantnog neo-konceptualnog fetišizma ka nekoj verziji *relacione umetnosti* kao "oblika društvenosti", kako bi rekao Burio, koja se takođe mogla detektovati i ranije u radovima grupe Škart, Asocijacije Apsolutno, Zorana Naskovskog (počev od performansa sa narodnom pevačicom Mašinkom Lukić, 1998), Zorana Todorovića, Uroša Đurića (radovi u okviru njegovog tzv. "populističkog projekta"), Dejana Anđelkovića i Jelice Radovanović, Vere Stevanović, a kasnije posebno kod Tanje Ostojić. Ipak jedan rad Milice Tomić kao da zaključuje devedesete i predstavlja početak jednog drugačijeg shvatanja umetničkog dela i posebno njegove "performativnosti", o čemu

102 U prvoj polovini devedesetih Milica Tomić je bila poznata kao slikar smeštan u domen "povratka figuraciji" ili u "monumentalni intimizam", da upotrebimo termin koji je uveo Nikola Šuica. Njene prepoznatljive slikarske serije "džempera" i "pištolja" imale su izvestan uticaj primetan u njenom prvom video radu.

Milica Tomić, *xy ungelöst –rekonstrukcija zločina*,
1996-97, video instalacija, 13’

Milica Tomić,
This is contemporary art!,
2000, performans

se tokom devedesetih i nije govorilo. Radi se o performansu pod nazivom *Ovo je savremena umetnost!* izvedenom u Beču 2000. godine, u kom je pevala Dragana Mirković, jedna od najvećih zvezdi "turbo-folka", muzičkog pravca i estetskog "stila" koji je obeležio popularnu kulturu devedesetih u Srbiji i izazivao velike kontroverze među uglavnom hostilnim kritičarima kulture.[103] Pevačica je otpevala nekoliko pesama u prostoru galerije sa svojom uobičajenom koreografijom, jedino što je na početku "programa" publici objavila: "Ovo je savremena umetnost". Pojavljivanje ovakve muzike u jednoj instituciji "visoke kulture", u gradu u kom postoji veliki broj "privremenih radnika" iz bivših jugoslovenskih republika (koji su bili konzumenti ove muzike bez obzira na nacionalnu pripadnost), proizvelo je mešanje i komešanje barijere između ideoloških konstrukcija visoke i niske kulture, "političke korektnosti" i "nekorektnosti".

"Performans se uglavnom shvata kao način na koji se oživljavaju mnoge formalne i konceptualne ideje na kojima je umetnost zasnovana. Živi gestovi se stalno koriste kao oružje protiv konvencija etablirane umetnosti. Takav radikalan stav učinio je performans katalizatorom istorije dvadesetovekovne umetnosti; kad god bi neka škola, bio to kubizam, minimalizam ili konceptualna umetnost, zašla u ćorsokak, umetnici bi se okrenuli performansu kao načinu razbijanja postojećih kategorija i ukazivanja novih pravaca." Ovako je pisala Rouz Li Goldberg u svojoj čuvenoj istoriji performans-arta. [104] Performans Milice Tomić možda nije toliko "borba protiv etablirane umetnosti" ali je svakako virus u telu etablirane umetnosti i označava trenutak kada krajem devedesetih neo-konceptualizam ulazi u neku vrstu ćorsokaka, a posebno kada umetnost performansa, koja se u osnovi malo menjala od sedamdesetih godina, gubi na svom radikalizmu. U ovom performansu umetnica se više ne pojavljuje na sceni u "prvom licu", ali zadržava prvo lice u govornom činu: ona je i dalje *jedini* autor ovog rada, a iskaz, usklik, odnosno konstativ, "ovo je savremena umetnost!" (koji Dragana Mirković izgovara na početku svoga nastupa), kao da je jedina intervencija same umetnice. Iskaz o kom je ovde reč postaje govorni događaj, oblik akcije koja nije čin govorenja, već čin koji se izvodi govorenjem. Ovo je konstativ koji postaje performativ, i to čini kroz fundamentalni akt imenovanja: neki događaj imenovan je savremenom umetnošću. Performativnost ovog iskaza ne ostavlja ga u statusu jednostavne tautologije. Njegova *ilokutorska* snaga, imenovanje kao delanje, ne uključuje samo čin iskazivanja već čin koji govornik (t.j. pevačica) izvodi izgovaranjem reči. Ukoliko bi Milica Tomić u sred nekog drugog svog performansa izgovorila da se radi o "savremenoj umetnosti", ovaj iskaz bi pretendovao na tačnost pa bi delovao kao suvišan u svojoj samorazumljivosti i samim tim sasvim neperformativan. Ako turbo-folk pevačica imenuje svoj koncert "savremenom umetnošću", njen iskaz je konvencionalno netačan ali performativan. On izvodi ono što radikalan umetnički (i filozofski) akt ima potencijal da izvede: *proposition de sens*, propoziciju ili ponudu značenja, da upotrebimo Rikerov (Ricoeur) termin.[105]

Teorija govornog delanja prepoznaje i priznaje da neki "paralingvistički" faktori, kao što su gestovi i govor tela, jesu specifični za određenu kulturu i da mogu preneti različite poruke u okvirima različitih kultura. Ono što je bilo viđeno na sceni bečkog Kunstlerhausa bila je žena koja pripada kulturnoj sferi koja je hijerarhijski dosta

103 Turbo-folk je fuzija različitih muzičkih tradicija: novokomponovane narodne muzike, popularne muzike srpskih i romskih duvačkih orkestara, arapskih ritmova, turskog i grčkog popa, savremene elektronske *euro-dance* muzike, itd. Kao kulturni fenomen ova muzika je uglavnom identifikovana sa srpskim nacionalizmom i tumačena kao intergralni deo Miloševićevog vladanja, kao oblik zaglupljivanja naroda ili čak kao oblik raspirivanja mržnje i nasilja. Milica Tomić je, u saradnji sa Branimirom Stojanovićem, pokušala da celom fenomenu priđe iz drugog ugla, da pokuša da prepozna neke druge potencijale u ovom obrazcu, interpelirana pre svega diskursom kojim se o ovoj muzici govorilo i koji je često pokazivao upravo one osobine za koje je turbo-folk optuživan. Naime, često je upravo turbo-folk etiketiran kao vid "islamizacije" srpske kulture (zbog turskih i arapskih uticaja na ovu muziku), ali i kao specifični "balkanski kič" a u stvari je bio neka vrsta "fatalne" imitacije globalnih trendova u popularnoj kulturi, ali se, i od strane svojih kritičara i od strane međunarodnih "ljubitelja", tretirao kao da je suprotstavljen tim trendovima.

104 Rose Lee Goldberg, *Performance Art, From Futurism to the Present*, Thames and Hudson, London 1988, str. 7.

105 Videti: B. Dimitrijević, "Ovo je savremena umetnost: Turbo-folk kao radikalni performans", *Prelom*, br. 2-3, Beograd, 2002.

Milica Tomić i Branimir Stojanović,
Sama, 2001, video instalacija, 20'

udaljena od etabliranog umetničkog konteksta. Ali, ova kulturna sfera je zastupljena u gradu kao što je Beč u kom živi velika eks-jugoslovenska "Gastarbeiter" zajednica, mada je svakako getoizirana i nevidljiva u *mainstream* kulturnom ambijentu. Zamenom ovog ambijenta, Dragana Mirković ne izvodi performans Milice Tomić već izvodi svoj standardni program preuzet iz konteksta gde se turbo-folk konzumira. Niti njeno izvođenje niti njeno telo nisu oblikovani posebno za ovu priliku, oni su preuzeti kao "paket", kao *readimejd*. I to *redimejd* u originalnom dišanovskom značenju: "predmet iz života" je stavljen u galerijski kontekst čime postavlja gledaoca u situaciju da preispita vlastiti pogled na odnos svakodnevnog i umetničkog, a sam predmet, kako kaže Dišan, postaje "fokus meditacije o relacijama između stvari i naše percepcije i interpretacije tih stvari", a ovde između događaja i naše percepcije i interpretacije tog događaja. U krajnjoj liniji, ovaj rad i sam njegov naziv ne uzima polje "savremene umetnosti" kao podrazumevano i definisano, već upravo dovodi u pitanje sve ono što savremena umetnost misli da jeste ili misli da nije. U umetnosti u Srbiji devedesetih pojam "savremene umetnosti" podrazumevao se i stavljao u kontekst istorijskog kontinuiteta. U ovom radu dolazi do diskontinuiteta i do napuštanja jednog zatvorenog sistema u kom "stanuje" umetnost, a kao i sam "turbo-folk" ovaj rad postaje totalni "iskaz savremenosti" bez pozivanja na istorijsku autorizaciju.

Ovaj rad je adresirao i pitanje percepcije srpske umetnosti i kulture u inostranstvu. Naime, iako su ekonomske sankcije u velikoj meri uključivale i kulturne sankcije koje su onemogućavale zvanične "nastupe" srpskih umetnika u inostranstvu, postojalo je i evidentno interesovanje za "alternativnu Srbiju", za one kulturne proizvode koji bi trebalo da manifestuju iskustvo onih koji su bili žrtve jednog kolektivnog stereotipa. Iako su umetnici mahom odbijali da budu uvučeni u nove vrste stereotipa, kakvo je ono o "disidentskom umetniku", interpetacije mnogih radova su upravo išle u tom pravcu. Ovi umetnici su takođe bili uvršteni u stereotip umetnika iz istočne Evrope (iako Jugoslavija nije delila sudbinu zemalja Sovjetskog bloka i razvijala specifičan kulturni i politički identitet), ili umetnika sa Balkana, iako je ova identifikacija pred-moderna i prenebregava izvesne modernizacijske tokove koji su se razvijali u vreme socijalizma. Remećenje podrazumevanog disidentskog iskaza je bilo evidentno u posvećivanju pažnje jednom fenomenu koji mu je bio potpuno neprikladan, i još više u pokušaju pronalaženja izvesnog "radikalnog potencijala" turbo-folka koji je nailazio uglavnom na nerazumevanje intelektualne sredine. Još jedan mit koji se ovde problematizuje jeste mit o "urbanoj kulturi" koja se pozicionirala kao tačka kulturne identifikacije "druge Srbije" ali je u krajnjim konsekvencama pokazivala ugodno apolitičnu građansku poziciju "nemoćne žrtve" u odnosu na dominaciju agresivnog, erotizovanog i bezobzirnog turbo-miljea. Ovde je sama Milica Tomić ušla u veoma problematične političke vode, ali upravo s ciljem da ih uzburka, da izađe iz nametnutih okvira "druge Srbije" za koju se ispostavilo da deli odgovornost sa onim strukturama moći u odnosu na koje se pozicionirala kao "drugo", ali ne i kao *radikalno drugo*. Kako god, saradnja Milice Tomić i pevačice Dragane Mirković materijalizovala se u jednom manje konfliktnom, ali izuzetno amblematskom radu za promišljanje samog patrijarhalnog tkiva srpskog društva. U video instalaciji *Sama* (2000), s jedne strane projek-

Here, you can finish it
-No can do...

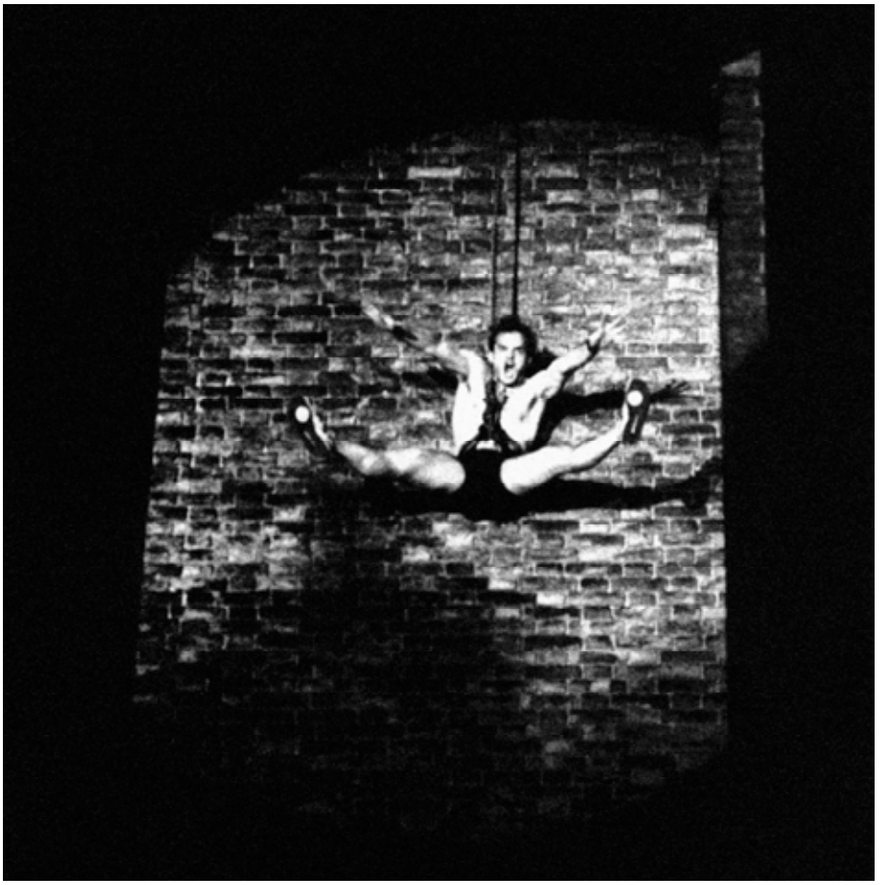

Ouch, bro

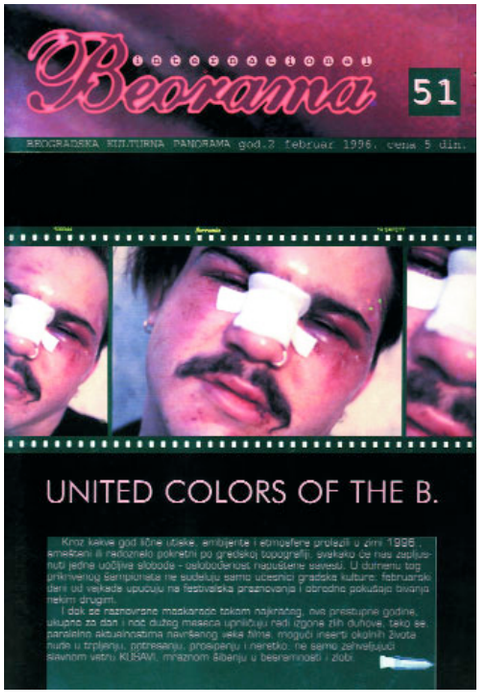

Fourth Jack and I've nothing
else to play

Go fuck

Nenad Racković, *Čas opservacije*, 1996,
performans, 50', Bitef teatar, Beograd
foto: Vesna Pavlović

Nenad Racković, Naslovna strana beogradskog
kulturnog vodiča Beorama, februar 1996,
dizajn: Saša Gajin

cionog platna vidimo pevačicu u krupnom planu kako izvodi svoj muzički hit "Sama", a s druge trojicu muškaraca kako u zadimljenoj atmosferi igraju partiju preferansa. Ovaj dualitet nasmejane ženske osobe koja treba da pruži zabavu i ozbiljnih muškaraca udubljenih u igru karata, precizna je slika srpskog društva u kojoj treba tražiti korene kako socijalne imobilnosti tako i nasilja.

Kada je reč o fenomenu nasilja, bilo kao konstantne demonstrativne pretnje bilo kao realnog telesnog iskustva, ili kao "viška" značenja u ratu, ali i kada je reč o pitanju postojanja ili nepostojanja medija performansa u umetnosti u Srbiji ove dekade, nezaobilazno mesto ima neuhvatljiva para-umetnička ličnost **Nenada Rackovića**. Racković nije "kodifikovani" performans-umetnik ali je ustvari verovatno jedina ličnost na umetničkoj sceni koja je temeljno koristila sopstveno telo kao sredstvo i "poligon" izražavanja lične i društvene agonije. Rackovićeva aktivnost je neuhvatljiva u nekom institucionalnom smislu jer su njegove akcije često neklasifikovane kao performansi i dešavaju se *ad hoc* u odnosu na konkretna zbivanja. Za Rackovića je karakteristično brisanje distance između njega samog i onoga što se pojavljuje kao recidiv njegovih svakodnevnih aktivnosti. Međutim, nemoguće je na ovako neutralan način govoriti o ovome kao o nekoj ličnoj odluci, kao tek o još jednoj "formi kreativnosti", već samo o "Nenadu Rackoviću" kao proizvodu nužnosti da se jedna agresivna ideologija suoči sa svojim nekontrolisanim viškom u domenu konstrukcije "životnog rituala". Nasilje nad telom tako prestaje da bude ultimativni limit koji pripada prostoru gde caruje državna ideologija, već se nekontrolisano preliva u ličnu odluku, u odluku da nečije svakodnovno ponašanje odgovori toj ideologiji stalnim otkrivanjem njenog pravog lica. Rackovićeve aktivnosti otkrivaju stvarno lice antagonizma. Kada se on kao glumac pojavio u filmu *Marble Ass* kultnog reditelja Želimira Žilnika, stekao je šifru homoseksualca zbog uloge koju je tumačio. Zbog toga je bio u nekoliko navrata izložen fizičkom nasilju na beogradskim ulicama. Rezultati tog nasilja zabeleženi su na nekoliko umetnikovih portreta od koji se jedan pojavio na naslovnoj strani časopisa Beorama. Rackovićevo izudarano lice ne paradira identitetom žrtve, ono jeste pre sve-

ga ”socijalna plastika“, delo čiji je autor čitavo srpsko društvo: koliko oni koji su nasilje izvršili i oni koji su ga zagovarali, toliko i oni koji su u odnosu na njega želeli da sačuvaju ”normalnost“, čistoću i neimpliciranost. Jer, homofobija nije neka stvar koja postoji van ultimativne homofobične želje za nasiljem konstituisane u homofobičnom diskursu. “Racković” je demonstraciija agonije maskulinizma.

U potpuno drugačijem registru i iz drugačijih pobuda, u sličnom smislu amblematska je i jedna izuzetna slika mlade beogradske slikarke **Biljane Đurđević** na kojoj je ona radila skoro tri godine tokom studija. Ovom slikom otpočinje jedna, kako se sada čini, impozantna slikarska karijera, i neka vrsta reafirmacije “figurativnog slikarstva” koje je opstajalo samo u duboko konzervativnim krugovima ili zahvaljući retkim akterima na sceni koja je ovde prikazana (Uroš Đurić, Stevan Markuš, Jasmina Kalić, Gabrijel Glid i dr.). Slika *Stomatološko društvo* (1997-9) ulje je na platnu velikih dimenzija i predstavlja “grupni portret” muškaraca bez ličnih identiteta ali sa identitetom nekog “esnafa” koji je naveden kao zubarski ali bi mogao da bude isto tako i, na primer, mesarski. Dominantna muška tela nadvijaju se nad gledaocem i iskazuju neku vrstu statične agresivnosti, neku vrstu anticipacije nasilja uz izraženu “mušku” gestualnost. Ova slika je lični iskaz jedne mlade žene u kontekstu koji nameće osećaj permanentnog straha i ugroženosti: otkriva jedan od ključnih korena zastrašujućeg nasilja koje je definisalo životno okruženje i otkriva ga u samom patrijarhalnom poretku srpskog društva u kom su maskuline manifestacije bile neograničene i nekontrolisane.

Tokom devedesetih, ona radi i na drugim slikama koje danas, na žalost, publika ne može da vidi jer se nalaze u stranim kolekcijama, kao što su *Kabare* ili *Lako pada glava za badava*. Iako su *Zubari* ključ za čitanje njenog slikarskog opusa devedesetih, slike koje dolaze kasnije zapravo govore mnogo jasnije o sredini u kojoj nastaju. Interesantno je da je jako malo napisano o njenom radu a da je on u isto vreme postigao trenutni uspeh na svetskom galerijskom tržištu. Uhvatiti se u koštac sa figuralnim slikarstvom na kraju dvadesetog veka izgleda da je predstavljalo veliki problem za interpretaciju. Problem, po našem mišljenju leži u zaziranju od referentnog polja istorije umetnosti kao posledici *brendiranja* tokom osamdesetih u postmodernističkom referencijalnom pandemonijumu. Biljana Đurđević se ne bavi predstavljanjem svakodnevne realnosti ali se ni ne distancira od nje već joj se smelo obraća. Ne radi se o kontradikciji već o kompleksnim simptomima vremena i načinima na koji se ti simptomi daju predstaviti. I ono što je svakako najveće iznenađenje ali i prepreka pisanju o njenom radu jeste njena nedvosmislena upotreba muzike i poezije. Biljana Đurđević sprovodi jedan romantični akt odričući se romantiziranja i uvažavajući poeziju pronalazi mogućnosti u poetskoj drami s istorijskim pretenzijama. “Tragedija stiče moć, pa čak i obavezu, da istorijsku istinu podredi zakonima poetske umetnosti i da datu materiju obradi prema njenim potrebama. A pošto ona svoju svrhu, naime, da dovede u stanje potresenosti, može da postigne samo pod uslovom da u najvećoj meri bude usaglašena sa zakonima prirode, ona je bez obzira na svoju istorijsku obavezu, podređena strogom zakonu prirodne istine, koja se za razliku od istorijske, naziva poetskom istinom”, kako je 1792 pisao Šiler u “O umetnosti tragedije”. Naravno, radi se o Va-

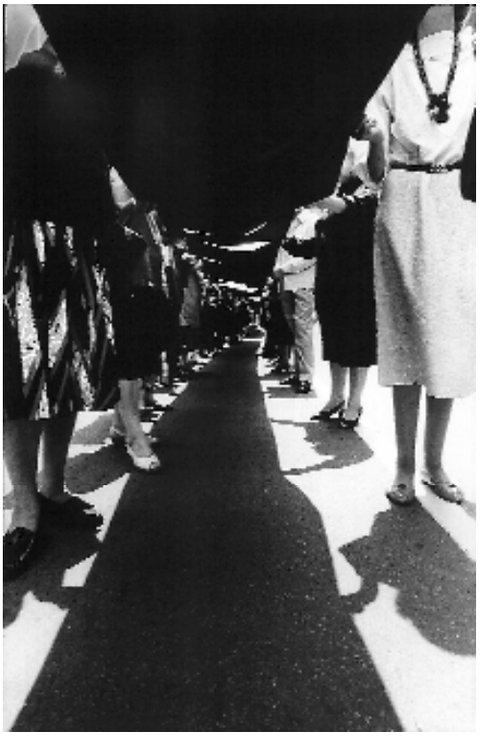
Biljana Đurđević, *Stomatološko društvo*, 1996-98, ulje na platnu, 230x320 cm, kolekcija MSU

Biljana Đurđević, *Poslednji dani Deda Mraza*, 2001, ulje na platnu, 180x200 cm, kolekcija MSU

Biljana Đurđević, *Bambi is dead*, 2000,
ulje na platnu, 70 x 200 cm,
Essl kolekcija, Beč

Goranka Matić, *Nošenje crnog flora za poginule u ratu*, fotografija, Beograd, maj 1992,

lenštajnu i tragičnom tridesetogodišnjem ratu: "...odabravši pristup u kome dominiraju bursleska, komične i satiričke strukture, pesnik demaskira prividnu normalnost jednog sveta u kome su zapravo van snage stavljene društvene i etičke norme i kod gledaoca stvara neophodnu kritičku distancu."[106]

Iako bi se u odnosu prema maskulinoj pretnji slikarstvo Biljane Đurđević moglo povezati sa nekom feministički formiranom pozicijom, ne može se govoriti o relevantnom artikulisanju feminističke pozicije u umetnosti u Srbiji devedesetih.[107] Feminizam je bila kategorija zatrta negde između atavističke društvene netolerancije i nasleđa socijalizma koji je deklarativno izjednačio prava muškaraca i žena i tako paradokskalno marginalizovao feminizam kao društvenu praksu. Feminističke pozicije su se naravno artikulisale u intelektualnim krugovima, i imale društvenu učinkovitost u nekim aktivističkim praksama (od delovanja ženskih mirovnih grupa kao što su bile "Žene u crnom" do konkretnog delovanja organizacija za pomoć ženama žrtvama nasilja), ali je u polju umetnosti "ženska pozicija" uglavnom shvaćena kao bekstvo u neke intimne sfere ili kroz "osećajnost" karakterisanu problematičnim terminom "žensko pismo". Pa ipak, umetnici koji su u nekoj oblasti svog delovanja pokazali najveći oblik sofisticiranosti i najveću ambiciju bile su upravo žene, čime je dat svojevrstan iskaz nagrizanja postojećeg muški dominiranog poretka. Osim tako dve različite umetnice kao što su Milica Tomić i Biljana Đurđević, koje su postale već izuzetno zapažene u međunarodnim razmerama, kao što je to svakako i Tanja Ostojić, pomenimo još i Mirjanu Đorđević koja je u već diskutovanom trendu "neo-mininalizma" ostvarila radove upečatljivije od bilo kog muškog kolege, ili Mariju Dragojlović koja je u svom impozantnom slikarskom opusu do najviše tačke sofisticiranosti dovela istraživanje slikane površine, probleme perspektive i monumentalizovanja intimnog prostora. Možda najbliža feminističkom polju je **Goranka Matić**, istoričarka umetnosti koja je počela osamdesetih da se bavi fotografijom i svoj život i rad rastegnula između promovisanja društvene uloge fotografije (kao dokumentarni fotograf i urednik fotografije u nedeljniku "Vreme") i korišćenja fotografije kao medija istraživanja vlastitog ženskog identiteta. I u smislu prve i u smislu druge njene uloge, amblematične su upravo fotografije velike povorke ljudi u Beogradu koji su nosili ogroman "crni flor" kao znak solidarnosti sa građanima bombardovanog Sarajeva u okviru akcije koju je organizovala grupa "Žene u crnom" kojoj je Goranka Matić bila bliska.

O Normalnosti Položaj ili "imidž" Srbije u svetskoj javnosti kao "balkanskog parije" bio je zasnovan na jednom fundamentalnom antagonizmu koji je ostao nerazrešen do dan danas. Uloga Srbije kao inicijatora ratnih sukoba kao jedinog rešenja političkog spora – "mi Srbi možda ne umemo da radimo ali umemo da se bijemo!" kako reče jednom Milošević – fiksirala je kolektivnu sliku Srba kao jedinih odgovornih za jugoslovensku tragediju. S druge strane, u Srbiji je bila stvorena atmosfera koja je u potpunosti podržavala takvu sliku, odnosno nije se mnogo marilo da se ta slika izmeni jer je ona "već stvorena", rezultat je "međunarodne zavere" i tu se "ništa ne može uraditi". A, ako se već ništa ne može uraditi, zašto ne bismo bili "ono što jesmo", a ono što jesmo upravo je ono kako nas drugi vide, to glatko postaje i naš "pravi" iden-

106 Fridrih Šiler, *Valenštajn*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1990, preveo S. Glumac. Navod iz predgovora Mirka Krivokapića.

107 U ovom planu delovao je jedino časopis *Pro Femina* koji je posvećivao veliku pažnju vizuelnim umetnostima. U časopisnoj produkciji bilo je i drugih značajnih primera artikulacije teorijskog feminizma, kao što su to *Ženske studije*. S druge strane, mnoge ženske grupe u Srbiji su i praktično delovale u jednom mizoginičnom društvu u kom je nasilje i svi drugi oblici degradiranja žena bili izuzetno zastupljeni.

Jelica Radovanović & Dejan Anđelković
Ready made II, razglednica, 1999

titet. I politika izolovanja Srbije je tako bila dvostruka: Srbija je bila izolovana isto toliko koliko se i samoizolovala.[108] Ono što je bio temelj fundamentalnog nesporazuma koje je srpsko društvo imalo prema "ostatku sveta", jeste pitanje identiteta *žrtve* koji je bio dodeljen svima u pomenutom sukobu osim Srbima. Ono za čim je srpsko društvo u osnovi žudelo jeste da mu se dodeli takav identitet, da mu se omogući i da ono bude "priznato" kao žrtva, pre nego što se eventualno bude govorilo o "krivici".[109] Jer, oko pitanja identiteta žrtve vodila se čitava "politika". Odnosno, političko delovanje bilo je zamenjeno "humanitarnim" delovanjem i "ideologijom viktimizacije" (kao da se radi o nekoj prirodnoj katastrofi a ne o ratu kao "nastavku politike drugim sredstvima"[110]): svaka intervencija "međunarodnog faktora" uključujući intervenciju NATO pakta iz 1999. godine bila je zasnovana na "humanitarnim" razlozima (kao i sve druge intervencije poput one u Iraku) i pokrenuta je na osnovu "slike žrtve" kojoj se priskače u pomoć. S druge strane, čitava mitologija srpske pozicije zasnovana je na *samosažaljevanju*. Ovo se nije odnosilo samo na žaljenje stvarnih žrtava rata – civila srpske nacionalnosti ubijenih u Krajini, Slavoniji, Mostaru... – već o samosažaljevanju svih Srba koji su postali žrtve "dugo kovane zavere" ili konkretno ekonomskih sankcija, da ne pominjemo bombardovanje kao ultimativni dokaz svih ovih tvrdnji. Samosažaljevanje je bilo dominantno i među pripadnicima "druge Srbije", koji su bili žrtve koliko i čitav nacionalni kolektivitet ali i žrtve Miloševićevog režima u užem smislu, dakle *dvostruke žrtve*. Možda se ovakva disproporcija u priznanju da je neko ipak i takođe žrtva i menjala posebno posle Dejtonskog sporazuma i medijskog proboja koji su u svetu napravile beogradske demonstracije iz 1996/7, ali onda je došlo do neminovne eskalacije sukoba na Kosovu i do NATO intervencije.

Tokom prvih dana bombardovanja dve vrste slika su obišle svet. S jedne strane su to bile slike kolona albanskih izbeglica koje beže od srpske odmazde zbog početka NATO intervencije, a s druge strane slike "karnevalizacije" javnog prostora u Beogradu kada se u znak protesta protiv bombardovanja ljudi okupljaju uz igru, pesmu i isticanje znaka "target". Ova okupljanja prosto nisu delovala kao protesti već kao *proslave*: a ono što se u stvari slavilo jeste optimističko uverenje da je sada konačno došao trenutak da se i Srbima prizna ono što su uvek tvrdili da jesu – *žrtve*. Otuda toliki izliv oduševljenja predstavljenog kao protest nedužnog i napaćenog naroda. I tek sada se ušlo u simbolički konflikt: beogradske proslave su delovale zastrašujuće ciničnо u odnosu na slike kolona izbeglica i umesto simpatija koje su postale moguće zbog činjenice da su i civili u Srbiji sada izloženi bombama, stvorena je još jedna fundamentalna antipatija. Nastala je potpuna diskurzivna zbrka u pristupu čitavom događaju.

108 U okviru jednog projekta Umetničke grupe FIA, Dragan Ve Ignjatović je u Ljubljani 1992. izveo performans "Dragan Ve Ignjatović iz Beograda jede govna samo zato što on to hoće a ne zato što se to od njega očekuje", čime je simbolizovan "srpski odnos" prema "međunarodnoj zajednici", duhovito, ali kao i obično bez ikakve kritičke distance prema korenima problema zbog kog su sankcije i uvedene, koliko god one bile krajnje dubiozno sredstvo političke prisile.

109 Uzmimo kao primer tekst u katalogu jedne izložbe beogradskog Narodnog muzeja iz 2000. godine, koja je nosila naziv *Bombardovanju uprkos* i koja je označavala "pobedu humanosti nad destrukcijom" tako što je predstavila "antologijski pregled srpskog slikarstva" XX veka. Kustos izložbe Ljubica Miljković osetila je potrebu da u katalošком tekstu kaže i sledeće: "Čak i da je dokazana krivica naše napaćene otadžbine, da li je kazna smela da bude tako surova... Siledžijski severnoatlantski savez postao je dželat inkvizitorskog suda vrha vlasti tzv. Novog svetskog poretka, a gledaoci televizije ostrašćeni posmatrači prolivanja krvi nedužnih. I bolje je u tom slučaju biti *žrtva*..." (Videti: *Bombardovanju uprkos*, Narodni muzej, Beograd, 2000, str. 9.). Tokom devedesetih Narodni Muzej nije ni jedanput reagovao na srpske zločine u Bosni i Hrvatskoj, štaviše organizovane su izložbe savremenih umetnika koji su otvoreno raspirivali nacionalnu mržnju poput Milića od Mačve.

110 Analizu ovakve "krize politike" videti u Boris Buden, *Kaptolski kolodvor*, CSUb, 2001, posebno esej "Politička logika kulturalizacije". O ovome kao i o "ideologiji viktimizacije" videti Slavoj Žižek, *NATO kao lijeva ruka Boga?*, Bastard, Zagreb, 1999. Žižek između ostalog piše: "Ovdje imamo ideološku konstrukciju idealnog subjekta-žrtve radi pomoći kome NATO intervenira: ne politički subjekt s jasnim ciljem, već subjekt bespomoćne patnje, ... subjekt čije su najdublje unutrašnje želje reducirane na gotovo animalnu težnju da se *ponovo dobro oseća*. " (str. 32)

NATO intervencija je samo potvrdila da su razvijene zemlje bile duboko umešane u jugoslovenske ratove od samih početaka i da su iskazale nemoć da formulišu "politiku mira" u odnosu na događaje, već su posegnule za sredstvima nasilja ali ne argumentovanim otvorenim političkim ciljevima već tzv. "humanitarnim razlozima". Međutim, otpor intervenciji koji je dolazio iz levičarskih miljea na zapadu stavio se simbolički na stranu Miloševića kao nekavog borca protiv "novog svetskog poretka", ili pak kao realne "alternative" u svetu kojim dominiraju SAD. Na stranu sada činjenica da je sam Milošević bio respektabilni partner u pregovorima koje su vodili američki izaslanici devedesetih, i to da je Srbija bila i pod Miloševićem zona kojom su dominirale američke kulturne vrednosti.[111] Srpska politika je bila tokom devedesetih slika i prilika američke samo u jednoj manjoj, limitiranoj zoni u kojoj je pokušala da nasiljem sprovodi hegemoniju. Kritikujući teze koje su određivale srpsku poziciju tokom devedesetih kao alternativnu dominantnim neo-liberalnim ideologijama, Slavoj Žižek u jednom eseju napisanom povodom NATO intervencije pokazuje da smo "stekli lekciju da je alternativa između Novog svetskog poretka i neorasističkih ideologija koje mu se suprotstavljaju, uistinu lažna: jedno i drugo su samo dve strane iste medalje – Novi svetski poredak odgaja monstrume protiv kojih se bori".[112] Međutim seduktivna je bila zabluda evropskih anti-globalista, tako je dolazilo do savezništva nacionalne desnice u Srbiji sa evropskim anti-globalistima.

NATO intervencija u proleće 1999. obavila je re-homogenizaciju srpskog društva, koju ovde nazivamo *sabornost*, upućujući upravo na ideologiju srpske pravoslavne crkve u kreiranju kolektivnog identiteta. *Sabornost* je pred-politička i pred-moderna kategorija, ali se ona u vreme bombardovanja nije ispoljavala samo među tradicionalistima i apologetama zvanične srpske politike kojima je ovakav vid unifikacije jedino i pogodovao, već i među predstavnicima "druge Srbije" koji kao da su u tom trenutku otkrili sopstveni narod: "Ali ljudi su za sada toliko sjajni da bi čovek poželeo da stalno živi pod ovako nenormalnim okolnostima ukoliko su one uslov za našu kolektivnu, tako dugo priželjkivanu Normalnost", zapisaće u jednoj knjizi, u formi dnevničkog komentara u vreme bombardovanja, pisac Vladimir Arsenijević, upravo jedan od doslednih glasova anti-miloševićevske "druge Srbije". Ova rečenica je apostrofirana u predgovoru albanskom izdanju knjige "Meksički dnevnik" (kao prvog srpskog romana objavljenog na albanskom jeziku od početka ratova, što dovoljno govori o renomeu ovog pisca,) koji je napisao Škeljzen Malići (Maliqi), pisac i filozof koji je proveo veliki deo svog života u Beogradu. Ovaj predgovor koji je kasnije na srpskom objavio nedeljnik *Vreme*, bio je neka vrsta "ispovednog" kritičkog eseja o Malićijevom sopstvenom traumatičnom odnosu prema intelektualnom Beogradu, i kao takav izazvao nelagodnost pa i animozitet i među pripadnicima "druge Srbije". Malići identifikuje "karantinsku strategiju" srpskog intelektualca za koga Normalnost postaje "naša religija" i ono što nas uvek neko drugi sprečava da ostvarimo dok mi opstajemo i pokušavamo da verujemo u normalnost i njeno ostvarenje. Malići piše: "... ovaj trud da se bude normalan predstavlja neku vrstu stalnog rvanja sa strašnom stvarnošću i sa amplitudama raspoloženja, koje idu od napada bespomoćnosti i malodušnosti do samoohrabrivanja i osećanja važnosti i ponosa zato što se nalazi među onim drugačijima, koji

111 Ovo se ne sme zanemariti. Zbog slobodnog suspendovanja prava "intelektualnog vlasništva" kao reakcije na ekonomsku blokadu, u Srbiji je došlo do navale pop-kulturnih sadržaja američke proizvodnje. Čak je i ćerka Slobodana Miloševića, Marija Milošević, uređivala jednu od mnogobrojnih televizijskih stanica na kojima se slobodno emitovao program ispunjen holivudskom i MTV produkcijom, i bila iznenađena kada je 1999. bombardovana zgrada bivšeg CK SKJ u kojoj je bilo sedište njene TV stanice i rekla da se njena stanica "nije bavila politikom", već je samo emitovala filmove i spotove, i to uglavnom američke.

112 Slavoj Žižek, *NATO kao lijeva ruka Boga?*, str. 50.

Aleksandar Rafajlović, *Slatkiši*, 1999, fotografije, promenljive dimenzija
vl. Ministarstvo kulture i medija Republike Srbije

su, eto, ostali naprosto normalni pred tolikom lavinom nenormalnosti".[113] Religija Normalnosti omogućavala je samoproklamovanu poziciju žrtve, ali je ustvari bila i proizvod zapadne neo-liberalne ideologije. Kako? Zapadna pozno-kapitalistička društva u tom trenutku već su uveliko ušla u dekadentnu fazu u kojoj su se navodno približila svom cilju – ostvarivanju društva blagostanja i punog poštovanja ljudskih prava – da su počela da sebe da vide kao harmonična društva bez unutarnjih antagonizama. Ovo je bila slika koja je bila ideja vodilja pro-zapadnom, liberalnom, anti-miloševićevskom građaninu Srbije: osloboditi se Miloševića značilo je steći liberalnu "normalnost", novi ideal harmonične zajednice u kojoj nikakvi ekstremizmi neće otežavati život i proizvoditi društvene antagonizme. (Nije li upravo "opozicioni političar" koji je na izborima 2000. konačno pobedio Miloševića, Vojislav Koštunica, u svojim govorima obećavao da će kad pobedi "Srbija postati dosadno društvo", kakva postoje u liberalnom poretku Evropske Unije?) S obzirom da je oslobađanje od Miloševića bio veoma dug proces, tokom tog procesa ideologija "Normalnosti" kao deo "karantinske strategije" praktikovala se kao "individualna" religija, kao nešto što pojedinac može da pokuša voljnom odlukom sebi da priušti, ili bar da to stalno želi kao apstraktni "ideal". Jer želeti nešto "normalno" u Miloševićevoj Srbiji bilo je zamena za bilo koji etički, estetski ili politički ideal. U najvećoj mogućoj meri i pozicija umetnika bila je određena ovim zahtevom: biti normalan značilo je ne upuštati se u neprijatnost društvenih antagonizama i baviti se njima, jer "umetnik na zapadu tim ne mora da se bavi, a i kada se time bavi, to radi zato što to on hoće a ne zato što se to od njega očekuje"[114], kako bi se mogla sažeti suština ovog često izgovaranog stava. Takođe biti normalan značilo je i imati estetske afilijacije sa savremenim trendovima u kulturi. Religija "Normalnosti" je naravno bila pokušaj da se oformi novi oblik antagonizma koji će zameniti političke antagonizme, i koji će u društvu razlikovati one "normalne" (one koji su normalno protiv Miloševića jer hoće normalan život) i one "nenormalne" koji stalno hoće nove sukobe, izazivaju novu mržnju, ponašaju se iracionalno, primitivno, vulgarno... Normalne i nenormalne ne razlikuje neka politička distinkcija već pre neka vrsta "kulturne" ili "civilizacijske" distinkcije, kao što je bio recimo antagonizam između "urbanog" i "seljačkog" koji je trebalo da zameni sve druge antagonizme. A, kako kaže Boris Buden, "na tom antagonizmu ne da se zasnovati nikakva konstruktivna društvena mržnja, a upravo je ona danas najpreča potreba".[115]

NATO bombardovanje je i pro-zapadno orijentisanim građanima Srbije pokazalo da ni zapadne sile nisu baš normalne, i još gore da jesu normalne "za sebe" i za svoja društva, ali da nama ne dozvoljavaju da ostvarimo "dugo priželjkivanu Normalnost". S druge strane, zapadne medije je takođe interesovalo koliko je život u Srbiji za vreme bombardovanja nenormalan, i osim uobičajene fascinacije prikazivanjem ruševina "hirurški precizno" pogođenih ciljeva (kako se s ponosom govorilo) postojala je i fascinacija održavanjem "normalnosti" na beogradskim ulicama i po kafeima, i uvek se iz nekog televizijskog studija novinaru na terenu postavljalo pitanje koliko život u "Downtown Belgrade" normalno teče. Kako se bombardovanje nastavljalo, život u Srbiji se "normalizovao" i to je omogućilo posebno posvećenu veru u religiju Normalnosti, da su se uprkos bombama (za koje su posebno građani Beograda ipak pove-

113 Esej Shkelzena Maliqija "O normalnosti", Beograd, *Vreme,* br.521, 522 i 523, decembar 2000 – januar 2001. Karantinska normalnost je "više na ivici predaje i priznanja primata zla, čak možda i njegovog implicitnog opravdavanja, negoli odbrana dostojanstva ljudskosti, koju treba tražiti ne u skrivanju i bekstvu, već u aktivnoj pobuni... Između uglavnom jalovog karantina ili nemoćnih javnih angažmana kao načina suprotstavljanja zlu, s jedne strane, i rizika pobune, kada se zlu suprotstavljate njegovom merom nasilja i ludosti, s druge strane – ko treba da odlučuje o vrednostima i prednostima odbrane slobode i ljudskog dostojanstva?" (Vreme, br. 523, 11. 1. 2001, str. 61)

114 Da i u ovakvom kontekstu parafraziramo naziv performansa Dragana Ve Ignjatovića – videti fusnotu 108.

115 Boris Buden, *Kaptolski kolodvor*, str. 124. "Nakon rata prekasno je za ljubav. Ne zato što je rat uništio pretpostavke za ljubav među ljudima, nego zato što je ljudima postalo jasno da ta toliko zazivana ljubav među njima nikada i nije mogla spriječiti rat... Danas nakon rata (nakon?) razloga za mržnju ima još i više. Osvrne li se trezven čovjek iza sebe na onu gomilu leševa i ruševina njemu će prije zaškripati zubi od bijesa nego što će mu potjeći suze od žalosti i tuge." ("Ispravna mržnja", str. 115)

p.RT, *Inermedijalni Flash*, magazin, 1999.

p.RT, *Bez naziva (Tajana#1,#2)*,
1997, bilbord

Nikola Savić, *Exercycle 2*, 1999, akrilik na platnu, 185 x 235 cm, vl. galerija "Zvono"

Nikola Savić, *Zuper 2*, 1999, akrilik na platnu, 175 x 235 cm, vl. R. Dražović

Vesna Pavlović, *Herzliche willkommen im Hotel Hyatt Belgrad*, april 1999, kolor fotografija, 50 x 75 cm

rovali da su "hirurški precizne") ljudi ponašali kao da je sve u redu, i tako postali "nenormano normalni".

Ipak, reportaže i slike koje su dolazile iz Srbije bile su zasnovane pre svega na fetišizmu preciznosti NATO avijacije i na fetišizmu ruševina kao realnih materijalnih tragova rata koji se predstavljao maltene kao virtuelan, kao kompjuterska igrica. Trebalo je potvrditi da se radi o pravom ratu tako da su fotografi upirali svoje kamere na sve ono što će omogućiti tu potvrdu. Otuda je zanimljiva, i za ovo vreme na paradoksalan način amblematska, serija fotografija Vesne Pavlović pod nazivom *Herzliche Willkommen in Hotel Hyatt Belgrad,* snimljena u vreme bombardovanja u luksuznom beogradskom hotelu Hyatt Regency u kom su uglavnom odsedali strani novinari ali su i dokolicu provodili novi srpski bogataši. Ovo je uopšte jedan od retkih umetničkih projekata u vreme bombardovanja[116], u mediju fotografije koja ima specifičan "značenjski zaplet" u odnosu na uobičajenu dokumentarnu fotografiju kakve je u Srbiji tokom devedesetih billo mnogo i to izuzetno visokog kvaliteta. Na jednoj od fotografija iz ove serije vidimo krajnje spokojan prizor kraj bazena ovog hotela: ispred fona od izglancanih belo-sivih pločica reflektovanih i na površini vode, vidimo nekog muškarca u belom bade-mantilu sa plavim peškirom obmotanim oko glave kako leškari na "ligeštulu" i okreće broj na mobilnom telefonu. Naziv serije i datum (april 1999) upućuju nas na vreme bombardovanja, a upravo razlika između vizuelnog iščekivanja kada se govori o vremenu rata i ovog "mirnodobskog" prizora normalnosti proizvodi sliku podjednako relevantne "istine" o ratu. Ove fotografije nisu bile "druga strana" realnosti, već upravo sama realnost jer se jedan događaj kao što je rat ne ispostavlja samo kao spektakl eksplozija, mostova u plamenu, devastiranih kuća, već i kao vizuelizacija "karantinske strategije" koja otkriva odnos prema događaju, odnos u kom umesto empatije stoji cinizam a umesto angažmana relativizam. Hotel ovde igra ulogu onoga što Mark Ože (Augé) zove "ne-mestom", zonom u kojoj "pojedinac sebe oseća kao posmatrača ali posmatrača koji ne obraća pažnju na spektakl oko sebe"[117]. Fotografije Vesne Pavlović otkrivaju najveće saveznike srpske "karantinske strategije" u predstavnicima međunarodnih medija, stranih nevladinih i vladinih organizacija, među špijunima i ostalim "stranim turistima" u Beogradu devedesetih. Ne znamo da li je čovek koji "normalno" provodi svoje vreme lokalac ili stranac, ali to u ovom slučaju ne da nije važno već je jednako važno. Cinizam i relativizam s licem humanizma nisu isključivo srpska invencija i praksa, one su dominantne karakteristike razvijenog sveta, i zato je Beograd tokom ratova bio i dalje "najevropskiji" grad u bivšoj Jugoslaviji.

Ovakvi paradoksi uticali su na potpunu diskurzivnu paralisanost kada je reč o bilo kakvom obliku refleksije onoga što se događalo društvu. Kritika miloševićizma je bila jalova, a kritika takve kritike predstavljana je maltene kao savezništvo s režimom. S druge strane, pred kraj vladavine Miloševićeva vlast je postajala sve više represivna. Dogodila su se mnoga politička ubistva, menjali su se zakoni kako bi se sprovela veća kontrola nad "zonama neposlušnosti" (nezavisni mediji, univerzitet), neminovnost pada režima bila je evidentna uz realan strah da će taj pad biti još jedna krvava epizoda. Umetnost je s druge strane postajala sve sofisticiranija.[118] Mnogi umetni-

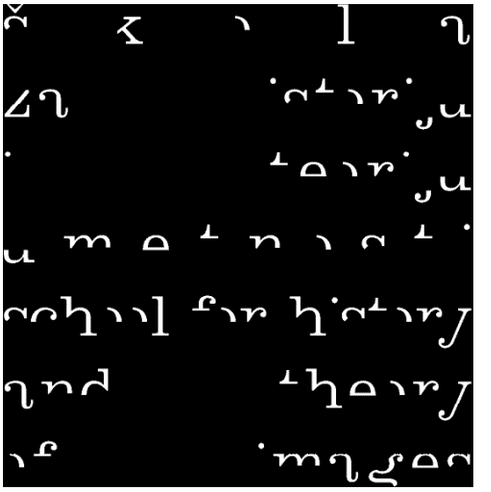
116 Neki umetnički projekti nastali u vreme bombardovanja bili su deo projekta *Reality Check* koji je inicirao Dejan Sretenović u produkciji Centra za savremenu umetnost. Projekat je bio mišljen i u webformi i u formi razglednica koje bi se slale iz Beograda.

117 Marc Augé, *Non-places: introduction to an anthropology of supermodernity*, Verso, London, 1995., str. 86

118 Postoji niz radova i izložbi kojima bismo mogli da ilustrujemo ovu sofisticiranost. Formalistička paradigma iz prve polovine devedesetih oživela je u radu mladih umetnika koji su se sve više okretali dizajnu i sa sve više pažnje vodili računa o izgledu finalnog umetničkiog proizvoda. Takvo je na primer slikarstvo Veljka Vujačića koje direktno vodi poreklo u "diskretnom modernizmu" ali nadvladava ovaj kontekst mnogo većom ambicijom i izraženim estetizmom. S druge strane, krajem devedestih počinje da izlaže i Nikola Savić, umetnik koji je u svom radu povezao vizuelnost dizajnerske primenjene umetnosti i analizu prostora slike definisanog čistim bojama i seduktivnim apstraktnim oblicima, i bilo je pod velikim uticajem britanske umetnosti i slikara kao što je Gary Hume. Asocijacija p.RT sprovodila je svoje suptilne relacione projekte, a Milorad Mladenović učinio je veliki korak ka približavanju umetnosti i arhitekture što je bilo u skladu sa trendom u evropskoj umetnosti koja je u povezivanju sa arhitekturom videla novi oblik svoje društvene i prostorne relevantnosti.

Vesna Pavlović, *Herzliche willkommen im Hotel Hyatt Belgrad*, april 1999, kolor fotografija, 50 x 75 cm

Plakat Škole za istoriju i teoriju umetnosti, 2000, 90 x 90 cm, dizajn: Borut Vild

ci su već počeli da stiču međunarodnu prepoznatljivost a intelektualna razmena u evropskom prostoru bila je sve primetnija. Međutim, ono što je manjkalo u polju umetnosti bio je osećaj zajednice, mesto i prilika za razmenu, za izlazak iz diskurzivne paralize, mesto približavanja umetničkih i društvenih teorija, paralelna zona visokog obrazovanja koja će nadomestiti sve ono o čemu se na univerzitetu nije vodilo računa, i konačno mesto solidarnosti u koje će svaki protagonista uložiti nekakav simbolički kapital. Takođe bilo je neophodno konačno definisati već otpočeti proces redefinisanja "umetničke autonomije" odnosno konačno dovesti u pitanje samu-po-sebi-razumljivost postojanja savremene umetnosti i videti da li postoje neki modeli njene nove "društvene performativnosti" i otvaranja njenog polja za kritičke prakse koje često podrivaju i dovode u pitanje samo postojanje umetnosti, odnosno bar njenu nasleđenu i inertnu samo-proklamovanost.

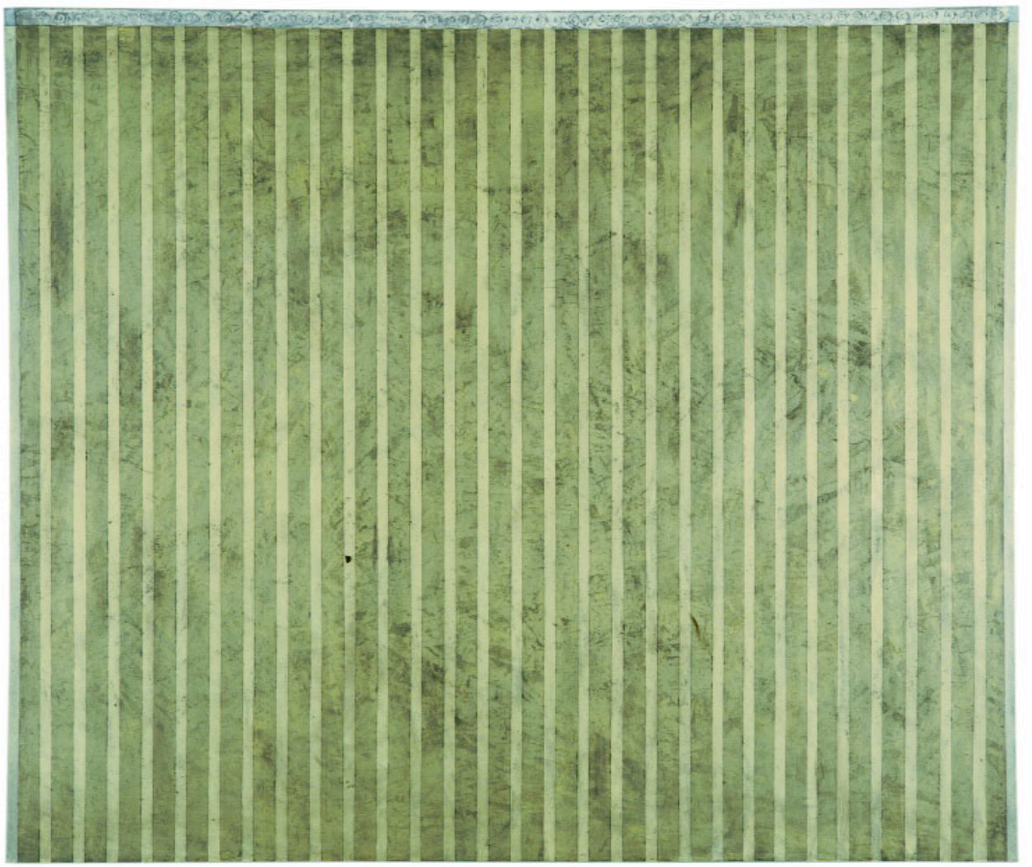
Ovo su bili neki od razloga za stvaranje Škole za istoriju i teoriju umetnosti, nezavisne ali donekle formalizovane organizacije visokog obrazovanja u polju vizuelnih teorija kao multidiscilinarne oblasti u kojoj su se prelamale umetničke teorije sa društvenim i političkim teorijama, teorijama psihoanalize, kulture, filma, arhitekture, itd.[119] Škola je obavila dve fundamentalne operacije koje su u srpskom kulturnom i intelektualnom polju bile nesvodive: demistifikatorsku afirmaciju savremene umetnosti kao oblasti koja je otvorena da postane platforma prelamanja estetskog i društvenog, komponenta kritičkog poimanja stvarnosti i prepoznavanja suptilnih ideoloških dejstava; i kritiku ideologije "druge Srbije" koja je bila intelektualni tabu i koja je vodila teorijskoj anticipaciji budućeg prestrojavanja zemlje iz autokratije u liberalnu demokratiju. Ova škola je dakle obeležila poslednju godinu Miloševićeve vlasti i prvu godinu "nove Srbije" kada se odmah ispostavilo da fundamentalnog razlaza sa postojećom ideološkom matricom nema i da upravo u kritici "druge Srbije" leži potencijal kritičkog poimanja postojećeg stanja. Konsekvence trogodišnjeg rada škole (1999-2002) artkulisale su se u časopisu *Prelom* koji su počeli da uređuju polaznici škole da bi se on brzo i osamostalio kao projekat. Editorijal u prvom broju *Preloma* dovoljno govori kako je u okviru miljea bliskog savremenoj umetnosti (jer ako ništa drugo, jedan segment ovog miljea ispostavio se otvorenijim za radikalnu kritičku teoriju od nekih drugih intelektualnih mikro-zajednica) formulisana pozicija koja fundamentalno dovodi u pitanje upravo duboku konzervativnost "normalnosti" i ideje o "harmoničnom društvu" bez antagonizama, što je "postideološki" i "postpolitički" simptom neo-liberalnog i pan-kapitalističkog konsenzusa: "Umesto ugovora – sporovi; umesto sporazuma – konfrontacije; umesto diseminativnog mišljenja/Pisma – uznemiravajuća traumatičnost Glasa; umesto terora teorijskog opskurantizma – politika istine subjekta radikalno doslednog u zastupanju militantnog intelektualnog neslaganja, spremnog da interveniše u datim svetskim okolnostima i prihvati konsekvence svog govora i delanja – to će biti osnovni zadaci *Preloma*!"[120] Iako ovaj editorijal prevazilazi kontekst umetnosti, on za jednu generaciju mlađih umetnika daje novi kritički kontekst *za* umetnost čime nagoveštava jednu drugačiju klimu u kojoj umetnost ulazi u relacije sa političkim promišljanjima alternative dominantnom poretku, u trenutku kada i Srbija posle pada Miloševića bar deklarativno postaje deo ovog poretka. S druge strane,

119 Školu su osnovali Branislava Anđelković, Branislav Dimitrijević i Branimir Stojanović, a kao stalni predavači su delovali Ješa Denegri, Ljiljana Blagojević, Marina Martić, Nevena Daković, kao i mnogi drugi kako iz Srbije tako i iz zemalja bivše Jugoslavije i inostranstva: Boris Buden, Nebojša Jovanović, Mark Terkissidis, Tom Holert, Goran Đorđević, Renata Salecl, Elizabeth Cowie, Dejan Sretenović, Dejan Anđelković, Bojana Pejić, Jovan Byford, Pavle Levi, Branko Vučićević i mnogi drugi. Među polaznicima se nisu nalazili samo studenti umetničkih usmerenja već i sociolozi, politikolozi, psiholozi... Sami polaznici nisu ostajali samo u poziciji slušalaca već su aktivno sudelovali u građenju profila i programa škole i njihov rad je vremenom prevazišao početne konceptualne okvire škole. Među njima su bile ličnosti od velikog značaja za artkulaciju jedne nove kritičke prakse kao što su Nebojša Milikić, Svebor Midžić i Vladimir Marković, mladi umetnici koji će obeležiti beogradsku scenu nakon 2000 (Vladimir Nikolić, Vera Večanski, Nikoleta Marković, Zsolt Kovač, Darinka Pop-Mitić, i dr.), budući kustosi i umetnički kritičari (Vladimir Tupanjac, Jelena Vesić, Siniša Mitrović, Aleksandra Mirčić, Ana Nikitović, Marko Stamenković...) kao i mnogi drugi mladi intelektualci koji će zauzeti novu perspektivu u odnosu na politički i kulturni *status quo*: Milan Rakita, Vesna Jovanović, Slobodan Karamanić, Vesna Madžoski, Ivana Blagojević, i svi oni drugi kojima će se učiniti nepravda što nisu pomenuti. Kao su-osnivači škole zloupotrebljavamo ovu priliku da se svima njima zahvalimo na izuzetno inspirativnoj saradnji.

120 Nenaslovljeni editorijal, *Prelom*, 1, jun 2001, str. 1. Zanimljivo je uporediti ovaj editorijal koji govori o preokupacijama mladih teoretičara početkom nove decenije, sa teorijskim preokupacijama koje su iskazane u prvom broju časopisu New Moment, osam godina ranije: "Ne pledirajući za nekakav naivni optimizam kao jezgro budućeg kolektivnog fantazma, niti za kritiku svega postojećeg, novi Moment je najsličniji ekranu koji registruje neke promene u svetu umetnosti, teorije, marketinga, biznisa... Možda je ovo previše "cool" za jedan časopis ako se ima u vidu da ekran ne predstavlja ništa, da je virtuelan i da je njegov jedini učinak upad u polje virtuelnih slika. Ali takva je ekranska slika, kako to kaže Baudrillard, "istovremeno isuviše blizu i isuviše daleko: isuviše blizu da bi bila istinita, isuviše daleko da bi bila lažna." ("Era Benjamiana", *New Moment*, 1, zima 1993, str. 5)

Nikoleta Marković i Žolt Kovač, *Izaberite život*, 2001, video, 24'

Veljko Vujačić, *Bez naziva*, 1996–97, kombinovana tehnika, 200 x 225 cm, privatno vlasništvo

Milorad Mladenović i Dejan Dimitrijević,
Bez naziva, 1997, automobil Citroen DS20,
skaj, sunđer, dugmad (uništeno)

Milorad Mladenović, *Mobil*, 1999, objekat, metalna kugla, 24 metalna točka, Ø 40 cm, vl. autor

phil collins,
Young Serbs, 2001,
kolor slajdovi,
promenljive dimenzije

mlađa umetnička scena postaje u velikoj meri deo jedne ne-kritične "chill-out" kulture, ali kulture koja stvara sopstvenu logiku umrežavanja.[121]

Nakon Miloševićevog pada u oktobru 2000. dolazi do nekoliko jako problematičnih meseci u Srbiji, kada se ispostavilo da nije došlo do fundamentalnog reza s Miloševićevim vremenom (jer za to nije bilo snažne političke volje) već upravo samo do iluzije "normalizacije". Novi optimizam je proizvelo formiranje prve demokratske Vlade u januaru 2001. kada je izgledalo da će politički kurs krenuti u novom smeru, u smeru tranzicijske liberalne demokratije, s određenom pažnjom posvećenoj socijalnoj politici. Ovo je trenutak kada završava istorijski okvir za umetničku praksu kojoj je posvećen ovaj tekst, mada je taj trenutak trajao veoma kratko, samo do ubistva premijera Zorana Đinđića u martu 2003, kada perspektiva emancipacije i razvoja srpskog društva postaje sve neizvesnija, a iz te neizvesnosti je i pisan ovaj tekst.

U polju umetnosti, nova epoha je počela s izvesnim entuzijazmom, posebno kada je reč o pojavljivanju umetnika iz Srbije na međunarodnoj sceni. Kao nikada pre toga (uz izuzetne primere poput Marine Abramović) oni koji su ponikli na ovdašnjoj sceni nisu bili toliko prisutni na izložbama savremene umetnosti u svetu. Pomenimo samo Milicu Tomić, Biljanu Đurđević, Uroša Đurića, Tanju Ostojić, Asocijaciju Apsolutno, Zorana Naskovskog, grupu Škart, i druge. Osim individualnih nastupa, već krajem devedesetih pojavljuju se prve izložbe koje predstavljaju srpsku scenu u svetu[122], a u lokalnim uslovima dolazi do izložbi koje predstavljaju prve kritičke rekapitulacije umetnosti devedesetih[123]. Osim već pomenutih "nezavisnih" institucija, u novu deceniju umetnost u Srbiji ulazi s jednom "nezavisnom umetničkom asocijacijom" (Remont) i s bar jednom malom privatnom galerijom jasnog profila okrenutog savremenoj umetnosti (Zvono). U Muzeju savremene umetnosti dolazi do promene koja omogućava potpuno drugačiju izlagačku politiku i priliku da mnogi od pomenutih umetnika, koji su tokom devedesetih uglavnom izlagali u "alternativnim" prostorima, budu predstavljeni i interpretirani u simboličkom prostoru muzeja. Prva velika internacionalna izložba nakon više od jedne decenije (*Konverzacija*) koja je organizovana u MSU ukazivala je na novi potencijal internacionalizacije scene, i predstavila je kako mnoge umetnike koji su pomenuti u ovom pregledu[124] i koji su tokom devedesetih ostvarivali kontakte i saradnju i izvan lokalnog konteksta, tako i inostrane umetnike koji su tokom devedesetih izlagali u Srbiji ili sarađivali s ovdašnjom scenom bez obzira na sve teškoće i izolaciju. Oni su takođe činili ovdašnju scenu živom i otvorenom, a izložba *Konverzacija* (2001) bila je omaž svima njima, među kojima su i moskovska grupa

121 Z druge strane novi tip umrežavanja događa se i u "alternativnom" miljeu u okviru kog nastaju inicijative koje mnogo odlučnije i kritičnije nego ranije raskidaju sa strukturalizacijom "visoke kulture", i među kojima je najznačajniji projekat LOW-FI video. Projekat LOW FI video počinje 1997 kao oblik samoorganizacije mlađih autora koji deluju u polju "jeftinog" filma i videa imaju u odnosu na ovaj medij demistifikatotrski pristup sa izraženim aktivističkim pristupom koji lociraju i "izvan vladinog i izvan anti-vladinog klana", u suprotnosti i prema "zapadomrscima" i "zapadoljubcima". Kako piše jedan od pokretača ovog projekta Aleksandar Gubaš, LOW FI je rukovodjen nekim principima koji uključuju demokratičnu utilizaciju tehnologije, insistiranje na sadržaju a ne na formi, "misionarsko" umrežavanje sa sličnim projektima "daleko od kuće" i "tvrdoglavi prkos gubitnika koji je više nego samo gubitnik" jer je svestan da "nema ništa da izgubi". Projekat se nije rukovodio elitističkim principima selekcije "po kvalitetu" već je formulisan kao otvorena platforma za najrazličitije oblike izražavanja u skladu sa ovim osnovnim principima rukovođenja. Videti Aleksandar Gubaš, "Low-fi Video Project" u *Balkan Video Federation*, CSUb, Beograd, 2000.

122 Na primer: *Focus Belgrad* u Galeriji IFA u Berlinu 1998, kustosi: Bojana Pejić i Dejan Sretenović, umetnici: Apsolutno, Jovan Čekić, Nina Kocić, Zoran Naskovski, Raša Todosijević, Milica Tomić; *Dosije Srbija* u Beču i Berlinu (2000-2001), koncepcija Borke Pavićević, Irine Subotić i Ane Miljanić predstavila je umetničke projekte u društvenom kontekstu ilustrovane dokumentarnim materijalom; itd. Umetnici iz Srbije uključeni su i u velike međunarodne izložbe koje su imale ambicije da što sveobuhvatnije predstave umetnost bivših socijalističkih zemalja: *After the Wall* (Moderna Museet, Stockholm, 1999) i *Aspekte/Positionen* (Museum Moderner Kunst Stiftung Ludwig, Beč, 1999-2000).

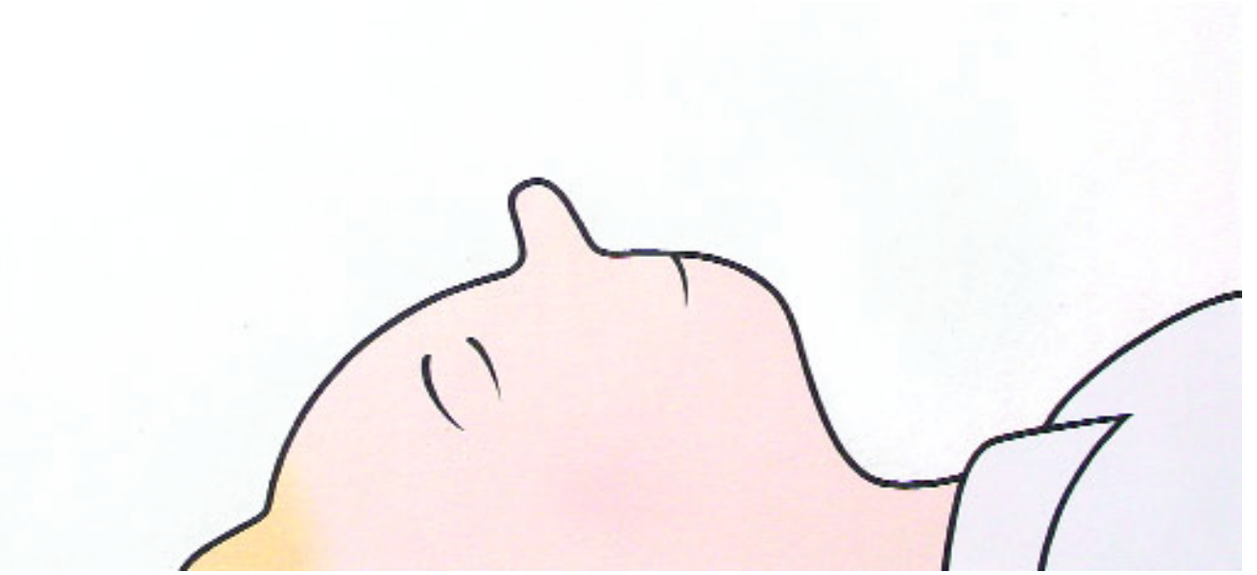
123 Jovan Despotović u okviru 20. Memorijala Nadežde Petrović u Čačku (1998.) čini značajan poduhvat izložbom *Umetnost i angažovanost devedesetih,* kojom u represivnom političkom trenutku afirmiše kritičku i angažovanu umetnost i u jednom sveobuhvatnom tekstu je stavlja u istorijsku perspektivu. Ova izložba na neki način uspostavlja vezu sa Valušekovom izložbom *Umetnost za i protiv* koju pominjemo na početku ovog teksta. Prva rekapitulacija beogradske umetničke scene devedesetih organizovana je u galeriji Remont 2002. pod nazivom *Remont Review.* Izložbu prati katalog sa tekstovima kustosa izložbe Darke Radosavljević, Jasmine Čubrilo i Stevana Vukovića.

124 Na ovoj izložbi neki umetnici su izložili svoje kapitalne radove kojima na neki način zaokružuju svoje aktivnosti devedesetih. Izloženi su: *Smrt u Dalasu* Zorana Naskovskog, video rad u kom poznati snimci ubistva Džona Kenedija bivaju "pokriveni" zvukom sa ploče guslara Joze Karamatića iz tog vremena koji u tipičnom maniru guslarske tradicije oplakuje smrt američkog predsednika (kompleksan rad koji svojim postupkom jukstaponira i

AES, mađarska umetnica Roza El Hasan (El Hassan), Irac fil kolins (phil collins), Lučezar Bojadžiev iz Bugarske, Husejin Alptekin iz Turske, kao i Anri Sala, Juri Leiderman, Nebojša Šerić Šoba, Mare Kovačič, Marjetica Potrč, Weekend Art i drugi. Od ovog trenutka sve je teže umetnost u Srbiji posmatrati kao specifičan, geografski i nacionalno određen fenomen, već kao deo sve "umreženijeg" prostora savremene umetnosti koji ističe regionalne specifičnosti ali je ustvari deo sve ekspanzivnijeg globalnog umetničkog sistema. Otuda su "devedesete" *poslednja decenija*, poslednja prilika da se upotrebi "dekadno računanje" u interpretaciji umetnosti i uska geografska određenost, jer će "devedesete" zbog svog specifičnog istorijskog i društvenog konteksta ostati upamćene kao traumatični sinonim za vreme tragične destrukcije života mnogih ljudi, prostora u kom smo živeli i stvari koje su nas okruživale, ali takođe i emancipatorskih ideja koje su nas povezivale.

prerasporeduje kulturne i političke obrasce koji su naizgled udaljeni); zatim instalacija *Konverzacija* Dejana Anđelkovića i Jelice Radovanović u kojoj se u jednom mesarskom frižideru izlažu vajani portreti umetnika od čvaraka koju je izradio njihov lokalni mesar u čemu rad uspostavlja relaciju u odnosu na društveno okruženje, ironiše sa akademskim normama, i kao što je uvek slučaj s njihovim radovima, operiše u polju teorijske psihonanalize; na fotografiji iz serije *Bog voli snove srpskih umetnika*, Uroš Đurić karakteristično smešta sebe u prvi tim fudbalskog kluba Šturm iz Graca; Biljana Đurđević izlaže jednu od svojih najpoznatijih slika *Poslednji dani Deda Mraza* a Dejan Grba slike iz serije inspirisane strip junakom Tin Tinom; Balint Szombathy izvodi performans *Odžaci* kojim se komemorira destrukcija Jugoslavije; a Zdravko Joksimović skulpturu *Pamtim* koja se može smatrati ključnom u radu ovog umetnika, i uz pomenutu Krgovićevu *Skulpturu od plafona do poda* možda je najznačajniji skulptorski rad u ovom periodu. Jedan od radova koji na neki način zaokružuju epohu bio je video rad mladog beogradskog umetnika Vladimira Nikolića pod nazivom *Ritam*. U vidu "pokretne freske" na zidu pet ljudi se krsti na pravoslavan način prateći ritam tehno muzike. Ovaj rad je aluzija na jednu od Altiserovih definicija ideologije po kojoj se ideologija formuliše kroz stalno ponavljanje neke ritualne prakse, koja je ovde učinjena mehaničkom radnjom, permanentnom ideološkom mantrom. Izložba je nosila naziv *Konverzacija*, a njeni kustosi su bili Branislava Anđelković, Branislav Dimitrijević i Dejan Sretenović.

Dejan Grba, *Umro od dosade*, 1995-2000,
ulje na platnu, 46 x 61 cm, privatno vlasništvo

Asocijacija Apsolutno, *Le Quattro stagione*, 1997-2002, neo goblen (petit point), 57,5 x 40 cm (bez rama) 70 x 50 cm (sa ramom) 4 kom

Dejan Sretenović

Putovanje po slikama i fantazmima devedesetih

Razbijeno ogledalo

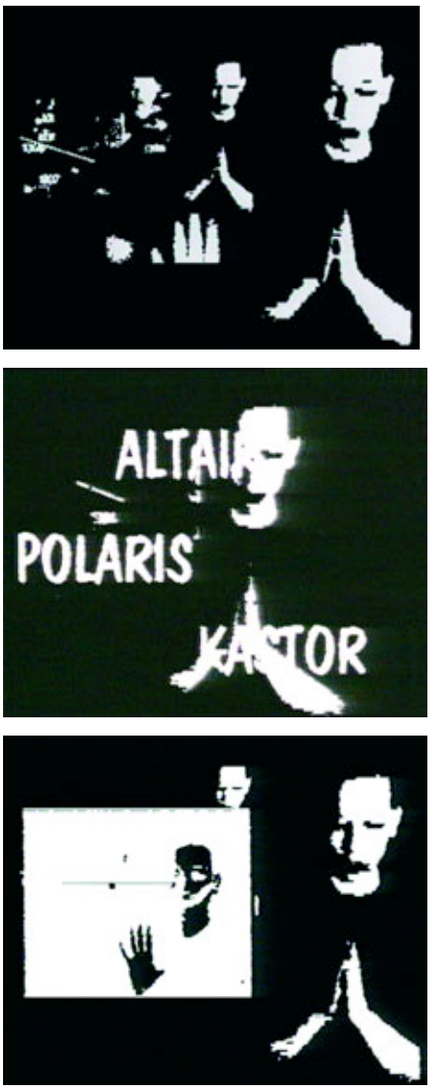
Poslednja jugoslovenska izložba savremene umetnosti "Jugoslovenska dokumenta '89" održana je jula 1989. u Sarajevu i okupila je oko dve stotine umetnika iz cele zemlje čiji su radovi bili izloženi po svim galerijskim i sajamskim prostorima u gradu. Ova spektakularna mega-izložba je, prema rečima zagrebačkog kritičara Davora Matičevića, imala za cilj da ponudi opsežan pregled zbivanja na jugoslovenskoj sceni osamdesetih godina i tako probudi društveni interes za savremenu umetnost, a samim tim i utiče na promenu njenog (neadekvatnog) statusa u društvu.[1] Iako Matičevićev tekst nije lišen kritičkih tonova koji podjednako zahvataju umetničku praksu i njenu sociokulturnu recepciju, on se ni u jednom momentu ne kreće izvan polja umetnosti, ostavljajući simptomatično po strani polje politike u to vreme ispunjeno rastućim sukobima političkih elita oko budućeg ustrojstva zemlje, slabljenjem federalnih institucija i raspirivanjem populističkog nacionalizma. Činjenica da je 28. juna iste godine, samo nekoliko dana pre otvaranja izložbe, na Gazimestanu održan Vidovdanski sabor na kojem je Slobodan Milošević u govoru pred oko milion ("zvanični izvori" govore o dva miliona) okupljenih Srba javno proklamovao ostvarenje svojih političkih ciljeva svim sredstvima, inicira pitanje zašto ova izložba (a pre svega tekstovi u katalogu) nije ni na koji način registrovala konstitutivnu krizu posttitoističkog društva. Da li je u pitanju zatečenost akceleracijom i gustinom događaja u polju politike, ili svesno poricanje stvarnosti kojom umetničko polje pothranjuje iluziju vlastite samodovoljnosti, teško je odgovoriti, no sasvim je izvesno da je izložba predstavljala jednu od terminalnih manifestacija velikog narativa ideologije "jugoslovenstva" koja je u svojim kulturnim manifestacijama u to vreme i dalje verovala u svoje simboličko mesto iako ju je realpolitička stvarnost demantovala.

S druge strane, Berislav Valušek u novembru 1989. godine u Umjetničkoj galeriji u Banjaluci postavlja autorsku izložbu "Umjetnost za i protiv. Umjetnost-politika-

1 Davor Matičević, "Viđenje desetljeća. Osamdesete i kako ih upamtiti", u *Jugoslovenska dokumenta '89*, Olimpijski centar "Skenderija", Sarajevo, 1989, 21-27. Matićević kao glavne "otežavajuće okolnosti" konstatuje nedostatak tržišta, nedovoljnu institucionalnu podršku, neravnomernu razvijenost centara, nepostojanje ozbiljne umetničke kritike i jasnih kriterijuma vrednovanja, malograđanski konzervativizam i sl.

Predrag Koraksić-Corax, *Vreme*, April 13 1996

Artteror (Milica Lapčević and Vladimir Šojat), *Twinkle, Twinkle Little Star*, 1996, video, 6'40''

ideologija" koja predstavlja svojevrsnu "provokaciju" sarajevske izložbe tako što predočava i sistematizuje modele disutopijske kritičko-političke umetničke prakse druge polovine osamdesetih. Interesantno je da Valušek svoj teorijski intoniran tekst u katalogu završava napomenom da je prvobitno predložen naziv izložbe trebalo da glasi "Vizionari", ali da se za promenu odlučio iz uverenja da je za ustanovljenje određenih horizonata "vizija" najpre bilo potrebno "krenuti od konkretnog društvenog i političkog trenutka".[2] Valušek je, dakle, za razliku od Matičevića, svestan epohalnog povesnog preloma koji je tih dana na delu, pri čemu naglasak stavlja na dela koja se bave "smrću kao mogućnošću ili metaforom, kao jednim od izlaza koji nam postaje sve bliži ili izgledniji".[3] Valušekov stav da ono što on naziva "angažovanom umetnošću" ne poseduje druge diskurzivne alatke osim onih koje instrumentalizuju smrt reprodukuje Lacanovu tezu da je nagon smrti zapravo maska simboličkog poretka koja pada kada se poruka smrti vrati adresatu u obliku samoukinuća subjekta. Iz ovog je razloga jasno zašto Valušek pojam "vizije" zamenjuje pojmom "razbijenog ogledala" koji upućuje na ideju da je inverzija smisla poruke jedini mogući protivodgovor umetnosti, odnosno signal javnosti da je cena skidanja maske ravna ceni koju će svaki pojedinac morati da plati u suočenju sa istinskom formom simboličkog poretka.

Dok je sarajevska izložba postulirala obrazac apolitičke tekstualizacije umetničke prakse, banjalučka izložba je postulirala obrazac njene političke tekstualizacije koja je u mnogo čemu konvenirala povesnom nalogu za preispitivanjem mesta umetnosti u sve nestabilnijem društvenom svetu. Dijagnoza koju je Valušek uspostavio odisala je fatalističkim predosećanjem budućeg razvoja događaja kada će diseminacija znakova smrti ustupiti mesto konkretnoj realizaciji smrti i samim tim igru ogledala – tako tipičnu za kritičke prakse posttitoističke umetnosti – dovesti do njenog logičkog kraja. Nastupio je period u kojem je, rečima Jean-Luc Nancyja, slika počela da se "graniči sa lokvom krvi" i kada je refleksivna distanca u toj meri istopljena da je ova igra mogla samo da produkuje prazne znakove koji više ne bi imali nikakvog uporišta u stvarnosti. Pozivajući se na upozoravajuće signale koje je odaslao Terry Eaglton u *Iluziji post-modernizma*, možemo da konstatujemo da je za razliku od sarajevske izložbe koja "ne promišlja" kraj istorijskog narativa i čak predviđa bolju budućnost koja ne bi bilo bitno drugačija od sadašnjosti, banjalučka izložba budućnost doživljava, rečima njenog autora, kao izbor između dve mogućnosti – "demokatije ili totalitarizma".[4] Drugim rečima, "kulturni relativizam i moralni konvencionalizam, njegov skepticizam, pragmatizam i lokalizam", kao i odsustvo "adekvatne teorije političkog agensa"[5] predstavljali su težak balast za jugoslovenski kulturni postmodernizam (ili "rokoko titoizam" u terminima umetnika Saše Markovića) koji će ostaviti trajne posledice i na umetničku scenu u Srbiji u poslednjoj dekadi prošlog veka. Iako je nakon Valušekove izložbe umetnička komunikacija na teritoriji socijalističke Jugoslavije još neko vreme održavana, jasno je da 1989. godina, zbog brojnih događaja koji su ozvaničili neminovnu dezintegraciju države, (vidi "Hronologiju" u prilogu ovog kataloga), predstavlja logičnu polaznu stanicu za razmatranje umetnosti u Srbiji kao *lokalne* scene i njenih istorijskih uslovljenosti.

2 Berislav Valušek, "Umjetnost za i protiv – za i protiv umjetnosti", u *Umjetnost za i protiv. Umjetnost-politika-ideologija*, kat., Umjetnička galerija, Banjaluka, novembar 1989-januar 1990.

3 *Ibid.*

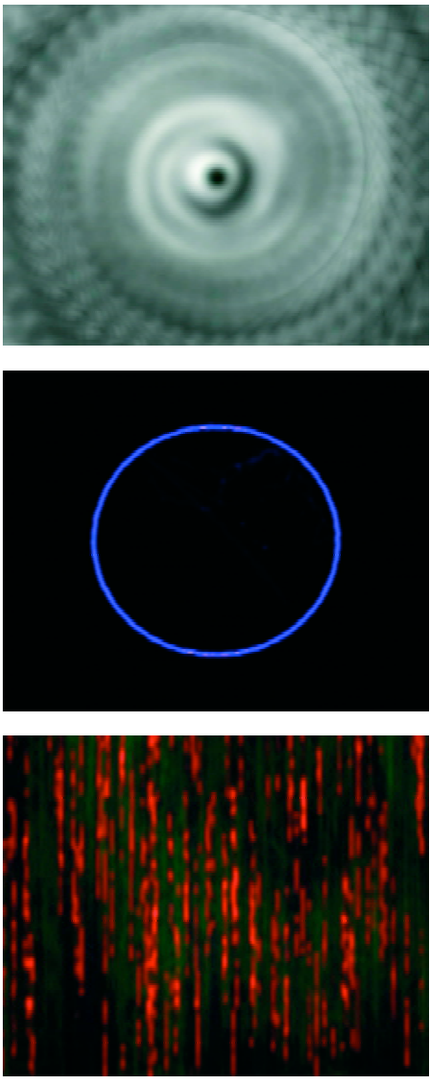
4 Teri Iglton, *Iluzije postmodernizma*, Svetovi, Novi Sad, 1997, 178.

5 Iglton, *ibid.*

O slici i tonu

Dezintegracija jugoslovenske federacije i potonje formiranje država-nacija od njenih konstitutivnih jedinica bilo je praćeno specifičnim procesom uspostavljanja demokratije koji je, kako su to mnogi teoretičari već konstatovali, obležio tranzicione procese i u drugim, tzv. "postkomunističkim društvima reforme", ali nigde sa takvim fatalnim posledicama kao što je to bio slučaj u Srbiji. Kako je to zapazio Rastko Močnik, nedemokratska nacionalna kultura sa potencijalno autoritarnim nacionalističkim varijantama obavila je legitimaciju demokratskog političkog sistema u novostvorenim državama, pri čemu je "proizvodnja javnog mnenja" predstavljala jedan od ključnih faktora artikulacije ove hegemone nacionalističke kulture.[6] U Srbiji je proizvodnja javnog mnenja započela još polovinom osamdesetih godina kada su se tzv. "događanja naroda" ispostavila kao nukleus širenja populističkog etno-nacionalizma, ali i kao mesta uspostavljanja kulta nacionalnog Vođe od kompartijskog aparatčika koji će neformalno biti "krunisan" upravo na Gazimestanu. Tim povodom, Renata Salecl iznosi tezu da je ključ uspeha autoritarnog populizma Slobodana Miloševića počivao na "delikatnoj ravnoteži onoga što je govorio i onoga što je ostavljao neizgovorenim", odnosno na rascepu između "polja značenja ideološkog diskursa i nivoa fantazme koji funkcionira kao njegova slutnja".[7] Dok totalitarizam, kako primećuje Salecl, izgovara otvoreno i neposredno ono što druge ideologije impliciraju kao slutnju, autoritarni populizam svoju moć gradi na fantazmi koja, budući neizgovorena, funkcioniše "kao slutnja i određuje način na koji će adresat dešifrirati značenje ideoloških poruka".[8] S obzirom na to da je Miloševićev diskurs predstavljao neku vrstu ekranske slike bez tona, u ovom su fantazmatskom prostoru razvijane različite, i često oprečne, ideološke slutnje što je samom Miloševiću (naročito u prvom periodu njegove vladavine) obezbeđivalo plebiscitarnu podršku i lojalnost različitih političkih stranaka i grupacija, društvenih institucija i interesnih grupa. Rad ovog aparata slutnje često je dovodio do situacija u kojima se Milošević neposredno retorički deklarisao kao "službenik" javnog mnenja koji samo sprovodi u delo njegovu volju, dok je to isto javno mnenje verovalo da je on bogomdana ličnost kada su u pitanju državna politika i ostvarenje projektovanih nacionalnih interesa. Stoga nije ni čudo da pad Miloševićeve popularnosti nastaje u onim situacijama kada delovi javnosti prepoznaju vlastitu zabludu u učitavanju smisla ideološke poruke, kao što je to bilo u slučaju njegovog pasivnog držanja u vreme pada Republike Srpske Krajine (1995) i potpisivanja Dejtonskog sporazuma (1995) koji su protumačeni kao čin "izdaje" nacionalnh interesa. Tvrdnja Saleclove da je na nivou ideološkog značenja Miloševićevo postignuće bilo značajno jer je uspeo da u isti diskurs pomiri naizgled nespojive elemente (staljinistička kompartijska retorika, protofašistički nacionalni pokret, ekonomski liberalizam itd.)[9] upućuje na to da ono što se često naziva "Miloševićevom nacionalističkom ideologijom" zapravo predstavlja "formalnu distorziju/dislokaciju ne-ideologije" (S. Žižek) beskrupuloznog političkog pragmatizma i žudnje za neograničenom vlašću.

Puna spoznaja mehanizama rada aparata proizvodnje javnog mnenja nije moguća bez toliko puta pominjane uloge pristrasnih (državnih i paradržavnih) medija u oblikovanju javnosti koju mnogi analitičari epohe ističu kao ključnu za raspirivanje

Dejan Grba, *Kraftwerk P-b-M*, 1998,
digital video, 4'32''

6 Rastko Močnik, *Koliko fašizma?*, Arkzin, Zagreb, 1998/1999, 91.

7 Cit. pr. Renata Salecl "Postsocijalistička moralna većina", u *Protiv ravnodušnosti*, Arkzin & Što, kako i za koga, Zagreb, 2002, 30-53.

8 *Ibid.*

9 Ibid, 50-51.

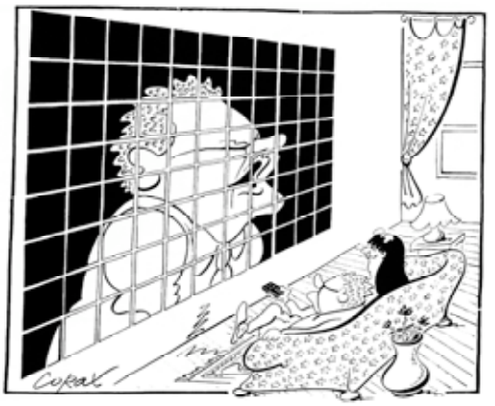
nacionalističkih osećanja i održanje režima na vlasti. Međutim, ovde se ne treba zadovoljiti uobičajenom konstatacijom o manipulativnoj moći medija, već je potrebno razumeti kako se "delikatna ravnoteža" između izgovorenog i neizgovorenog manifestovala u medijskom prostoru gde je ovaj binarni kod diskursa režima i očitavanja njegovih slutnji nalazio svoje supremno javno mesto. Dok, s jedne strane, mediji obavljaju funkciju enuncijatora ideološke poruke, oni s druge strane istovremeno konstituišu polje legitimizacije slutnji koje već cirkulišu u izvanmedijskom prostoru i koje se kroz medije artikulišu kao suplementarni diskursi koji popunjavaju prazninu neizgovorenog. Kako je to u povodu odsustva ideološkog jezgra Miloševićevog programa zapazio beogradski teoretičar Branimir Stojanović, jedina vitalna kolumna u srpskom žurnalizmu devedesetih bila je ona koja je pokušavala da pogodi njegove misli, želje, sledeće poteze i sl.[10] Ako Milošević nije nikada javno koristio govor mržnje, moralno diskvalifikovao političke oponente ili konstruisao teorije zavere, onda je tu prazninu efikasno popunjavao ovaj suplementarni diskurs koji se – kroz kolumne, komentare, kontakt emisije, intervjue – najčešće samodeklarisao kao "autentični" *vox populi*. Kako nam je to pokazala teorija govornih činova, izvor legitimizacije autoritarnog diskursa nalazi se u dobrovoljnoj (svesnoj ili nesvesnoj) saradnji recipijenata, u socijalnim mehanizmima produkcije i reprodukcije diskursa, a ne u inherentnim mu značajkama. Zato se možemo složiti sa Borisom Budenom kada, u analizi ćutnje srpske i hrvatske javnosti u pogledu ratnih zločina, tvrdi da je samo postajanje tzv. "nezavisnih medija" kontraargument svima onima koji to ćutanje pravdaju nedostatkom objektivnih informacija.[11] Naprotiv, zaključuje Buden, nikakva informacija, koliko god bila objektivna, neće od pasivne mase stvoriti politički svestan subjekat demokratske promene, već samo sloboda artikulisanja alternativne političke opcije koja može dovesti u pitanje i promeniti postojeći poredak stvari.[12] Posledice ovakvog poretka stvari se u Srbiji osećaju i danas (pre svega u odnosu prema ratnim zločinima), što nam daje za pravo da utvrdimo da je sfera autonomne kontrajavnosti (opozicione stranke, nevladine organizacije, nezavisni mediji) i sama produkovala neku formu suplementarnog diskursa koji se uglavnom koncentrisao na centar političke moći, a čiji adresat nije bio empirijski, već pretpostavljeni subjekt. Ta "skrivena slutnja koja organizuje uživanje" (R. Salecl) u Naciji ili nije prepoznata kao područje aktivnog angažmana ili je od strane nekih opozicionih stranaka čak oportunistički prihvatana, bilo iz razloga ideološkog saglasja, bilo iz procene da taj fantazmatski prostor treba politički manipulisati. Stoga zasluge za pad Miloševićevog režima ne treba isključivo pripisati političkom delovanju tzv. "fronta demokratskih snaga", pojačanom teroru državnog represivnog aparata i sve većoj socijalnoj pauperizaciji, već isto tako i narušavanju "delikatne ravnoteže" u diskurzivnom polju koja se očitovala u semantičkoj imploziji diskursa režima na vlasti koji više nije ostavljao prostora za bilo kakvu slutnju. Sve to simbolički je iskazano "nultim znakom" crnog ekrana koji se pojavio na prvom kanalu državne televizije 5. oktobra 2005.

10 Vidi *Bulevar*, Novi Sad, 29.07.2000, 41.

11 Boris Buden, *Kaptolski kolodvor*, Centar za savremenu umetnost-Beograd, 2002, 243.

12 *Ibid*, 246.

Predrag Koraksić-Corax, *Naša Borba*, March 11 1996

Aleksandar Davić, *The Last Dadaist Performance*, 1992, video, 36' (screenplay: Jasna Jovanov)

Nasilje kulturnog reprogramiranja

Zašto je važno prepoznati mehanizme funkcionisanja ideoloških diskurzivnih formacija u periodu Miloševićeve vladavine? Zato što je rad ovih formacija u toj meri impregnirao svakodnevni život da je bilo koji fenomen društvene ili kulturne prakse nemoguće i, reklo bi se kontraproduktivno, sagledati u fenomenološkoj izolaciji, čak i onda kada nema vidljivih tragova ili naznaka ideološke interpelacije. Kada govorimo o hegemonoj nacionalističkoj kulturnoj ideologiji, onda tu nemamo u vidu neku monolitnu građevinu, već heteroklitan sklop partikula populističkog etno-nacionalizma, klerikalizma, kulturfašizma, panslavizma i provincijalnog antimodernizma koje su, različito raspoređene unutar društvenog sveta, sadejstvovale u demontaži titoističkog multikulturalizma/internacionalizma i ustanovljenju nove konfiguracije kulturnih značenja. Međutim, ono što nam daje za pravo da govorimo o nacionalističkoj kulturnoj ideologiji u jednini jeste *nasilje kulturnog reprogramiranja* koje sve ove partikule upošljavaju kada, svaka na svoj način, iscrtavaju imaginalne granice nacionalnog kulturnog identiteta što je dovelo do preobražaja simboličkog okvira iskustva društvene stvarnosti, a samim tim i savremenosti koja se sada definiše u relaciji prema oslobođenoj kulturno-istorijskoj memoriji i njenim simboličkim znamenjima. Ove imaginalne granice zapravo konstruišu sliku sveukupnog okruženja, pri čemu je, "puštanje modela da radi brže od okruženja", prema ekstrinsičnoj teoriji Galantera i Gerstanhabera, ekvivalentno predviđanju "da će se i okruženje ponašati kako se ponaša model".[13] Ostavljajući po strani sve ostale, među kojima i brojne jezovite (čitaj rasističke) učinke ovog nasilja kulturnog reprogramiranja koje reprodukuje logiku stvarnog nasilja, skoncentrisaćemo se na polje umetnosti da bismo videli na koji su način – od strane desničarskih grupacija kritičara i umetnika – konstruisana nova "relevantna" obeležja savremenosti i autentičnosti u savremenoj umetnosti.

Najbolji primer za ovo nalazimo u tezama vodećeg ideologa sprskog kulturfašizma Dragoša Kalajića koji u predgovoru kataloga izložbe pod simptomatičnim nazivom "Balkanski istočnici srpskog slikarstva 20. veka" sprovodi reviziju istorije srpske moderne i savremene umetnosti tako što glorifikuje one slikare koji "osvedočavaju duhovna promišljanja, duševna proživljavanja i stvaralačka oživljavanja sadržaja balkanskog trezora kulturnih vrednosti i istorijske memorije".[14] Kalajićev "imaginarni Balkan" – u koji ubraja praistorijske, helensku i vizantijsku civilizaciju – otkriva se kao "kolevka evropske civilizacije" i nepresušni izvor "nacionalne alternative" kulturnom

13 Cit. pr. Kliford Gerc, *Tumačenje kultura I*, Biblioteka XX vek, Beograd, 1998, 295.

14 Vidi "Balkanski istočnici srpskog slikarstva 20. veka", Muzej savremene umetnosti, Beograd, 1994, 4-30. Pored Kalajića, koautor izložbe bio je Dejan Đorić.

imperijalizmu zapadne civilizacije oličenom u onom što Kalajić podvodi pod termin "internacionalizam moderne umetnosti". Međutim, da se ovde radi o "rasijalističkoj"[15] ideologiji svedoče i redovi koji aktuelne sukobe na teritoriji bivše Jugoslavije objašnjavaju u manihejskom ključu epske borbe za očuvanje srpskog kulturnog identiteta i geopoličkog prostora. Ovaj je ključ, podsetićemo se, činio centralnu retoričku figuru političke mobilizacije srpskh masa širom Jugoslavije, pri čemu je njena interpelacijska snaga počivala na komplementarnosti programa političke unifikacije i kulturne identifikacije. "Balkanski istočnici" predstavljali su jednu od najznačajnijih manifestacija kulturnog programa nove srpske desnice čiji su eksponenti zapravo bili jedini kulturni poslenici koji su programski dosledno i sistematično istrajavili na ideološkom prekodiranju savremene umetnosti.

Nasilje kulturnog reprogramiranja nije u toj meri predstavljalo demonstraciju kulturne politike režima na vlasti koja *de facto* nije nikada bila jasno profilisana (niti je režim pokazivao neki poseban interes za političku instrumentalizaciju savremene umetnosti), već je pre svega nastajalo kao posledica sinergije "terenskog" delovanja elemenata državnog birokratskog aparata, različitih interesnih grupa, delova javnog mnenja i pojedinaca. Ovde je takođe na delu bio rad aparata slutnje koji je, zaposedajući prazno mesto državnog kulturnog programa, "rezidualnu kulturu" – pod kojom Raymond Williams podrazumeva kulturne elemente formirane u prošlosti a još uvek aktivne u sadašnjosti – pokušao da instalira (i u tome delimično uspeo) kao model kulturne homogenizacije koji bi postao dominantan.[16] Kalajićevi i slični kulturni programi su, bez obzira na intelektualnu retoriku i elitističku hermetičnost, zapravo predstavljali onu istu manifestaciju tiranije palanačkog duha koji je dominirao populističkim diskursom, a koji Radomir Konstantinović opisuje kao "rodonačelni duh svake težnje ka zatvaranju u svoj *svet*, kao svake težnje da se svet preobrazi u svet palanke".[17] Primer Muzeja savremene umetnosti, gde je početkom 1993. za direktora postavljena nekompetentna ličnost u liku slikara Radisava Trkulje (a za člana Upravnog odbora i Kalajić) najbolji je primer učinka ove tiranije koja je ovu nekada najugledniju muzejsku i izlagačku instituciju jugoslovenskog umetničkog prostora svela na izlog provincijalne paraumetnosti i kičerskog nacionalrealizma, (uz poneku, retku izložbu koja je odražavala duh aktuelnog umetničkog trenutka[18]), a sama stalna postavka, u kojoj je preostalo svega nekoliko dela nesrpskih jugoslovenskih umetnika 20. veka, odisala je duhom nacionalističkog revizionizma bez ikakvog temelja u profilu kolekcije i njenim istorijsko-umetničkim determinantama. Drugim rečima, degradacija Muzeja savremene umetnosti na izlog "idealno zatvorenog" (R. Konstantinović) sveta palanke predstavljala je već pomenuti simptom krize koncepta savremenosti i temeljne negacije emancipatorskih tekovina posleratnog srpskog modernizma koji je u nekim istupima čak proglašavan i kao oruđe "komunističke urote" protiv "autentičnih vrednosti" nacionalne kulture. S druge strane, generalno urušavanje vrednosnih kriterija bilo je praćeno i destabilizacijom operativnih premisa oficijalnog sistema umetnosti čija je (kadrovska, programska, materijalna) agonija neposredno reflektovala sveopštu implozi-ju društvenih ustanova. Ako se ovome pridodaju i nepostojanje regulisanog tržišta umetnina, kriza umetničke kritike, osetno smanjenje kulturne razmene sa inostran-

15 Ovde imamo u vidu razliku između rasizma kao oblika ponašanja, i rasijalizma kao ideološke doktrine. O tome više u Cvetan Todorov, *Mi i drugi*, Biblioteka XX vek, Beograd, 1994, 99-104.

16 Vidi Raymond Williams, "Dominant, Residual and Emergent", u *Art in Theory 1900-1990. An Anthology of Changing Ideas*, prir. C. Harrison & P. Wood, Blackwell, Oxford UK/Cambridge USA, 1995, 979-983.

17 "Mogući stav palančanina je stav odobravanja ili pobune, stav svesnog konzervativizma, koji se zasniva na kritici 'sveta', na osećanju sopstvene prvorodnosti (svet je bio kao što sam ja sada, ja sam dakle prošlost sveta, njegova živa istorija; ja sam tamo gde je nekad bio svet, ja sam ostao, svet se otpadio od prvašnje svoje sudbine, on se odrodio; svet je, dakle, odrod, a ne ja)...". Radomir Konstantinović, *Filozofija palanke*, Nolit, Beograd, 1991, 8-9.

18 Na primer, izložba „Rezime" autora Jovana Despotovića (decembar 1995-januar 1996) predstavila je dela 17 savremenih umetnika.

stvom (što je kulminiralo periodom trajanja međunarodnih sankcija 1992-1995) i permanetno "vanredno stanje" koje je obeležilo život u Srbiji devedesetih, onda je jasno da o umetničkoj praksi u ovom periodu ne možemo govoriti isključivo u opoziciji prema nacionalističkoj kulturnoj ideologiji i njenim manifestacijama, već i u opoziciji prema samom sistemu umetnosti koji više nije mogao biti njenom "prirodnom sredinom".

O mestu umetnosti

U situaciji kada je celokupan društveni svet inspunjen entropijskim procesima, odnosno "kolektivnim poremećajima vitalnosti kroz koji se energije životnog skreću u simpatiju sa onim katastrofilnim, apokaliptičkim i nasilno-spektakularnim" (P. Sloterdajk),[19] pitanje releja orijentacije umetničkog subjekta postaje od ključnog značaja jer više nije bilo nikakavih socijalnih garanata egzistencijalne sigurnosti i smisaonosti profesionalnog delovanja. Čini se da je tu zapitanost pred smislom i mogućnostima umetničkog delovanja većine njegovih kolega možda najprecizinije sumirao Dejan Anđelković: "Sa institucijama dezintegrisali su se i konteksti. Potrebno je iznova definisati svoju platformu iskaza, izgraditi svoju mrežu, ostvariri i označiti svoju poziciju u ovom svetu. Sve više umetnika shvata da se bez novca i dobre mreže koja prati likovnu scenu teško funkcioniše, a nasuprot, prisutna je jedna aktivna svest da nema drugog prostora i drugog vremena i da je nužno raditi ovde i sada. Neka vrsta privatnog fanatizma, koncentrisanje na ovaj mali događaj ovde i sada. Samo uporno istrajavanje i velika energija polako pomiču stvari. Mali pomaci mogu doneti i velika zadovoljstva, a to je nešto, zar ne?".[20] Ovaj iskaz potvrđuje da je kombinacija "privatnog fanatizma" i taktike "malih pomaka" definisala tipičan umetnički habitus i formirala praktično jedini mogući *modus operandi* najvećeg broja umetnika u datom okruženju.

Naravno, pitanje "izgradnje svoje mreže" nije podrazumevalo samo intersubjektivnu komunikaciju i referencijalni prostor značenja, već isto tako i institucionalnu okvir i logističku podršku koju je umetnicima u najvećoj meri obezbedila mreža nevladinih organizacija, lokalnih kulturnih institucija, pojedinih nezavisnih medija i samoorganizovanih grupacija.[21] Ova je mreža *de facto* konstituisala "paralelno" polje umetnosti i samim tim stvorila neophodan kontekst za redefinisanje platforme umetničkog iskaza, očuvanje kontinuiteta umetničke prakse i komunikaciju sa inostranstvom. Ovaj svet je i sam, u manjoj ili većoj meri, upošljavao taktiku "malih pomaka" koja je, budući uslovljena objektivnim limitima (ograničenim materijalnim resursima, neadekvatnom infrastrukturom, stalno promenljivim društvenim ambijentom itd.), podrazumevala kreativnu kalkulaciju tim limitima, projektnu orijentisanost, mobilnost delovanja, komunitarni duh, ali nikako i odricanje od pretenzije na ostvarivanje visokih profesionalnh standarda produkcije i reprezentacije. Međutim, ovaj segment savremene kulturne produkcije pratio je svojevrstan paradoks: u posttitoističkom društvu on je (uslovno) pripadao domenu dominantne kulture u kojoj je polifonija kulturnih glasova bila ideološki artikulisana i kao takva podrazumevala "ograničeni suverenitet" umetničke prakse, dok se u periodu Miloševićeve vladavine ova pro-

19 Cit. pr. Dejan Sretenović, "Umetnost u zatvorenom društvu", u *Art in Yugoslavia 1992-1995*, Centar za savremenu umetnost/B92, Beograd, 1997. Iako je ovaj citat preuzet iz teksta koji se bavi umetničkom situacijom u Srbiji u vreme trajanja međunarodnih sankcija, iz današnje perspektive se čini da ovaj opis stanja duha u Srbiji odgovara celokupnom periodu vladavine Slobodana Miloševića. Takođe, iako Sloterdajk u svojoj *Kritici ciničkoga uma* iz koje je preuzet citat opisuje situaciju u Vajmarskoj republici dvadesetih godina prošlog veka, ona u mnogo čemu nalikuje sociopolitičkoj situaciji u Srbiji u naznačenom periodu (hiperinflacija, nezaposlenost, depresija, politički konflikti i sl.)

20 Cit. pr. "Dejan Anđelković", u Zoran L. Božović, *Likovna umetnost osamdesetih i devedesetih u Be - ogradu-Razgovori*, Beograd, 1996, 16-17.

21 U glavne institucionalne konstituente ove mreže ubrajamo Centar za savremenu umetnost-Beograd, Radio B92, Cinema Rex (CyberRex), Centar za kulturnu dekontaminaciju, Galeriju "Remont", Centar za vizuelnu kulturu "Konkordija" u Vršcu, Galeriju "Dodona" u Prištini, Centar za vizuelnu kulturu "Zlatno oko" u Novom Sadu, Galeriju savremene likovne umetnosti Vojvodine u Novom Sadu, Galeriju "Nadžeda Petrović" u Čačku, Festival "Video Medeja" u Novom Sadu, Low Fi produkciju u Beogradu, kao i mnoge druge lokalne kulturne institucije širom zemlje. Ključni donatori savremene vizuelne produkcije bili su Fond za otvoreno društvo i Centar za savremenu umetnost (koji je delovao u okviru Fonda u periodu 1994-1999) koji su obezbeđivali sredstva za produkciju radova i organizaciju izložbi, štampanje publikacija, nabavku tehničke opreme, nastupe domaćih umetnika u inostranstvu i sl. Ovde treba napomenuti i to da inostrane kulturne fondacije uglavnom nisu bile aktivne u Srbiji do 5. oktobra 2000.

Association Apsolutno, *Absolutely dead*, 1995
two trans-oceanic liners, 105 x 16,2 x 13,51 m,
cargo space 5700 t, plastic tape 800 m
with the text: "1995 Apsolutno 0005 Keep off
Absolutely dead"

Adrian Kovacs, *Self-portrait*,
December 25 1989/January 29 1990,
two-channel video installation

dukcija našla u poziciji supstancijalno "opozicione" kulture, kako u ideološkom, tako i u kulturološkom i estetskom smislu.[22] Ova iznuđena deteritorijalizacija najvitalnijih činilaca savremene umetnosti značila je da je ono što se u svetu obično podrazumeva kao "umetnost glavnog toka" u Srbiji funkcionisalo kao "alternativa" hegemonoj kulturnoj paradigmi, iako su njeni nosioci u najvećem delu bili akademski obrazovani umetnici, uz izuzetak određenog broja stvaralaca koji su pripadali krugovima rok i tehno subkulture, alternativnih socijalnih pokreta, digitalne demo-scene itd. Takođe, ovo paralelno polje umetnosti predstavljalo je deo nevelikog fronta građanske kontrajavnosti u Srbiji ali, budući socijalno i politički marginalizovano (što je i pitanje generalnog statusa vizuelnih umetnosti u srbijanskoj kulturi), ono nije bilo izloženo represivnim merama režima kao što je to bio slučaj sa NVO i nezavisnim medijima, već ignorisanju i medijskoj cenzuri (koja je i sama često funkcionisala na nivou slutnje, odnosno novinarske autocenzure). Konačno, brojni eksponenti ove scene (R. Todosijević, M. Tomić, Asocijacija Apsolutno, U. Đurić, T. Ostojić, B. Đurđević, B. Szombathy, Z. Naskovski, da pomenemo samo neke) istovremeno su steki značajnu reputaciju na internacionalnoj sceni, a da je to jedva registrovano u domaćoj kulturnoj javnosti (uključujući i nezavisne medije), pa samim tim nije ni na koji način uticalo na promenu njihovog socijalnog statusa. Drugim rečima, odnos između onoga što Pierre Bourdieu naziva "tržištem simboličkog kapitala" koje uspostavlja sistem čisto estetske, neutilitarne razmene između stvaralaca i recipijenata, i "tržišta ekonomskog kapitala"[23] koje simbolička dobra komodifikuje (a umetnicima obezbeđuje socijalni status), ne samo da nije uspostavljen, već je čak i sama simbolička vrednost ove umetnosti poricana od strane agresivnih mešetara umetničkog tržišta koji su promovisali palanački pikturalni sentimentalizam i toliko obožavanu "kič-fantastiku" kao dominatan kôd savremene umetničke produkcije.[24]

Mesto umetnosti kao mesto simboličke diferencijacije moglo je biti izloženo pohodu realnog samo u situacijama kada bi se u javnom prostoru ospoljilo kao mesto neposredne političke kontestacije i time izgubilo ingerencije sociopolitičke irelevantosti. Ovde imamo u vidu simptomatičan primer hapšenja umetnika i političkog aktiviste Nuneta Popovića koji se od policije brani izjavom da je umetnik i time nesvesno izgovara pretpostavku irelevantnosti ("nevinosti" umetničkog čina), demonstrirajući istovremeno klackalicu ličnog uloga kada su u pitanju umetničke taktike zaposedanja javnog prostora.[25] Iako je javni prostor kroz delovanje mnogih grupa i pojedinaca (akscionističke taktike političkog ometanja grupa Led Art i Magnet, distribucija štampanih materijala grupe Škart,site-specific projekti Asocijacije Apsolutno i dr.) predstavljao važan domen političkog iskaza umetnika, najveći broj intervencija deluje u ravni simboličkog i proizvodi subverzivne znakove bez ekscesa koji bi provocirao imaginarno režima na vlasti.

Međutim, bez obzira na to da li su umetnici za svoje iskaze odabirali javne prostore ili "zaštičene" zone izložbi, dominirala je svest o tome da je ovaj simbolički prostor jedino moguće mesto konstitucije govorne pozicije umetnika, kao i to da je diskurzivna strategija zapravo sastavni deo "kontinuuma egzistencijalnog mehanizma" (Deleuze&Guattari).[26] Ovu "gustinu" prepleta egzistencijalne i diskurzivne strategije

22 Kažemo da je savremena umetnička praksa "uslovno" pripadala dominantnoj kulturi zato što je imala svoje institucionalno definisano mesto unutar sistema umetnosti, mada je, kako je to konstatovao Matičević, "malograđanski konzervativizam", oličen u različitim diskurzivnim formacijama socijalističkog modernizma (u rasponu od enformela i gestualnog slikarastva do geometrijske i asocijativne apstrakcije) i figurativnog slikarstva (poetski realizam i intimizam, slikarstvo prizora, fantastična umetnost), predstavljao dominatnu tendenciju u umetnosti koja je imala značajniju državnu potporu (otkupi, sinekure na umetničkim akademijama i u Akademiji nauka, javni spomenici) ili tržišnu probitačnost. Nakon Titove smrti (1980) dolazi do postepene destabilizacije partnerstva kulturnjačke i partijske birokratije koje je, po R. Močniku, u vreme Titove vladavine držalo područja politike i umetnosti na distanci, favorizujući onu umetnost koja nije uznemiravala postojeći sociopolitički horizont i koja je kao takva proizvodila politički neutralna dela. Vidi Močnik, ibid, 50. Ova destabilizacija, kao deo sveopštih sociopolitičkih procesa slabljenja moći državnog aparata nakon fizičkog iščeznuća njegove ideološke matrice, otvorila je prostor za neposredniju politizaciju umetničke prakse koja je koincidirala sa generalnom liberalizacijom javnog diskursa.

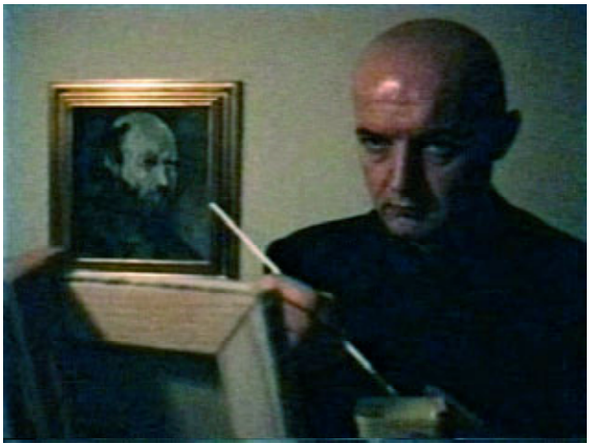
23 Pjer Burdije, *Pravila umetnosti. Geneza i struktura polja književnosti*, Svetovi, Novi Sad, 2003, 203-204.

24 Ovde su posebno indikativne tzv. "TV aukcije" (uključujući i groteskne aukcije oslikanih uskršnjih jaja) kao mesta promocije ove umetnosti, pri čemu su prikupljeni prilozi često namenjivani "našoj stvari", odnosno Republici Srpskoj Krajini i Republici Srpskoj, a ponekad i u humanitarne svrhe.

25 Umetnik je priveden tokom performansa *Rekvijem za Srbiju* 1997. kada se ispred kancelarije Slobodana Miloševića pojavio sa zaklanom svinjom koju je nameravao da mu preda u znak iskazivanja ličnog stava o posledicama njegove politike po državu.

26 U tom smislu, Nicolas Bourriaud, pozivajući se na Deleuzea i Guattarija, zaključuje da umetnička dela više ne možemo isključivo posmatrati kao "slike, skulpture, instalacije" već kao "*površine*, *zapremine* i *mehanizme* uklopljene u egzistencijalnu strategiju". Vidi Nikolas Burio, *Relaciona estetika*, piratsko izadnje Centra za savremenu umetnost-Beograd, 2000, 47.

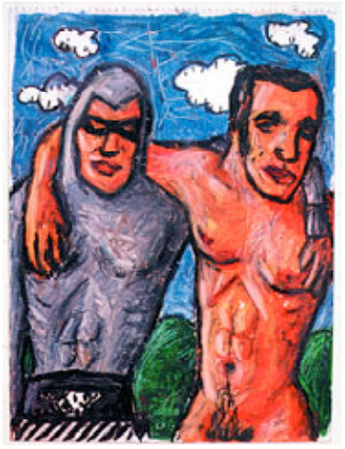

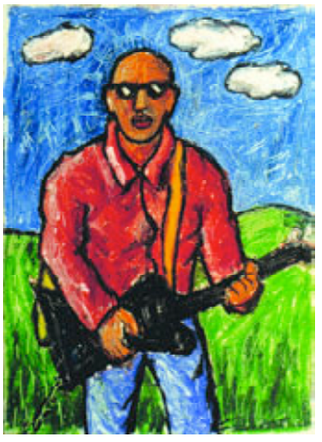

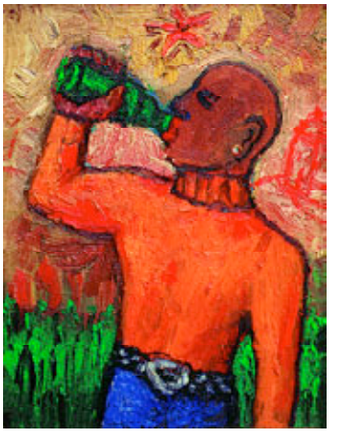

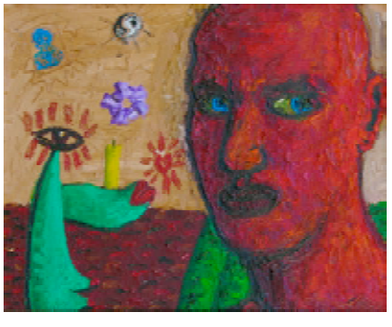

Uroš Đurić, paintings from the series *Autonomism*, 1989–1995
private coll. and courtesy of the artist

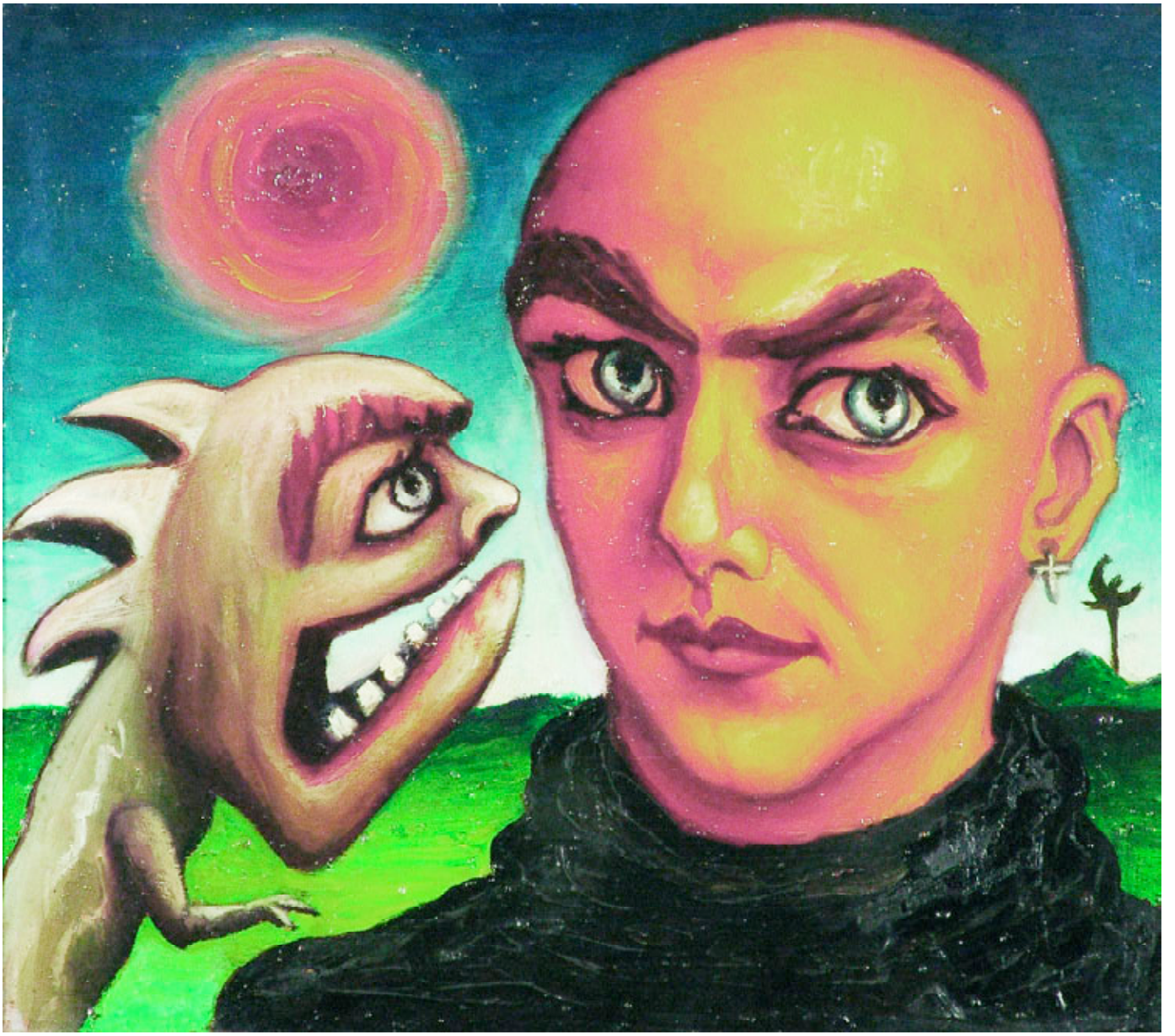

Uroš Đurić, paintings from the series
Non-objective autonomism, 1995–1998
private coll. and courtesy of the artist

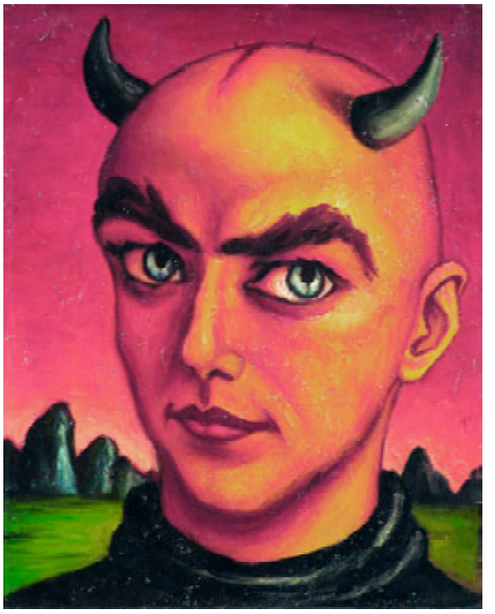

Stevan Markuš, *Untitled*, 1992, oil on panel, 30x33 cm, coll. Ljubomir Erić

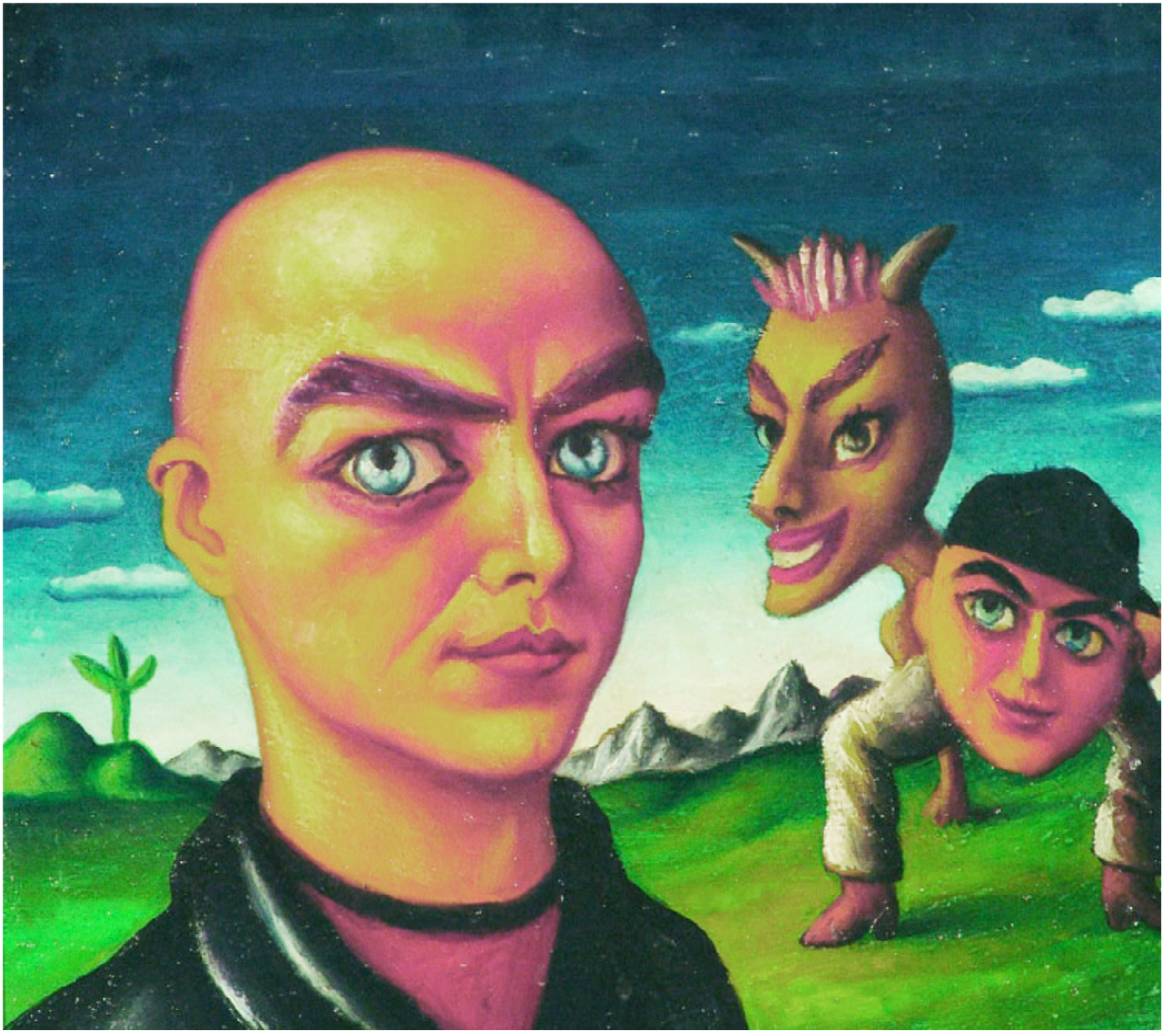

Stevan Markuš, *Untitled*,
oil on panel, 34,5x41 cm,
vl. Ljubomir Erić

←←Stevan Markuš, *Untitled*,
oil on panel,, 59x48,5 cm,
coll. Ljubomir Erić
←Stevan Markuš, *Untitled*, 1992,
oil on panel,, 40x30 cm,
coll. Ljubomir Erić
↓ Stevan Markuš, *Untitled*, 1993,
oil on panel,, 37x30 cm,
coll. Ljubomir Erić

najpreciznije je formulisao Zoran Pantelić, jedan od članova Asocijacije Apsolutno: "Ono što živimo pretačemo u produkciju i na taj način brišemo granicu koja odvaja naše lične živote od profesionalnih aktivnosti kojima se bavimo. Takvim načinom razmišljanja ukazujemo na to da ne postoje granice iščitavanja umetnosti, već da se umetnost može iščitati u bilo kom prostoru. Otuda je i veliki deo naših aktivnosti vangalerijskog tipa".[27]

Ako je metafora "umetnost u zatvorenom društvu" – koju sam svojevremeno upotrebio u istoimenom tekstu – trebalo da označi spregu eksternih i internih destruktivnih procesa koji su doveli do svojevrsne "getoizacije" umetničke scene (koja je u periodu sankcija, kao i za vreme i nakon NATO bombardovanja čak poprimila obrise "robinzonskog sindroma"), onda je ovo faktičko stanje stvari predstavljalo specifičan motivacioni faktor ("privatni fanatizam") koji je promenljivi odnos individualne slobode i društvenih ograničenja razumeo kao potrebu umetnosti da se ponaša *taktič - ki* i koristi sva raspoloživa sredstva, teritorije, procedure i medije kako bi vaspostavila trajektoriju kretanja umetnosti kroz društveni prostor.

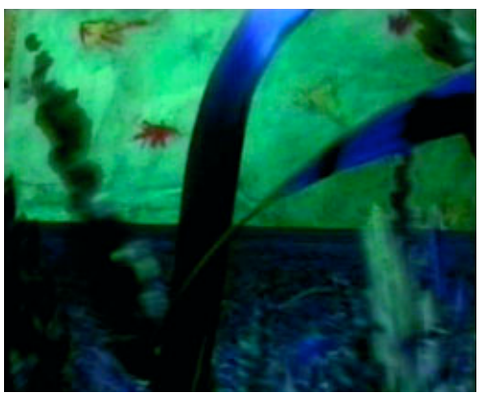
Fikcionalna staništa

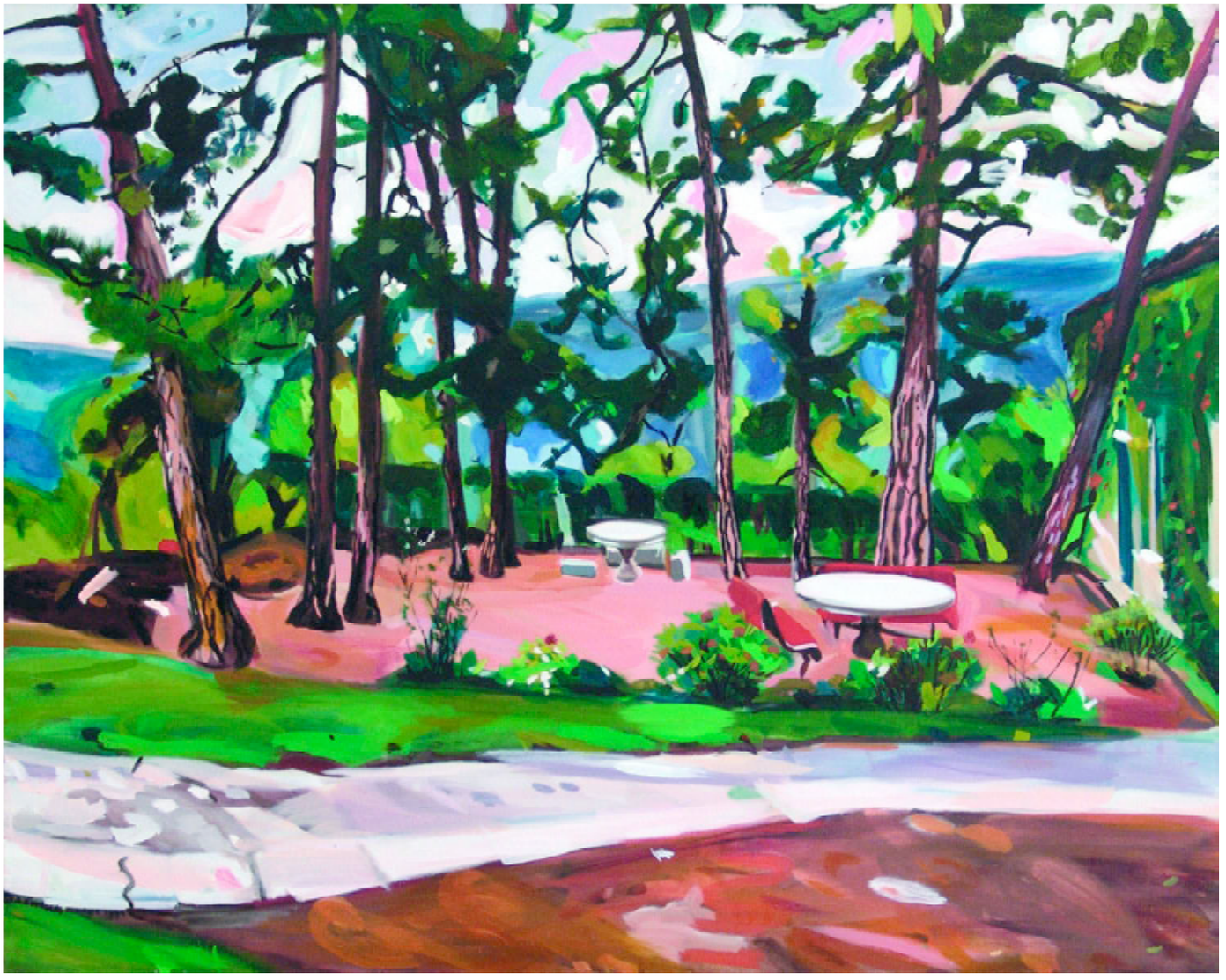
Na izložbi "Jugoslovenska dokumenta '89" bila je izložena i slika pod nazivom *Autoportret* koju je potpisao tada potpuno nepoznati umetnik Adrian Kovacs za koga je u biografskoj jedinici navedeno da živi u Beogradu, a da je rođen u Trbovlju (Slovenija) 1950. Ono što je svima padalo u oči jeste to da je navedena slika zapravo upadljivo loša kopija *Autoportreta* Paula Cezannea iz 1880. koja se čuva u Nacionalnoj galeriji u Londonu. Već sledeće godine, u Zagrebu i Ljubljani predstavljena je izložba "Moskovski portreti" na kojoj su bile izložene slike neobične skupine autora sačinjene od poznatih jugoslovenskih umetnika i grupa (Irwin, Knez, M. Stilinović, Veš slikar svoj dolg?), uličnih portretista iz moskovske ulice Arbat, članova Amaterskog likovnog studija "Jedinstvo" iz Beograda, jednog anonimnog umetnika i već pomenutog Adriana Kovacsa, kao i video-instalacija M. Gržinić i A. Šmid.[28] Izložba je bila koncipirana iz tri međusobno povezane celine: jedan su činile verzije portreta nepoznate osobe s katalogom Maljevičeve moskovske izložbe u rukama, u drugom su bile predstavljene kopije Maljevičeve slike *Suprematizam (8 crvenih pravougaonika)* iz 1915. koja se vidi na koricama pomenutog kataloga, dok su treći segment činile kopije i slobodne interpretacije prethodne dve slike. Iako su se mnogi dvoumili u tome da li da "autora" ovog projekta traže u Adrianu Kovacsu, tzv. "beogradskom Maljeviču" ili u jednom bivšem i zaboravljenom beogradskom umetniku, projekat nije pružio nikakavu informaciju o tome ko bi mogao da bude njegov *spiritus movens*. O čemu se ovde zapravo radilo, osim o očiglednoj i tendencioznoj konfuziji pojmova originala i kopije, profesionalnog umeća i diletantizma, umetnika i amatera? U pitanju je projekat čija interna kauzalnost događaja portretisanja, kopiranja i interpretiranja stvara neku vrstu metasistema umetnosti koji nam ukazuje na to da su nostrifikovane hijerarhije vrednosti unutar sistema umetnosti proizvod simboličke fikcije koja odgovara fikcionalnosti same umetnosti. Ovaj protokonceptualistički projekat pojavio se u vreme kada je apropriacionistička umetnost bila na svom vrhuncu, ali je njegova radikal-

27 Cit. pr. "Apsolutno život i umetnost", *Dnevnik*, 13. novembar 1996, Novi Sad, 17.

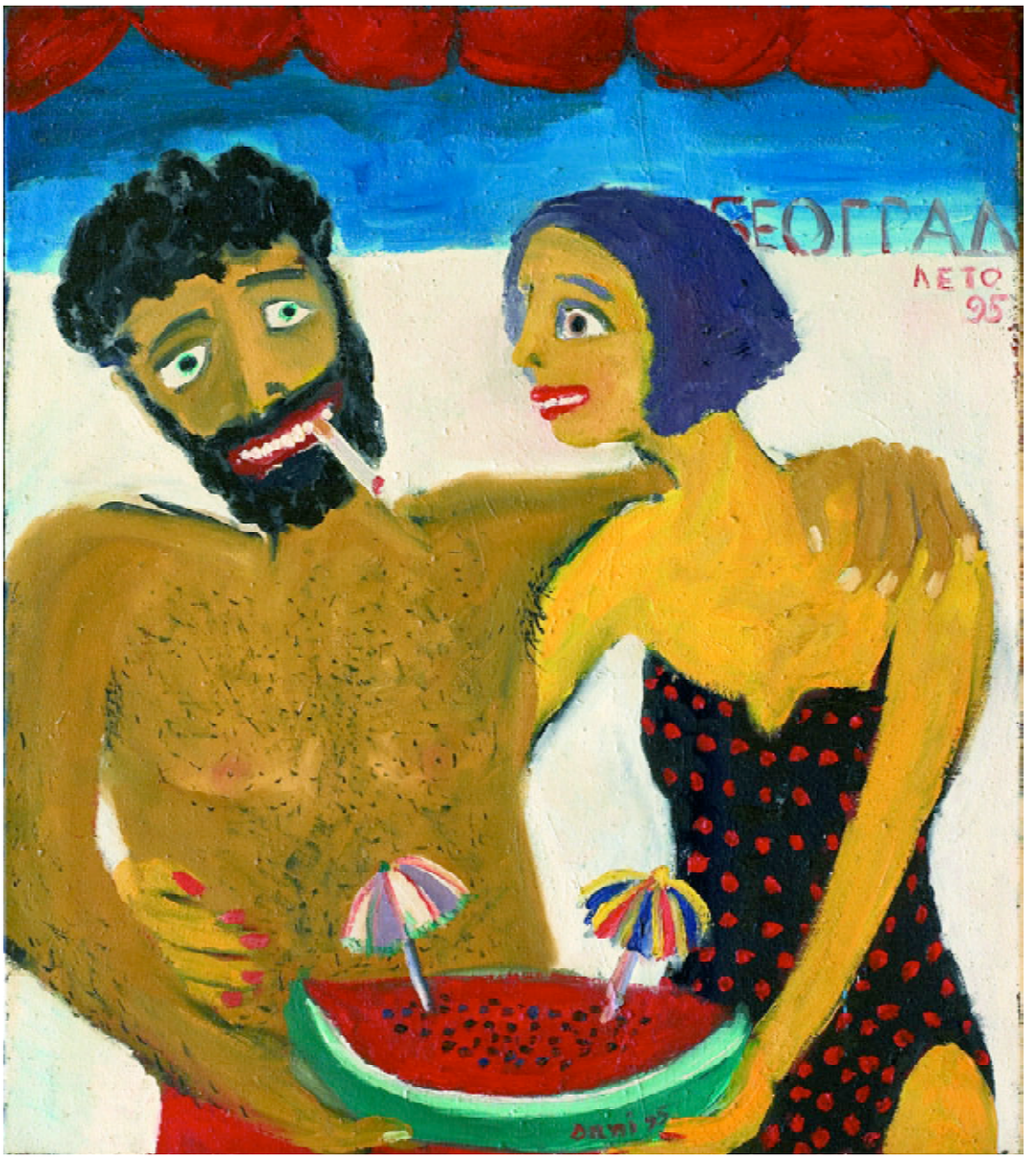
28 Izložba je održana u Muzeju suvremene umjetnosti u Zagrebu oktobra 1990, a potom u Mestnoj galeriji u Ljubljani januara 1991. U katalogu ne postoji nikakav propratni tekst, već samo priča Danila Harmsa "Masterska Hudožnika" koja posredno pruža "uputstvo" za razumevanje izložbe.

Vesna Tokin, *Stars Refugees*, 1997, video, 3'30'' courtesy of the artist

Jasmina Kalić, *Garden, Pines*, 1990, oil on canvas, 140 x 175 cm, courtesy of the artist

Daniel Glid, *Belgrade self-portrait with the arists' wife*, 1995, oil on canvas, 80x90 cm, courtesy of the arist

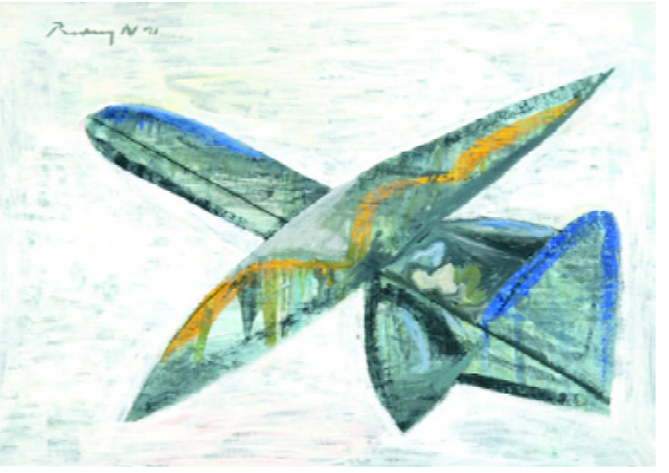
Daniel Glid, *Spin – three*, 1997, oil on canvas, 150x130 cm or 130x150 cm, courtesy of the artist

Predrag Nešković, paintings from the series *War period*, 1991-1992, acrylic on paper, 50x70cm (x49), 30x30 (x4), courtesy of the artist

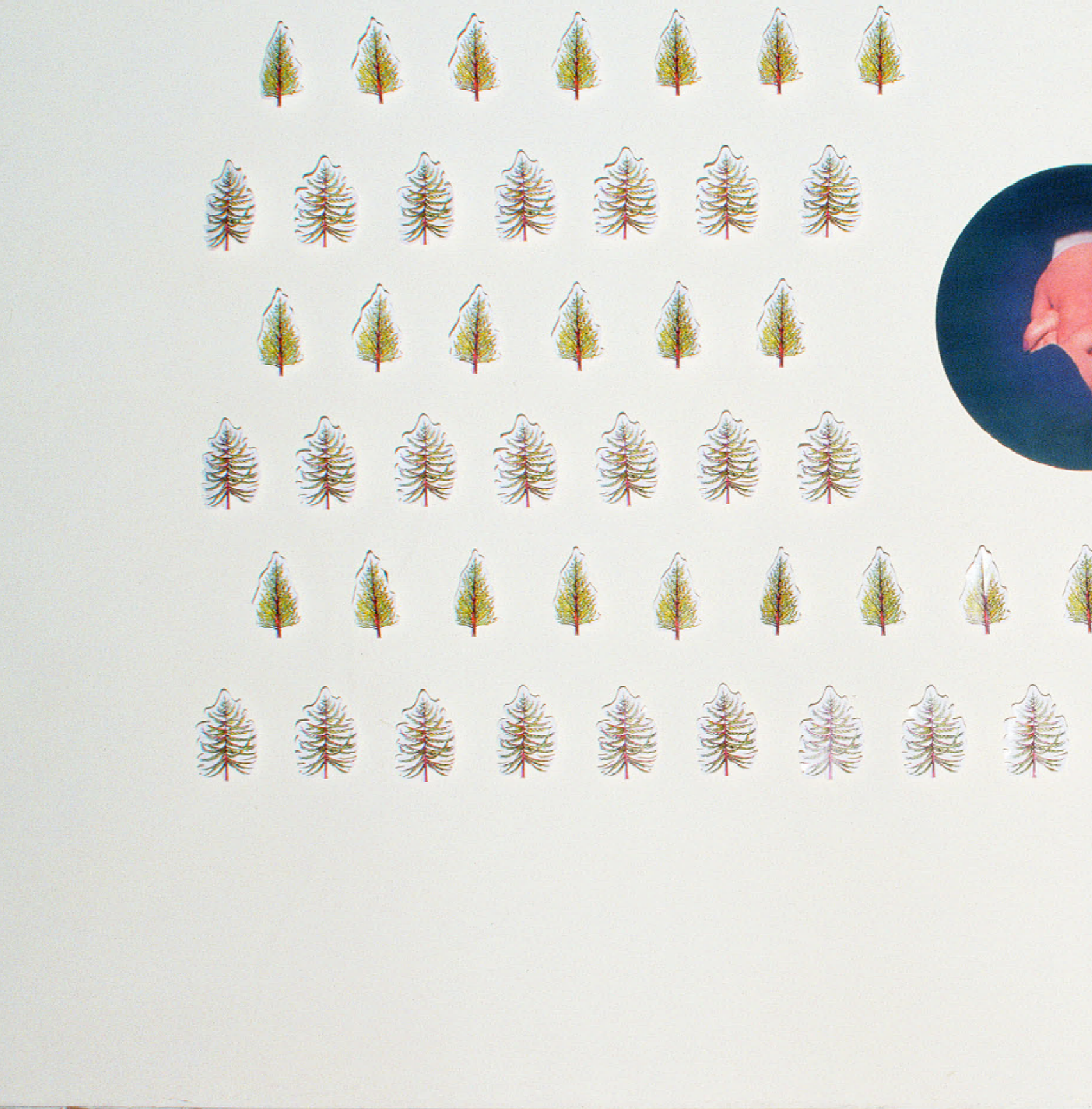

Mileta Prodanović, *Birnam Wood*, 1997, photograph, clock mechanisms, variable dimensions, coll. MOCAb

As I did stand my watch upon the hill,
I look'd toward Birnam, and anon,
methought, The wood began to move.

William Shakespeare,
Machbeth, Act V, scene v, 33-35

nost u odnosu na ovu pojavu počivala na podrivanju "svete tajne" funkcije autora u sistemu umetnosti iskazanu stavom da je "svrha umetnosti da otkriva samu sebe, a prikriva umetnika".[29] Zapravo, Adrian Kovacs se pojavljuje kao utvara koja pohodi sistem umetnosti teatralizujući sam govor, postavljajući se kao vizita „vidljivo nevidljivog" koja za sobom ostavlja diskurzivne tragove dekonstitucije autorstva i nediskurzivne tragove njegovog brisanja.[30]

Interesantno je da u "Manifestu autonomizma" slikari Uroš Đurić i Stevan Markuš iznose sličan stav da "moguća stvarnost" umetničkog dela nastupa onda "kada se umetničko delo kao posledica odvoji od autora i umetnosti kao njegovog uzroka", pri čemu je indikativno i to da autoportret predstavlja dominantan žanr u njihovim opusima, pre svega u Markuševom.[31] Suprotno spektralnoj figuri Adriana Kovacsa, upis umetničkog subjekta u polje slike predstavlja kod Đurića i Markuša ceremoniju vizuelnog isterivanja želja, fantazija i opsesija kao tekstualnih predložaka za konfiguraciju (ne)mogućeg upisa umetnika u sam svet. S jedne strane, Đurićevi fikcionalni svetovi direktno su izvedeni iz popularne kulture i vlastitog iskustva (glumca, muzičara, radio-voditelja, gradskog "lika") i umetnika portretišu kao protobodlerovskog junaka fantazijskog scenarija, kao "drugo lice" koje zastupnički osnažuje njegov Ego. S druge strane, Markuš se u svojim slikama bez naziva pojavljuje kao "treće lice", kao fragilna i introvertna figura koja naseljava zagonetna i pokatkad fantazmagorična staništa u kojima ni jedan element ne može dobiti jasno značenje i razrešiti se za posmatrača. Međutim, Đurićevo slikarstvo je, kako sam ističe, u suštini *konceptualne* prirode jer figurativni jezik upošljava "dvoznačno", i kao ekspresivno sredstvo (podržano gustim, pastuoznim potezima četke), i kao sredstvo regulacije ideje putem jezičkih modela, kao "Dišanov redimejd"[32]. Ovo insistitranje na konceptualnosti slike postaće još evidentnijim u Đurićevom ciklusu "Bespredmetni autonomizam" gde se Maljevičev figurativni suprematizam podvrgava postupku inskripcije neistorijskog autonomističkog subjekta u ikone moderne umetnosti koji na taj način, kako zapaža Stevan Vuković, sebi delegira ulogu agensa "interpretiranja istorijskog nasleđa i stvaranja jezičkih igara koje insceniraju određeni istorijski tok".[33]

Kada objašnjavaju odnos autonomističkog subjekta (rukovođenog "ličnim principom" kao vrhunskim principom autonomizma) spram društvenog sveta Đurić i Markuš u "Manifestu autonomizma" ističu da je "subverzija sposobnost neučestovanja u velikom procesu razvoja i doprinos opštem napretku, zasnovanom na marginalizaciji ljudskih vrednosti i naizgled jasnim ciljevima".[34] S onu stranu specifičnih opredeljenja ove dvojice autora, stanovište aktivnog eskapizma (koje se graniči sa političkim konformizom i socijalnom apatijom) obeležava opredeljenje brojnih socijalnih subjekata koji u katastrofičnom životnom okruženju nametnutu dilemu "otelovljenje ili rascepljenje, otpadništvo ili sudelovanje" (P. Sloterdijk)[35] razrešavaju povlačenjem u "unutrašnja prebivališta" koja pružaju iluziju organskog totaliteta života i blažene samodostatnosti kao integrativnih faktora Ja-ideala. Ilustraciju tog eskapističkog habitusa nalazimo na slici Danijela Glida *Spin tri* koja reprezentuje tipičan politički konformizam socijalnih subjekata čiju idilu na plaži "remeti" ubod "punktuma" političkog u vidu glasila opozicione Demokratske stranke *Demokratija*. Ova slika koja

29 Stav je prenet iz "Trećeg futurističkog manifesta", Društvo anonimnih umetnika, Berlin, 1939. Vidi katalog izložbe "Moskovski portreti".

30 Više o ovom "radu" utvare videti u Žak Derida, *Marksove sablasti,* Službeni list SCG, 2004, 116-117.

31 Uroš Đurić i Stevan Markuš, "Manifest autonomizma", Radio B92, Beograd, 1994.

32 "Niko nije shvatio poentu mog slikarstva. Ja koristim figuraciju kao što je Dišan koristio ready-made. Figuracijom se služim dvoznačno. I nisam figurativan slikar. Ja sam čisti konceptualista".Vidi izjavu U. Đurića u nenaslovljenom tekstu Danijele Purešević, u *Pogled na zid 1994-1996. Umetnici i kritičari*, kat., Radio B92, Beograd, 1996, 24.

33 Stevan Vuković, "Lični umetnički eksperiment", u *Uroš Đurić. Radovi 1989-1979*, Samizdat, Beograd, 1998, 21.

34 *Ibid.*

35 Cit. pr. Dejan Sretenović, "Umetnost u zatvorenom društvu".

se rotira 360° oko svoje ose omogućava četvorostruko rekadriranje istog prizora, ali se u njenom značenju pri tom ništa ne menja osim "razonode" pogleda koji u svakom kadru otkriva isti znak pseudopolitičke svesti oličene u pasivnoj, medijatizovanoj konzumaciji politike, u ovom slučaju kao letnje "razonode". Celokupan opus Danijela Glida i Jasmine Kalić predstavlja, kako je to primetio Jovan Despotović u komparaciji ovo dvoje umetnika, "određenu šifru za tumačenje svog vremena"[36], što znači da "vedra slikovitost" (D. Voss) ovog segmenta beogradske fikcionalne figuracije podjednako govori o fikcionalnom posredovanju slikom i fikcionalnom posredovanju subjektivnosti.

Sasvim suprotan primer upotrebe fikcije nalazimo u *Ratničkom ciklusu* Predraga Neškovića koji, u maniru „lošeg slikarstva", orgiju rata transkodira u njemu svojstvenu "metafiziku blesavila" (R. Konstantinović) koja predstavlja oblik inverzije u polju čitanja slike tako što ne iskazuje lični stav već eksplicira stanovište pretpostavljenog posmatrača – palanačkog ne-subjekta u kojem umetnik vidi tipičnog reprezentanta nacionalne psihe. Tako slike iz ovog ciklusa predstavljaju svojevrsno ogledalo palanačkog infantilizma koji pronalaženjem "sreće u nesreći" (R. Konstantinović), kiča u ništavilu nasilja, idiotluka u ozbiljnosti politike, izgrađuje zaštitni mehanizam izbegavanja bilo kakve odgovornosti prema stvarnosti i prikriva nikada razrešeni sukob sa samim sobom.[37] Stoga Neškovićev *Ratnički ciklus* treba čitati kao "fikcionalizaciju fikcije" gde se jezik fikcije ne koristi kao prvostepeno prekrajanje faktuelne realnosti, već kao drugostepeni, sarkastičan komentar patogeneze socijalne percepcije realnosti.

U instalaciji Milete Prodanovića *Birnamska šuma* – načinjene od foto-fragmenta stiska ruku bračnog para Milošević-Marković i satnih mehanizama na koje su montirane slike drveća koje se pomeraju levo-desno – na delu je upotreba književne metafore u cilju inscenacije socijalne fikcionalizacije matrice sistema moći i aure tremora koja je okružuje. Kao jedini rad u srpskoj umetnosti koji neposredno referiše na Miloševića i njegovu suprugu, *Birnamska šuma* postavlja scenu koja uspostavlja odnos između imaginarnog registra fantazme o jezovitoj despotskoj mašini moći i operativnog registra same te mašine koja moć akumulira neprozirnošću rada svog unutrašnjeg mehanizma i spektralnošću figure samog "despota" koji se u javnosti pojavljuje samo u naznakama, kao parcijalna slika.[38] U ovoj, reklo bi se, "baroknoj" hiperboli, spekulacija o stvarnom funkcionisanju Miloševićevog represivnog aparata inscenira se sistemom vizuelnih indikatora (drveće) koje upućuju na to da postoji neki automat tremora, "nešto" izvan direktno pristupačne pojavne realnosti što nas preteći promatra.

Stanje stvari

"Dobro došli u nadrealan život. Grad u kome je sve dozvoljno i ništa nije dozvoljeno. Gde je sve moguće i ništa nije moguće. Gde sve izgleda normalno, ali ništa nije kako izgleda. Dobro došli u Beograd, grad haosa".[39] Ovim rečima spoljni pogled britanskog novinara Matthew Collina opaža Beograd kao grad ekstremnih kontrasta u kojem zapadni *ratio* ne može da pronađe nikakvu unutrašnju logiku smisla i gde reč "haos" figurira kao metafora sveukupnog poretka stvari u Srbiji devedesetih. Collinova "participatorska opservacija" reflektuje dijalektiku iskustva empatijske soci-

36 Jovan Despotović, "Rezime", u *Rezime*, kat., Muzej savremene umetnosti, Beograd, 1995-1996.

37 Ovu je temu najbolje obradio Radomir Konstantinović u *Filozofiji palanke* koja predstavlja nazobilazno štivo za razumevanje poetike Predraga Neškovića.

38 Politički analitičar Aleksa Đilas je Miloševića opisao kao "kabinetskog političara" koji nalikuje "lideru neke revolucionarne konspiracije i radi u tajnosti, okružen misterijom, neprekidno preokupiran postavljanjem i smenjivanjem članova centralnog komiteta." Vidi Aleksa Djilas, "A Profile of Slobodan Milošević", *Foreign Affairs*, Summer 1993, Vol. 72, No. 3, 81-96.

39 Metju Kolin, *This is Serbia Calling. Rokenrol radio i beogradski pokret otpora*, Samizdat B92, Beograd, 2001, 7. Nešto dalje u tekstu Kolin citira *Lonely Planet* turistički vodič kroz region koji potencijalne posetioce Srbije kratko savetuje: "Izbegavaj". Str.12.

Zoran Todorović, *Noise*, 1998,
video, 30', coll. MOCAb

jalizacije (u krugovima oko Radija B92 i beogradske rokenrol scene) i zadatka tekstualizacije koji bi za zapadnog čitaoca formirao integrisani portret srpskog društva. No, ova, kao i ostale participatorske reportaže (na stranu izveštavanje stranih medija koje se uglavnom jednostrano koncentrisalo na političke događaje i njihove neposredne socijalne efekte), najčešće nisu bili u stanju da kaleidoskop svojih utisaka sistematizuju u interpretativnu matricu koja se ne bi zaglibila u klišeje opozicionih pojmova tipa "nacionalistička" i "građanska" Srbija, "urbana" i "folk" kultura, "sjaj novobogataškog života" i "masovna beda" i sl. Čini se da su u stvaranju ove slike nadrealnih kontrasta u mnogo čemu doprineli i tzv. "nezavisni informatori" iz Srbije (novinari, opozicioni političari, službenici NVO, umetnici i sl.) koji su inostrane posetioce i sami snabdevali informacijma koje su održavale specifična politička gledišta i ograničena socijalna iskustva kojima je izmicala celina poretka stvari obeleženog ne samo objektivnim kontrastima, već i brojnim nelogičkim spojevima, shizoidnim protocima, ambivalentnim znacima i sl.[40]

Video rad Zorana Todorovića *Šum* – snimljen "otvorenom" kamerom za ostavljanje poruka na jednom beogradskom platou, u psihijatrijskoj bolnici i u zatvoru – na najbolji način ilustruje "haotičnu" socijalnu situaciju u kojoj pojam "normalnosti" gubi uobičajne konotacije gubeći se u "šumovima" individualnih performansa koji kameri učitavaju poruke koje su onoliko (ne)očekivane koliko je i sam horizont socijalnih distinkcija (ne)očekivan. U tom smislu i sam umetnik izjavljuje da ove tri pozicije treba shvatiti kao "granične situacije ili tačke orijentacije pomoću kojih je moguće obeležiti čitavo socijalno polje", pri čemu metod snimanja istovremeno obavlja i inverziju u sistemu socijalne reprezentacije koji će anulirati uobičajenu kontrolu reprezentanta (novinara, eksperta, prevodioca) nad reprezentovanima.[41] Takođe, video rad Miodraga Krkobabića *6=36*, snimljen u donekle sličnom paradokumentarističkom maniru, izvodi na scenu marginalne socijalne subjekte (šest prijatelja iz jednog solitera u Kraljevu) koji svoje međusobne odnose i "gubitničke" životne storije u formi "ispovednog" monologa saopštavaju kameri u odsustvu umetnika (koji se i sam pojavljuje kao jedan od aktera). Stvarajući neku vrstu ekvilibrijuma između obraćanja u prvom licu "autentičnih" socijalnih reprezentanata i ciklične montaže koja ove iskaze slaže u formu kolektivnog iskaza mikrozajednice, Krkobabićev video konkretne ličnosti podjednako tretira kao istorijski determinisane subjekte i objekte.

Za razliku od prethodna dva rada, video-instalacija Milice Tomić *Sama* predstavlja formu socijalne reprezentacije u kojoj njeni akteri – turbo-folk diva Dragana Mirković koja peva svoj hit "Sama" u "žanru" video-spota i anonimni igrači preferansa – "izvode" dodeljene im socijalne uloge, pri čemu okvir reprezentacije ni na koji način ne alterira njihov status sekvenci objektivnog iskustva već ih "učvršćuje" kao pregnantne znake socijalne realnosti. Pri tom, jusktaponiranje dve projekcije ne upućuje na manifestnu disjunkciju ne-ikoničnosti banalne svakodnevice i glamurozne ikoničnosti medijske slike, već i na komplementarnost ovih sekvenci iskustva koja specifikuje "ulogu roda" u srpskom dominatno patrijahalnom društvu u datom istorijskom trenutku. Scene zatvorenog sveta muškog nadmetanja i izvođenja pesme koja govori o ženskoj usamljenosti i žudnji komplementarne su zato što maskirna uniforma pe-

40 Ovde pre svega imamo u vidu ideološki termin "Druga Srbija" koji je potekao iz Beogradskog kruga nezavisnih intelektualaca, a koji je trebalo da označi građanski sistem vrednosti i antiratno opredeljenje u opoziciji prema populističkom etno-nacionalizmu i ratnoj euforiji. Ovde na delu imamo primer tipičnog stava koji kombinuje moralizatorski patos i negativistički skepticizam, i koji reflektuje disidentsko iskustvo tipično za istočnoevropske intelektualce o kojem govori i Lóránd Hegyi: "Sa jedne strane, umetnici i pisci, muzičari i filozofi, negovali su *proročku, moralizatorsku*, i često mističko-iracionalnu viziju poziva, koja nije uzimala u obzir ograničen prostor političkog i društvenog delovanja i držala intelektualca u iluziji preteranog, demijurškog kapaciteta da ostvari promenu. Sa druge strane, intelektualci nisu verovali da bi njihove *terapeutske strategije* bile sprovodljive u aktuelnoj praksi i stoga bi se povlačili u svoj poseban, privatni svet estetike ili privatnih mitologija." Lóránd Hegyi, "Central Europe as a Hypothesis and a Way of Life", u *Aspects/Positions. 50 Years of Art in Central Europe 1949-1990*, kat., Museum Moderner Kunst Stiftung Ludwig, Wien, 1999-2000, 9-42.

41 Vidi izjavu Zorana Todorovuća povodom ovog rada u katalogu izložbe "CTRL [SPACE]. Rhetorics of Surveillance from Bentham to Big Brother", ur. Thomas Y. Levin, Ursula Frohne i Peter Weibel, ZKM Karlsruhe/MIT Press, Massachusetts, 2001, 144-145.

Miodrag Krkobabić, *6=36*, 2000, video, 22’ 33’’, courtesy of the artist

vačice funkcioniše kao vizuelni indikator koji upućuje na drugu sliku kao metaforičku scenu rata – domena "dokazivanja muškosti".

Za razliku od videografskih intervencija koje artikulišu alternativni prostor socijalne (auto)reprezentabilnosti, medij fotografije je brojnim umetnicima pružio mogućnost ekstrakcije fragmenata socijalnog iskustva, pri čemu fotografski pogled zapravo konstituiše objekte na koje polaže manifestnu pretenziju za realističkim opisom i objektivnom analizom. Ovde se, naravno, ne radi o dokumentarnoj već o umetničkoj fotografiji koja donekle sledi pravila *deadpan* estetike karakteristične za jednu od dominatnih diskurzivnih tendencija fotografije devedesetih: formalna hladnoća i vizuelna jasnoća, odsustvo vizuelne dramaturgije i emocionalne investicije fotografa, izbegavanje svakog slučaja i precizna kontrola situacije i sl. Fotografije Vesne Pavlović iz ciklusa *Herzliche Willkomen im Hotel Hyatt Belgrad* (naziv preuzet iz natpisa istaknutog na recepciji hotela) nastale su u proleće 1999. u vreme NATO bombardovanja kada je umetnica radila kao foto-reporter za strane izveštače iz Beograda koji su bili stacionirani u hotelu "Hajat". Situacije reprezentovane na fotografijama ne samo da nijednim svojim detaljem ne konotiraju atmosferu ratnog stanja, već joj direktno protivureče slikama svakodnevne rutine hotelskih gostiju (koje su tih dana činili isključivo strani novinari) i koje samo obaveštenog posmatrača upućuju na beogradske hotele kao eksteritorijalne oaze "normalnosti". Takođe, ove su situacije struktuirane kao zatvoreni katoptrički sistemi (odrazi u ogledalu i u vodi) koji ispituju granična područja između objektivne realnosti, konstrukcije fotografskog realnog i pozicije subjektivnog pogleda.

S druge strane, ciklus fotografija Milana Aleksića *Loše održavanje*, nastao tokom umetnikovih putovanja po Srbiji, odlikuje tendenciozni "etnografski pogled" koji registruje svuda prisutne tragove propadanja, nebrige i destrukcije u javnom prostoru. Iako ove fotografije mogu biti tumačene kao svojevrsne vizuelne metafore metastaze socijalnog organizma u celini, njihova formalna doteranost i vizuelna privlačnost stoje u direktnom kontrastu prema sadržaju, što održava koncept raspolaganja fotografijom kao "neutralnim znakom" koji joj omogućava da podjednako deluje i kao autohtona vizuelna predstava i kao čin kritičke socijalne intervencije. Takođe, u Aleksićevim *Mrtvim prirodama*, nastalim u Americi, pogled kamere registruje već konstruisanu identifikaciju "potpuno realnog" sa "potpuno lažnim" a za koju umetnik s pravom konstatuje da je tipična za američku poslovičnu opsednutost "realnošću".[42] Simulakrum prirode reprezentovan na ovim fotografijama figurira, pomalo na način klasičnog slikarstva, kao alegorija gubljenja stabilnog koncepta realnosti, pri čemu fotografska intervencija, u duhu bodrijarovskog kontinuuma hiperrealnog, samo podvostručava ovu igru smrti kroz "privid optimizma" (M. Aleksić) iskazanog u formalnoj lepoti slike.

Sasvim drugačije koncepcije fotografske "registracije" fragmenata društvenog sveta nalazimo u crno-belim fotografijama Ere Milivojevića i Goranke Matić koje nastaju kao plod spontanog fotografskog "lova" na događaje i situacije, kao akcidenti fotografskog imaginarnog koji se tek sekundarnom "obradom" u studiju transformišu u smisaone foto-narative, u koncepte. Foto-instalaciju Ere Milivojevića *Crno i belo oko*

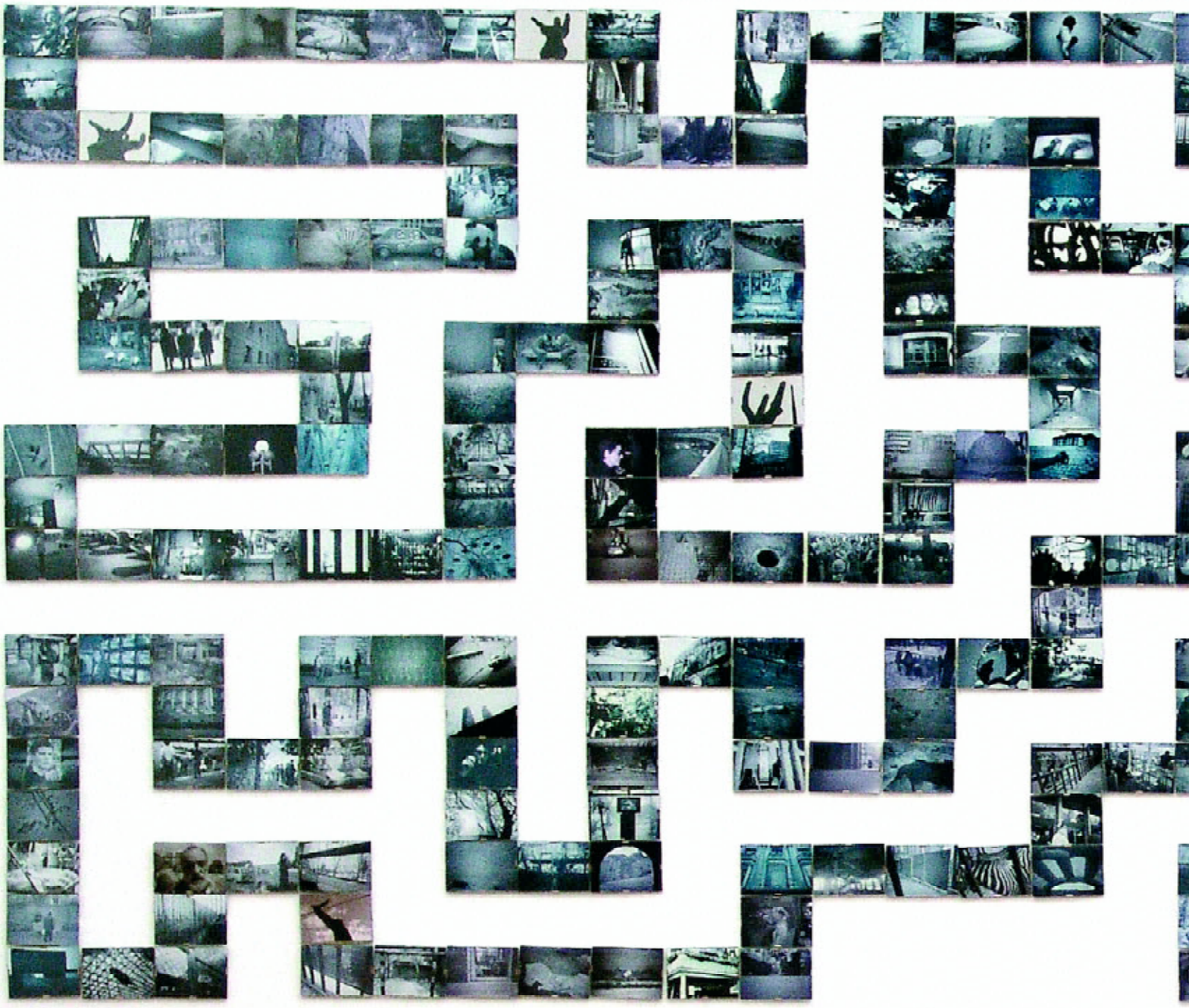
42 O tome više u razgovoru B. Dimitrijevića sa M. Aleksićem, u *Milan Aleksić. Loše održavanje i drugi radovi*, Umetnička galerija "Nadežda Petrović", Čačak, 1998, 5-8.

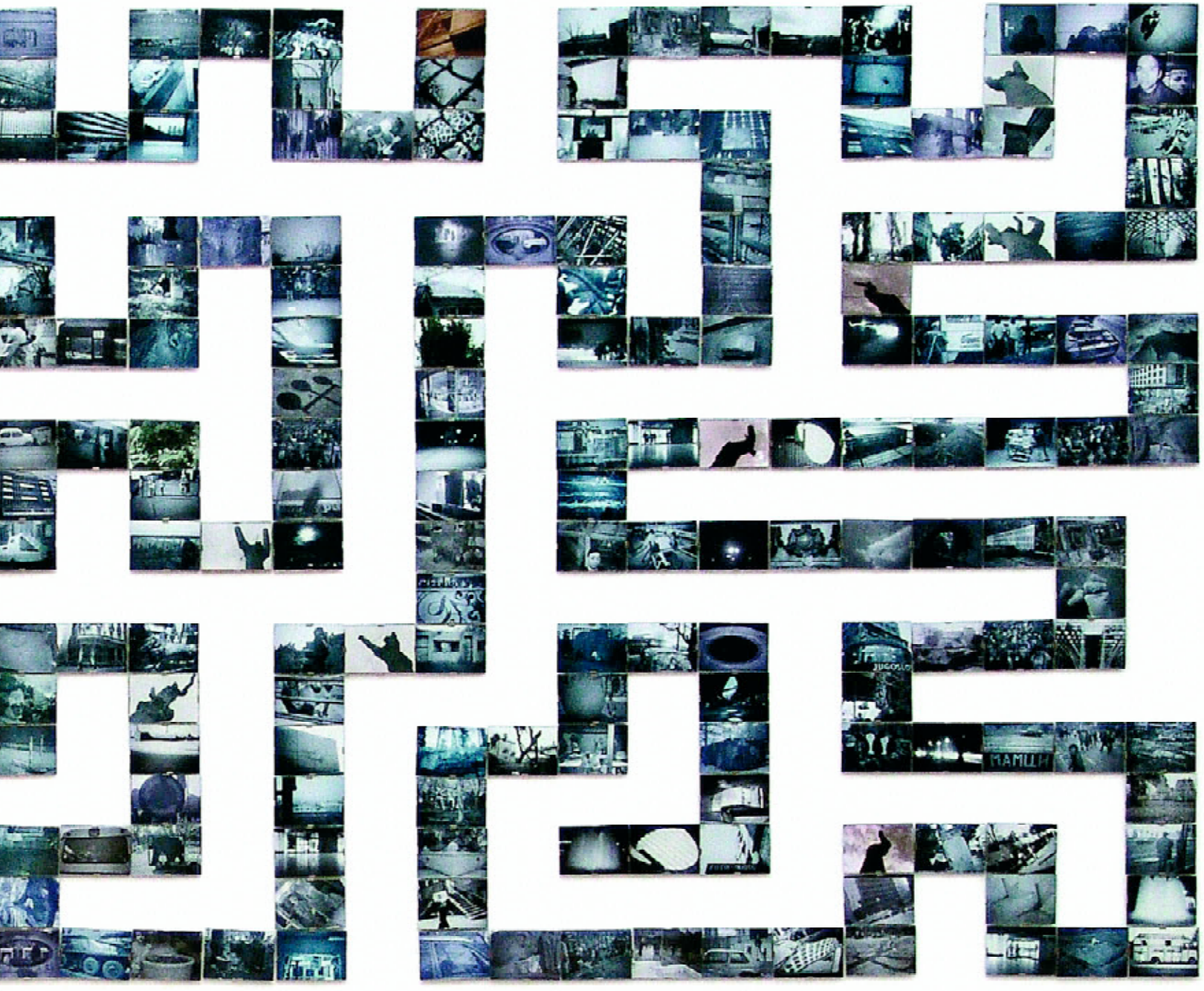
Milan Aleksić, ifrom the series Natura Morte: *Volcano*, 1989-91, photograph, coll. MOCAb

Milan Aleksić, ifrom the series Natura Morte: *Leopards*, 1989-91, photograph, courtesy of the artist

Era Milivojević, *Black and White Eye*, 1995,
photo-reconstruction from 400 postcard size photographs,
variable dimensions, coll. MOCAb

Goranka Matić, *Bela crkva*, 1994, 5 b/w photographs, 50 x 60 cm, courtesy of the artist

43 Sam umetnik svoju deskriptivnu ""izjavu" koja prati instalaciju naslovljava "Sanovnik budnih snova", Vidi *Scene pogleda*, kat., Soros Centar za savremenu umetnost, Beograd, 1995.

44 Vidi Hal Foster, *Recodings. Art, Spectacle, Cultu - ral Poltics*, The New Press, New York, 1999, 128-132.

čini oko 450 fotografija formata razglednice (snimljenih na različitim lokacijama u Beogradu) koje ovaj umetnik, poznat po beciljnim lutanjima gradom, doslovno koristi kao medij nesputane psihotopografske igre simboličkog preuređenja univerzuma opažene realnosti u privatnu semiosferu, u "art-session" (naziv jednog drugog Milivojevićevog rada).[43] Raspoređivanje ovih *snapshot* fotografija u instalaciju meandričkog toka rukovođeno je umetnikovom potrebom da privatnu semiosferu reprezentuje kao moguću trajektoriju kretanja kroz društvenu stvarnost koja se, s obzirom na format razglednice, nameće i kao individualizirani i deklišeizirani "Pozdrav iz Beograda". S druge strane, na fotografijama Goranke Matić – koje beleže trenutke kada beogradski avangardni kompozitor Miša Savić na provincijskom aerodromu snima zvuk aviona u uzletanju – na delu je fotografska konstrukcija modela "želeće proizvodnje" (Deleuze&Guattari) koja telo umetnika čini performativnim katalizatorom energetskih protoka rada dve mašine (aviona i magnetofona) produkcije i registracije buke koja, kao takva, oslobađa sirovu supstancu za umetničku proizvodnju smisla.

Konačno, *Porodica* Zorana Marinkovića predstavlja jedinstven primer socijalne reprezentacije u domenu slikarstva koji posve atipično za umetnost kraja 20. veka "obnavlja" izuzetno značajnu tradiciju socijalno angažovane umetnosti u Jugoslaviji između dva svetska rata. Grupni portret romske porodice kao marginalizovane (diskriminisane) etničke zajednice/socijalne grupe ovde – kroz blagu prostornu distorziju, telesne krivulje i putanje pogleda muškarca i žene upućenih posmatraču – predstavlja oblik moralizatorske reprezentacije koja realistički jezik koristi, nalik istorijskoj socijalnoj umetnosti, kao sredstvo neposrednog „dolaženja" do dekoruma (proleterskog) romskog života. Drugim rečima, ovde na delu imamo formu "uznemiravajućeg realizma" koji romskog Drugog ne izlaže pasivnoj, patronizirajućoj reprezentaciji, već mu dodeljuje ulogu samog subjekta pogleda koji "fiksira" posmatrača i konstituiše se kao nelagodni znak ispoljavanja samosvesti o vlastitom prisustvu kao "tragu" (J. Derrida) odsustva, odnosno o prisustvu koje mu simbolički dodeljuje govorno mesto u društvu putem punoće slikovnog predstavljanja.

Putanje znakova

Pomeranje fokusa umetničkog rada od modernističkog dela kao organskog objekta, koji podrazumeva stabilno jedinstvo označenog i označioca, do dela kao teksta koji kritički istražuje disoluciju znaka i slobodnu igru označilaca u političkim i socijalnim reprezentacijama, činilo je ključnu strategiju one tendencije umetnosti osamdesetih koju je Hal Foster nazvao "poststrukturalističkim postmodernizmom".[44] Refleksije ove tendencije u jugoslovenskoj umetnosti istog perioda sumirao je Valušek pomenutom izložbom "Umjetnost za i protiv. Umjetnost-politika-ideologija", ali je istraživanje kodova produkcije/dekonstrukcije znakova i sinkopa režima značenja predstavljalo važan segment kritičkog umetničkog mišljenja u Srbiji devedesetih iz prostog razloga što je pojavljivanje "šumova" u procesima semioze predstavljalo simptom sveopšte "političke ekonomije destrukcije" koja je zahvatila prostor društvenog sveta.

Destrukcija ne samo referencijalne već i strukturalne vrednosti znaka svoj vrhunac doživela je u vreme galopirajuće hiperinflacije (u periodu sankcija) kada su cene

podizane i po nekoliko puta dnevno i kada je devalvacija dinara kulminirala štampanjem novčanice sa dvanaest cifara, što je proizvodilo paradoks monetarnog znaka koji počinje da funkcinošie kao "shizofreni realitet", kao znak bez koda, ne-znak čija nominalna vrednost samo fingira njegovu faktičku bezvrednost.[45] Shizofrenija monetarnog znaka upućivala je na generalnu entropiju označiteljskih lanaca (npr. proliferacija lažnih "brendiranih" proizvoda tipa *Levis*, *Addidas* i sl.), na cirkulaciju praznih označitelja koje nije bio lišen nijedan segment socijalne prakse ujključujući i znamenja nacionalne kulturne tradicije koja postaju predmetom bezočne političke instrumentalizacije koja u potpunosti anulira njihov izvorni smisao i socijalnu/liturgijsku funkciju. Ako se likovi srpskih svetitelja počnu pojavljivati na etiketama za pivo, upaljačima, hemijskim olovkama, privescima za ključeve i posterima paravojnih formacija[46], onda se tu ne radi samo o praksi komercijalne trivijalizacije već i o nusproduktu fetišizacije nacije koja se pretvara u "Stvar" (S. Žižek), u vrednost veću od same sebe, u robu koja podleže strukturalnim i kombinatornim igrama kontaminacije javnog prostora. Nacionalni simboli se tako prazne od svakog smisla i postaju utvare, nalik spomenicima Neznanog junaka koji su, kako je to utvrdio Benedict Anderson, "hotimično prazni spomenici", prožeti sablastima nacionalističkih zamišljanja.[47] Pri tom, razlika između devalvacije vrednosti monetarnog znaka i nacionalnog simbola je u tome što prvi ne može da prikrije svoju shizofrenu prirodu, dok drugi to uspeva tako što predstavlja objekt projekcije imaginarnih konstrukcija obogaćenih jakim emocionalnim investicijama koje blokiraju mogućnost spoznaje učinka ovog moćnog kôda kolektivne identifikacije koji podjednako kontroliše i subjekte i objekte, isporučujući ih političkoj manipulaciji.

Proces prekodiranja simboličkog poretka u godinama političke disolucije Jugoslavije bio je praćen ikonoklastičkim postupcima uklanjanja znamenja i simbola titoističke ere iz javnih prostora, što je u Srbiji imalo vrednost "zamene jedne slike drugom", odnosno uspostavljanja novog kulta ličnosti oko koga gravitira i novostvoreni simbolički univerzum.[48] Ovo nestajanje titoističkog simboličkog poretka iskazano je u radu *Zvezda i senka* Mirjane Đorđević koji, kako sama umetnica navodi, nije primarno napravljen sa pretpostavkom "političkog iščitavanja", već isto tako podrazumeva različite slojeve značenja koja se oslobađaju u celovitom sagledavanju odnosa između postdišanovskog postupka objektifikacije znaka, tehnološke perfekcije izvođenja, prostorne dispozicije i simboličkog dejstva.[49] Ipak, čini se da ovo simboličko dejstvo iskazano dihotomijom konstrukcije/dekonstrukcije znaka ulazi u prvi plan čitanja dela ne samo zbog neposredne asocijacije na raspad prethodnog simboličkog poretka, već i zbog toga što ukazuje na to kako se totalitet značenja tako moćnog ideološkog simbola može survati do "nultog stepena" koji ga čini pogodnim za reciklažu. Tim povodom Đorđevićeva i govori o pomodnim postupcima konzumerskog prisvajanja komunističkih simbola[50], a sama *Zvezda i senka* odražava tu ambivalenciju recikliranog simbola koji budi asocijacije na pop-artističke strategije estetske purifikacije znaka od njegovog neposrednog ideološkog učinka.

S druge strane, u ciklusu monumentalnih instalacija pod nazivom *Gott Liebt die Serben*[51] koje je u različitim varijacijama izvodio na brojnim velikim međunarodnim

45 Vidi Dejan Sretenović, "Umetnost u zatvorenom društvu".

46 Ovu temu najbolje je obradio Mileta Prodanović u tekstu "Nove forme skrnavljenja" koji se pre svega bavi modalitetima profanacije pravoslavne ikone u vreme vladavine S. Miloševića. Vidi *Novo čitanje ikone*, ur. Dejan Sretenović, Centar za savremenu umetnost/Geopoetika, Beograd, 1999, 157-172.

47 Cit. pr. "Umetnost u zatvorenom društvu".

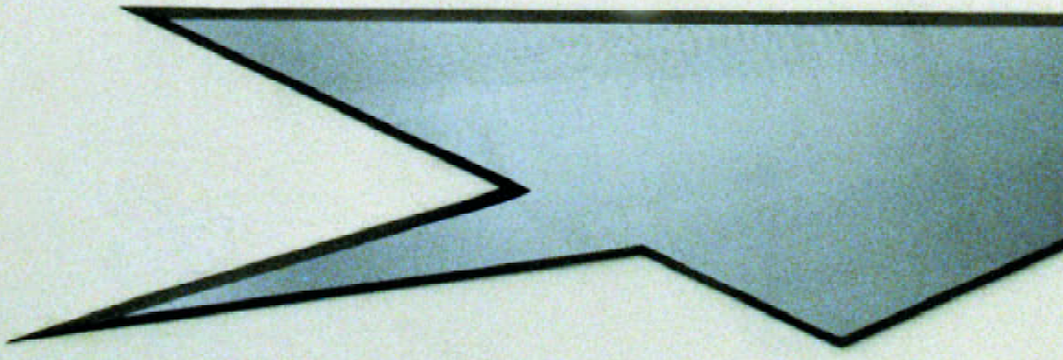
48 Ovo se, naravno, odnosi na populistički kult ličnosti Slobodana Miloševića koji je, kako to primećuje Bojana Pejić pozivajući se na jednog beogradskog satiričara bio "prvi čovek u Jugoslaviji koji je shvatio da je Tito umro". Vidi Bojana Pejić, "'Tito' ili ikonizacija jedne predstave", u *Novo čitanje ikone*, 107-155.

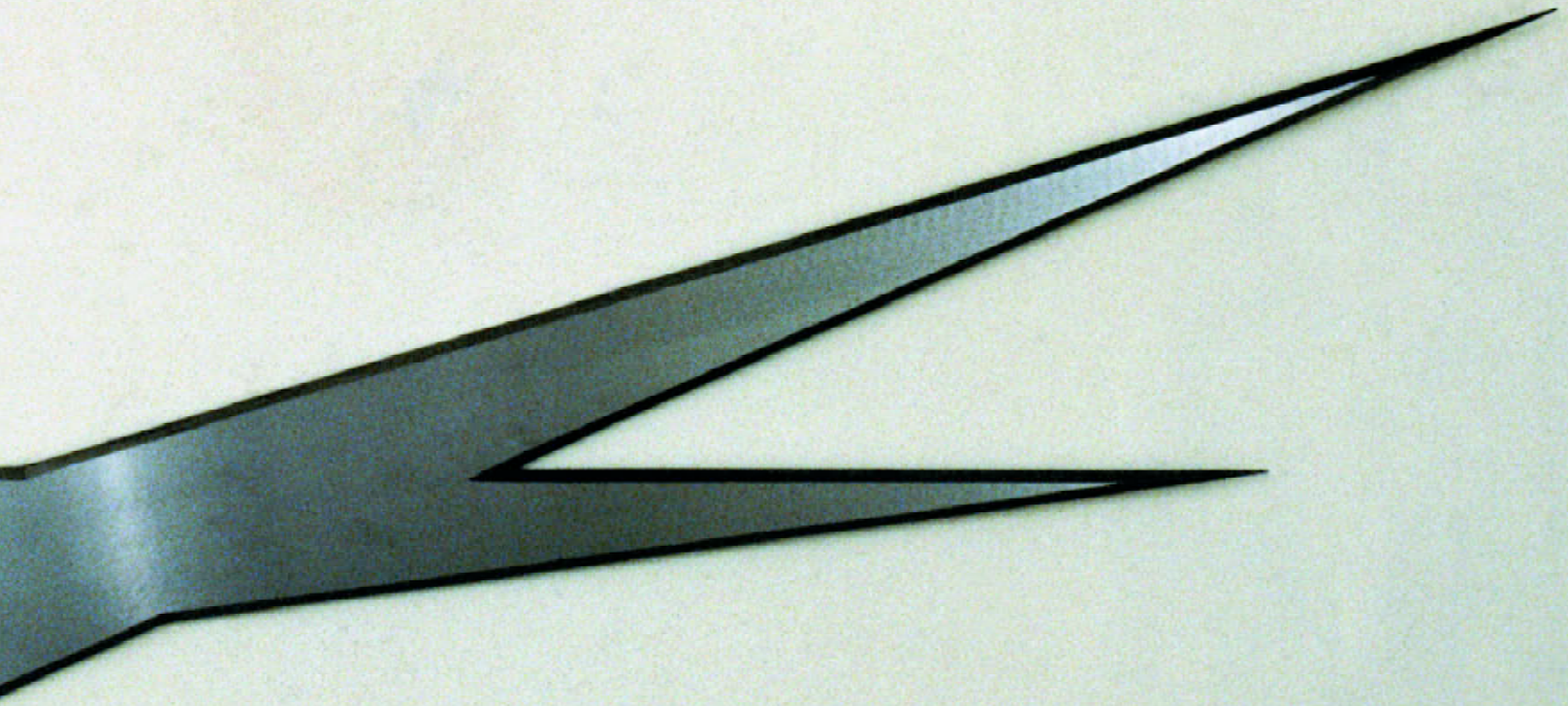
49 Slojevitost ovog rada umetnica je opisala na sledeći način: "Rad je impregniran mnogim značenjima i može da podnese i političko iščitavanje – ne isključuje ga, ali primarno nije rađen samo sa takvom pretpostavkom. Stvar je konteksta u koji se stavlja. Generalno, ja ne verujem u jednodimenzionalno delo. *Gesamtkunstwerk* bi bio moj ideal. I mada je idealno – šta god – utopija, ipak, rad, pored realnih plastičkih i estetskih kvaliteta, ima i ideološku i socijalnu komponentu – pitanje može da bude kog intenziteta i šta je primarno". Cit. pr. "Intervju: Ješa Denegri – Mirjana Đorđević", u *Mirjana Đorđević*, kat., Mirjana Đorđević, Beograd, 2001, 86.

50 *Ibid.*

51 Naziv rada, prema objašnjenju samog umetnika, predstavlja "ironičnu germanštinu" koja pervertira često ponavljanu patetičnu frazu srpskih nacionalista da su "Srbi nebeski narod". Takođe, ovde se u užem smislu bavimo interpretacijom možda najbolje verzije ove instalacije prvi put izvedene u Gracu 1993, a potom rekonstruisane 2002. za potrebe retrospektivne izložbe ovog umetnika u Muzeju savremene umetnosti u Beogradu u čijoj se kolekciji ova verzija i danas nalazi.

Mirjana Đorđević, *Star and Shadow*, 1994, steel; star: 2R 80 x 3 cm, shadow: 300x100x3cm, courtesy of the artist

Dragoljub Raša Todosijević, *Gott liebt die Serben*, 1997/2002, installation, dimensions variable, courtesy of the artist

Dragoljub Raša Todosijević, *Gott liebt die Serben*, 2000, installation from the exhibition Aspects – Positions, Budapest, 2000, dimensions variable
courtesy of the artist

Meine Mutter, n
voller Seele, eine
und Gesundheit in
gelassen hat, straf
zum Nächsten ver
seiner Güte v

Jetzt trägt mein l
ein Stofftuch auf
Menschen bemalt
Beinen irrt sie
schlechten Bra
den Sozialismus

Dragoljub Raša Todosijević,
Gott liebt die Serben, 1993/2002,
installation, dimensions variable
coll. MOCAb

ein liebes Muttilein, eine empfindliche Frau
Witwe, die ihre besten Jahre, ihre Schönheit
n Halbdunkel der Wäschereien des Sozialismus
ite der liebe Gott ohne triftigen Grund, die Liebe
rgessend, die Gnade und die Grenzenlosigkeit
ergessend, grausam mit einer Glatze.

iebes Muttilein des Sommers und des Winters
f dem Kopf, mit zittriger Hand eines alten
sie ihre dünnen Augenbrauen, mit geschwollenen
durch Belgrad, ißt billige Salami, trinkt
dy, verflucht den Gott im Himmel,
auf Erden und ihre grenzenlose Naivität.

Talent, *Underground*, 1995, 4 colour photographs, hillocks, flags, dimensions variable, coll. MOCAb

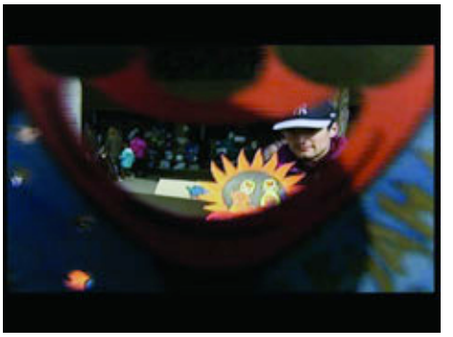

МИКРОБ
ILI
MLADOŽENJA?

DEVOJČIĆI !

MIGEL &
PEDRO

МИКРОБ

ритам
срца

БЕЕЕ!
БЕЕЕ!
БЕЕЕ!

ŠKART

ФРЕНК ЗАПА

Saša Marković Mikrob,
Belgrade Radio-Groom, 1994,
video, 11', courtesy of the artist

izložbama u Evropi tokom devedesetih, Raša Todosijević koristi svastiku kao univerzalni simbol totalitarne svesti koji, u kombinaciji sa ostalim elementima instalacije – uzdignutim nizom stolica, tekstom umetnikove priče "Moju Majku" na nemačkom, zvucima snošaja i titoističke pionirske pesmice (koji se emituju iz diskmena skrivenih u kofama) – formira kompleksan, "nečist" tekst koji ušavljuje pojavnosti hegemonog nacionalističkog diskursa i marginalizovanih "znakova života" koji se izmeštaju po njegovim obodima. Uz to, svastika upućuje i na mehanizme ideološke interpelacije putem nametljvog prisustva ideoloških vizuelnih simbola u javnom prostoru, pri čemu Todosijević koristi kiničku proceduru "kombatantne refleksije" (P. Sloterdijk) tako što traumatičnu ozbiljnost simbola konfrontira sa banalnošću svakodnevnih objekata i fragmentima privatnosti.[52] U tom smislu se ovde ne radi o prostoj dekonstrukciji ideološkog sistema reprezentacije kroz manipulaciju njegovim znakovima, već o konstrukciji strukturalno složene retoričke situacije koja, isticanjem ozloglašenog nacističkog simbola u prvi plan, uznemirava savest liberalno-humanističkog subjekta pred i dalje vidiljivim tendencijama fašizacije svakodnevnog života.[53] Bez sumnje, *Gott Liebt die Serben* predstavlja najsnažniji i internacionalno najprepoznatljiviji politički iskaz srpske umetnosti devedesetih i centralno mesto svake rasprave o njenim (ne)osvešćenim etičkim izazovima.

Za razliku od Todosijevića i Đorđevićeve koji upošljavaju ideološke simbole, beogradski umetnik Talent u foto-instalaciji *Underground* izmišlja potencijalne vizuelne oznake za podzemnu železnicu kojima uspostavlja metonimijsku vezu između ovog životnog neksusa velikih urbanih sredina i podzemlja kao mesta akumulacije tragova smrti (što je kontinuirana opsesija ovog umetnika) – odbačenih i trulih predmeta, fragmenata raspadnutih tela, fosilnih ostataka... Talentovo "podzemlje" otvara prostor simboličke razmene znakova smrti i života koji – suprotno Baudrillardovom tumačenju rada ekonomije smrti u zapadnim društvima – ne ukida, već do zazora pojačava njihovu "međusobnu opčinjenost" koja odražava specifičan "rad" ekonomije smrti u Srbiji u kojoj realno života i imaginarno smrti zamenjuju mesta.[54]

S druge strane, Saša Marković-Mikrob svojim maskama (koje koristi u instalacijama, performansima, javnim akcijama, foto-sesijama u uličnim automatima) proizvodi znakove diferencijacije kojima podjednako dodeljuje funkciju apotropejskog objekta i figure "kazivača" koja ispisuje njegovu hroniku sociopolitičke zbilje, personalnih subkulturnih svetova i urbanih mitova (sebe voli da predstavi kao "urbanog guslara").[55] Mikrobove maske kao objekti "performansa likova" (*character performance*) u javnom prostoru nosioce maski udružuju u neku vrstu neformalne zajednice "meke urbane gerile" čija provokacija funkcioniše u ravni karnevalskog i solipsističkog iskazivanja promene identiteta kao političkog čina otpora nametnutim identitetima (sve ovo pokazano je u njegovom video radu *BG radio mladoženja*).

"Tela koja nešto znače"[56]

"Ješćemo travu", glasio je ciničan odgovor jednog srpskog političara na pitanje novinara kako će građani SR Jugoslavije preživeti uvođenje međunarodnih sankcija (1992), što je značilo najavu uvođenja regulatornog mehanizma upra-

52 Termin "kinizam" ovde koristim u smislu Sloterdijkovog određenja koje sam eksplicirao u tekstu "Umetnost kao društvena praksa", u *Hvala Raši To - dosijeviću*, kat., Muzej savremene umetnosti, Beograd, 2002, 20-21. Vidi takođe Peter Sloterdijk, *Kritika ciničkog uma*, Globus, Zagreb, 1992, 108-116.

53 Ovome ide u prilog nelagodnost (da ne pominjemo pogrešna razumevanja) sa kojom je rad prihvatan u nekim evropskim sredinama, a posebno u Berlinu gde je prvi put izlagan na izložbi "Focus Belgrad" u Galeriji IFA 1998. Takođe, vredi napomenuti da se izvesna nelagodnost osetila (pogotovo u domenu medijskog izveštavanja) i prilikom njegovog izlaganja u Muzeju savremene umetnosti 2002.

54 Vidi Žan Bodrijar, *Simbolička razmena i smrt*, Dečje novine, Gornji Milanovac, 1991, 149.

55 O svemu ovome više u "Saša Marković-Mikrob", u Zoran L. Božović, *Umetnost '80-ih i '90-ih u Beogradu*, ur. Jasmina Čubrilo, Remont/Beopolis, Beograd, 2001, 38-45.

56 Naslov poglavlja preuzet je iz istoimenog srpskog prevoda naziva knjige Judith Butler *Bodies that Matter: On the Discursive Limits of "Sex"* u izdanju Samizdat B92, Beograd, 2001.

vljanja materijalnom egzistencijom građana koja postaje najvećom "žrtvom" prisile kolektivne identifikacije sa proklamovanim Miloševićevom politikom "uspravnog gledanja svetu u oči".[57] Drugim rečima, umeće preživljavanja kao umeće odricanja od blagodati materijalne egzistencije podržava kleronacionalističku fantazmu "nebeskog naroda" koji individualno materijalno telo "denaturalizuje" isporučujući ga apstraknoj mašini proizvodnje kolektivnog tela Nacije koje se definiše kao istorijski uslovljena, "trajna struktura" zasnovana na binomu viktimizacija -heroizacija. Tela žrtava rata (leševi i izbeglice kao traumatski belezi "ugroženog" tela nacije) i tela srpskih ratnika u maskirnim uniformama (kao fantazmatska "oklopljena tela" po K. Theweleitu) – koja dominiraju medijskim reprezentacijama tokom ratova u Hrvatskoj, Bosni i na Kosovu – postaju ključnim simboličkim figurama ideala nacionalne homogenizacije koja individualno telo svodi na atom nacionalnog organizma, na inertnu i amorfnu masu podložnu ideološkim insckripcijama koje pervertiraju istinske "užase realnog".[58] Utapanje individualnog tela u kolektivno telo nacije (iskazano i kroz masovne političke skupove, verske ceremonije, nošenje nacionalnih znamenja i sl.) posledica je radikalne politike izmeštanja tela iz sfere tela-kao-subjekta u sferu tela-kao-objekta koje samo kroz nasilje simboličkog dodatka *sliku* tela (reprezentacija) transformiše u *viziju* tela (konstrukcija) kao materijalne formacije ideologije, kao automatona potčinjavanja.

Telo kao automaton kolektivnih rituala potčinjavanja pojavljuje se u video-instalaciji *Ritam* Vladimira Nikolića koja reprezentuje pet osoba koje se uz zvuke tehnomuzike krste, pri čemu su figure projektovane u prirodnoj veličini što je aluzija na donji niz portreta u pravoslavnom zidnom slikarstvu. Nikolić se koristi procedurom dvostrukukog kodiranja da bi uz pomoć muzičke indukcije transa opisao "trans poistovećivanja" kao krug ideološke prisile ponavljanja koja, parafrazirajući Lacana, nije samo znak da je subjektivizacija izostala, već je ona sama izvorište tog izostajanja, odnosno dobrovoljnog potčinjavanja. Ako je trans poistovećivanja, kao navodi Michel Leiris, odnos "između duha koji takoreći deluje i pojedinca na koga se takoreći deluje"[59], onda ovde na delu imamo blasfemičnu sliku profanacije religijskog transa koji "takoreći" deluje (akteri performansa snimljeni u realnom vremenu povremeno "ispadaju" iz ritma i pokušavaju da ga ponovo "uhvate"), kao što svaka ideologija svoj učinak pre svega proizvodi tako što interpeliranjem "ulazi u glavu" subjekta koji spontano "prihvata" njene ideje i refleksivno ih sprovodi u praksi.

S onu stranu socijalnih regulatornih mehanizama konstrukcije tela/subjekata, postavlja se pitanje mogućnosti uspostavljanja alternativnih diskursa koji pitanje personalnog identiteta neće razrešavati konstrukcijom nekakvog protejskog sopstva, već artikulacijom činova manifestovanja neposlušnosti kao graničnih područja iskustva telesnosti u odnosu na eksterni svet. Dobar primer takve prakse predstavlja "performans otpora" (*resistant performance*) Tanje Ostojić pod nazivom *Lični prostor* u kojem umetnica, tela potpuno pokrivenog belim mermernim prahom, stoji nepomična poput kipa pred posetiocima izložbi tokom otvaranja. Ovaj rad je postulirao nekoliko važnih, binarno struktuiranih tema (pitanje granice između unutrašnjeg prostora intime i spoljašnjeg prostora javnosti, odnos između snage prisustva živog tela i snage slike tela oličene u spomeniku, korelacije između nagosti i ranjivosti tela itd.), ali se čini

57 Ovakvi i slični iskazi "nacionalnog ponosa" tipični su za Miloševića još od početka njegovog uspona na vlast, ali će oni posebno dobiti na važnosti tokom predizborne kampanje za predsednika SR Jugoslavije u decembru 1992. kada je pitanje sankcija predstavljalo jednu od ključnih političkih tema. U toku kampanje Milošević je u jednom govoru rekao i sledeće: "Dobro znamo da Srbija neće trpeti patnje ni od gladi, ni od hladnoće, a neće umirati ni od straha". Vidi Slavoljub Đukić, *On, Ona i mi*, Radio B92, Beograd, 1997, 141.

58 Teze iznete u ovom paragrafu predstavljau delimičnu preformulaciju teza koje sam izneo u tekstu o telesnoj umetnosti u Srbiji devedesetih "The Body Lost and Regained", u *Body and the East. From the 1960s to the Present*, kat., ur. Zdenka Badovinac, Moderna Galerija, Ljubljana, 1998, 79-80.

59 Cit. pr. Žilber Ruže, *Muzika i trans*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci/Novi Sad, 1994, 41. Ovde treba istaći i to da je *Ri - tam* jedini rad u srpskoj umetnosti koji, kroz predstavljanje kao kolektivni ritual ,"apostrofira" ulogu Srpke pravoslavne crkve u mehanizmima ideološke indoktrinacije.

Vladimir Nikolić, *Rhytm*, 2001, video installation, 10', coll. MOCAb

Neša Paripović, *Crossing*, 1994, b/w photograph, 105x95 cm, coll. MOCAb

da je Branislav Dimitrijević pravilno primetio (u svojoj političkoj interpretaciji ovog rada) da je zahtev Ostojićeve za "ličnim prostorom" u stvari zahtev za "heterogenim subjektom konstruisanim-u-opoziciji", odnosno agonističkim subjektom koji svojom ćutnjom izjavljuje vlastitu nelagodnost da deluje u hostilnom okruženju i bude subjektom kulturne i političke promene.[60] U tom smislu, telo umetnice transformiše se u diferencijalni znak koji, dovodeći u neposrednu korelaciju egzistencijalni i socijalni prostor, nelagodom svoje prezentnosti iskušava mogućnost umetničkog subjekta da anemičnom "društvu statista" (G. Debord) ponudi simbolički model ekološkog preobražaja subjektivnosti.

Posve drugačiju dispoziciju tela kao diferencijalnog znaka od Ostojićeve ponudio je Neša Paripović koga u foto-performansu *Ukrštanje* (koga odlikuje atmosfera nalik onoj u ranim Fellinijevim filmovima) vidimo kako, lica zaklonjenog šeširom, u teatralnoj, "žonglerskoj" pozi, posmatra lebdenje u vazduhu loptice koju je upravo bacio u vis. Umetnik se ovde povlači na pusti prigradski drum i u potpunoj socijalnoj izolaciji izvodi enigmatičnu igru čiji nam je smisao nedokučiv, ali koja, zamrznuta pogledom kamere, konstituiše pregnantni trenutak transformacije praznog mesta realnosti u simbolički prostor umetničke igre. Drugim rečima, Paripović ovde, na tragu De Certeauove distinkcije mesta i prostora, remeti "stabilnost" mesta kao skupa fiksiranih elemenata uz pomoć "preseka tela u pokretu" koje aktuelizuje želju subjekta za "praktikovanjem mesta" kao nužnog preduslova davanja smisla njegovom bivanju-u-svetu.[61] Dok je prostor iskaza Ostojićeve heterogen i relacionistički, dotle je Paripovićev prostor iskaza modularan i spekulativan, i kao takav iskazuje njegov tipični habitus zasnivanja umetnosti kao bihejvioralne prakse, kao flanerije.

Jedan drugi konceptualni umetnik, Balint Szombathy, u performansu *Waver-Hommage to the Last Video Artwork* sedi za stolom i, uz nazdravljanje, sa posetiocima ispija votku dok se preko njegovog tela projektuju slajdovi performansa 35 internacionalno priznatih video umetnika, sve to uz muziku i vokalni performans Milana Mumina, frontmena novosadske rok-grupe Love Hunters. U balkanskim tradicijama, ispijanje alkoholnog pića "za dušu" uz zvučni signal kucanja uobičajen je (parapatetični) ritual odavanja počasti mrtvima, u ovom slučaju projektovanim "duhovima preminulih" umetnika. Szombathyjevo povraćanje nesvarene tekućine u prethodno razbijen ekran televizora na kraju performansa ima vrednost katarzičnog kraja (pijanstva, estetske paradgime) u kojem se telo umetnika – shvaćeno kao "živa metafora" interakcije tehnologije, umetnosti i života – dekontaminira od toksične tekućine vraćajući je na "đubrište" tehnologije koja se više ne pojavljuje kao utopističko oruđe emancipacije umetničkog subjekta, već kao disutopijski znak njegove smrti. Ovaj participatorski, neoluditski performans odlikuje snažna intonacija "apokaliptičkog realizma" za koji Vladimir Kopicl pronalazi paralele u avangardističkim strategijama "kreacije formi kroz destrukciju i disocijaciju sa vidljivom, transparentnom površinom sveta".[62]

Odražavajući sasvim drugačiju politiku raspolaganja telom, foto-rad Zorana Naskovskog Peta dimenzija autoportretiše umetnika u stanju jutarnje erekcije uvodeći pitanje prepleta "realne anatomije" (K. Silverman) penisa i vrednosti falusa kao trans-

60 Vidi Branislav Dimitrijević, "Pain on both sides (Tanja Ostojić, *personal space*)", u *Manifesta 2*, kat., Luxembourg, 1998, 116-117.

61 Vidi Michel de Certeau, *The Pracitice of Everyday Life*, University of California Press, Berkley/LA/London, 1997, 117.

62 Kopicl se pri tom poziva na ruskog teoretičara Mihaila Epsteina. Vidi nenaslovljen tekst Vladimira Kopicla o ovom performansu u *After the Wall. Art and Culture in post-Communist Europe*, kat., vol. II, Moderna Museet, Stockholm, 1998, 201.

Tanja Ostojić, *Personal Space*, 1996,
marble powder on the floor (500x500 cm), performance, duration 2h
II Yugoslav Biennial of Young Artists, Konkordija, Vršac
courtesy of the artist

Tanja Ostojić,
Personal Space, 1996,
photo: Saša Gajin
courtesy of the artist

Tanja Ostojić, *I'll be Your Angel*, 2001,
four days performance (with Harald Szeemann),
Plateau of Humankind, 49. Venice Biennial
courtesy of the artist

photo: Borut Kranjc

Balint Szombathy,
Waver – Hommage to the Last Video Artwork,
performance, 1997,
Ludwig Museum,
Budapest (2002),
music, lyrics and vocal:
Milan Mumin
courtesy of the artist

Balint Szombathy, *Chimneys (Gone With the Wind)*, 1998, performance, 18", courtesy of the artist

Dragana Žarevac, *Perfect Marriage*, 2001, video, 3’25’’, courtesy of the artist

Nikola Pilipović and Marija Vauda, *Inselfment*, 1997, video, 11', music: Darko Matković, courtesy of the artists

Zoran Naskovski, *5th or Good Morning Mr. Courbet*, 1998, cibachrome, 50 x 74 cm, courtesy of the artist

cendentalnog označitelja koji proizvodi imaginarni efekat sublimacije uživanja u plimi seksualne energije u izvantelesno iskustvo "pete dimenzije" – u sublimno umetnosti. Dok je penis u erekciji opsceni, parcijalni objekat koji je kao takav moguć samo u reprezentaciji (pornografiji), falusni označitelj omeđuje područje označivog koje se prostire izvan neposredne slikovne proizvodnje i kao takav nije «deo tela već celina, nije imaginarni efekat već ishodište svih imaginarnih efekata"[63], objekat ekstrapolacije muškog narcizma u transcedentalno, nepredstavljivo i ekscesno iskustvo prelaženja vidljivih telesnih granica. Konačno, Peta dimenzija predstavlja muški subjekt kao nezaštićeni i pasivni objekat pogleda (što je tradicionalno mesto rezervisano za umetničke reprezentacije ženske seksualnosti) gde "subjekat pozira kao objekat da bi bio subjektom" (B. Dimitrijević)[64], da bi uspostavio epistemski uslov svog pristupa svetu koji počiva na proigravanju granice između telesne granice ega i njegove imaginarne elaboracije koja uspostavlja relaciju prema drugom i prema izgradnji estetskog objekta.[65]

Posvećnost Naskovskog istraživanju interelacija slike, pogleda i tela dolazi na drugačiji način do izražaja u instalaciji *No Knocking* koju čini prisvojena fotografija Shirin Neshat ispred koje su postavljena dva viseća polutransparentna ogledala koja podjednako vrše funkciju "ekrana" za projekciju portreta žene i ogledala za upis odraza posmatrača u polje vizuelnog događaja. Polutransparentna ogledala obrazuju jedan "gladak" (G. Deleuze) skopički prostor u kojem se subordiniranost objekta subjektu pogleda destabilizuje kroz preklapanje vektora površine i dubine, tj. kroz dinamičnu interakciju optičkih intenziteta refleksije i transparencije. Semantička struktura ovog rada inklinira Lacanovoj teoriji o asimetriji oka (mesto subjekta) i pogleda (mesto objekta) tako što posmatrača konstituiše kao funkciju pogleda Drugog, kao eluzivni entitet koji mora biti "pronađen" od strane pogleda Drugog da bi mogao da odredi vlastite koordinate orijentacije u svetu. S druge strane, kulturološki posmatrano, ovaj portret islamske žene unosi prekid u hegemoni, zapadnjački skopički prostor objektifikacije/egzotizacije Drugog tako što se ispoljava kao "antiorijentalistička" autoreprezentacija koja se ne može disciplinovati i koja se kao takva ispoljava kao figura dijaloški konstruisanog identiteta.

Nasilje i slika

Dok je zapadna teorija nakon Prvog Zalivskog rata 1991. naširoko raspravljala o fenomenu "čistog rata" kao *infotainemnt* serijala u kojem realno rata ustupa mesto medijskom simulakrumu rata, na prostorima bivše Jugoslavije iste godine započinje "prljavi rat" u kojem se nijedan zločin ni neljudski postupak nije prikrivao već do opscenosti vizuelizovao, kao što je to bio slučaj sa već pomenutim reprezentacijama "tela nacije u ratu". "Opscenost počinje upravo kada više nema spektakla, kada nema scene, kada sve postaje prozirnost i neposredna vizibilnost" napisao je J. Baudrillard sasvim drugim povodom[66], ali se čini da je ova konstatacija itekako podatna za deskripciju medijskog pokrivanja rata u srpskim medijima koji realnost rata ne "udaljavaju" od gledalaca kroz njegovu estetizovanu spektakularizaciju, već je najčešće amplifikuju u formi naturalističkog, traumatskog "prekomernog predstavljanja"

63 "U astralnoj projekciji ljudska duša navodno napušta telo da bi putovala na druga mesta, obično da bi komunicirala sa duhovnom oblašću likovnih umetnosti. Ovaj proces je sredstvo duhovnog pročišćenja". Cit. pr. Zoran Naskovski, "Experience the 5th Dimension. Out-of'-Body Experience – Art of Astral Projection", u *Moški/Male,* kat., Galerija sodobne umetnosti Celje, 2001, 62.

64 Cit. pr. Džudit Batler, *Tela koja nešto znače. O diskurzivnim granicama 'pola'*. Samizdat B92, Beograd, 2001, 114.

65 Cit. pr. Branislav Dimitrijević, "Trans-/Trance ili putovanja po intenzitetu", u *Zoran Naskovski. Po - slednji izlaz*, kat., Zoran Naskovski, Beograd, 1997, 25.

66 Žan Bodrijar, *Fatalne strategije*, Književna zajednica Novog Sada, 1991, 42-57.

lišenog bilo kakvih etičkih obzira. Čini se da nijedan drugi umetnički rad u Srbiji devedesetih nije tako direktno uveo traumu rata u polje umetničkog diskursa kao što je to slučaj sa videom Dragane Žarevac *Očaj/Le deuil* u kojem dominiraju strahotni prizori masakriranih leševa preuzetih iz televizijskih izveštaja. Ovde na delu imamo postupak tendencioznog, videografskog "ponavljanja" ovog "prekomernog predstavljanja" iskazanog u "pornografiji" pogleda montažnog stola koji prosto priziva traumatski ubod (Lacanov *túche*) slike pojačan muzičkom matricom "sonornih znakova smrti" u vidu hladne instrumentalne verzije popularne titoističke pesme "Jugoslavijo, narod te slavio" i naricaljke "Smrt majke Jugovića".

Perverzna koalicija slike i nasilja u srpskom medijskom pejsažu postala je svima šokantno transparentnom juna 2005. kada je na televizijama širom sveta emitovan video-snimak streljanja grupe zarobljenih Muslimana u Srebrenici koji su snimili sami egzekutori – članovi srpske paravojne formacije. (U jednom trenutku snimatelj čak traži od egzekutora da prekinu streljanje kako bi promenio kasetu!?). Ovakvu korelaciju organizovanog nasilja i politike proizvođenja dejstava, najpreciznije je opisao Jean-Luc Nancy: "Nasilje se uvek ispoljava kroz neku sliku... Nasilnik hoće da vidi svoj trag na onome na šta se obrušilo, a nasilje se i sastoji u ostavljanju takvog traga. Upravo se u naslađivanju tim vidljivim dejstvom i ostvaruje onaj 'višak sile' kojim definišemo nasilje"[67] Snimak iz Srebrenice u prenosnom smislu ukazuje na to da je medijska slika rata u Srbiji aktivno "participirala" u zločinima tako što je organizovala vidljivo uživanje u nasilju, što je proizvela kolektivnu "metastazu uživanja" (S. Žižek) koja nastaje kao posledica hotimične malverzacije simboličkim poretkom kroz reifikaciju znakova (rata, nacije, lidera). Paradoksalno ili ne, medijski diskurs rata i političkog terora predstavljao je "najtransgresivniju" diskurzivnu formaciju na javnoj sceni koja je istovremeno zastrašujuća i fascinantna u svojoj slobodnoj igri negativnosti bez pravila (a koja bi pojavu kontradiskursa neutralisala tako što ga je diskvalifikovala kao vrstu "krađe uživanja", odnosno "antipatriotizma" u terminima nacionalne TV). Sve izrečeno možda pruža odgovor na pitanje zašto je u Srbiji napravljeno svega nekoliko umetničkih radova koji direktno referišu na rat/nasilje i njihove reprezentacije, odnosno zašto je bestidna opscenost medijske slike nametala umetnicima komplikovan zadatak "otvaranja" kanala disruptivnog toka značenja koji bi tu opscenost učinio "razmenljivom" na planu ideološke kontestacije.[68]

Najbolji primer takve intervencije nalazimo u video-instalaciji *XY ungelöst. Rekonstrukcija zločina* Milice Tomić koja, uz pomoć telesnih retoričkih figura, kritički referiše na ubistvo 33 građanina albanske nacionalnosti u vreme masovnih političkih demonstracija na Kosovu marta 1989. godine (što je jedini primer izjave nekog srpskog umetnika o državnom teroru na Kosovu). Odnos između zločina i njegovog (ne)vidljivog traga, kolektivne moralne anestezije i ponovnog izvođenja traume zločina na scenu, esencijalne identifikacije sa nacijom "po krvi" i konstruisane identifikacije sa Drugim po prisili savesti (svi "glumci" su protagonisti beogradske umetničke zajednice), uvodi gledaoca u "vrtoglavicu" (M. Tomić) političkog realnog i mehanizama upravljanja identitetima. Postavljene pod uglom od 90° i međusobno odmaknute u prostoru, dve projekcije izazivaju "nervozu pogleda" koji, kako navodi Branimir Stojanović u in-

67 "Slika i nasilje", u Žan-Lik Nansi, *Abas Kjarostami. Očiglednost filma*, prir. Ana Samardžija, Institut za film, Beograd, 2005, 97-106.

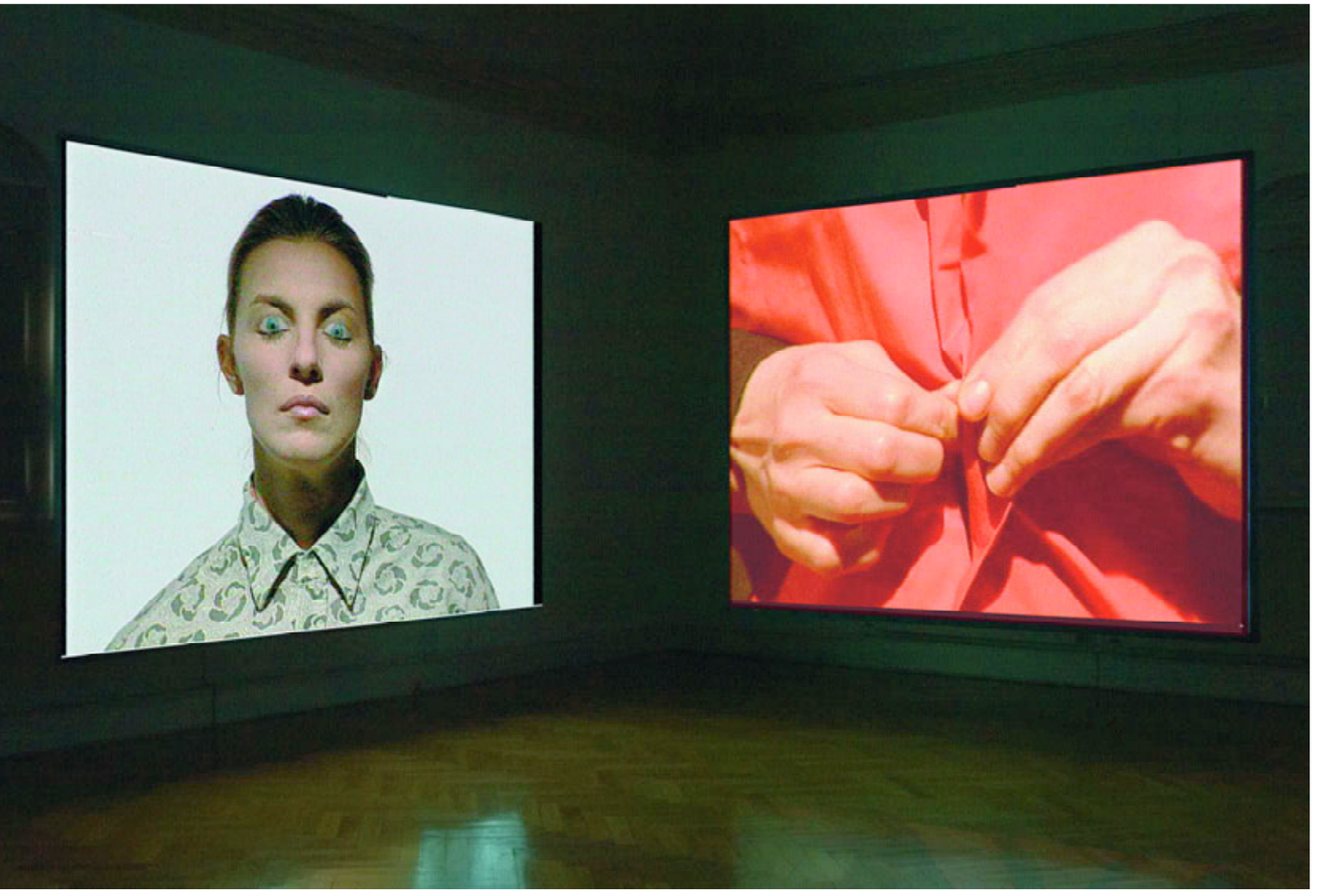
68 Ovde je interesantno citirati simptomatičan odgovor Mrđana Bajića na pitanje o tome kako se politička (a samim tim i ratna) zbivanja održavaju na njegov rad: "Pa svi smo valjda, ovde i sada, pred tim paničnim izborom između banalnog uplitanja u tekuću politiku koja je toliko užasno, obespokojavajuće, prisutna i bojazni da prosto ostanemo slikari mrtvih priroda dok se oko nas dešavaju mrtvi ljudi. To je dilema koju imam, takođe." Cit. pr. Zoran L. Božović, *Likovna umetnost osamdesetih i devedesetih u Beogradu – Razgovori*, Beograd, 1995, 25.

Vesna Vesić,
Wash My Face and I'll Be Whiter Than Snow, 1998,
video, 7'
courtesy of the artist

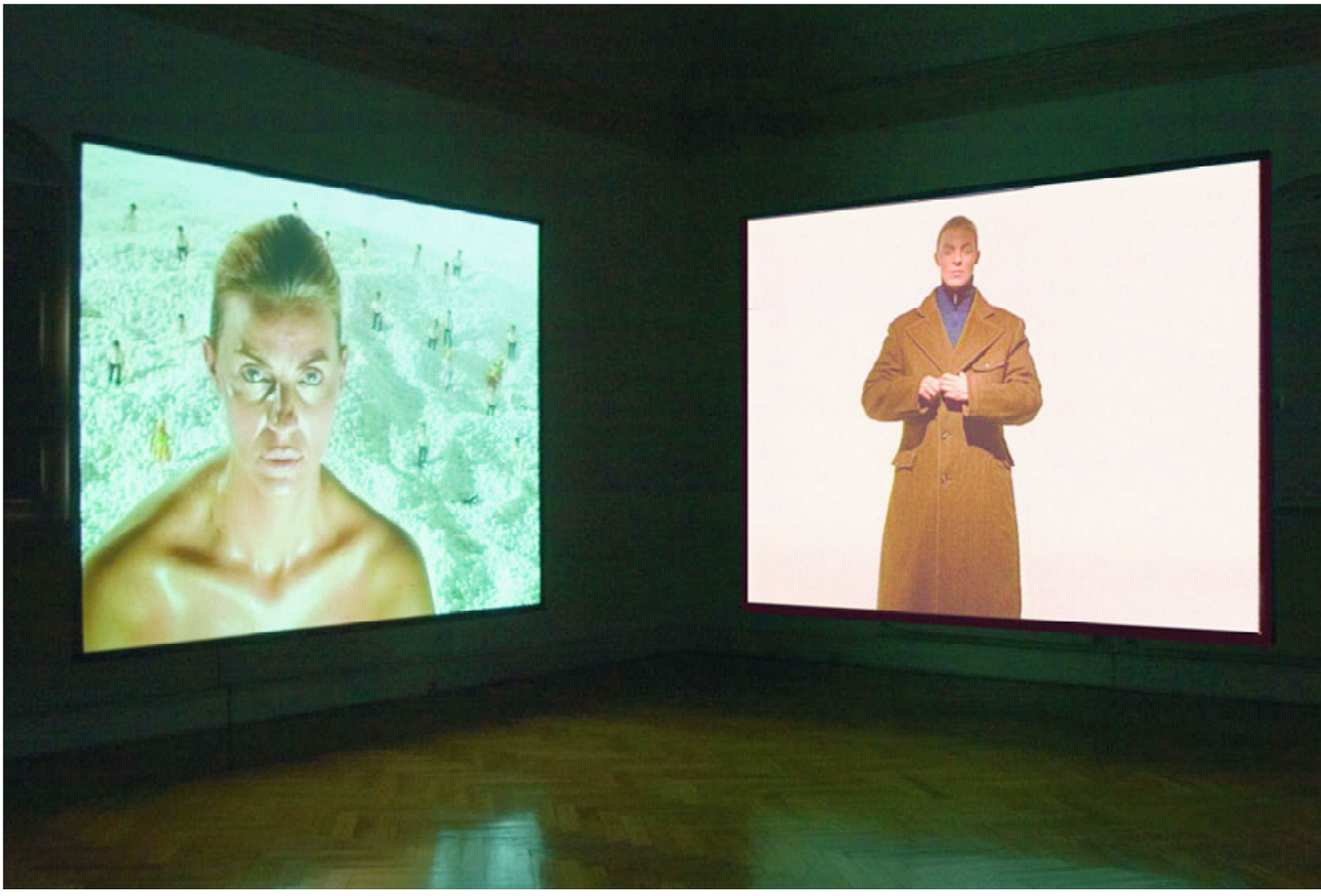

Dragana Žarevac, *Le Deuil*, 1996, video, 5'20'', courtesy of the artist

Milica Tomić, *xy ungelöst –reconstruction of the crime*, 1996-97, video installation, 13', coll. MOCAb

Association
Apsolutno,
Instrumental, 1997,
audio installation
on the telephone
answering machine,
courtesy of the artists

[redacted]

[redacted]

[redacted]

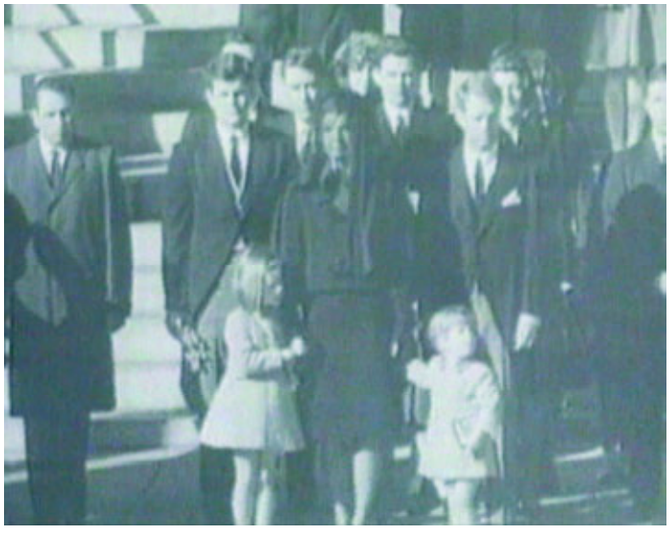
Association Apsolutno, *Good Evening*, 1996, video, 8', coll. MOCAb

RAIUNO
Hubert GAY COUTTET
AKTUELL

Zoran Naskovski, *Death in Dallas*, 2000–2001, video installation, 17', courtesy of the artist

terpretaciji rada, "signalizira imerziju u domen žrtvovanja tako što posmatrača stavlja pred izbor"[69] između neme "participacije" u zločinu (iskazanu pogledom koji posmatra "žrtve" na jednom ekranu) i neme "introspekcije" odnosa prema zločinu (posredovane zatvorenim/otvorenim očima umetnice na drugom ekranu).

Sa pitanjem medijske slike rata neposredno je povezano i kompleksno pitanje stanja informacije, odnosno načina na koji informacija iluminira, transformiše ili izmešta ono što nazivamo realnošću. Ovo pitanje postavlja i zvučna instalacija *Instrumental* Asocijacije Apsolutno koja Morzeovom azbukom kodirani tekst pesme "Lili Marlen" konvertuje u zvuke pucanja i rafalne paljbe i postavlja kao poruku na telefonskoj sekretarici koja se aktivira pozivom na telefonski broj. "Na taj način", piše u izjavi Asocijacije povodom ovog rada, "poruka je predstavljena na isti način kao i svaka druga informacija koju emituju javne službe"[70], ali s tom razlikom što njena nepodnošljiva, bučna redundantnost stoji u službi upotrebe najekstremnije lingvističke metafore rata s pretpostavkom da je domen jezika ključno područje kontestacije oficijelnog diskursa rata. Ova zvučna instalacija sledi misao J. G. Ballarda koji je u svom *Projektu za rečnik XX veka* pod odrednicom "rat" napisao: "Najzad postoji mogućnost da se rat porazi na lingvističkom planu: ako je rat ekstremna metafora, možemo ga poraziti tako što ćemo izmisliti metafore koje su još ekstremnije".[71] Rečenica Hanne Schigule "Ali to je samo pesma" preuzeta iz Fasbinderovog filma *Lili Marlen* i citirana na kraju poruke, odražava tipično stanovište samoobmane naivnog političkog subjekta koji nije u stanju da razluči da se lepota i teror nalaze u istoj, međusobno podsticajnoj perverznoj koaliciji.

Video Asocijacije Apsolutno *Dobro veče* zasniva se na duhovitoj montaži početnih sekundi televizijskih vesti snimljenih sa kanala širom sveta koje prezenteri na raznim jezicima otvaraju istoimenim pozdravom (u pitanju su tzv. "udarne" večernje vesti).[72] Pri tom, šifra mnoštvenosti (jezik, izgled prezentera, mizanscen) se posve ironično koristi da bi se ukazalo na jedinstvenu performativnu funkciju univerzalnog jezika TV vesti koji, kako bi Roland Barthes rekao, nije ni progresivan ni reakcionaran, već je jednostavno "fašistički" zato što se ospoljava kao "sila Zakona" oko koje se organizuje sistem socijalnog znanja, verovanja i potrošnje vremena. Pojavljivanje prezentera srpske, hrvatske i bosanske televizije u ovom videu takođe ukazuje na to da je "rat u slikama" istovremeno vođen i medijski kao "rat slikama", gde je preovlađujuća nacional-televizijska "norma parcijalnosti" (H. Turković) svojom patetičnom formulaičnošću i ritualizovanim ponavljanjem ključnih interpelacijskih termina sebe zasnivala kao "mistični glas" autoriteta Nacije.[73]

Na kraju, video instalacija Zorana Naskovskog pod nazivom *Smrt u Dalasu* kombinuje dokumentarne snimke vezane za događaje oko ubistva Kenedija sa zvučnom matricom epskog "opisa" istog događaja koji je hercegovački guslar Jozo Karamatić opevao u tradicionalnom desetercu. Za razliku od *Dobro veče* koji istražuje univerzalne kodove značenja u "glokalnoj" medijskoj sferi, efekat glokalizacije je u videu Naskovskog iskazan kao "dupli horizont na kojem se temporalnost i prostornost međusobno podstiču u formiranju posve osobenog skupa političkih i kulturnih odnosa"[74]. Međutim, da bi ovaj dupli horizont sučeljavanja dva disonantna kôda narativne repre-

69 Branimir Stojanović, "Mère-Version", u *Milica Tomić*, kat., Galerie im Taxispalais, Insbruck, 2000, 49-52.

70 Asocijacija takođe u izjavi objašnjava da je "radijska najava na početku poruke preuzeta iz Fasbinderovog filma *Lili Marlen* i odnosi se na istorijsku činjenicu da je ova pesma prvi put emitovana sa Radio Beograda 1941." Vidi "Instrumental", *Il godišnja izložba Centra za savremenu umetnost-Beograd*, kat., CSUB, 1997, 250. Kao specijalni projekat u okviru ove izložbe, *Instrumental* je tokom njenog trajanja bio postavljen na telefonskoj sekretarici u kancelariji CSUB.

71 J. G. Ballard, "Project for a Glossary of the 20th Century", u *Incorporations*, ur. Jonathan Crary i Sanford Kwinter, Zone Books, New York, 1995, 269-279.

72 Više o ovom radu i video-produkciji Asocijacije Apsolutno videti u Dejan Sretenović, "Apsolutno vremenska mašina", u *Apsolutni izveštaj*, kat., Muzej savremene umetnosti, Beograd, 2002, 6-15.

73 Ova "norma parcijalnosti" obuhvata nekoliko subnormi koje Turković navodi sledećim redom: uspeh nacionalne politike, pravednost nacionalne borbe, dehumanizacija neprijatelja, nacionalna unifikacija, agresivnost prema opoziciji. Vidi Hrvoje Turković "Partiality and Non-Partiality in News Programmes – War and Peace Prime News Programmes on Croatian Television", u *Media & War*, ur. N. Skopljanac-Bruner, S. Grdelj, A. Hodžić, B. Krištofić, Centre for transition and civil society research-Zagreb/Agency Argument-Belgrade, 2000, 261-275.

74 Cit. pr. Irit Rogoff, "The Where of Now", u *Time Zones. Recent Film and Video*, kat., Tate Modern, London, 2004, 84-98.

zentacije istog događaja uopšte bio moguć, potrebno je da umetnik zauzme poziciju konzumenta-producenta raspoloživih kulturnih artefkata čiji virtuelni, medijatizovani susret, omogućen postupkom "montaže-atrakcije", aktuelizuje posve novi događaj čiji strukturalni efekti proizvode i novi milje odnosa. Iz tog razloga *Smrt u Dalasu* je neka vrsta izjave o fikcionalnom prekrajanju ili "potkradanju" (De Certeau) univerzalnog, dokumentarističkog kôda narativizacije kojim lokalno-imaginarno uspostavlja ambivalentnu diferencijaciju koja konstituiše neki "treći prostor" značenja lociran na samoj granici uspostavljanja dijaloga/hijatusa ova dva modaliteta narativizacije.

Enigma objekta

"Vremenom sam se oslobodio prohteva da na otpad odlazim sa bilo kakvim predumišljajem, smatrajući to samo korisnom vežbom, treningom u prirodi materijala, jednim od načina da doprem do svoje gomile, do opipiljivog okruženja, održavajući intuitivnu vizuelnu kondiciju."[75] Ove reči vajara Zdravka Joksimovića upućuju na otpade, a naročito buvlje pijace, kao važne materijalne i imaginativne resurse umetničke proizvodnje velikog broja beogradskih umetnika. S jedne strane, ova tendencija recikliranja, reprogramiranja i kolekcioniranja isluženih predmeta odražava generalni trend koji Nicolas Bourriaud imenuje "umetnošću postprodukcije" koja ništi tradicionalnu razliku između produkcije i konzumacije, primarnog i sekundarnog objekta, pri čemu buvlje pijace kao haotično fantazmagorični rasporedi objekata, postaju "dominatne umetničke forme devedesetih".[76] S druge strane, umetnička fascinacija buvljim pijacama u Srbiji nije u toj meri plod objektivne materijalne oskudice i sveopšte ekonomije bede koja buvlje pijace čini centralnim institucijama socijalnog preživljavanja, već pre svega potrebe da se u haosu svakodnevice uspostave trajektorije individualnih prolaza kroz "funkcije-znakove" (R. Barthes) i njihove kodove. Umetnik tako podjednako postaje *arhivarom* znanja o stvarima (o njihovom poreklu, taktilnim i optičkim kvalitetima, istorijskim rasporedima, mnemotehničkim pragovima i sl.), ali i *gospodarem* čežnje za stvarima posredovane pogledom. U tom je smislu buvljak samo metafora reartikulacije umetničke interakcije sa objektom gde, kako navodi A. B. Oliva "slikanje banalnog objekta znači njegovo prenošenje u drugu stvarnost, stvarnost govora, gde svi identiteti dolaze u krizu jer prelaze izopačenu granicu mesta odakle nema povratka".[77] Zato pitanje da li je predmet fabrikovan kao primarni entitet (pre svega u skulpturi), preuzet kao "*already-made*" ili reprezentovan kroz udvajanje više nije od ključnog (teorijskog) značaja za razumevanje ovog odnosa prema predmetu kao antropometrijskoj jedinici koji pri tom, kroz komunikativnu vrednost jezika, ne poziva samo na kretnju kojom se izmešta u drugu stvarnost, već i na percepciju koja ga promišlja kao tu drugu stvarnost, kao lingvističku uslovljenost, i određuje poziciju subjekta (umetnika i posmatrača) u njoj.

Na planu tzv. "nove srpske skulpture" devedesetih, ovaj antropometrijski status predmeta Ješa Denegri pronalazi u činjenici da su u savremenu skulpturu upletene "različite projekcije umetnikovih egzistencijalnih iskustava" koje je kao takvu čine "dvojnikom umetnikovog tela", a čiji se smisao kao estetskog objekta oslobađa jedino u ophođenju sa telom posmatrača, u dinamici odnosa spoljašnje epiderme i "tajan-

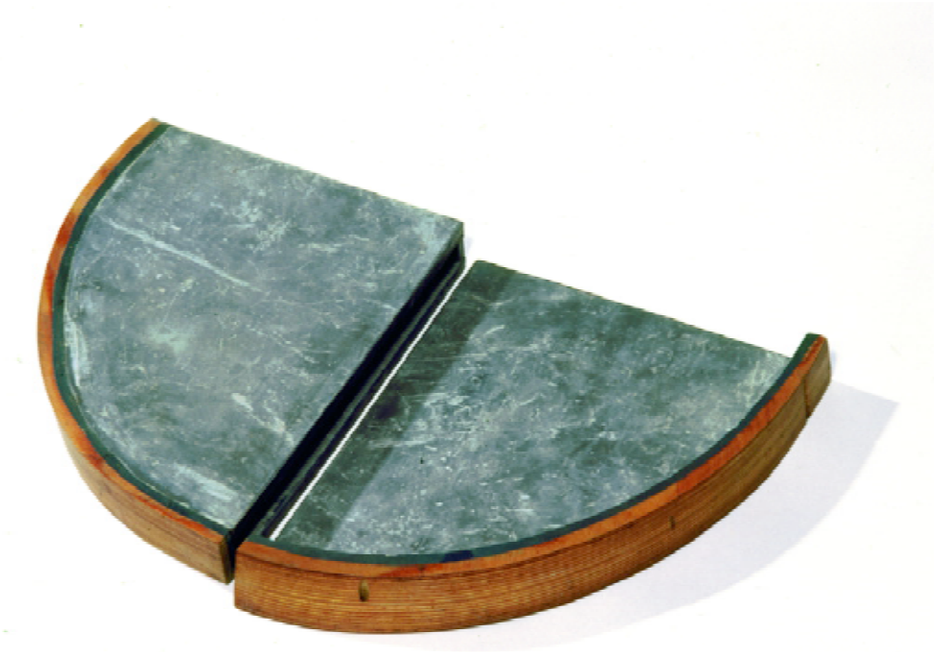
75 Zdravko Joksimović, "O skulpturi...", u *Moment*, br. 20, Gornji Milanovac, 1990, 52-54.

76 Nicolas Bourriaud, *Postproduction*, Lucas&Sternberg, New York, 2002, 22-27. Bourriaud u umetnost postprodukcije ubraja i druge oblike rapolaganja kulturnim artefaktima u DJ kulturi, video-umetnosti, postfotografiji, instalacijama, performansima i sl.

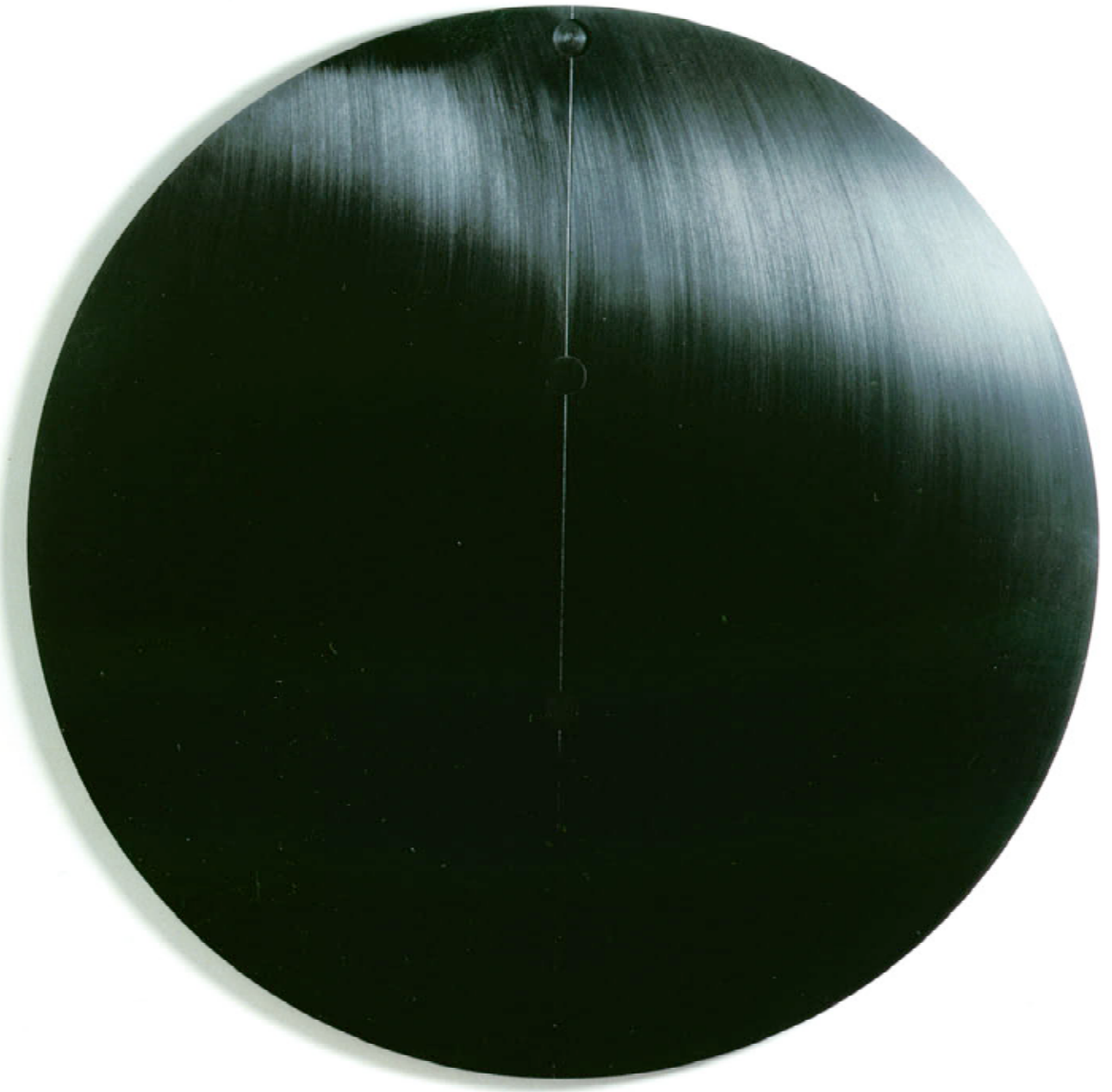
77 Akile Bonito Oliva, *Priručnik za letenje*, Svetovi, Novi Sad, 1994, 126.

Zdravko Joksimović, *I Remember*, 2001,
metal, porcelain, machine oil, coll. MOCAb

Bata Krgović, *The Measure of Vertical Touch*, 1991, lead, wood, courtesy of the artist

Bata Krgović, *Fast Play for Couples*, 1993, steel, graphite, R=75 cm x 5 mm, courtesy of the artist

78 Ješa Denegri, "Skulptura u uslovima nove preglednosti", u *Košava*, br. 11, Vršac, novembar 1993, 56-58.

79 Hal Foster, *The Return of the Real. The Avant-Garde at the End of the Century*, The MIT Press, Cambridge/London, 1996, 153.

80 Vidi "Zdravko Joksimović", u Zoran L. Božović, *Likovna umetnost osamdesetih i devedesetih u Be - ogradu – Razgovori*, Beograd, 1995, 52.

81 O odnosu svojih skulptura i prostora Krgović kaže: "Polazna tačka i polazna jedinica mere jeste čovek, shvaćen u svojoj fizičkoj dimenziji, veličini, dakle, kao dimenziji tela. Druga determinata su sami elementi konstelacije, koji u svom nizanju u prostoru usaglašavaju svoje dejstva... Prostor ograničavam zato što želim da bude celovit entitet. Hoću da bude neka vrsta integrisane celine koja se ne da dezintegrisati, u koju se ne može ući, proći.". Cit. pr. "Dobrivoje Krgović", intervju sa Natalijom Jakasović, u *Moment*, br. 20, Gornji Milanovac, 1990, 51-52.

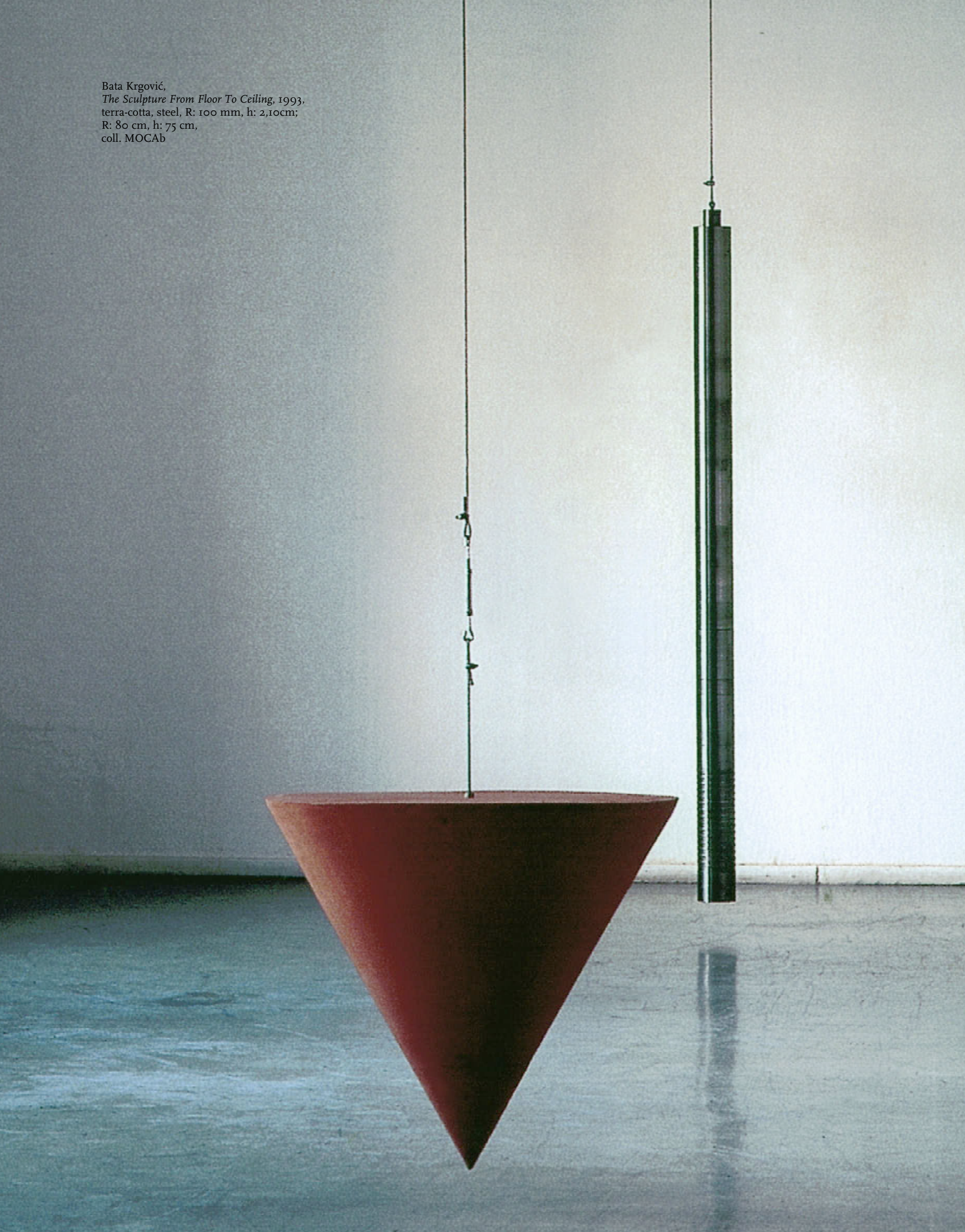
Mrđan Bajić, *Closet For Red Shirts*, 1992, wood, aluminium, red shirts, enamel paint, cca 250 cm, *Breathing And Drinking*, 1991-92, wood, fake fur, plaster, polyester, aluminium 245x160x58 cm, courtesy of the artist

stvenog energetskog potencijala" unutrašnjosti.[78] Iako ova konstatacija može zvučati pomalo mistifikatorskom, ona u suštini upućuje na trend revitalizacije skulpture kao aluzivnog objekta (koji se na sceni prvi put eksponira u arhitektoničkim i retoričkim skulpturama Mrđana Bajića iz druge polovine osamdesetih) koji se podjednako locira u postdišanovsku i konstruktivističko-formalističku tradiciju.

U njemu svojstvenoj proceduri kombinovanja modelovanih i *already-made* elemenata Zdravko Joksimović u radu *Sećam se* koristi nogu od porcelana, kadu za kupanje i mašinsko ulje (kroz šupljinu noge sliva se u kadu) koji skulpturu tvore kao događaj-znak koji zazornost koristi kao autorefleksivni čin traumatske reminiscencije (na saobraćajnu nesreću) koji istražuje njene efekte u materijalnoj i metaforičkoj slici fragmentiranog tela. Kako u povodu "umetnosti zazora" (*abject art*) navodi Hal Foster pozivajući se na Juliju Kristevu, "zazorno dodiruje ranjivost naših granica, fragilnost prostorne distinkcije između naše spoljašnjosti i unutrašnjosti"[79] i, kao u ovom slučaju, dovodi koncept sopstva u krizu rezom parcijalizacije tela čiji otkinuti organ sada samostalno igra vlastitu partiju života/smrti umesto subjekta. Međutim, parafrazirajući Fostera, možemo da zaključimo da je ovakav traumatičan rez produktivan jer istovremeno "evakuiše" i "podiže" subjekt pokazujući mu da je izvorni totalitet iluzija koja se ne dâ održati u praksi u kojoj se on može reafirmisati samo u mnogostrukosti, u dinamičnoj interakciji celovitog i parcijalnog.

U radu *Bulevar* Joksimović se koristi lamelarnim principom konstrukcije objekta gde uz pomoć gusto savijenih traka furnira i platnenog krojačkog metra formira krugoliku formu koju odlikuje kompaknost i koja asocira na metu ili na beskonačni univerzum regulisan nekom internom centrifugalnom silom koju nagoveštavaju savijeni krajevi furnira na obodima objekta s potencijalom daljeg namotavanja. Po rečima samog umetnika, *Bulevar* (kao i drugi radovi načinjeni sličnim postupkom) govori o "taloženju", o "sedimentaciji" koja nije samo prostorno već i vremenski neizmerljiva i koja rezultira utiskom "gustine" koji pojačava centriranost ovog mikrouniverzuma. Ovde je pred nama karakterističan primer Joksimovićevog "enigmatičnog" objekta koji, inicirajući prostor čitanja u simboličkom ili aluzivnom ključu, ipak ostaje da "lebdi" u semantičkoj aporiji "zagonetnog/neuhvatljivog" i "istinitog/stvarnog".[80]

S druge strane, *Skulptura od plafona do poda* Dobrivoja Krgovića vrši inverziju tradicionalne vezanosti skulpture za tlo ali, za razliku od Calderovih mobila, svojom težinom provocira tenziju između sile gravitacije i međusobne ravnoteže njena dva konstruktivna elementa. U pitanju je rad koji bismo mogli nazvati "skulpturom suspenzije" zasnovane na "unutrašnjem interesu" provere intenziteta i psihološkog dejstva balansa elemenata („viska" i „tega") koji tvore svojevrstan apstraktno-aluzivni prostor.[81] Krgović skulpturu promišlja kao stvar bez vidljivijih aluzivnih i simboličkih svojstava koja se ovaploćuje isključivo i jedino u jeziku, u volumenu, u internoj formalno-strukturalnoj dinamici i analitičkom promišljanju odnosa internog prostora konstelacije i eksternog prostora njenog dejstva na posmatrača. Posve hajdegerijanski, ova skulptura je neka vrsta "izvođenja na videlo" koja zamenjivosti stvari u jeziku, u reprezentaciji, u teatralizaciji, suprotstavlja (modernistički) model samoproizvođenja, odnosno "prezentnosti" (M. Fried) koja vraća vrednost neposrednom telesnom i psihološkom iskustvu objekta.

Bata Krgović,
The Sculpture From Floor To Ceiling, 1993,
terra-cotta, steel, R: 100 mm, h: 2,10cm;
R: 80 cm, h: 75 cm,
coll. MOCAb

Marija Dragojlović, *Mirror in The Gold Frame*, 1991-92, acrylic, silver and gold paint, silver sheets, canvas, coloured wooden frame, 230x185x5 cm, courtesy of the artist

Marija Dragojlović, Little *Glass Bottle*, 1994, oil, silver paint, silver sheets, canvas, coloured woodden frame, 210x80x10 cm, courtesy of the artist

Monumentalnosti Krgovićeve skulpture u polju slikarstva odgovara monumentalni format slika Marije Dragojlović, s tom bitnom razlikom što se ovde radi o ikoničkoj dispoziciji predmeta – ogledala, kutija, bočica – koji, podvrgnuti *blow up* postupku, izrastaju do čudovišne arhitekture koja predmet oslobađa reminiscencije na originalnu funkciju-značenje i uteruje u područje hladne, "neekspresionističke" (G. Celant) fikcije koja se "kreće kroz polje pojavnosti" i nepojamnog preterivanja u podvostručavanju.[82] Ovi intimni predmeti iz sveta ženskog budoara, razloženi u dvodimenzionalni format i postavljeni na neutralnu pozadinu (što je postupak analogan sintaksi vizantijskog zidnog slikarstva), tako gube svoju haptičku zarad optičke vrednosti autonomne predstave zasnovane na mimetičkom prekidu (podržanom masivnim ramom kao integralnim delom slike), na drugojačenju koje se iskazuje kao eksces značenja, kao deridijanski "trag" brisanja. Konačno, u ciklusu "praznih" ogledala Dragojlovićeva uvodi postupak "brisanja" refleksije koji upućuje na to da je anihilacija iluzije sopstva jednaka anihilaciji subjekta koji mora de pronađe novu investiciju pogleda u poretku virtuelizacije dimenzija stvari, u nestajanju stabilnog refleksivnog univerzuma konstitucije subjekta.

"Sindrom nepostojećeg telefona"

"Iritantni *physis* – ako ćemo pravo – nije ostavio nikakva traga u umjetnosti (istine radi niti obratno); ona niti ideološki ni politički nije sazrijela čak ni do razine domaće ideologije i politike, slijepa, gluha i nijema, rekli bi velikim tamponom odvojena (a možda i otuđena) od iritantnog fizisa, kao da ne čita novine i ne gleda TV-dnevnik. Ne radi se o porazu: poraz ima svoje dostojanstvo. Ne radi se također ni o šutnji: ona može biti vrlo glasna".[83] Ovaj citat preuzet je iz kritičkog prikaza Valušekove izložbe u Banjaluci iz pera Želimira Koščevića koji – uz pohvalu Valušekovoj odvažnosti da postulira odnos umetnosti i politike – zaključuje da jugoslovenska umetnost u datom istorijskom trenutku nije pronašla odgovarajući "ideološki čip" na osnovu kojeg bi postala aktivnim "sugovornikom politike", odnosno nešto više od "pukog znaka vremena".[84] Već smo prethodno konstatovali da ova kritika ("slijepila" ili "otuđenosti", zapitaće se Koščević) umetnosti da odgovori na povesni izazov, takođe ima vrednost polazne platforme za razmatranje istog pitanja/sličnog mentaliteta kada je u pitanju umetnost u Srbiji devedesetih godina koja u mnogo čemu refleksivno reprodukuje tendencije estetske samodovoljnosti umetničke proizvodnje koje – uz neke izuzetke predstavljene na Valušekovoj izložbi – dominiraju jugoslovenskom scenom posttitoističkog perioda.[85] No, u Miloševićevoj je Srbiji povesni (rekli bismo, epohalni) izazov postao kudikamo ozbiljnijim i opresivnijim zato što, kako su to svojevremeno konstatovali Branislava Anđelković i Branislav Dimitrijević, priželjkivano "društvo sigurnosti" (koje je, dodaćemo, jugoslovenska i srpska kulturna inteligencija sanjala verujući u srećan ishod tzv. "demokratske" tranzicije) moglo biti realizovano samo kao fantazma aktivnog eskapizma, ali nikako kao realnost "društva opasnosti" koje od umetnosti iziskuje kreiranje posve drugačije strategije pozicioniranja u svetu čije "društvene i psihološke anomalije čine društvo u kojem živimo gotovo nepodnošljivim".[86]

82 Germano Celant, "Neekspresionizam. Umjetnost s onu stranu suvremenosti", u *Quorum*, br. 2/3, Zagreb, 1990, 567-592.

83 Želimir Košćević, "Modeli u zraku", *Moment*, br. 18, april-jun 1990, Gornji Milanovac, 55-56.

84 *Ibid.*

85 Ovakvo stanovište deli i Dunja Blažević kada piše da je umetnost na prostorima bivše Jugoslavije i posle 1991. u najvećem delu "odbijala" da pokazuje i najmanji znak "krize ili katastrofe", ponašajući se tako kao da je "osvojila" ultimativnu slobodu i autonomiju. "Ovde se nalazimo na klizavom terenu gde teza o autonomiji umetnosti može biti interpretirana barem na dva načina: kao krajnja emancipacija u odnosu na sistem moći kroz produkciju večne, univerzalne umetnosti (umetnost za sva vremena i za svako vreme); ili kao saglasje i pomirenost sa svakim režimom koji ne ometa umetnost". Dunja Blažević, "Who's that singing over there? Art in Yugoslavia and After… 1949-1989", u *Aspects/Positions. 50 Years of Art in Central Europe 1949-1990*, 85-99.

86 *Branislava Anđelković i Branislav Dimitrijević, "Ubistvo ili srećni ljudi",* II godišnja izložba, kat., Centar za savremenu umetnost-Beograd, 1997, 12-59.

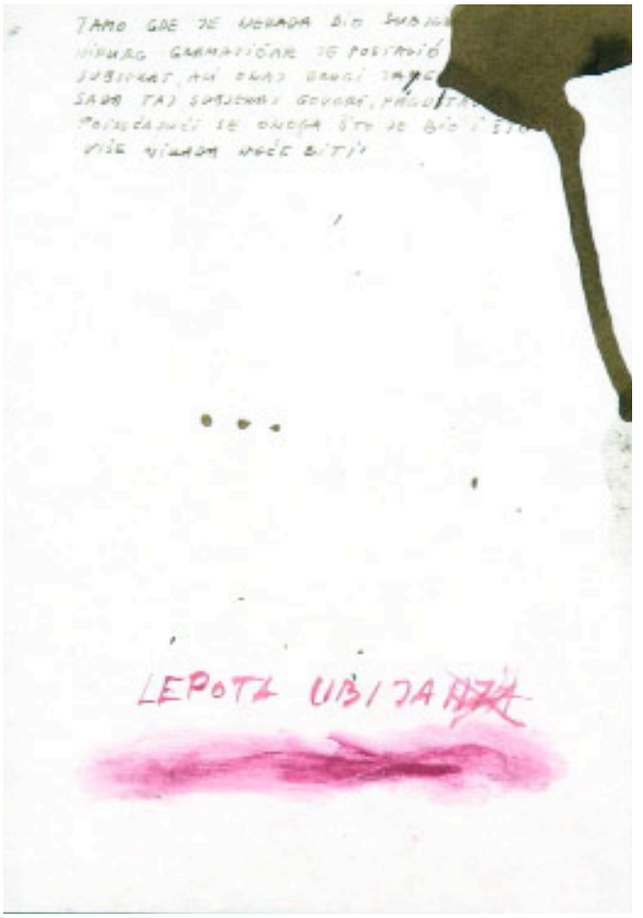
Takođe, ako bismo semantički preokrenuli tezu Huberta Damischa o odnosu "kraja igre" i "kraja partije" (vezanu za raspravu o "kraju umetnosti" na "kraju istorije") onda bismo izveli zaključak da promena političkog, društvenog i kulturnog konteksta koja se odigrala s raspadom socijalističke Jugoslavije znači početak nove partije koja dovodi u pitanje sama pravila igre, proizvodeći na taj način fundamentalni raskol koji, kako smo to već prethodno konstatovali, suštinski destabilizuje udobno sedište umetničke prakse u kulturnom sistemu kao i samog umetničkog subjekta kao socijalnog bića. Drugim rečima, novonastala situacija je postavila problem, a umetnik se našao u poziciji agensa pozvanog ili nepozvanog da ga prepozna, da odredi vlastiti "koeficijent" (M. Duchamp) komunikativnog smisla. U tom pogledu, Nikola Pilipović na jednom od svojih paralogičkih crteža-iskaza o disperziji smisla ispisuje frazu "sindrom nepostojećeg telefona" (koja je preuzeta za naslov ovog poglavlja) koju, izdvojenu iz originalnog konteksta, možemo upravo da protumačimo kao upitanost/rezignaciju nad komunikativnim smislom umetničkog iskaza, nad kodovima značenja u svetu u kojem je svaka zdravorazumska logika pokidana do besmisla, do niza paralogičkih protoka i anomalija koji konstituišu društveni prostor. Zato je od izuzetnog značaja razmatranje ne samo "gustine" prepleta egzistencijalne i diskurzivne strategije, već isto tako i modaliteta *ponašanja* umetnosti kao istorijski/socijalno uslovljene diskurzivne formacije i načina na koji ona postavlja pragove kontestacija, nedoumica, kalkulacija ili prekida u odnosu na neposredno okruženje (što se može zaključiti na osnovu prethodne interpretacije izabranih radova predstavljenih na izložbi, kao i svih ostalih koji u ovom tekstu nisu pomenuti, a zaslužuju podjednaku pažnju). U tom smislu, potrebno je napraviti razliku između političke umetnosti zatvorene u retorički kôd kritike ideoloških reprezentacija i "umetnosti sa politikom" koja, prema Halu Fosteru, zaokupljena "strukturalnim pozicioniranjem mišljenja i materijalne efikasnosti prakse unutar socijalnog totaliteta, traga za produkcijom političkog relevantnog za našu sadašnjost".[87] Ako je politička umetnost osamdesetih umetnika stavljala u poziciju manipulanta semantičkim kodovima i ideološkim znacima, a umetnost zanivala kao neobavezujuću "igru ogledalima", dotle je "umetnost sa politikom", metaforički rečeno, predstavljala onu (najvitalniju i najproduktivniju) tendenciju devedesetih koja je birala nesiguran i opasan hod po krhotinama ogledala, razumevajući da samo u incidentnim, graničnim situacijama koje uvode u vrtoglavicu smisla umetnost nalazi svoj protivodgovor politici i hipokriziji socijalne "normalnosti" koja je impregnirala društveni svet. Da li je umetnost postala nezainteresovanim estetskim znakom ili aktivnim "sugovornikom politike" kreirajući "politiku relevantnu" za srpsku stvarnost, zapravo je povezano sa pitanjem da li je umetnost samu sebe (i na koji način) razumela kao socijalno odgovornu formaciju koja mora da uspostavi vlastita pravila igre da bi nova partija uopšte i mogla da počne. Drugim rečima, pitanje koje je svojevremeno postavio John Baldessari, "da li samo umetnost i tortura podučavaju" u konkretnom slučaju se ne odnosi samo na konkretno (i važno) pitanje prepleta ili razdora etičkih i estetičkih stanovišta u praksi, već i na pitanje ko je, nakon svega što se u Srbiji dogodilo i što se i danas događa, dobio partiju – tortura ili umetnost?

87 Hal Foster, *Recodings*, 155.

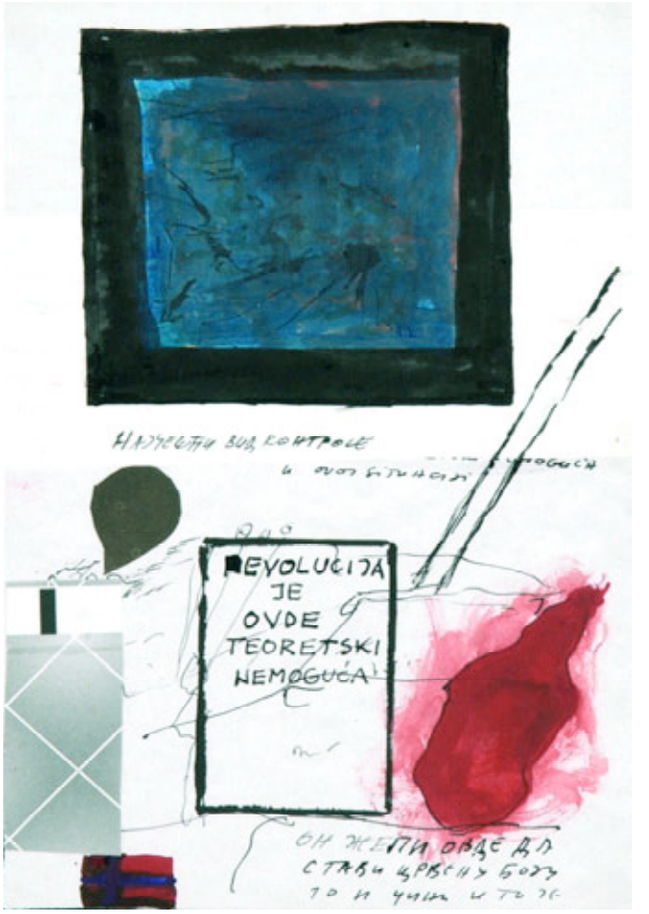

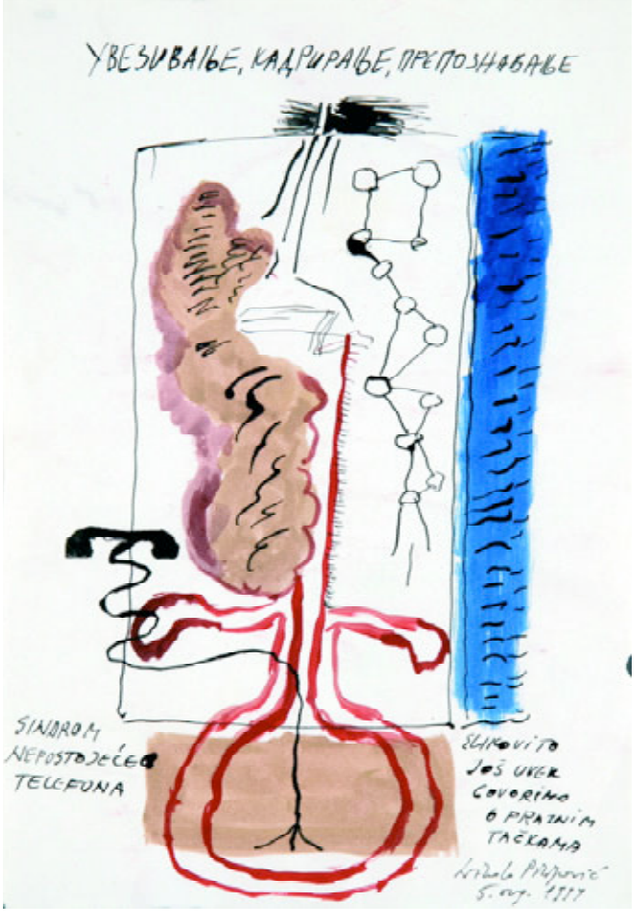

Nikola Pilipović, *Framing, Connecting, Recognising*, 1999, mixed media, 21x29,7 cm (x 24), courtesy of the artist

MATERINU!

REVOLUCIJA
JE
OVDE
TEORETSKI
NEMOGUĆA

SINDROM
NEPOSTOJEĆEG
TELEFONA
SLIKOVITO
JOŠ UVEK
GOVORIMO
O PRAZNIM
TAČKAMA

RAZLIKA

Dejan Anđelković
and Jelica Radovanović,
007, 1992, installation,
520x45 cm
courtesy of the artists

Dejan Atanacković, *Perfect Future*, posters on the streets of Belgrade and installation in Centre For Cultural Decontamination, 1999
photo: Vesna Pavlović, courtesy of the artist

Vladimir Tupanjac

Umetnost i javna stvar
(Srbija između 1989 i 2001)

Umetnik kao građanin

"Biću kratak i ogorčen: devetog marta na mrtvo ime isprebijan je, povređeno mu je oko do te mere da se još uvek vrlo mučno leči, jedan od najznačajnijh slikara srednje generacije, Aleksandar Cvetković", Mića Popović, Vreme, mart 1991.

"Pa svi smo valjda, ovde i sada, pred tim paničnim izborom između banalnog uplitanja u tekuću politiku koja je, toliko užasno obespokojavajuće prisutna i bojazni da prosto ostanemo slikari mrtvih priroda dok se oko nas dešavaju mrtvi ljudi.", Mrđan Bajić, u razgovoru sa Zoranom Božovićem, 1995.

"Ja sam umetnik!", Nune Popović, prilikom hapšenja 1997. godine

Počnimo, naizgled retoričkom i bezazlenom dilemom: u ime koga govore umetnici čije su nam reči, sada sa već opipljive istorijske distance, na ovom mestu poslužile kao uvod? Da li je u pitanju govor u svoje ime, "sebe kao građanina", jednakog među jednakima, ili u ime "sebe kao umetnika", odabranog i, sopstvenim izborom, odgovornog i, u manjoj ili većoj meri, obavezanog na javno mišljenje i delovanje.

Na prvi pogled, reklo bi se da je reč o svojevrsnom uzaludnom i svakako naivnom pitanju, o zameni teza koja dijalektiku čini neefikasnom i demagoškom. Sa druge strane, stvar i nije tako komplikovana – uloge ili pozicije umetnika i građanina se ne isključuju međusobno. Naprotiv, umetnik jeste građanin u onom obliku koji znači ne samo učestvovanje u konzumiranju svakodnevice već i obrnuto, njegovu inherentnost njenim različitim oblicima i pojavama, različitim i po strukturi i po intenzitetu i samoj materijalnosti u kojoj nam se svakodnevica ukazuje.

Raša Todosijević, *Gott liebt die Serben*, metal, Belgrade 1990, courtesy of the artist

Njegova potreba da se, iz uloge građanina u kojoj ga data situacija zatiče, trenutnim manevrom izmesti tj. da eskivira u ulogu umetnika mogla bi da se objasni nesumnjivim poverenjem upravo u sistem "građanskih vrednosti" onih u kojima je umetnost, kao i politika, aktivnost višeg reda. Unutar tog sistema je upravo umetniku dozvoljeno da se ponekad grubo našali na račun onih sa čijim se imenom, likom i delom nije preporučljivo igrati, ili da bude zaštićen od vojno-policijske sile u datoj i nesrećnoj situaciji, ili da, na posletku, oseti nelagodnost i etičku dilemu priznavajući da mrtva priroda može da bude i žanr, ali i mračna metafora...Iskazivanje te potrebe, istovremeno, ne treba da znači da umetnik i dalje veruje u tzv. ideale građanstva – u pitanju je još jedna dijalektička relacija: umetnik, po pravilu, veruje u društvo onoliko koliko je u njemu uspešan u pronalaženju hrane za svoj simboličko-imaginarni svet. U nešto širem smislu okvir građanskog/društvenog konteksta služi kao svojevrsna sigurna referentna zona, mesto sa koga umetnici iscrpljuju identifikacijski potencijal sopstvene uloge i važnosti, ali i mesto na kom se pronalaze istomišljenici, politički sagovornici i saučesnici u borbi[1] za očuvanje ovih ideala.

1 Slučaj doslovnog poistovećivanja sa gradskim/građanskim identitetom/kulturom u ratnim uslovima života u Sarajevu opisuje Boris Buden u svom tekstu "Ispravna Mržnja", videti: Boris Buden, *Kaptolski kolodvor*, Centar za savremenu umetnost, Beograd, 2001

2 Frederic Jameson, *Postmodernism or The Cultural Lo - gic of Late Capitalism*, Verso, London, 1991

LED ART, *Frozen Art* (Action in front of Dom omladine in Belgrade), 1993, photo: Vesna Pavlović

Pa ipak, ne možemo se oteti utisku da se u svojevrsnoj igri sedenja na obe stolice krije nešto neprilično i diskreditujuće, i za građanina, a potom, ili pre svega, i za umetnika samog. Nije li upravo umetnik, onaj koji bi trebao da se odrekne građanskog, pa samim tim i umetničkog koje je, po prirodi stvari, determinisano i kontekstualizovano njime, zarad vrednosti višeg stepena – vrednosti koja podrazumeva poredak istorijske humanosti, jednakosti i anti-oportunističke ideje progresa i žrtve. Nije li umetnikova žrtva upravo validna sve do trenutka dok se on ne pozove na artificijelnost sopstvenog prisustva i umetničku nameru koja je prethodila određenom postupku. Drugim rečima, nije li umetnost ta mogućnost da se predstava ili retorika svakodnevnog i neretko obeshrabrujućeg dovede do nivoa univerzalnog političkog govora tj. do situacije istinskog delanja, predlaganja, pozivanja?

Predstavljen u odnosu na parametre političkog i kulturnog, fenomen građanskog prikazuje se kao direktno srazmeran svim oblicima kulturizacije, kultura je njegovo materijalno, način da se obavi transfer antagonizama koji su potencijalno politički ili socijalno-uslovljeni. Po već opšte-važećim tezama Frederika Džejmsona, kultura više nema nikakvu autonomiju unutar društvenih odnosa, ona postaje mesto na kom se realizuju svi društveni sukobi i krize – kultura omogućuje depolitizaciju društva i samim tim nemoguće je govoriti o bilo kakvoj kritičkoj distanci koju bi kulturna praksa mogla da zauzme unutar zadatog socijalnog/političkog ambijenta.[2] U slučaju umetničke produkcije za koju pretpostavljamo da nastaje u izmenjenim politič-

Saša Marković Mikrob,
Works From the Photo-booth,
Happy Gallery, SKC, Belgrade, 1992
courtesy of the artist

kim i društvenim/istorijskim okolnostima[3] čini se da je upravo ukidanje relativiteta u identifikaciji "građanskog" (u tekstu koji sledi pokušaćemo da ovaj termin dovedemo u vezu sa pojmom "društveno") i umetničkog neophodno za prepoznavanje međusobnih relacija, analizu i ponovnu integraciju "umetnosti" u "društvene prilike".

Saša Marković Mikrob, at his second solo show "Ornaments For Taking Photographs In Photo-booths", Sunce gallery, 1992

Umetnost u krizi

"Na osnovu brojnih primera iz istorije modernizma zna se da u pojedinačnim kritičnim i kriznim trenucima umetnost odgovara na dva načina. Prvo je naglašeno zalaganje za autonomiju umetnosti, za njenu potpunu nedodirljivost od pritisaka okolnih zbivanja, drugo je pak angažovanje umetnika za ili protiv određenih socijalnih i političkih opcija. U današnjim prilikama druga od tih solucija ovde se nije ispoljila, makar ne u vidu umetnički relevantnih pojava i dometa. Svest o prirodi umetnosti u ovoj sredini dovoljno je formirana i učvršćena, zahvaljujući toj svesti pojam umetnosti u svojoj suštinskoj dimenziji ostao je nenarušen i sačuvan.", Ješa Denegri, *Umetnost u oskudnom vremenu*, Projeka(r)t br.3, Novi Sad, Jul 1994

"... Zamišljam Srbiju kao državu u kojoj ćemo se politikom baviti iz čistog hobija, a ne iz preke potrebe da preživimo." Petar Luković, "U to ime, ja vas pozdravljam", objavljeno u: *Druga Srbija*, Beogradski krug, Begrad, 1992

Opšte je mišljenje da umetnička scena u Srbiji u periodu Miloševićeve vlasti nije uspevala da se suoči sa izazovom političkih i društvenih događaja unutar kojih je, u najmanju ruku, u istorijskom sinhronitetu, nastajala[4]. Najčešće zamerke na račun tzv. društvenog angažmana umetničke prakse ukazivale su na anahronost i autoreferentnost, na tzv. manjak vidljive realnosti – prioritet formalističkih svojstava nasuprot suočenja sa materijalnom, duhovnom, i najpre, političkom krizom kroz sam sadržaj, a potom i kroz realizaciju/produkciju dela. Pođemo li od pretpostavke da je za razumevanje pri-

3 Insistiranje na "pretpostavljanju" zato što ćemo upravo na ovom mestu pokušati da dokažemo da unutar perioda od 1980-tih do 1995 gotovo da i nije bilo diskontinuiteta tj. da direktne uslovljenosti dešavanja na umetničkoj sceni onim što bi se nazvalo istorijskim događajima u regionu gotovo da i nema.

4 Videti, između ostalog, i: Branislava Anđelković i Branislav Dimitrijević, "Ubistvo ili srećni ljudi", katalog Druge godišnje izložbe FODCSU, Beograd, 1998, Stevan Vuković, "Politika, umetost i problemi sa stvarnošću", Balkan Umbrella br.1, Beograd, 2001

Vladimir Radojičić, *The Aliens*,
portraits of Yugoslav emigrants in USA

LED ART, *Art Cook*, garage in Belgrade, 1993

UA!US (United Artists Under Sanctions), *Untitled* (action at the cross-road in Novi Sad), 1998

Association Apsolutno, *00,04*, 1996

Association Apsolutno, "Newspapers" (action at the fish market in Novi Sad), 1995

rode umetničkog dela neophodno njegovo lociranje u proizvodnim odnosima u društvu i vremenu u kom nastaje[5] može se reći da radikalnih promena u produkcijsko-realizacijskim relacijama umetnosti na početku 1990-ih gotovo da i nema.

Ukoliko se simbolično mesto Jugoslovenskih dokumenata (Sarajevo 1989) može videti najpre na horizontu nadolazećih istorijskih događaja tj. ako se složimo da je njegov značaj limitiran i gotovo deklarativan i za političare i za likovne kritičare, tada će poslednje Bijenale mladih u Rijeci održano u leto 1991. godine i njegov apolitični nastavak u Vršcu 1994 (zanimljivo je da se i ponavljajem nagrađenih umetnika utvrđuje prirodna logičnost veze između ove dve manifestacije) moći da nam posluže kao idealna ilustracija uloge umetnosti kao faktora normalizacije u novom društvenom i političkom ambijentu.

Upravo je upadljivost nedostajućih izložbi koje bi na različite načine okupljale etablirane predstavnike umetničke scene u Srbiji početkom 1990-ih godina i koje su korespondirale sa izmenjenom realnošću ekonomske krize i ratnih prilika taj simptom nelagodnosti koji pokazuje pre svega nedostatak instucionalnih aktivnosti[6], ali i svojevrsnu inerciju autoriteta u trenucima sveopšte krize. Vidljivost društvene i političke svakodnevice otuda je u umetničkoj produkciji sa početka devedesetih limitirana na nekoliko slučajeva direktnih komentara tj. eksplikacije političkih stavova kroz sam motiv/sadržaj rada: kada je reč o već prisutnim umetnicima na sceni, u pitanju su početak velikog ciklusa "Gott liebt Die Serben" Raše Todosijevića koji će se u različitim oblicima nastaviti kroz sledećih 15 godina i neizlagana serija radova na papiru "Ratnički period" Peđe Neškovića čija će izlagačka aktivnost početka devedesetih ostati obeležena i protestnim gestom spuštanja i okretanja slika za vreme izložbe "Gobleni" u galeriji Sebastian u Beogradu, u proleće 1991. godine. U periodu koji neposredno sledi (prva polovina devedesetih), može se zapaziti nekoliko paralelnih tokova kada je u pitanju umetnička produkcija ili aktivnosti umetnika u kojima je moguće prepoznati direktne oblike javnog angažmana. Hronološki gledano, na prvom mestu reč je o seriji događaja koji predlažu izmeštanje mehanizama prikupljanja i izlaganja umetnosti delimično ili potpuno izvan institucija ("Privatno-Javno", projekat

5 Valter Benjamin, "Pisac kao proizvođač" u *Eseji*, Nolit, Beograd, 1974

6 Zanimljivo bi bilo poređenje sa institucionalom politikom domaćih pozorišta ali i tzv. incidentnim slučajevima unutar prakse pozorišnih institucija u Beogradu i Srbiji u ovom periodu. Videti: istraživanje "Pozorište u Srbiji 1990-2000", Teatron br. 118 i 119/120, Muzej pozorišne umetnosti Srbije, Beograd, 2002

koji je Raša Todosijević pokrenuo početkom 1992. godine je najambiciozniji pokušaj ove vrste samo-organizovanja na umetničkoj sceni). Sledeći nivo para-institucionalnog delovanja može se prepoznati u primerima dva dugogodišnja kolektivna projekta čiji se počeci mogu locirati u proleće i leto 1993. godine: u pitanju je serija javnih događaja koja iza zajedničkog imena LED ART (istoimeni kasniji umetnički kolektiv zvanično je iniciran jednom od prvih akcija u maju 1993. godine) i pod sloganom "Zamrznuta umetnost" okuplja brojne predstavnike umetničke scene u Srbiji (zanimljivo je da se projekat gotovo paralelno dešava i u Beogradu i u Novom Sadu) i serija događaja koje pod "etiketom" URBAZONA producira tada već sasvim stabilna institucija "anti-režimske Srbije" – Radio B92, a čiji je idejni vođa cenjeni beogradski slikar i radio-aktivista Miomir Grujić Fleka. Za oba projekta se može reći da strateški promišljaju javni prostor iz pozicije ugrožene manjine, pre svega kao mesto moralne i egzistencijalne upitanosti nad sudbinom kulture i umetnosti u uslovima u kojima nismo sigurni "da li treba stvarati" i, ako ipak stvaramo, "kojim pravcem krenuti?"[7]. Ono što im je takođe zajedničko jeste neka vrsta negativnog entuzijazma, uslovnog optimizma koji počiva na kolektivnom duhu, ali koji ne krije svoju skeptičnost kada neposredno okruženje u pitanju. I dok akademska umetnička scena okupljena oko LED ART-a, koristi priliku da iskaže stav o neprihvatanju instrumentalizacije od strane institucija koje u tom trenutku čine sistem umetnosti i svesno "odlaže" suočavanje, zamrzavajući sopstvene radove za "mogućnost novog, zdravog početka"[8], dotle nam *Urbana zona* omogućuje da se osetimo sigurnijim i "među svojima" inicirajući tako seriju projekata revizije pojma "gradskog prostora" u registru kvalitativnih (sub)kulturnih odrednica koji će neretko prozvoditi i kolateralne efekte kultur-rasizma[9] i tzv. elitizma i izolacionizma "kruga dvojke".

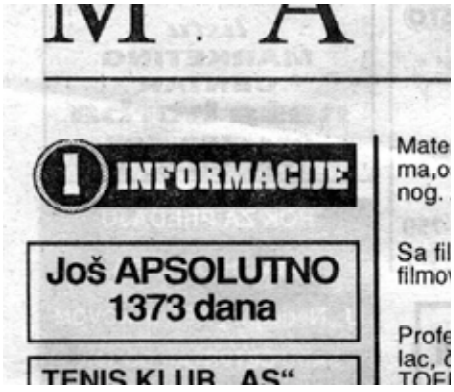
U periodu oko sredine devedesetih, uočljiva je i izvesna promena ikonografskog obrasca i kod onih umetnika koji insistiraju na klasičnim formalno-jezičkim okvirima u svom radu: Srđan Apostolović, kao predstavnik generacije tada već etabliranih mladih beogradskih skulptora radi seriju pištolja u terakoti ("Hip-Hop", 1993). Mirjana Đorđević realizuje amblematski rad prve polovine devedesetih u Beogradu – instalaciju "Zvezda i senka" (mart 1994), a sopstvene serije radova inspirisane ikonografijom oružja rade i Mrđan Bajić (skulpture-storije "O gradovima, o oružju, o unutrašnjim or-

7 Gabrijela Pajević, "Vreme zamrzavanja", dodatak nedeljnika Vreme, Beograd, maj 1993

8 *Ibid.*

9 Kao ilustracija ovoga mogu da posluže pojedini filmovi iz ranog perioda produkcije Radija B92, naročito "Geto, tajni život grada" autora Ivana Markova i Mladena Matičevića. Videti i napomenu br.1

Association Apsolutno,
Adverts in newspapers during 1996-1997

"Living in Sarajevo", exhibition of documents on life in Sarajevo under the siege, Centre for cultural decontamination, Belgrade, 1995, photo: Vesna Pavlović

"Tuzla – Belgrade 1996", exhibition of documents on everyday life and culture in Tuzla during the war, Centre for cultural decontamination, Belgrade, 1995, photo: Vesna Pavlović

ganima o zaboravu") i Milica Tomić (ciklus monumentalnih ulja na platnu sa *blow-upovanim* pištoljima). Devedesete su takoreći, u onom obliku i raspoloženju kakvim ih znamo iz sopstvenog iskustva, u umetnost ušle postepeno, stidljivo i sa relativno malim zakašnjenjem – posledice tog kompromisa sa sinhronitetom će se videti u narednim godinama u neuspelim pokušajima da se ovaj period označi kroz tradicionalno modernistički patern generacijski određenih umetničkih pojava i pravaca.

Ako bi se za institucije poput muzeja, gradskih galerija i velikih, godišnjih izložbi moglo reći da deluju kao svojevrsna zona zaštite ili autonomije umetničko-izlagačke prakse, pomažući joj da "savlada šok pred događajima"[10], za likovnu kritiku prve polovine 1990-ih godina je karekteristično da, u manjoj ili većoj meri, uspešno balansira u odmeravanju kvantiteta opipljive svakodnevice i njenog uključivanja u referentni okvir umetničke produkcije. Karakteristični istoričarsko-kustoski konstrukti poput "nove nepreglednosti", "diskretnog modernizma" ili "aktivnog eskapizma" otuda nam u najvećem broju slučajeva služe kao primer pasivizacije umetničke kritike i kao izraz potrebe za zauzimanjem stava u odnosu na produkciju koja se prihvata kao jedina moguća, nužna i opravdana. Teza o identifikaciji produžene prakse osamdesetih izneta u nekoliko tekstova[11] objavljenih tokom prve polovine devedesetih može se shvatiti kao direktna ilustracija situacije u kojoj dominiraju povlačenje u "samoću forme", "poverenje u fikciju", prepoznavanje subjektivnog prostora u paralelnim strukturama, u neku ruku i kao najjednostavnija formula anahronizama i autističnosti izazvanih potrebom da se zadrži distanca u odnosu na realnost (kolektivne) svakodnevice.

Pokušamo li da objasnimo ovakav stav stručne i delajuće javnosti bilo kojom logičkom formulacijom koja bi se bazirala na etičkim ili na psihološko-političkim kategorijama naći ćemo se u situaciji zavodljive analogije: nije li insistiranje na autonomiji i nepovredivosti suštine umetnosti u vremenu apsolutne društvene i političke krize, zapravo druga strana moralne obaveze koju iskazuju mnogobrojni intelektualci (naučnici, umetnici, novinari...) koji se okupljaju u ime kolektivnog identiteta novoformiranog "Beogradskog kruga" na početku 1992. godine i tokom serije javnih sesija "Kruga" govore u ime tzv. "druge Srbije", one koja "dugo nosila je u sebi mučno osećanje zgađenosti nad pošasti koja nas je zadesila"[12]. Nije li upravo na tom mestu okupljanja svega mislećeg tada u Beogradu, i što svoje stavove o jednoj drugačijoj Srbiji izlaže "pred brojnim slušateljstvom koje je na tim sesijama doživljavalo jednu vrstu moralnog očišćenja" instalirana građanska obaveza *moralnosti* saučestvovanja u projektu u kom se političko delovanje svodi na potrebu za distanciranjem i neprihvatanjem, a retorika kritičkog reagovanja pretvara se u instituciju građanske savesti disidentsko-apatridske provinijencije. Javni prostor i javna reč, za čiji se "povratak dostojanstva"[13] zalaže ova

10 Videti tekst "No Wave" Lidije Merenik u publikaciji Art in Yugoslavia, 1992-1995, projekat FODCSU, izdanje Radio B92, Beograd, 1996

11 Videti temat "Devedesete: aktuelna umetnička zbivanja u Jugoslaviji", Projeka®t br.3, Prometej, Novi Sad, jul 1994

12 Videti *Predgovor* urednika u: *Druga Srbija*, Beogradski krug, Beograd, 1992

13 *Ibid.*

LED ART, *Site N° 2* , the final match of play-off in ice hockey between Partizan and Crvena Zvezda, Pionir sport centre, Belgrade, 1994, photo: Vesna Pavlović

Branislav Petrić & Staniša Dautović, *Untitled* (Building in the Vladimira Nikolića str. 12-14), Gallery of Contemporary Art of Vojvodina, Novi Sad, 1995

Magazin for visual culture
"New Moment", no. 1, Belgrade 1993

Magazin for visual art Projeka®t,
no. 4, Novi Sad, December 1994

vrsta kulturno-umetničkog angažmana u tom trenutku čini se, gotovo su unapred određeni – moralna autonomija i autohtona univerzalnost u borbi za pronalaženje sopstvene subjektivnosti u novom kontekstu, ali i u izgradnji nove institucionalne hijerarhije, obeležiće delovanje "Druge Srbije" u narednom periodu.

Umetnost i javni prostor

"Onda smo videli šta je sumanuti krajnji produkt vladajuće klase i prasnuli u smeh. Sa druge strane, iza tog ludila, nismo bili u stanju da nazremo bilo kakav sistem." Georg Gros, "Umetnost je u opasnosti", Berlin, 1925

"Ja se sećam sebe, kad sam išao u osnovnu školu, niže razrede, i jedina galerija koja je postojala u mom gradu (...) to je bila Moderna galerija. Ja sam se tokom svih tih nekoliko godina ustručavao da uđem u Galeriju, jer nisam znao kako se tu ulazi, zašto se tu ulazi i da li se plaća ulaznica ili ne, niko tu nikada nije ulazio, ta komunikacija sa umetnošću mi je apsolutno, na neki način, daleka, maltene zabranjena." Grupa Škart, u razgovoru sa Zoranom Božovićem, 1999

Gotovo da nema ilustrativnijeg primera transformacije "društvenog" (javnog) prostora u "građanski" i "privatni" od priče o časopisima o umetnosti u Srbiji tokom devedesetih. Ako se za reprezentativni časopis tokom prethodne decenije, bez ikakve sumnje, smatra časopis Moment, "glasilo pluralističke kulturne klime osamdesetih"[14], u devedesetim su to dva njegova naslednika, svaki podjednako simptomatičan i reprezentativan za "proizvodne snage" u ime kojih nam se obraća. Zvanično pokrenut početkom 1993. godine, magazin za vizuelnu kulturu "New Moment" zamišljen je kao "produkciona mašina", otvorena za promišljanje i produkciju u različitim medijima, uz sadržaje iz popularne kulture, teorijske publicistike, literarne fikcije – jednom rečju, poput onog što Hert Lovink naziva *suverenim medijem*[15] koji ne beži od kompleksnih izazova savremenog društva. Na drugoj strani nalazi se časopis koji bi pre svega trebalo da se obrati tzv. stručnoj javnosti, onoj koja istovremeno deli "poverenje u duhovni projekat umetnika pojedinca, u umetnost kao sigurno najvitalniji i najdelotvorniji deo naše sumorne društvene zbilje"[16]. Ako je veza sa tržišnom logikom *advertisinga* u slučaju New Momenta vidljiva kako kroz sam izgled časopisa, tako i kroz prirodu posla koji obavlja njegov izdavač (u tom trenutku najuspešnija reklamna agencija na lokalnom tržištu), poreklo ideje o Projeka®tu kao časopisu "specijalističke" namene najpre bi se moglo prepoznati u potrebi za fizičkim repozicioniranjem tradicionalnog autoriteta na lokalnoj sceni i u tom smislu ovaj časopis bi mogao da izgleda kao

14 Ješa Denegri, "Časopisi devedesetih: New Moment i Projeka®t", *Devedesete: teme srpske umetnosti*, Svetovi, Novi Sad, 1999

15 Videti: Razgovor sa Dejanom Sretenovićem, u Zoran Božović, *Likovna umetnost osamdesetih i devedestih u Beogradu – Razgovori*, Samostalno izdanje, Beograd, 1996

16 Dragomir Ugren, uvodnik, Projeka®t br.1, Prometej, Novi Sad, 1993

Saša Stojanović, *Smeared Hands are Washed Quickly*, (performance in front of the building of the Serbian Academy of Arts and Sciences in Belgrade), 1998

Saša Stojanović, *The Last Attempt to Cure the Land*, (performance in Prishtine), 1998

bliži svom istorijskom prethodniku[17]. Ipak, i jedan i drugi časopis pre svega reflektuju potrebu za novim osvajanjem umetnosti, u oba slučaja reč je o umetničkoj praksi koja se reprodukuje i "troši za potrebe" građanskog prestiža. U tom smislu, upravo je pozicija uredništva Projeka(r)t-a simptomatična, jer se svojom uređivačkom politikom, časopis nameće kao javno glasilo gotovo anti-političke orijentacije, nudeći nam upravo mimikričnu sliku uspešno autonomizovane umetnosti koja će, sama po sebi, očuvati živi duh i zdrav razum društva. Čak je i distribucija tematsko-sadržajne prirode proizvela svojevrsni efekat ekskluzivnosti uredničkih politika (i samim tim i vlasničko-uredničke reprezentativnosti) na račun ekskluzivnosti objavljenih materijala – napušteni projekt u "društvenom vlasništvu" na taj način se neuspešno multiplicirao, proizvevši različite efekte nedostajućeg i istovremeno suvišnog referentnog sistema. Govoriti o direktnoj vezi između umetničke produkcije i proizvodnih snaga oko kojih se produkcija formira ili reprodukuje, ipak istovremeno ne znači i tvrdnju o "instrumentalizaciji umetnosti" od strane različitih oblika društvene ili političke moći, ali svakako otvara mogućnost za prepoznavanje mehanizama koji su određenu umetničku produkciju prepoznavali i predstavljali na vrlo specifičan i određen način.

Primenimo li formulu koja proizilazi iz prethodno navedenog na opšti plan jedan od mogućih zaključaka je da je za umetničku praksu koja je za cilj imala realizaciju i distribuciju unutar javnog prostora pre svega nužno bilo prepoznavanje sopstvene teritorije – operativnog sistema u kojem je bilo omogućeno delovanje u određenim trenucima. U tom smislu, gotovo da je upadljivo odsustvo umetničkih aktivnosti (akcija, kampanja, projekata) koje su uključivale obraćanje institucijama ili autoritetima bilo političkog bilo kulturnog/umetničkog sistema. Sve do druge polovine devedesetih i do serije akcija grupe Magne, studentskog/građanskog protesta (jesen i zima 1996/7) i, nešto kasnije, performansa Saše Stojanovića na umetničkoj sceni u Srbiji, kada su tzv. akcije u javnom prostoru u pitanju, gotovo da dominiraju projekti sa kolektivnim ili pojedinačnim autorstvom koji svoju operativnost i performativnu situiranost zasnivaju na prisustvu manje ili više slučajne publike u, po pravilu, običnim i svakodnevnim prilikama, drugim rečima, računajući na odsustvo, čak i same mogućnosti, političkog ili javnog incidenta. Javni prostor se u tim slučajevima najčešće svodi na opšta, ponekad i teško vidljiva mesta: ulice, prometne ili, po različitim kriterijumima, simbolične tačke i mikrolokalitete u gradu i van njega. Sa druge srane, gotovo da se može reći da je "javna umetnost" u onom obliku u kom se takva vrsta aktivnosti obavlja u sredinama sa razvijenim art-sistemom, što podrazumeva porudžbine u ime institucija ili velikih organizatora izložbi, u Srbiji bila apsolutno neprihvatljiva. Prvi slučajevi, ovakvog, samo delimično strateškog ulaganja u "javnu umetnost" (u smislu u kom nije reč samo o tradicionalnom izlaganju skulpture u javnom prostoru) dešavaju se drugom polovinom devedesetih kada oživljava likovna produkcija Beogradskog letnjeg festivala (BELEF, čiji je posebno ambiciozan likovni program "Overground" realizovan u avgustu 1998. godine[18]).

17 Videti: Ješa Denegri, *Ibid.*

18 U selekciji Milice Tomić i Branislava Dimitrijevića, a pod nazivom "Overground" predstavljeni su između ostalih i radovi umetničkog kolektiva AES, Zorana Todorovića, Zorana Naskovskog, Dejana Anđelkovića i Jelice Radovanović, Ivana Ilića, Raše Todosijevića.

Ipak, nedostatak radova koji bi uključili recimo institucije vlasti ili realna mesta političke topografije, ne isključuje njihovu subverzivnu i kritičku dimenziju – naprotiv, radovi grupe Škart koji se po pravilu lociraju u svakodnevnim situacijama po principu istovremeno ponuđene provokacije i empatije slučajnim konzumentima, po mnogo čemu su otvoreno subverzivni i kada je u pitanju obraćanje dominantnom sistemu umetnosti[19], ali i sistemu distribucije materijalnih dobara, javnim komunikacijama i institucijama. Na prvi pogled, većina ovih radova fokusira se na emotivna i osećajna zakrivljenja unutar mreže društvenih odnosa, iza čega se, najčešće, krije veoma precizan i, po pravilu, duhovit i oštar komentar upućen na veoma određena kritična mesta u polju tzv. "drugostepenih ideoloških mehanizama". Na sličan način, ali sa takođe diskretnim predznakom kritičke namere, svoje projekte realizuju i umetnici i projekti poput Talenta i Saše Markovića Mikroba, čiji se rad podjednako zasniva na "unošenju javnog" u prostor galerije, ali i na, posebno u Markovićevom slučaju, realizaciji performans-akcija u prostorima okupljanja i distribuiranja tzv. urbane kulture. Značajan stepen političke eksplicitnosti, kako u strateškom pristupanju realizaciji projekta, tako i prilikom njegovog samog izvođenja u prostoru, može se prepoznati u radu Asocijacije Apsolutno čiji radovi uglavnom veoma direktno i često sasvim pretenciozno referišu na kulturološke, ideološke ili istorijske aspekte odabranih simboličkih mesta unutar socijalnog miljea. Po pravilu bazirani na preciznim i temeljnim ispitavanjima i istraživanjima odabranih problema ili lokaliteta, njihovi projekti mogli bi se objasniti i kao svojevrsni "aparati" za preispitivanje simboličkih ili materijalnih aspekata kolektivne svesti" čijom se analizom postiže određeni dijalektički efekat (de)mistifikacije i demitologizacije koja po Burdijeu predstavlja proces "registracije objektivne kriterijuma"[20] po čemu je bliska sociološkoj analizi pre svega zaronjenoj u ono što Burdije zove "mitskim diskursom", koji se, sam po sebi, čini izrazito kompaktan, uprkos tome što može da počiva na veoma heterogenim elementima upravo zato

19 U radu grupe Škart se u velikoj meri reprodukuje i svojevrstan anti-institucionalni stav negiranja pripadnosti umetničkom sistemu – pre svega kada je pristanak na izlaganje u galerijama i muzejima u pitanju. U prilog tome dva podatka: 1) grupa Škart je odbijena na konkursu za učestvovanje na Bijenalu mladih umetnika u Rijeci 1991. godine, bez obrazloženja. 2) posle inicijalnog događaja u zrenjaninskoj galeriji "Imago" 1990. godine, prvo pojavljivanje grupe Škart u galeriji usledilo je tek 1994. godine. Grupa se do danas veoma retko pojavljuje kao izlagač u ovom konvencionalnom obliku.

20 Pierre Bourdieu, *Što znači govoriti*, Naprijed, Zagreb, 1992

Škart, first posters/actions, streets of Belgrade, 1990

Škart, "Accused", posters/actions, Zrenjanin/Belgrade, 1994, photo: V. P.

MAGNET *Gold Barrs*, 1996
Requiem for Serbia, 1997, photo: N. Stojanović
88 eggs for the new opposition government, 1997, photo: S. Maričić,
(actions on the streets of Belgrade)

MAGNET, *FaluSerbia* (action on the streets of Belgrade), 1996, photo: Draško Gagović

Cinema Rex, Jevrejska str., Belgrade, 1995,
a few months after opening, photo: Vesna Pavlović

"Otpor" on streets of Belgrade, Autumn 1998

što unutar njega "ne postoji potreba da se bilo šta iskaže o pojmovima koji se dovode u vezu"[21].

Za razliku od njihove produkcije, primeri poput gotovo svih akcija grupe Magnet ili performansa Saše Stojanovića, svoju pretpostavku o "političkom delovanju" upravo verujući u svojevrsnu moć "mitskog diskursa", ili još preciznije verujući u fizičku i vidljivu situiranost moći u institucijama države i društva (zgrade Akademije nauka i umetnosti, kancelarije predsedništva republike, državne televizije i nacionalne banke ili biblioteke). Njihov uslovni uspeh, bar kada je vidljivost ovih projekata u pitanju, mogao bi se objasniti potrebom da se objektivnost zanemari u ime subjektivnog stava, direktnog konfrontiranja sa jedinim mestom subjektivizacije, a to je mesto vođe, vrhovnog autoriteta[22]. Aktivnosti grupe Magnet koje se datiraju u 1996. i 1997. godinu zaslužuju poseban komentar pre svega jer su članovi ovog kolektiva svojim akcijama postigli jedan nivo marketinškog efekta vidljivosti, jasne retorike i važnosti, koji nije proizveo niti jedan od aktera umetničke scene u ovom periodu. Magnetov "recept" za marketinški, pa tek onda umetnički, uspeh baziran je na jednostavnim političkim porukama koje su do publike prenošene izrazito svedenim jezikom grupnih akcija i performansa. Što se možda čini još važnijim, u Magnetovom obraćanju nema skepticizma, višeznačnog teksta ili stilskih figura, njihova poruka je razumljiva i ne traži bilo kakvo tumačenje ili posredovanje i u tom smislu ova praksa gotovo da negira sopstvene umetničke porive, za račun čiste provokativnosti. Idealni ishod njihove umetnosti bio je provokacija čije bi posledice bile direktno penetriranje u sistem kontrole i održavanja javnog prostora (reakcija organa reda i mira, ostavljanje predmeta na mestima izvođenja akcija ili jednostavno, velika medijska vidljivost) bio je zasnovan na ideji uznemirujuće provokacije, ali ovaj put ne slučajnih prolaznika ili publike, već direktnih predstavnika vlasti (policije, političara, službenika, pripadnika obezbeđenja).

21 *Ibid.*

22 Videti: Boris Buden, "Krv i smrt", *Kaptolski kolodvor*, Centar za savremenu umetnost, Beograd, 2001

[...]

"Vidite, društvo u kom živimo danas je veoma homogeno društvo. ... To znači da ako postoji bilo kakav prostor u našem društvu gde se pregovara alternativama, gde se one diskutuju i predstavljaju, onda je to u granicama umetnosti. ... Ono što umetnost čini interesantnom za mene jesu upravo prostori koji su označeni za umetnost i koji funkcionišu sasvim autonomno." Boris Grojs, u intervjuu za katalog izložbe "Ausgeträumt...", Beč, 2002

Zoran Todorović, *Noise*,
automatic camera, video, BELEF, 1998

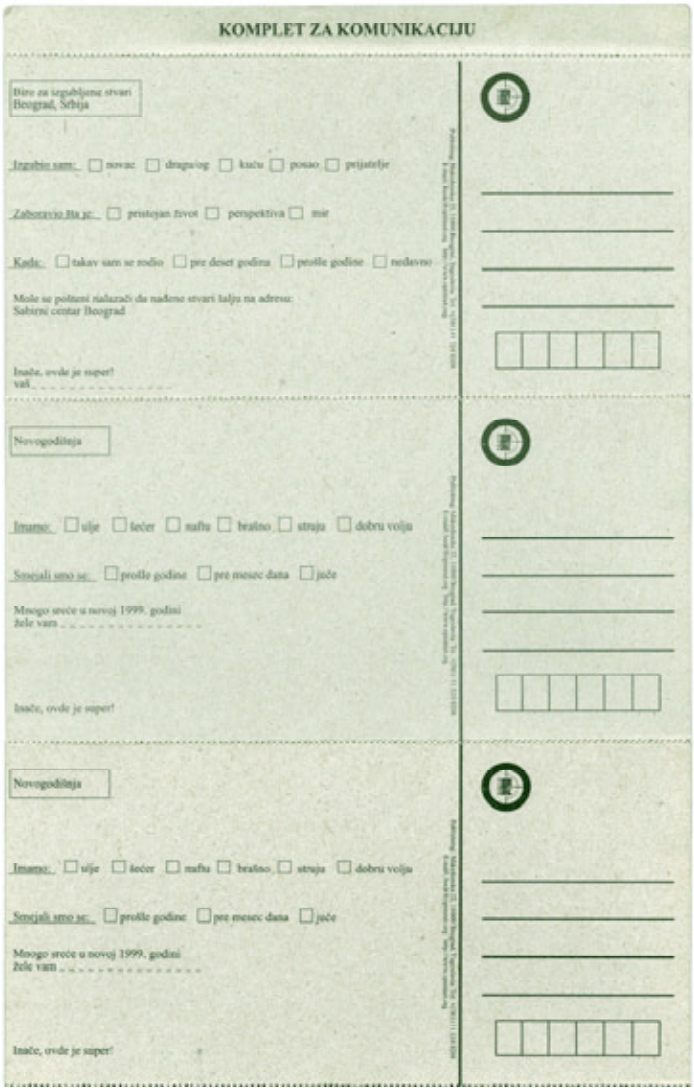
Dragoslav Krnajski, *In the Name of the People*, October Salon, Museum of the 25th of May, Belgrade, 1993

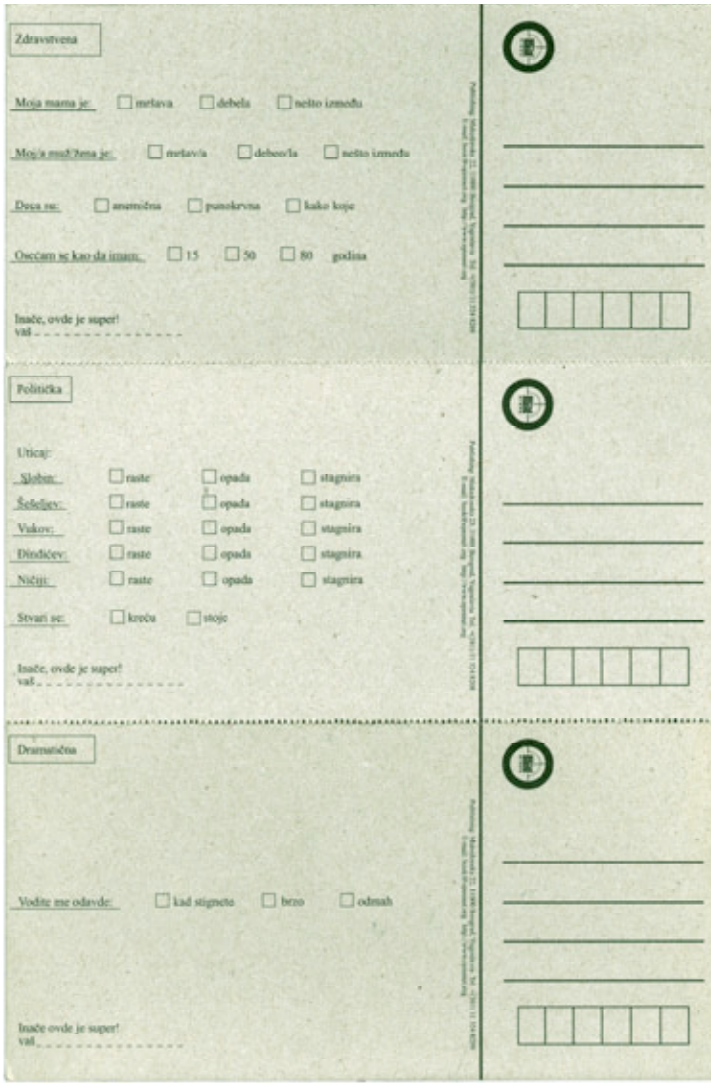
Za razliku od direktnih efekata radova Grupe Magnet čija se kritička evaluacija ili procenjivanje vrednosti ne dešava odvojeno od njihovih direktnih rezultata, *in situ*, za većinu umetničkih projekata koji se izvode u javnom prostoru ili su mišljeni kao određena vrsta političke provokacije, veoma je teško precizno razaznati njene efekte i razvrstati kvalitete koji počivaju na umetničkom nivou, od onih koje rad emituje u nivou određene političke objektivizacije.

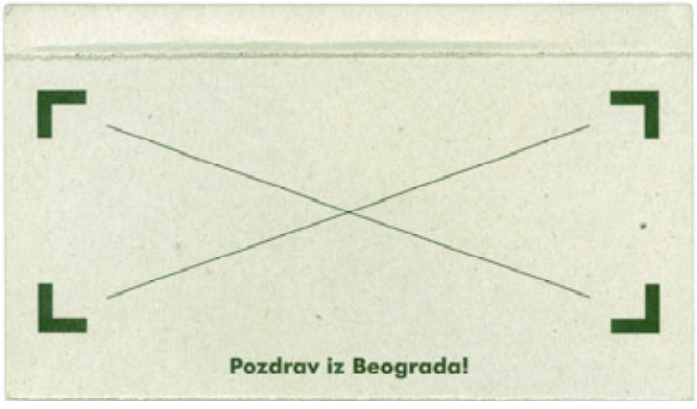
Grojsova teza o "autonomnom prostoru umetnosti" stoga nam može biti od pomoći da definišemo meru za rezultat rada upravo kao onaj oblik ispoljavanja interesovanja društva da određeni oblik umetničke aktvnosti prihvati kao važan za sebe i za sopstveni referentni okvir. Na žalost, čini se kao da takvih projekata u novijoj istoriji umetnosti u Srbiji gotovo da nije bilo. Proizvodi umetničke produkcije konzumirali su se u svojevrsnim paralelnim situacijama, umetnički "javni govor", čak i ako je podrazumevao izrazitu svest o sopstvenom okruženju, odlazio je često najkraćim putem na adrese saučesnika, sagovornika ili, u najboljem slučaju istomišljenika. Razlozi za to, između ostalog, mogu da se traže i u, od sredine 1990-ih, veoma aktivnoj sceni "nezavisne kulture": u periodu 1994-1995 u Beogradu su počeli sa radom i prvi stalni javni kulturni prostori, Cinema Rex i Centar za kulturnu dekontaminaciju, u kojima su programi sa, u tom trenutku, vrlo fokusiranim i eksplicitnim političkim i provokativnim sadržajima održavani gotovo svakodnevno. Proizvodnja konteksta tako je na neki način ponovo institucionalizovana što je u velikoj meri doprinelo poboljšanju produkcijskih uslova, ali i proizvelo krajnji efekat stvaranja paralelne i funkcionalne umetničke scene koja je u ovim prostorima, uz prekide u najkritičnijim trenucima, na snazi sve do danas. U takvim okolnostima, umetnička produkcija koja je i dalje vrlo često bazirana na ličnim inicijativama biva istovremeno podržavana, ohrabrivana i moderirana – ali sa veoma retkim primerima uspešnog napuštanja sopstvenih paralelnih mehanizama održavanja, reprodukovanja i konzumiranja. U tom smislu, Habermasova teza o "građanima koji su postali konzumenti države" uslovno bi mogla da se primeni i na umetničku produkciju, pa čak i na one njene oblike čija bi se specifičnost oslanjala na "manje ili više eksplicitnu nameru da se bavi pitanjima političkih ili društvenih odnosa". Zato je, čini se, upravo ta vrsta nadilaženja uobičajenih formi čiste retoričnosti, podrazumevala i proizvodnju sopstvenog konteksta i referentnog sistema. I zato, čini se, sa uvek nedovoljno pametne istorijske distance, ova pitanja umetničke prakse, treba da ostanu živa upravo u periodu u kojima će prepoznavanje antagonizama biti uslov za nove oblike bavljenja umetnošću.

Zoran Kesić (LOW-FI Video collection), *Association of the Neighbours of the Universe*, video, 66'35"

"Greetings from Belgrade", postcards
(text: Velimir Ćurgus Kazimir,
design: Škart, production: B92), 199

Kristian Lukić

Privremeno (off)online

Umetnost novih medija u Srbiji na kraju 20. i početkom 21. veka

Kontekst Početkom devedesetih u tehnonaučnim krugovima u svetu je bilo rasprostranjeno mišljenje da će tehnologija, Internet i umreženi svet doprineti sveopštoj demokratizaciji i boljitku. Vreme će pokazati da iz perspektive sunčane Kalifornije ili Silikonske doline ovo možda i tako i izgleda, ali da je za dobar deo planete civilizacijsko dostignuće to značilo da li će imati električni priključak ili doručak. Možda je i zbog ovoga ovo mišljenje nazvano "kalifornijskom ideologijom", oličenom u Silikonskoj dolini, magazinu *Wired*, posthipijevskoj generaciji, Novoj ekonomiji, Starbucksu i mitologizovanoj 3D virtuelnoj realnosti spravljenoj u holivudskim laboratorijama. Mark Stalman tvrdi u eseju pod nazivom "Engleska ideologija i magazin *Wired*" (The English Ideology and *Wired* Magazine) da kalifornijska ideologija ima svoje političke korene u radikalnom britanskom liberalizmu i filozofskog brata u britanskom empirizmu[1]. Drugim rečima, kalifornijska ideologija u krajnjoj konsekvenci u informatičkim tehnologijama i Internetu vidi idealnu strukturu za neoliberalni korporativni kapitalizam.

U postindustrijskom kapitalizmu mediji (tj. informacijske i komunikacijske tehnologije – Information and communication technologies, ICT) postaju mikroproizvodni pogoni, i upravo ICT predstavlja osnovu savremenog informacijskog kapitalizma koji, po Hardtu i Negriju, leži u biomoći, tj srastanju socijalnih i ekonomskih odnosa, gde socijalni odnosi postaju ekonomski, a ekonomski odnosi socijalni[2]. Kapitalistička proizvodnja se poistovećuje sa telom, sa društvom, sa životom i postaje afektivna ekonomija u kojoj komunikacija proizvodi vrednost (i višak vrednosti!) zbog čega njena uloga postaje ključnom.

Kako se razvijala tehnologija tako su se razvijale i njene mogućnosti, pa je u određenom smislu došlo do demokratizacije umetnosti – svako ko je posedovao računar mogao je da uradi razne stvari u sve savršenijim programima i da ih putem Interneta razmenjuje. Digitalne tehnologije imaju *copy*/*paste* opciju, tj. mogućnost bezgraničnog kopiranja koje u umreženom okruženju potpuno menja koncepte i si-

Andrej Tišma,
McCola, 2000

1 http://www.rewired.com/96/Fall/1118.html

2 Michael Hardt / Antonio Negri
Imperij, Multimedijalni Institut / Arkzin, Zagreb 2003.

steme distribucije znanja, ali i samog stvaralaštva i kreativnosti. No, kao i kod uljanog slikarstva ili bilo kog drugog medija, i u novim digitalnim medijima se radi o pitanju konteksta i sadržaja, odnosno onoga šta se predstavlja. Kako se digitalna tehnologija sve više razvijala, tako je i fascinacija njome bila sve izraženija.

Jedna, ako ne i jedina moguća pozicija koju umetnost može da zauzme u ovakvom društvu jeste određena vrsta konstruktivne negacije, pozicija koja se nalazi između neoluditske paralize i šizofrenog tehnofetiša. U ovom kontekstu se umetnost novih medija ili tzv. *net.arta* devedesetih godina prošlog veka prema informatičkim tehnologijama postavlja kao svojevremeno konceptualna umetnost šezdesetih i sedamdesetih prema sistemima umetničkog tržišta i komodifikaciji umetnosti[3]. Kao idejni naslednik (u određenom smislu) konceptualne umetnosti šesdesetih, net.art[4] upravo demonstrira mogućnost dematerijalizacije umetnosti i pokušaj odbijanja uticaja umetničkog tržišta.

Kao reakcija na kalifornijsku ideologiju, ali i na umetnost koja se više bavila formalnim aspektima i mogućnostima tehnologije, stvarao se krug pojedinaca i organizacija koji su kritički tretirali nove tehnologije i Internet. Da napomenemo samo neke: Critical Art Ensemble, Geert Lovink, Pit Schultz, Konrad Becker, Vuk Ćosić, Heath Bunting, Aleksej Šulgin, Olja Ljaljina, tzv. evropska "novomedijska levica" koja po prvi put ravnopravno uključuje i Istočnu Evropu. Poseban aspekt su mailing-liste kao što su *Nettime*, *7-11* ili *Syndicate*, koje postaju značajni diskusioni forumi i mreže za razmenu ideja i informacija. Upravo se tokom devedesetih umetnici iz Srbije uključuju u ove i neke druge internacionalne mreže, tako da je i produkcija tih godina bila vezana za komunikaciju i iskustva koja su iz tih veza proizilazila.

Internet u Srbiji

U vreme bivše Jugoslavije, Srbija je zajedno sa ostalim republikama bila član Evropske Akademske i istraživačke mreže (European Academic and Research Network – EARN), pa je akademska zajednica bila u mogućnosti da razmenjuje elektronsku poštu sa inostranstvom. Pre toga (1986), stvara se prva mreža za razmenu podataka u Jugoslaviji pod imenom JUPAC koja nije imala mogućnost slanja i primanja pošte, da bi je kasnije zamenio JUNAC koji je imao i mogućnost slanja elektronske pošte, a server se nalazio u Institutu "Jožef Štefan" u Ljubljani[5]. U to vreme su bili raširени i BBS-ovi (Bulletin Board System), ali nijedan nije bio povezan na Internet. Kada su međunarodne sankcije stupile na snagu, EARN konekcija je prekinuta. Između 1992. i 1994. pristup Internetu je bio veoma otežan, jer je bila potrebna telefonska linija i X.25 switch da bi se pristupilo Interentu i mrežama izvan Srbije. Samo je mali broj ljudi koristio tu privilegiju, uglavnom na fakultetima[6].

U okviru beogradskog Radija B92 se 1993. okupio tim koji je za cilj imao da napravi sajt ovog radija. Prepreke su bile velike, praćene potpunim nerazumevanjem srpskih zvaničnih tela i velikim teškoćama u pronalaženju stranih partnera za rad na projektu u zemlji pod međunarodnim sankcijama. Amsterdamski Internet provajder XS4ALL je 1994. pristao da postane provajder za B92. Trebalo je oko godinu dana da se ažurira sva papirologija, pronađe mesto, sredi zakupljena linija do Amsterdama i

3 The re-dematerialisation of the Object and the Artist in Biopower, Josephine Berry Slater, 2001.

http://amsterdam.nettime.org/Lists-Archives/nettime-bold-0102/msg00059.html

4 Termin net.art je nastao slučajno u mailu koji je Aleksej Šulgin poslao Vuku Ćosiću, http://www.ljudmila.org/nettime/zkp4

5 http://www2.arnes.si/čazabuk/Internet/1zgod.htm

6 Internet in Serbia, From Dark Side of the Moon to the Internet revolution, Dražen Pantić, 1997, www.firstmonday.org/issues/issue2_4/pantic

obezbede sredstva tako da je OpenNet.Org – Internet sajt B92 – otvoren 14. novembra 1995[7]. OpenNet je bio prvi Internet Service Provider (ISP) u Beogradu i jedini u Srbiji do marta 1996. Jedinu podršku u zemlji dobio je od Fonda za otvoreno društvo. Državno kontrolisani PTT nije hteo da proda nijednu lokalnu telefonsku liniju niti da omogući link do ISP-a u Amsterdamu, pa je sve donedavno sajt radio na 28.8 kbps liniji sa sedam dial-up linija iznajmljenih od raznih organizacija.

U proleće 1996 pojavila su se i dva druga provajdera u Srbiji:
– MrSystems (grana EUneta) koji je bio povezan sa nekoliko različitih prorežimskih bankarskih kompanija i radio je na 2Mbps linku za Amsterdam. Od samog početka ovaj sistem je imao nekoliko stotina korisnika i uspostavio se kao najveći komercijalni provajder u Srbiji.
– Univerzitetski link uspostavljen je u zajedničkom projektu Beogradskog univerziteta i privatizovanog Telekoma Srbija. Ovaj link je radio na 256 kbps satelitskoj vezi.

Prvi web-sajt, "Welcome to OpenNet", sa "hostom" u Srbiji je otvoren odmah pošto je startovao OpenNet. Sadržao je informacije o B92 i njegovim projektima (radio, izdavaštvo, filmovi, knjige, CD produkcija...) Maja 1996. Radio B92 je započeo i sa elektronskom distribucijom vesti. Posle prekida programa Radija B92 u decembru 1996, sadržaj se počeo emitovati preko Real Audio programa na XS4ALL stranici, što je jedan od prvih primera u svetu da se usled političke zabrane koristi net radio kao zamena za FM radio. Tokom studentskog protesta 1996/97 Internet postaje značajno sredstvo za prenos informacija, a pojavljuje se i web-sajt studentskog protesta. OpenNet prvi put 1996. počinje da vrši i usluge kreiranja web-sajtova za umetnike iz Srbije, za šta je posebno bio zaslužan Siniša Rogić. Krajem devedesetih, Internet aktivnost se sve više razvija, gde je za sferu umetnosti i kulture posebno bio značajan Cyberrex, web-strana Cinema Rex-a – kulturnog centra B92. Tokom NATO bombardovanja 1999. ovo je bilo i jedino mesto gde se aktivnost Rex-a mogla pratiti.

Zvanični režim je bio indiferentan prema Internetu iako je postojala svest da može da bude značajan prenosnik informacija, sve dok Radio B92 nije otvorio svoju web-stranu. Ubrzo BK banka (u vlasništvu Bogoljuba Karića, bliskog režimu) kao ogranak EUneta postaje provajder uz punu podršku državno kontrolisanog Telekoma. Razlog za ovu "liberalizaciju" i širenje Interneta treba naći u činjenici da se periodu 1995-1997. Srbija nakratko oporavila, a Slobodan Milošević predstavljao "nezaobilazni faktor mira na Balkanu". To vreme i delimično skidanje sankcija je iskorišćeno da se deo državnog Telekoma proda grčkim i italijanskim kompanijama što je Miloševiću omogućilo da, pored ostalog, kasnije finansira rat na Kosovu.

Scena novih medija

Jedna od prvih okupljanja vezanih za nove medije su svakako "Scene Strike". "Scene Strike" su okupljanja koja su proizašla iz težnji pojedinaca koji kreativno koriste kompjutere da predstave svoj rad i razmene iskustva sa drugima, u jednoj neposrednoj atmosferi, daleko od konvencionalne umetničke scene. Obzirom na to da sama priroda dogadjaja počiva na entuzijazmu autora i učesnika, ovi i slični događaji nikad nisu težili da postanu šire popularni, pa se često smatraju marginalnim.

7 www.internetpolicy.net/about/serbia-assessment.pdf

Kosmoplovci, web-site

Corrosion, web-site

Kako Dominator iz grupe Corrosion (sada Kosmoplovci) objašnjava, demoi nastaju u celini na kompjuteru – muzika, grafika i sav potreban materijal nastaje u specifičnim programima, često napravljenim specijalno za tu nameru, da bi sve to na kraju oživeo programer (koder) koristeći svoje znanje i trikove pri pravljenju vizuelnih efekata[8]. Prvi "Scene Strike" se održao maja 1997. godine u saradnji sa Kulturnim centrom Rex. Zaključno sa 1999. održana su tri "Scene Strike" događaja, kada Corrosion, kao glavni organizator dogadjaja izlazi iz Rex-a i nastavlja sa još dva "Scene Strike" dogadjaja (2001. i 2002. godine) u sopstvenoj organizaciji i u saradnji sa LOW-FI video produkcijom i magazinom *Striper*.

Aktivna scena sajberfemnizma je u drugoj polovini devedesetih predstavljala sastavni deo internacionalnih mreža, konferencija i mailing-lista. Upravo u to vreme 1996. je u Novom Sadu organizovan prvi festival "Videomedeja" koji je istraživao i predstavljao tzv. "ženski video", sa posebnim fokusom na istočnoevropsku scenu. Zanimljivo je da su prvobitna energija koja je karakterisala ovaj festival, kao i njegova jedinstvenost u širim međunarodnim okvirima privukla internacionalne umetnike i aktiviste, kao što su npr. Kathy Rae Huffman ili Nina Czegledy. Festival je bio potpomognut od strane Fonda za otvoreno društvo, a nagrada za najbolji video rad je nazvana po Bogdanki Poznanović, pioniru medijske umetnosti u Srbiji i osnivaču intermedijalnog kursa na Akademiji umetnosti u Novom Sadu. Kasnije, kako je vreme odmicalo, festival je delimično gubio fokus, a samim tim i prepoznatljivost[9].

KEF (Sajam kratke elektronske forme) je festival koji je nastao iz potrebe da se produkcija digitalne umetnosti predstavi javnosti i da ono što nastaje kao kućna produkcija dobije određeni insitucionalni reprezentacijski okvir. Namera festivala je bila da se izbegne elitistički karakter, što sledi osnovnu zamisao urednika KEF-a Nebojše Milikića o demokratskom karakteru umetnosti i njenoj društvenoj ulozi (u ovom smislu je karakterističan Milikićev projekat FLUX koji je predstavljao srpsku savremenu umetnost u zapuštenim predgrađima Beograda, a kasnije i srbijanske provincije). Na prva dva KEF-a 2000. i 2002. su, pored ostalih, izlagali Ivan Grubanov, Dragan

8 http://www.cyberrex.org/kompjuterska.htm

9 www.videomedeja.org.yu

Short Electronic Form Fair, KEF 1, 2000

Short Electronic Form Fair, KEF 2, 2001

Živančević, Vladan Joler, Aleksandar Maćašev, Andrej Dolinka, Ivan Sarajčić, Maja Bekan, Damjan Brkić i Danijela Sekulić.

Uloga Rex-a je bila pogotovo značajna u uspostavljanju veza sa novomedijskim centrima u Evropi i svetu. Ovome je umnogome doprinela i pozicija Radija B92 tokom borbe protiv režima Slobodana Miloševića koji je skretao pažnju određenih evropskih medija. Npr. u to vreme je veoma značajan kanal za informacije bila holandska medijska scena u Amsterdamu preko koje B92 i CyberRex dolaze u kontakt sa značajnim imenima novomedijske teorije i prakse (Geert Lovink, Adam Hyde iz Radioqualie, festivali Next5Minutes, organizacije DeBalie i DeWaag). Tako Rex organizuje i nekoliko zanimljivih internacionalnih gostovanja iz oblasti novih medija i to Lise Haskel, Andreasa Broeckmanna, Micz Flora...

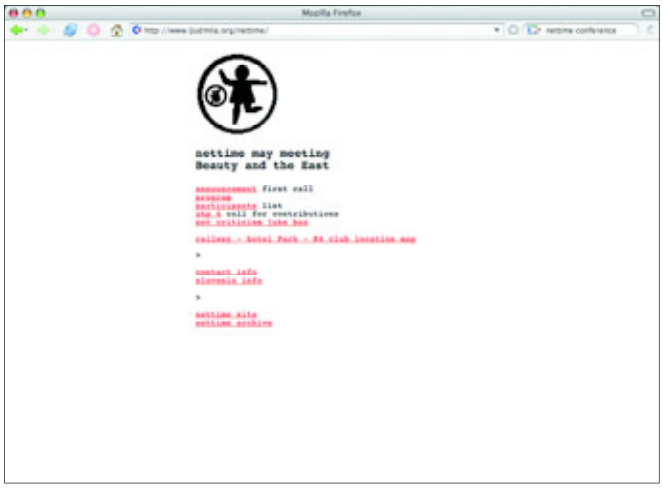
U oblasti novomedijskog izdavaštva edicija "Virco" Centra za savremenu umetnost-Beograd je tokom 2000. i 2001. izdala dva značajna naslova: izbor tekstova iz dve knjige (*Flesh Mashine* i *Electronic Civil Disobedience*) američke umetničko-teorijske grupe Critical Art Ensemble pod nazivom *Digitalni partizani*, i izbor tekstova Leva Manoviča (iz knjige *Language of New Media*) pod nazivom *Metamediji*.

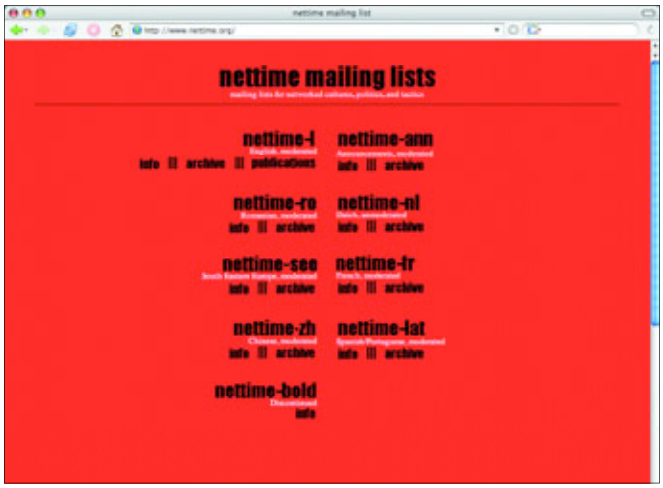
Novu stranicu u digitalnoj kulturi, novim medijima i političkom aktivizmu otvara početak rada Centra za nove medije_kuda.org u Novom Sadu 2001. koji će postati važnim čvorištem za razvoj novomedijske kulture u Srbiji i šire s obzirom da kuda.org sarađuje sa mrežom organizacija na interenacionalnom i regionalnom nivou koja se bave novomedijskom kulturom. Centar kuda.org od 2001. predstavlja jedinu organizaciju u Srbiji koja se bavi edukacijom i kritičkim promišljanjem kulture novih medija i Interneta. Sa Institutom za nove tehnologije Public Netbase iz Beča i Muzejom savremene umetnosti iz Beograda organizuje izložbu "World-Information.Org" (2003), da bi u saradnji sa V2 – Institutom za nestabilne medije iz Rotterdama 2004. organizivoao "Transevropski piknik – umetnost i mediji u tranziciji"[10].

Proizvodnja Začeci demo-scene u Jugoslaviji datiraju još iz vremena ekspanzije kućnih kompjutera, krajem 80-tih godina. Sa pojavom prvih c64 masina i prvog

10 http://kuda.org

Nettime meeting "Beauty and the East" web-site, 1997

pravog multimedijalnog kompjutera – Amige, demo-scena dobija zamah i sve veći broj pristalica koji svoje kompjutersko i kreativno znanje iz oblasti programiranja, grafike i muzike prikazuju i razvijaju kroz pravljenje specifičnih audio/vizuelnih demonstracija.

Poseban aspekt predstavlja rad grupe Corrosion koji su tokom svih ovih godina bili posebno aktivni i koje karakteriše velika digitalna produkcija u drugoj polovini devedesetih godina i kasnije. Od 1997. organizuju demo okupljanja, tzv. "SceneStrikes" na kojima se prave demoi, predstavljaju projekti, održavaju koncerti, žurke. Kao i svetska demo-scena, ni srpska demo-scena nije ulazila u umetnički sistem, osim u ponekim slučajevima kao što je bilo na 42. Oktobarskom salonu kada je Corrosion pozvan da učestvuje na izložbi.

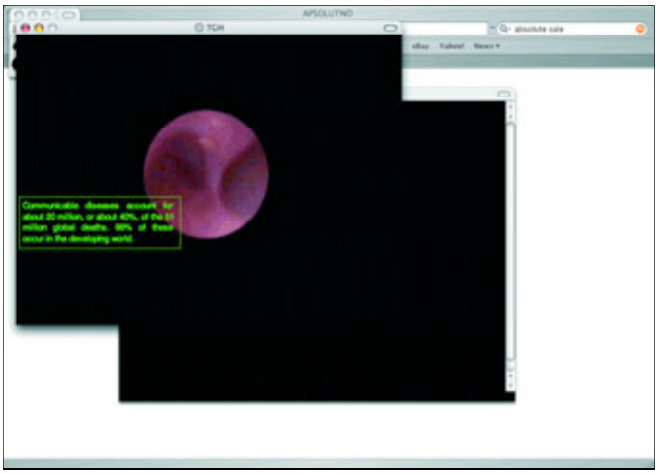
Prvi net.art rad u Srbiji je *Absolute Sale* novosadske Asocijacije Apsolutno iz 1997. koji predstavlja online aukciju istočnoevropskih umetnika koji se još nerođeni kupuju. Ovaj rad se, s jedne strane, bavi u to vreme sve prisutnijim fenomenom online aukcija i neprikosnovenim eBayom, a s druge strane specifičnom pozicijom Istočne Evrope posle pada Berlinskog zida. Ironijski diskurs *Absolute Sale* između ostalog je usmeren ka projektima koji su za cilj imali povezivanje Zapadne i Istočne Evrope i koji su – iako sa najboljim namerama učesnika – u stvarnosti često potvrđivali poziciju istočnoevropskog Drugog. Ali, s druge strane, ovi su projekti bili vredan izvor informacija i mesta promocije za istočnoevropske umetnike.

Drugi rad Apsolutno pod nazivom *The Greatest Hits* iz 1998. (CD-rom) se bavi ranjivošću sistema, kako ljudskog tako i kompjuterskog. CD-rom sadrži programiran virus pod nazivom TGH koji ako se izabere u "random mode-u" dovodi do zagušenja memorije i potpunog blokiranja računara. Asocijacija Apsolutno je u drugoj polovini devedesetih imala zapaženu internacionalnu aktivnost na izložbama, konferencijama, radionicima.

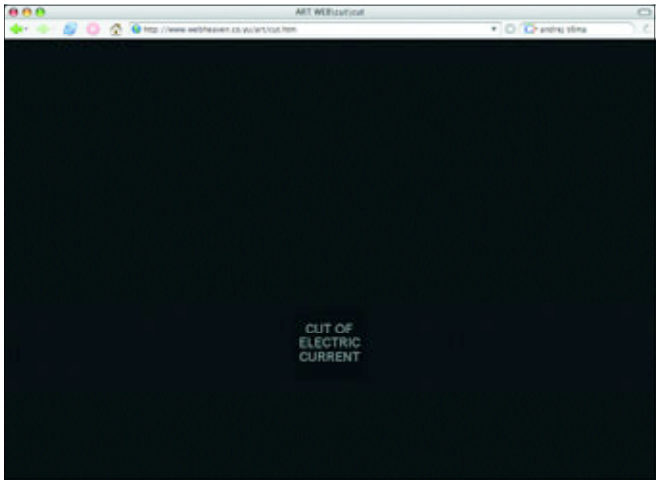
Rad Žane Poliakov bio je vezan za nove medije i feminizam. Ona 1998. organizuje sajberfeminističku radionicu u Lamparni u Labinu (Hrvatska) gde okuplja učesni-

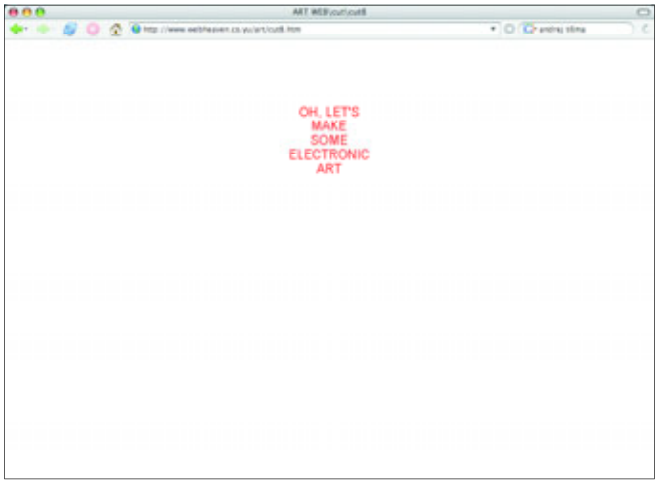
Association Apsolutno, *The Greatest Hits*, 1998

Andrej Tišma, *Serbian Electronic Art 2000*, 2000

Žana Poliakov, *Cyberkitchen*, 2001

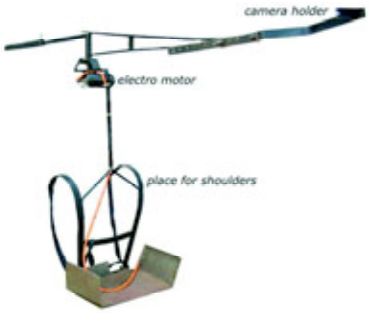
ce sa Kosova, iz Albanije, Makedonije i BiH. U Rex-u 1999. organizuje Školu za nove medije u okviru projekta "Kitchen media lab" koji je zamišljen kao "neprofitni nomadski *Internet content developer* koji omogućuje obuku, produkciju, iskrenu logističku pomoć kao i *online* i *offline* izložbene prostore i promotivne servise za sve sa/i oko umetničke scene koji su zainteresovani za nove medije"[11]. Na sajtu "Kitchen media lab-a" su se mogle pronaći informacije o novomedijskoj teoriji i praksi, umetnosti... Žana Poliakov vremenom u svoj rad sve više inkorporira pop-kulturu tako da je web-sajt "Sajberkuhinja" mešavina seksističke igre i balansiranja između kritičke i potrošačke pozicije. U svojim radovima često propagira *copyleft* i *free sharing* upakovane sa ideologijom *chic-a*, modnim ekstravagancama i konzumerizmom.

Projekat "Reality Check – Serbian art during wartime" je nastao kao direktna posledica situacije u kojoj se našla zemlja tokom bombardovanja 1999, a s njom i umetnička scena. Internet je bio možda i jedino mesto gde se savremena umetnost mogla predstavljati, tako da su se u ovom projektu našli radovi nekih savremenih srpskih umetnika – Uroša Đurića, Ere Milivojevića, Zorana Naskovskog, Raše Todosijevića i Milice Tomić. Uroš Đurić se u svom web-radu *Populist project* bavi fenomenima popularne kulture i seksualne emancipacije u društvenoj stvarnosti napuštenih utopija. Omladinska popularna kultura šezdesetih je bila mesto gde su se ideologije borile, sve dok pop-kulturu zajedno sa svojim emanipatorskim strategijama nije obuhvatio postindustrijski kapitalizam i pretvorio u efikasno fabričko postrojenje. U radu *The Mirror of Life: Machine versus Human* Era Milivojević preko web-sajta predstavlja dokumentaciju svog rada kojeg je izveo na Filozofskom fakultetu u Beogradu. U tom radu Milivojević se bavi odnosom čoveka i mašine, tj. šahovskim duelom Garija Kasparova i kompjutera IBM Deep Blue. Zoran Naskovski u radu *The Truth on Holy Land* predstavlja foto-storiju frejmova sa raznih televizijskih kanala tokom bombardovanja SRJ, a Raša Todosijević u radu *Who lies?* predstavlja svoje "originalne srpske pomorandže".

11 http://www.kitchenmedialab.org

Vladimir Todorović, *7*, 2001

Vladimir Todorović, *7*, 2001

U web-radu *I am Milica Tomić*, umetnica dekonstruiše sistem koji je vezan kako za nacionalne identitete (Milica Tomić izgovara rečenicu "Ja sam Milica Tomić" na nekoliko desetina svetskih jezika) tako i za identitet žene ("Ja sam Milica Tomić / Ja sam Srpkinja"). Na svaki čin isticanja identiteta ona dobija vidljivu ranu, što korespondira sa problemom identiteta kako u totalitarnom, tako i u multikulturalnom demokratskom društvu.

Projekat "Reality Check" su, pored ostalih, realizovali Žana Poliakov, Borut Vild i Slobodan Marković, kurator je bio Dejan Sretenović, a producent Centar za savremenu umetnost-Beograd, u saradnji sa C3 iz Budimpešte. Radovi realizovani u projektu "Reality Check" predstavljaju "umetnost na kompjuteru" tj. radove savremenih umetnika koji u svom radu inače pretežno nisu koristili Internet, a u ovom slučaju Internet je poslužio kao svojevrsni izlagački prostor.[12]

Radovi Andreja Tišme predstavljaju *Zeitgeist* i presek srpskog društva krajem devedesetih. U svojoj internacionalnoj komunikaciji često zastupa "patriotske" i ponekad kontraverzne stavove i aktivno učestvuje u info-cyberratu vezanom za dešavanja na Kosovu krajem devedesetih. Tišmini radovi su delovi stalnih postavki nekoliko muzeja. Pored ostalog bio je kandidat za Mr. net.arta 1998. zajedno sa Heathom Buntingom, Vukom Ćosićem, Pitom Schultzom, Lukom Frelihom[13]...

Specifičan oblik novih medija predstavlja rad *Safe Distance* iz 1999. koji je svojevrsna "produkcija" američkih vazduhoplovnih snaga i "postprodukcija" Centra za nove medije_kuda.org. Naime, taj rad je nastao tokom NATO bombardovanja SR Jugoslavije 1999. kada je protivvazdušna odbrana VJ oborila američki lovac/bombarder F/16. U srušenom avionu je nađena traka (Sony Super8) na kojoj je snimljen *headup display* (crno-beli) sa audio komunikacijom četvorice pilota sa Awaxom (komunikacijski i osmatrački avion). Rad je svojevrsni redimejd i predstavlja inverznu perspektivu, ličnu dramu američkog pilota i interni pogled u centar moći.

Na prelazu u 21. vek pojavljuju se i umetničke grupe i pojedinci koji su veoma aktivni na internacionalnoj sceni. Grupa Urtica razvija svoju alegoriju o društvenom delovanju koprive i kreira poseban sajt i medijske kampanje kao što su *Ratioremedium* 2000. ili *Omnigenus* 2001. Godine 2002. oni prave igru pamćenja *Lapsus Memoriae* koji se bavi terminologijom NATO intervencija. Grupa Eastwood od 2001. učestvuje u internacionalnom projektu "Kingdom of Piracy" sa svojom kompjuterskom igrom "Explorer 98", a Vladimir Radišić takođe na "KOP" učestvuje sa svojim radom *I love world*.

Umetnici iz Srbije su bili aktivni i u nekoliko mreža i mailing-lista kao što su *Nettime* i *Syndicate*. *Nettime* su osnovali Geert Lovink i Pit Schultz sa idejom da naprave mesto gde će se kritički razgovarati o Internet kulturi. *Syndicate* mailing listu su osnovali Andreas Broeckman i Inke Arns i ta mreža je bila važno čvorište u razmeni informacija o novomedijskoj umetnosti, teoriji i praksi na relaciji Zapadna – Istočna Evropa[14].

Značajan aspekt novih medija i mreža su i konferencije koje služe da se pojedinci koji komuniciraju preko Interneta lično upoznaju. Jedan od tih "prelomnih" trenutaka je bilo i *Nettime* okupljanje maja 1997. u Ljubljani u organizaciji Ljudmile, pod

12 http://realitycheck.c3.hu/

13 http://irational.org/tm/mr

14 http://www.v2.nl/syndicate

nazivom "Beauty and the East" koju su organizovali Vuk Ćosić, Geert Lovink, Pit Schultz... Na ovoj konferenciji bili su prisutni i učesnici iz Srbije: Dražen Pantić, Branka Miličić-Davić, Vladislava Gordić, Apsolutno (Dragan Miletić, Zoran Pantelić). Aleksandar Davić i Branka Davić su učestvovali na radionici "DeepEurope" u okviru Hybrid WorkSpace projekta u okviru *Dokumenta X* u Kaselu 1997[15].

Digitalna umetnost devedesetih, kao i savremena umetnost tog vremena u Srbiji uopšte, je vezana za period vladavine Slobodana Miloševića. U vreme buma World Wide Web-a, Srbija se nalazila u međunarodnoj izolaciji, a sva komunikacija sa Internetom je bila vrlo otežana do 1995. do pojave OpenNeta. U takvoj izolaciji režim je dopuštao pirateriju softvera, tako da je to donekle doprinelo znatno lakšem i bržem upoznavanju sa računarskim alatima.

Iako sigurno postoji mnogo radova koji su realizovani u prvoj polovini devedesetih, a vezani su za digitalne medije, ta produkcija se ne odvaja od eksperimentisanja sa mogućnostima samog medija. Sve do sredine devedestih u Srbiji nije postojala produkcija koja bi se kritički odnosila prema samom mediju. Ta relativno mala produkcija umetnosti novih medija može se objasniti kako izolacijom Srbije u ključnom momentu za afirmaciju umetnosti novih medija (a to je period prve polovine i sredine devedesetih), a tako i ograničenim tehničkim resursima i brojem računara. S druge strane, i novomedijska umetnost u svetu je u početku bila ostrvo sa relativno malim brojem umetnika, stvarajući u to vreme kod nekih svest o posebnoj "misiji" i "herojskom dobu" net.arta.

U zaključku, treba naglasiti da umetnost novih medija u Srbiji uglavnom proističe iz komunikacije sa iskustvima i protagonistima izvan Srbije, tako da ovi umetnici i "kulturni radnici" u određenom smislu predstavljaju savremenike svetske scene novih medija. Neki od njih su putovali, učestvovali na međunarodnim konferencijama i izložbama, dok su neki tu komunikaciju ostvarivali preko Interneta i posredno. Većini ovih umetnika sam proizvod, artefakt, nije bio presudan. Značajni su bili procesi, iskustva, društvene, političke, etičke i estetske pozicije stvaralaštva kao takvog, što korespondira sa istraživanjima i iskustvima konceptualne umetnosti, performansa, mail-arta, vizuelne poezije, analize umetničkog tržišta, društvene angažovanosti, feminizma. Ova umetnička produkcija se stoga može posmatrati kao deo internacionalne umetničke produkcije, a posebno je snažno vezana za istočnoevropsku scenu i, naravno, lokalni kontekst.

15 http://www.medialounge.net/lounge/workspace/main/projects.html

US Air Force/kuda.org, *Safe Distance*, 1999

Biografije umetnika

Milan Aleksić

Rođen 1954. godine u Beogradu. Diplomirao na Mašinskom fakultetu 1980. godine. Završio istoriju umetnosti na Filozofskom fakultetu u Beogradu 1983. Postdiplomske studije fotografije završio na Cornell University, Ithaca, 1989. godine.

Izabrane samostalne izložbe
2004 – Likovna Galerija Kulturnog centra, Beograd
2001 – Floating Gallery, Winnipeg
1997 – Narodni muzej, Kragujevac
1994 – Salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd
1993 – Muzej savremene umetnosti, Skoplje
1991 – Muzej primenjene umetnosti, Beograd

Izabrane grupne izložbe
2005 – *Aktuelna fotografija u Srbiji*, Galerija Fotohof, Salzburg
2004 – *Oktobarski salon*, Muzej "25. maj", Beograd
2000 – *Fotografisano mesto*, Salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd
1999 – *Near and Elsewhere*, The Photographers Gallery, London
1998 – *Travelogue, Clara Siprell, Paul Strand, Milan Aleksić, Era Milivojević*, Salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd
1989 – Contemporary Yugoslav Photography, The John Hartell Gallery, Cornell University, Ithaca, NY

Izabrana bibliografija
– Stacey Abramson, "Decay, destruction and delight," *The Manitoban*, Manitoban, February 6, 2002.
– Waldemar Januszczak, "Bleak encounters," *The Sunday Times*, London, July 4, 1999 .
– Jeffrey Anderson, "Mysteries of Eart Encahnt Photographer," *The Winnipeg Free Press*, Winnipeg, Vol II, No 180.
– Milan Aleksić, pref. cat., *Low Maintenance and Other Works*, Umetnička galerija "Nadežda Petrović", Čačak, 1998.
– Milan Aleksić, pref. cat. *Nature Morte*, Salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd, 1994.
– Milan Aleksić, pref. cat. *Photography as Art, Art as Photography*, exh. cat., Brian Melnzchenko Gallery, Winnipeg, Canada, 1984.

Kontakt
Milan Aleksić
Bul. Arsenija Čarnojevića 119
11070 Novi Beograd
tel.+381 11 137 549
e-mail: mza2@cornell.edu

Jelica Radovanović

Rođena 1957. godine u Dubrovniku. Diplomirala na Fakultetu likovnih umetnosti u Beogradu, 1981. godine.

Dejan Anđelković

Rođen 1958. godine u Kraljevu. Diplomirao na Fakultetu likovnih umetnosti u Beogradu, 1983. godine. Postdiplomske studije završio na istom Fakultetu 1985.

Od 1991. rade zajednički.

Izabrane samostalne izložbe
2003 – Galerija savremene likovne umetnosti, Niš
2002 – Narodni muzej Kruševac, Kruševac
1998 – Projekat *Znaci*, BELEF 1998, Beograd
1996 – *Alter Image 96, Off-Bitef program*, Bioskop Rex, Beograd
1995 – *Zid*, Prostori redakcije Radija B92, Beograd
1994 – *Na iskustvima memorije*: *Ubistvo iz nehata*, Narodni muzej, Beograd
1987 – *Mural monumentalnih dimenzija*, Gospodar Jevremova 18, Beograd

Izabrane grupne izložbe
2005 – *Jochen Gerz, Die Anthologie der Kunst*, Zentrum fur Kunst und Medientechnologie, Karlsruhe
2004 – *Jochen Gerz, Die Anthologie der Kunst*, Akademie der Kunste, Berlin
2003 – *Attack*, Kunsthalle, Wien
2001 – *Konverzacija*, Muzej savremene umetnosti, Beograd
2000 – *Dossier Serbien*, Akademie Der kunst, Berlin; Muzej "25. maj", Beograd (2001), Akademie der Kunst, Wien (2001)
1999 – *Video umetnost u Srbiji*, Bitef tatar, Beograd
1998 – *Body and The East*, Moderna galerija Ljubljana, Ljubljana
1997 – *10 sekundi pre ubistva*, Godišnja izložba Centra za savremenu umetnost Fonda za otvoreno društvo, Konak knjeginje Ljubice, Beograd
1996 – *Pogled na zid 1994-1996*, Bioskop Rex, Beograd
1994 – *Art vrt*, Bioskop Rex, Beograd

Izabrana bibliografija
– Anda Rottenberg, pref. cat. *Kontinentalni doručak*, 45. Oktobarski salon, Beograd, 2004.
– Gerald Matt, "Sehen sie Gelb", pref. cat. *What Is Art Good For?*, 2004.
– Jasmina Čubrilo, "Arhive-misliti devedesete", pref. cat. *REMONT REVIEW*, Galerija Remont, Beograd, 2002.
– Branislav Dimitrijević, *Povremena istorija – kratak pregled video umetnosti u Srbiji*, Centar za savremenu umetnost, Beograd, 1999.
– Jasmina Čubrilo, *Beogradska umetnička scena devedesetih*, Radio B92, Beograd, 1998, str. 41-43.
– Dejan Sretenović, *Ubistvo se ne događa kao što ni strela ne pogađa*, Centar za savremenu umetnost Fonda za otvoreno drustvo, Beograd, 1997.
– Zoran Božović, *Likovna umetnost osamdetih i devedesetih u Beogradu – razgovori*, Cicero, Beograd, 1996
– Dejan Sretenović, "Umetnost u zatvorenom društvu", u *Art in Yugoslavia 1992-1995*, Publikum, Beograd, 1996.
– Lidija Merenik, "No wave", u *Art in Yugoslavia 1992-1995*, Publikum, Beograd, 1996.
– Lidija Merenik, *Beograd: osamdesete, Nove pojave u slikarstvu i skulpturi 1979-1989 u Srbiji*, Prometej, Novi Sad, 1995, str. 38.

Kontakt
Jelica Radovanović i Dejan Anđelković
Vukasovićeva 22
11090 Beograd
tel:+381 11 596 699
e:mail: symptom@eunet.yu

Srđan Apostolović

Rođen 1963. godine u Beogradu. Diplomirao na Fakultetu likovnih umetnosti u Beogradu 1991. godine.

Izabrane samostalne izložbe
1995 – *Izložba skulptura* (sa T. Ostojić i G. Glidom), Galerija "Lada", Beograd
1993 – Salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd
1992 – *Radovi u papiru*, Galerija SKC, Beograd
1989 – *Art Lazareti* (sa D. Petrovićem), Dubrovnik
– Galerija SKC, Beograd
1988 – *Izložba skulptura*, Galerija SKC, Beograd

Izabrane grupne izložbe
2004 – *Deset godina Konkordije*, Muzej savremene umetnosti, Beograd
2000 – *En fin* (Na kraju), Galerija UNESKO, Paris

1998 – *Interaktus 7*, Galerija mađarske Akademije, Rim
1996 – *II Jugoslovenski bijenale mladih*, Konkordija, Vršac
1992 – *Aprilski susreti*, Galerija SKC, Beograd
– (sa D. Krnajskim i D. Krgovićem), Galerija SKC, Beograd
1991 – *Od mašine ka*, Likovna galerija Kulturnog centra, Beograd
– *Europäische Werkstatt*, Ruhrgebeit '91, Ruhrhestspiele, Kunsthalle Recklinghausen
– *Skulpture*, Galerija proširenih medija, Zagreb
1990 – *Geometrije*, Muzej na sovremenata umetnost, Skopje; Beograd, Ljubljana, Rijeka, Sarajevo, Zagreb
– Salon mladih, Zagreb
1989 – *Jugoslovenska dokumenta*, Umjetnička galerija, Sarajevo
– *Mediteraneo del 'artae contemporanea*, Bari
– *Jugoslovenski bijenale mladih*, Rijeka

Izabrana bibliografija

– Ješa Denegri, *Studentski kulturni centar kao umetnička scena*, SKC, Beograd, 2003, str. 274.
– Darka Radosavljević, Jasmina Čubrilo, Stevan Vuković, pref. cat. *Remont Review: beogradska umetnička scena devedesetih*, Galerija Remont, Beograd, 2001-.2002.
– Ješa Denegri, *Devedesete: teme srpske umetnosti (1990-1999)*, Svetovi, Novi Sad, 1999, str. 82-87.
– Miško Šuvaković, *Pojmovnik moderne i postmoderne likovne umetnosti i teorije posle 1950*, SANU, Beograd, Prometej, Novi Sad, 1999, str. 72, 351, 455, 552.
– Jasmina Čubrilo, *Beogradska umetnička scena devedesetih*, Radio B92, Beograd, 1998, str. 43-47.
– Ješa Denegri, *Fragmenti postmodernog pluralizma: beogradska umetnička scena osamdesetih i početak devedesetih*, Cicero, Beograd, 1997, str. 113-115.
– Lidija Merenik, *Beograd: osamdesete. Nove pojave u slikartstvu i skulpturi 1979-1989 u Srbiji*, Prometej, Novi Sad, 1995, str. 78.
– Biljana Tomić, pref. cat. Salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd, 1993.
– Peter Funken, "Europäische Werkstatt, Ruhrgebeit "'92", *Kunst Forum*, Köln, br.114, 1992.
– Lidija Merenik, *Jugoslovensko bijenale skulpture*, Pančevo, 1991.

Nagrade

1989 – Otkupna nagrada RSIZ-a za kulturu Zagreba, Jugoslovensko bijenale mladih, Rijeka
– Nagrada iz fonda Miloša Bajića, FLU, Beograd
– Oktobarska nagrada za stvaralaštvo mladih, Beograd

Art/DaDjo

Dragan Dangubić
Rođen 1952. godine u Osijeku. Završio gimnaziju.

Stanka Đorić
Rođena 1964. godine u Beogradu. Diplomirala na Poljoprivrednom fakultetu.

Izabrane samostalne izložbe

2003 – *Bivaci*, Galerija Remont, Beograd
1995 – *Develop/ing/ment*, Centar za kulturnu dekontaminaciju, Beograd
1992 – *Atina 90-tih*, Galerija SKC, Beograd
1986 – *Beogradski spavači*, Srećna galerija, SKC, Beograd
1986 – *Ko ih piše ko ih briše – beogradski grafiti*, Srećna galerija, SKC, Beograd

Izabrane grupne izložbe

2000 – *Fotografisano mesto*, Salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd
1997 – *Fotografija*, Salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd
– *Map Room*, Michaelis Art Gallery, Cape Town
1996 – *U čast gospodina Junoda*, Narodni muzej, Beograd
1995 – *150+5*, Likovna galerija Kulturnog centra, Beograd
1991 – *Ostavi trag*, Nacionalna galerija, Priboj
1991 – *New Spaces of Photography*, Gallery of National Museum, Wroclaw
1990 – *Nature is the Measure*, London Ecology Center, London
1989 – *Mail-Art*, Center for Creative Photography, Tuscon
– *East-West*, Center of Culture and Art, Wroclaw
– *Europe Against the Curent*, W139 Gallery, Amsterdam
– *Contemporary Yugoslav Photography*, The John Hartell Gallery, Ithaca

Izabrana bibliografija

Dejan Radovanović, pref. cat. *Bivaci*, Remont 3, Beograd, 2003.
Estela Bjelica, *Fotografija devedesetih, Umetnost na kraju veka*, Beograd, 1998.
Dejan Radovanović, "Develop/ing/ment", *Nezavisni*, Novi Sad, 1995.

.

Kontakt

Dragan Dangubić i Stanka Đorić
Nikole Marakovića 35
11090 Beograd
tel. +381 11 595 184
mob.tel. +381 11 63 245 012
e-mail: dadjo@eunet.yu

Artterror film i video

Artterror film i video je sveobuhvatan kreativno produkcijski pojam za autore Milicu Lapčević i Vladimira Šojata, koji se zasniva na iskustvima i radu u oblasti filma i likovnih umetnosti, kao i u oblasti novih medija. Od osnivanja, krajem 80-ih godina XX veka, do danas glavni principi su nezavisnost, otvorenost, saradnja sa brojnim autorima iz različitih oblasti umetnosti, kao i učešće u eksperimentalnim i angažovanim projektima na domaćoj i međunarodnoj umetničkoj sceni.

Milica Lapčević
Rođena 1964. godine u Beogradu. Studirala je umetnost i istoriju umetnosti na Univerzitetu u Bergenu, Norveška (1984/85). Završila Fakultet likovnih umetnosti u Beogradu. Postdiplomske i doktorske studije završava na Kraljevskoj akademiji likovnih umetnosti u Stokholmu, Švedska, na Odseku za video umetnost i razvoj novih medija. Radila i izlagala pod imenom Lilie Ewgraphovitch.

Izabrane samostalne izložbe

2000 – Galerija ULUS, Beograd
1999 – Dom Omladine, Beograd
1991 – Galeri Mejan, Stockholm
1986 – *Kameleohe Hwy*, Galerija SKC, Beograd

Vladimir Šojat
Rođen 1964. godine u Beogradu. Završio film i video produkciju na Fakultetu dramskih umetnosti u Beogradu. Postdiplomske studije završio na istom Fakultetu, sa temom novi mediji i komunikacija. U Skandinaviji 1992 pomogao u osnivanju lokalnih TV stanica kao i Gradske mreže TV u Stokholmu. Držao predavanja na Institutu dramskih umetnosti u Beogradu o najnovijim pitanjima i svom iskustvu na polju video umetnosti i novih medija. Objavio brojne tekstove, eseje, kritike iz oblasti teorijskih istraživanja. Radi i izlaže pod imenom Maximilian von Dada.

Izabrane samostalne izložbe

2005 – *Jesus in Word*, Aprilski susreti, V.I.P Galerija, SKC, Beograd

Izbor grupnih izložbi i Festivala na kojima su predstavljeni video radovi Artterror-a

2005 – *All in a days drive*, xfilm festival, Sofia
2004 – *Transeuropicnic*, Novi Sad
2002 – *Video Medeja*, Novi Sad
2001 – *WRO Biennale of media art*, Wroclav
2000 – *Video u Srbiji*, Bitef Teatar, Beograd
1999 – *WRO Biennale of media art*, Wroclav
1998 – *6. BIFA*, Paris
1997 – *Visible / Invisible*, Thessaloniki Cultural Capital of Europe, Pavilion Helexpo, Thessaloniki
1996 – *5. BIFA*, Centre Georges Pompidou, Paris
1993 – *Survey of Nordic media*, The Kitchen, New York
1992 – Video badrumet, Fylkingen, Stockholm
1992 – *Brådkast från Skepsholmen*, FKG Galleri, Visby, Gotland

Izbor iz bibliografije

Marija Đorđević, *Politika*, o Artterror-u, 2001.
Branka Kaljević, *Vreme*, o Artterror-u, 1995.
-, *Variety*, o Artterror-u , januar 1993.
Andrew Horton, Raindance Festival Catalogue, 1999.

Nagrade / Awards

2002 – Sphynx, Video Medeja, Novi Sad
1992 – Special Mention, Film Festival, Stockholm,Sweden

Asocijacija APSOLUTNO

Asocijacija APSOLUTNO osnovana je 1993. godine u Novom Sadu. Tokom devedesetih delovala je na polju interdisciplinarnih umetničkih projekata i medijskog pluralizma (www.apsolutno.org). Produkcija asocijacije APSOLUTNO proistekla je iz likovnih umetnosti, da bi se vremenom razvila u istraživanje koje uključuje društvene, političke i kulturološke aspekte. Produkcija kolektiva APSOLUTNO, potpisuje se bez navođenja ličnih imena.

Izabrane samostalne izložbe-prezentacije

2002 – *Absolute Report*, Salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd
2000 – *Enschede*, Dutch Art Institute, Holland
1999 – *The Greatest Hits (TGH), Prezentacija CD Rom-a*, Cinema Rex, B-92, Beograd, Basis Wien, Wien
– *Medienforum*, Literaturhaus, video i slajd prezentacija, Minhen
– *VEAG Medien Fassade*, video instalacija 1999aA0001, Berlin
1998 – *Prezentacija projekata (slajdovi i video)*, Galerija strane umetnosti, Sofija
1997 – *Apsolutna rasprodaja*, prezentacija i razgovor, Cinema Rex, Beograd
– *Experimental Intermedia*, Gent
1996 – *OFF BITEF*, Cinema Rex, Beograd

Izabrane grupne izložbe – prezentacije

2005 – *Radiodays*, De Appel Gallery, Amsterdam
2004 – *Flipside*, Galerija Artists Space, New York
2003 – *Svet informacija*, Muzej savremene likovne umetnosti, Novi Sad; Muzej savremene umetnosti, Beograd
2002 – *BigTorino 2002*, Biennale, Torino
– *Manifesta 4*, Frankfurt
2001 – *inSITEout lothringer 13*, Halle Gallery, Minhen
– *Zero_Absolute_The Real*, Gallery Marino Cettina, Umag
2001/2002 – *TELE[VISIONS]*, Kunsthalle Wien, Wien
2000 – *Hiroshima Art Document 2000*, Creative Union Hiroshima, Hiroshima
1999 – *WRO99* – Media Art Biennale, Wroclaw
– *1999 Bay Area Aword Show*, New Langton Arts, San Francisco
1998 – *Focus Belgrad*, Galeria i.f.a., Berlin
1997 – *'97 Kwangju Biennale*, MOMA Los Angeles; Kwangju, Južna Koreja

Izabrana bibliografija Asocijacije APSOLUTNO

– "*The Apsolute Sale*", Manifesta 4, katalog (str.186/187), Frankfurt, 2002.
– "*Mitglieder der association Apsolutno 19 05 01*", 2002, TELE[VISIONS], katalog (str. 191), Kunsthalle Wien, Wien 2001.
– "*The Absolute Sale*", katalog izložbe "inSITEout", galerija Lothringer 13, Minhen, 2001.
– *The Semiotics of Confusion*, Ost-West Internet / Media Revolution, Bauhaus edicija 6, 1999, str. 242-255
– *Apsolutno privremeno*, Absolutely Temporary, Apsolutno privremeno, katalog projekta asocijacije APSOLUTNO, 1996.
– *Moral i mitologija u savremenoj umetnosti*, Akademija umetnosti, Novi Sad, 1995.

Izabrana bibliografija

– Dejan Sretenović, "Apsolutno vremenska mašina", pref. cat. *Apsolutni izveštaj*, Salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd, 2002
– Dejan Sretenović & Lidija Merenik, *Art in Yugoslavia 1992 – 1995*, Radio B-92, Beograd, 1997.
– Ješa Denegri, *Fragmenti: šezdesete – devedesete: umetnici iz Vojvodine*, Prometej, Novi Sad, 1994.
– Miško Šuvaković, *Umetnost postsocijalizma epoha entropije, Centralnoevropski aspekti vojvođanskih avangardi 1920-2000*, Muzej savremene likovne umetnosti, Novi Sad, 2002.
– Marina Gržinić, pref. cat. *Zero_Absolute_The Real*, Galerija Marino Cettina, Umag, 2001.

Nagrade

1999 – *VEAG Media Facade Competition*, Berlin
– *Annual Bay Area Award*, New Langton Arts Gallery, San Francisco

Kontakt

e-mail: apsolutn@eunet.yu

Dejan Atanković

Rođen u Beogradu, 1969. Diplomirao slikarstvo na Accademia di belle arti u Firenci. Od 1994. realizuje samostalne izložbe i projekte javne komunikacije. U saradnji sa beogradskim Centrom za kulturnu dekontaminaciju, od januara 1999. realizovao je projekat pod imenom *Perfect Future*, finansiran od strane francuske vlade. Od 1999. radovi u okviru projekta *Perfect Future* (CD-ROM, plakati, bilbordi, instalacije) predstavljeni su u Jugoslaviji, Italiji, Kanadi i Albaniji, a kao deo grupnih izložbi u Sloveniji, Nemačkoj, Austriji, Švajcarskoj i Meksiku. Od 1995. do danas priredio je više izložbi umetnika, studenata i duševnih bolesnika. Od septembra 2000. predaje "multimedije", pri američkom univerzitetskom programu Studio Art Centers Internacional (SACI) u Firenci. Inicirao je projekat *Outside* – kao deo SACI programa – seriju izložbi, predavanja i publikacija. U oktobru 2002. realizovao projekat *Outsideproject / Belgrade 2002*, nedelja predavanja i radionica na temu savremene kulture i kulturnog nasleđa u Jugoslaviji, finansiran od strane SACI, Ministarstva kulture i Ministarstva obrazovanja Republike Srbije. Autor je *Outsideproject* publikacije *Letters on the Body. Project for a Sustainable Sacred*, za izdavača Morgana Edizioni, 2003. Od marta 2003. predaje "digitalno projektovanje" na *Accademia di belle arti* u Firenci. U saradnji sa Oscarom Antinom, autor je *Outsideproject* web prezentacije. Na takmičenju Premio Web sajt projekt *Outside* nagrađen je najbolji dizajn u Italiji 2003.

Kontakt

Via di Monterinaldi 12
50139 Florence, Italy
Phone: +39 055 400307
E-mail: datanac@yahoo.com
www.dejanatanackovic.com

Corrosion

Corrosion je oformljen oko 1992. godine kao samoorganizovana grupa kompjuterskih entuzijasta zainteresovanih za istraživanje kreativnih mogućnosti dostupne tehnologije. Pored razvoja sopstvene audio/video produkcije i software-a, Corrosion je organizovao, učestvovao i na drugi način podržavao

niz događaja sa ciljem podrške razvoju i produkciji domaćih kompjuterskih grupa, postavljajući domaću scenu kao integralnog i ravnopravnog člana globalnog fenomena samoorganizovane mreže grupa i pojedinaca poznatoj kao 'demo scena'. Nakon 10 godina postojanja, Corrosion se udružuje sa autorima okupljenim oko strip projekta 'Striper' i zajedno formiraju novu grupu 'Kosmoplovci' kroz čije se aktivnosti i produkciju nastavljaju dalja audiovizuelna istraživanja.

Kontakt
e-mail: mailto:kosmoplovci@kosmoplovci.net, dominator@kosmoplovci.net
http://corrosion.kosmoplovci.net
www.kosmoplovci.net

Jovan Čekić

Rođen 1953. godine u Beogradu.
Diplomirao filozofiju na Filozofskom fakultetu u Beogradu 1985. godine.
Do 1997. direktor magazina za vizuelnu kulturu New Moment.

Izabrane samostalne izložbe
2004 – *Skoteinos*, Galerija V.I.P., SKC, Beograd
1998 – *Out of Memory*, Umetnička galerija "Nadežda Petrović", Čačak
1994 – *Pogled moći*, Likovna galerija Kulturnog centra, Beograd
1990 – *His Master's Voice*, Muzej suvremene umjetnosti, Zagreb
1987 – *Na ivici odbijanja*, Legat Milice Zorić i Rodoljuba Čolakovića, Beograd
1986 – *Crteži*, Galerija PM, Zagreb
1980 – *Crteži*, Galerija Nova, Zagreb
1979 – *Skice*, Galerija SKC, Beograd

Izabrane grupne izložbe
2005 – *New Photography From Serbia*, Fotohof, Salzburg
2003 – *Pozitiv / Negativ*, 44. Oktobarski salon, Beograd
2001 – *Remont Review*, Galerija Remont, Beograd
1999 – *After the Wall*, Art and Culture in Post-Comunist Europe, Moderna Muset, Stocholm, Budapest, Berlin
1998 – *Focus Belgrade*, Galerie i.f.a, Berlin
1995 – *Scene pogleda*, Centar za kulturnu dekontaminaciju "Paviljon Veljković", Beograd
1994 – *Benjamin u Beogradu*, Srećna galerija SKC, Beograd
1993 – *EUROPOER*, Grazer Kunstverein, Graz, Osterreich
1989 – *Jugoslovenska dokumenta 89*, Olimpijski centar Skenderija, Sarajevo
1983 – *Nova umetnost u Srbiji*, Galerija suvremene umjetnosti, Zagreb
1981 – *Yugoslav drowing: curent trends*, University Art Gallery, Albany, New York
1977 – *10e Biennalle de Paris*, Paris
1975 – *Aprilski susreti*, Galerija SKC, Beograd

Izabrana bibliografija
– Ješa Denegri, *Studentski kulturni centar kao umetnička scena*, SKC, Beograd, 2003, str. 190.
– Darka Radosavljević, Jasmina Čubrilo, Stevan Vuković, pref. cat., *Remont Review: beogradska umetnička scena devedesetih*, Galerija Remont, Beograd, 2001-2002.
– Nataša Nikčević, "Presijecanje haosa", *Pobjeda*, Podgorica, 25.05.2002.
– Ana Otašević, "Dekonstrukcija stvarnosti", *NIN*, Beograd, 13.04.2000.
– Miško Šuvaković, *Pojmovnik moderne i postmoderne likovne umetnosti i teorije posle 1950*, SANU, Beograd, Prometej, Novi Sad, 1999, str. 260, 681.
– Jovan Čekić, *Presecanje haosa, Geopoetika*, Beograd, 1998.
– Slobodan Mijušković, Svetlana Racanović, pref. cat. *Out of Memory*, Umetnička galerija "Nadežda Petrović", Čačak, 1998.
– Jasmina Čubrilo, *Beogradska umetnička scena devedesetih*, Radio B92, Beograd, 1998, str. 50-53.

Nagrade
2000 – Nagrada Oktobarskog Salona, Beograd
1996 – Nagrada grada Čačka i Nagrada publike, Memorijal Nadežde Petrović, Čačak

Kontakt
Jovan Čekić
Vojvode Milenka 40
11000 Beograd
tel. +381 11 32 25 262
mob.tel.+381 63 841 03 73
e-mail: chele@bitsyu.net

Aleksandar Davić

Rođen 1961. godine u Novom Sadu.
Diplomirao režiju na Akademiji umetnosti u Novom Sadu.

Izabrane grupne izložbe
1999 – *Video umetnosti u Srbiji*, BITEF Teatar, Beograd
1997 – *2. Godišnja izložba Centra za savremene umetnost*, Beograd
1996 – *The Gaze Stories*, Muzej na sovremenata umetnost, Skopje
1995 – *I Godišnja izložba, Scene Pogleda*, Cinema Rex, Beograd

Izabrana bibliografija
Dejan Sretenović, "Uvodna reč", *Između kvadrata*, Beograd, br. 61, 2004.

Nagrade
1997 – Specijalna nagrada Gazeta Wyborcza na WRO97, Wroclaw
1996 – Najbolji eksperimentalni film/video 1996, Festival dokumentarnog i kratkometražnog filma, Beograd
1991 – Jugoslovenski televizijski festival, Naum

Kontakt
Aleksandar Davić
Laze Telečkog 21
21000 Novi Sad
tel. +381 21 613142
mob.tel.+381 63 84 91 008
e-mail: spiridon@eunet.yu

Goran Denić

Rođen 1966. u Beogradu. Studirao na Fakultetu likovnih umetnosti u Beogradu. Diplomirao na Michaelis School of Fine Arts, Capetown, Južnoafrička republika.

Izabrane izložbe
2004 – *Ideja, ne-realizacija*, Moderna galerija Požega, Požega
– *Kadriranje*, Galerija SULUJ, Beograd
2003 – *Prošivanje*, Galerija KNU, Beograd
1997 – *II godišnja izložba Centra za savremenu umetnost*, Cinema Rex, Beograd
1994 – House of Parliament, Capetown

Kontakt
e-mail: gdenic@eunet.yu

Marija Dragojlović

Rođena 1950. godine u Šapcu. Diplomirala na Akademiji likovnih umetnosti u Beogradu, 1975. godine. Postdiplomske studije završila na istom Fakultetu, 1977. godine. Profesor Fakulteta likovnih umetnosti u Beogradu.

Izabrane samostalne izložbe
2005 – *Nostalgija*, Likovna galerija Kulturnog centra, Beograd
2002 – *U kući umetnosti*, Galerija Zepter, Beograd
2000 – Savremena galerija, Zrenjanin
1999/2000 – *Slike*, Galerija Zepter, Beograd
1998 – *Slike, kolaži, crteži, grafike*, Media centar, Beograd
1994 – *Ogledala*, Galerija SKC, Beograd
1991 – Moderna galerija Ljubljana, Mala galerija, Ljubljana
1989/1990 – Salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd
1987 – *Crteži i kolaži*, Galerija Kolarčevog narodnog univerziteta, Beograd
1984 – *Kolaži*, Galerija SKC, Beograd

Izabrane grupne izložbe
2004 – *Izabrana dela sodobne srpske umetnosti (1958-2002) iz kolekcije Galerije Zepter*, Galerija Isis, Ljubljana
2003 – *Izložba slika velikog formata*, Centar za savremenu kulturu Konkordija, Vršac
2002 – *Savremena srpska umetnost*, Grand Palais, Salon d' automne, Paris
– *The Art of the Balkan Countries*, State Museum of Contemporary Art, Thessaloniki
2000 – *Dossier Serbien*, Akademie der bildenden Kuenste, Wien; Akademie der Kuenste, Berlin; Muzej "25. maj", Beograd (2001.)
– *Wellcome Understanding*, Bratislava
1999 – *Stop the Violence*, Akademie der bildenden Kuenste, Wien
1997 – *Du bon usage de l' emballage, Deux Cents Miniatures Contemporaines*, Musee des Beaux Arts, Vervier
1996 – *Savremeno jugoslovensko slikarstvo*, Umetnička galerija Daut pašin amam, Skoplje
1994 – *Benjamin u Beogradu*, Srećna galerija SKC, Beograd
1990 – *8. Sidnejski bijenale*, Sidney
1989 – *Jugoslovenska dokumenta 89*, Umjetnička galerija, Sarajevo
1983 – *Umetnost osamdesetih*, Muzej savremene umetnosti, Beograd

Izabrana bibligrafija
– Jelena Stojanović, Branko Dimitrijević pref. cat., *Nostalgija*, Likovna Galerija Kulturnog centra, Beograd, 2005.
– Darka Radosavljević, Jasmina Čubrilo, Stevan Vuković, pref. cat. *Remont Review: beogradska umetnička scena devedesetih*, Galerija Remont, Beograd, 2002.
– Kosta Bogdanović, pref. cat., *Monumentalizovanje jednog viđenja*, Galerija Zepter, Beograd, 2000.
– Jasmina Čubrilo, *Beogradska umetnička scena devedesetih*, Radio B92, Beograd, 1998, str. 56-58.
– Lidija Merenik, *Beograd: osamdesete, Nove pojave u slikarstvu i skulpturi 1979-1989 u Srbiji*, Prometej, Novi Sad, 1995, str. 34, 36, 51, 71, 73-77.
– Lidija Merenik, "No wave: 1992-1995", u *Art in Jugoslavia 1992-1995*, B92, Beograd, 1995.
– Marina Martić, pref. cat. *Tajni život predmeta*, 36. Oktobarski salon, Beograd, Galerija "Lada", Beograd, 1995.
– Jovan Čekić, Dragica Vukadinović, Pogled kao događaj, pref. cat. *Ogledala*, Galerija SKC, Beograd, 1994.
– Jure Mikuž, Ješa Denegri, pref. cat., Mala galerija, Moderna galerija, Ljubljana, 1991.
– Dejan Sretenović, Neuobičajena lakoća postojanja. O slikama Marije Dragojlović, *Moment*, Beograd, br.17, januar-mart, 1990, str. 44-46.
– Lidija Merenik, Ješa Denegri, pref. cat., Salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd, 1989.

Nagrade
2005 – Nagrada Biblioteke Vladislav Petković Dis, IX Prolećni Anale, Čačak
1995 – Nagrada Studija B (sa E. Milivojevićem), Izložba godine, Beograd
1984 – Velika nagrada Memorijala Nadežde Petrović, 13. Memorijal Nadežde Petrović, Čačak
– Nagrada za slikarstvo, XXV oktobarski salon, Beograd
1982 – Otkupna nagrada, XXII likovna jesen – Trenutak jugoslovenskog slikarstva 82, Sombor

Kontakt adresa
Marija Dragojlović
Skender begova 1, 11000 Beograd
tel.+381 11 26 27 115
mob.tel.+381 64 34 08 769
e-mail: rabbitw@eunet.yu

Mirjana Đorđević

Rođena 1967. godine u Beogradu.
Diplomirala na Fakultetu likovnih umetnosti u Beogradu 1994. Magistrirala 1999. na istom fakultetu. Od 1994-1997. na postdiplomskim studijama u Dusseldorfu.

Izabrane samostalne izožbe
2005 – *THE SMS ARHIVES//billboard #4*, Schadekgasse 6, Bar Futuregarden/Kunstbüro Gallery, Wien
2003 – *Veza – Connection* (sa W. Thalerom), u okviru II Dunavske Konferencije, Galerija Doma omladine, Beograd
– *THE SMS ARCHIVES//billboard #3* na zgradi Doma omladine Beograda, BELEF, Beograd
– *THE SMS ARCHIVES //installation//light boxes #1//infoscreen #1*, Museums Quartier 21/Piroschka; museum in progress in Vienna subway's infoscreens, Wien
2002 – *THE SMS ARCHIVES //billboard #2*, museum in progress at Schauspielhaus, Graz
– *THE SMS ARCHIVES//billboards #1*, 6 lokacija, Beograd
– *Red Hot Spot / After The Fact*, Cinema Rex, Beograd
2000 – *Inside/Outside*, Galerija Doma omladine, Beograd
1999 – *Kill Your Idols*, Galerija Doma omladine, Beograd
1994 – *Bez naziva 2*, Salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd
– *Zvezda i senka*, Galerija SKC, Beograd
1995 – 1989 – *Raster, 07, Horizontala – vertikala, Mesec, Bez naziva 1, Identitet – stanje, Uzrok – posledica, Stanje – gest – molitva, Statično – pokret*, Galerija SKC, Beograd

Izabrane grupne izložbe
2004 – *Belgrade Art INC*, Secession, Vienna
2002 – *A short history of conceptual video in Belgrade, from 1970 to 2002*, Die Mediathek, Graz
– *Remont Review. Beogradska umetnička scena devedesetih*, Galerija Remont, Beograd
2001 – *Konverzacija*, Muzej savremene umetnosti, Beograd
2000 – *Inside/Outside*, Galeria Zacheta, Warszawa
– *Izbor iz devedesetih*, Muzej savremene umetnosti, Beograd
– *Sedam teza novije srpske skulpture*, Savremena galerija Centra za kulturu, Pančevo
1999 – *Video umetnost u Srbiji*, BITEF teatar, Beograd
1994 – *Europa 94 – Junge Europaische Kunst*, Munchen
1993 – *Rane devedesete – jugoslovenska umetnička scena*, GSLU, Novi Sad; Dvorac Petrovića, Podgorica
– *The coexistence of Art*, XLV La Biennale di Venezia, Venezia
1992 – *4. International Asian – European Art Biennial*, Ankara

Izabrana bibliografija
– Ješa Denegri, *Opstanak umetnosti u vreme k*rize, Cicero, Beograd, 2004, str. 149-154.
– Ješa Denegri, *Studentski kulturni centar kao umetnička scena*, SKC, Beograd, 2003, str. 322-325.

– Darka Radosavljević, Jasmina Čubrilo, Stevan Vuković, pref. cat. *Remont Review: beogradska umetnička scena devedesetih,* Galerija Remont, Beograd, 2002.
– Ješa Denegri, "Konteksti umetnosti Mirjane Đorđević"; Intervju u *Mirjana Đorđević '89-01*; Beograd, 2001.
– Vlada Tupanjac, pref. cat. *Risk Your Respect... (Kill Your Idols...)... Or... Skin(over) Your Ideals (... Respect Yourself),* Galerija Doma omladine, Beograd, 1999.
– Ješa Denegri, *Devedesete: teme srpske umetnosti (1990-1999),* Svetovi, Novi Sad, 1999, str. 128-133.
– Jasmina Čubrilo, *Beogradska umetnička scena devedesetih*, Radio B92, Beograd, 1998,
str. 58-61.
– Branislava Anđelković i Branislav Dimitrijević, Intervju, *NEW MOMENT,* No. 9/10, Magazine for Art & Advertising East and Central Europe, Beograd, 1998.
– Miško Šuvaković, "Scena za znak, instalacije, ornamenti i koncepti Mirjane Đorđević", "Prilog – Meditacija o krugu"*; u: Asimetrični drugi*, Prometej, Novi Sad, 1996.
– Dobrila Denegri, "Otići u treću dimenziju a ipak ostati na površini", Intervju, *MOMENT 23/24*, Beograd, proleće 1995.

Nagrade
2003 – The Golden Lion (with W. Thaler), Nagrada za video "Women Know Why, Vienna", Praterstern, Fluck
1997 – Participation Medal of International Festival of Plastic Arts, Mahares/Tunisie
1996 – Nagrada Trijenala skulpture, Pančevo
1994 – Nagrada 1. Bijenala mladih, Vršac
1993 – Nagrada za slikarstvo iz fonda Riste i Bete Vukanović, Beograd
1992 – Ataturk Art Prize/1st Gold Medal of The 4th Asian – European Art Biennale, Ankara
1991 – Mladi talenti, Inex-Interexport i FLU Beograd, Beograd
– Nagrada 16. Bijenala mladih, Rijeka

Kontakt
Mirjana Đorđević
Neustiftgasse 49/10
A-1070 Wien, A

Vodovodska 56
11000 Beograd

tel.+43699 1 856 955 2
mob.tel.+381 63 8588 534
e-mail: mira@mirjanadjordjevic.com
www.mirjanadjordjevic.com

Biljana Đurđević

Rođena 1973. godine u Beogradu. Diplomirala na Fakultetu likovnih umetnosti u Beogradu 1997. Postdiplomske studije završila 2000. na istom Fakultetu.

Izabrane samostalne izložbe
2004 – *Slike*, Salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd
2002 – *Francuska obrada*, Galerija Grafički kolektiv, Beograd
2001 – *Bamby is Dead*, Sofia
2000 – *Kabare*, Centar za kulturnu dekontaminaciju, Beograd
1998 – *Stomatološko društvo*, Galerija Doma omladine, Beograd

Izabrane grupne izložbe
2005 – *Basel Art Fair*, Gallery S65, Keln
2004 – *I International Biennial of Contemporary Art of Seville*, Seville
– *New Painting*, Gallery Lia Rumma, Milano
– *The Balkans – A Crossroad to the Future*, Arte Fiera 2004, Bologna
2003 – *Blood and Honey*, ESSL Collection, Wien
– *Superman* – Fiedrich Schiller Museum, Studio program Weimar, Friedrich Nietzsche Institute, ACC Gallery and Weimar Klassik, Weimar
– *Koncept : Slika = Žuto : Mačka*, Salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd
2002 – *European Contemporary Art*, Museum of Contemporary Art, Thessaloniki
2001 – *Konverzacija*, Muzej savremene umetnosti, Beograd
– *Ars Danubiana*, KunstKnoten, Regensburg
2001 – *I Tirana Biennial* – Flash Art, National Gallery Tirana, Tirana
2000 – *41. Oktobarski salon*, Beograd
– *Balkan Art Generator*, Bruxelles
– *Insomnia*, Galerija SULUJ, Beograd
1999 – *40. Oktobarski salon*, Beograd
1998 – *39. Oktobarski salon*, Muzej "25. maj", Beograd
1998 – *III Bijenale mladih*, Vršac

Izabrana bibliografija
– Ješa Denegri, *Opstanak umetnosti u vreme krize*, Cicero, Beograd, 2004, str.179-180.
– Maria Grazia Torri, "Impara l'Arte", *Donna*, Marzo 2004.
–, "Herz im Fleischwolf", *Der Spigel*, Hamburg, 12.05.2003.
– Henriette Horny, "Eine Zukunft liegt am Balkan", "Wie bei uns den 50er Jahren" *Kurier*, Wien, 15.05.2003.
– Michele Nuridsany, "Belgrade, Bambi est morte", *Le Figaro*, Paris, 12.01.2001.
– Manfred Stuber, "Galgenhumor ist ein Lebensmittel", *Kultur in Regensburg*, Regensburg, 25.09.2001
– Manfred Stuber, "Der Wald bewegr sich doch und Bambi ist langst nicht tot", *Mittelbayerische Zeitung*, Regensburg, 23.09.2001.
– Nenad Radić, pref. cat. *Stomatološko društvo*, Galerija Doma omladine, Beograd, 1998.

Kontakt
Biljana Đurđević
Karla Lukača 11/2
11000 Beograd
tel.+381 11 288 0 332
mob.tel.+381 64 280 3 581
e-mail: biljadj@yubc.net

Uroš Đurić

Rođen 1964. godine u Beogradu. Diplomirao na Fakultetu likovnih umetnosti u Beogradu, 1992. Magistrirao na istom Fakultetu 1998. godine.

Izabrane samostalne izložbe
2005 – *Previously unreleased*, Galerija O3ON, Beograd
2003 – *Life as a narrative* (sa Elke Krystufek), Salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd
2002 – *God Loves the Dreams of Serbian Artists*, 2META Gallery, Bucharest
2001 – *Political painting*, Kulturkontakt Studio, Wien
2000 – *Populist project tour 2000*, Galeria Behemot, Praha
1999 – *Populist project*, ATA Centre for contemporary art, Sofia
1998 – *Bespredmetni autonomizam*, Salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd
1996 – *Karika* (sa Z. Marinkovićem), Umetnička galerija "Nadežda Petrović", Čačak
1995 – *Autonomisti* (sa S. Markušem), Savremena galerija Centra za kulturu, Pančevo
1993 – *Radovi*, Galerija Doma omladine, Beograd

Izabrane grupne izložbe
2004 – *Belgrade Art Inc.*, Secession, Wien
– *Passage d'Europe*, Museé d'Art Moderne, St. Etienne
2003 – *Attack! Art and War in the Times of Media*, Kunsthalle, Wien
– *Go Johnny Go – Electric Guitar in Art and Mythus*, Kunsthalle, Wien
– *In den Schluchten des Balkan*, Kunsthalle Fridericianum, Kassel
– *Blood & Honey*, Sammlung Essl, Klosterneuburg
2002 – *Balkan Konsulat proudly presents: Belgrade*; Steyerischer Herbst 02, Galerie Rotor, Graz
2001 – *The Collection*, MUMOK Stiftung Ludwig, Wien
2000 – *Marcel Duchamp & After Duchamp*, Gallery 1900-2000, Art/31/Basel
– *L'Autre moitié de l' Europe: Realité sociale* / Existence / Politique, Jeu de Paume, Paris

Izabrana bibliografija
– Kia Vahland, "Ich – Erzähler der neuen Zeit", *Art – Das Kunstmagazin*, nr.1 / Januar 2005.
– Sigrid Mittersteiner, pref. cat. *What is Art Good for?*, Handlugsanweisungen, Steidl / Kunsthalle Wien, 2004.
– Zoran Erić, "The End of Yugoslavia – On Social Utopias & Artistic Realities", pref. cat. *Passage Europe*, Musée d'Art Moderne de Saint-Etienne Métropole / 5, Continents Editions srl. Milan, 2004.
– Elke von Berkholz, "Bei bester Gesundheit", *Financial Times*, Deutschland, 2. Juni 2003.
– Thomas Miessgang, "Uroš Djurić", pref. cat. *ATTACK, Kunst und krieg in der zeiten der medien*, Steidl / Kunsthalle Wien, 2003.
– Harald Szeemann, "On the Exhibition", pref. cat. *Blut & Honig*, Sammlung Essl, Klosterneuburg, 2003.
– Milana Christich, "Art exchanges and Artists' mobility in Europe" – intervju sa Urošem Đurićem, *Gazet-Art* no.1 / *Springerin*, no. 4/02, December 2002.
– Marina Gržinić, "Encountering the Balkan. The Radicalization of Positioning" u: Art in Europe 1990 – 2000 , (edited by Gianfranco Maraniello), Skira editore, Milan, 2002.
– Marcia E. Vetrocq, "East is East", *Art in America*, New York, June 2000.
– Lidija Merenik, "Uroš Djurić", Ouvertures, *Flash Art International*, Milan, no. 209, November/ December 1999.

Kontakt
Uroš Đurić
Držićeva 2
11000 Beograd
e-mail: autonomy@opennet.org

Daniel Glid

Rođen 1963. godine u Beogradu.
Diplomirao na Fakultetu likovnih umetnosti u Beogradu.
Postdiplomske studije završio na istom fakultetu 1993.

Izabrane samostalne izložbe
2004 – Predstavljanje rada *Dokon*, Galerija Remont, Beograd
1998 – *Izložba slika*, Galerija Medija centra, Beograd
1995 – *Izložba slika*, Galerija Muzeja rudarstva i metalurgije, Beograd
– *Izložba slik*a, Galerija Zadužbine Ilije M. Kolarca, Beograd
1993 – *Magistarska izložba slika*, Galerija FLU, Beograd
1991 – *Izložba slika*, Galerija Paleta, KCB, Beograd

Izabrane grupne izložbe
1999 – *Kolorističari*, Prodajna galerija "Beograd", Beograd
1997 – *Excess...*, Prodajna galerija "Beograd", Beograd
– Du bon usage de l'embalage, Musee des Beux-Arts, Verviers, Belgium
1996 – *II Jugoslovenski bijenale mladih*, Konkordija, Vršac
– *Pogled na zid*, Cinema Rex, Beograd
– *Rezime*, Muzej savremene umetnosti, Beograd
– *6. Bijenale Milene Pavlović Barili*, Galerija Milene Pavlović Barili, Požarevac
1995 – *36. Oktobarski salon*, Muzej "25. maj", Beograd
1994 – *35. Oktobarski salon*, Muzej "25. maj", Beograd

Izabrana bibliografija
– Jasmina Čubrilo, *Beogradska umetnička scena devedesetih*, Radio B92, Beograd, 1998, str. 64-66.
– Lj(ubica) Jelisavac, "Daniel Glid", *Blic*, Beograd, 11.07.1998.
– Jasmina Čubrilo, Daniel Glid, slike, *Vreme(* kulturni dodatak), Beograd, 27.februar 1995, str.14

Nagrade
2003 – Otkup Skupštine grada Beograda, Beograd
1998 – Nagrada za slikarstvo, Prva izložba sindikata samostalnih umetnika, Beograd
1996 – Otkup sa izložbe Rezime u Muzeju savremene umetnosti, Beograd

Kontakt
Daniel Glid
Bul.Vojvode Putnika 68a, 11000 Beograd
tel.+381 11 36 91 804
mob.tel.+381 63 305 192
e-mail: dglid@eunet.yu, dglid@beotel.net

Dejan Grba

Rođen 1967. godine u Aranđelovcu.
Diplomirao na Fakultetu likovnih umetnosti u Beogradu. Postdiplomske studije završio na istom Fakultetu 1996. godine.
Asistent na Fakultetu likovnih umetnosti u Beogradu.

Izabrane samostalne izložbe
2003 – *All My People Right Here Right Now* (Connection Show), Prodajna galerija "Beograd", Beograd
2001 – *Plavi lotos*, Galerija Remont, Beograd
1998 – *Kraftwerk P-b-M*, Galerija Doma omladine, Beograd
1998 – *Posveta Polu Teku*, Galerija FLU, Beograd
1995 – *Stealth*, Galerija Doma omladine, Beograd
1994 – *Ogled*, Galerija FLU, Beograd

Izabrane grupne izložbe
2003 – *Balkan Konsulat: Mission*, <rotor> / Museum in Progress, Belgrad, Graz, Vienna
– *Yu Video Art*, Instituto Cubano del Arte e Industria Cinematograficos, Havana
– *Side Effects International*, Centre for Contemporary Art "Ancient Bath", Sofija, Irida Foundation / Plovdiv
2001 – *ICON*, next Verein für bildende Kunst, Graz
– *Konverzacija*, Muzej savremene umetnosti, Beograd
2000 – *Unique Sign – Unique Location*, Cultural City Network, Mostar; Stadtmuseum, Graz (2001)
– *Media Art in Serbia*, Zentrum für Kunst und Medien, Karlsruhe
1999 – *Video umetnost u Srbiji*, BITEF teatar, Beograd
1998 – *Detelina sa četiri lista*, Muzej "25. maj", Beograd
1996 – Beogradska scena sredinom devedesetih – aspekti jedne nove generacije, Centar za vizuelnu kulturu "Zlatno oko", Novi Sad
– *Ars Topiaria*, Galerija FLU, Beograd

Izabrana bibliografija
– Dejan Grba, pref. cat. *All My People Right Here Right Now* (Connection Show), Prodajna galerija "Beograd", Beograd, 2003.
– Andreas Spiegl, Ilina Koralova, pref. cat. *Side Effects, Side Affects Critique, or: The Dislocation of Power*, Centre for Contemporary Art "Ancient Bath", Sofija, 2003.

– Stevan Vuković, pref. cat. *Ontotautologije*, Likovna galerija Kulturnog centra, Beograd, 2002.
– Ilina Koralova, Dejan Grba, pref. cat. *Unique Sign – Unique Location*, The Deceased – Floating Points, Cultural City Network, Graz, 2001.
– Stevan Vuković, "Primalni objekat, bolest, rascep", pref. cat. *Topologije smrti*, Prodajna galerija, Beograd, 2001.
– Branislav Dimitrijević, Povremena istorija – kratak pregled video umetnosti u Srbiji, pref. cat. *Video umetnost u Srbiji*, Beograd, 1999, str. 40
– Čedomir Vasić, "Umetnost stvarne prividnosti" u: *Umetnost na kraju veka*, Clio, Beograd, 1998, str. 13-27.
– Mileta Prodanović, "Genius Loci ili o umetnosti i pokornosti", pref. cat. *Detelina sa četiri lista*, Likovna galerija Kulturnog centra, Beograd, 1998, str. 35-45.
– Bojana Burić, "Dopis", pref. cat. *Posveta Polu Teku*, Galerija FLU, Beograd, 1998.
– Stevan Vuković, "Karakter radova", pref. cat. *Beogradska scena sredinom devedesetih – aspekti jedne nove generacije,* Studentski kulturni centar, Novi Sad, 1996.

Kontakt
Dejan Grba
Topličin venac 6
11000 Beograd
tel.+381 11 636 418
mob.tel.+381 64 116 3548
e-mail: dgrba@sbb.co.yu

Živko Grozdanić

Rođen 1957. godine u Vršcu. Diplomirao na Akademiji likovnih umetnosti u Sarajevu 1983. godine. Osnivač Jugoslovenskog bijenala mladih u Vršcu 1994; od 2005. godine direktor Muzeja savremene likovne umetnosti u Novom Sadu.

Izabrane samostalne izložbe
2004 – *Termin za Živka Grozdanića*, Salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd
2003 – *Allegorical Network*, Geely Square Gallery, New York
2002 – *Pictures*, La Guardia, New York
– *Kako objasniti sliku mrtvom Bojsu*, Galerija SKC, Beograd
2001 – Izložba instalacija i objekata, Galerija Srbija, Niš
1999 – Savremena galerija, Pančevo
1998 – Centar za savremenu kulturu "Konkordija", Vršac
1997 – *Uzorci pogleda – objekti*, Savremena galerija Centra za kulturu, Pančevo
1996 – *Alegorije*, Centar za savremenu kulturu "Konkordija", Vršac
1995 – *Kolica*, Galerija SKC, Beograd
1991 – *Kiefer-Kniefer*, Narodni muzej Vršac, Vršac

Izabrane grupne izložbe
2004 – *Deset godina Konkordije*, Muzej savremene umetnosti, Beograd
2002 – *Lični-javni prostor*, 22. Memorijal Nadežde Petrović, Umetnička galerija "Nadežda Petrović", Čačak
1999 – *Kritičari su izabrali*, Likovna galerija Kulturnog centra, Beograd
1998 – *Prestupničke forme*, Centar za savremenu kulturu "Konkordija", Vršac
– *Oktobarski salon '98*, Beograd
1997 – *Selekcija Vojvodine*, Muzej moderne umetnosti A. Warhola, Medzilaborc, Republika Slovačka
1996 – *Tendencije devedesetih-diskretni modernizam*, Centar za vizuelnu kulturu "Zlatno oko", Novi Sad
– *Trijenale jugoslovenske skulpture*, Pančevo
1995 – *Energije*, Savremena vojvođanska umetnost, Vršac
1994 – *I Jugoslovenski bijenale mladih*, Konkordija, Vršac

Izabrana bibliografija
– A(ndrej) Tišma, "Odjeci alegorija", *Dnevnik*, Novi Sad, 26.11.2004.
– B(ranislav) Dimitrijević, "Tri pitanja za Živka Grozdanića", pref. cat. *Termin za Živka Grozdanića*, Salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd, 2004.
– Ješa Denegri, *Opstanak umetnosti u vreme krize*, Cicero, Beograd, 2004, str. 157-169.
– B.M., "Gera u Njujorku", *Večernje novosti*, Beograd, 20.11.2003.
– M. Pajić, "Čisti, izoštri, uvećaj!", *Danas*, Beograd, 10.05.2003.
– Ješa Denegri, *Studentski kulturni centar kao umetnička scena*, SKC, Beograd, 2003, str. 317.
– Ješa Denegri, *Devedesete: teme srpske umetnosti (1990-1999)*, Svetovi, Novi Sad, 1999, str. 212-218.
– Ljiljana Ćinkul, "Pet Džinovskih vreća", *Politika*, Beograd, 29.07.1997.
– Ješa Denegri, "Prostorni objekti", *Dnevnik*, Novi Sad, 14.05.1997.

Nagrade
2004 – Nagrada "Sava Šumanović", (u okviru međunarodne izložbe ART EXPO), Novi Sad
2003 – I nagrada za slikarstvo, Oktobarski salon, Pančevo
– Dialogues, St Petersburg, Russia
2002 – Nagrada publike, Memorijal Nadežde Petrović, Čačak

Kontakt
Živko Grozdanić Gera
Fruškogorska 62
26300 Vršac
tel.+381 13 818 869
e-mail: grozd@hemo.net
www.gera.vrsac.com

Ivan Ilić

Rođen 1968. godine u Beogradu. Diplomirao na Fakultetu likovnih umetnosti u Beogradu, 1993. godine. Studirao u periodu 1994-97. na Kunstakedemie u Diseldorfu. Kreativni konsultant u Futro Creative Service Unit; urednik FutroFanzine, Ljubljana, Slovenija. Živi i radi u Ljubljani.

Izabrane samostalne izložbe
2004/2005 – *Passive/Agressive*, Galerija Medi Nox, Maribor
2001 – *Passive/Agressive*, Galerija Medi Nox, Maribor
1998 – *Whole Bodies*, Beograd
1997 – *Petlja* (sa Z. Naskovskim i I. Šijakom), Galerija Centar za kulturu "Zlatno oko", Novi Sad
1996 – *Bez naziva*, Galerija Centra za vizuelnu kulturu "Zlatno oko", Novi Sad
1995 – *Bez naslova 3*, Galerija SKC, Beograd
1993 – *Instalacija*, Galerija SKC, Beograd
– *Bez naslova 1*, Galerija SKC, Beograd
1989 – Photo-Dossier of N.P. 1976, Galerija SKC, Beograd

Izabrane grupne izložbe
2000 – *Inside/Outside*, Galerija Zacheta, Warszawa
1997 – *Ubistvo 1, Druga godišnja izložba Centra za savremenu umetnost*, CZKD "Paviljon Veljković", Beograd
– *Visible/Invisible*, Thessaloniki Cultural Capital of Europe, Pavilion Helexpo, Thessaloniki
1996 – *II Jugoslovenski bijenale mladih*, Vršac
– *19. Memorijal Nadežde Petrović*, Umetnička galerija "Nadežda Petrović", Čačak
– *Rezime*, Salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd
1994 – *Europa 94*, M.O.C., Munchen
1993 – *Rane devedesete. Jugoslovenska umetnička scena*, Galerija savremene likovne umetnosti, Novi Sad; Dvorac Petrovića, Podgorica
1991 – *16. Bijenale mladih*, Rijeka

Izabrana bibliografija
– Ješa Denegri, *Opstanak umetnosti u vreme krize*, Cicero, Beograd, 2004, str. 154-156.

– Ricardo Barreto i Paula Perissotto, Internet Art/Digital Culture, Sao Paulo, 2002.
– Gregor Podnar, pref. cat. *Vulgata*, Berliner Kunstverein, Berlin, 2001.
– Ješa Denegri, *Devedesete: teme srpske umetnosti (1990-1999)*, Svetovi, Novi Sad, 1999, str. 134-138.
– Marina Martić, "Stendalov sindrom", pref. cat. Jugoslovenski bijenale mladih, Vršac, 1998.
– Jasmina Čubrilo, *Beogradska umetnička scena devedesetih*, Radio B92, Beograd, 1998, str. 68-73.
– Andrej Tišma, "Kiborg ili zombi", *Beorama*, Beograd, mart 1997, br.64.
– Branislav Dimitrijević i Branislava Anđelković, "Ubistvo ili srećni ljudi, pref. cat. Druga godišnja izložba Centra za savremenu umetnost, Beograd 1997.
– Dejan Sretenović i Lidija Merenik, *Art in Yugoslavia 1992-1995*, Beograd, 1996.
– Miško Šuvaković, "Tehno-estetski prostori Ivana Ilića" u *Asimetrični drugi*, Prometej, Novi Sad, 1996.
– Ješa Denegri, pref. cat., Galerija SKC, Beograd, 1994.

Nagrade
1998 – Grand prix, Izložba nezavisnih umetnika ULUS-a, Beograd
– Nagrada Zimskog salona, Herceg Novi
1996 – Nagrada 2. bijenala, Vršac
1994 – Nagrada 1. bijenala, Vršac

Kontakt
Ivan Ilić
Slovenska 9/b
1000 Ljubljana, EU-Slovenia
tel.+386 41 863 052
e-mail: ivan@futro.si
www.ivanilic.com

Zdravko Joksimović

Rođen 1960. godine, u Buču. Diplomirao na Fakultetu likovnih umetnosti u Beogradu 1986. godine. Postdiplomske studije završio na istom Fakultetu. Asistent na Katedri za skulpturu Fakulteta likovnih umetnosti u Beogradu.

Izabrane samostalne izložbe
2005 – Art klinika, Novi Sad
2004 – Galerija "Zvono", Beograd
2003 – *Sculpture*, Gallery H2O, Barcelona
2002 – *Skulpture*, Galerija "Zvono", Beograd
2000 – *Skulpture*, Galerija SULUJ, Beograd
1999 – *Crteži*, Galerija ULUS, Beograd
1997 – *Skulpture*, Salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd
1995 – *Na iskustvima memorije* (sa M. Bajićem), Narodni muzej, Beograd
1994 – *XXII Biennial de Sao Paulo*, Sao Paulo

Izabrane grupne izložbe
2004 – *Kontinentalni doručak*, 45. Oktobarski salon, Beograd
2003 – *Connection Austria-Serbia*, Likovna galerija Kulturnog centra, Beograd
2001 – *Konverzacija*, Muzej savremene umetnosti, Beograd
2001 – *Freedom and Violence*, Palace Crolocarnia, Museum X, Dunikowskiego, Warszawa
2000 – *Welcome Understanding*, Yugoslav Contemporary Art, Bratislava
1997 – *Visible – Unvisible*, Yugoslav Modern Art, Pavilion Helexpo, Thessaloniki
1995 – *Scene pogleda*, I godišnja izložba Soros centra za savremenu umetnost, CZKD "Paviljon Veljković", Beograd
1993 – *Naturally, Nature – Art in Central Europe*, Ernst Museum, Budapest
– *Das Geshlossene System*, Kunsthalle Krems, Graz
1990 – *Dessins Et Sculptures De Petit Format*, Palata Ajuda, "Rei Don Luis", Lisabon; Strasbur; Jugoslovenski kulturni centar, Pariz

Izabrana bibliografija
– Ješa Denegri, *Opstanak umetnosti u vreme krize*, Cicero, Beograd, 2004, str. 141-142.
– Ljiljana Dugalić, "Umetnost na crno", *Ekonomist*, Beograd, 30.08.2004.
– Ljubomir Gligorijević, "Pro-autorska umetnost Zdravka Joksimovića", *Književni list*, Beograd, br.15/16, 1.11-1.12.2003.
– Darka Radosavljević, Jasmina Čubrilo, Stevan Vuković, pref. cat. *Remont Review: beogradska umetnička scena devedesetih*, Galerija Remont, Beograd, 2002.
– Gordana Vasiljević, "Impersonalnost predmeta", *Danas*, Beograd, 06.06.2002.
– Darka Radosavljević, pref. cat. samostalne izložbe, Galerija "Zvono", Beograd, 2002.
– Miško Šuvaković, *Pojmovnik moderne i postmoderne likovne umetnosti i teorije posle 1950, SANU*, Beograd, Prometej, Novi Sad, 1999, str. 351, 455, 552.
– Ješa Denegri, *Devedesete: teme srpske umetnosti (1990-1999)*, Svetovi, Novi Sad, 1999, str. 94-97.
– Jasmina Čubrilo, *Beogradska umetnička scena devedesetih*, Radio B92, Beograd, 1998, str. 73-78.
– Ješa Denegri, *Fragmenti postmodernog pluralizma: beogradska umetnička scena osamdesetih i početak devedesetih*, Cicero, Beograd, 1997, str. 118-119.
– M(arija) Đorđević, "Izložba kao psihološka drama", *Politika*, Beograd, 29.07.1997.
– Lidija Merenik, *Beograd: osamdesete, Nove pojave u slikarstvu i skulpturi 1979-1989 u Srbiji*, Prometej, Novi Sad, 1995, str. 78.

Nagrade
1987 – Nagrada novoprimljenih članova ULUS-a, Beograd
1986 – Oktobarska nagrada grada Beograda za najbolje radove studenata, Beograd
1985 – Nagrada likovne kolonije mladih, Ivanjica
– Nagrada iz fonda Sretena Stojanovića, Beograd,
1983 – Nagrada za crtež iz fonda FLU, Beograd

Kontakt
Zdrako Joksimović
Vojislava Vučkovića 17a/10, 11000 Beograd
tel. +381 11 653 514, 146 766
e-mail: msanja@eunet.yu

Jasmina Kalić

Rođena 1961. godine u Beogradu. Diplomirala na Fakultetu likovnih umetnosti u Beogradu, 1985. godine. Postdiplomske studije završila na istom Fakultetu 1988. godine. Asistent je na Fakultetu likovnih umetnosti u Beogradu.

Izabrane samostalne izložbe
2005 – Galerija FLU, Beograd
2000 – *Slike i crteži*, Galerija ULUS, Beograd
1998 – Galerija Media centara, Beograd
1996 – Galerija FLU, Beograd
1993 – Galerija ULUS, Beograd
1991 – Galerija Grafički kolektiv, Beograd
1988 – Galerija KNU, Beograd
1986 – Galerija Doma omladine, Beograd

Izabrane grupne izložbe
2003 – *Prints and paper works*, Teacher of the Academy of Fine Arts in Belgrade, Galeria Joella, Turku, Finland
2000-2001 – *En Fin*, Galerie de l'UNESCO, Paris
1997 – *First International Competition of Basketball in the Plastic Arts '97*, Museu I, Centre d'estudis de l'esport D. Melcior, Barcelona
1996 – *Rezime*, Muzej savremene umetnosti, Beograd
– Professors from Academy of Fine Arts Belgrade, Vafopoulio cultural center, Thessaloniki

1993 – *Rane devedesete. Jugoslovenska umetnička scena*, Galerija savremene likovne umetnosti, Novi Sad; Dvorac Petrovića, Podgorica, Subotica
1992 – *Une image de la peinture actualle de Belgrade*, Immorat Gallery, Antwerpen; Palais des Communautes Europeennes, Bruxelles
1990 – *Lica, crteži*, Galerija "Milenko Atanacković", Bijeljina
1984 – *Crtež, vid likovnog izraza*, Narodni muzej, Beograd

Izabrana bibliografija
– Jovan Despotović, pref. cat. *En Fin*, Galerija UNESCO, Paris, 2001.
– Vasa Pavković, "Svet kao volja i sećanje", *Dnevnik*, Novi Sad, 29.03.2000.
– Bojana Burić, Jasmina Kalić, pref. cat. samostalne izložbe, Galerija FLU, Beograd, 1996.
– Mileta Prodanović, pref. cat. *18. Memorijal Nadežde Petrović*, Umetnička galerija "Nadežda Petrović", Čačak, 1994.
– Olivera Todorović, "Kad puding postane ajvar", *Vreme*, Beograd, 08.11.1993.
– Nikola Šuica, pref. cat. samostalne izložbe, Galerija ULUS, Beograd, 1993.
– Ješa Denegri, *Rane devedesete. Jugoslovenska umetnička scena*, Galerija savremene likovne umetnosti, Novi Sad, 1993.
– Ješa Denegri, pref. cat. *Une Image de la pinture actuelle de Belgrade*, Palata evropske zajednice, Brisel, 1992.
– Nikola Šuica, pref. cat. samostalne izložbe, Galerija Grafički kolektiv, Beograd, 1991.

Nagrade
1993 – Nagrada Studia B, Izložba meseca marta, Beograd
– Nagrada Radio Pingvin, Izložba meseca marta, Beograd
1986 – Nagrada za slikarstvo, Novi članovi ULUS-a, Beograd
1984 – Nagrada za slikarstvo iz fonda Bete i Riste Vukanović, FLU, Beograd

Nina Kocić

(Beograd, 1961 – 2002)

Diplomirala na Fakultetu likovnih umetnosti u Beogradu 1992. godine.

Izabrane samostalne izložbe
2004 – *Intimni svet Nine K.*, Prodajna galerija "Beograd", Beograd
1995 – *Tajni život predmeta* (sa M. Dragojlović); prateća izložba 36. Oktobarskog salona, Galerija "Lada", Beograd
1992 – *Skulpture, crteži*, Galerija Doma omladine Beograda, Beograd

Izabrane grupne izložbe
2002 – *Intimnost*, u okviru XVIII Međunarodnog festivala Sarajevska zima 2002, Umjetnička galerija Bosne i Hercegovine, Sarajevo
2001 – *REMONT.REVIEW, Beogradska umetnička scena devedesetih*, Galerija Remont, Beograd
2000 – *41. Oktobarski salon*, Umetnički paviljon "Cvijeta Zuzorić", Beograd
1998 – *Focus Belgrad. Fragmente Serbischer Kunst und Kultur*, i. f. a – Galerie, Berlin,
1997 – *Nova ikona*, III Cetinjsko bijenale, Cetinje
– *Mogućnost za ...*, Likovna galerija Kulturnog centra, Beograd
1996 – *19. Memorijal Nadežde Petrović*, Galerija "Nadežda Petrović", Čačak
– *Pogled na Zid – umetnici i kritičari, 1994-1996*, Bioskop Rex, Beograd
– *Rezime*, Muzej savremene umetnosti, Beograd
1995 – *Soba s mapama*, Galerija Doma omladine, Beograd
– *Autoportret u umetnosti devedesetih;* prateća izložba 36. Oktobarskog salona, Galerija "Zvono", Beograd
– *Scene pogleda*, I Godišnja izložba Soros centra za savremenu umetnost, Bioskop Rex, Beograd
1994 – *Prvi Jugoslovenski bijenale mladih*, Narodni muzej, Vršac
1993 – *7. Bijenale jugoslovenske skulpture*, Galerija Figura, Pančevo
1992 – *33. Oktobarski salon*, Umetnički paviljon "Cvijeta Zuzorić", Beograd
1991 – *Tragovi i skulpture;* prateća izložba 32. Oktobarskog salona, Galerija "Lada", Beograd
1990 – *XIX izložba crteža studenata FLU*, Galerija Doma omladine, Beograd

Izabrana bibliografija
– Jasmina Čubrilo, Lidija Merenik, Nenad Radić, pref. cat. *Intimni svet Nine K.*, Prodajna galerija "Beograd", Beograd, 2004.
– Jasmina Čubrilo i Lidija Merenik, "Nina Kocić (1961-2002)", *Remont art magazine*, Beograd, br. 7, zima 2002.
– Zoran L. Božović, Intervju sa Ninom Kocić u: *Likovna umetnost 80-tih i 90-tih u Beogradu*, Remont – nezavisna umetnička asocijacija, *Beopolis*, Beograd, 2001, str. 24-26.
– Jasmina Čubrilo, *Beogradska umetnička scena devedesetih*, Radio B92, Beograd, 1998, str. 78-82.
– Zoran Erić, Slučajnost je mentalni fenomen, intervju, *3+4, Nova serija 1996/1*, Filozofski fakultet univerziteta u Beogradu, Odeljenje za istoriju umetnosti – Seminar za modernu umetnost, Beograd, proleće – leto 1996, str. 16-17.
– Jasmina Čubrilo, "Da li su drugi samo drugačiji?", pref. cat. *19. Memorijal Nadežde Petrović*, Umetnička galerija "Nadežda Petrović", Čačak, 1996.
– Nenad Radić, "Mitološko pamćenje Nine Kocić", pref. cat. *Pogled na zid*, Bioskop Rex, Beograd, 1996.
– Lidija Merenik, Dejan Sretenović, *Art in Yugoslavia 1992-1995*, Radio B92, Beograd, 1996.
– Lidija Merenik, "Infantkinja 1995 – povodom skulptura Nine Kocić", *Reč 18*, Beograd, februar 1996.
– Marina Martić, pref. cat. *Tajni život predmeta, 36. Oktobarski salon*, Beograd, 1995.

Nagrade
1996 – Nagrada 19. Memorijala Nadežde Petrović, Čačak
1994 – Grand-Prix za skulpturu Jugoslovenskog bijenala mladih, Vršac
1992 – Nagrada za eksperimentalni video rad u okviru beogradskog Festivala kratkog metra, Beograd
1990 – Nagrada za skulpturu iz fonda Vladete Petrića
– Nagrada za skulpturu iz fonda Sretena Stojanovića
1988 – Nagrada za crtež iz fonda Fakulteta likovnih umetnosti, Beograd

Adrian Kovacs

Rođen 1950. godine u Trbovlju.
Član Likovnog studija
Amaterskog kulturno-umetničkog
društva "Jedinstvo" iz Beograda
od 1988. do 1991. godine.

Izabrane samostalne izložbe
1991 – *Narcis I i II* – video instalacija, The New Lengton Art Gallery, San Francisco

Izabrane grupne izložbe
2005 – *Collective Creativity/Moscow Portraits*, Kunsthalle Fridericianum, Kassel
1992 – *Slovenske Atene*, Moderna galerija, Ljubljana
1991 – *Moskovski portreti*, Mestna galerija, Ljubljana
1990 – *Moskovski portreti*, Galerija suvremene umjetnosti, Zagreb
1990 – *Fra Yu Kult*, Franjevački samostan, Široki Brijeg
1989 – *Jugoslovenska dokumenta*, Olimpijski centar "Skenderija", Sarajevo
1988 – *Izložba slika novoprimljenih članova u Likovni studio KUD-a " Jedinstvo" u 1988. godini*, Beograd

Kontakt
Adrian Kovacs
III bulevar 106/15
11070 Novi Beograd

Zsolt Kovács

Rođen 1975. godine u Pančevu. Diplomirao na Fakultetu likovnih umetnosti u Beogradu 1999. godine. Pohađao Školu za istoriju i teoriju umetnosti pri Centru za savremenu umetnost, Beograd, od 1999. do 2001. Magistrirao na Fakultetu likovnih umetnosti u Beogradu, 2002. godine

Izabrane samostalne izložbe

2005 – *Ekranska apstrakcija*, Likovna galerija Kulturnog centra, Beograd
– *Teleživot*, Galerija Studentskog kulturnog centra, Kragujevac
2003 – *Krugovi u holandskoj ambasadi*, Holandska ambasada, Beograd
– *Mutni*, Press to Exit galerija, Skopje
2002 – *Mutni*, Galerija Remont, Beograd
2001 – *Umetnost je ponekad pravo osveženje*, Galerija Doma omladine, Beograd
– *Retrospektiva*, Galerija savremene umetnosti, Pančevo
– *Izaberite život*, (sa N. Marković), Galerija Remont, Beograd

Izabrane grupne izložbe

2004 – *Challenge*, Sinagoga, Trnava
– *(Još uvek) Bez naziva*, Jugoslovenski bijenale mladih, Vršac
2003 – Billboart Gallery Europe, Bratislava
– *Poslednja istočnoevropska izložba*, Muzej savremene umetnosti, Beograd
2002 – *Balkan konzulat*, u okviru festivala "Steirischer herbst", Rotor Gallery, Graz
– *Ogledalo Balkana / Lice-identitet*, Narodni muzej, Kraljevo
– *Little red elephats*, UKS Gallery, Oslo
2001 – *Konverzacija*, Muzej savremene umetnosti, Beograd
– *MKA*, Probebetrieb, Passagengalerie, Wien
– *Under construction*, video festival u okviru projekta "Inter Arma", Varšava
2000 – *41. Oktobarski salon*, Umetnički paviljon "Cvijeta Zuzorić", Beograd
– *21. Memorijal Nadežda Petrović*, Umetnička galerija "Nadežda Petrović", Čačak
1999 – *Railway station*, Didimotikon, Greece
1998 – *III bijenale mladih*, Vršac

Izabrana bibliografija

– Vlada Tupanjac, pref. cat. *Dosada sa predumišljajem*, Likovna galerija Kulturnog centra, Beograd, 22.06-11.07.2005.

Kontakt

Žolt Kovač
e-mail: zolt.kovac@gmail.com

Dobrivoje Bata Krgović

Rođen 1957. godine u Pećı.
Diplomirao na Fakultetu likovnih umetnosti u Beogradu.
Postdiplomske studije završio na istom fakultetu.

Izabrane samostalne izložbe

2000 – Magistarska izložba, Galerija SULUJ, Beograd
1995 – *Na iskustvima memorije /Mondrijanov korbač/* (sa Z. Naskovskim), Narodni muzej, Beograd
1993 – *Skulpture*, Galerija Doma omladine, Beograd
1991 – *Pančevački bijenale skulpture u Beogradu* (sa S. Apostolovićem i D. Krnajskim), Galerija SKC, Beograd
1989 – *Instalacija*, Galerija SKC, Beograd

Izabrane grupne izložbe

2004 – *Deset godina Konkordije*, Muzej savremene umetnosti, Beograd
2002 – *Rekonstrukcija*, IV Cetinjski bijenale, Cetinje
2000 – *Welcome Understandin*g, Bratislava
1998 – *U međuprostoru*, Likovna galerija Kulturnog centra, Beograd,
1997 – *Transformacija ikone*, III Cetinjski bijenale, Vladin dom, Cetinje
– *Ubistvo*, Druga godišnja izložba Centra za savremenu umetnost, CZKD "Paviljon Veljković", Beograd
1996 – *Bijenale jugoslovenske umetnosti*, Umetnička galerija "Nadežda Petrović", Čačak
1994 – *II Cetinjski bijenale*, Srpsko poslanstvo, Cetinje
1993 – *Naturally, Nature – Art in Central Europe*, Ernst Museum, Budapest
– *Urbazona*, Galerija Doma omladine, Beograd
1990 – *Skulptura*, Galerija proširenih medija, Zagreb
– *Mladi beogradski skulptori*, Galerija ULUS, Beograd

Izabrana bibliografija

– Darka Radosavljević, Jasmina Čubrilo, Stevan Vuković, pref. cat. *Remont.Review: beogradska umetnička scena devedesetih*, Galerija Remont, Beograd, 2002.
– Ješa Denegri, *Devedesete: teme srpske umetnosti (1990-1999)*, Svetovi, Novi Sad, 1999, str. 102-106.
– Miško Šuvaković, *Pojmovnik moderne i postmoderne likovne umetnosti i teorije posle 1950*, SANU, Beograd, Prometej, Novi Sad, 1999, str. 72, 351, 455, 552.
– Jasmina Čubrilo, *Beogradska umetnička scena devedesetih*, Radio B92, Beograd, 1998, str. 83-86.
– Lidija Merenik, *Beograd: osamdesete. Nove pojave u slikarstvu i skulpturi 1979-1989 u Srbiji*, Prometej, Novi Sad, 1995, str. 78.
– K.R., "Mondrijan kao inspiracija", *Borba*, Beograd, 13.04.1995.
– M(irjana) Vlajić, "Inspiracija: rat oko Erduta", *Večernje novosti*, Beograd, 21.02.1993.

Kontakt

Dobrivoje Bata Krgović
Dositejeva 47
11000 Beograd
tel.+381 11 187 577
e-mail: dkrgovic@yubc.net

Miodrag Krkobabić

Rođen 1971. godine u Kraljevu. Diplomirao na Fakultetu likovnih umetnosti u Beogradu, 2000. godine. Magistrirao na istom Fakultetu 2003.
Boravio u Atellier fur Zeitmedien, HfK Bremen, Nemačka, 2004. godine.

Izabrane samostalne izložbe

2005 – *When the Times End...*, Salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd
2004 – *predIGRA*, Likovna galerija Kulturnog centra, Beograd
2003 – *Portret nepoznatog čoveka sa bradom*, Galerija Remont, Beograd
– *Nekrospektiva 2Đ000/2*, Umetnička galerija "Nadežda Petrović", Čačak
– *Nekrospektiva 2Đ000/3*, TweakLAB, Bazel
2001 – *6=36*, Galerija Doma omladine, Beograd
– *Topologije smrti*, Prodajna galerija "Beograd", Beograd
2000 – *Nekrospektiva*, Narodni muzej, Kraljevo

Izabrane grupne izložbe

2005 – *U.S. Visit*, Nurtureart, New York
– *7. Šardža Internacionalno Bijenale*, Ujedinjeni Arapski Emirati
2004 – *BELGRAD ART INC*, Secesija, Wien
– *Passage d' Europe*, Musée d'Art Moderne, St-Etienne,
– *SHAKE – ID Troubles*, Halle fuer Kuenst, Lueneburg
2003 – *Festival International d'Art Video de Casablanca*, Maroco
– *14 Festival Internacional de Arte Eletrônica Videobrasil*, São Paulo
– *Imaginary Balkans*, Site, Sheffield; Corner, Manchester
2002 – *Unstable Narratives*, Hartware MKV, Dortmund
– *Little Red Elephants*, UKS, Oslo
– *Rencontre Video Art Plastique*, in Hérouville Saint Clair, France

2001 – *Probebetrieb,* MkA, Passagengalerie, K/Haus, Wien
– *Konverzacija*, Muzej savremene umetnosti, Beograd
– *European Perspectives*, Austrotel, Insbruk

Izabrana bibliografija
– Zoran Erić, pref. cat. *When the Times End...,* Salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd, 2005
– Kia Vahland, "Ich-Erzaehler der neuen Zeit", *ART Das Kunstmagazin*, No. 01, 2005.
– Stevan Vuković, pref. cat. *predIGRA,* Likovna galerija Kulturnog centra, Beograd, september 2004.
– *Zoran Erić,* "O lažnim identitetima Miodraga Krkobabića", *Umelec/International Artist,* No. 02, 2004. Praha
– Stevan Vuković, "Identitet, ponavljanje, nagon smrti", pref. cat. *Topologija smrti*, Prodajna galerija "Beograd", Beograd, 2001.

Nagrade
2003 – DAAD Award – German Academic Exchange Award
– Honorable Mention at 14th Festival Videobrasil, São Paulo, Brasil
2002 – Nagrada Galerije – 22. Memorijal Nadežde Petrović, Čačak
– Nagrada "Ogledalo" Internacionalni festival novih medija, Kraljevo
2001 – Oktobarska nagrada, 42. Oktobarski salon, Beograd

Kontakt
Miodrag Krkobabić
Vojvode Milenka 5/15
11000 Beograd

Weiherburggasse 13/12
6020 Innsbruck, Austria

tel.+381 11 657-358
mob.tel. +381 64 149 20 44
e-mail: miodrag@krkobabic.net
www.krkobabic.net

Dragoslav Krnajski

Rođen 1953. godine u Puli.
Diplomirao na Fakultetu likovnih umetnosti u Beogradu.
Postdiplomske studije završio na istom Fakultetu.

Izabrane samostalne izložbe
2004 – Likovna galerija Kulturnog centra, Beograd
1999 – Umetnička galerija "Nadežda Petrović", Čačak
1998 – Galerija ULUS, Beograd
1995 – *Zamka za prostor, Na iskustvima memorije,* Narodni muzej, Beograd
1994 – *Zid,* Radio B92, Beograd
1991 – *Karneval,* Galerija ULUS, Beograd
1990 – *Čuvari vode*, Galerija Doma mladih, Sarajevo
1987 – *Okean – Noćno ribarenje,* Salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd
1986 – Galerija Narodnog sveučilista, Poreč
1984 – *Gaj,* Galerija Doma omladine, Beograd
1983 – *TV Izložba II,* (sa V. Stevanović), Studio III , za emisiju "Petkom u 22", Beograd

Izabrane grupne izložbe
2004 – *Terrani,* Italijanski institut za kulturu, Beograd
2001 – *Zatvoreni sistem 2* , projekat Johana Kendl, Beč
1998 – *U međuprostoru,* Likovna galerija Kulturnog centra, Beograd
1997 – *Vidljivo – Nevidljivo,* Solun evropska prestonica kulture, Pavilion Helexpo, Thessaloniki
1996 – *Trijenale jugoslovenske skulpture*, Centar za kulturu "Olga Petrov", Pančevo
1995 – *Soba s mapama,* Galerija Doma omladine, Beograd
1993 – *Zur Zeit,* projekat Johane Kendl / Messages /, Kunsthalle, Wien – Krems
1991 – *2nd International Ephemeral Sculptures Exhibition*, Fortaleza, Brazil.
1990 – *Trajanje Mediterana, Savremeni umetnici za Dioklecijanovu palatu,* Art leto, Split
1989 – *Jugoslovenska dokumenta 90* , Kolegijum artistikum, Sarajevo

Izabrana bibliografija
– Jasmina Čubrilo, pref. cat. samostalne izložbe, Likovna galerija Kulturnog centra, Beograd, 2004.
– Olivera Gavrić Pavić, intervju DK, *Likovni život*, Beograd, 2002.
– Jasmina Čubrilo, *Beogradska umetnička scena devedesetih*, Radio B92, Beograd, 1999, str. 87-89
– Ješa Denegri, *Osamdesete – Teme srpske umetnosti*, Novi Sad, 1997, str. 131- 135.
– Katarina Radulović, "Dragoslav Krnajski", *Projeka®t*, br .8 – 9, Novi Sad, 1997. str. 20-25
– Zoran L. Božović, *Likovna umetnost osamdesetih i devedesetih u Beogradu : razgovori*, Beograd, 1996, str. 49-51
– Lidija Merenik, *Beograd: Osamdesete*, Novi Sad, 1995. str. 43 – 44.
– Irina Subotić, Dragoslav Krnajski, pref.cat. *Na iskustvima memorije*, Narodni muzej Beograd, 1995
– Ješa Denegri, pref. cat. *Karneval*, Galerija ULUS, Beograd, 1991.
– Bojana Burić, Čedomir Vasić, Ješa Denegri i dr., pref. cat. *Gaj*, Galerija Doma omladine, Beograd, 1984

Nagrade
1997 – Nagrada za skulpturu, Trijenale Jugoslovenske Skulpture, Pančevo
1997 – Nagrada za skulpturu, Bijenale mladih, Rijeka
1990 – Nagrada za skulpturu, Oktobarski salon, Beograd

Kontakt
Dragoslav Krnajski
Staro sajmište
11070 Novi Beograd
tel.+381 11 122 919; 194 462
mob.tel.+381 64 61 01 172
e-mail: kdva@yubc.net

kuda.org

Centar za nove medije **kuda.org** osnovan je 2000. godine u Novom Sadu. Centar kuda.org okuplja umetnike, teoretičare, sociologe, medijske aktiviste, istraživače, studente i sve zainteresovane za pitanja iz oblasti kulture, umetnosti, društva i medija.

Od svog osnivanja do danas Centar kuda.org je organizovao brojne izložbe, akcije, predavanja, prezentacije, radionice u samostalnoj produkciji ili u koprodukciji, a neke od njih su: 2003 World.Information.Org – Svet Informacija, 2004 Transevropski Forum – Transevropski piknik, 2004 Mapiranje desnog ekstremizma, 2004 Trajni čas umetnosti, 2005 Alternativne ekonomije, alternativna društva. Pored ovih projekata postoje i štampana izdanja koja prate navedene aktivnosti i posebna izdanja pod nazivom kuda.read i svi su štampani dvojezično, na srpskom i engleskom jeziku. Do sada su izašli sledeći naslovi: Bitomatik, Tektonik, Divanik, Transevropski piknik i Alternativne ekonomije, alternativna društva.

Kontakt
kuda.org Centar za nove medije, Braće Mogin 2,
po box 22, 21113 Novi Sad, detelinara
tel/fax +381 21 512 227
e-mail: office@kuda.org
www.kuda.org

Led art

Led art je "modus" (grupa, pokret, pojava) umetničkog delovanja i činjenja koje se odvija na dramatičnim, surovim i grubim granicama umetnosti, ideologije, politike i svakodnevne poznosocijalističke egzistencije. Nastao je tokom 1993. i deluje i danas. Pokretač projekta je novosadski i beogradski umetnik Nikola Džafo, a u grupi su sarađivali brojni bliski, daleki, znani i neznani saradnici (umetnici, prijatelji, novinari, slučajni prolaznici, protivnici...). Led art je novembra 2002. otvorio svoj prostor Art kliniku u kome nastavlja svoj rad.

Izbrane akcije

2000 – *Novosadski suvenir 2000, In memoriam* – Varadinski most, Riblja pijaca, Novi Sad
– *Jool je cool*, Festival "Već viđeno", Klub "Kvart R", Novi Sad
– *Mrdni dupetom. Pusti glas – štetno je uzdržavati se*, Novi Sad
– *Dossier Serbien*, Akademie der Kunste, Berlin
1999 – *Kako ubiti vreme (univerzalni kalendar)*, Bioskop Rex, Beograd
– *Trash Art Galleries*, Likovna galerija Kulturnog centra, Beograd
– *Javni radovi "Puj spas za sve nas"*, Knez Mihajlova ulica, Beograd; Zmaj Jovina ulica, Novi Sad
– *Ekspedicija 4 – Deponija "1. Maj"*, Transart festival Istra 2000, Labin
1998 – *Promocija proizvodnog programa Ekspedicija "Vinča '97"*, Beoizlog, Likovna galerija Kulturnog centra, Beograd
– *Ekspedicija 2 – Deponija "Mediana"* , Niš
– *Službeni put 2*, Akcija "Rekonstrukcija zločina", Priština
– *Rekonstrukcija zločina*, Plasy, Češka Republika
– *20. Memorijal "Nadežda Petrović"*, Umetnička galerija "Nadežde Petrović", Čačak
1997 – *Vratimo im sliku*, *Ogledalom na kordon*, Studentski protesti, Kolarčeva ulica, Beograd
– *Ekspedicija 1*, Deponija "Vinča", Beograd
1996 – *Bekstvo iz centra – Dan leda*, CZKD "Paviljon Veljković", Beograd
1995 – *Prvo dekontaminiranje*, otvaranje Centra za kulturnu dekontaminaciju "Paviljon Veljković", Beograd
– *Zastave*, CZKD "Paviljon Veljković", Beograd
1993 – *Zamrznuta umetnost*, izložba u hladnjači ispred Doma omladine, Beograd
– *Potop*, Zmaj Jovina ulica, kafe "Smaug" i Galerija VLV, Novi Sad
– *Lokalitet No 1*, Stadion malih sportova, Subotica

Izabrana bibliografija

– *LED ART. Dokumenti vremena 1993-2003*, urednik Vesna Grginčević, Novi Sad, 2004.
– Vlada Tupanjac, Trashzone report: Trash Art Galleries, *Nezavisni*, Novi Sad, 26. februar 1999.
– Jovan Despotović, pref.cat. *20. Memorijal Nadežde Petrović*, Umetnička galerija "Nadežde Petrović", Čačak, 1998.
– Siniša Tucić, Svi na led. O čemu nam govori grupa Led art, *Nezavisni*, Novi Sad, 24. jul 1998.
--. Led art, Bekstvo iz centra / Novi projekat Led arta, *Beorama*, Beograd, god. 2, jul-avgust 1996.
– Balint Sombathy, Danas je rat!, *Projekart*, Novi Sad, br. 5, avgust 1995.
– Vesna Grgičević, Paviljon – museo, drugi put među Srbima, intervju: Nikola Džafo, *Scena*, br. 5-6, Novi Sad, septembar-decembar 1995.
– Vojkan Ristić, Glad kao estetika provokacija, *Vojvođanske novine*, Beograd, 27. januar 1994.
– Vreme zamrzavanja, *Dodatak Vremena*, Beograd, 17. maj 1993.

Kontakt

e-mail: artklinika@yahoo.com
www.ledart.org.yu

Low-Fi Video

(Miloš Kukurić, Aleksandar Gubaš, Igor Basorović, Katarina Sivić, Aleksandra Sekulić)

Low-Fi Video je projekat koji je za cilj imao oživljavanje kino-amaterizma i podrivanje elitizma u kinematografiji, u čemu je za važnog saveznika imao ubrzani razvoj video tehnologije. Osim toga, Low-Fi Video bio je posebno zainteresovan za *trash*, niskobudžetni i B-film. Osnovan je 1997. u Cinema Rex-u u Beogradu. Odluka o prestanku rada ozvaničena je komemoracijom u Galeriji Remont u Beogradu, 1. novembra 2003.

Izabrane aktivnosti

2000 – *Može pravde – retrospektiva trash Low – Fi Video filmova*, Pogon Doma omladine, Beograd
– *Festival nezavisnog animiranog filma "Animaciju za demokraciju"*, Pogon Doma omladine, Beograd
– *88 mm*, projekcija starih kućnih filmova sa 8mm i Super 8 filmske trake, Galerija Remont, Beograd
– *Dan pre kraja sveta* – Low-Fi Video ratna produkcija (predstavljanje filmova nastalih između 23. marta i 10. juna 1999.), Medija centar, Beograd
– *LFV – Ko? Gde? Kako? Kada? S kim? S čim? Zašto? I zašto da ne?*, Fakultet likovnih umetnosti, Beograd
1999 – *Konzumirajte odmereno (Nameštaj filmova za nezaborav)*, Kafana "Zora", Beograd
– *Turneja Zadruge po Srbiji*
1998 – *Vojvođanska transverzala (autori iz Novog Sada i Subotice)*, Cinema Rex, Beograd
– *Dokumentarni i porodični film*, Cinema Rex, Beograd
– *Pozdravi sa juga (autori iz Niša)*, Cinema Rex, Beograd
1997 – *Prvi srpski low-fi video sabor*, Cinema Rex, Beograd (održano 7 sabora do 2001)

Izabrane grupne izložbe

2003 – *Melbourne Underground* Film Festival, Melburn.
2002 – *Blinding Light!* Cinema, Vankuver
– *Den Haag Film and Video Festival*, Hag
– *Video Art Center (Europe Asia Videoart Exhibition: "Video generation from Europe and Japan")*, Tokio
2001 – *Videoarcheology: "Archeology of desire"*, Sofija
– *Dreamcatcher – International Video Art and Short Film Festival*, Kijev
– *Sundance Film Festival, projekcija filmova sa 3.JFJF-a*, Park Siti
2000 – *Manhattan Theatre (Digital Source Cinema – dobrotvorna zabava)*, New York
– Projekcija LFV filmova u okviru nastupa Zadruge na *CFRONT2000 simpozijumu*, Plovdiv
– *De Balie*, (u sklopu net.congestion festivala), Amsterdam

"Afterlife" Low – Fi Video projekcije i prezentacije:

2005 – *Izložba "A New Past"* (Insa Art Space), Seul
2004 – *Vallecas Puerta del Cine*, Madrid
– *3. Međunarodni kanski festival alternativnog i avangardnog filma*, Kansk (Sibir)

Izabrana bibliografija

– Aleksandra Sekulić, Low – Fi Video: Bildungsroman, *Prelom, časopis za savremenu umetnost i teoriju; Centar za savremenu umetnost*, proleće/leto 2003, Beograd, broj 5, godina III, str. 228-238.
– Katarina Sivić, *Neprofesionalna filmska i video produkcija u Srbiji 1997-2001.*, diplomski rad, Fakultet dramskih umetnosti, Beograd, 2001.

Magnet

Jezgro grupe su činili: Miroslav Nune Popović, Jelena Marjanov, Ivan Pravdić, Siniša Tucić. Grupu su formirali 1995. nakon što su bili stipendisti obrazovnog projekta "Književna akademija Tradicija avangarde" (Beograd 1993-95.) i delovali pod tim imenom. U okviru Akademije a zatim i grupe Magnet, na

različite načine je delovalo dvadesetak mladih i isto toliko eminetnih intelektualaca i stvaralaca različitih generacija sa prostora EX-YU.

Izabrane akcije:
1996. Ciklus uličnih akcija: Put u novo društvo
- *FaluSerbia*, maršruta: Knez Mihailova – Terazije – Predsedništvo Srbije, (uhapšeni na Terazijama, sudska prijava i prekšajno suđenje), Beograd, 29. 4. 1996, 15.30h
- *Poslednja tajna večera*, ispred zgrade SANU, (policija pokušala da spreči akciju, pretnje), Beograd, 13. 5. 1996, 20.30h
- *Otkrovenje*, (razbijanje novog TV aparata u vreme Dnevnika 2) ispred zgrade RTS, 27. 5. 1996, 19.30h
- *Isterivanje đavola*, ispred zgrade Narodne biblioteke Srbije (policijsko zastrašivanja i pretnje po završetku akcije), Beograd, 10. 6. 1996, 16h
- *Zlatna poluga*, Narodna banke Jugoslavije, Beograd, 24. 6. 1996, 12h

1997. Triptih uličnih akcija: Klanje Srbije
- *Rekvijem za Srbiju*, Predsedništvo Srbije (uhapšen Nune Popović, sudska prijava, policijsko gonjenje i prekšajno suđenje), Beograd, 16. 6. 1997., 12h
- *88 jaja za novu opozicionu vlast*, Skupština grada, (uhapšen Nune Popović, krivična prijava, policijsko gonjenje i sudski proces koji je trajao narednih šest godina do decembra 2003), Beograd, 25. 6. 1997., 12h
- *Zaklani ste. Naše saučešće.*, ispred zgrade SANU, Beograd, 2. 7. 1997., 20.50h

Izabrane publikacije grupe Magnet:
– *Magnet 1*, Beograd, 1994.
– *Magnet 2*, Beograd, 1995.
– *Magnet 3 – Falus revolucija za novo društvo*, (neobjavljen rukopis o delovanju i dokumentaciji grupe Magnet, autora Nuneta Popovića koji je zbog policijskog i sudskog progona tokom NATO bombardovanja otišao iz Srbije), Beograd, 1998-99

Izabrana TV produkcija i filmografija:
– Reportaža AP TV za CNN, BBC, SKY NEWS i druge globalne TV medije, trajanje: 15 min, Beograd, 1996
– Dokumentarni film, *Falus revolucija za novo društvo* (snimljen i montiran film je zaplenila policija prilikom upada na B92 uoči početka NATO bombardovanja i potom ga uništila brisanjem sadržaja na master traci), režija: Radivoje Andrić, produkcija: TV B92, trajanje: 30 min., Beograd, 1999

Izabrana bibliografija:
– Dubravka Knežević, "Marked With Red Ink", *Theatre Journal* (USA), No 48
– Željko Cvijanović, "Poslednja Tajna večera ispred SANU" i "Nova stvarnost novih ljudi", *Naša borba*, 14. maj 1996
– Ivan Pravdić, "Zaper Magnet ali razvodnitev ali Le teater lahko naredi nov svet", *Nova atlantida – Gorenjska revija*, 4. Letnik, 1997/13-14, GOZD, Kranj, 1997, str. 166-187
– Uroš Komlenović, "Hapšenje falusa", *Vreme*, Beograd, 4. maj 1996
– Svetlana Vasović, "Falična Srbija", *Mladina*, Ljubljana, 14. maj 1996
– Izabela Kisić, "Mi smo čudovišta iz kanalizacije, napravićemo od Beograda svetsku kulturnu metropolu", COOL, Broj 12, Beograd, 31. maj 1996
– Teofil Pančić, "Javna 'Tajna večera'", *Vreme*, Beograd, 18. maj 1996
– "Duhovna podloga" (foto-priča), *Vreme*, Broj 297, Beograd, 29. jun 1996
– Lidija Kulundžić, "Svinja na pragu", *NIN*, Beograd, 20. jun 1997
– D. K., "Jajima na Skupštinu grada", *Politika*, Beograd, 26. jun 1997, str. 25
– Jovan Despotović "Umetnička angažovanost devedesetih", *Republika*, 14. maj 1998
– D.B. Vukajlović, "88 mućaka za opozicionu vlast", *BLIC*, Beograd, 26. jun 1997, str. 8
– B. Ž. (Biljana Živančević) "Zaklana država", *Dnevni telegraf*, 3. jul 1997.
– Jovan Despotović, "Estetika svesti zabludelog naroda", *Nedeljna Naša Borba*, Beograd, 2/3. avgust 1997
– Ana Uzelac, "Ja tie nie zgadzam!", *Gazeta Wyborcza*, Varšava, 30. jul 1997
– "Privatni pojmovnik N.P.a", *Nezavisni*, Novi Sad, 18. novembar 1997, str. 46-47

Zoran Marinković

Rođen 1966. godine u Gornjem Milanovcu. Diplomirao na Fakultetu likovnih umetnost u Beogradu, 1992. godine.

Izabrane grupne izložbe
1995 – *U čast profesoru Milošu Bajiću (1915-1995)*, Galerija FLU, Beograd
1994 – *18. Memorijal Nadežde Petrović*, Galerija "Nadežda Petrović", Čačak
1993 – *Urbazona*, Galerija Doma omladine, Beograd

Nagrade
1994 – Prva nagrada na XVIII Memorijalu "Nadežde Petrović", Čačak

Kontakt
Zoran Marinković
Nušićeva 57, 32300 Gornji Milanovac
tel.+381 32 725-531
mob.tel.+381 64 184-56-30
e-mail: bjesomar@eunet.yu

Nikoleta Marković

Rođena 1974. godine u Paraćinu. Diplomirala na Fakultetu likovnih umetnosti u Beogradu. Magistrirala na istom fakultetu.

Izabrane samostalne izložbe
2004 – *Uokvireno*, magistarska izložba, Galerija FLU, Beograd
2003 – *Slike*, Umetnička galerija Kruševac, Kruševac
2001 – *Izaberite život* (prezentacija video rada), Galerija REMONT, Beograd
– Galerija Doma omladine, Beograd

Izabrane grupne izložbe
2004 – *Čudna tačka tenzije*, (izložba odbijena na Zimskom salonu u Herceg Novom), Biljarda, Cetinje
– *Art Without Borders*, Galerija Scrippa Club, Priština
– *Još uvek bez naziva*, Jugoslovenski Bijenale mladih u Vršcu, Vršac
– *Kontinentalni doručak*, 45. Oktobarski Salon, Beograd
2003 – *Tenderness*, Galerija Centra za Savremenu umenost, Kijev
– *InOut, Festival digitalne umetnosti u Pragu*, Prag
– *Ideja-ne-realizacija*, Galerija Požega, Požega

Autorski projekti
2003 – *Flux 03 – Batajnica / Slika rodnog kraja* – koordinacija i organizacija projekta, moderacija umetničkih radionica sa lokalnim autorima i izrada umetničkih radova, osmišljavanje i izvođenje izložbe u lokalu
– *Kosovka devojka* – rad u procesu
– Projekat *Spiderman sa Dorćola* u okviru projekta "Javna tajna" – REX – Kulturnog Centra B92 i RC Beograda

Izabrana bibliografija
– Nikoleta Marković, *Još uvek bez naziva, Jugoslovenski bijenale mladih u Vršcu*, Vršac, 2004.
– Branislav Dimitrijević, pref.cat. *Čudna tačka tenzije*, (izložba odbijena na Zimskom salonu u Herceg Novom), Narodni mizej Crne Gore, Podgorica, 2004.
– Jelena Vesić, Nebojša Milikić, tekstovi sa rada Nikolete Marković u Kruševcu 2003, net magazin KulturKampf br.6, www.kulturkampf.freehomepage.com

Nagrade
2004 – Realizaciona nagrada za projekat *Spiderman sa Dorćola* u okviru projekta Resurs Centra Beograd – "Javna tajna"

1999 – Student generacije 1994. FLU u Beogradu, Beograd
1997 – Nagrada za portret "Đorđe Bošan", FLU, Beograd

Kontakt
Nikoleta Marković
Visokog Stevana 16
11000 Beograd
tel.+381 11 187 784
mob.tel.+381 63 350 321
e-mail: mnikoleta@gmail.com; mnikoleta@yubc.net

Saša Marković Mikrob

Rođen 1959. godine u Beogradu. Studirao jugoslovensku književnost i srpsko-hrvatski jezik u Beogradu. Od sredine osamdesetih sarađuje u omladinskoj i alternativnoj štampi kao dizajner, ilustrator i novinar. Projekat fotografisanja u foto-automatu teče od aprila 1985. Poslednjih godina najčešće nastupa kao performans umetnik. Tokom 1994. sa britanskim umetnikom Mixup-om vodio umetničku radionicu PHOTO-BOOTH PSYCHEDELIA, Strathclyde University, Glasgow.

Izabrane samostalne izložbe
2005 – *Mangiadischi* (sa S. Novakovićem i Mixup-om,) Aprilski susreti, Galerija SKC, Beograd
2004 – *Lice odgovara priči – život u foto-automatu* (sa Mixup-om), Fotografska galerija 063, Beograd
2003 – *Englesko leto 2002* (sa Mixup-om), Galerija Remont, Beograd
1999 – *Those Who Were About To Die, We Salute You*, Fly gallery, Glasgow
1995 – *Kolekcionaer*, Galerija Kapelica/ŠOU, Ljubljana / MKC DPZN, Kopar
1994 – *Crossover*, galerija Sebastijan, Beograd
1992 – G*lave će se kotrljati ulicama*!, Galerija "Sunce", Beograd,
– *Radovi iz foto-automata*, Srećna galerija, SKC, Beograd

Izabrane grupne izložbe
2004 – *Kolekcije i akumulacije*, Bijienale mladih u Vršcu, Galerija SKC, Beograd
2003 – *44. Oktobarski Salon*, Beograd
1998 – *Prvi srpski festival babadevojaka, raspuštenica i samohranih majki*, Klub Undergraund, Beograd
1997 – *Šetnja sa maskama, Žudnja za životom – 100 godina od rođenja Vilhema Rajha*, Fond za otvoreno društvo, Beograd
1996 – *Maske u gradu*, Leteća učionica radionica, Mostar
– *Maske*, Atelje 212 / prodavnica Manijak, Off-BITEF program, Beograd
1995 – S*cene pogleda*, Godišnja izložba SCCA, Cinema Rex, Beograd
1993 – *Urbazona, Energija 93 #6*, Galerija Doma omladine, Beograd
1993 – *X Salon mladih*, Galerija Narodnog muzeja, Kikinda
1993 – *Privatno – Javno*, Kuća porodice Tomić – Srećna galerija, SKC, Beograd

Performansi
2001/2002 – *Umetnost u predgrađu*, ciklus performansa u beogradskim predgrađima, Cinema Rex, Beograd
1996 – *Maske u gradu*, Leteća učionica radionica, Mostar

Izabrana bibliografija
– Jelena Vesić, "Autodidakt" (razgovor povodom 42. Oktobarskog Salona), *Moment* (nova serija), Beograd, #1, januar 2003.
– Darka Radosavljević, Jasmina Čubrilo, Stevan Vuković, pref. cat. *Remont Review: beogradska umetnička scena devedesetih*, Galerija Remont, Beograd, 2002.
– Mirjana Đorđević, "Na egzotičnom terenu", *Politika*, Beograd, 1. novembar 2001.
– Miško Šuvaković, *Pojmovnik moderne i postmoderne likovne umetnosti i teorije posle 1950*, SANU, Beograd, Prometej, Novi Sad, 1999, str. 454.
– Dejan Sretenović, "Umetnost u zatvorenom društvu" u *Art in Yugoslavia 1992-1995*, Centar za savremenu umetnost, Beograd, 1996.
– Jaša Kramaršič, "Bambus Meksikanac", *Mladina*, Ljubljana, 25. jun 1995.
– Jasmina Karabeg, "Crossover", *Eterna*, Beograd, br.1, proleće/leto 1994.

Nagrade
1993 – Prva nagrada na X Salon mladih, Galerija Narodnog muzeja, Kikinda

Kontakt
Saša Marković
Pohorska 18/16
11070 Novi Beograd
tel.+381 11 603 164
mob.tel.+381 64 34 73 679
e-mail: mikrobfanklub@excite.com

Srđan Đile Marković

Rođen 1959. godine u Beogradu. Diplomirao na Fakultetu likovnih umetnosti u Beogradu, 1988. Magistrirao na istom Fakultetu, 1991. godine. Studijski boravak u Los Anđelesu, Kalifornija, 1991. godine. Osnovao grupu Supernaut sa Sonjom Savić, 1993-97.

Izabrane samostalne izložbe
2000 – *Art of Reality*, Galerija SKC, Beograd
1997 – Galerija Kluba "Underground", Beograd
– *Belgrade Underground*, Srećna galerija SKC, Beograd
1996 – Likovna Galerija Kulturnog centra, Beograd
1992/1993 – *Eksperimantalna umetnost u Srbiji za vreme rata*, Galerija Doma omladine, Beograd
1992 – Galerija Muzeja jugoslovenske kinoteke, Beograd
1991 – Magistarska izložba, Galerija FLU, Beograd
– Gallery Ninna Frost, Los Angeles
1988 – Galerija Garaža, Beograd
1987 – Galerija SKC, Beograd

Izabrane grupne izložbe
2000 – *Art of Reality association*, Galerija "Beograd", Beograd
1998 – *The Art of Reality, Los Angeles – Beograd* (sa J. Markovićem, V. Šćepanovićem), Mala galerija ULUPUDS, Beograd
1996 – *Festival internacionalnog alternativnog teatra* (sa U. Đurićem i S. Markušem), Moderna galerija, Podgorica
1992 – *33. Oktobarski salon*, Umetnički paviljon "Cvijeta Zuzorić", Beograd
– *Beograd nekad i sad*, Galerija Kosančićev venac, Beograd
1991 – *IX bienale crteža Kosova*, Galerija umetnosti Đakovica, Đakovica
– *Matični tokovi, savremene srpske umetnosti*, Galerija Kosančićev venac, Beograd
1990 – *Jesenja izložba*, Umetnički paviljon "Cvijeta Zuzorić", Beograd
1989 – *Prolećna izložba*, Umetnički paviljon "Cvijeta Zuzorić", Beograd

Izabrana bibliografija
– Dragana Nikoletić, "Da sam Matriks", *Blic News*, Beograd, 11.06.2003.
– Biljana Živančević, "Škola teških udaraca", *Evropljanin*, Beograd, 18.06.1998.
– L. Despić, "Mrdalice, strip-figure, sivilo...", *Demokratija*, Beograd, 16.03.1998.
– S. Radić, pref. cat. samostalne izložbe, Likovna galerija Kulturnog centra, Beograd, 1996.
– N(ataša) Nikčević, "Jezik modernog stripa", *Pobjeda*, Podgorica, 08. 03. 1996.
– Suzana Merković, pref. cat., Galerija Doma omladine, Beograd, 1992/1993.
– Bratislav Ljubišić, "Kula usamljenih slučaja", *Erona*, Beograd, 09.01.1993.
– M. Aksić, "Američki strah od pobune", *Večernje novosti*, Beograd, 14.06.1992.

Kontakt
Srđan Đile Marković
Ž. Pucara 23, 11000 Beograd
tel.+381 11 551 964
mob.tel.+381 63 750 98 21
e-mail: srdjandjile@yahoo.com

Stevan Markuš

Rođen 1962. godine u Beogradu.
Diplomirao na Fakultetu likovnih umetnosti u Beogradu.

Izabrane samostalne izložbe
2004 – Gradska galerija, Požega
1998 – (sa N. Arnautom), Galerija Doma omladine, Beograd
1996 – Centar za vizuelnu kulturu "Zlatno oko", Novi Sad
– *Autonomisti* (sa U. Đurićem), Savremena galerija Centra za kulturu, Pančevo
1994 – *Radovi*, Galerija Doma omladine, Beograd

Izabrane grupne izložbe
2003 – *Nobody's kids,* Likovna galerija Kulturnog centra, Beograd
2001 – *Devedesete – Otpori i konfrontacije*, Centar za vizuelnu kulturu "Zlatno oko", Novi Sad
1996 – *Pogled na zid*, Cinema Rex, Beograd
– *Rezime*, Muzej savremene umetnosti, Beograd
1995 – *Autoportret u umetnosti devedesetih*, 36. Oktobarski salon, Beograd
1993 – *Belgrade*, De Marco European Art Foundation, Edinburg
– *Rane devedesete: jugoslovenska umetnička scena*, Galerija savremene likovne umetnosti, Novi Sad
1992 – *Une Image de la Peinture Actuelle de Belgrade*, Palais des Communautes Eurpeennes, Bruxelles
– ImmoArt Gallery, Antverpen

Izabrana bibliografija
– Darka Radosavljević, Jasmina Čubrilo, Stevan Vuković, pref. cat. *Remont.Review: beogradska umetnička scena devedesetih*, Galerija Remont, Beograd, 2002.
– Ješa Denegri, *Devedesete: teme srpske umetnosti (1990-1999)*, Svetovi, Novi Sad, 1999, str. 143-149.
– Jasmina Čubrilo, *Beogradska umetnička scena devedesetih*, Radio B92, Beograd, 1998, str. 91-92.

Nagrade
1994 – Glavna nagrada za slikarstvo na 35. Oktobarskom salonu, Beograd

Kontact
Stevan Markuš
Radomir Putnika 2, 13000 Pančevo
tel.+381 13 346 730

Goranka Matić

Rođena 1949. godine u Mariboru.
Diplomirala istoriju umetnosti na Filozofskom fakultetu u Beogradu.
Urednik fotografije u nedeljniku *Vreme*.

Izabrane samostalne izložbe
2003 – *Tiho teče Sutjeska,* Salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd
2001 – *Deset godina protiv*, Galerija CZKD, Beograd
1997 – *Fotografije*, Galerija Zvono, Beograd
1995 – *Dani bola i ponosa*, Galerija Grafički kolektiv, Beograd
1991 – (sa N. Alavanjom i S. Kudić), prateća izložba 32. Oktobarskog salona, Galerija Atrijum, Beograd
1986 – *Ulepšani svet Goranke Matić*, Galerija Srećna nova umetnost, Beograd

Izabrane grupne izložbe
2004/2005 – *COSMOPOLIS 1*, Thessaloniki
2002 – *In Search for Balcania*, Neue Galerie, Graz
2002 – *Intimnost*, Umetnička galerija Bosne and Hercegovine, Sarajevo
2002 – *Aspects of Balkan Photography*, Thessaloniki
2001 – *Konverzacija*, Muzej savremene umetnosti, Beograd
2000 – *Dossier Serbien*, Berlin-Wien-Belgrade
1998 – *Detelina sa četiri lista*, Muzej "25. maj", Beograd
1997 – *Belgrade experience*, Freedom Forum European Centre, London
1997 – *Ženska fotografija*, Salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd
1993 – *L'impossible/Srbija*, Galerija Sebastian Art Interexport, Beograd
1991 – *FIA VIII, Čari automatizma ili osam minuta genijalnosti*, Galerija Grafički kolektiv, Beograd

Izabrana bibliografija
– M(arija) Đorđević, "Likovni dokumenti", *Politika*, Beograd, 16.01.2004.
– B(ranislava) Anđelković, B(ranislav) Dimitrijević, "Između ovde i nekad: Sutjeska Goranke Matić", pref. cat. *Tiho teče Sutjeska,* Salon MSU, Beograd, 2004.
– Zorica Jevremović, "Sutjeska", drugi deo, *Danas*, Beograd, 27.12.2003.
– Miško Šuvaković, *Pojmovnik moderne i postmoderne likovne umetnosti i teorije posle 1950,* SANU, Beograd, Prometej, Novi Sad, 1999, str. 155.
– Ješa Denegri, *Fragmenti postmodernog pluralizma: beogradska umtetnička scena osamdesetih i početak devedesetih,* Cicero, Beograd, 1997, str. 168-169.

Nagrade
2004 – Politikina nagrada, Za izložbu "Tiho teče Sutjeska", Beograd
2002 – Nagrada Osvajanje slobode, Iz fonda "Maja Maršićević-Tasić", Beograd
1998 – Nagrada Oktobarskog salona, Beograd

Kontakt
Posao
Nedeljnik Vreme
Mišarska 12-14, Beograd
Tel. +381 11 32 34 774, Fax: +381 11 32 38 662
Kuća
III Bulevar 46/14, 11070 Novi Beograd
Tel. +381 11 14 55 41
e-mail: goranka@eunet.yu

Era Milivojević

Rođen 1944. godine u Užicu.
Diplomirao na Akademiji likovnih umetnosti u Beogradu, 1971.

Izabrane samostalne izložbe
2005 – Kulturni centar, Sopot
2002 – *Boje gradova / Vizuelne analogije*, Galerija Artget, Beograd
2001 – *Treći slučaj*, CZKD "Paviljon Veljković", Beograd
1998 – *Metropola*, Galerija Doma omladine, Beograd
1995 – *Slike sa izložbe*, Srećna galerija, SKC, Beograd
1994 – *Drevna igra*, Cinema Rex; Bioskop Odeon, Beograd
1993 – *Grad umetnosti*, Galerija Fakulteta likovnih umetnosti, Beograd
1991 – *Knjiga crnih i belih reljefa*, Galerija Doma omladine, Beograd
1987 – *Kineski zid – Berlinski zid – Zid plača*, Salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd
1976 – *Naivna slika*, Salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd

Izabrane grupne izložbe
2005 – *Na rubu posebnosti – avangardna umetnost u regiji od 1915. do 1989. godine*, kolekcija Marinka Suca, Gradski muzej, Varaždin
2002 – *Art Sessions 2*, Kastel, Ečka, Zrenjanin
2001 – *Remont Review I*, *Beogradska umetnička scena devedesetih*, Galerija Remont, Beograd
1998 – *Putopis*, Salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd
1996 – *Prisutnosti*, Cinema Rex, Beograd
1994 – *Raskršća*, Galerija ULUS, Beograd
1989 – *Jugoslovenska dokumenta*, Skenderija, Sarajevo
1986 – *Umetnost osamdesetih*, Umetnički paviljon "Cvijeta Zuzorić", Beograd
1983 – *Nova umetnost u Srbiji 1970-1980, Pojedinci / Grupe / Pojave*, Muzej savremene umetnosti, Beograd
1978 – *Nova umjetnička praksa*, Galerija suvremene umjetnosti, Zagreb
1975 – *Umetnik u prvom licu*, Salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd

Izabrana bibliografija
– Ješa Denegri, *Opstanak umetnosti u vreme krize*, Cicero, Beograd, 2004, str. 120-122.
– Ješa Denegri, *Studentski kulturni centar kao umetnička scena*, SKC, Beograd, 2003, str. 33.
– Darka Radosavljević, Jasmina Čubrilo, Stevan Vuković, pref. cat. *Remont.Review: beogradska umetnička scena devedesetih*, Galerija Remont, Beograd, 2002.
– Jovan Čekić, Art *Sessions – Era Milivojević*, Geopoetika, Beograd, 2001.
– Branislava Anđelković, Branko Dimitrijević, Dejan Sretenović, pref. cat. *Konverzacija*, Muzej savremene umetnosti, Beograd, 2001.
– Ješa Denegri, *Devedesete: teme srpske umetnosti (1990-1999)*, Svetovi, Novi Sad, 1999, str. 170-174.
– Miško Šuvaković, *Pojmovnik moderne i postmoderne likovne umetnosti i teorije posle 1950*, SANU, Beograd, Prometej, Novi Sad, 1999, str. 155, 250, 260, 325, 395, 422, 427, 455, 507, 513, 557, 609, 671, 700.
– Jasmina Čubrilo, *Beogradska umetnička scena devedesetih*, Radio B92, Beograd, 1998, str. 92-96.
– Lidija Merenik, *Beograd: osamdesete, Nove pojave u slikarstvu i skulpturi 1979-1989 u Srbiji*, Prometej, Novi Sad, 1995, str. 69, 70.
– Miško Šuvaković, pref. cat. *Scene jezika, uloga teksta u likovnim umetnostima fragmentarne istorije 1920-1990*, ULUS, Beograd, 1989.

Nagrade
1998 – Oktobarska nagrada za likovnu umetnost, Beograd
1995 – Nagrada Studia B za najbolju izložbu u protekloj sezoni, "Od aprila do aprila", Beograd

Kontakt
Slobodan Era Milivojević
Cara Uroša 48
11000 Beograd
tel. +381 11 2634 105

Mihael Milunović

Rođen 1967. Godine u Beogradu. Diplomirao na Fakultetu Likovnih Umetnosti u Beogradu 1992. Magistrirao na istom Fakultetu 1995. Specijalizirao na l'Ecole Nationale Supérieure des Beaux-Arts de Paris, Francuska, 1995-1996.

Izabrane samostalne izložbe
2005 – Gallery Hilger, Vienna
2004 – *Pod Che*, Galerita O3ONE, Beograd
2003 – *Sveske*, Francuski Kulturni Centar, Beograd
– *Balkan Matrix*, Cornerhouse, Manchester
2002 – Jugoslovenski Kulturni Centar, Pariz
1998 – *SALE* (rasprodaja), izložba objekata, Galerija 12+,Beograd
– *Geoslika II*, Galerija Nikki Diana Marquardt, Pariz,
1996 – *Carte*, Bernanos Gallerie, Paris
1995 – *Svođenje dimenzija*, Galerija 12+; Galerija "Zvono", Beograd
1993 – *Slike*, Galerija KNU, Beograd

Izabrane grupne izložbe
2005 – *Domicile*, Musee d'Art Moderne, St Etienne, France
– *The Giving Person*, Museo d'Arte Contemporanea, Pallazo d'Arte Napoli, Napoli
2004 – *Belgrade Art Inc.*, Seccesion Haus, Wien
– *Passage d'Europe*, Musee d'Art Moderne, St Etienne
2003 – *In der Schluchten des Balkans*, Kunsthalle Fridericianum, Kassel
– *Bienal De Valencia*, Valencia
– *Good News – Real Utopia*, Graz 2003, Graz
2002 – *Balkan Konsulat*, Galerie Rotor, Graz
2001 – *Konverzacija*, Muzej savremene umetnosti, Beograd
– *Die Sammlung*, Museum Moderner Kunst Stiftung Ludwig Wien, Wien

Izabrana bibliografija
– Jasmina Čubrilo, pref. cat. *Slike, Susreti, Fotografije, Identiteti*, Galerija Kulturnog centra, Beograd, 2001.
– Stevan Vuković, pref.cat. *Topologije smrti*, Galerija "Beograd", Beograd, 2001.
– Nikola Šuica, pref. cat. *Arhiviranje ekstaze*, Galerija Kulturnog centra, Beograd, 1999.
– Jovan Despotović, "Neokonzervatizam i postradikalizam", *Danas*, Beograd, 13.01.1999.
– Branislava Anđelković, pref. cat. *Sale*, Galerija 12+, Beograd, 1998.
– Florence Mourey, "Le Monde a La portee de carte", La terre de chez nous, Besancon, No. 2755, 1998.
– Stevan Vuković, "Dominacija forme", pref. cat. *II Jugoslovenski Bijenale Mladih*, Vršac, 1996.
– Stevan Vuković, "Linija, crtež, shema u svom zadiranju u prostor", pref. cat. *19. Memorijal Nadežde Petrović*, Umetnička galerija "Nadežda Petrović", Čačak, 1996.
– Nikola Šuica, "Euritmije iz života umetnika", pref. cat. *Pogled na zid*, B92, 1996.
– Branislav Dimitrijević, "Iskorak iz oklopa tradicije", *Naša Borba*, Beograd, maj 1995.

Nagrade / Awards
1997 – Lauréat Nagrade Fondacije P. A. Renoir
1994 – Otkupna nagrada XVIII Memorijala Nadežde Petrović, Čačak

Kontakt adresa / Contact address
Mihael Milunović
Jurija Gagarina 193-131 , 11070 Novi Beograd

7 place A.France
42000 St. Etienne, France

tel.+381 11 22 73 213
mob.te.+381 64 16 04 798
e-mail: mmihael@hotmail.com

Milorad Mladenović

Rođen 1966. godine u Beogradu. Diplomirao na Fakultetu likovnih umetnosti u Beogradu 1994. godine i Arhitektonskom fakultetu u Beogradu 1996. Magistrirao je iz oblasti Crteža na postdilomskim studijama na FLU u Beogradu 1999. Pohađao je postdiplomske studije iz oblasti Istorija i razvoj teorija arhitekture na Arhitektonskom fakultetu u Beogradu.

Izabrane samostalne izložbe
2005 – *Knjiga, print instalacija*, Salon 77, Galerija savremene likovne umetnosti, Niš

2003 – *Izložba stručno-umetničkih ostvarenja*, Sala 200 Arhitektonskog fakulteta, Beograd
2001 – *Elektroliza* (sa Srđanom Stojkovićem), produkcija Reactor system, Muzej u Smederevu, Smederevo
2000 – I*ntervencije u prostoru kluba Enigma*, Dom kulture Smederevo, Smederevo
1999 – *LINK*, Galerija FLU, Beograd
1996 – *Maketa u svom prostoru / Fotografija u svom prostoru*, Galerija SKC, Beograd
1995 – *Intervencija (Korekcija Perspektive)*, Galerija SKC, Beograd
– *Intervencija (Znak i prostor)*, Galerija SKC, Beograd
1994 – *Pinakoteka, crteži i modularne konstrukcije*, Galerija SKC, Beograd
– *Intervencija (Podražavanje)*, Galerija SKC, Beograd

Izabrane grupne izložbe
2004 – *Belgrade Art Inc*, Secession Hauptraum, Wien
2003 – *UFO Belgrade / Urban Fog of Belgrade* /, organisation Urban Drift, Bikinihaus, Berlin city west
– *Pozitiv / Negativ, 44. Oktobarski salon,* Izlozi Galerije Fakulteta likovnih umetnosti, Beograd
2001 – *Nefunkcionalna mesta, izmeštene funkcionalnosti*, BELEF, produkcija Kulturni centar Beograd, Bregalnička ulica, Beograd
2000 – *Insomnija*, Galerija SULUJ, Beograd
– *Umetnost 2000, 21. Memorijal Nadežde Petrović*, Umetnička galerija "Nadežda Petrović", Čačak
– *Millennium off, art on, 41. Oktobarski salon*, Umetnički paviljon "Cvijeta Zuzorić", Beograd
1997 – *Žudnja za životom* (Festival posvećen Wilhem Reich-u), Radionica 301, W.R.:301, Arhitektonski fakultet, Beograd
1996 – *Drugi jugoslovenski likovni bijenale mladih,* Centar za savremenu kulturu "Konkordija", Vršac

Izabrana bibliografija
– Branko Pavić, Dragan Jelenković, Milorad Mladenović, *Audio-vizuelna istraživanja 1994-2004.* / Arhitektonski fakultet Beograd, Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, januar 2005.
– Stojanović M., "Za tekst pre arhitekture", intervju povodom autorske izložbe *Knjiga* u Salonu 77 u Nišu, *Narodne novine,* Niš, 16.05.2005.
– –, "Himna slobodi", deo konkursnog teksta autorskog tima, *YellowCab*, Beograd, br.36, str.14, BUG communication, avgust 2004-letnji specijal.
–, Tekstovi na cd-rom prezentaciji: Milorad Mladenović, *MILORAD MLADENOVIĆ PORTFOLIO*, Centar za savremenu umetnost Beograd, Beograd, oktobar 2003.
– S. Cvetković, "Jedna velika slika", intervju, *Smederevska sedmica*, Smederevo, Europress, 24.10.2003.
– Branko Pavić, "A Book of Facts 1993-1999", *Case studies*, November 28th 1999, Belgrade.
– M. Đorđević, "Na zamagljenim staklima", *Politika*, Beograd, 9.novembra 2000.

Nagrade
2003 – Nagrada 44. Oktobarskog salona, Beograd
2000 – Glavna nagrada Memorijala Nadežde Petrović, Čačak (sa Z. Drekalovićem)
– Nagrada 41. Oktobarskog salona sa Z. Drekalovićem, Beograd
1998 – Velika nagrada Drugog bijenala scenskog dizajna održanog u Beogradu u kategoriji Scenski prostor / kao jedan od članova Radionice 301
1996 – Nagrada Drugog jugoslovenskog likovnog bijenala mladih u Vršču, Vršac
1991 – Nagrada za slikarstvo iz Fonda Petra Lubarde, Beograd

Kontakt
Milorad Mladenović
Vojislava Ilića 13/20, Beograd
tel.+381 11 409 741
mob.tel.+381 64 13 14 391
e-mail: lucia@beotel.yu

Zoran Naskovski

Rođen 1960. godine u Izbištu.
Diplomirao na Fakultetu likovnih umetnosti u Beogradu. Postdiplomske studije završio na istom Fakultetu.

Izabrane samostalne izložbe
2003 – *Death in Dallas*, Wexner Center, Columbus, OH, USA
– *Death in Dallas,* Williams College Museum of Art, Williamstown, MA, USA
– MACRO – Museum of Contemporary Art, with Mimmo Rotella, Rome
– *Nothing but Net*, Ludwig Museum, Budapest
2002 – *Crossover*, Salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd
2001 – *Ljuljaška*, REX, Belgrade
1998 – *L'origine du Monde*, CIX Gallery, Skopje
1998 – *White Light/White Hit* i *L'origine du Monde*, (featuring V. Pavlović), Galerija REX, Beograd
1995 – *Kompozicija 1* (sa D. Batom Krgović), Narodni muzej, Beograd
1994 – *Beli oblak*, Galerija SKC, Beograd

Izabrane grupne izložbe
2005 – *John F. Kennedy*, Wien Museum, Wien
2004 – *PhotoEspana 2004: "Historias"*, Circulo de Bellas Artes, Madrid
– *Mediterraneans. Arte Contemporanea*, MACRO – Museum of Contemporary Art, Rome
2003 – *November 22, 1963: Image, Memory, Myth*, The Andy Warhol Museum, Pittsburgh, Pennsylvania
– *The American Effect*, Whitney Museum of American Art, New York
– *Mourning*, Atelier Augarten, Zentrum fur zeitgenossische Kunst der Osterreichischen, Galerie Belvedere, Wien
2002 – *In Search of Balkania*, Neue Galerie am Landesmuseum Joanneum, Graz
– *Transmediale.02: go public!*, Haus der Kulturen der Welt, Berlin
1999 – *After the Wall: Art and Culture in Post-Communist Europe*, Moderna Museet, Stockholm; Nationalgalerie Berlin, Hamburger Bahnhof , Berlin; Ludwig Museum, Budapest (2000)
– *Garden of Eros*, Palau de Virreina, Barcelona; Bergen Kunstmuseum, Bergen (2000)

Izabrana bibliografija
– Bill Horrigan, "*Death in Dallas*", Wexner Center, Columbus OH, USA, 2003. http://www.wexarts.org/ex/2003/zoran_naskovski/
– Brigitte Huck, "Trauer", *Art Forum*, New York, October 2003.
– Eleanor Heartney, "America, Real and Imagined", Art in America, New York, September 2003.
– Jim Hoberman, "Jump Cuts", *Village Voice*, New York, September 10 – 16, 2003
– Lawrence Rinder, "The American Effect", cat. "*The American Effect"*, p. 22-25, 44, Whitney Museum of American Art, New York, 2003.
– Dora Hegyi, *"*Nothing but Net*"*, cat. Ludwig Museum Budapest, Budapest, 2003.
– Edward Lucie Smith, "The Politics of Shock", *Art Tomorrow*, Terrail, Paris, 2002
– Suzana Milevska, "The Readymade and the Question of the Fabrication of Objects and Subjects", Primary Documents: *A Sourcebook for Eastern and Central European Art since the 1950s,* Museum of Modern Art, New York 2002.
– Ješa Denegri, *Devedesete: teme srpske umetnosti,* Svetovi, Novi Sad, 1999, str. 123-127.
– Man in Red, "Bonjour Monsieur Naskovski", "L'Origine du monde", cat. The Contemporary Art Center, Skopje, 1999.
– Branislav Dimitrijević, *Trans-Trance or Journeys by Intensity,* Last Exit, Publikum, Beograd, 1997.

Nagrade
2003 – Nagrada na 44. Oktobarskom salonu za video rad "Nothing but net", Beograd

1997 – Nagrada druge godišnje izložbe SCSUB, Beograd
1996 – Nagrada 19. Memorijala Nadežde Petrović, Čačak

Kontakt
Zoran Naskovski
Nevesinjska 8
11000 Beograd
tel.+381 11 243 02 17
mob.tel.+381 64 3389142
e-mail: znaskovski@excite.com, zn@yubc.net

Predrag Nešković

Rođen 1938. godine u Bijeli.
Diplomirao na Akademiji primenjenih umetnosti u Beogradu 1965.
Izlaže od 1965. godine.

Izabrane samostalne izložbe
2002 – Promocija kalendara *"Majas des nudas"*, Centar za grafiku i vizuelna istraživanja Akademija, Beograd
2001 – *Laka prometna igra-zabava*, Galerija Kulturnog centra, Beograd
1998 – *Čizma Marlene Ditrih*, Institut za film, Beograd
1993 – *Objekti i dekor slike*, Galerija SKC, Beograd
1991 – *Gobleni*, Galerija Sebastian, Beograd
1988/1989 – Izložba slika, Galerija Alfa, Split
1988 – *Retrospekivna izložba*, Muzej savremene umetnosti, Beograd
1986 – Galerija Forum, Dubrovnik
1985 – Galerija SANU, Beograd
1983 – Salon MSU, Beograd
1981 – Galerija Spektra, Zagreb

Izabrane grupne izložbe
2001 – *Remont Review*, Galerija Remont, Beograd
1998 – Druga godišnja izložba Centra za savremenu umetnost, Galerija SULUJ, Beograd
1997 – *Vidljivo/nevidljivo – Orato/aorato*, Savremena jugoslovenska umetnost, Helekspo, Solun
1988 – *Ekspresiv*, Hirschorn Museum and Sculpture Gallery, Washington
– Museum des 20. Jahrhunderts, Wien
1987 – *La Biennale d'Alexandrie*, Musée des Beaux-Arts, Aleksandrija
– Muzej savremene umetnosti, Beograd
1986 – Galerija Roman Petrović, Sarajevo
1985 – *Zlatno Peron Beograda '84*, UP Cvijeta Zuzorić, Beograd

Izabrana bibliografija/Selected Bibliography
– Ješa Denegri, *Opstanak umetnosti u vreme krize*, Cicero, Beograd, 2004, str. 133-134.
– Ješa Denegri, *Studentski kulturni centar kao umetnička scena*, SKC, Beograd, 2003, str. 302.
– Darka Radosavljević, Jasmina Čubrilo, Stevan Vuković, pref. cat. *Remont Review: beogradska umetnička scena devedesetih*, Galerija Remont, Beograd, 2001-2002.
– Ješa Denegri, *Devedesete: teme srpske umetnosti*, Svetovi, Novi Sad, 1999, str. 159-162.
– Miško Šuvaković, *Pojmovnik moderne i postmoderne likovne umetnosti i teorije posle 1950*, SANU, Beograd, Prometej, Novi Sad, 1999, str. 448.
Jasmina Čubrilo, *Beogradska umetnička scena devedestih*, Radio B92, Beograd, 1998, str. 103-105.
– Ješa Denegri, *Fragmenti postmodernog pluralizma: beogradska umtetnička scena osamdesetih i početak devedesetih*, Cicero, Beograd, 1997, str. 43-53.
– Lidija Merenik, *Beograd: osamdesete*, Prometej, Novi Sad, 1995, str. 34-36, 51, 60-63, 74.
– Radomir Konstantinović, pref. cat. *Gobleni*, Galerija Sebastian, Beograd, 1991.
– Dragana Vranić, Zoran Gavrić, Aleksandra Janković, Milan Damnjanović, Giorgio Di Genova, pref. cat. retrospektivne izložbe, Muzej savremene umetnosti, Beograd, septembar-oktobar 1988.
– Ješa Denegri, pref. cat. samostalne izložbe, Salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd, 1983.

Nagrade/Awards
1985 – Nagrada "Ivan Tabaković", Beograd
1968 – Nagrada RTV Beograd
1966 – IV bijenale mladih, I. nagrada za slikarstvo, Rijeka
1965 – Nagrada, Anale, Rovinj

Kontakt
Predrag Nešković
Kosovska 28
11000 Beograd
tel.+381 64 250 19 02

Vladimir Nikolić

Rođen 1974. godine u Beogradu.
Diplomirao na Fakultetu likovnih umetnosti u Beogradu 1999.
Magistrirao na istom Fakultetu 2005.

Izabrane samostalne izložbe
2003 – *Ritam*, Gradska galerija, Požega
2002 – *Ritam*, Galeria "2META", Bucharest
2001 – *Autoportret*, Galerija Dom omladine, Beograd
– *Video radovi*, Galerija Remont, Beograd

Izabrane grupne izložbe
2005 – *Vidéos de Serbie et de pays post-Yougoslaves*, Centre Pompidou, Paris
– *Situated Self*, Muzej savremene umetnosti, Beograd; Tennis Palace, Helsinki
2004 – *New Past*, Maronnier Contemporary Art Center, Seol
– *New Video, New Europe – A Survey of Eastern European Video*, Tate Modern, London
– *Imaginary Balkan*, Stills gallery, Edinburgh
2003 – *In the Gorges of the Balkans – A Report*, Kunsthalle Fridericianum, Kassel
– *Blood & Honey*, Kunst der Gegenwart Sammlung Essl, Klosterneuburg, Wien
– *Poslednja istočnoevropska izložba*, Muzej savremene umetnosti, Beograd
2002 – *Onufri*, National Gallery, Tirana
– *Steirisce Herbst – Balkan Konsulat*, Rotor Gallery, Graz
– *European Contemporary Art / The art of the Balkan countries*, State Museum of Contemporary Art, Thessaloniki
2001 – *Konverzacija*, Muzej savremene umetnosti, Beograd
– *Regards projetes*, Video Art Festival – Museum of Modern and Contemporary Art, Strasbourg
2000 – *4. Bijenale mladih*, Vršac

Izabrana bibliografija
– Branislav Dimitrijević, "Nevidljivi za institucije", *Vreme*, Beograd, br. 40-41, 6. maj 2004.
– Harald Szeeman, pref. cat. *Blood & Honey*, Viena: Sammlung Essl Collection, 2003.
– Vincent, Martin, Imaginary Balkans,The Balkan Matrix, *Art Monthly*, London, april. 2003.
– Hickling, Alfred, Whoops of joy, *The Guardian*, London, 14. oktobar 2002.
– Branislav Dimitrijević, Vladimir Nikolić, u *East Art Map* – A (Re)construction of the History of Art in Eastern Europe, projekat Irwin-a i New Moment-a. *Artforum in New Moment*, 20-80, 2002.
– Lucia Gavulova, Priestor Upside Down, *Umelec 3*, 84-85, 2002.
– Branislava Anđelković, "Perspectives of Serbian Art at the Turn of the Century", pref. cat. *European Contemporary Art – the Art of the Balkan Countries*, Thessaloniki:Contemporary Art Center, State Museum, Thessaloniki, 91-103, 2002.

– Miroslav Karić, "Novi video", *Remont art magazin 2*, Beograd, br. 4, 2001.

Nagrade
2003 – Nagrada za mladog vizuelnog umetnika "Dimitrije Bašićević Mangelos", Beograd

Kontakt
Vladimir Nikolić
Tadeuša Košćuška 107/2
11070 Novi Beograd
Tel. +381 11 2182 079, +381 64 3868 344
e-mail: vladah@bitsyu.net

Tanja Ostojić

Rođena 1972. godine u Užicu.
Diplomirala na Fakultetu likovnih umetnosti u Beogradu, 1995. Magistrirala na istom Fakultetu 1998. i na Likovnoj Akademiji u Nantu, 1999.
Živi i radi u Beogradu i Berlinu.

Izabrane samostalne izložbe i performansi
2005 – *Integration Project Office*, Galerie 35, Berlin
2004 – *Salon za negu duše i tela*, Salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd
2003 – *Integration Project: Sprachschule*, Halle fur Kunst, Lüneburg
– *Strategies of Success/Curator Series*, La Box, Bourges
2002 – *Venice Diary*, Muzej suvremene umjetnosti, Zagreb
– *Confrontation*, Lindart-Women Art Center, Tirana
2000 – *Nema odmora dok traje obnova*, Galerija Remont, Beograd; Izba, Novi Sad
1996 – *Lični prostor* (sa S. Gajinom), Galerija 12+, Beograd
1995 – *Bez naziva* (sa G. Glidom i S. Apostolovićem), Galerija Lada, Beograd

Izabrani nezavisni projekti
2001-03 – *Strategies of Success/Curator Series*
2000-05 – *Crossing borders series* and *Integration Project*

Izabrane grupne izložbe
2005 – *Shrinking Cities*, GfZK, MASS MoCA, Leipzig
2004 – *Privatisirungen*, (Post communist Condition), Kunst Werke, Berlin
2003 – *2nd Tirana Biennale*, National Gallery, Tirana
– *In Tranzit*, Haus der Kulturen der Welt, Berlin
2002 – *22. Memorijal Nadežde Petrović*, Čačak
2001 – *Digital Bodies*, Ludwig Museum, Budapest
– *Zero Gravity*, Palazzo delle Esposizioni, Roma
– Plato fo Humankind, *49th Venice Biennale*, Venice
1998 – *Manifesta 2*, Musée d'Histoire de la Ville de Luxembourg, Luxembourg

Izabrane knjige Tanje Ostojić
– *Dnevnik iz Venecije / Venice Diary*, Muzej suvremene umjetnosti, Zagreb, 2002.
– *Stragegies of Cuccess – Curators Series 2001-2003*, book, Publ. La Box, Bourges and SKC, Belgrade, 2004.

Izabrana bibliografija
– Rune Gade, *Performative Realism*, Museum Tusculanum Press, University of Copenhagen, 2005, str. 181-207.
– Dejan Sretenović, pref. cat. *Salon za negu duše i tela*, Salon MSU, Beograd, septembar 2004.
– Suzana Milevska, "The Portrait of an artists as a young strategic essentialist", u *Stragies of Success/Curators Series 2001-2003*, La Box, Bourges and SKC, Belgrade, 2004.
– Marina Gržinić, "Tanja Ostojić: Yes it's Fucking Political. Anansie Skunk", u *Stragies of Success/Curators Series 2001-2003*, La Box, Bourges and SKC, Belgrade, 2004.
– Rita Kersting, "Mimitische Ausschnitte", *Parket*, Zürich, No. 67, 2003.
– Michael Hübl, "Uncertain Sings Trues Stories", *Kunstforum*, Köln, Band 160, June-July 2002, p.413-415.
– Marina Gržinić, *Encountering the Balkan. Radicalization of Positioning, Art in Europe 1990-2000*, edited Gianfranco Mariniello, Skira, Milan, 2002.
– Marina Gržinić, Tanja Ostojić, Suzana Milevska, *Dnevnik iz Venecije / Venice Diary*, Muzej suvremene umjetnosti, Zagreb, 2002.
– Chiara Leoni, "Ready to Rumbe", *Flash Art*, Milan, dec.2000-jan.2001.
– Suzana Milevska, "Spectacle of invisible", *NU – Nordic Art Review*, vol. III, No 5/2001.
– Jasmina Čubrilo, "Etre une artiste", *Profemina periodical*, Belgrade, 2000.
– Antony Howell, *The Analysis of Performance Art*, Harwood Academic Publishers, London, 1999.

Web linkovi
http://www.kultur.at/howl/tanja
http://www.medienkunstnetz.de/werke/perspace/
http://www.parakanal.com/rych/sanspapiers/
http://www.digibodies.org/tanja.html/
http://www.parakanal.com/bridge/
www.xpona.net

Nagrade
2002 – Grand-Prix, Memorijal Nadežde Petrović, Čačak
1996 – Specijalna nagrada, Bijenal mladih umetnika, Vršac
1995 – Nagrađeni studenti, Univerzitet umetnosti, Beograd
1994 – Nagrada Sreten Stojanović, Fakultet likovnih umetnosti, Beograd

Kontakt
Tanja Ostojić
Boxhagener Str. 75
D-10245 Berlin, DE
e-mail: tostojic@web.de
tostojic@yubc.net

Neša Paripović

Rođen 1942. godine u Beogradu.
Diplomirao na Akademiji likovnih umetnosti u Beogradu 1969. Usavršavao se u Majstorskoj radionici Krste Hegedušića u Zagrebu 1973.

Izabrane samostalne izložbe
1997 – *Tendencije devedesetih: hijatusi modernizma i postmodernizma*, (sa D. Ugrenom), Centar za vizuelnu kulturu Konkordija, Vršac
– Galerija Studentskog kulturnog centra, Beograd
1996 – *Instalacija*, Centar za vizuelnu kulturu "Zlatno oko", Novi Sad
1981 – Galerija "Zodijak", Osijek
1980 – Salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd

Izabrane grupne izložbe
1999/2000 – *Aspects/Positions*. 50 Years of Art in Central Europe 1949-1999, Wien, Budapest, Barselona, Southampton, Prague
– *After the Wall*. Art and culture in post-communist Europe, Stockholm, Berlin, Budapest
1996 – *19. Memorijal Nadežde Petrović*, Umetnička galerija "Nadežda Petrović", Čačak
1995 – *Scene pogleda*, CZKD "Paviljon Veljković", Beograd

Izabrana bibliografija
– Ješa Denegri, *Opstanak umetnosti u vreme krize*, Cicero, Beograd, 2004, str. 117-120.
– Ješa Denegri, *Studentski kulturni centar kao umetnička scena*, SKC, Beograd, 2003, str. 98.
– Miško Šuvaković, *Pojmovnik moderne i postmoderne likovne umetnosti i teorije posle 1950*, SANU, Beograd, Prometej, Novi Sad, 1999, str. 15, 20, 82, 144,

155, 165, 260, 413, 423, 455, 507, 513, 536, 537, 552, 604, 671, 683, 685, 693, 700.
– Ješa Denegri, *Devedesete: teme srpske umetnosti*, Svetovi, Novi Sad, 1999, str. 175-179.
– Jasmina Čubrilo, *Beogradska umetnička scena devedesetih*, B92, Beograd, 1998, str.112-115.
– Dejan Sretenović, Bojana Pejić, pref. cat. *Body and the East*, Moderna galerija, Ljubljana, 1998.
– Miško Šuvaković, *Neša Paripović – Autoportreti*, Prometej, Novi Sad, 1996.
– Ješa Denegri, "Idealno sjedinjenje oblika i prostora", *Dnevnik*, Novi Sad, 18.06.1997.
– Lidija Merenik, *Beograd: osamdesete*, Prometej, Novi Sad, 1995, str. 70.
– Ješa Denegri, *Fragmenti postmodernog pluralizma*, Cicero, Beograd, 1997, str. 18-19.

Kontakt
Nedeljko Neša Paripović
Vojvode Brane 31
11000 Beograd
tel.+381 11 647 979

Branko Pavić

Rođen 1959. u Beogradu. Diplomirao 1983. na Fakultetu primenjenih umetnosti u Beogradu. Postdiplomske studije završio 1986. na Grafičkom odseku Fakulteta likovnih umetnosti u Beogradu. Kao dobitnik Fulbrajtove stipendije (Fulbright Grant) proveo je godinu dana (1987-88) na usavršavanju na Pratt Institutu u New Yorku, SAD. Radio je kao profesor na Fakultetu primenjenih umetnosti od 1995. do 2001. godine na predmetu Crtanje i slikanje. Predavač na Interdisciplinarnim magistarskim studijama Univerziteta Umetnosti u Beogradu, školske 2002/2003 i 2003/2004.

Izabrane samostalne izložbe
2000 – Bežigrajska galerija, Ljubljana
1999 – Arhitektonski fakultet, Beograd
1997 – Galerija Marko K. Gregović, Petrovac
1996 – *Teme za velike gradove*, Savremena galerija , Pančevo; Bioskop Rex, Beograd
1994 – Galerija Centra za vizuelnu kulturu "Zlatno oko", Novi Sad
1993 – Arhitektonski fakultet, Beograd
1991 – Galerija Doma mladih, Sarajevo
1990 – Salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd
1989 – SER, Hag
1987 – Mali likovni salon, Novi Sad
1986 – Galerija Grafički kolektiv, Beograd

Izabrane grupne izložbe
2002 – *Salon D'Automne*, Espace Auteuil, Paris
2001 – *Spår*, Stokholms Lans Museum, Stokholm
2000 – *Dossier Serbien*, Akademie der Kunste, Berlin
1999 – *Međunarodni grafički bijenale*, Moderna galerija, Ljubljana
1998 – *Detelina sa četiri lista*, Muzej "25. maj", Beograd
1997 – *Žudnja za životom*, Arhitektonski fakultet, Beograd
1996 – *Pogled na zid*, Cinema Rex i Radio B92, Beograd
1995 – *3rd International Biennial*, The Masters of Graphic Arts, Gyor
– *8th International Print Biennial*, Varna 95, Art Gallery Varna, Varna
1994 – *Refleksije "nove slike" u grafici*, Salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd

Izabrana bibliografija
– Print's European Design Annual 2003, *Print – Amerikas Graphic Design Magazine*, str.144-145, May-June 2003 LVII:III,
– Zoran L. Božović, "Branko Pavić", *Likovna umetnost osamdesetih i devedesetih u Beogradu*, str.53, Beograd, 2001.
– Dragana Kovačić, "Branko Pavic's Media Short Cuts", *Grapheion, Thirt and Fourth issue*, str.60-61
– Irina Subotić, *Od avangarde do arkadije*, Clio, Beograd 2000.
– Ljiljana Ćinkul, pref. cat. *Ambijentalizacija grafike*, Savremena galerija Centra za kulturu, Pančevo, 1999.
– Ljiljana Ćinkul, *Aktuelnosti u grafici devedesetih godina*, Clio, Beograd, 1998, str. 202.
– Čedomir Vasić, "Umetnost stvarne prividnosti" u *Umetnost na kraju veka I*, Beograd, 1998, str. 13.
– Darka Radosavljević, pref. cat. *"Teme za velike gradoove"*, Savremena galerija Centra za kulturu, Pančevo, 1996.
– Ljiljana Slijepčević, pref. cat. *Refleksije "nove slike" u grafici*, Salon Muzeja savremene umetnosti, 1994.
– Sava Stepanov, pref. cat. *Grafika velikog formata*, Novi Sad, 1994.

Nagrade
2002 – Silver Award, za dizajn kataloga DE-CO, 13th Annual Competition, Galaxy 2002 awards, MerComm Inc., New York, USA, saradnja sa arh.D.Miljkovićem
– Specijalna nagrada Beogradskog sajma knjiga za bibliofilsku i eksperimetalnu knjigu za katalog DE-CO, Jugoslovenskog paviljona na 8.bijenalu arhitekture u Veneciji, saradja sa arh.D.Miljkovicem
2000 – Specijalno priznanje za dizajn knjige, Grifon, Grafički kolektiv, Beograd
1998 – Grand Prix II bijenala bijenala scenskog dizajna (Radionica 301), Beograd
1997 – Nagrada "Od aprila do aprila" Studija B za najbolju izložbu godine (Teme za velike gradove), Beograd
1992 – Nagrada XXXIII Oktobarskog salona za najbolju grafiku, Beograd
1990 – Otkupna nagrada na XXXI Oktobarskom salonu, Beograd
1987 – Počasni izlagač na The Hanaga Annual ' 87, Metropoliten Museum of Fine Arts, Tokio
1983 – Nagrada Fonda Branko Šotra, Fakultet primenjenih umetnosti, Beograd
1982 – Nagrada I bijenala jugoslovenske studentske grafike, Beograd
1981 – Nagrada Univerziteta umetnosti u Beogradu, Beograd

Kontakt
Branko Pavić
Majora Ilića 5, 11000 Beograd
tel. +381 11 3243 849
mob.tel. 063 716 151

Vesna Pavlović

Rođena 1970. godine u Kladovu. Diplomirala na Fakultetu dramskih umetnosti, katedra za filmsku i TV kameru. Trenutno na post-diplomskim studijama na odeljenju za vizuelnu umetnost na Kolumbija univerzitetu u Njujorku.

Izabrane samostalne izložbe
2005 – *Watching The Sacramento Kings*, Crocker Art Museum, Sacramento
2003 – *Sculpture Gardens*, Galerija Fusebox, Washington
– *Watching 02*, Košarkaški klub Partizan, Kalemegdan, BELEF, Beograd
– *Watching 01*, Salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd
2002 – *Hoteli*, Muzej istorije Jugoslavije, Beograd, Gallery Fusebox, Washington
– *Idila na plaži*, Artget galerija, Beograd
2001 – *Žene u crnom – i dalje smo na ulicama*, Gete Forum Minhen, Crkva St. Oswald, Regensburg
1998 – *Little Things,...*, Galerija Le Lys, Paris; Galerija Doma omladine, Beograd (1999)
– *White Light White Hit & L'origine Du Monde*, (sa Z. Naskovskim), 7Stages Theatre, Atlanta
1995 – *Zimski dnevnik*, Galerija Sebastijan, Beograd

Izabrane grupne izložbe
2005 – *Situated Self: Confused, Compassionate, Conflictual*, Tennis Palace Art

Museum, Helsinki, Muzej savremene umetnosti, Beograd
2004 – *Rear View Mirror*, Kettle's Yard, University of Cambridge
– *Mediteran, između realnosti i utopije*, The Photographers' Gallery, London
2002 – *Rekonstrukcija*, IV Bijenale savremene umetnosti, Cetinje
2001 – *Konverzacija*, Muzej savremene umetnosti, Beograd
– *Freedom And Violence*, Krolikarnia, Warszaw
2000 – *Innocent Life*, Centar za savremenu umetnost, Vilnius
1999 – *Body As Commodity*, Nexus Contemporary Art Center Gallery, Atlanta
– *Garden Of Eros* (sa Z. Naskovskim), Palau De La Verreina, Barcelona
1997 – *Ženska fotografija*, Salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd

Fotografski albumi
– *The Book Project*, Evropska kulturna fondacija, Amsterdam, 2004.
– *Žene u crnom*, Žene u crnom, Beograd, 2002.
– *Idila na plaži*, Samizdat B92, Beograd, 2001.
– *Poslednja dekada*, Medija Centar, Beograd, 2001.

Izabrana bibliografija
– Mika Hannula, "Naučiti kako da se podnese poraz", pref. cat. *Situated Self, Confused, Compassionate and Conflictual*, Muzej savremene umetnosti, Beograd, 2005.
– Branislav Dimitrijević, pref. cat. "Pažljiva promatranja, situirane motivacije i izmeštena ispitivanja", pref. cat. *Situated Self, Confused, Compassionate and Conflictual*, Muzej savremene umetnosti, Beograd, 2005.
– Vladimir Tupanjac, "Beleške o publici na košarkaškim utakmicama i na fotografijama Vesne Pavlović", pref. cat. *Watching the Sacramento Kings*, Sakramento, 2005.
– Lisa Le Feuvre, "Mediteran, između realnosti i utopije", *GREAT*, br. 55, London, 2004.
– Blake Gopnik, "Not Your Garden – Variety Art", *The Washington Post*, Washington, 28.09. 2003.
– Jelena Vesić, *Sculpture Gardens*, esej na pozivnici za izložbu, Vašington, september 2003.
– Vladimir Tupanjac, pref. cat. *Watching 01*, Salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd, 2003.
– Christopher Phillips, *Reading Rooms*, esej na pozivnici za izložbu HOTELI, Fusebox Gallery, Washington, april 2002.
– Alan Riding, In Barcelona, Savoring Erotism and its Artists, *New York Times*, New York, 3. 11.1999.
– Michel Nuridsany, "Egzil i nomadizam", *Le Figaro*, Paris, 30.09.1997.

Kontakt
Vesna Pavlović
Marijane Gregoran I prolaz Ia
11000 Beograd, Srbija i Crna Gora
tel.+ 381 11 2971 517
gsm + 381-63-556-166
e-mail: vpavlovic@yubc.net
www.vesnapavlovic.net
http://services.mi2.hr/gallery

Branislav Petrić

Rođen 1959. godine u Zemunu. Diplomirao 1984. na Akademiji Umetnosti u Novom Sadu. Član grupe "Emisao" i ULUV-a. Izlagao širom Evrope.

Staniša Dautović

Rođen 1964. godine u Beogradu. Art hibrid. Zauzima prostor, troši vreme i rasipa energiju u Novom Sadu.

Izabrane samostalne izložbe
2001 – 2005 – *DJ Čkalja i DJ Mija*, Galerije "Izba", "Art klinika", Novi Sad
2001 – *Mini Plus*, Galerija "La Chambre Blanche", Quebec
1999 – (sa V. Marunom), Galerija ULUS, Beograd
1996 – *"Dživ-džan" (noćni vrabac)*, Galerija Centra za vizuelnu kulturu "Zlatno oko", Novi Sad
1995 – *Ikona koja diše*, Galerija Doma omladine, Beograd
– *Bez naziva (zgrada)*, Muzej savremene likovne umetnosti, Novi Sad
1994 – *Trava i motokultivatori*, Galerija Centra za vizuelnu kulturu "Zlatno oko", Novi Sad

Izabrane grupne izložbe
2005 – *Postajanje manjim: Sa ili bez?*, Likovna galerija Kulturnog centra, Beograd
2005 – *Gia e non ancora: artisti e liturgia oggi*, Venecija
2002 – *XXXI Novosadski salon*, Novi Sad
2002 – *Bad Light*, Tolmezzo
1997 – *I Bijenale Savremene likovne umetnosti Vojvodine*, Pančevo
1997 – *Svevideće oko* (sa V. Marunom), Profondita Superfice, Palermo

Kontakt
Branislav Petrić:
e-mail: parpeti@tiscali.it
Staniša Dautović:
e-mail: dautovic@uns.ns.ac.yu

Nikola Pilipović

Rođen 1957. godine u Kikindi. Diplomirao na Fakultetu likovnih umetnosti u Beogradu, 1981. Postdiplomske studije završio na istom fakultetu, 1986.

Izabrane samosatalne izložbe
2004 – *Manik, narod koji nedostaje* (sa M.Vaudom), Galerija ULUS, Beograd
2001 – *Marija Vauda & Nikola Pilipović*, Razstavni salon Rotovž, Umetnostna galerija, Maribor
2000 – *Od Kine do Banata*, Bife "Banat", Beograd
1999 – *Fotografije*, Salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd
1998 – *Nepredvidljivo*, Galerija SKC, Beograd
– "*Inselfment 2*" (sa M. Vaudom i D. Matkovićem), Video Medeja, Novi Sad
1996 – "*Veil of Picture*", Centar za vizuelnu kulturu "Zlatno Oko", Novi Sad
1995 – *Dela 1994-1995*, Galerija SKC, Beograd
1994 – *Novi Beograd*, Narodni muzej, Beograd
1993 – *Bele slike*, Galerija Doma omladine, Beograd
1992 – *Slike* (sa A. Dimitrijevićem i Z. Naskovskim), Galerija SKC, Beograd

Izabrane grupne izložbe
2003 – *Oktobarski salon* (sa M.Vaudom), Umetnički paviljon "Cvijeta Zuzorić", Beograd
2001 – *Verwerfung*, A Moving festival for the Digital Culture Atina, Lavrion, Sofia, Beograd, Osnabrueck, Frankfurt
1999 – *Video umetnost u Srbiji – retrospektiva*, BITEF teatar, Beograd
1996 – *Primeri apstraktne umetnosti – jedna radikalna istorija*, Umetnički paviljon "Cvijeta Zuzorić", Beograd
1993 – *Rane devedesete – Jugoslovenska umetnička scena*, Galerija jugoslovenske likovne umetnosti, Novi Sad; Dvorac Petrovića, Podgorica

Izabrana bibliografija
– Ješa Denegri, *Opstanak umetnosti u vreme krize*, Cicero, Beograd, 2004, str. 146-147.
– Ješa Denegri, *Studentski kulturni centar kao umetnička scena*, SKC, Beograd, 2003, str. 297, 318, 352.
– Ješa Denegri, Branislav Dimitrijević, pref. cat. samostalne izložbe, Razstavni salon Rotovž, Umetnostna galerija, Maribor, 2001.
– Ješa Denegri, *Devedesete: teme srpske umetnosti (1990-1999)*, Svetovi, Novi Sad, 1999, str. 118-122.
– Jasmina Čubrilo, *Beogradska umetnička scena devedesetih*, Radio B92, Beograd, 1998, 118-121.

Kontakt
Nikola Pilipović
Bulevar Despota Stefana 74/6 (bivša 29. Novembra), 11 000Beograd
tel.+381 11 27 64 152
mob.tel.+381 63 864 1050

Žana Poliakov

Rođena 1973. godine.
Diplomirala na Fakultetu
dramskih umetnosti u Beogradu.

Izabrane aktivnosti

2004 – *feng shui me...* practical art for home or office
– *stop.history.eroticize intelligence.* jumbo print, Kalemegdan, BELEF
– *stop.history.eroticize intelligence.* at *Where is beauty, now?* in Stockholm, Sweden
– *fake.chic* www.fakechic.net ambiental installation, *45. Oktobarski salon,* Beograd
2003 – CD project virtOOal exhibition tOO::: *everything is a copy of a copy of a copy,* Galerija Remont, Beograd
– *kopija.kopije,* zvanična selekcija *VideoMedeja* festival, Novi Sad
– *everything is a copy of a copy of a copy* at *Festival of Digital Image,* Prague
– *kopija.kopije* na *44. Oktobakomr Salonu,* Beograd
– *underneath is all, more or less, the same...* jumbo print, BELEF, Kalemegdan
1999 – *don't look back in Anger*...it's a long way from outrageous to the sublime rethinking cyberkitchen at www.cyberkuhinja.co.yu
– *respect yourself* at *Ars Danubiana,* Regensburg, Germany
– *_virtual exhibition_* CD rom project, concept and realisation
– *frajla / fraulein* web project, www.frajla.co.yu – dramatically different feminism, moisture online & stay true sexuality
– *this woman's work,* p.RT featuring Zana Poliakov, part of the 'fake monograph' project
1998 – *hacker's icon* at *Stirring Streaming Dreaming,* Forum Stadtpark, Graz
– *cyberkitchen* at *Biennale di Giovanni Artisti*, Roma
– *respect yourself*, with Mirjana Đorđević, billboard project at BELEF, Beograd
– *Sherpa's History Repeating* – cooking happening, BELEF, Beograd
1997 – *ck homemade*, cyberkitchen product line
1996 – *cyberkitchen*, web project, installations, happening & performances

Kontakt
Žana Poliakov
Bulevar Mira 88, 11000 Beograd
tel.+381 65 660 5347
e-mail: zana.poliakov@b92.net
www.zanapoliakov.com

Produkcija Radišić/Trkulja (p.RT™)

Osnovana 1996. godine u Novom Sadu.

Vladimir Radišić, rođen 1976. godine u Sarajevu. Diplomirao na Akademiji umetnosti u Novom Sadu. Specijalizirao menadžment kulturnog projekta pri UNESCO i Savetu Evrope.

Jovan Trkulja
Rođen 1973. godine u Novom Sadu. Diplomirao na Akademiji umetnosti u Novom Sadu.

Izabrane grupne izložbe

2002 – *Ars Electronica*, Kingdom of Piracy, Linz
2001 – *Base.Ment*, site-specific izložba u Minhenskom metrou, Minhen
2000 – *Inside-Outside*, Zacheta Gallery, Warszaw
– (1933-) *Book objects*, K.U.L.M. continues, Steirischer herbst 2K, Graz
– *Teorija slike*, 21. Memorijal Nadežde Petrović, Umetnička galerija "Nadežda Petrović, Čačak
– *Što, Kako i za Koga?*, HDLU, Zagreb
– *Disappeared*, Pavel house-Lafeld, Austria
– *Welcome to the system*, UA!US prezentacija, Rotor Gallery, Graz
– *Book1*, KUNSTHALLE Wien, knjižara i prezentacija u gostinskim ateljeima KK, Vienna
– *Insomnia*, Galerija SULUJ, Beograd
1999 – *Bienalle dei Giovanni Artisti*, Rome
– *Reality Check*, projekat razglednica CSUB, Beograd
– *Dream Factory is Running Smoothly*, TRAFO Gallery, Budapest
– *WRO 99* – 7th International Media Art biennial, Vroclav
1998 – *III Jugoslovenski bijenale mladih*, Vršac
– *Flaschenpost im Forum Stadtpark*, Graz
1997 – *Regionalno – Univerzalno*, Vojvođanska umetnička scena devedesetih, Savremena galerija Centra za kulturu, Pančevo
– *The 6th International Symposium of Integrated Media*, Schrattenberg
– *Ubistvo 1*, Druga godišnja izložba SCSUB, Beograd

Izabrana bibliografja

– Branislav Dimitrijević, "p.RT™: Trajektivni projekti, ili o nestajanju umetnosti" u *"Godišnji izveštaj 96/97"*, katalog p.RT™, Novi Sad, 1998.
– Vladimir Tupanjac, Science i fictiona, mistifikacija u rukavicama, *3+4,* Beograd, br.4, proleće 1999.

Nagrade

1998 – Specijalna nagrada Centra za Savremenu umetnost Beograd, na Bijenalu mladih u Vršcu. (Rad: ...and it is still to be explained (Disco ball)

Kontakt
Produkcija Radišić/Trkulja
Miletićeva 26
21000 Novi Sad
tel.+381 21 525 237
mob.tel.+381 64 123 67 65 (Radišić); +381 63 77 90 434 (Trkulja)
e-mail: manager@eunet.yu i p.rt@eunet.yu
www.radisictrkulja.net

Mileta Prodanović

Rođen 1959. godine u Beogradu.
Završio Fakultet likovnih umetnosti u Beogradu 1983. Postdiplomske studije završio na istom fakultetu 1985.godine. Specijalizacija u Londonu, na Royal College of Arts 1989-90. Docent na Fakultetu likovnih umetnosti u Beogradu. Bio član redakcija časopisa "Beogradski krug" i "New Moment". Jedan je od osnivača "Foruma pisaca", 1999. godine.

Izabrane samostalne izložbe

2005 – *Visitations,* KunstKnoten – Atelier Am Wiedfang, Regensburg
2004 – *Rolling Skies,* Prodajna galerija "Beograd", Beograd
2001 – *Početak suđenja,* Umetnička galerija Kruševac, Kruševac
1998 – *Pohvala ruci*, Galerija SANU, Beograd; Gradska galerija, Užice
1996 – *Stance*, Centar za vizuelnu kulturu Konkordija, Vršac
1995 – *Na iskustvima memorije, Darovi – zlatni presek,* Narodni muzej, Beograd
– *Tama*, Galerija ULUS, Beograd; Galerija Kulturnog centra Laza Kostić, Sombor (1996)
1994 – *Kolaži i akvareli,* Dom kulture, Lučani; Galerija Pribojske banke dd., Priboj
1993 – *Prefiguracije*, Savremena galerija Centra za kulturu, Pančevo
1992 – *Logos* (kolaži), Srećna galerija, SKC, Beograd
1988 – Salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd

Izabrane grupne izložbe
2004 – *Kontinentalni doručak*, 45. Oktobarski salon, Muzej "25. maj", Beograd
– *Belgrade Art inc. – Momente des Umbruchs*, Secession, Wien
2002 – *Ukrštanja, 10. Bijenale vizuelnih umetnosti*, Savremena galerija, Pančevo
2001 – *Ars Danubiana*, KunstKnoten, Regensburg
1998 – *20. Memorijal Nadežda Petrović*, Umetnička galerija "Nadežda Petrović", Čačak
1997 – *Vidljivo/nevidljivo – Orato/aorato*, Savremena jugoslovenska umetnost, Pavilion Helexpo, Thessaloniki
1995 – *Soba sa mapama*, Galerija Doma omladine, Beograd
1991 – *TRIGON '91 – "8X2 aus 7"*, Neue Galerie am Landesmuseum joanneum, Kunstlerhaus, Graz
1989/1990 – *Avant-gardes Yougoslaves*, Musee des Beaux-Arts, Carcassonne
1986 – *42. Venecijanski bijenale*, Jugoslovenski paviljon, Venecija

Izabrana bibliografija
– Darka Radosavljević, Jasmina Čubrilo, Stevan Vuković, pref. cat. *Remont.Review: beogradska umetnička scena devedesetih*, Galerija Remont, Beograd, 2002.
– Miško Šuvaković, *Pojmovnik moderne i postmoderne likovne umetnosti i teorije posle 1950*, SANU, Beograd, Prometej, Novi Sad, 1999, str. 455, 635.
– Jasmina Čubrilo, *Beogradska umetnička scena devedesetih*, Radio B92, Beograd, 1998, str. 122-126.
– Ješa Denegri, *Fragmenti postmodernog pluralizma: beogradska umetnička scena osamdesetih i početak devedesetih*, Cicero, Beograd, 1997, str. 86-88.
– Lidija Merenik, *Beograd: osamdesete, Nove pojave u slikarstvu i skulpturi 1979-1989 u Srbiji*, Prometej, Novi Sad, 1995, str. 31, 32, 39, 51-56.

Nagrade
2003 – Nagrada grada Beograda (za književnost i prevodno stvaralaštvo), Beograd
2000 – "Bvlgarica" – I nagrada na prvom natječaju za neobjavljeni rukopis, časopis "Arkzin", Zagreb
1999 – Grand Prix na II Međunarodnom bijenalu skica i projekata, Centar za vizuelnu kulturu "Zlatno oko", Novi Sad
– Nagrada salona, 40. Oktobarski salon, Beograd
1996 – Nagrada iz fonda "Ivan Tabaković" za likovnu umetnost, SANU, Beograd
– Književna stipendija iz fonda "Borislav Pekić" za projekat književnog dela, Beograd
1995 – Nagrada časopisa Mali prolećni anale, "Gradac" Čačak
1993 – Nagrada "Lazar Trifunović" za likovnu kritiku Beograd
1986 – Otkupna nagrada za slikarstvo, XXVI likovna jesen, Sombor
1984 – Otkupna nagrada, IX međunarodna izložba originalnog crteža, Moderna galerija, Rijeka

Kontakt
Mileta Prodanović
Rige of Fere 14, 11000 Beograd
tel.+381 11 184 248 (stan)
mob.tel.+381 64 199 45 74
e-mail: prodanov@eunet.yu
Atelje:
Cara Uroša 50, 11000 Beograd, tel.+381 11 625-501

Nenad Racković

Rođen 1967. godine u Beogradu.
Završio gimnaziju.
Pohađao Fakultet dramskih umetnosti, Beograd.

Izabrane samostalne izložbe
2005 – *Shizomania / Transformance*, Galerija O3ON, Beograd
2003 – *Retroperspektiva 1983 – 2003*, Galerija Doma omladine, Beograd
2000 – *Made in Hell*, Galerija Doma omladine, Beograd
1998 – *San o letenju* : *Aerobalet*, Kalemegdan – Donji grad, kod kapije Karla VI, Beograd
– *Geometrica-Ageometric*, Galerija SKC, Beograd
1996 – *Kolekcija '97*, Galerija Doma Omladine, Beograd
– *Čas opservacije* : performas, BITEF Teatar, Beograd
1994 – *Superstar*, Likovna galerija Kulturnog centra, Beograd
1993 – *Nekrofagija*, Srećna galerija, SKC, Beograd
1991 – *Tehno Metalika Tatoo*, Galerija SKC, Beograd
1989 – *Bogovi kuge*, Galerija SKC, Beograd
1987 – *Demoni*, Magaza, Beograd
1986 – *Vanum – ka globalnom crnom*, Galerija SKC, Beograd
1985 – *Transfrontum*, Galerija SKC, Beograd

Izabrane grupne izložbe
2004 – *Mikropol*, Galerija SKC, Beograd
– *Galerija Doma omladine 1995-2004*, Galerija Doma omladine, Beograd
2003 – *Izložba Funkshion*, Art, Music, Fashion, Muzej primenjene umetnosti, Beograd
2000 – *Paradoksi vremena*, IV Jugoslovenski bijenale mladih, Konkordija, Vršac
1998 – *Body and The East*, Od šezdesetih let do danas, Moderna Galerija, Ljubljana
1996 – *Pogled na zid (1994 – 1996)*, Bioskop Rex, Beograd
1995 – *Povratak minijaturi*, Galerija Grafički kolektiv, Beograd
1994 – *Art vrt*, Bioskop Rex, Beograd
1993 – *Grupna izložba grafičkih listova*, Sebastijan Art, Beograd
1993 – *Od aprila do aprila 1992 – 1993*, Galerija jugoslovenskih umetničkih dela Andrićev venac, Beograd
– 34. *Oktobarski salon*, Muzej "25. maj", Beograd

Izbabrana bibliografija
– Ješa Denegri, *Opstanak umetnosti u vreme krize*, Cicero, Beograd, 2004, str. 174-177.
– Miško Šuvaković, *Pojmovnik moderne i postmoderne likovne umetnosti i teorije posle 1950*, SANU, Beograd, Prometej, Novi Sad, 1999, str. 435.
– Ješa Denegri, *Devedesete: teme srpske umetnosti (1990-1999)*, Svetovi, Novi Sad, 1999, str. 233-236.
– Irina Subotić (priredila), *Umetnost na kraju veka*, Clio, Beograd, 1998, str. 161, 351.
– Dejan Sretenović, Bojana Pejić, pref. cat. *Body and the East*, Moderna galerija, Ljubljana, 1998.
– J. Denegri, M. Šuvaković, *Prestupničke forme devedesetih: postmoderna i avangarda na kraju XX veka*, Muzej savremene likovne umetnosti, Novi Sad; Centar za savremenu kulturu, Vršac, Konkordija, 1998, str. 58-59.

Nagrade
2003 – Prva Gran Free nagrada za slikarstvo konkursa Funkshion

Kontakt adresa
Nenad Racković
Francuska 42, 11000 Beograd
tel. +381 11 33 91 060
e-mail: minar@beotel.yu

Aleksandar Rafajlović

Rođen 1957. godine u Beranama. Diplomirao na Fakultetu likovnih umetnosti u Beogradu 1980. godine. Postdiplomske studije završio na istom fakultetu 1983. godine. Specijalizacija na École Nationale supérieure des Beaux-Arts u Parizu 1983/84.

Izabrane samostalne izložbe
2004 – *Slikao sam Airtona Senu*, Galerija ULUS, Beograd
– *Posao*, Prodajna galerija "Beograd", Beograd
2002 – *Ulica radosti*, Salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd

– *A memoria de*, Likovna galerija Kulturnog centra, Beograd
2000 – Galeria d'Arte Il Mulino, Gorizia
1999 – *Memória pintada*, Galeria Praça do Mar, Quarteira
– *Slikano mesto*, Galerija Doma omladine, Beograd
1998 – Galeria de Arte do Convento Espírito Santo, Loulé
1995 – *Skrovište*, Galerija Doma omladine, Beograd
– Galerija Barata, Lisboa
1993 – Galerija de Arte Moira, Lisboa
1983 – Galerija FLU, Beograd

Izabrane grupne izložbe
2003 – *Granična područja erotike*, Šok galerija, Novi Sad
– *44. Oktobarski salon*, Umetnički paviljon "Cvijeta Zuzorić", Beograd
2002 – *REMONT. REWIEW*, Galerija Remont, Beograd
– *Salon d automne*, Espace Auteuil, Paris
2001 – *Vatreno krštenje*, Srećna galerija, SKC, Beograd
2000 – *Od avangarde do Arkadije*, Galerija "Zepter", Beograd
– *Arte per Natale*, Forni di Sopra
1999 – *www.Blickpunt Belgrad.de.* Ludvig forum fur internacionale Kunst, Aachen
– *Arte Udine*, Fiera Udine
1998 – *Prijatelji, prijatelji i prijatelji-Idiot, 6."Publikumov" umetnički kalendar*, Muzej "25. maj", Beograd
– *Ikonomahija*, Centar za kulturnu dekontaminaciju, Beograd
1997 – *Vidljivo/nevidljivo. Orato-aorato-savremena jugoslovenska umetnost*, Pavilion Helexpo, Thessaloniki

Izabrana bibliografija
– Aleksandra Grubov, "I molitva je nečiji posao", pref. cat. *Posao*, Prodajna galerija "Beograd", Beograd, 2004.
– Darka Radosavljević, Jasmina Čubrilo, Stevan Vuković, pref. cat. *Remont Review: beogradska umetnička scena devedesetih*, Galerija Remont, Beograd, 2002.
– Stevan Vuković, pref. cat., Likovna Galerija Kulturnog centra, Beograd, 2002.
– Rajka Bošković, Milanka Todić, pref. cat., Salon MSU, Beograd, 2002.
– Irina Subotić, *Od avangarde do Arkadije -Aleksandar Rafajlović -Slikano mesto ili Slikana memorija*, CLIO, Beograd, 2000, str. 313-315.
– Irina Subotić, Aleksandar Rafajlović, *LIKOVNI ŽIVOT*, Beograd, br.81/82, jul-oktobar 1999.
– Miško Šuvaković, *Pojmovnik moderne i postmoderne likovne umetnosti i teorije posle 1950*, SANU, Beograd, Prometej, Novi Sad, 1999, str. 269.
– Lidija Merenik, *Beograd: osamdesete, Nove pojave u slikarstvu i skulpturi 1979-1989 u Srbiji*, Prometej, Novi Sad, 1995, str. 34.

Nagrade
2005 – Politikina nagrada, Beograd
2003 – Plaketa ULUPUDS-a na 44.Oktobarskom salonu, Beograd
1999 – Nagrada 40. Oktobarskog salona, Beograd
1998 – Nagrada časopisa "Likovni život" na 1.Godišnjoj izložbi samostalnih umetnika, članova ULUS-a, Beograd
1994 – Nagrada za slikarstvo na Trećem bijenalu umetnosti minijature D.D."Zvezda", Gornji Milanovac
1991 – Nagrada "Rivijere" Poreč na 16.Bijenalu mladih, Rijeka
1984 – Nagrada iz fonda Nedeljka Gvozdenovića, Beograd
1980 – Nagrada iz fonda Ljubice Sokić, Beograd
1979 – Nagrada Univerziteta umetnosti u Beogradu, Beograd
1976 – Nagrada FLU za crtež na prvoj godini studija, Beograd

Kontakt
Aleksandar Rafajlović
Dubrovačka 16
11080 Zemun
tel.+381 11 190 041

Nikola Savić

Rođen 1973. godine.
Diplomirao na Fakultetu likovnih umetnosti u Beogradu 1997. godine. Magistarske studije završio na Central St'Martins College of Art and Design u Londonu 1999. godine.

Izabrane samostalne izložbe
2001 – *Idiosyncratic Machines*, Sanders and Gordon Gallery, London
– *Tri-drugi deo*, Galerija "Zvono", Beograd
1998 – *Tri*, Galerija "Zvono", Beograd
1997 – *Please insert Card*, Galerija "Zvono", Beograd
1996 – *Highway* (sa N. Rakonjcem), Galerija SKC, Beograd
1995 – *Crnilo*, Galerija "Zvono", Beograd
1994 – *Crteži u izlozima FLU*, Galerija FLU, Beograd

Izabrane grupne izložbe
2005 – *Pictures*, Vienna Artaffair, Wien
2004 – *Royal Summer Exhibition*, London
– *Art Auction*, Old bilingsgate Market, Marine Stewardship, London
– *Art Futures 2004*, Contemporary Art Society, London
2003 – *Art Futures 2003*, Contemporary Art Society, London
2002 – *The Painting Class*, Lethaby Gallery, Cental St'Martins College of Art and Design, London
– *Gimme 5*, Westbourne Studios, London
2000 – *Na kraju*, Unesco Gallery, Paris
– *Thirthy best postgraduates in the U.K.*, Somerset, England
– *Outer Spaces, Outer Shape*, Hamerson, Park Lane, London
1998 – *Treći Jugoslovenski bijenale mladih*, Vršac
– *Kerozin 2*, Mercedesov Salon, Beograd
1997 – *Kerozin 1, H*otel Hayat, Beograd

Izabrana bibliografija
– Emma Crichton-Miller, Supplement, "How to spend it", Cracking Art at the Cutting Edge, *The Financial Times* 2005, London, 4. jun 2005.
– Markus Mittringer, *Der Standard*, Willkommen in der Gegenwart!, 24.04.2005.
– Marija Đorđević,Nikola Savić na Kraljevskoj Akademiji, *Politika*, Beograd, avgust 2004.
– David Hockney, pref. cat. *Royal Summer Exhibition*, 2004, str. 186
– Gill Hedley, intervju, "Review about London Art Market", *Independent Newspapers*, London, 2003.
– Marija Đorđević, Težim putem do slave, *Politika*, Beograd, 10.09. 2002.
– Charlotte Edwards, "Sites Unspecific", *Art Review*, London, 2002.
– Rachel Cambell Johnston, Supplement "Play", *The Times*, London, 11.05.2002.
– Jovan Despotović i Borka Pavićević, pref. cat. *En Fin*, Galerie de l'UNESCO, Paris, 2000.
– Branimir Gajić, Šizofreno društvo i takva estetika, *Blic*, Beograd, 21.04.1998.
– Savo Popović, Kultura, *Borba*, Beograd, 19.12.1995.

Kontakt
Nikola Savić
Studio B, 119 Haverstock Hill, London, UK
tel.+442075861424, gsm +447812073819
e-mail: rittermansavic@hotmail.com

Sonja Savić

Rođena 1961. godine u Čačku. Diplomirala na Fakultetu dramskih umetnosti u Beogradu, 1982. godine. Osnivač je prve nezavisne scene Pivara "Nova osećajnost" 1981, nezavisne scene Pogon Doma omladine, Beograd (sa Borom Gerzićem) 1997. i grupe Supernaut (sa Srđanom Điletom Markovićem), 1993-97.

Izabrane grupne izložbe i festivali
2004 – *London restrospektiva srpskog videa*, New Tate Gallery, London
2003 – *Black Box Festival*, Berlin
2000 – *Projekcija*, Nürnberg
1998 – *Retrospektiva*, Ženski fest, Ljubljana
– Kinoteka, Ljubljana
1997 – *Play*, (u okviru Pogon I), Maribor, Kibla
– *Retrospektiva*, Pogon Doma omladine, Beograd
– Kibla, Maribor

Izabrana bibliografija
–, tekst u katalogu London retrospektiva srpskog videa, New Tate Gallery, London, 2004.
– Kostić, tekst u katalogu Ženskog festivala "Ikona pobune", 1998.
–, Enciklopedija Rock: SS sa tada 3 filma: Snimanje akademija BG undergraund 36m, 1995.

Nagrade
1997 – I srpski techno v. "Supereal", 55m, play 22 minuta

Kontakt adresa
Sonja Savić
Kursulina 23
11000 Beograd
tel. +381 11 44 44 101
e-mail: sonjasavic001@hotmail.com

Vera Stevanović

Rođena 1953. godine u Beogradu.
Diplomirala na Fakultetu likovnih umetnosti u Beogradu.
Magistrirala na istom fakultetu.

Izabrane samostalne izložbe
2005 – *Nagrađeni na šestom Bijenalu crteža i male plastike* (sa S. Ilićem), Galerija ULUS-a, Beograd
1999 – *Sakupljanje reka – Azil Dunav*, BELEF, Galerija Stara kapetanija, Zemun
1995 – *Matisse Passage, Na iskustvima memorije*, Narodni Muzej, Beograd
1991 – *Rondo – Vodeni znak*, Salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd
1990 – *Aquarium* (sa D.Krnajskim), Galerija Doma mladih, Mostar
1989 – *Čuvari vode*, Galerija Doma mladih, Sarajevo
1988 – *Oblici u prostoru*, Centar za kulturu, Rijeka
1987 – (sa D. Krnajskim), Galerija "Pinki", Zemun
1985 – Galerija Doma omladine, Beograd
1983 – TV Izložba II, (sa D. Krnajskim), Studio III, Za emisiju "Petkom u 22", Beograd
1981 – *Dodirujem trajem*, Galerija SKC, Beograd

Izabrane grupne izložbe
2005 – *Fotografija igre estetskog trenutka*, Galerija ULUS, Beograd
2003 – *Bijenale crteža i male plastike*, Umetnički paviljon "Cvijeta Zuzorić", Beograd
2002 – *Savremena srpska umetnost*, Grand Palais, Salon d' automne, Paris
2000 – *6. Međunarodni bijenale umetnosti minijature*, Kulturni centar, Gornji Milanovac
1997 – *Vidljivo – Nevidljivo*, Solun 97 – kulturna prestonica Evrope, Pavilion Helexpo, Thessaloniki
1994 – *Art Vrt*, Sinema Rex, Beograd
1993 – *Zur Zeit /Project Johane Kendl /Messages/* Kunsthalle, Wien – Krems
1990 – *Artest*, Peintres et sculpteures Slaves, Gallery CNB, Paris
1989 – *PIJS 89*, Pančevačka izložba jugoslovenske skulpture, Centar za kulturu "Olga Petrov", Pančevo

Izabrana bibliografija
– *2. Međunarodna dunavska konferencija za umetnost i kulturu*, Zbornik radova, Grafolik, Beograd 2004, str. 111-112.
– Zoran L. Božović, *Likovna umetnost osamdesetih i devedesetih u Beogradu – razgovori*, Remont,Beopolis, Beograd, 2001, str. 63-75.
– R. Hellwig-Schmid, Donau Welten, "Ein Flussbuch 2000", *KunstKnoten*, Regensburg, str. 272-274.
– Ješa Denegri, *Devedesete: Teme srpske umetnosti (1990-1999)*, Svetovi, Novi Sad 1999, str. 136-139.
– Jasmina Čubrilo, *Beogradska umetnička scena devedesetih*, Radio B92, Beograd 1998, str. 134-136.
– Ješa Denegri, Fragmenti postmodernog pluralizma, *Beogradska umetnička scena osamdesetih i početka devedesetih*, Beograd 1997, str. 88-92.
– Darka Radosavljević, Umetnici i kritičari, pref. cat. *Pogled na zid, 1994-1996*, Fond za otvoreno društvo, Centar za savremenu umetnost, Radio b92, Beograd 1996, str. 116-117.
– I(rina) Subotić, G(ordana) Stanišić-Ristović, pref. cat. *Na iskustvima memorije*, Narodni muzej, Beograd, 1995.
– Branislava Anđelković, Branislav Dimitrijević, pref. cat. *Soba s mapama*, Galerija Doma omladine, Beograd, 1995.
– Lidija Merenik, *Beograd: osamdesete*, Prometej, Novi Sad 1995, str. 43-44.
– I. Antić, *Moral i mitologija u savremenoj umetnosti*, Novi Sad, 1995.

Nagrade
1998 – Otkupna nagrada za skulpturu Ministarstva za kulturu, Godišnja izložba samostalnih umetnika članova ULUS-a, Muzej "25. maj", Beograd
2003 – Nagrada za malu plastiku, Bijenale crteža i male plastike, Galerija ULUS, Beograd

Kontakt
Vera Stevanović
Miroslava Tirša 6, 11080 Zemun
tel. +381 11 194 462

Saša Stojanović

Rođen 1968. godine u Leskovcu.
Diplomirao na Fakultetu likovnih umetnosti u Prištini.

Izabrane samostalne izložbe i perfodmansi
2003 – *Slike*, Galerija SKC, Beograd
2001 – *Ovo nisu igračke*, Vranje; Beograd
– *Dve polovine srca*, Niš
1999 – *Individualna kultura protesta*, CZKD "Paviljon Veljković", Beograd
– *Čovek*, Beograd
– *Istinite priče*, Cinema Rex, Beograd
1998 – *Poslednji pokušaj lečenja zemlje*, Priština
– *Umazane ruke brzo se peru*, Beograd
1997 – *Minut radosti*, Priština
– *Regresija društva*, Niš

Izabarane grupne izložbe / Selected Group Exhibitions
2003 – *Aprilski susreti*, Galerija SKC, Beograd
2002 – *42. Oktobarski salon*, Beograd
2001 – *Dosije Srbija*, Muzej "25. maj", CZKD, Beograd, Berlin, Wien
1999 – *Glasovi novog veka*, Galerija "Haos", Beograd
– *40. Oktobarski salon*, Beograd

Kontakt
Saša Stojanović
Braće Baruh 13/2, 11 000 beograd
tel.+381 11 188 669
e-mail: sasasto68@yahoo.com

Bálint Szombathy

Rođen 1950. godine u Pačiru.
Diplomirao na Akademiji Aleksandr Čusov, Akademgorod, 1984. godine.

Izabrane samostalne izložbe

2000 – *Balkanologija*, Galerija Black–Black, Budimpešta
1996 – *Koncept: neokonceptualizam*, Centar za vizuelnu kulturu "Zlatno oko", Novi Sad
1995 – *Zastave II*, Centar za vizuelnu kulturu "Zlatno oko", Novi Sad
1994 – *T elefotográfiák / Telephotographs*, Vasarely Museum, Budapest
1993 – *Zastave*, Galerija Most, Novi Sad
– *Walking Around the Magma*, Le Lieu – Centre en art actuel, Quebec
1992 – *Elektro(f)lux*, Galerija Bercsényi, Budapest
1976 – *Swiat przedmiotów – Semiologia przestrzeni miejskiej*, Galeria Pryzmat, Krakow
– *Fudbalogram*, Salon Udruženja primenjenih umetnika i dizajnera Vojvodine, Novi Sad
1972 – *Nontextualité*, Likovni salon Tribine mladih, Novi Sad

Izabrane grupne izložbe

2005 – *Avant-garde Art in the Region, 1915–1989*, Galerijski Centar, Varaždin
2002 – *Central-european aspects of the avant garde in Voyvodina*, Museum of Modern Art, Novi Sad – Beograd
2000 – *After the Wall – Art and Culture in post-Communist Europe*, Moderna Museet, Stockholm; Museum of Contemporart Art–Ludwig Museum, Budapest
1998 – 2000 – *Body and the East – From the 1960s to the Present*, Museum of Modern Art, Ljubljana
1996-97 – *Mail Art – Osteuropa in Internationalen Netzwerk*, Staatliches Museum Schwerin, Schwerin; Museum für Post und Kommunikation, Berlin; Kunsthalle, Budapest; Haus Dacheröden, Erfurt
1981 – *Yugoslav Drawing: Current Trends*, University Art Gallery, State University of New York at Albany, Albany, N.Y.
1978 – *Tendenzen in den Jugoslawischen Kunst von Heute*, Museum am Ostwall, Dortmund; Staatliche Museen Preußischer Kulturbesitz, Berlin; Kunsthalle, Nirnberg
1977 – *Die Kunst der Avantgarde in Osteuropa Heute*, Saal Hermann-Schafft-Haus, Kassel
– *Oosteuropese conceptuele fotografie*, Technische Hogeschool, Eindhoven
1975 – *Aspekte – Gegenwärtige Kunst aus Jugoslawien*, Akademie der Bildenden Künste, Wien

Izabrana bibliografija

– Ješa Denegri, "Balint Szombathy" u *Opstanak umetnosti u vremenu krize*, Cicero, Beograd, 2004.
– Dubravka Đurić – Miško Šuvaković, ed.: *Impossible Histories – Historical Avant-gardes, Neo-avant-gardes, and Post-avant-gardes in Yugoslavia, 1918-1991*, Massachusetts Institute of Technology, Cambridge-London, 2003.
– Miško Šuvaković, Art as a Political Machine: Fragments on the Late Socialist and Postsocialist Art of Mitteleuropa and the Balkans. u *Postmodernism and the Postsocialist Condition – Politicized Art Under Late Socialism*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London, 2003.
– Ješa Denegri, *Devedesete: teme srpske umetnosti (1990-1999)*, Svetovi, Novi Sad, 1999, str. 195-198.
– Bojana Pejić, "Umetnost, utemeljena na telesu: Srbija i Crna Gora", pref. cat. *Body and the East – od šezdesetih do danas*, Moderna galerija, Ljubljana, 1998, str.73-74.
– Ješa Denegri, Balint Szombathy, u *Fragmenti: šezdesete–sedamdesete. Umetnici iz Vojvodine*, Prometej, Novi sad, 1994.
– László Beke, *One more Poetry no more*. Híd, no. 1, Novi Sad, 1983.

Nagrade

1999 – Nagrada na Novosadskom sajmu knjiga, Novi Sad
– I i II nagrada na Internacionalnom sajmu knjiga, Beograd
1996 – Nagrada na Novosadskom sajmu knjiga, Novi Sad
1995 – II i III nagrada na Internacionalnom sajmu knjiga, Beograd,
– Srednjoevropska umetnička razglednica, Kapošvar
1993 – Nagrada za likovno stvaralaštvo Izdavačke kuće Forum, Novi Sad
1989 – Nagrada za umetničko stvaralaštvo Lajos Kassák, Pariz
1987 – Nagrada Novosadskog oktobarskog salona za grafičko oblikovanje časopisa Új Symposion, Novi Sad

Kontakt

Balint Szombathy
Jeszenák u. 36, H–1141 Budapest
tel.+36 1 3642087
mob.tel. + 36 30 4925085
e-mail: artlover@c3.hu

ŠKART

(Dragan Protić i Đorđe Balmazović)

Rođeni 1965. godine. Đorđe Balmazović i Dragan Protić osnovali su 1990. grupu ŠKART i eksperimentalni ŠKART studio u napuštenom grafičkom ateljeu Arhitektonskog fakulteta u Beogradu. ŠKART se bavi istraživanjem umetnosti/dizajna/zajednice. ŠKART je oformio 40-člani hor i orkestar HORKEŠKART 2000. sa kojim nastupa na neformalnim koncertima; dirigentkinja: Marija Balubdić.

Izabrane samostalne izložbe i akcije

2001-03 – *Choircheškart*, turneja po selima Hrvatske, Crne Gore i Makedonije
2000 – *Tvoje govno, tvoja odgovornost*, ulična akcija, Beograd
1997 – 2000 – *Pomoćni bonovi za opstanak*, ulična akcija, Beli Potok, Beograd, Stockohlm, Graz, New York
1992-94 – *Tuge* (sa V. Pavlović), Beograd, selo Lućievo
1990 – *ŠKART Nes*, Radio B92, Beograd
– *ŠKART je izolovan i zatvoren u Galeriji Imago*, Galerija Imago, Zrenjanin
– *ŠKART je izolovan i zatvren u beloj sobi*, Dom kulture, Novi Bečaj

Izbabrane grupne izložbe

2005 – *Collective Creativity*, Kunsthalle Fridericianum, Kassel, Galerija Nova, Zagreb, 2005
2004 – *Belgrade ART Scene*, Seccession, Wien
2003 – *Bienalle of Contemporary Art*, Tirana, 2003
2002 – *Evolutionare Zellen*, Neue Gesellschaft fur bildende kunst, Berlin
2001 – *Collective Distribution 01*, Akademie Schloss Solitude, Stuttgart
– *Steirische Herbst*, Rotor Gallery, Graz
2000 – *Manifesta*, Ljubljana
1998 – *Triennial of Political Poster*, Mons
1997 – *Ostzilograf*, Erfurt
1996 – *PostOlympi*a, Olympic Games, Atlanta
1994 – *Dibidon*, ŠKUC, Ljubljana
1991 – *ZGRAF*, Zagreb
1990 – *Salon Arhitekture*, Muzej primenjene umetnosti, Beograd

Izabrana bibliografija

– Stephen Zacks, "Scrap Mettle", *Print*, New York, 2005, str. 60-65.
– Jean-Baptiste Joly, "*Your Shit – Your Responsibility*", Dissimile, Baden-Baden, 2002/ The (un)common place, Rome, 2005; and Collective Creativity, Kassel, 2005.
– Branislav Dimitrijević, *The Aesthetic of Critical Modesty*, SIKSI XIII#3-4, Helsinki, Autumn/Winter 1998, str. 88-91.
– Richard Pandiscio, "Faith In Art", *Interview*, New York, 1999, str. 54.
– Jasmina Čubrilo, *Beogradska umetnička scena devedesetih*, Radio B92, Beograd, 1998, str. 136-138.
– Velimr Ćurgus Kazimir, "Udar emocija", *Alter Imago*, Beograd, 1996.
Darka Radosavljević, "Preko mosta", *Kvadart*, Beograd 1995, str. 35-39.
– Živojin Kara-Pešić, M*ravlje molitve*, Samizdat, Beograd, 1994.
– Mileta Prodanović, "Strategija malih koraka", *Projeka®t*, Novi Sad, 1994, str.16-17.

Nagrade
2002 – Prva nagrada: Evolutionare Zellen competition, Neue Gesellschaft fur bildene Kunst, Berlin
– Specijalna nagrada "za razvoj u grafičkom dizajnu", Grifon, Beograd
2001 – Specijalna nagrada "za razvoj u grafičkom dizajnu", Sajam knjiga, Beograd
2000 – Nagrada Oktobarskog salona, Beograd
1998 – Specijalna nagrada "za razvoj u grafičkom dizajnu", Grifon, Beograd
1997 – Nagrada Ritma srca, Radio B92, Beograd
– Prva nagrada Sajma nezavisnih izdavača, Beograd
1996 – Prva nagrada za pozorišni poster, YUSTAT (Prvo bijenale pozorišne umetnosti), Beograd
1994 – Specijalna nagrada za umetničku knjigu, Zlatno Pero, Beograd
1993 – Silver Medal "for design and idea for the toys collection", World Exhibition of Inventions; Eureka, Brussels
1992 – Poezija, Treća nagrada na festivalu "Majska rukovanja", Podgorica

Kontakt
ŠKART (za Balmazović)
Jaše Prodanovića 31/13,
11000 Beograd
mob.tel.: +381 64 23 023 26; +381 64 349 5300
e – mail: skart@yubc.net

TALENT

Rođen 1962. godine u Zemunu. Studirao na Fakultetu primenjenih umetnosti u Beogradu. Talent – pseudonim koji je umetnik koristio od maja 1986 do maja 1996. godine.

Izabrane samostalne izložbe
1996 – *Srpskohrvatski bukvar*, Galerija ULUS, Beograd
1995 – *Foto-safari*, Centar za kulturnu dekontaminaciju "Paviljon Veljković", Beograd
– *Tapete*, Mustra br. 1, Galerija Centra za vizuelnu kulturu "Zlatno oko", Novi Sad
1994 – *Engleski bukvar*, Galerija ŠKUC, Ljubljana
1993 – *Retrospektiva*, Galerija ŠKUC, Ljubljana
– *Krstaši*, Galerija Kapelica, Ljubljana
1992 – *1967* – Prototip urbane pećine, Galerija Podrum, Obilićev venac, Beograd
1990 – *Moare*, Gradske zidine, (dve niše, blizu Labirinta), Dubrovnik
1989 – *Preletanje*, Jugoslovenski umetnički projekt '95, Galerija Lapidarij, Rijeka
1988 – *Rastajanje*, Galerija SKC, Beograd

Izabrane grupne izložbe
1997 – *Du Bon Usage de L'emballage*, Deux Cents Miniatures *Contemporaines*, Musée des Beaux-Arts, Verviers, Belgique
1996 – *Pogled na zid*, Cinema Rex, Beograd
– *Slika i predmet*, prateća izložba 37. Oktobarskog salona, Likovna galerija Kulturnog centra, Beograd
1995 – *Scene pogleda*, Cinema Rex, Beograd
– *95 Vollgummi*, Intermediales Symposion, Schwarzenbergische Meirei, Schrattenberg, Austria
1994 – *Dibidon*, Galerija ŠKUC, Ljubljana; Cinema Rex, Beograd
– *Kritičari su izabrali*, Likovna galerija Kulturnog centra, Beograd
1993 – *Uzlet*, Muzej savremene umetnosti, Beograd
1991 – *Od mašine ka...*, prateća izložba 32. Oktobarski salon, Likovna galerija Kulturnog centra, Beograd
1990 – *Mladi beogradski skulptori*, Galerija ULUS, Beograd
1989 – *Jugoslovenska dokumenta '89*, Olimpijski centar Skenderija, Sarajevo

Andrej Tišma

Rođen 1952. godine u Novom Sadu. Diplomirao na Akademiji likovnih umetnosti u Pragu, 1976. godine.

Izabrane samostalne izložbe
2005 – *U mojoj sobi*, Galerija Centa za vizuelnu kulturu "Zlatno oko", Novi Sad
1999 – *Kolateralna umetnost,* Art Club, Novi Sad
1997 – *Digitalni printovi*, Dom kulture, Niš
1996 – *Peča(r)t,* Galerija UPIDIV-a, Novi Sad; Srećna galerija, SKC, Beograd (1997)
– *Pečati*, Stamp Art Gallery, San Francisco
1995 – *Murat,* kseroksi, Napoli
1994 – *YU-Mail ART,* Muzej savremene umetnosti, Beograd
– *Embargo Art,* Likovni salon Tribine mladih, Novi Sad
1992 – *Kseroksi*, Seoul, Sung Kyun Kwan University Gallery, Južna Koreja
1991 – *Kseroksi i serigrafije*, Milan Art Center, Milano
1990 – *(Spi)rituali*, Galerija Kulturnog centra, Sremski Karlovci

Izabrane grupne izložbe
2005 – *Web Biennial 2005*, Istambul
2004 – *Art Athina 2004*, Contemporary Art Fair (with Personal Cinema), Athens
2003 – *Kosov@:Carnival in the Eye of the Storm*, Portland, USA
– *In the Gorges of the Balkans – A Report* (with Personal Cinema), Kunsthalle, Kassel
2002 – *Web dizajn i multimedija*, Kulturni centar Novog Sada, Novi Sad
– *Free Manifesta*, Frankfurt am Main
2001 – *Fatalne devedesete: Strategija otpora i konfrontacija*, Muzej savremene likovne umetnosti, Novi Sad
– *Fictive Net Porn*, New York
1999 – *Ars Electronica* (with Phil E. Haindl), Linz
1998 – *Chaos in Action*, Paris

Izabrana bibliografija
– Sava Stepanov, "Arheologija privatnosti", *Dnevnik*, Novi Sad, 16. 3. 2005.
– Daniel Stringer, "Ekološka etika: politika i komunikacija u Tišminoj web umetnosti", *Digital Arts*, Novi Sad, br. 3, 2001, st. 48.-49.
– John Held Jr., "Andrej Tišma: Spiritual Sculptor", pref. cat. *Andrej Tišma*, Stamp Art Gallery, San Francisco, USA, 1996.
– Luka Salapura, "(Spi)rituali Andreja Tišme", *Sveske*, Pančevo, br. 23, 1995.

Nagrade
1995 – Godišnja nagrada Centra za vizuelnu kulturu "Zlatno oko", Novi Sad

Kontakt
Andrej Tišma
Modene 1, 21000 Novi Sad
tel. +381-21-528067
e-mail: aart@eunet.yu
http://www.webheaven.co.yu/tisma, http://aaart.tripod.com

Vladimir Todorović

Rođen 1977. godine u Zrenjaninu. Diplomirao na Fakultetu likovnih umetnosti u Beogradu. Magistrairao likovnu umetnost na University of California, Santa Barbara.
Predavač na Lasalle-Sia College of Art, Singapur.

Izabrane samostalne izložbe
2004 – *Nachtruhe*, video game installation "Game Music", MuseumsQuartier, Pavillon 21, Vienna
– *World Wide Open* – Belgrade series 0.1 – Capture the artist, paintball tournament, Galerija SKC, Beograd
2002 – *Seven*, Gallery "1434", University of California Santa Barbara
– *Talking from the Barrel*, Galerija Doma omladine, Beograd

2001 – *Seven*, Galerija SKC, Beograd
2000 – *Devices for playing,* Galerija SKC, Beograd
– *Reflecting*, Galerija SKC, Beograd

Izabrane grupne izložbe
2005 – E*NTERMULTIMEDIALE 2*, International Festival of Art and New Technologies, Prague
– *TRANSMEDIALE 05*, Berlin
2004 – *International Festival of Electronic Art 404,* Rosario City
– *FILE 2004* – festival of electronic art, SESI Gallery of Contemporary Art, Sao Paolo
– *Reflections 2003*, video game installation, Atrium, University of California, Santa Barbara
2003 – *Selfportrait,* Third Place Gallery, http://www.thirdplacegallery.org/
– *Mixed-up Continuous Tense*, collaboration with Andreas Schlegel, Gallery "1434," University of California Santa Barbara, Santa Barbara
– *About Face*, "7," Raw – Introducing Sites / Cultural Territorien #04, Galerie für Zeitgenoessische Kunst, Leipzig
– *Fluid,* Galerija Doma omladine, Beograd; Galerija Miroslav Kraljević, Zagreb
– *Experimental video-art TV* "SnackOnArt", Brooklyn, New York

Izabrani vebsajtovi
– "Game Music" – Turbulence Blog,
http://www.turbulence.org/blog/archives/000823.html#more
– Transmediale.05: ripensare i principi che governano la cultura!, VALORI CONDIVISI,
http://www.mytech.it/digitale/stampa/idA028001061442/xsl-ast.art
– "Unreal Tournament as Music Environment", Create Digital Music,
– "Game Music," uber.tv,
http://uber.tv/envisioning/clippings/2005/02/004817.html
– "Game Music," We-make-money-no-art,
http://www.we-make-money-not-art.com/archives/004610.php
– Elektrosmog: Game Music,
http://elektrosmog.antville.org/stories/1040009/#comments
– Transmediale.05, gaming: tra passato, presente e futuro, Mytech Digitale
http://www.mytech.it/digitale/articolo/idA028001061431.art

Nagrade
1995-96 – Nagrada za najbolji crtež Akademije likovnih umetnosti, Novi Sad
1996-97 – Nagrada za najbolji crtež Fakulteta likovnih umetnosti, Beograd

Kontakt
Vladimir Todorović
10 Brooke Road 02-02
Eastview, Singapore, 429986
tel. +65 90 29 37 17
e-mail: v@tadar.net
http://tadar.net
http://t-o-d-o-r-o-v-i-c.org/

Zoran Todorović

Rođen 1965. godine u Beogradu. Diplomirao na Fakultetu likovnih umetnosti u Beogradu, 1992. Postdiplomske studije završio na istom fakultetu. Trenutno radi kao asistent na Fakultetu likovnih umetnosti u Beogradu.

Izabrane samostalne izložbe
2005 – Artspace, Sydney
2004 – Muzej suvremene umjetnosti, Zagreb
2000 – Pekarna, Maribor
1998 – Galerija FLU, Beograd
1997 – Galerija Meander, Apatin
– Galerija SKC, Beograd
1995 – Galerija SKC, Beograd
1993 – *Slike, skulpture, crteži*, Galerija Doma omladine, Beograd

Izabrane grupne izložbe
2005 – The national review of live art Midland, Pert
2004 – *New territories, Scotland's International Festival of Live Arts,* Glassgow
– *Eat it. Kampnagel*, Hamburg
2003 – *Poslednja istočnoevropska izložba*, Muzej savremene umetnosti, Beograd
– *Blood and Honey, Zukunft ist am Balkan*, Sammlung Essl – Kunst der Gegenwart, Vienna
2002 – *Transmediale 02* – international media aret festival, Berlin
– *L Break 21*, Kapelica, Ljubljana
2001 – *Konverzacija*, Muzej savremene umetnosti, Beograd
– *Pandemonium Festival Lux Centar*, London
– *International Media Art Award 2001*, Karlsruhe
1998 – *Prestupničke forme*, Galerija Konkordija, Vršac

Izabrana bibliografija
– Ješa Denegri, *Opstanak umetnosti u vreme krize*, Cicero, Beograd, 2004, str. 173-174.
– Ješa Denegri, *Studentski kulturni centar kao umetnička scena*, SKC, Beograd, 2003, str. 308, 344, 346.
– Darka Radosavljević, Jasmina Čubrilo, Stevan Vuković, pref. cat. *Remont Review: beogradska umetnička scena devedesetih*, Galerija Remont, Beograd, 2002.
– Susann Wintsch, *Public Plaiv Art Contemporauna Illa Plaiv*, Zurich, 2002
– Stevan Vuković, *ZKM, CTRLŠSPACEĆ The Mit Pres*, Massachusetts Institute of Techmology, Cambridge 2001.
– Ješa Denegri, *Devedesete: teme srpske umetnosti (1990-1999)*, Svetovi, Novi Sad, 1999, str. 228-232.
– Miško Šuvaković, *Pojmovnik moderne i postmoderne likovne umetnosti i teorije posle 1950*, SANU, Beograd, Prometej, Novi Sad, 1999, str. 606.
– Jasmina Čubrilo, *Beogradska umetnička scena devedesetih*, Radio B92, Beograd, 1998, str. 141-145.
– Bojan Štokelj, *Fotografija u Maloj galeriji Cankarjevog doma*, Cankarjev dom, Ljubljana, 1999.

Nagrade
2000 – Nagrada Oktobarskog salona, Beograd

Kontakt
Zoran Todorović
Stevana Filipovića 37
11000 Beograd
tel.+381 11 2653 080
mob.tel.+381 63 73 43 988
e-mail: ztodorovic@yahoo.com

Dragoljub Raša Todosijević

Rođen 1945. godine u Beogradu. Diplomirao na Akademiji likovnih umetnosti u Beogradu, 1969. godine.

Izabrane samostalne izložbe
2004 – *San Francisco-Belgrade, "The Todosijević Foundation: Project: God exists",* donation of 50 paintings from San Francisco artists and 50 painting from Belgrade artists, San Francisco
2002 – *Hvala Raši Todosijeviću / Thank you, Raša Todosijević*, Muzej savremene umetnosti, Beograd, Galerija sobodne umetnosti, Celje (2003); National Gallery for Foreign Art, Sofia (2004)
2001 – *IASPIS* exhibition, Stockholm
1994 – *Priče o umetnosti*, Galerija 12+, Beograd
1991 – *Bog voli Srbe*, Galerija SKC, Beograd

1988 – Galerija Doma omladine, Beograd
1984 – Institute of Modern Art, Brisbane
1977 – La Galerie Ferideh Cadot, Paris
1974 – Galerija SKC, Beograd
1971 – Galerija Tribina mladih (sa Z. Popovićem i N. Paripovićem), Novi Sad

Izabrane grupne izložbe
2005 – *Na rubu posebnosti – avangardna umetnost u regiji od 1915. do 1989. godine*, druge kolekcije – Marinka Suca, Gradski muzej, Varaždin
2004 – *Wien: Belgrade Art Inc*, Wiener Secession, Wien
2003/2004 – Parallel Action, Austrian Cultural Forum, New York
2003 – *Blut und Honig*, Zukunft ist am Balkan, Sammlung Klosterneuburg, Wien,
2002 – *In Search of Balkania*, Neue Galerie, Graz
2001 – *Konverzacija*, Muzej savremene umetnosti, Beograd
1998 – *Out of Actions: Between Performance and the Object 1949-1979*, Osterreichisches Museum für Angewandte Kunst, Wien
1995 – *Ko je ubio Walter Benjamina ili 50 godina mira?*, Pariz
1982 – *XVI Biennale de Sao Paolo*, Pavilhao Armambo Arruda Perliva, Sao Paolo
1979 – *Tendences de l'Art Actuel en Yugoslavie*, Museum Royaux des Beaux-Arts de Belgique, Brusselles
1977 – *10e Biennale des Jeunes*, Musee d'Art Moderne, Paris

Objavljenje knjige
– Raša Todosijević, *Priče o umetnosti*, Galerija 12+, Beograd, 1992.

Izabrana bibliografija
– Ješa Denegri, *Opstanak umetnosti u vreme krize*, Cicero, Beograd, 2004, str. 117-120.
– Ješa Denegri, *Studentski kulturni centar kao umetnička scena*, SKC, Beograd, 2003, str. 101, 127, 202.
– Dejan Sretenović, pref. cat., *Hvala Raši Todosijeviću*, Muzej savremene umetnosti, Beograd, 2002.
– Dejan Sretenović, *Raša Todosijević. Was is kunst?*, Geopoetika, Beograd, 2002.
– Ješa Denegri, *Sedamdesete: teme srpske umetnosti*, Svetovi, Novi Sad, 1999,
– Ješa Denegri, *Devedesete: teme srpske umetnosti (1990-1999)*, Svetovi, Novi Sad, 1999, str. 180-184.
– Miško Šuvaković, *Pojmovnik moderne i postmoderne likovne umetnosti i teorije posle 1950*, SANU, Beograd, Prometej, Novi Sad, 1999, str. 69, 82, 88, 155, 222, 260, 407, 422, 423, 427, 435, 446, 455, 468, 484, 686.
– Jasmina Čubrilo, "Raša Todosijević" u: *Fragmenti postmodernog pluralizma. Beogradska umetnička scena osamdesetih i početka devedesetih*, Cicero, Beograd, 1997, str. 16-17
– Lidija Merenik, *Beograd: osamdesete. Nove pojave u slikarstvu i skulpturi 1979-1989 u Srbiji*, Prometej, Novi Sad, 1995, str. 51, 66.
– Jasna Tijardović, Marina Abramović, Slobodan Milivojević, Neša Paripović, Zoran Popović, Gergelj Urkom, Raša Todosijević, pref. cat. *Nova umetnička praksa 1966-1978*, Galerija suvremene umjetnosti, Zagreb, 1978.

Nagrade
2004 – Artslink award for 2004, New York
2003 – Priznanje grada Beograda najboljim stvaraocima u prethodnoj godini, Beograd

Kontakt
Dragoljub Raša Todosijević
Jablanička 21
Prahovska 4a
11000 Beograd
tel.+381 11 265 26 43, mob.tel. +381 64 27 77 996

Atelje:
Kula 1, Staro Sajmište, 11070 Novi Beograd

e-mail: dtodosij@f.bg.ac.yu, marikoz@eunet.yu

Vesna Tokin

Rođena 1969. godine u Vršcu.
Diplomirala na Akademiji umetnosti u Novom Sadu, 1994.

Izabrane samostalne izložbe
2005 – *Grad senki*, Muzej savremene likovne umetnosti, Novi Sad
2001 – *Slike*, Galerija ULUS, Beograd
1999 – Multimedijalni centar, Vršac
1998 – Galerija Alkatraz, Ljubljana
– Likovni salon Tribine mladih, Galerija Kulturnog centra, Novi Sad
1996 – *2. Jugoslovenski bijenale mladih* – prateća ambijentalna izložba, Vršac
– *Slike i crteži*, Centar za kulturu Pančevo; Galerja Nova, Pančevo
1995 – Velika galerija Kulturnog centra, Novi Sad
1994 – Narodni muzej, Vršac
1993 – (sa Lj. Đerović), Galerija Akademije umetnosti na Petrovaradinu, Novi Sad

Izabrane grupne izložbe
2004 – VIII međunarodni video festival *VIDEO MEDEJA*, Novi Sad
2000 – *Instants video*, Manosque
1999 – *Video umetnost u Srbiji*, BITEF teatar, Beograd
1998 – *Balkan Answer*, festival video umetnosti, Sankt Petesburg
– *New European Talent – European Lianas*, Barcelona, Spain
– *"Strip-animacija-film, povezivanje umetnosti"*, međunarodni filmski festival, Kinoteka, Ljubljana
1997 – *BREAK 21*, Ljubljana
– *"Video Positive"*, The 3rd Manchester International Short Film and Video Festival, Manchester, Liverpool
– *Otvorena osećajnost*, Savremena galerija Centar za kulturu, Pančevo
1995 – *36. Oktobarski salon*, Beograd
1994 – *Prvi jugoslovenski bijenale mladih*, Konkordija, Vršac

Izabrana bibliografija
– V. Pavković, "Mape osećaja", *Dnevnik*, Novi Sad, 26.06.1996.
– A(ndrej) Tišma, "Forma i strast", *Dnevnik*, Novi Sad, 26.05.1995.
–, "Vesna Tokin", *Vršačka kula*, Vršac, 26.05.1995.

Nagrade
2005 – Nagrada za video rad "Senke tehnologike", Prolećna izložba, Umetnički paviljon "Cvijeta Zuzorić", Beograd
2004 – Nagrađen video rad "Senke tehnologike" na Likovnom salonu u Herceg Novom
1997 – Zlatna plaketa za najbolji eksperimentalni film "Arahna", 44. Festival kratkog i dokumentarnog filma, Beograd
1996 – Nagrada za video rad "Osećanje", Prvi međunarodni video samit "Videomedeja", Novi Sad

Kontakt
Vesna Tokin
Julije Delere 8, 11211 Beograd
mob.tel.+381 64 12 84 193
e-mail: nandi@eunet.yu

Milica Tomić

Rođena 1960. godine u Beogradu.
Diplomirala na Fakultetu likovnih umetnosti u Beogradu 1990. Postdiplomske studije završila na istom Fakultetu.

Izabrane samostalne izložbe
2005 – Fortlaan 17 Gallery, Gent
– *Experimental Art Foundation*, Adelaide

2004 – *Reading capital*, ArtPace, San Antonio
2002 – Bild Museet, Umea, Sweden
2001 – *Camera Austria*, Kunsthaus Graz, Graz
– *Artist Statement/Facade Project*, with Roza El- Hassan and Branimir Stojanović under the name Extra-territoria, Secession, Vienna
2000 – Museum voor Moderne Kunst, Arnhem
1999 – *Extra – Territoria* (sa Rozom El-Hassan), Private Space Karmin, Beograd
– *I am Milica Tomic* (web project), CYGNET / Virtual Gallery, Shiseido
1997 – *xy-ungelöst – Rekonstrukcija zločina*, Galerija Doma omladine, Beograd

Izabrane grupne izložbe
2004/2005 – *Populism*, The Contemporary Art Centre, Vilnius; National Museum of Art, Architecture and Design, Oslo; Stedelijk Museum, Amsterdam; Frankfurter Kunstverein, Frankfurt
2004 – *Unbalanced Allocation Of Space*, Galerie für Zeitgenoessische Kunst, Leipzig
2003 – 8th *International Istanbul Biennial*, Istanbul
– *National Pavilion*, La Biennale di Venezia, Venice
2002 – *Entities in the 21st Century*, ZKM, Karlsruhe
2001/2002 – *ARS 01*, Museum of Contemporary Art "KIASMA", Helsinki
2001 – *ARS 01*, KIASMA Museum of Contemporary Art, Helsinki
2000 – *2000+ Arteast collection*, Moderna Galerija Ljubljana, ZKM, Karlsruhe
1999 – *Aspects/Positions. 50 years of Art in Central Europe 1949 – 1999*, Museum Moderner Kunst, Stiftung Ludwig Wien, Beč; Miro Foundation, Barcelona
1998 – *Roteiros, Roteiros, Roteiros....(EUROPA)*, XXIV Biennale Sao Paulo, Sao Paulo
1997 – *Zones of Disturbance*, Steirischer Herbst 97, Graz

Izabrana bibliografija
– Kendell Geers, Branimir Stojanović, Ljiljana Blagojević, Siniša Mitrović, Irit Rogoff, pref. cat. *National Pavillion*, Venice Biennale, Venecija, 2003.
– Gerald Matt, Interviews, *Triton Verlan*, Beč, 2003, str. 195-203.
– Branislav Dimitrijević, "Alone", *In search of Balkania*, Neue Galerie, Graz, 2002.
– Kendell Geers, "Who is Milica Tomić?", *In search of Balkania*, Neue Galerie, Graz, 2002.
– Branislav Dimitrijević, "Ovo je savremena umetnost: Turbo folk kao radikalni performans", *Prelom*, Beograd, 2002, No.2/3, pp.94-101.
– Erja Salo, "Milica Tomić", *ARSO1*, Kiasma, Helsinki, 2001.
– Branimir Stojanović, Milica Tomić. The Politics of Memory, *Camera Austria International*, Vienna, 2000, no.72, pp.21-24.
– Biljana Srbljanović, *A Tall Woman, Milica Tomić*, Galerie im Taxispalais, Innsbruck; / Kunsthalle, Beč 1999.
– Branislava Anđelković and Branislav Dimitrijević, Traps of Identification; Three Videos by Milica Tomić, *Milica Tomić*, Galerie im Taxispalais, Innsbruck; Kunsthalle, Veinna; Museum voor Moderne Kunst, Arhnem, Netherland, 1999.
– Jasmina Čubrilo, *Beogradska umetnička scena devedesetih*, Radio B92, Beograd, 1999, str. 148-151.
– Branislava Anđelković and Branislav Dimitrijević, "Rhythm of the crime", *xy ungelöst – the reconstruction of the crime*, Belgrade, 1997.

Nagrade
1998 – *xy ungelöst* – Rekonstrukcija zločina, nagrada Drugog međunarodnog video samita Video Medeja, Novi Sad
– Portret moje majke, nagrada 41. Oktobarskog salona, Beograd
– Young Artist Award of the Ursula Blickle and Blickle Foundation, Germany
1997 – Nagrada Druge godišnje izložbe Centra za savremenu umetnost, Beograd
1995/96 – What Happened to my Friends, Filmfestivals Monte Carlo and Clerment Ferrand, coauthor, France
1986 – Otkupna nagrada SIZ-a za kulturu na izložbi "Članovi '86", Beograd

Kontakt
Milica Tomić
Porečka 6
11000 Beograd
tel.+381 11 27 63 488
mob.tel.+381 63 34 57 72
e-mail: dogmatik@eunet.yu

Marija Vauda

Rođena 1961. godine u Beogradu. Diplomirala na Fakultetu primenjenih umetnosti u Beogradu, 1986. godine.

Izabrane samostalne izložbe
2004 – *Manik, narod koji nedostaje* (sa N. Pilipovićem), Galerija ULUS, Beograd
2001 – *Marija Vauda & Nikola Pilipović*, Razstavni salon Rotovž, Umetnostna galerija, Maribor
2001 – *Veriga sreće*, Galerija Singidunum, Beograd
1999 – *Fotografije*, Salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd
1998 – *Inselfment* 2 (sa N. Pilipovićem i D. Matkovićem), Video Medeja, Novi Sad
1996 – *Skulptura*, Galerija Centra za vizuelnu kulturu "Zlatno oko", Novi Sad
1995 – *Betoni*, Galerija SKC, Beograd
1994 – *MV*, Galerija Doma omladine, Beograd
1992 – *Žuto nebo*, Galerija SKC, Beograd
– *Akvarijum*, Gradska biblioteka, Beograd

Izabrane grupne izložbe
2001 – *Konverzacija*, Muzej savremene umetnosti, Beograd
1996 – *Primeri apstraktne umetnosti-jedna radikalna istorija*, Umetnički paviljon "Cvijeta Zuzorić", Beograd
1996 – *Tendencije 90-tih, hijatusi posmodernizma i modernizma*, CZKD "Paviljon Veljković", Beograd
1995 – *Kritičari su izabrali*, Likovna galerija Kulturnog centra, Beograd
1994 – *Prvi Jugoslovenski likovni bijenale mladih*, Konkordija, Vršac

Izabrana bibliografija
– Ješa Denegri, *Opstanak umetnosti u vreme krize*, Cicero, Beograd, 2004, str. 147-149.
– Ješa Denegri, *Studentski kulturni centar kao umetnička scena*, SKC, Beograd, 2003, str. 304, 320, 322.
– Ješa Denegri, Branislav Dimitrijević, pref. cat. samostalne izložbe, Razstavni salon Rotovž, Umetnostna galerija, Maribor, 31.05-21.06.2001.
– Ješa Denegri, *Devedesete: teme srpske umetnosti (1990-1999)*, Svetovi, Novi Sad, 1999, str.219-223.
– Miško Šuvaković, *Pojmovnik moderne i postmoderne likovne umetnosti i teorije posle 1950*, SANU, Beograd, Prometej, Novi Sad, 1999, str. 351, 455.
– Jasmina Čubrilo, *Beogradska umetnička scena devedesetih*, Radio B92, Beograd, 1998, str. 151-154.

Kontakt
Marija Vauda
Bulevar Despota Stefana 74/6
11000 Beograd
tel. +381 11 27 64 152
mob.tel.+381 63 864 10 50
e- mail: manik@ptt.yu

Vesna Vesić

Rođena 1975. godine u Beogradu.
Diplomirala na Fakultetu likovnih umetnosti u Beogradu, 2001.godine.

Izabrane samostalne izložbe
1999 – *Umij me, i biću belji od snega*, Likovna galerija Kulturnog centra, Beograd
– *BELEF*, izlog Kulturnog centra, Beograd
1996 – Galerija SKC, Beograda
– Zgrada FLU, Beograd
1995 – Galerija SKC, Beograd

Izabrane grupne izložbe
2000 – *Alpe Adria Festival*, Trst
– *Balkan video Festival*, Beograd
– *Video in Serbia*, Beograd
– *Inside/Outside*, Galerija Zacheta, Warszaw
1999 – *Virtual enclosing*, Akademija lepih umetnosti, Veinna
– *Dare Luogo*, Galerija Stefania Miscetti, Rome
– *d'aPERTutto*, 48. Venecijanski bijenale, Venecija
– 17th World Wide Video Festival, Amsterdam
– *40. Oktobarski salon*, Umetnički paviljon "Cvijeta Zuzorić", Beograd
– *Multumedijalni Festival*, Talin
1998 – *Contribution for Human Rights*, Rezidencija nemačkog ambasadora, Beograd
– *Treći jugoslovenski Bijenale mladih*, Vršac
1997 – *Primeri apstraktne umetnosti – jedna radikalna istorija*, Umetnički Paviljon Cvijeta Zuzorić, Beograd

Izabrana bibliografja
– Ješa Denegri, *Opstanak umetnosti u vreme krize*, Cicero, Beograd, 2004, str. 177-179.
– Darka Radosavljević, Jasmina Čubrilo, Stevan Vuković, pref. cat. *Remont.Review: beogradska umetnička scena devedesetih*, Galerija Remont, Beograd, 24.02.2001-24.05.2002.
– Karolina Ziebinska, Jelena Vesić, pref. cat. *Inside/outside*, Gallery Zacheta, Warsaw, 2001.
– Branislav Dimitrijević, pref. cat. *Balkan video Federation*, Centar za savremenu umetnost, Beograd, 2000.
– Jelena Vesić, Nenad Radić, pref. cat. *48 Esposizione Internazionale d'Arte dAPERTutto*, Venecija, 1999, str. 342-343.
– Jelena Vesić, Nenad Radić, "About tears", pref. cat. *World wide video festival*, Amsterdam, 1999
– Branislava Anđelković, Branislav Dimitrijević, pref. cat. *After the wall*, Moderna Museet, Stockholm

Kontakt
Vesna Vesić
Masarikov Trg 16, 11080 Zemun
tel.+381 64 372 54 55
e-mail: kadet@graffiti.net

Veljko Vujačić

Rođen 1969. godine u Beogradu.
Diplomirao na Fakultetu likovnih umetnosti u Beogradu, 1994. godine.

Izabrane samostalne izložbe
2002 – Galerija SKC, Beograd
1997 – Galerija SKC Beograd
– Peter Lindner Gallery, Wien
1996 – Galerija SKC, Beograd
1993 – Galerija SKC, Beograd

Izabrane grupne izložbe
2004 – *Deset godina Konkordije*, Muzej savremene umetnosti, Beograd
2003 – *National-International*, Galerija Peter Lindner, Wien
– *44. Oktobarski salon*, Beograd
– *Slikarstvo*, Centar za savremenu kulturu "Konkordija", Vršac
2001 – *Francavilla a Mare*, Michetti Museum, 52nd Micheti Prize
2000 – *Relacije*, Bijenale 2000, Pančevo
– Fondazione Culturale Italo-Svedese, Venice
1999 – *Stop the Violence*, Akademie der bildenden Kunste, Wien
– *International Art Workshop*, Brežice
– Peter Lindner Gallery, Wien
1998 – *Prestupnicke forme*, Konkordija, Vršac
– Raday Gallery, Budapest
– *39. Oktobarski salon*, Beograd
1997 – *Internacional Biennial of Water Colour*, Kamnik
1996 – *Drugi jugoslovenski bijenale mladih*, Vršac
– *Jugoslovensko trienale skulpture*, Pančevo
– *19. Memorial Nadežde Petrović*, Umetnička galerija "Nadežda Petrović", Čačak
– Albertina Museum, Wien
1995 – Umetničk paviljon "Cvijeta Zuzorić", Beograd
1994 – *Prvi jugoslovenski bijenale mladih*, Vršac

Izabrana biblografija
– Ješa Denegri, *Opstanak umetnosti u vreme krize*, Cicero, Beograd, 2004, str. 168-171.
– Ješa Denegri, *Studentski kulturni centar kao umetnička scena*, SKC, Beograd, 2003, str. 340.
– Ješa Denegri, *Devedesete: teme srpske umetnosti (1990-1999)*, Svetovi, Novi Sad, 1999, str. 237-240.
– Jasmina Čubrilo, *Beogradska umetnička scena devedesetih*, Radio B92, Beograd, 1998, str. 155-156.
– Ješa Denegri, "Slikarstvo na ukrštanju reduktivnog i fikcionalnog", *Reč*, Beograd,1997.

Nagrade
1997 – I nagrada, Jugoslovenski mladi slikari, Gradska galerija, Vrbas
1996 – Nagrada 19. Memorijala Nadežde Petrović, Galerija Nadežda Petrović, Čačak

Kontakt
Veljko Vujačić
Kraljice Katarine 124v, 11000 Beograd
tel.+381 11 35 46 420
mob.tel.+381 63 76 57 505
e-mail: vvujacic@EUnet.yu

Saša Rakezić *alias* Aleksandar Zograf

Rođen 1963. godine u Pančevu.
Završio srednju dizajnersku školu u Beogradu.

Izabrane samostalne izložbe
2002 – *Fanzinotheque*, Poattieux, France
– Cartoon Art Museum, San Francisco
2001 – Regard Moderne, Paris
2000 – *Underground*, Galerija Remont, Beograd
1999 – *Roq la Rue*, Seattl

Izabrane grupne izložbe
2005 – *CRACK!*, Rome

– *Comicon*, Napoli
2004 – *COMICA*, London
– *Caption*, Oxford,
2003 – *Bergen Comic Festival*, Bergen, Norway
1999 – *Max Fish's Annual Cartoon Exhibition*, New York
– *Bookfest Seattle*, Seattle, USA
– *Festival stripa*, Athens
1998 – *Lucca Comics*, Lucca, Italy
– *Nuvole a Cremona*, Italy
1997 – *Caption*, Oxford
1995 – Expocomics '94, Bari

Izabrana bibliografija
–, "Geld und Bier Ein München-Comic des serbischen Zeichners Zograf", *Süddeutsche Zeitung*, Munich, 15.03.2004.
– Pollack, B., "A Brief History of Protest Art – The Art of War", *Village Voice*, New York, 2-8.04.2003.
– C. Lanier, pref. cat. *DREAMTIME/WARTIME: The Comics of Aleksandar Zograf*, Cartoon Art Museum, San Francisco, 2002.
– B. Sanchez, "View From The Inside: A Profile of Saša Rakezić", *RayGun Magazine*, Summer 2000.
– R. Boyd, "Serbia's Dreaming, interview", *The Comics Journal*, Lake City Wayne, Seattle, #192, December 1996.

Nagrade
2004 – Specijalna plaketa za doprinos promociji srpskog stripa u inostranstvu, II Međunarodni salon stripa, Galerija SKC, Beograd
2000 – Oktobarska nagrada grada Pančeva, Pančevo
1999 – Hector Oesterheld Award – XXIII International Exhibition of Comics", Rim
– "Scomese sul futuro", Napulj
1998 – Specijalna nagrada "Lucca Comics", Italija
1997 – MAKS za strip autora godina, Zaječar

Kontakt
Saša Rakezić
Dušana Petrovića Šaneta 5 stan 23, 26000 Pančevo
tel.+381 13 31 98 70
mob.tel.+381 63 75 99 707
e-mail: zograf@panet.co.yu

Dragana Žarevac

Rođena 1959. godine u Beogradu.
Diplomirala na Filološkom fakultetu u Beogradu.

Izabrane samostalne izložbe i performansi
1999 – Performans predavanje, Centar za umetnost i tehnologiju medija (ZKM), Karlsrue
1996 – *Zidanje Skadra*, Museum Moderner Kunst Stiftung Ludwig, Wien
1990 – *S-W-Inging Banners*, Galerija SKC, Beograd
1979 – *Flautaum*, Galerija SKC, Beograd

Retrospektive video-radova
2000 – Remont galerija, Beograd
– Transat video, Caen
1999 – Likovna Akademija, Bremen

Izabrane grupne izložbe
2005 – *Transmediale 05*, Berlin
2004 – *New Video, New Europe*, The Renaissance Society, Cikago
– Tate Modern Galerija, London
2003 – 2005 – *Antology Of Art*, Jochen Gerz, www.antology –of-art.net
– Akademie der Kunste, Berlin
– *Womanifesto:Procreation/Postcreation*, Pridi Banomyong Institute, Bangkok
2002 – 2003/4 – *Imaginary Balkans*, Site galerija, Sefild
– Stills galerija, Edinburg
2001 – *Konverzacija*, Muzej savremene umetnosti, Beograd
2000 – *Historia Cosmopolita*, Salas de Moneda, Sevilla
1997 – *Face A L' Histoire*, Center Georges Pompidou, Paris
1989 – *Illusions Possibles*, Galerie d'Arts Plastiques, Pariz
1981 – *Nova umetnička praksa*, Galerija SKC, Beograd

Izabrana bibliografija
– Anda Rotenberg, pref. cat. *Kontinentalni doručak*, 45. Oktobarskog salona, Beograd, 2004. str.37.
– Nataša Ilić, pref. cat. *Imaginary Balkans*, Galerija Site, Sheffield, 2002, str.10-11.
– Marc Mercier, *Les Projections Liberantes sans Frontiere*, 14e Instants Video, Manosque, 2001.
– Ljubica Jelisavac, "Perfect Marriage", *Remont Art Magazine*, Beograd, 2001.
– Berta Sichel, *Historia Cosmopolita*, Area de Cutura y Fiestas Mayores del yuntamento de Sevilla, Seville, 2000. str. 17-18
– Branislav Dimitrijević, "Povremena istorija – kratak pregled video umetnosti u Srbiji" u *Video umetnost u Srbiji*, Centar za savremenu umetnost, Beograd, 1999. str. 40–42.
– Rudolf Frieling, *Internationaler Videokunstpreis*, ZKM, Karlsruhe, 1998. str. 72–91.
– Dobrila Denegri, pref. cat. *Out of Chaos*, Kulturkontakt, Beč, 1996.
– Miša Savić, "DZ Ura", *Moment*, br.4, Beograd, 1986. str.51.

Nagrade
1999 – Zlatna sfinga za opus, Video Medeja, Novi Sad
1998 – International Award for Video Art, ZKM, Karlruhe (za rad "Očaj")

Kontakt
Dragana Jovanović Žarevac
Pariske komune 33/37
11070 Novi Beograd
tel. +381 11 2603 489
mob.tel. + 381 64 196 82 52
e-mail: zarevac@eunet.yu

Hronologija

Uputstvo za korišćenje

Kompleksnost i slojevitost perioda kojim se bavi izložba "O normalnosti" nametnuli su potrebu za sastavljanjem hronologije koja obuhvata različite aspekte života. Na taj način, omogućeno je poređenje i paralelno sagledavanje različitih dešavanja koja samo na prvi pogled nisu međusobno uslovljena. Hronologija ne interpretira događaje, već pruža mogućnost da se na osnovu činjenica stekne utisak o jednom periodu. Međutim, svaka hronologija je selektivna, pa tako i ova nema pretenziju da sveobuhvatno predstavi ovaj period. U ovom slučaju hronologija je rađena zarad boljeg razumevanja okolnosti u kojima je nastajala i razvijala se umetnička praksa devedesetih u Srbiji. Kao deo kataloga izložbe, ona nema nameru da popiše sve što se dešavalo u kulturi, već samo onaj njen deo koji je funkcionisao kao "alternativni" tok u okviru vizuelnih umetnosti.

Hronologija je podeljena na tri dela. Prvi deo predstavlja hronologiju kulture koja se pretežno bavi vizuelnim umetnostima, izložbama, akcijama glavnih aktera umetničke scene devedesetih u Srbiji. Sled izložbi u tabeli prekidan je određenim dešavanjima u kulturi, koja su određivala pozicije umetnika i bile u vezi sa vladajućom ideologijom. Izbor izložbi u najvišim kulturnim institucijama, poput Narodnog muzeja i Muzeja savremene umetnosti, pokazuje u kom smeru je politika pokušavala da usmeri umetnost i da manifestuje svoje opredeljenje, pridajući samim tim jednom ogromnom polju delovanja status alternative. Kroz hronologiju je moguće pratiti stvaranje jedne dinamične umetničke scene i pored svih teškoća u kojima je ona nastajala. Radi se o umetničkoj sceni koja pokušava da se uključi u procese započete padom Berlinskog zida 1989, suprotstavljajući se procesima koje je nametnuo raspad Jugoslavije i razvoj nacionalizma. Tako nešto nije moglo da se ostvari u okviru postojećih državnih institucija, koje su bile izolovane. Hronologija pokazuje povlačenje institucija koje su do tada aktivno učestvovale u kreiranju umetničke scene, i stvaranje novih (Radio B92, Bioskop Rex, Centar za kulturnu dekontaminaciju, Centar za savremenu umetnost i dr.) van državnog sistema, ali ukazuje i na strategije umetnika van institucija. Uporedo sa pojavom novih mladih umetnika, može se pratiti koliko su tada već afirmisani umetnici aktivno učestvovali u novostvorenim okolnostima i reagovali na njih, dok je dobar deo umetnika ostao po strani. Mladi istoričari umetnosti učestvovali su u stavaranju novih institucija i zajedno sa umetnicima aktivno kreirali umetničku scenu devedesetih, što ih je uvrstilo u sferu interesovanja ove hronologije. Njen važan deo čine i izložbe u inostranstvu. Zastupljene su uglavnom izložbe na kojima se predstavljala naša umetnička scena, i izložbe koje su organizovale pomenute, nove institucije. Zastupljenost naših umetnika na inostranoj sceni može se pratiti i kroz nekoliko samostalnih izložbi koje su imale za cilj da ukažu na duži boravak srpskih umetnika u inostranstvu. Takođe su zastupljene i aktivnosti institucija u predstavljanju stranih umetnika, posebno umetnika iz ex-Jugoslavije. Time se ističe tendencija ove umetničke scene ka pogledu spolja, a ne isključivo iznutra, kako nam sugerišu izložbe zastupljene u drugim (državnim) institucijama. Jedan deo aktivnosti novih institucija nalazi se u trećoj koloni, kao što su: antiratne akcije, filmska i muzička produkcija, koncerti itd, što takođe ukazuje na specifičnosti njihove politike.

Hronologija je nastala na osnovu postojećih izložbenih kataloga i *press clippinga* Odeljenja umetničke dokumentacije Muzeja savremene umetnosti, arhiva Centra za savremenu umetnost, *press clippinga* RTV B92, arhiva SKC-a i drugih galerija, te knjige *Led Art dokumenti vremena 1993-2003*[1], Beorame, hronologije u knjizi *Art in Yugoslavia 1992-95*[2] i druge literature koja se bavi umetnošću ovog perioda.

Drugi segment hronologije se odnosi na političke događaje i preuzet je iz knjige *Moderna Srpska država 1804-2004. Hronologija*[3]. Izvršena selekcija u ovom delu hronologi-

je nije imala nameru da potencira jedna dešavanja u odnosu na druga, već da podseti čitaoca na neka od najvažnijih. Opširna politička hronologija može se naći u navedenoj knjizi. Neki podaci u ovom delu hronologije preuzeti su iz nedeljnika *NIN* i *Vreme* i iz *press clipinga* RTV B92.

Treći segment ima za cilj da prikaže život običnog čoveka u Srbiji tih godina. Tu se nalaze one stvari koje su proizvod politike, stvari koje su činile život manje ili više podnošljivim ili nepodnošljivim. Tu su takođe različite strategije preživljavanja i reakcija na datu stvarnost, od antiratnih pokreta do velikih folk koncerata, od izbegavanja mobilizacije do proročkog veličanja srpskog naroda. Citirane izjave raznih političara i ličnosti iz javnog života oslikavaju opštu klimu u kojoj se živelo. Sva kompleksnost ovog vremena najbolje se može sagledati upravo u ovom delu hronologije, koja iako segmentirana i heterogena upravo ukazuje na ono što je direktan proizvod političke situacije. Neke od akcija, koje se tu pojavljuju, prelivaju se iz prvog dela, jer pripadaju urbanoj i pop kulturi. Takav je slučaj sa filmovima – posebno onih u produkciji B92 – ili sa pojavom novih pop i rok bendova. Poseban akcenat je stavljen na antiratne akcije, budući da su institucije koje su ih podržavale ili organizovale bile i glavni promoteri pomenutog toka u kulturi. Takođe, u te akcije su vrlo često bili uključeni i sami umetnici. Podaci za ovu kolonu preuzeti su iz nedeljnika *Vreme*, *NIN*, magazina *Ukus nestašnih*, *X Zabava*, *Ilustrovane YU rock enciklopedije 1960-1997*[4], *Led Art dokumenti vremena 1993-2003*, *Beorame*, *Sabora*, iz *press clipinga* RTV B92, sa raznih sajtova, itd.

Podelu između kulturnih dešavanja na prvu i treću kolonu, treba shvatiti uslovno. Cilj treće kolone je da što je moguće bolje predstavi atmosferu u kojoj se živelo tih godina. S obzirom na to da se mnoge akcije i projekti novih institucija ne mogu jednostavno smestiti samo u likovni ili filmski, pa ni u kulturni događaj, jer oni u sebi često sadrže mnogo više, neke manifestacije ili neki njihov deo (posebno vezani za organizaciju Radio B92, Cinema Rex i CZKD) stavljeni su u treću kolonu da bi se pokazalo da su one deo jedne široke klime građanskih inicijativa u kojoj su učestvovali kao građani Srbije i umetnici, glumci, muzičari i dr. Tako se sva ta dešavanja uvezuju sa ostalim događajima, s kojima se nalaze u stalnoj uzročno-posledičnoj vezi. Stoga ove dve kolone nasilno "cepa" kolona posvećena politici, kako je to politika činila i sa našim životima, usput ih i međusobno povezujući. Na ovaj način hronologija pokušava da predstavi stanje u kome se živelo u ovom periodu, ne samo svojim sadržajem, već i svojom strukturom – stanje stalnog rascepa između direktno suprotstavljenih pozicija. Ekstremnost predstavljenih događaja ukazuje na surovost tog vremena, na nemogućnost izbora van ponuđenih opozitnih i međusobno suprotstavljenih rešenja.

U ovom periodu, kada se gotovo svaki dan dešavalo nešto važno, za državu, za pojedinca, za sve segmente društva, veoma je teško napraviti pravilan izbor događaja. Posebno otežavajuća okolnost pri izboru je nedostatak informacija ili nemogućnost da se znanja o nekim događanjima pretoče u hronologiju, koja zahteva poseban oblik informacija. Zato su u ovoj hronologiji neki segmenti društva tek dotaknuti, dok su neki drugi više i detaljnije zastupljeni. Izbor, posebno vezan za treću kolonu, često je zavisio od raspoloživih informacija.

Hronologija je pomoćno sredstvo i putokaz u razumevanju jednog perioda, i od njenih korisnika zavisi kako će biti iskorišćene predočene činjenice. Hronologija ne daje zaključke i analize. To je ostavljeno čitaocima.

Aleksandra Mirčić

1 *Led Art. dokumenti vremena 1993-2003,* urednik Vesna Grginčević, Novi Sad, 2004.

2 Dejan Sretenović, Lidija Merenik, *Art in Yugoslavia 1992-1995,* Beograd, 1996.

3 *Moderna srpska država 1804-2004. Hronologija,* Istorijski arhiv Beograda, Beograd, 2004.

4 Petar Janjatović, *Ilustrovana YU rock enciklopedija 1960-1997*, Beograd, 1998.

Umetnost Politika Društvo

1989

Januar

Dani perestrojke u Beogradu
Studentski kulturni centar (SKC),
Beograd, 14-22. januar
Između ostalog održana je izložba mladih ruskih umetnika: Marija Serebrjakova, Anatolij Žuravljev, Aljona Kircova

Talent, Udaljavanja
Galerija SKC, Beograd, januar

2. januar
Vlada Branka Mikulića podnela ostavku. Prva ostavka vlade u SFRJ. Mandat za sastav nove vlade dobio Ante Marković 16. marta 1989.

10-11. januar
Održane velike antivladine demonstracije u Crnoj Gori. Smenjeno rukovodstvo Crne Gore, na vlast došla grupa mlađih funkcionera okupljenih oko Momira Bulatovića i Mila Đukanovića.

Ekatarina velika (EKV) završava ploču "Samo par godina za nas", koja, između ostalog, sadrži pesme "Iznad grada" i "Krug". U ovom trenutku grupa je na vrhuncu svoje karijere.

Disciplina kičme snima album "Zeleni zub na planeti dosade" sa udarnim pesmama "Tata i mama" i "Ah, kakva sreća"

Premijera filma **Emira Kusturice**, "Dom za vešanje" u Centru "Sava".

Februar

Ka integralnoj slici
Galerija ULUS, Beograd, 27. februar – 19. mart
Autori izložbe: Sreto Bošnjak, Jasminka Đerković, Natalija Cerović; učesnici: Dragoš Kalajić, Dušan Otašević, Evgenia Demnievska, Aleksandar Cvetković, Dragan Mojović, Božidar Damjanovski, Tahir Lušić, Aleksandar Đurić, Mileta Prodanović

Dobrivoje Bata Krgović, Objekti
Galerija SKC, Beograd, februar

20-27. februar
Štrajkom albanskih rudara u Trepči započele višednevne demonstracije Albanaca. Tražena smena albanskih rukovodilaca, zastupnika ustavnih promena (Ali Šukrija, Rahman Morina, Husamedin Azemija). Sporni kosovski funkcioneri podneli ostavke. Iste večeri albanski rudari prekinuli štrajk i počeli da napuštaju okna, ali je započeo štrajk srpskih rudara iz rudnika Leposavić. Postavljeni uslovi da trojica kosovskih političara povuku ostavke. Srpsko rukovodstvo nije prihvatilo ostavke, a Predsednistvo SFRJ uvelo je posebne mere na Kosovu, uključujući i radnu obavezu, koje nisu dale rezultata.

27. februar
U Cankarjevom domu u Ljubljani održan skup podrške albanskim rudarima na Kosovu. Milan Kučan izjavio da se u rudniku Stari trg brani avnojska Jugoslavija.
U večernjim časovima, posle emitovanja snimka iz Cankarjevog doma, oko 6 000 studenata iz Studentskog grada u Beogradu došlo pred Saveznu skupštinu. Sutradan nastavljene demonstracije u velikim gradovima Srbije sa stotinama i desetinama hiljada učesnika. Demonstranti u Beogradu tražili da im se obrati Slobodan Milošević i da se uhapsi Azem Vlasi, što je Milošević i obećao.

Od 1. februara izlazi **časopis Ritam**, mesečni vodič za popularnu muziku, film, video, strip. Časopis izlazi do 1995. Glavni i odgovorni urednik: Momčilo Rajin.

Za **najpopularnije folk pevače** proglašene su Vesna Zmijanac ("Kazni me, kazni"), Dragana Mirković ("Kolo sreće") i Snežana Đurišić.

Vesna Zmijanac održala koncert u hali Pionir. Specijalno za njen koncert stiglo ozvučenje iz inostranstva.

U pančevačkoj sportskoj hali, 28. februara, održana je **manifestacija "Pančevo-Kosovu"**. Dve hiljade posetilaca prenelo je atmosferu mitinga na koncert. Novac od karata ići će za izgradnju društvenog doma u Lepinama, u Kosovskoj opštini Lipljan. Grupa "Jarani" pratila je Suzanu Mančić, Miru Kosovku, Džeja Ramadanovskog, Snežanu Babić i dr.

Mart

Mediteraneo. Per L'arte Contemporanea Jugoslavia.
Regione Puglia Assessorato alla Cultura, Fiera del Levante Expo Arte, Bari, 16. mart – 29. april
Organizacija i tekst u katalogu: Biljana Tomić; učesnici: Srđan Apostolović, Radomir Damnjanović Damnjan, Sanja Iveković, Julije Knifer, Milovan Marković, Dalibor Martinis, Dušan Petrović, Marko Pogačnik, Ilija Šoškić, Viktorija Vesna

Otvoren BITEF teatar na Bajlonijevoj pijaci u nikad osvećenoj evangelističkoj crkvi. Dobio je internacionalni naziv TEATAR. Ovo pozorište je osnovao festival BITEF (Beogradski internacionalni teatarski festival) koji je od 1988. samostalna institucija

Izdata knjiga Slobodana Miloševića
"Godine raspleta".

1. mart
U skladu sa odlukom Predsedništva SFRJ, uhapšen je Azem Vlasi i 44 albanska političara i privredna rukovodioca, pod optužbom da su organizovali rudarske demonstracije (protiv 15 je podignuta optužnica). Suđenje Vlasiju počelo je u oktobru 1989, a u aprilu 1990. sud donosi oslobađajuću presudu.

23-27 mart
Skupština Vojvodine i Kosova usvojile amandmane na Ustav SR Srbije.
Posle usvajanja amandmana, izbile nove demonstracije Albanaca u Uroševcu i proširile se na druge kosovske gradove. Izvršno veće Kosova donelo Odluku o ograničavanju i zabrani kretanja na javnim mestima i na određenim mestima u Pokrajini. Na osnovu Odluke, pokrajinski sekretar za unutrašnje poslove uveo policijski čas. Obustavljena nastava u školama.

28. mart
U uslovima vanrednog stanja na Kosovu, u Beogradu svečano proglašeni Amandmani na Ustav SR Srbije, kojima je pokrajinama znatno ograničena autonomija, oduzeto pravo veta na ustavne promene u Srbiji, sužena zakonodavna, upravna i sudska vlast

(datum proglašenja ovih ustavnih amandmana, 28. mart, proglašen je u Srbiji za državni praznik).
U toku zasedanja Skupštine Srbije, na kojem su doneti amandmani na Ustav, izbili najžešći sukobi na Kosovu posle 1945. godine. Prema zvaničnim podacima, u sukobima su poginula 22 demonstranta (92 primljena u bolnice) i 2 milicionera (9 teže, a 112 lakše povređeno), uništen veliki broj automobila, oštećena dva policijska helikoptera i četiri borbena vozila.

April

Mrđan Bajić
Galerija suvremene umetnosti, Zagreb, 9-30. april
Tekst u katalogu: Mladen Lučić

Scene jezika. Uloga teksta u likovnim umetnostima. Fragmentarne istorije 1920-1990.
Beograd, Galerija ULUS, 10-27. april
Autor izložbe, uvodnog teksta i kataloga: Miško Šuvaković; učesnici: Ivan Radović, Mihajlo Petrov, Ljubomir Micić, Mangelos, Marko Pogačnik, Vladan Radovanović, Gergelj Urkom, Neša Paripović, Era Milivojević, Jovan Čekić, Raša Todosijević, Mladen Stilinović i dr.

Nenad Racković, Bogovi kuge
Galerija SKC, Beograd, 16. april

RTV Studio B osniva žiri za izbor najbolje izložbe meseca i godine, ustanovljuje se izložba "Od aprila do aprila".

Grupa **Laibach** održala 27. i 28. aprila koncerte u SKC-u. Ova kontravezna grupa započinje nastup govorom koji izvodi filozof Peter Mlakar kao varijacija Miloševićevih nastupa na Kosovu. Prethodni koncert u Zagrebu počinju sa srpskim guslama.

Posle tri godina pauze **Zorica Brunclik** održala koncert u Domu sindikata.

Miroslav Ilić, 26. aprila održao koncert u Centru "Sava".

Maj

15. Memorijal Nadežde Petrović
Umetnička galerija "Nadežda Petrović", Čačak, maj
Autor izložbe i teksta: Zoran Gavrić; učesnici: Oton Gliha, Perica Donkov, Bora Iljovski, Andrej Jemec, Anto Jerković, Sergej Kapus, Smiljana Kudić, Milica Lukić, Petar Mazev, Gordan Nikolić, Đuro Seder, Branko Filipović-Filo, Andraž Šalamun, Tugomir Šušnik

Skulpture i instalacije
Izložba u garaži u Masarikovoj ulici Beograd, 24. maj; učesnici: Dobrivoje Krgović, Srđan Apostolović, Dušan Petrović, Zdravko Joksimović, Dragan Srdić i Dragan Rakić

Talent, Nadletanja, Galerija SKC, Beograd, 24. maj

6. maj
Skupština SR Srbije izabrala Slobodana Miloševića za predsednika Predsedništva SR Srbije.

15. maj
U Skupštini SFRJ praglašeno novo Predsedništvo SFRJ, sa Janezom Drnovšekom na čelu.

20. maj
Doneta odluka o raspisavanju zajma za preporod Srbije, na sumu od 1 milijardu dolara i 225 000 000 DEM. Sakupljeno mnogo manje novca.

Formiran **Radio B92** spajanjem mladih članova emisije "Ritam srca", radija Studija B i studenske emisije "Index 202", radija Beograd 202.

RTV Ljubljana izdala album Miće Stojanovića "Samo napred moj Srbine od Kruševca do Kosova".

Koncert grupe **The Pixies** 22. maja u Beogradu.

Jun

Srđan Apostolović, Skulpture
Galerija SKC, Beograd, jun
Tekst u katalogu: Ješa Denegri

15. Jugoslovenski bienale mladih 1989.
Moderna galerija, Rijeka, jun-oktobar
Žiri za izbor radova i dodelu nagrada: Želimir Koščević (Zagreb), Nermina Zildžo (Sarajevo), Zoran Gavrić (Beograd), Zoran Petrovski (Skoplje), Igor Zabel (Ljubljana), Daine Glavočić-Baumann (Rijeka), Berislav Valušek (Rijeka); učesnici iz Srbije: Živko Grozdanić, Mirjana Đorđević, Srđan Apostolović, Aleksandar Rafajlović, Dragan Srdić, Talent, Zoran Todorović, i dr.

Inovacije u jugoslovenskoj savremenoj umetnosti – Avant-Gardes Yugoslaves, Musee des Beaux-Arts, Carcassonne, 23. jun – 13. avgust; Musee de l'Abbaye Saint-Croix, Les Sables d'Olonne, 9. septembar – 30. novembar; Musee d'Art, Toulon, 9. januar – 31. mart 1990. Učesnici: Mrđan Bajić, Darija Kačić, Mileta Prodanović i dr.

28. jun
Na Gazimestanu, u prisustvu saveznog i republičkog rukovodstva, najviših predstavnika SPC, kulturnih i javnih institucija i više od milion posetilaca, održana proslava 600-godišnjice Kosovske bitke. Slobodan Milošević održao govor, u kojem je, između ostalog, najavio "da predstoje bitke za očuvanje zemlje, a da ni oružane bitke nisu isključene".

Dolaskom u Gračanicu, 19. juna završeno jednogodišnje pronošenje **moštiju kneza Lazara** kroz Srbiju (po završetku proslave 600 godina Kosovske bitke mošti položene u manastir Ravanica).

Umetnost | Politika | Društvo

Jul

Jugoslovenska dokumenta '89
Olimpijski centar "Skenderija",
Sarajevo, 1. jul – 1. avgust
Koncepcija i organizacija izložbe:
Jusuf Hadžifejzović i Radoslav Tadić
Selektori i učesnici:
Jusuf Hadžifejzović i Radoslav Tadić: Đorđije Crnčević, Jovan Čekić, Danica Dakić, Filo Filipović, Zdenko Huzjan, Olga Jevrić, Dragoslav Krnajski, Rade Kundačina, Igor Stepančić, Milica Stevanović, Andraž Šalamun, Emir Tulek i dr.
Petar Ćuković: Anka Burić, Dragan Karadžić, Feđa Klikovac, Milija Pavičević, Ilija Šoškić i dr.
Zoran Furunović: Đuza Petar, Salihamidžić Nusret, Xhafa Xhevdet
Marina Gržinić: Irwin, Jurij Korenc, Makše Roman, Marko Modic i dr.
Željko Kipke, Mladen Lučić, Antun Maričić: Damir Babić, Vladimir Trokut Dodig, Željko Kipke, Đuro Seder, Mladen Stilinović i dr.
Lidija Merenik: Marija Dragojlović, Nada Alavanja, Zoran Grebenarović, Bora Iljovski, Mileta Prodanović, Darija Kačić i dr.
Bojana Pejić: Marina Abramović, Raša Todosijević, Zoran Popović, Radomir Damnjanović Damnjan, Era Milivojević, Neša Paripović, Dušan Otašević, Talent, Srđan Apostolović i dr.
Sava Stepanov: Jožef Ać, Emisao, Laslo Kerekeš, Milenko Prvački, Dragomir Ugren i dr.
Viktorija Vasev Dimeska, Nebojša Vilić, Zoran Petrovski: Perica Georgijev, Margita Kiselička Kaladžijeva, Marina Leškova, Dragan Petković, Ismet Ramičević i dr.
Igor Zabel: Herman Gvardjančič, Sergej Kapus, Tadej Pogačar, Tugo Šušnik i dr.
Nermina Zildžo: Zoran Bogdanović, Aleksandar Bukvić, Juzuf Hadžifejzović, Veso Sovilj, Radoslav Tadić i dr.

8. jul
Održana proslava 600-godišnjice Kosovske bitke u Dalmatinskom Kosovu. Zahtevana veća prava za Srbe u Hrvatskoj u oblasti kulture, jezika i pisma. Uhapšen Jovo Opačić, predsednik novoosnovanog kulturno-prosvetnog društva "Zora".

Pesma **Dragane Mirković** "Simpatija" postaje veliki hit: "Jedan pogled simpatija; jedan osmeh sunce sija; tvoj poljubac jutra sjaj; noć sa tobom pravi raj"

Septembar

Brza smrt
Galerija Doma omladine, Beograd,
19-30. septembar
Učesnici: Radovan Hiršl, Slobodan Rosandić, Dimitrije Pecić, Igor Dragićević, Biljana Pešić, Branko Dimić, Jasmina Kalić, Milica Tomić, Vesna Knežević, Dragoslav Knežević, Ivana Bradanović, Miroslav Babić, Stevan Knežević, Branko Pavić

4-8. septembra
U Beogradu održana IX konferencija nesvrstanih.

27. septembar
Doneti amandmani na Ustav Slovenije, čime je otpočeo proces slovenačkog otcepljenja od Federacije.

Oktobar

Likovna radionica
Galerija SKC, Beograd 3-13. oktobar
Organizator: Biljana Tomić; učesnici: Srđan Apostolović, Dobrivoje Bata Krgović, Dušan Petrović, Zdravko Joksimović i Talent

2. oktobar
Donet novi Zakon o bankama i drugim finansijskim organizacijama, kojim su svi novčani zavodi transformisani, od institucija kojima upravljaju privredna preduzeća u profitno-motivisane institucije akcionarskog tipa.

U Srbiji poslednji put dočekan tradicionalni voz "**Bratstva i jedinstva**" iz Slovenije.

Novembar

Umetnost za i protiv, XIV Jesenji salon
Umetnička galerija Banjaluka, 24. novembar – 7. januar 1990
Autor izložbe i teksta u katalogu: Berislav Valušek; učesnici: Budimir Berisha, Petar Đuza, Marina Gržinić i Aina Šmid, Jusuf Hadžifejzović, Irwin, Vlado Martek, Era Milivojević, Raša Todosijević i dr.

9. novembar
Rukovodstvo DDR otvorilo granice sa SR Nemačkom. Počelo rušenje Berlinskog zida, podignutog 13. avgusta 1961.

11. novembar
Održani poslednji jednopartijski skupštinski izbori u Srbiji (ali sa više kandidata, u skladu sa koncepcijom "nepartijskog pluralizma", koju su u to vreme zastupali ideolozi režima Mihajlo Marković i Mirjana Marković). Učestvovali Slobodan Milošević, Mihajlo Kertes, Zoran Pjanić i Miroslav Đorđević. Milošević dobio 80,4% glasova izašlih birača.

Partibrejkersi objavljuju treću ploču "Partibrejkersi III" kojom pridobijaju publiku sa (sada već kultnim) pesmama "Kreni prema meni", "Hipnotisana gomila", "Ono što pokušavam sad".

Košarkaška reprezentacija Jugoslavije osvojila prvo mesto na Evropskom prvenstvu u Zagrebu.
Dragana Mirković peva na turneji "Južnog vetra", pored Sinana Sakića, Šemse Suljaković, Mileta Kitića, Dušana Kostića, širom druge Jugoslavije. Na beogradskom stadionu "Tašmajdan" imali su rekordnih 11 000 posetilaca.

29. novembar
Slovenačko rukovodstvo zabranilo "miting istine" koji je bio najavljen za 1. decembar (na dan stvaranja prve Jugoslavije) u Ljubljani, u organizaciji Udruženja Srba sa Kosova "Božur".

30. novembar
Objavljen proglas SSRN Srbije, kojim su privrednici pozvani da bojkotuju slovenačku robu.

Decembar

Marija Dragojlović
Salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd, 7-30. decembar
Tekst u katalogu: Lidija Merenik i Ješa Denegri

Mirjana Đorđević, Statično – pokret
Galerija SKC, Beograd, 6. decembar

Piero Pizzi Cannella (Rim), Slike
Galerija SKC, Beograd, decembar

Achille Bonito Oliva gostuje u Beogradu. Tom prilikom održao je dva predavanja: u Galeriji SKC, povodom izložbe Piero Pizzi Canelle i u Muzeju savremene umetnosti povodom izlaska knjige *Ideologija izdajnika*.

Dragoljub Raša Todosijević, Gott Liebt die Serben, Priče o umetnosti, Galerija SKC, Beograd

Osnovana **umetnička grupa FIA**, koju čine Stanislav Šarp, Nada Rajičić i mnogobrojni saradnici.

Rambo Amadeus postupno počinje da se bavi aktuelnim političkim događajima na albumu "**Hoćemo gusle**" u temi "Amerika i Engleska"

1990

Januar

Ivan Ilić, Markiranje 1 – 8
Galerija SKC, Beograd 15. i 22. januar

Mladi beogradski skulptori
Galerija ULUS, Beograd, 16-31. januar
Autori izložbe i tekstova u katalogu: Darka Radosavljević, Dragana Popović, Branka Lazarević, Natalija Jakasović; učesnici: Talent, Dušan Petrović, Zdravko Joksimović, Dobrivoje Bata Krgović, Srđan Apostolović

Osnovana nezavisna umetničko, dizajnerska grupa **Škart** (Dragan Perić i Đorđe Balmazović). Eksperimentalni studio Škart nastao je u napuštenom grafičkom ateljeu Arhitektonskog fakulteta u Beogradu u cilju istraživanja umetnosti, dizajna, zajednice.
Iste godine nastala je i akcija u prostorijama Radija B92 – poster attack + radio news, sketch-book programme.

1. januar
Izvršena druga devalvacija dinara u SFRJ: 10.000 din. = 1 din.

20-22. januar
U Beogradu održan 14. vanredni kongres SKJ. Slovenačka delegacija napustila kongres sa obrazloženjem da se sprovodi majorizacija i da se ne može prihvatiti nametnuti "demokratski centralizam". Slovenački SK proglašen za nezavisnu organizaciju, čime je Savez komunista Jugoslavije de facto prestao da postoji. Kongres prekinuo rad, pošto ga je napustila i delegacija SK Hrvatske.

24. januar
Počele masovne demonstracije albanskih studenata na Kosovu, sa zahtevima za ukudanje vanrednog stanja i obustavljanje sudskog procesa Azemu Vlasiju.
Predsedništvo SFRJ donelo odluku o upotrebi vojne sile na Kosovu, procenjujući da se taj deo države nalazi na ivici građanskog rata.

Izdata knjiga Franje Tuđmana "Bespuća povijesne zbiljnosti: rasprava o povijesti i filozofiji zlosilja".

U Hali "Pionir" održan "**Hit godine poselo 202**". Za najpopularnije pevače proglašeni Dragana Mirković, Haris Džinović i Šaban Šaulić.

Prvi direktan prenos **Božićne liturgije** iz Saborne crkve na TV Beogradu.

Prvi put posle Drugog svetskog rata, 27. januara održani **Svetosavski bal i Svetosavska akademija** u Centru "Sava" u Beogradu.

Na trećem kanalu počinje da se prikazuje emisija "**Horoskop**" Milje Vujanović Regulus.

Zbog **komentarisanja slike** Slobodana Miloševića predsednika Predsedništva SR Srbije jedan građanin dospeo u zatvor. Sudija za prekršaje izrekao mu je kaznu od mesec dana zatvora "zbog remećenja javnog reda i mira" a za to je primenio odluku o "vređanju nacionalnog i patriotskog osećanja građana".

Februar

Izložba sekcije proširenih medija
Galerija ULUS, Beograd, 1-17. februar
Učesnici: Zoran Belić W., Nenad Bračić, Jovan Čekić, Era Milivojević, Zoran Popović, Marica Prešić, Vladan Radovanović, Mihailo Ristić, Miško Šuvaković, Miroljub Todorović, Raša Todosijević, Anica Vučetić; tekstovi u katalogu: Ješa Denegri, Mileta Prodanović

1-2. februar
Izbili sukobi vojske, policije i albanskih demonstranata na Kosovu i Metohiji.

3. februar
U Beogradu održana osnivačka skupština Demokratske stranke. Za prvog predsednika izabran Dragoljub Mićunović.

Dušan Kojić Koja iz grupe **Disciplina Kičme** gostovao je u emisiji "120 minutes" na MTV programu, tom prilikom bio je emitovan spot "Dečija pesma" (engleska verzija).

Dva meseca posle pada rumunskog diktatora Čaušeska, u **Temišvaru** je održan trodevni **rok festival** na kome su pored manje poznatih grupa iz Engleske, svirali Bajaga i Instruktori, Riblja čorba, Galija, Valentino...

Umetnost | Politika | Društvo

Mirjana Đorđević, Stanje – gest – molitva
Galerija SKC, Beograd, 5. februar

Milica Tomić, Slike (magistarska izložba)
Galerija Fakulteta likovnih umetnosti (FLU), Beograd, 26. februar – 4. mart

21. februar
Skupština Srbije usvojila Nacrt zakona o političkim organizacijama, čime je uveden višepartijski sistem. Na Kosmetu, ponovo uveden policijski čas.

Glasanjem slušalaca i publike izabran hit decenije – **Riblja čorba** "Pogledaj dom svoj anđele".

Mart

Nenad Racković, Narkomafija, književno veče
Galerija SKC, Beograd, 24. mart

14. mart
Osnovan Srpski pokret obnove, za predsednika stranke izabran Vuk Drašković.

Počelo emitovanje TV programa **Nezavisne TV Studio B**. Prvo emitovanje 28. marta trajalo samo sat vremena. Dozvolu za emitovanje programa, Studio B konačno je dobio tek 19. novembra.

April

Marija Dragojlović i Mrđan Bajić
Osmo Sidnejsko Bijenale, Sidnej, 10. april – 3. jun
Selektor Bijenala: Rene Blok
Jugoslovenski selektor: Jelena Stojanović; tekstovi u katalogu: Zoran Gavrić, Jelena Stojanović

Dragana Žarevac, Singing Banners
Galerija SKC, Beograd, 10. april

Zdravko Joksimović, Skulptura
Galerija SKC, Beograd, 27. april

Geometrije
Muzej na sovremenata umetnost, Skopje, Muzej savremene umetnosti, Beograd, Galerija Likovni susret, Subotica, Galerija likovnih umjetnosti, Osijek, Umetnostna galerija, Maribor, Galerija Koprivnica, Koprivnica, Moderna galerija, Ljubljana, Moderna galerija, Rijeka, Muzej suvremene umjetnosti, Zagreb, Umjetnička galerija BiH, Sarajevo, april – decembar
Učesnici: Ademir Arapović, Milivoj Bijelić, Dušan Jurić, Goran Petercol, Edita Schubert, Darivoj Čada, Stanko Pavleski, Jovan Šumkovski, Rene Rusjan, Srđan Apostolović, Zoran Grebenarović, Feđa Klikovac, Smiljana Kudić, Verbumprogram i dr.; tekstovi u katalogu: Marijan Susovski, Nermina Zildžo, Mladen Lučić, Zoran Petrovski, Igor Zabel, Jovan Despotović i dr.

Dessins Et Sculptures De Petit Format / Crteži i skulpture malog formata
Palata Ajuda, "Rei Don Luis", Lisabon, april; Strasbur, maj; Jugoslovenski kulturni centar, Pariz, jun
Organizacija i tekst u katalogu: Biljana Tomić; učesnici: Srđan Apostolović, Zdravko Joksimović, Dobrivoje Bata Krgović, Dušan Petrović.

Ostavke podneli dotadašnji urednici časopisa **"Vidici"**: Predrag Dojčinović (književnost), Branislav Dimitrijević (umetnost) i Zoran Đukanović (kultura). U praznim prostorijama UKSSO ostali su odgovorni urednik Radovan Kalabić i glavni urednik Željko Simić. Tri urednika bez časopisa pod okriljem izdavačke kuće "Dosije" pokrenuli prvi srpski privatni časopis za kulturu "Novi vidici". Izašao je samo jedan broj.

3. april
Pripadnici saveznog SUP-a iz Hrvatske povukli se sa Kosmeta. Već 16. aprila Republički SUP Srbije preuzeo sve poslove javne i državne bezbednosti na Kosovu i Metohiji. Predsedništvo SFRJ ukinulo vanredno stanje na Kosmetu. Amnestiran Azem Vlasi i 108 drugih političkih zatvorenika.

8. april
U Sloveniji održani prvi višestranački parlamentarni i predsednički izbori. Pobedila koalicija DEMOS, a za predsednika Republike izabran Milan Kučan, predstavnik komunista.

22. april – 6. maj
Održani prvi višestranački izbori u Hrvatskoj. Pobedila Hrvatska demokratska zajednica, osvojivši dve trećine mesta u Saboru. Predsednik Republike postao Franjo Tuđman.

Maj

Mirjana Đordević
Galerija SKC, Beograd
Uzrok – posledica, 21. maj
Identitet – stanje (Boccioni, Duchamp, Maljevič, Mondrijan, Pollock, Fontana, Klein, Newman, Warhol, Smithson, Beuys, de Maria), 22. maj

Vesna Pavlović, izložba fotografija i projekcija slajdova
Galerija SKC, Beograd, 31. maj

Sabor SPC uputio zahtev državnim organima da se iz jama izvade posmrtni ostaci pobijenih u Drugom svetskom ratu i da se dostojanstveno sahrane. U toku godine održan niz opela srpskim žrtvama u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj, uz vađenje kostiju iz masovnih grobnica i njihovo ponovno sahranjivanje.

15. maj
Za predsednika Predsedništva SFRJ izabran Borisav Jović iz Srbije.

Britanska pank grupa **The Stranglers** 21. maja održala koncert u Hali "Pionir".

Grupa **EKV** učestvuje na prvom Evropskom bijenalu rok muzike u Tuluzu.

Jun

Objavljena knjiga **Lazara Trifunovića** "Studije, ogledi, kritike", Muzej savremene umetnosti, Beograd.

Venecijanski bijenale
Jugoslovenski paviljon
Komesar: Zoran Gavrić, učesnik: Filo Filipović
Aperto 90
Selektor: Renato Barilli
Učesnici iz Jugoslavije: Mrđan Bajić, Vesna Viktorija Bulajić, Milovan De Stil Marković

U Beogradu je 25. maja izašao zajednički broj beogradskog časopisa **"Književna reč"**, zagrebačkog **"Quorum"** i ljubljanskog **"Literatura"**. Posle nekoliko dana časopis izašao i u Zagrebu i Ljubljani.

13. jun
U Beogradu održan prvi miting srpske opozicije, kojem je prisustvovalo oko 50 000 ljudi. Izbili sukobi policije i demonstranata ispred zgrade TV Beograd. Opozicija zahteva raspisivanje višestranačkih izbora.

28. jun
Delegacije Slovenije i Srbije opstruirale usvajanje Zakona o strankama u Skupštini SFRJ i time onemogućile višestranačke izbore za savezni parlament.

Nick Cave and Bad Seeds održali koncert u Beogradu 12. juna.

Partibrejkersi sviraju u Sarajevu 14. juna.

Počelo emitovanje programa **TV Politika**, 28. juna.

Studenti Bogoslovskog Fakulteta prekinuli predstavu "**Sveti Sava**" u Jugoslovenskom dramskom pozorištu. Posle incidenta predstava je skinuta sa repertoara.

Jul

1-2. jul
Održan referendum u Srbiji, na kojem je odlučeno da se prvo donese Ustav, pa da se održe izbori.

2. jul
Albanski delegati Skupštine Kosova doneli Ustavnu deklaraciju i ispred zgrade Skupštine proglasili "Kosovo-republiku". Odmah nakon toga Skupština SR Srbije donela odluku o raspuštanju Skupštine Kosova zbog ilegalnog proglašenja "Kosova Republike". Ova mera izazvala masovni štrajk Albanaca, koji je otpočeo 9. jula. Predsedništvo SFRJ, na sednici od 11. jula, podržalo mere SR Srbije na Kosovu.

16-17. jul
Održan "Kongres ujedinjenja" SK Srbije i Socijalističkog saveza radnog naroda Srbije (SSRNS), koji su se ujedinili u Socijalističku partiju Srbije. Za predsednika izabran Slobodan Milošević.

25. jul
Sabor SR Hrvatske proglasio amandmane na Ustav Republike Hrvatske, kojima su promenjeni državni simboli (uvedena zastava sa šahovnicom, skinuta petokraka). Istoga dana u Srbiji usvojena Deklaracija o suverenosti i autonomiji srpskog naroda i osnovano Srpsko nacionalno vijeće.

Avgust

16. avgust
Srpsko nacionalno vijeće donelo Odluku o raspisivanju referenduma Srba u Hrvatskoj. Jedinice hrvatske specijalne policije napale policijsku stanicu u Benkovcu. Srbi u Kninskoj krajini 17. avgusta postavili barikade na puteve, čime je počela tzv. balvan revolucija.
Savezno izvršno veće (20.04.) zatražilo od vlasti u Hrvatskoj da ne sprečavaju plebiscit Srba, a od odgovornih u Kninu da uklone barikade. Zbog nemira u Kninskoj krajini, 24. avgusta, Sabor Hrvatske usvojio Rezoluciju o zaštiti ustavnog poretka i o nacionalnim pravima u Hrvatskoj. Za člana predsedništva SFRJ iz Hrvatske, umesto Stipe Šuvara, izabran Stjepan Mesić.

Janez Drnovšek podneo krivičnu prijavu protiv Milića od Mačve, Žarka Rajkovića i Mihalja Kertesa.

Izlazi novi album najmlađe folk zvezde **Svetlane Cece Veličković** (17 godina), pesma "To, Miki" postaje njen prvi pravi hit.

Septembar

Mrđan Bajić
Galerie Jacqueline Moussion, Pariz, Francuska, 23. septembar – 17. novembar

7. septembar
U Kačaniku, na tajnom sastanku, delegati raspuštene Skupštine Kosova albanske narodnosti doneli Ustav "Republike Kosovo".

28. septembar
Skupština SR Srbije donela novi Ustav Republike Srbije. Ustav sadržao odredbu po kojoj se Srbija može suprotstaviti aktima organa Federacije ukoliko se tim aktima "ugrožavaju njeni interesi".

Izlazi novi album **Dragane Mirković**, "Pomisli želju".

Umetnost | Politika | Društvo

Oktobar

Mirjana Đorđević, Bez naziva 1
Galerija SKC, Beograd, 25. oktobar

3. oktobar
Predsedništva republika Hrvatske i Slovenije dostavila Predsedništvu SFRJ projekat konfederalnog modela jugoslovenske zajednice.

23. oktobar
Skupština Srbije donela Uredbu o uvođenju poreza i taksi na robu iz Slovenije i Hrvatske.

U Hilandarskoj 14, 3. oktobara održan parti povodom ulaska ovdašnje firme **Studio marketing** (Dragan Sakan) u lanac najveće propagandne firme na svetu, Sachi&Satchi sa sedištem u Londonu.

Grupa **The Mission**, 24. oktobara održala koncert u Hali sportova na Novom Beogradu.

Počeo da izlazi novi nedeljni list "**Vreme**", 29. oktobar.

Novembar

Ivan Ilić, Zlato
Galerija SKC, Beograd, 12. novembar

početak novembara
Stejt Department SAD, nakon sprovedenih izbora u Sloveniji i Hrvatskoj, založio se za održavanje višepartijskih izbora i u ostalim republikama Jugoslavije i time uslovio dalju ekonomsku pomoć.

18. novembar
Održani prvi izbori u BiH. Posle drugog kruga (4. decembra), pobedile "nacionalne" stranke (SDA – 86 mesta, SDS - 72 mesta, HDZ - 44 mesta), koje su stvorile postizbornu koaliciju.

Za oskara kandidovan film "**Vreme čuda**" Gorana Paskaljevića, drugi kandidat je bio "**Gluvi barut**" Bate Čengića.

The Sisters of Mercy, 9. novembra u Hali sportova na Novom Beogradu.

Suzanne Vega je 26. novembara održala koncert u Centru "Sava".

Decembar

Skulptura i crtež
Galerija SKC, Beograd, 18. decembar
Učesnici: Srđan Apostolović, Zdravko Joksimović, Zlatko Kopljar, Dobrivoje Bata Krgović, Dušan Petrović

Odbor Srpske akademije nauka i umetnosti dodelio je nagradu **"Ivan Tabaković"** vajaru Mrđanu Bajiću, dosad najmlađem laureatu

Izvršen "upad" Srbije u monetarni sistem zemlje pred izbore 9. decembra. Srpska vlada emitovala novac bez pokrića u visini polovine primarne emisije.

9. decembar
U Srbiji održan prvi krug prvih višestranačkih parlamentarnih i predsedničkih izbora. Slobodan Milošević, kao predsednički kandidat, osvojio 65,35% glasova i pobedio.

22. decembar
Sabor Hrvatske usvojio Ustav Republike Hrvatske kojim je Hrvatska definisana kao "nacionalna država hrvatskog naroda". U Kninu donet Statut Srpske autonomne oblasti Krajina, obustavljena uplata poreza u republičku blagajnu, a krajinska milicija izdvojena iz republičke.

23. decembar
Održan drugi krug parlamentarnih izbora u Srbiji. Ubedljivu pobedu odnela Socijalistička partija Srbije sa 46% glasova.

23.decembar
Održan referendum u Sloveniji, na kojem se 86% glasača izjasnilo za nezavisnu slovenačku državu. Skupština Slovenije proglasila samostalnost Republike Slovenije.

Konačno premijera filma "**Plastični Isus**" Lazara Stojanovića.

Monserat Kabaje održala koncert u Centru "Sava".

Košarkaška reprezentacija Jugoslavije osvojila prvo mesto na Svetskom prvenstvu u Buenos Airesu, Argentina.

1991

Januar

FIA VIII, Čari automatizma ili osam minuta genijalnosti, Galerija Grafički kolektiv,
Beograd, 21. januar – 3. februar
Grupa FIA: Ljubodrag Antić, Zorica Bajić-Đukanović, Stanislav Šarp, Goranka Matić, Vukan Ćirić, Snežana Ristić, Goran Basarić i Peđa Dojčinović.
Deset dana posle zatvaranja u Beogradu, izložba će biti otvorena u Amsterdamu u Canon image centru.

Ivan Ilić, Novac
Galerija SKC, Beograd, 10. januar

Predrag Nešković, Gobleni
Galerija Sebastian, Beograd, 31. januar – 11. mart

4-5 januar
Izvršno veće Slovenije donelo odluku o usvajanju Ustavnog zakona o preuzimanju suverenih prava Republike Slovenije iz nadležnosti SFRJ. Predsednik Hrvatske Tuđman, doneo odluku o osnivanju Vijeća za narodnu obranu i zaštitu ustavnog poretka Republike Hrvatske. Formiran SUP Krajine, kao jedini nadležni policijski organ u Krajini.

25. januar
Emitovan dokumentarni film o Tajnom ilegalnom uvozu oružja u Hrvatsku, čime je izbila afera nazvana "afera Špegelj", po hrvatskom ministru odbrane umešanom u ilegalnu nabavku oružja.

Početkom 1991. grupa **Disciplina kičme** izdaje ploču "**Nova iznenađenja za nova pokoljenja**". Pesme kao što su "Buka u modi" i "Da li ti znaš za neki drugi ritam" formiraju ovu ploču kao jednu od kultnih. Na demonstracijama u Beogradu 9. marta 1991. okupljeni protestanti skandiraju Kojin stih: "vreme je za pravdu, vreme je za istinu...", dok je na protestima 96/97 pesma "Buka u modi" korišćena kao nezvanična himna.

Najpopularniji folk pevači prethodne godine bili su Dragana Mirković, Džej Ramadanovski i Vesna Zmijanac.

Februar

22. februar
Evropski parlament objavio rezoluciju kojom je zahtevao od srpske vlade da obustavi represiju na Kosovu.

23. februar
Osnovana Srpska radikalna stranka, za predsednika izabran Vojislav Šešelj.

26. februar
Osnovana SAO Slavonija, Baranja i zapadni Srijem. Dva dana kasnije SAO Krajina donela rezoluciju o razdruživanju sa Hrvatskom i ostanku u Jugoslaviji.

Igi Pop je 5. februara održao koncert u hali Beogradskog Sajma.

Vesna Zmijanac izdala novu ploču "Svatovi".

Mitinzi u organizaciji **Pokreta žena za očuvanje Jugoslavije**, održani u nekoliko gradova u Srbiji. Tražena ostavka Ante Markovića. Događaju je dat veliki publicitet.

Mart

Otkazana izložba Endi Vorhola koja je trebalo da se održi u Muzeju savremene umetnosti u Beogradu. Britansko osiguravajuće društvo "Lojd" odbilo je da plati osiguranje za Vorholovu izložbu u Beogradu, zbog nestabilne političke situacije.

Era Milivojević,
Knjiga crnih i belih reljefa
Galerija Doma omladine, Beograd, 5-24. mart
Tekst u katalogu: Žarko Radaković

Jasmina Kalić
Galerija Grafički kolektiv, Beograd, 11-23. mart
Tekst u katalogu: Nikola Šuica

Marija Dragojlović
Mala galerija, Ljubljana, 21. mart – 14. april
Tekst u katalogu: Jure Mikuž, Ješa Denegri

9. mart
Održan veliki miting opozicije u Beogradu protiv informativnog monopola režima. U obračunu milicije i demonstranata korišćeni vodeni topovi i suzavac. Poginuli jedan demonstrant i jedan milicioner. Uhapšen Vuk Drašković. U večernjim satima pojavili se tenkovi na ulicama Beograda. O demonstracijama direktno izveštavale televizija Studio B i Radio B92. U oba medija se u toku dana pojavila policija i zabranila dalje emitovanje programa.

10-13. mart
Održane demonstracije studenata u Beogradu, kod terazijske česme. Vlast ispunila studentske zahteve: oslobađanje Vuka Draškovića, ostavka ministra unutrašnjih poslova (Radmilo Bogdanović) i vodećih ljudi RTB-a (Dušan Mitević, Slavka Budihna, Ivan Krivec, Sergej Šestakov i Predrag Vitas), kao i nesmetani rad Studija Beograd i Radija B92. U isto vreme (11. marta) na Ušću održan miting simpatizera Socijalističke partije Srbije.

16. mart
Slobodan Milošević se obratio javnosti posredstvom TV Beograd i izjavio da je "Jugoslavija ušla u poslednju fazu svoje agonije", da "Predsedništvo SFRJ odavno ne funkcioniše" i da u radu "takvog Predsedništva koje se odlučilo za dezintegraciju Jugoslavije, lično neću prihvatiti nikakvo učešće". Naredio mobilizaciju rezervnog sastava MUP-a i hitno formiranje novih snaga milicije.

21. mart
Predsedništvo SFRJ na proširenoj sednici postiglo dogovor da predstavnici republika započnu razgovore o budućnosti Jugoslavije. Počev od 28. marta održano šest susreta.

25. mart
U Karađorđevu se tajno sastali Slobodan Milošević i Franjo Tuđman.

29-31. mart
Sukobi policijskih snaga MUP-a Hrvatske i SAO Krajine na Plitvicama. Poginuo jedan hrvatski policajac. Nakon toga, po naređenju Predsedništva SFRJ, područje Plitvica zaposele jedinice JNA.

April

"Osam puta dva iz sedam", izložba osam umetnika po dva rada iz sedam zemalja. Jedan od organizatora je Muzej savremene umetnosti, odnosno Zoran Gavrić u saradnji sa kolegama iz Austrije, Švajcarske, Italije, Čehoslovačke, i obe Nemačke. Predstavnici iz Jugoslavije su Mrđan Bajić i Mileta Prodanović. Planirano je da izložba obiđe sve gradove zemalja učesnica ali u Beograd nikad nije došla.

4. april
Evropska ministarska trojka (Đani de Mikelis, Žak Pos, Hans van den Bruk) podržala opstanak Jugoslavije i rešavanje krize mirnim putem.

5. april
Grupacija 11 nacionalnih stranaka i vanparlamentarne opozicije (tzv. Srpski nacionalni front) donela odluku o formiranju Srpske nacionalne garde, sa za-

Prvi hit **Mire Škorić** "Zašto nosiš prsten moj".

"A ako treba da se tučemo, bogami ćemo da se tučemo. A nadam se da neće biti toliko ludi da se sa nama tuku. Jer ako ne umemo da radimo i privređujemo, bar ćemo znati dobro da se tučemo." (Aplauz) **Slobodan Milošević**, predsednicima srpskih opština, *NIN*, 12. april 1991.

Umetnost | Politika | Društvo

Prvih dvadeset godina SKC-a
Galerija SKC, Beograd, april
Autor koncepcije: Biljana Tomić
Prvih šest, izložba novih radova prve generacije umetnika SKC-a.
Učesnici: Marina Abramović, Gera Urkom, Neša Paripović, Era Milivojević, Raša Todosijević, Zoran Popović
Likovna radionica, izložba radova najnovije generacije umetnika, saradnika SKC-a.
Učesnici: Dušan Petrović, Srđan Apostolović, Zdravko Joksimović, Dobrivoje Bata Krgović, Feđa Klikovac, Zlatko Kopljar, Mirjana Đorćević, Ivan Ilić

datkom odbrane novouspostavljene "zapadne granice Srbije".

17. april
Slobodan Milošević posetio manastir Hilandar i obećao pomoć Srbije u restauraciji manastira. Prima ga iguman Pajsije s još četiri monaha, dok se ostali monasi povlače u kelije u znak protesta.

23. april
Doneta odluka o zamrzavanju stare devizne štednje.

april
Srpski nacionalni savet donosi nacrt deklaracije o srpskom nacionalnom jedinstvu, Memorandum SANU o Srbima u Hrvatskoj.

"Inače, kad već pominjete toleranciju, ona je po mom mišljenju dosta monotono stanje duha."
Mirjana Marković, *Intervju*, 26. april 1991.

Maj

"Muk" **Marko Stepanov** umetnik iz Novog Sada hoda po Londonu, ćuti i štrajkuje glađu. Nosi natpis: "Za Jugoslaviju – protiv kreatora straha, mržnje i smrti, 8. maj – 5. jun '91". Hoda od Brikstona do ambasade SFRJ.

Šesta pančevačka izložba jugoslovenske skulpture
Savremena galerija Centra za kulturu "Olga Petrov", Pančevo, 17. maj – 1. jul
Autori izložbe: Sava Stepanov, Svetlana Mladenov; učesnici: Ademir Arapović, Srđan Apostolović, Dobrivoje Bata Krgović, Dragoslav Krnajski, Zdravko Joksimović, Feđa Klikovac, Dušan Petrović i dr.

Dragoljub Raša Todosijević, Gott Liebt die Serben; izložba akvarela
Galerija SKC, Beograd, 14. maj

2. maj
Oružani sukob stanovnika Borovog Sela i jedinica MUP-a Hrvatske, u kojem je poginulo dvanaest hrvatskih policajaca. Izvršen napad (6. maj) na vojnu komandu u Splitu, povodom događanja u Kijevu i Borovom Selu. Poginuo jedan vojnik, a više ranjeno.

8-9. maj
Narodna Skupština Srbije podržala JNA u sprečavanju međunacionalnih sukoba. Predsedništvo SFRJ usvojilo program mera i aktivnosti u 6 tačaka, za trajno rešavanje međunacionalnih i međurepubličkih sporova, kojim je predviđeno da JNA i savezna policija sprečavaju sukobe srpskog stanovništva i hrvatskih jednica.

12. maj
Održan referendum u SAO Krajini o priključenju SAO Krajine Srbiji i ostalima koji žele da ostanu u Jugoslaviji (99% glasalo "za"). Sutradan počelo otpuštanje radnika srpske nacionalnosti, koji do 3. maja nisu potpisali izjavu o lojalnosti Hrvatskoj. Skupština SAO Krajine 16. maja proglasila prisajedinjenje Republici Srbiji.

13. maja
Ministri inostranih poslova zemalja Evropske zajednice, usvojili Deklaraciju o Jugoslaviji. Oto fon Habzburg u ime "panevropske unije" predložio EZ priznavanje Slovenije i Hrvatske.

15. maj
Na sednici Predsedništva SFRJ, nije izabran novi predsednik. Protiv Stjepana Mesića glasali predstavnici Srbije, Vojvodine, Kosova i Crne Gore. U prisustvu delegacije EZ, Stjepan Mesić izabran za predsednika Predsedništva SFRJ tek 1. jula.

19. maj
U Hrvatskoj održan referendum o otcepljenju od Jugoslavije. Glasalo 83,56% ukupnog biračkog tela, od kojih 93,24% glasalo za otcepljenje.

20. maj
Na snagu stupio tzv. "Niklsov amandman", kojim je Kongres SAD ukinuo ekonomsku pomoć Jugoslaviji, sa obrazloženjem da Srbija primenjuje represivne mere na Kosovu i Metohiji.

Koncert narodne muzike "**Televizija Priština – televiziji Knin**" i "**Kninu s ljubavlju**" održan je u prištinskom domu "Boro i Ramiz". Prihod sa koncerta namenjen je Televiziji Knin.

Prvi nastup grupe **Darkwood Dub** u SKC-u. Plakat za koncert radili umetnici Mirjana Đorđević i Ivan Ilić.

Vraćene mošti vladike **Nikolaja Velimirovića** iz manastira Sv. Save kraj Libertvila (SAD) u rodni Lelić (12. maj). Događaju prisustvovala zvanična srpska vlast i lideri nekih opozicionih stranaka.

"Srba ni u Srbiji ni van Srbije – nema. Jedini pravi Srbin je Vuk Drašković." **Danica Drašković** (pre replike flašom, u glavu) na svetkovini u Leliću, 12. maj 1991. *Vreme*, 20. maj 1991

Jun

Upornošću princa Nikole Petrovića Njegoša 8. juna je otvoreno prvo **Cetinjsko bijenale**. Komesar bijenala Pontus Hulten. Od planiranih 43 strana umetnika i 26 iz Jugoslavije, posle serije otkaza iz inostranstva stiglo 5 umetnika a iz Jugoslavije 16. Domaći učesnici: Marina Abramović, Igor Antić, Anka Burić, Braco Dimitrijević, Marija Dragojlović, Dado

12. jun
Održan susret Tuđmana, Miloševića i Izetbegovića u Splitu. Izetbegović odbio razgovor o kantonizaciji Bosne i Hercegovine. Sastanak ponovo održan u Beogradu 19. Juna.

Pank grupa **Direktori** snima pesme "Bando crvena" (koju su napisali 9. marta 1991.) i "Ide voz", pesme postaju jako popularne tokom studenskih protesta naredne godine.

Đurić, Filo Filipović, Bojan Gorenec, Jusuf Hadžifejzović, Željko Kipke, Julije Knifer, Ivan Kožarić, Edin Numankadić, Dušan Otašević, Milija Pavićević, Goran Petercol, Lujo Vodopivec, Raša Todosijević, Ilija Šoškić i Gligor Stefanović; strani učesnici: Sarkis, Aki Kuroki, Šamai Aber (Francuska), Marina Utinen (Finska) i Sergej Berekov (SSSR); počasni gosti i članovi Bijenala: Miloš Forman, Nikolas Romanov, Simon d Bulgar, Ivan Klima, Rence Piano, Klod Pompidu, Piere Bulez, Marina Maler, Žak Lang i dr.

Poslednji **16. Jugoslovenski bijenale mladih**
Rijeka, 27. jun – 30. septembar
Nagrade: Mirjana Đorđević za rad "Mesec"
Moderna galerija zajedno sa učesnicima Bijenala organizuje od 19. do 26. avgusta simbolični čin otpora ratnom rešavanju političkih pitanja. U vreme protesta, galerija će i dalje primati posetioce, ali će sve slike biti okrenute prema zidu, sve skulpture prekrivene platnom, a ekrani ostati isključeni.

21. jun
Državni sekretar SAD, Džejms Bejker, podržao demokratsku celovitu Jugoslaviju i izjavio da SAD neće podržati jednostrane akte otcepljenja.
25.-29. jun
Skupština Slovenije usvojila akte o izdvajanju iz SFRJ i proglašenju samostalnosti.
Hrvatski Sabor usvojio Deklaraciju o proglašenju samostalne i suverene Republike Hrvatske i pokrenuo postupak "razdruženja od Jugoslavije".
SIV proglasio ništavnim odluke Skupštine Slovenije i Sabora Hrvatske o izdvajanju iz SFRJ i doneo odluku o preuzimanju kontrole nad graničnim prelazima. Sutradan počeli oružani sukobi JNA i Teritorijalne odbrane Slovenije. Predstavnici SIV-a i predsednik Predsedništva Slovenije, 29. juna postigli dogovor o prekidu ratnih operacija, primanju ranjenika JNA u bolnice i povlačenju vojske u kasarne. U sukobima poginulo 49 i zarobljeno 2 333 pripadnika JNA.
U Bosanskom Grahovu, 26. juna proglašeno ujedinjenje Bosanske Krajine i SAO Krajine. EZ 28. juna zamrzla svaku ekonomsku pomoć Jugoslaviji.

Jul

7. jul
Doneta Brionska deklaracija ministarske trojke EZ i predstavnika republika, uveden tromesečni moratorijum na odluke o proglašenju samostalnosti Slovenije i Hrvatske. Utvrđeno delovanje posmatračke misije predstavnika EZ u Sloveniji i Hrvatskoj (prvi posmatrači stigli 9. jula). Trebalo je uspostaviti stanje od pre 25. juna, deblokirati kasarne i demobilisati sve oružane sastave osim JNA. SFRJ 12. jula prihvatila Brionsku deklaraciju.

18. jul
Na sednici Predsedništva SFRJ, doneta odluka o povlačenju JNA iz Slovenije. Jedinice JNA počele da napuštaju Sloveniju 29. jula.

Jul-avgust
Sukobi jedinica MUP-a Hrvatske i Zbora narodne garde (ZNG), sa jedne i JNA i lokalnih srpskih snaga, sa druge strane, u Tenji, Mirkovcima, oko Knina, na Kordunu i zapadnoj Slavoniji. Na zasedanju Sabora Hrvatske (1. avgust) Franjo Tuđman istakao da treba nastaviti pripreme za "opći rat".

Osnovan **Centar za antiratne akcije**. Prvi direktor, Stojan Cerović, pokrenuo niz mirovnih akcija u Beogradu. Od oktobra 1991. do januara 1992. godine svake sedmice su održavani antiratni skupovi pod nazivom "Beogradski antiratni maraton".

Od 25. jula održan **niz antiratnih akcija** širom Jugoslavije. Antiratne demonstracije "Hod mira oko Skupštine SFRJ" u Beogradu (Centar za antiratnu akciju), pozivi na mir iz Ljubljane, antiratne akcije Centra za mir iz Zagreba. U Crnoj Gori održan antiratni miting pokreta "Majke za mir", "Danas je junaštvo ne ići u rat". Najmasovnije antiratno okupljanje održano je u Sarajevu, na koncertu za mir, u organizaciji JUTEL-a, prisustvovalo više od 50 000 ljudi iz cele zemlje.

Avgust

21. avgust
Hrvatska vlast obavestila javnost da će JNA uskratiti snabdevanje strujom, vodom i hranom. Otpočela blokada kasarni na celom prostoru Hrvatske. Eskalacija sukoba u Vukovaru počela 24. avgusta. Granatiranjem pretežno hrvatskih sela Kijeva i Vrlika počele borbe u Dalmaciji.

Poslednje koncerte beogradsko-zagrebačka postava grupe **Disciplina kičme** održala je avgusta 1991. godine u Kopru i Puli. Nakon toga Koja odlazi u London, a Zerkman u Holandiju.

U Beogradu, 4. avgusta ispred svoje kuće, ubijen **Branislav Matić Beli**, član Centralne uprave SPO i Štaba Srpske garde u osnivanju.

Počela mobilizacija dela obveznika JNA na teritoriji Srbije. U Srbiji je bilo 828 000 obveznika JNA i 270 000 za TO, odazvalo se samo 25% obveznika. Širom Srbije počela akcija izbegavanja mobilizacije.

Septembar

3. septembar
U Hagu usvojena Deklaracija Evropske zajednice, u kojoj su definisani mehanizmi za rešavanje krize u SFRJ. U Deklaraciji istaknuti principi o nedopustivosti nasilne promene granica i zaštite prava svih naroda. Za predsednika Mirovne konferencije o Jugoslaviji izabran lord Piter Karington. Sedmog septembra započela Mirovna konferencija o Jugoslaviji.

Jedan **rezervista**, pripadnik jedinice Teritorijalne odbrane ispalio sebi metak u glavu rastrzan između sopstvenog zdravog razuma i drugarstva i oficirskih govora o "patriotizmu", "srpstvu" i "izdaji".

Umetnost | Politika | Društvo

13. septembar
Na Koranskom mostu, u predgrađu Karlovca, pripadnici hrvatske vojske ubili 13 Srba koji su se predali. Do kraja godine izvršeni zločini nad Srbima iz Gospića i Siska (deo žrtava zakopan u masovnoj grobnici u Pakračkoj poljani).

25. septembar
Savet bezbednosti UN prihvatio prvu Rezoluciju (br. 713) o situaciji na području SFRJ. Rezolucijom uveden opšti embargo na izvoz oružja i vojne opreme u Jugoslaviju.

Oktobar

Aleksandar Dimitrijević i Nikola Pilipović, Slike i crteži
Galerija SKC, Beograd, oktobar

32. Oktobarski salon
Umetnički paviljon "Cvjeta Zuzorić", Beograd, 19. oktobar – 20. novembar
Selektori: Sreto Bošnjak (slikarstvo), Dragana Vranić (skulptura), Dejan Đorić (prošireni mediji), Dušan Milovanović (primenjena umetnost), Ljubica Miljković (grafika i crtež), Miloš Bobić (grafički i industrijski dizajn).
Učesnici glavne izložbe: Milutin Kopanja, Dragana Jovčić, Dragomir Ugren, Daniel Glid, Uroš Đurić, Jasmina Kalić i dr.
Prateće izložbe
Od mašine ka (kreativnost i princip mišljenja), Likovna galerija Kulturnog centra (KCB), Beograd, 28. oktobar – 10. novembar
Autor izložbe i teksta u katalogu: Dragana Popović; učesnici: Milan Atanasković, Igor Antić, Srđan Apostolović, Talent, Tahir Lušić
Nada Alavanja, Goranka Matić, Smilja Kudić
Galerija Atrijum, 23. oktobar – 3. novembra
Autor izložbe: Jasna Tijardović

1. oktobar
Počeo napad JNA na Dubrovnik i okolinu.
Objavljeno otvoreno pismo beogradskih istoričara (Andrej Mitrović, Sima Ćirković, Ivan Đurić, i dr.) snagama JNA i oružanim formacijama Hrvatske s apelom da se ne dozvoli rušenje bilo kog dela Dubrovnika koji ima značajno mesto u istoriji i srpskog i hrvatskog naroda.

3. oktobar
Stjepan Mesić napustio Beograd. Od tog dana u radu Predsedništva SFRJ učestvuju samo četiri člana Predsedništva - iz Srbije, Crne Gore, Vojvodine i Kosova ("krnje Predsedništvo").

8. oktobar
Sabor Hrvatske, posle isteka tromesečnog moratorijuma, proglasio samostalnost Hrvatske.

15. oktobar
Poslanici SDA i HDZ u Skupštini BiH usvojili Memorandum o suverenoj Bosni i Hercegovini. Poslanici SDS napustili skupštinska zasedanja. Deset dana kasnije (25. oktobar) konstituisana Skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini.

16. oktobar
JNA prestala da koristi petokraku kao svoj simbol.

18. oktobar
Na drugom plenarnom zasedanju, Mirovna konferencija u Hagu predložila aranžman za rešavanje krize, koji se zasniva na suverenosti i nezavisnosti republika, njihovom međunarodnom priznanju, zaštiti manjina i mogućnosti asocijacija. Predviđen specijalni status za oblasti u kojima pripadnici neke etničke grupe čine većinu.
Lord Karington ponudio 23. oktobra predlog EZ, sličan onome od 18. oktobra, sa tom razlikom da se ne pominje poseban status za Srbe u Hrvatskoj, da se traži vraćanje statusa koji su pokrajine imale pre 1990. godine i da se precizira međunarodna kontrola u oblastima naseljenim manjinama.

Drugog oktobra u 2:15 noću, u bifeu-prodavnici sendviča "Teatar" na Trgu Republike, **dogodila se eksplozija** u kojoj su tri lica poginula i tri ranjena. Eksplozija se dogodila kada je jedan mladić pokazivao prisutnima ručnu bombu tipa M-75, u pokušaju da je proda za hiljadu dinara. Ovo je u poslednjih godinu dana već treći slučaj nesreće sa istim tipom ručne bombe.

Antiratna akcija solidarnosti građana Beograda sa građanima Dubrovnika, "Prekinimo mržnju da prestane rat", u organizaciji Centra za antiratnu akciju održana 5. oktobara.

Antiratna akcija paljenja sveća ispred zgrade Predsedništva Srbije počela 8. oktobara. Na velikim transparentima pisalo: "Za sve poginule u ratu" i "Solidarnost sa pobunjenicima protiv rata". Akcija se odvijala svakodnevno i trajala je dva meseca.

Nevladina organizacija **Žene u crnom** osnovana 9. oktobra, ima za cilj da javno protestvuje protiv rata i svih oblika nasilja i diskriminacije. Protest u vidu stajanja odvija se u tišini i crnini, svake srede, do Dejtonskog sporazuma 1995.

Osnovana "**Dafiment banka DD**", najveća u nizu piramidalnih banaka u Srbiji (pre nje, početkom godine, osnovan "Jugoskandik").

Novembar

Zbog otkazivanja niza izložbi iz inostranstva i zbog nepristajanja na postojeću situaciju u kulturi direktor **Muzeja savremene umetnosti**, **Zoran Gavrić**, obustavio je dalji rad muzeja.

Nenad Racković, Techno Metallica Tatoo; xerox, ambalaža, techno groove
Galerija SKC, Beograd, 26. novembar

3. novembar
Hrvatske oružane formacije proterale stanovništvo i razorile 18 srpskih sela u Zapadnoj Slavoniji.

4. novembar
Na Konferenciji u Hagu razmatrana četvrta verzija tzv. Konvencije, predloga EZ o rešenju krize u SFRJ. Republičke granice priznate kao granice novih država, uz poštovanje prava manjina. Srbija, a kasnije i Crna Gora, odbacile predlog.
Patrijarh SPC Pavle uputio pismo učesnicima mirovne konferencije u Hagu, u kojem kaže da Srbi, zbog izvršenog genocida nad njima u prošlosti, ne mogu ostati u sastavu Hrvatske već da moraju ući "pod zajednički krov sa Srbijom".

Roditelji zarobljenih vojnika iz Srbije, Crne Gore, BiH i Makedonije su 1. novembra otputovali u Zagreb u posetu sinovima (organizacija Crvenog krsta i Pokreta žena za Jugoslaviju). Po povratku u Beograd roditeljima vojnika se niko od predstavnika vlasti i novinara nije obratio.

Najveća folk zvezda u bivšoj Jugoslaviji **Lepa Brena**, 23. novembra se udala za Slobodana Bobu Živoinovića, profesionalnog tenisera. To je bila prva velika folk svadba.

"Uskoro će Srbi biti gospodari sveta. Oni već sada raspolažu tajnim oružjem iz takozvanog Teslinog paketa. Ako samo jedna bomba padne na Beograd – Vatikan, Beč, Bon i Zagreb biće sravnjeni sa zemljom..."

8. novembar
Ministri "evropske dvanaestorice" doneli odluku o sankcijama prema Jugoslaviji. Nekoliko dana kasnije odlučeno da se brodovi Francuske, Velike Britanije i Italije upute u Jadran radi sprovođenja blokade.

9-10. novembra
Na referendumu Srpskog naroda u BiH izglasan ostanak u zajedničkoj državi sa Srbijom, Crnom Gorom, SAO Krajinom, Slavonijom, Baranjom i zapadnim Sremom i sa drugima koji se za taj ostanak izjasne.

18. novembar
Jedinice JNA i TO SAO Krajine, posle višenedeljnih borbi, ušle u Vukovar.

23. novembar
U Ženevi Slobodan Milošević, Franjo Tuđman i general Veljko Kadijević, sa lordom Karingtonom i Sajrusom Vensom, potpisali 14. sporazum o prekidanju vatre, deblokadi kasarni i povlačenju JNA iz Hrvatske. Dan kasnije Vens i Karington potpisali "mini plan" o rešenju jugoslovenske krize.

27. novembar
UN usvojile Rezoluciju Saveta bezbednosti broj 721 o potrebi slanja mirovnih snaga u Jugoslaviju.

Milić od Mačve, *Duga*, 23. novembar – 7. decembar 1991.

Decembar

Milić od Mačve, retrospektivna izložba
Narodni Muzej, Beograd, decembar
Ovom prilikom štampana monografija umetnika: **"Moja retrospektiva u Narodnom muzeju u Beogradu 1991 : ilustrovana umetnička i istorijska monografija".**

Beogradski pogled na svet
Galerija ULUS, Beograd, decembar
Autor izložbe: Dragoš Kalajić; učesnici: Milena Pavlović-Barili, Milan Popović, Milovan Vidak, Milinko Miković, Svetozar Samurović, Olja Ivanjicki, Leonid Šejka, Siniša Vuković, Miro Glavurtić, Miodrag-Dado Đurić, Ljuba Popović, Milić Stanković, Vladimir Veličković, Dragoš Kalajić i dr.; tekstovi u katalogu: Dragoš Kalajić, Branko Kukić, Dejan Đorić, Dragan Jovanović Danilov

Zdravko Joksimović
Skulpture, Galerija SKC, Beograd, decembar

Milan Aleksić
Muzej primenjene umetnosti, Beograd,
u toku godine

Živko Grozdanić, Kiefer-Knifer
Narodni muzej, Vršac, u toku godine

Daniel Glid, Izložba slika
Galerija Paleta, KCB, Beograd, u toku godine

2. decembar
Savet ministara EZ odlučio da primeni ekonomske sankcije samo protiv Srbije i Crne Gore. Nemačka vlada prekinula sve saobraćajne veze sa Srbijom i Crnom Gorom. Vlada SAD uvela ekonomske sankcije protiv svih jugoslovenskih republika (6. decembar).

17. decembar
Savet ministara Evropske zajednice odlučio da prizna nezavisnost svim jugoslovenskim republikama koje prihvataju Deklaraciju o kriterijumima za priznavanje novih država u istočnoj Evropi i SSSR-u i koje do 23. decembra izraze svoju želju za nezavisnošću.

19. decembar
Proglašeno definitivno ujedinjenje Srpske Autonomne Oblasti Krajina i Srpske Oblasti Slavonija, Baranja i Zapadni Srem u Republiku Srpsku Krajinu. Zatraženo priznanje od Srbije i OUN.

20. decembar
Ante Marković podneo ostavku na mesto predsednika SIV-a.

23. decembar
Nemačka zvanično priznala nezavisnost Hrvatske i Slovenije.

Maharaši Maheš Jogi, preko svog jugoslovenskog saveza za transcedentalnu medicinu i programa za stvaranje svetskog mira, poslao je poziv za učešće u projektu "1000 letača za mir". Primenjujući tehnologiju za stvaranje koherencije u kolektivnoj svesti, pružio je osnovu za mirno rešenje jugoslovenske krize, koja zadovoljava sve sukobljene strane.

Osnovane grupe "**Jarboli**" i "**Kanda, Kodža i Nebojša**".

Prema vojnim izvorima, oko **20 000 vojnih obveznika** samo iz Srbije, nije htelo da se odazove vojnom pozivu ili je napustilo jedinicu. Posebno su zapamćeni 600 valjevskih dezertera, begunaca iz Hercegovine "kojima su opštinske vlasti organizovale povratak".

"Vukovar je danas razrušen, ali oslobođen grad." **Miodrag Popov**, voditelj Dnevnikovog dodatka, *TV Beograd*, 13. decembar 1991.

1992

Januar

Talent, 1967. – prototip urbane pećine,
Galerija Podrum, Obilićev venac, Beograd, 9. januar

3. januar
Objavljen Sporazum o planu mirovnih operacija u Jugoslaviji, poznat kao "Vensov plan", kojim se predviđa demilitarizacija ratom zahvaćenih zona u Hrvatskoj i njihovo stavljanje pod zaštitu UN (UNPA zone).

9. januar
Skupština srpskog naroda u Sarajevu proglasila Republiku srpskog naroda u BiH za federalnu jedinicu Jugoslavije.

Dragana Mirković objavila novi album "Dobra devojka".

Formirana **Radio-televizija Srbije** od televizijskih centara u Beogradu, Novom Sadu i Prištini (1. januar).

Osnovan **Beogradski krug**, udruženje nezavisnih intelektualaca. Prvi ko-predsednici Rade Konstantinović, Filip David, Miladin Životić i Ivan Čolović.

Umetnost | Politika | Društvo

15. januara
Austrija, Belgija i Velika Britanija priznale Sloveniju i Hrvatsku (narednih dana priznalo ih još 50 zemalja).

25. januar
Skupština Bosne i Hercegovine donela odluku o raspisivanju referenduma bez prisustva srpskih poslanika.

Februar

Privatno – Javno, promocija predloga za osnivanje Muzeja međunarodne umetnosti
Kuća porodice Todorović, Podgorica; kuća porodice Tomić, Beograd; Srećna galerija, SKC, Beograd; Galerija VLV, Novi Sad, februar 1992 – sredina 1993.
Autor projekta: Raša Todosijević; učesnici: Srđan Apostolović, Jozef Beuys, Boltanski, Saša Marković, Peđa Nešković, Oppenheim, Dragan Papić, Mileta Prodanović, Nenad Racković, Gabrijel Savić, Talent, Raša Todosijević, Milica Tomić i dr.; tekst u katalogu: Slavko Timotijević

24. februar
Savet Bezbednosti OUN izglasao Rezoluciju 743 koja je predviđala razmeštaj 14 000 "plavih šlemova" na prostoru Jugoslavije.

29. februar
Održan referendum o nezavisnosti i suverenosti u BiH, na kojem se 62,68% birača izjasnilo za nezavisnost. Istog dana u Sarajevu ubijen svat na srpskoj svadbi; postavljene prve barikade i pojavili se naoružani civili.

29. februar
Održan referendum u Crnoj Gori o ostanku u zajedničkoj državi - Jugoslaviji. Na referendum je izašlo 66,04% birača, a "za" je glasalo 95,94% izašlih birača.

Za pevače godine proglašeni **Dragana Mirković, Džej Ramadanovski i Dragan Kojić Keba**.

Na koncertu **Partibrejkersa u SKC-u** učešće uzimaju Emir Kusturica (ex Zabranjeno pušenje), Džoni Dep (ex Rock City Angels, The Kids) i Džim Džarmuš (ex Del Byzantinees).

U Beogradu se nastavljaju **antiratne akcije**. Radio B92 u centru Beograda organizuje akciju postavljanja barikada i zatvaranja ulica u nameri da dočara surovu stvarnost razdvajanja.

Mart

Jelica Radovanović, Instalacije
Galerija Doma omladine, Beograd,
17. mart – 15. april

24. mart
Skupština srpskog naroda BiH donela odluku o formiranju Vlade Srpske Republike BiH. Nekoliko dana kasnije (27. marta) svečano proglašen Ustav Srpske Republike Bosne i Hercegovine.

26. marta
JNA napustila teritoriju Makedonije.

28-29. mart
U Sarajevu održan Kongres srpskih intelektualaca. Usvojena Deklaracija čiji je zaključak bio da je jedino rešenje za BiH "trodelna zajednica u kojoj će Srbi suvereno stati na svoje međe". Nekoliko dana ranije (27. mart) više stotina muslimanskih intelektualaca potpisalo Deklaraciju o budućnosti BiH, u kojoj se insistiralo na teritorijalnom integritetu Bosne i Hercegovine.

EKV, **Partibrejkersi i Električni orgazam** formiraju ad hoc **bend Rimtutituki** (kao antiratni, protiv nasilne mobilizacije) i snimaju ciničnu antiratnu pesmu "Slušaj 'vamo". Promovišu je 8. marta svirkom na kamionu koji kruži beogradskim ulicama. Juna 1992. Rimtutituki sviraju u Beču u okviru antiratnog i antirasističkog festivala.

"Čini mi se da je u ovom trenutku Beograd, na žalost, pravi petokolonaški grad, pun smutljivaca, kukavica, lažnih pacifista, navijača za suprotni tabor, ali to nije čitava ova zemlja Srbija, koja može sebi i u ovakvom trenutku da dozvoli taj luksuz i trpi tu menažeriju na svojoj grbači sa koje može da je strese kao onaj vepar sa Karađorđeve zastave koji stresa dosadne buve."
Momo Kapor, *Borba*, 7-8. mart 1992

Premijera filma "**Tito i ja**", reditelja Gorana Markovića. Uloge: Dimitrije Vojnov, Predrag Manojlović, Anica Dobra, Bogdan Diklić, Lazar Ristovski i dr.

April

Saša Marković Mikrob, Radovi iz foto-automata; izložba fotografija, kolaža, maski, zapisa Galerija SKC, Beograd, 3. april

Mirjana Đorđević, Horizontala – vertikala
Galerija SKC, Beograd, 4. april

Dragan Jelenković, Zoran Pantelić i Rastislav Škulec
Galerija SKC, Beograd, 7. april
Autor izložbe: Svetlana Mladenov

Slike, "Piet Mondrian (1872-1992)"
Savremena galerija Centra za kulturu, Pančevo, 24. april – 15. maj; Galerija SKC, Beograd, novembar-decembar
Autori izložbe i izlagači: Zoran Naskovski, Nikola Pilipović, Aleksandar Dimitrijević; tekstovi u katalogu: Ješa Denegri, H.L.C.Jaffé i tekstovi umetnika

Izložba sekcije proširenih medija
Galerija ULUS, Beograd, 8-21. april

2. april
Krvavi obračuni u Bijeljini, u kojima su učestvovali i pripadnici Srpske dobrovoljačke garde Željka Ražnatovića Arkana.

3. april
Hrvatska artiljerija bombardovala Šid. Poginulo jedno lice.

5-7. april
Održani mirovni protesti građana Sarajeva protiv rata, na koje je pucano sa obližnjih solitera (poginulo 8 lica).
Savet ministara EZ usvojio Deklaraciju o Jugoslaviji kojom je preporučeno da od 7. aprila bude priznata nezavisnost BiH. SAD priznale Hrvatsku, Sloveniju i BiH.
Skupština srpskog naroda u BiH u Banjaluci proglasila nezavisnost Srpske Republike Bosne i Hercegovine.

Rambo Amadeus održao dva koncerta (diskoteka "Palma" i klub "K4") u Ljubljani.

Veliki hit **Džeja Ramadanovskog** "Ko se s nama druži": "Ko se s nama druži; život mu je duži; ko sa nama pije; dosadno mu nije"

KK "**Partizan**" osvojio titulu prvaka Evrope na Final Four-u u Istanbulu.

Demonstracije u Beogradu protiv rata u Bosni, akcija **"Mir u Bosni**".

Na Trgu Republike u Beogradu 22. aprila, pred oko 50 000 slušalaca, održan koncert za mir pod parolom "**Ne računajte na nas**".

Izlazi prvi album novosadskog benda Eva Braun **"Prisluškivanje"**.

Učesnici: Jovan Čekić, Era Milivojević, Neša Paripović, Zoran Popović, Vladan Radovanović, Miško Šuvaković, Raša Todosijević

14.-20. april
Vlada SAD po treći put izrekla oštro upozorenje Srbiji i pretnju ekonomskom i političkom izolacijom zbog vojnog mešanja JNA u unutrašnje sukobe u Bosni i Hercegovini. SAD preuzele od Evropske zajednice inicijativu u rešavanju krize u Jugoslaviji.
Konferencija o evropskoj bezbednosti i saradnji osudila Srbiju i JNA kao krivce za rat u Bosni. Srbiji dostavljen ultimatum da do 29. aprila povuče svoje snage iz BiH. Jugoslaviji zaprećeno isključenjem iz KEBS-a.

24. april
Peticiju Demokratske stranke, u kojoj se traži ostavka Slobodana Miloševića, potpisalo 823 648 građana Srbije.

27. april
Savezno veće Skupštine SFRJ usvojilo Ustav Savezne Republike Jugoslavije, koja je sastavljena od dve federalne jedinice: Srbije i Crne Gore.

Maj

Nina Kocić, Skulpture, crteži
Galerija Doma omladine, Beograd, 5-17. maj

Mileta Prodanović, Logos
Galerija SKC, Beograd, maj

Prva kućna izložba
Stan reditelja Milana Pece Nikolića, Beograd, 19. maj
Prva kućna izložba deo je kolekcije istoričara umetnosti Dunje Blažević. Učesnici: Radomir Damjanović Damjan, Braco Dimitrijević, Gera Urkom, Dušan Otašević, Matjaž Vipotnik i dr.

Mirjana Đorđević dobila Zlatnu medalju (Ataturk Art) na četvrom Međunarodnom bijenalu evroazijske umetnosti

Predsednik srpske vlade **Radoman Božović**, tražio je od parlamenta da na prvoj narednoj sednici razreši ministra kulture, a u obrazloženju ovog zahteva se kaže da Đukićevo ministarstvo nije uspelo da obezbedi sprovođenje politike vlade u ustanovama kulture.

2-3 maj
Po povratku u Sarajevo, posle prekida konferencije o Bosni i Hercegovini u Lisabonu, Alija Izetbegović zadržan od strane JNA u kasarni Lukavica, kao odgovor na blokadu Komande Druge armijske oblasti u Sarajevu koju su izvršile paravojne formacije "Zelene beretke". Nakon što je dao garancije i obećao bezbedno izvlačenje ljudstva iz kasarni JNA, Izetbegović je pušten. Posle toga usledio je napad "Zelenih beretki" i TO na kolonu vozila JNA u Dobrovoljačkoj ulici, u kojem je ubijeno više vojnika i oficira.

4. maj
Doneta odluka o povlačenju pripadnika JNA - građana SRJ iz Bosne i Herecegovine u roku od 15 dana. U tom trenutku 85% sastava JNA činili su vojnici srpske nacionalnosti. Nekolika dana kasnije, Vlada Srpske Republike Bosne i Hercegovine počela sa realizacijom odluke o preuzimanju Srba, pripadnika JNA iz Bosne i Hercegovine i formiranje svojih oružanih snaga.

20. maj
Senat SAD doneo Zakon kojim se uskraćuje svaka pomoć Jugoslaviji. Utvrđena lista ekonomskih sankcija Evropske zajednice prema Srbiji i Crnoj Gori.

23. maj
Predstavnici četiri opozicione stranke (SPO, ND, SSS, SLS i krilo DS koje je predvodio Vojislav Koštunica) i više od 50 intelektualaca osnovali Demokratski pokret Srbije (DEPOS).

24. maj
Održani albanski izbori na Kosovu. Srpska vlast nije ometala njihovo održavanje. Na izbore izašli isključivo birači albanske nacionalnosti. Za predsednika "Republike Kosovo" izabran dr Ibrahim Rugova.

27. maj
Masakr civila koji su čekali u redu za hleb u ulici Vase Miskina u Sarajevu. Muslimanska strana, u znak protesta, prekinula pregovore u Lisabonu, kojima je predsedavao portugalski diplomata Žoze Kutiljero. Za masakr optužena srpska strana, koja je kategorički odbila da preuzme odgovornost.

27. maj
Evropska zajednica, "u svetlu najnovijih teških događaja u BiH", uvela trgovinski embargo protiv Srbije i Crne Gore. Blokirana celokupna trgovinska razmena, zamrznuti devizni računi u inostranstvu, prekinuta naučna i tehnička saradnja.

Nemačka uvela **vize** za stanovnike bivše Jugaslavije, osim Hrvatske i Slovenije.

Prema podacima **Komiteta za izbeglice i raseljena lica Srbije**, u Republici je bilo ukupno 350 000 izbeglih lica, od kojih oko 120 000 iz Bosne i Hercegovine.

Mirovni piknik u Pionirskom parku, **"Proleće u Srbiji"** održan 14. maja.

U Beogradu, 27. maja **Spomenik zahvalnosti Francuskoj** zavijen u crno platno "u znak žalosti za prošlim prijateljstvom".

Ulica Maršala Tita preimenovana u ulicu Srpskih vladara.

Premijerno je prikazan film "**Mi nismo anđeli**" reditelja Srđana Dragojevića 30. maja. U filmu glavne uloge igraju: Milena Pavlović, Nikola Kojo, Uroš Đurić, Srđan Todorović i dr. Muzika: Grupa Vampiri (koja pesmom "Ding, ding, dong" osvaja drugo mesto na Jugoviziji).

Antiratne demonstracije u Beogradu se nastavljaju 31. maja. Centar za antiratnu akciju organizuje akciju " **Crni flor**" (nošen crni flor dug 1 300 metara) u kojoj je učestvovalo više desetina hiljada Beograđana.

30. maj
Savet bezbednosti UN uveo ekonomsku blokadu SRJ. Usvajanjem Rezolucije 757 onemogućeno dalje normalno odvijanje robnih, uslužnih i finansijskih transakcija sa inostranstvom. Prekinute i sve kulturne i sportske veze.

Jun

Une Image de la pinture actuelle de Belgrade
Palata evropske zajednice (Zdanje evropskih ekonomskih poslova), Brisel, jun-jul
Izbor: Ješa Denegri; učesnici: Uroš Đurić, Jasmina Kalić, Stevan Markuš, Dimitrije Pecić, Milica Tomić, Selena Vicković i Ljiljana Vranić
Tekstovi u katalogu: Branimir Stojanović, Ješa Denegri, Nikola Šuica

Časopis *Edinburg Review* objavio 14 priča Raše Todosijevića "Priče o umetnosti".

Marija Vauda, Žuto nebo
Galerija SKC, Beograd, 2. jun

Srđan Apostolović, Radovi u papiru
Galerija SKC, Beograd, 3. jun

13-15. jun
Održane različite manifestacije protiv Slobodana Miloševića, poput "Mitinga klečanja" ispred zgrade Predsedništva Srbije u organizaciji kompozitora ili akcije "Poslednje zvono". Okupljanjem desetak hiljada studenata ispred zgrade Rektorata Beogradskog univerziteta započeo "Studentski protest '92". Protesti traju do 10. jula.

15. jun
Savezna Skupština izabrala Dobricu Ćosića za prvog predsednika SRJ.

23. jun
Policija sprečila konstituisanje albanskog parlamenta "Republike Kosovo", blokiravši zgradu Medrese u Prištini.

28. jun
Počeo "Vidovdanski sabor'" u organizaciji DEPOS-a. Pred 150 000 okupljenih ispred Savezne skupštine, zatražena ostavka predsednika Srbije Slobodana Miloševića, raspuštanje Narodne skupštine, formiranje Vlade nacionalnog spasa. Sabor trajao osam dana.

30. jun
Parlamentarna skupština Evrope lišila Jugoslaviju statusa "specijalnog gosta" koji je uživala od 1989. godine.

Milić od Mačve, srpski slikar, u selu Petnica kod Valjeva, organizuje duhovni ritual čiji je zadatak bio da pobedi "svetski vampirizam"; pored devojaka obučenih kao vile i momaka obučenih kao duhovi, nalazili su se venci od hajdučke trave i belog luka, glogov kolac, trnje, svileni konac na crepovima i u travi, svuda cveće za žive i mrtve.

Nova zgrada Atelje 212 konačno otvoren 2. juna posle odlaganja zbog protesta glumaca da slave dok se ratuje. Zbog "bolesti" glavnog glumca Ljube Tadića predstavu Čekajući Godoa odigrali diplomci iz Novog Sada.

Film "**Crni bombarder**", režisera Darka Bajića počeo da se prikazuje u bioskopima 15.juna. Glavne uloge: Anica Dobra i Dragan Bjelogrlić. Muziku za film radili Gile ("Električni orgazam") i Vlada Divljan ("Idoli").

15. jun – 10. jul 1992. Studentski protest
Zbog stupanja na snagu sankcija međunarodne zajednice od 30. maja, studenti zatražili ostavku Slobodana Miloševića, predsednika Srbije. Podršku dobili od studenata Novog Sada, Niša, Kragujevca i Prištine. Delegacija studenata i profesora razgovarala sa Miloševićem koji je rekao da on ima podršku radnika, seljaka i građana, te da ne želi da podnese ostavku. Jedan od studenata posle razgovora rekao da "predsednika ni atomska bomba neće oterati". Predsednik nije podneo ostavku, a sve se završilo ostavkom rektora Rajka Vračara.

Izašao prvi broj "**Pacifika**" časopisa za kulturu mira, urednik Hamdija Demirović, izdaje "Centar za antiratnu akciju".

Kosta Damnjanović, pošto je stigao sa ratišta, u svom selu Pušanjski Do kod Pljevalja, ubija desetoro i ranjava četvoro ljudi. Zatim i sam gine.

Mirovni protest Centra za antiratnu akciju u saradnji sa studentima **"Put mira"** održan je 30. juna u Beogradu.

Jul

4. jul
Arbitražna komisija EZ konstatovala da SFRJ više ne postoji, a da SR Jugoslavija nema pravo na automatsko priznanje i kontinuitet.

14. jul
Izabrana prva Vlada SR Jugoslavije, sa premijerom Milanom Panićem na čelu.

23. jul
OECD suspendovao ugovor o saradnji sa Jugoslavijom iz 1981. godine.

26. jul
Osnovana Demokratska stranka Srbije, za čijeg je predsednika izabran Vojislav Koštunica.

Grupa **Direktori** ulazi u finale na zaječarskoj gitarijadi, ipak bivaju diskvalifikovani bez ikakvog objašnjenja. Očigledno da je zasmetala direktna političnost njihovih pesama.

Održana studentska akcija "**Putevima prošlosti**" 9. jula. U toku akcije došlo do incidenta ispred Skupštine Srbije, kada je Vojislav Šešelj pretio studentima pištoljem.

U organizaciji Građanskog saveza i Centra za antiratnu akciju, ispred Savezne skupštine u Beogradu, 15. jula održan protestni skup "**Žuta traka**", protiv diskriminacije i pretnji pripadnicima drugih nacionalnosti.

Izbio štrajk zaposlenih u kompaniji "**Politika**" protiv zakona o preuzimanju "Politike" od strane države. Milošević, pod pritiskom javnosti, nije potpisao zakon.

Avgust

Grupa FIA, "?Nemoguće! Dosta!"
Na ulicama Beograda i u Likovnoj galeriji KCB, Beograd 17-26. avgust
Za vreme studentskih protesta na ulicama Beograda osvanuli su plakati "Nemoguće". Zatim su pozvani umetnici da intervenišu na plakatu.
Učesnici: Dušan Otašević, Raša Todosijević, Slobodan Rosandić, Jelena Trpković, Mileta Prodanović, Nevenka Šešić-Fišer, Balša Rajčević, Stevan Novaković i dr.

Grupa FIA uz pomoć štamparije "Publikum" i u saradnji sa Muzejom primenjene umetnosti počeo objavljivanje "letećeg lista" pod nazivom "L'impossible". Prvi broj koji je izašao 18. avgusta je bio posvećen Goranki Matić, br. 2 je omaž velikom dvorskom fotografu Milanu Jovanoviću (septembar), br. 3 Nikoli Vučo (oktobar), br. 4 Draganu Papiću (novembar), br. 5 Stanislavu Šarpu (decembar), itd. "L'impossible izlazio do 1995.

4. avgust
Skupština Srbije usvojila amandmane Vlade na Zakon o univerzitetu kojima je ograničena autonomija Univerziteta.

6. avgust
Papa Jovan Pavle II zatražio vojnu intervenciju protiv bosanskih Srba.

26. avgust
U Londonu počela Međunarodna konferencija o Jugoslaviji. Na konferenciji jugoslovenska delegacija, na čelu sa Milanom Panićem i Dobricom Ćosićem, iznela plan o prestanku rata u BiH. Za stalne kopredsednike Međunarodne konferencije o Jugoslaviji izabrani Sajrus Vens ispred OUN i Dejvid Oven ispred EZ. Zatraženo je obustavljanje svakog nasilja, uspostavljanje međunarodne kontrole teškog naoružanja i paravojnih formacija, pojačavanje kontrole sankcija prema SR Jugoslavije.

"Svaka pretpostavljena nelojalnost nesrpskog porekla se potpuno rastvara u izdajničkoj masi srpskog pseudointelektualnog otpada... Ogrezli u teoriji i nadasve praksi vulgarnog te sebičnog materijalizma, poput gubavaca što zavide zdravima, oni mrze svaku pojavu srpske samobitnosti, sačinjene od aristokratskih i metafizičkih vrlina i vrednosti. Pred tim otužnim spektaklom povampirenog "šezdesetosmaštva", opet u službi neprijatelja Srbije, neki duh obdaren cinizmom mogao bi se složiti sa znamenitim uzdahom Anri de Monterlana: "Baš bi dobro došao jedan rat da rastera svu tu maskaradu"."
Dragoš Kalajić, *Duga*, 16-29. avgust 1992.

Septembar

Otkazano **Cetinjsko bijenale**.

Mrđan Bajić
Galerie Jacqueline Moussion, Pariz,
12. septembar – 14. oktobar
Tekst u katalogu: Mrđan Bajić

Genocid nad Srbima 1941-45/1990-92
Muzej primenjene umetnosti, Beograd,
septembar – oktobar
Autor projekta Bojana Isaković, štampane dve knjige kataloga čiji su autori dr. Smilja Avramov, dr Milorad Ekmečić, dr Dinko Davidov i Radomir Stanić, uvodnu reč je napisao Njegova svetost patrijarh srpski gospodin Pavle i Svetlana Isaković, direktor Muzeja

6. septembar
Održan Deseti samit nesvrstanih zemalja u Džakarti koji je osudio Srbe za politiku etničkog čišćenja u BiH. Muslimanske zemlje zahtevale da se Jugoslavija isključi iz Pokreta nesvrstanih.

8. septembar
Održana prva sednica Okruglog stola "Vlast i opozicija" u Srbiji.

"Momentalno je u osnivanju humanitarna organizacija koja će upravo okupljati mlade, uspešne, poznate i priznate Srpkinje koje će se isključivo baviti prikupljanjem pomoći za Srbe stradalnike, one koji su odabrali da se bore i nisu pobegli. Pod nazivom "Samo Srpkinja Srbina spašava", ovo udruženje će pokazati da savremena Srpkinja nije samo zainteresovana kako da ode iz zemlje... već, naprotiv, da je spremna da svoju duševnost, talenat i pamet stavi u službu onome kome je to najpotrebnije, a to je u ovom trenutku Srbin..."
Isidora Bjelica, *Vreme*, 14. septembar 1992.

Oktobar

Ministar kulture Đukić smenio direktora Muzeja savremene umetnosti Zorana Gavrića i na njegovo mesto postavio slikara Radoslava Trkulju.

33. Oktobarski salon
Umetnički paviljon "Cvijeta Zuzorić", Beograd, 19. oktobar – 20. novembar
Selektori i autori tekstova u katalogu: Jovan Despotović (skulptura); Dušan Đokić (grafika i crtež); Ivanka Zorić (primenjena umetnost); Miroslav Mušić (grafički i industrijski dizajn); Grozdana Šarčević (slikarstvo).
Prateća izložba:
Grupa Talent, Važno je ostati u vazduhu a ne imitirati ptice, Galerija Atrijum, 22. oktobar – 5. novembar, autor izložbe i teksta u katalogu: Darka Radosavljević

Moderna svetska grafika
Jugoslovenska galerija umetničkih dela, Beograd, 30. oktobar – 30. novembar
Učesnici: Man Rej, Mark Šagal, Andre Lot, Zao Vu Ki, Pablo Pikaso, Viktor Vazareli, Salvador Dali, Dado Đurić i dr.

Art/DaDjo (Dragan Dangubić i Stanka Đorić), Atina '90; foto radovi (u saradnji sa IIDP); Galerija SKC, Beograd, 27. oktobar

Saša Marković Mikrob, Glave će se kotrljati ulicama!
Galerija "Sunce", Beograd

6. oktobar
Rezolucijom 780 Savet bezbednosti UN doneo odluku o formiranju međunarodne komisije eksperata za ispitivanje ratnih zločina na tlu bivše Jugoslavije.

6. oktobar
Na sednici Vlade Srbije Slobodan Milošević izjavio da sankcije mogu da deluju stimulativno na privredu Srbije.

7. oktobar
Kongres SAD dao saglasnost za usvajanje Zakona kojim se SR Jugoslaviji oduzima status najpovlašćenije nacije u trgovini sa SAD.

15. oktobar
U Prištini održan sastanak Milana Panića i Ibrahima Rugove. Razgovarano o formiranju zajedničkih radnih grupa za pitanja zakonodavstva, školstva i informisanja na albanskom jeziku.

19. oktobar
Jedinice MUP-a Srbije zaposele zgradu saveznog SUP-a.

22. oktobar
Na putu Priboj-Rudo paravojne formacije, pod komandom Dragana Lukića, iz autobusa kidnapovale a zatim likvidirale 18 muslimana-državljana Srbije, stanovnika pograničnog sela Sjeverin.

Đorđe Balašević snima pesmu "Sloboda ne" koja je prvi put zvanično objavljena tek 1997. na kompilacijskom disku "Nas slušaju svi, mi ne slušamo nikoga" (radio Index), izdatog povodom građanskog protesta 96/97.

U noći između 28. i 29. oktobra u hotelu "Hajat" ubijen je **Aleksandar Knežević Knele**, posle nekoliko neuspelih pokušaja ispred kafića "Freska" i diskoteke "Nana".

Umetnost | Politika | Društvo

Novembar

Za slovom – Beyond logos
Muzej savremene umetnosti, Galerija-legat Milice Zorić i Rodoljuba Čolakovića, Beograd, novembar
Autor izložbe: Marica Prešić
Učesnici: Zoran Popović, Kosta Bogdanović, Moshe Kupfermna, La Monte Young/Marian Zazeela, Marica Prešić, Erik Saxon, Joseph Seman i dr.

Nikola Džafo, Izlaganje lavirinta
Galerija savremene likovne umetnosti, Novi Sad, novembar-decembar
Tekst u katalogu: Bogdan Bogdanović

Objavljena knjiga **"Priče o umetnosti" Raše Todosijevića** u izdanju galerije "12 +" gde je povodom izlaska knjige organizovana izložba akvarela.

13. novembar
Šesta devalvacija dinara u toku godine (750 dinara se menjalo za 1 američki dolar). Mesečna inflacija iznosila je 60% (skok cena oko 28 000% godišnje), dok je proizvodnja opala za 66% na godišnjem nivou.

Željko Ražnatović Arkan se kandidovao za poslanika kao kandidat grupe građana.

Sonja Karadžić, ćerka Radovana Kardžića i sekretar Ministarstva za informisanje Republike Srpske, koja je pre desetak meseci snimila svoju prvu LP ploču "Ratnik iz raja", gostovala je u emisiji "Utisak nedelje" kod Olje Bećković, na NTV "Studio B".
"Neko ovako zdrav kao što smo Darko i ja ne može da bude ni iskompleksirana, ni bolesna, ni jadna ličnost, pošto smo mi oni koji su nosioci izgrađivanja jedne nove države. Ljudi su ovde izuzetno ljubomorni, neprijateljski raspoloženi prema svakom onom ko dođe u Beograd da nešto obavi, nešto što će biti od koristi i Srbiji i Crnoj Gori i SRJ...Mi tamo pravimo jedinstvenu srpsku državu koja jako dobro funkcioniše, i uskoro ćemo biti matica ljudima iz SRJ... Mi nismo veseli i lepi zato što je nama ovde dobro, već zato što je nama tamo super... i kad vidimo svo ovo bolesno stanje ovde, pogotovu bolesnu omladinu koja ništa ne radi osim što je nešto buntovna."

Vukovarski astrolog **Soka**, oglasila se i ovih dana. Kaže da će se Republika Srpska Krajina ugasiti kao samostalna država, odnosno utopiće se u Savezu srpskih država, čiji će glavni grad biti u Ohridu! Ta velika država biće monarhija, a monarh će biti iz loze Nemanjića po majčinoj liniji. U budućnosti svet će ovaj rat proglasiti svetskim, a Hrvati će biti pravoslavne vere i slaviće, kao i Srbi, krsnu slavu.

Organizovan prvi festival **Brzi bendovi Srbije**.

Kod **Dafiment banke** dinarska kamata dostigla 120%.

Decembar

Grupa Škart 24. decembra počinje svoje akcije pod nazivom "Tuga". Ispred ulaza Robne kuće "Beograd" delili su svoju prvu knjigu "Tuga potencijalnog potrošača". Ovo je početak javnog delovanja Škart biblioteke: "Ne mora ništa za početak" i "Tuge" koja se redovno pojavljuje, svake nedelje.

Zdravko Joksimović, Skulpture
Galerija ULUS, Beograd, u toku godine

Osnovan Građanski savez Srbije.

12-14. decembar
Evropska zajednica na samitu u Edinburgu donela Deklaraciju kojom je odgovornost za sukobe u Jugoslaviji usmerila ka "rukovodstvu Srbije i bosanskim Srbima". Od saveta bezbednosti UN zatraženo da razmotri nove mere za zaustavljanje rata u BiH, uključujući i vojne.

14. decembar
Odlukom Izvršnog odbora direktora MMF-a suspendovano članstvo SRJ u ovoj međunarodnoj monetarnoj organizaciji, čime joj je automatski bilo suspendovano i članstvo u svetskoj banci.

20. decembar
Održani prevremeni savezni, republički i pokrajinski parlamentarni i lokalni izbori i predsednički izbori u Srbiji i Crnoj Gori. Na predsedničkim izborima u Srbiji pobedio Slobodan Milošević, na parlamentarnim SPS osvojio 101 poslaničko mesto, SRS 73, DEPOS 49, DZVM 9, a Demokratska stranka 7.

29. decembar
Smenjen premijer SRJ Milan Panić.

Na koncertu u Šapcu, 29. novembra, koji je organizovan od strane SPS-a, učestvovala grupa **Direktori,** koja je na osnovu svedočenja, ovom prilikom pevala malo izmenjene tekstove, umesto "Bando crvena", pevalo se "Bando drvena", "Ide voz"-"Ide vo".

"Rat je čist kao suza." **Dr Radmila Milentijević**, *TV Politika*, 16. decembar 1992.

Poseta mirovnih aktivista Sarajevu pod opsadom **"Mirovni karavan".**

Tokom predizborne kampanje **Rambo Amadeus**, na koncertu koji je prenosila državna televizija nakon odsviranih nekoliko numera prekinuo bend i počeo da viče na publiku "dok bombe padaju na Dubrovnik, Sarajevo i Tuzlu, vi ovde sedite i provodite se. Neću da zabavljam biračko telo. Jebem vam mater svima", ispalio je i sišao sa bine.

1993

Januar

Stanislav Šarp i grupa FIA
Na ruševinama Galerije Sebastian, održana je celovelčernja izložba fotografija "Plamen bez smisla II". Izložene fotografije su, takođe, ostaci jedne već održane ali prekinute izložbe, tačno pre godinu dana, na ovom istom mestu. Autor fotografija: Stanislav Šarp
U okviru izložbe promovisan je prvi umetnički kalendar *Nemoguće*, štamparije Publikum. Koncepcija i organizacija: umetnička grupa FIA

Privatne štedionice počele sa žiralnim otkupom deviza, pri čemu su građanima za deviznu gotovinu uplaćivali dinare na žiro i tekuće račune po kursu 5-10% višem od uličnog.

3-4. januar
U Ženevi, na razgovorima predstavnika tri zaraćene strane u BiH, Sajrus Vens i Dejvid Oven izneli plan podele Bosne i Hercegovine na 10 provincija.

Kompanija "**Walt Disney Publication**" 9. januara telefaksom je obavestila "Politikin zabavnik" da, "do daljnjeg", ne može ni na koji način da koristi Diznijeve junake. Zbog sankcija i pritiska američke administracije, kompanija "Walt Disney Publication" mora da stavi van snage ugovor koji je davao licencu za objavljivanje likova proizvedenih u njihovoj kući.

Vlada Srbije je 18. januara imenovala glumca Aleksandra Berčeka za novog direktora Narodnog pozorišta u Beogradu.

6. januar
U obraćanju naciji, predsednik SR Jugoslavije Dobrica Ćosić pregovore u Ženevi označio presudnim za budućnost zemlje, istakavši da odbijanje ultimatuma od strane Srba u Bosni znači vojnu intervenciju.

11. januar
Više stranaka i sindikalnih organizacija javno osudilo odluku rukovodstva RTS-a da se 1 500 zaposlenih uputi na prinudne odmore, a da se nekima zabrani ulazak u objekte Televizije.

14. januar
Savet ministara EZ uputio ultimatum bosanskim Srbima, kojima je zaprećeno potpunom izolacijom Srbije i Crne Gore ukoliko Skupština Republike Srpske ne prihvati predložene ustavne principe.

30. januar
Završeni pregovori o BiH u okviru Ženevske konferencije. Predstavnik bosanskih Hrvata potpisao sva tri dokumenta, Radovan Karadžić odbio da potpiše dokument o teritorijalnoj podeli BiH, a Alija Izetbegović odbio sve ponuđene dokumente.

“Miki Maus, Paja Patak i ostale životinje Diznijeve farme nikad nisu bili junaci mog detinjstva, a uveren sam, ni detinjstva svih pravih Evropljana. Naši uzori su bili i ostali vitezovi okruglog stola cara Lazara ili kralja Artura, dobre vile i majke Jugovića.”
Dragoš Kalajić, povodom zabrane objavljivanja Diznijevih stripova u Jugoslaviji, *Politika*, 18. januar 1993.

Mića Jakšić je, kao odgovor na agresivno reklamiran festival “Brzi Bendovi Srbije”, pustio u opticaj kontra-turneju “**Dobri Bendovi Vojvodine**”. Učešće su uzele grupe potpuno različitog stilskog usmerenja: “Eve Braun”, “Generacija bez budućnosti”, “16x8x23”, ”Gluve kučke”, “Instant karma” i mnogi drugi. Do kraja februara turneja je obišla bitnije gradove u Vojvodini, da bi se završni koncert održao u beogradskom KST-u.

Folk pevači godine Dragana Mirković, Džej Ramadanovski i Milan Babić.

Februar

Remember Yugoslavia, general idea
Art in general, New York, Galerija SKC, Beograd, januar
Organizacija: Andrej Veljković u saradnji sa umetnicima poreklom iz Jugoslavije; učesnici: Raša Todosijević, Vladimir Radojčić, Vesna Golubović, Vesna Todorović, Zoran Belić Weiss, Vlasta Volkano Mikić, Vesna Viktorija i dr.

Ustanovljena **nagrada za likovnu kritiku** “**Lazar Trifunović**”. Dodeljivaće je tročlani žiri koji će odrediti dobitnika za najbolju likovnu kritiku u protekloj godini. Ovo priznanje će se uručiti 14. januara, na dan rođenja Lazara Trifunovića. Osnivači i inicijatori ove nagrade su Filozofski fakultet, Udruženje likovnih umetnika Srbije, Udruženje umetničkih kritičara Srbije, Narodni muzej, Muzej savremene umetnosti, Beogradski TV program i Kulturni centar Beograd.

Dobrivoje Bata Krgović, Skulpture
Galerija Doma omladine, Beograd, 9-28. februar

Marija Vauda, Paralele – ozvučeno disanje
Galerija SKC, Beograd, 19. februar

Ivan Ilić, Instalacija
Galerija SKC, Beograd,1993

1. februar
Savet ministara Evropske zajednice posebnom Rezolucijom podržao Vens-Ovenov mirovni plan za BiH i od sukobljenih strana zatražio da ga prihvate. U slučaju odbijanja, Srbiji zaprećeno merama potpune izolacije. SAD ostale suzdržane prema Vens-Ovenovom planu, a islamske zemlje u UN ga odbacile i zatražile skidanje embarga na uvoz oružja u BiH.

3. februar
U znak protesta zbog načina na koji je u Skupštini Srbije izglasan Zakon o izboru saveznih poslanika za Veće republika, poslanici DEPOS-a napustili Skupštinu.

10. februar
SAD objavile plan u 6 tačaka o rešenju krize u BiH. Planom predviđeno imenovanje specijalnog izaslanika SAD na mirovnim pregovorima u bivšoj Jugoslaviji, otvaranje međunarodnog suda za ratne zločine na tlu bivše Jugoslavije i strože sankcije prema SRJ.

10. februar
Konstituisana nova Vlada Republike Srbije, sa Nikolom Šainovićem na čelu. Zasedanju nisu prisustvovali predstavnici opozicije (DEPOS).

18. februar
Završena sedma runda pregovora o normalizaciji albanske nastave na Kosovu. Prosvetne vlasti Srbije izrazile spremnost da priznaju svedočanstva učenicima koji su pohađali paralelne (ilegalne) škole i da vrate sve albanske nastavnike na posao.

22. februar
Usvojena Rezolucija 808 Saveta bezbednosti UN, kojom je započet postupak osnivanja Međunarodnog suda za krivično gonjenje lica odgovornih za kršenje međunarodnog humanitarnog prava na prostoru bivše Jugoslavije.

27. februar
Uniformisana lica na stanici Štrpci (pruga Beograd – Bar) zaustavila voz, legitimisala putnike i odvela u nepoznatom pravcu 25 putnika (pretežno muslimana).

Inflacija premašila 200% mesečno.

Posle povratka iz Švajcarske **Ceca Veličković**, snima novi album. Ni jedna diskografska kuća neće da izda materijal.

U Udruženju književnika 2. februara u Beogradu, počele **Protestne večeri za spas kulture** – svojevrsni protest protiv vlasti koja otpušta političke protivnike zaposlene u državnim institucijama i RTS-u.

Sva pozorišta Srbije su 4. februara bila zatvorena. **Dan bez predstave** predstavljao je protest protiv fizičkog napada na Irfana Mensura zato što nije Srbin i protiv, takođe nacionalističkih, svojevremenih napada na Radeta Šerbedžiju, Miru Furlan i Harisa Burinu.

“Da se rat vodio brže, kao što nije, mir bi već bio na ovim prostorima.”
Simonida Stanković, jedna od osnivačica udruženja “Samo Srpkinja Srbina Spasava”, *Borba*, 6-7. februar 1993.

Umetnost | Politika | Društvo

Mart

Jasmina Kalić
Galerija ULUS, Beograd, 10-23. mart
Tekst u katalogu: Nikola Šuica

Nikola Pilipović, Slike
Galerija Doma omladine, Beograd, 23. mart – 11. april
Tekst u katalogu: Ješa Denegri

Horizontala – vertikala, sukob i saglasje
Galerija savremene likovne umetnosti, Novi Sad, mart
Autor izložbe i teksta u katalogu: Miloš Arsić; učesnici: Mrđa Kuzmanov, Zoran Pantelić, Višnja Petrović, Lidija Srebotnjak-Prešić, Rastislav Škulec, Dragomir Ugren i dr.

Grupa Škart, "Tuga", Beograd, mart
Nedostatak novca je, nažalost, na kratko obustavio izlaženje "Tuga" sredinom februara 1993, ali su se ubrzo našli neki veselo-tužni škart-prijatelji i "Tuge" su ponovo počele da se nižu: "Tuga potencijalnog pakla", "Tuga potencijalnih prelepotica", "Tuga potencijalnog Pana", "Tuga potencijalnog porekla" (izdanja koja će najverovatnije prošetati i Zagrebom).

Talent, Krstaši
Galerija Kapelica, Ljubljana, mart

Talent, Retrospect
Galerija Škuc, Ljubljana, mart

2. mart
Skupština SRJ izabrala novu Vladu. Za premijera izabran Radoje Kontić.

17. mart
U Srbiji, zbog nedostatka goriva i rezervnih delova, ukinuto 118 železničkih linija.

24. mart
Srpski PEN, Odbor za zaštitu umetničkih sloboda i Udruženje Književnika osudili predlog Brane Crnčevića da se osnuje Pres biro Vlade koji bi kontrolisao protok informacija i izricao javne osude novinarima.

25. mart
Mirovni plan Vensa i Ovena potpisali Mate Boban, hrvatski predstavnik i Alija Izetbegović, predstavnik muslimanske strane. Radovan Karadžić odbio da potpiše plan.

Jezdimir Vasiljević, vlasnik "Jugoskandika", 8. marta pobegao iz zemlje, a banka prestala da isplaćuje novac štedišama. Vasiljević optužio vlasti Srbije i Crne Gore za "državni reket" i kriminal.

Premijerno prikazan film "**Arizona dream**", 10. mart u Centru "Sava". Reditelj: Emir Kusturica; uloge: Johnny Depp, Fey Dunaway, Igy Pop; muziku za film radili: Iggy Pop i Goran Bregović.

Prema podacima Ministarstva za nauku i tehnologiju Srbije, u periodu od 1979. do 1992. godine Srbiju napustilo 586 naučnika, od čega 55% 1990-1992, a 21 % u toku 1992. godine.

U beogradskom Bulevaru revolucije 44, 9. marta ujutru, nađeno telo finansijskog direktora kompanije "Jugodrvo" **Radovana Nikolića**.

U drugoj polovini marta, gosti **Krajišnika** na prvim borbenim linijama bili su glumci, pisci, slikari i drugi umetnici: Zoran Gluščević, Boda Marković, Stevo Žigon, Isidora Bjelica, Momčilo Selić, Nebojša Jevrić, Milan Šećerović, Žarko Đak, Milorad Tepavac, Nikola Kusovac, Momo Kapor, Rajko Petrov Nogo, Gojko Đogo, Krste Bjelić. Posetu organizovali Zavičajni klub Kninske krajine i "Samo Srpkinja Srbina Spasava".

"Ja uhapšena?! Moj komentar je – ha, ha, ha! Ne pada mi na pamet ni na službeni put da idem. Želim da se izdignem iznad cele ove situacije. Ja sam osoba koja ne beži pred problemima, nego ih izdržava i rešava. Ovakve glasine pronose oni koji žele kraj ove Srbije, a ima ih oko 30 odsto ovde... Beograd je najmanje srpski grad i zna se ko takve glasine širi i želi da uništi Srbiju." **Dafina Milanović**, privatna bankarka, *Borba*, 10. mart 1993.

April

Veljko Vujačić, Radovi 1992-93.
Galerija SKC, Beograd, april

Mileta Prodanović, Prefiguracije
Savremena galerija Centra za kulturu "Olga Petrov", Pančevo, april
Tekst u katalogu: Dejan Sretenović; intervju sa umetnikom: Lidija Merenik

Dejan Anđelković
Salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd, 22. april – 22. maj
Predgovor u katalogu: Branimir Stojanović

Figura – pojave u figuraciji devedesetih
Savremena galerija Centra za kulturu "Olga Petrov", Pančevo, april
Autor izložbe i teksta u katalogu: Svetlana Mladenov
Učesnici: Uroš Đurić, Dragan Ilić, Saša Marković, Stevan Markuš, Milica Tomić, i dr.

Naturally, Nature – Art in Central Europe
Ernst Museum, Budimpešta, april
Jugoslovenski selektor: Biljana Tomić; učesnici: Zdravko Joksimović, Srđan Apostolović, Dobrivoje Bata Krgović, Dušan Petrović, Ilija Šoškić i dr.

10. april
Izvršena nova devalvacija dinara. Zvaničan kurs utvrđen na 48.000 dinara za 1 američki dolar (od 11. arpila 1993. do 23. januara 1994. godine vršena je dnevna promena kursa).

17. april
Posle višednevnih borbi oko Srebrenice, Savet bezbednosti UN usvojio Rezoluciju 819, kojom je Srebrenica proglašena zaštićenom zonom.

18. april
Savet bezbednosti UN rezolucijom 820 pooštrio režim ekonomskih sankcija prema SRJ. Zabranjene sve finansijske transakcije, brodski transport kroz Jugoslaviju, a kopneni transport dozvoljen samo preko ograničenog broja železničkih i drumskih punktova.

26. april
Na zasedanju u Bjeljini poslanici Skupštine Republike Srpske, i pored svih molbi i pritisaka iz Beograda i međunarodne zajednice, odbili Mirovni plan Vensa i Ovena.

Dafiment banka, najveća piramidalna banka u Srbiji, 14. aprila prestala sa isplatama uloga štedišama.

"Svaka zemlja ima svoje tajne na tom planu, naročito kada se smatra ugroženom. Moj odgovor je sledeći: ne želimo da iko proba ili pokuša da proba naše oružje. Mnogi su to probali tokom vekova, ali nisu bili naročito uspešni u tome."
Ministar odbrane SRJ **Pavle Bulatović** odgovara na pitanje da li Srbija ima nuklearno oružje, *Duga*, 24. april 1993.

U Beogradu je 1990. registrovano 27 ubistava, 1991. čak 65, a prošle godine 86, uz adekvatno smanjenje procenta rešenih slučajeva (slično je i sa drugim teškim krivičnim delima).

Maj

7. Pančevačka izložba jugoslovenske skulpture
Savremena galerija Centra za kulturu "Olga Petrov", Pančevo, 14. maj – 1. jul
Selektor: Sava Stepanov; učesnici: Srđan Apostolović, Milivoje Babović, Mrđan Bajić, Kosta Bogdano-

1-2 maj
U Atini, na konferenciji o miru u BiH, Radovan Karadžić potpisao Vens-Ovenov mirovni plan. Skupština Republike Srpske na zasedanju 5. maja odbila da verifikuje potpis Radovana Karadžića na Vens-Ove-

"Srbi su najstariji narod na Balkanu i u Evropi, a srpski jezik pramajka jezika sviju Indoevropljana. Lagali su vas u školi da smo se u 7. veku posle Hrista doselili ovde. Mi smo autohton, izvorni narod balkanskog Izvornika i Istočnika, i od nas su nastali

vić, Marina Vasiljević Kujundžić, VERBUMPROGRAM i dr.

Daniel Glid, Magistarska izložba
Galerija FLU, Beograd, 17-23. maj

Stanislav Šarp, FIA, Mašta u službi propagande
Galerija Sebastian Art Interexport, Beograd, maj – jun

Počeo da izlazi **PROJEKA®T**, časopis za vizuelne umetnosti, izdavač Galerija savremene likovne umetnosti i IKA "Prometej", Novi Sad. Glavni urednik: Dragomir Ugren

Led art, Zamrznuta umetnost
Izložba u hladnjači postavljenoj ispred Doma omladine, Beograd 15. i 16. maj
"Ostajte ovde, zima tuđeg neba neće vas hladit' ko što ova mrzne" (slogan na flajeru)
Učesnici: Mrđan Bajić, Raša Todosijević, Mileta Prodanović, Saša Marković Mikrob, Dejan Anđelković, Jelica Radovanović, Vera Stevanović, Nikola Džafo, Talent, Darija Kačić, Dragoslav Krnajski, Jovan Čekić i dr.

Predrag Nešković
Galerija SKC, Beograd, maj

novom planu. Pre donošenja skupštinske odluke, grčki premijer Micotakis, kao i predsednici Ćosić, Milošević i Bulatović, neuspešno su ubeđivali poslanike da prihvate Karadžićev potpis.

5. maj
Sajrusa Vensa, na mestu kopredsednika Međunarodne konferencije o Jugoslaviji, zamenio Torvald Stoltenberg (Norveška).

6. maj
Rezolucijom 824 Savet bezbednosti proglasio šest zaštićenih zona u BiH (Sarajevo, Tuzla, Bihać, Žepa, Goražde i Srebrenica).
Vlada Srbije izjavila da će Srbija ubuduće u Republiku Srpsku slati samo hranu i lekove, kao kaznenu meru zbog odbijanja da prihvati mirovni plan.

7. maj
U Banjaluci srušena Ferhadija, džamija iz 16. veka, što je izazvalo oštru osudu predsednika SR Jugoslavije, predsednika Republike Srpske i Vlade Republike Srpske.

8. maj
Funkcionerima Republike Srpske uskraćen prelazak u Srbiju kod Zvornika.

12. maj
U intervjuu italijanskoj televiziji, Vojislav Šešelj, predsednik SRS, zapretio bombardovanjem Italije, Hrvatske, Austrije i svih zemalja koje pruže logističku podršku za eventualne vazdušne napade na Srbe u BiH.

13. maj
Izaslanik ruskog predsednika Jeljcina, Vitalij Čurkin, preneo srpskom rukovodstvu u Kninu ponudu vlade u Zagrebu o uspostavljanju srpske autonomije u okviru Hrvatske. Ponuda odbijena.

15-16 maj
U Republici Srpskoj održan referendum o prihvatanju Vens-Ovenovog plana. Plan odbačen sa 96% glasova.

26. maj
Rezolucija o osnivanju Međunarodnog suda za ratne zločine na prostorima bivše Jugoslavije usvojena u Savetu bezbednosti UN.

30. maj
Po proceni ministra za ekonomske odnose sa inostranstvom, Milorada Unkovića, uvoz i izvoz u SRJ svedeni na desetak odsto nekadašnjih vrednosti. Jednogodišnje sankcije nanele SRJ, prema zvaničnim podacima, štetu od 20 milijardi dolara.

mnogi narodi u Evropi, a kao poslednji Hrvati i Muslimani, što je dokaz da govore jezikom naših srpskih matera. Vi u jednoj ruci držite gruntovničku tapiju tih pradrevnih imanja naših sve-predaka, a u drugoj ruci pušku, i niko vam ne može oteti te dragocenosti, sem ako se ne prevarite i sami ih ne pružite... Što srpska muška mišica odbrani puškom i herojstvom, to će umetnici da proslave u svojim delima." **Milić od Mačve**, *Javnost*, 22. maj 1993.

Bajaga objavljuje LP **"Muzika na struju"**. Na ovom albumu su sada jasno politizirane pesme, kao npr. "Ovo je Balkan" i "Gde si". Antiratna pesma "Golubica" nastala je na osnovu muzičke teme koju je Bajaga odsvirao kod Terazijske česme u vreme demonstracija koje su započele 9. marta 1991.

Jun

Venecijansko bijenale
Paviljon bivše Jugoslavije: izložba "Mašinerija mira"
Izložbe selekcija bivših jugoslovenskih republika naći će se u drugim prostorima.
Slovenija: selekcija Zdenka Badovinac: IRWIN i Marjetica Potrč
Hrvatska: selekcija Igor Zidić: Milivoj Bakić, Željko Kipke i Iva Deković
Makedonija: selekcija Zoran Petrovski: Petra Nikolevski i Gligor Stefanov
Jugoslavija nije imala svoju zvaničnu selekciju.
Bivši jugoslovenski prostor u celini je zastupljen na izložbi "Koegzistencija umetnosti", kustos Loran Hegyi, (ko-kustosi: Paolo Balmas, Danilo Eccher, Luisa Somaini, Biljana Tomić) gde izlažu i dve umetnice iz Jugoslavije: Marina Abramović i Mirjana Đorđević

1.-3. jun
Savezna skupština smenila predsednika SRJ Dobricu Ćosića. Izbile demonstracije u Beogradu. Zbog pucnjave pred Saveznom skupštinom, u kojoj je poginuo jedan policajac, uhapšeni Vuk i Danica Drašković.
U pismu *Tanjgu* Dobrica Ćosić za svoju smenu optužio Slobodana Miloševića, a čin smenjivanja označio kao staljinistički.
Republičko tužilaštvo zatražilo od Ustavnog suda zabranu Srpskog pokreta obnove. Održani protesti opozicije zbog hapšenja bračnog para Drašković.

4. jun
Savet bezbednosti usvojio Rezoluciju 824, kojom je predviđeno slanje teško naoružanih snaga UN u BiH.

"Ja sam po prirodi optimista. Biće bolje, jer ne može da bude gore". **Vladislav Jovanović**, potpredsednik Vlade SRJ, *RTS*, 1. jun 1993.

Svakodnevno održavani protestni mitinzi za oslobađanje **Vuka i Danice Drašković**.

Osam vojnika Vojske jugoslavije je poginulo u junu, a pet ranjeno, svi su stradali u svojim kasarnama – sedam ubijenih i četiri ranjena u Vranju, jedan ubijen i jedan ranjen u Šapcu. U prvom slučaju, oružje s municijom je oteo stražar; u drugom, pucao je stražar. Obojica vojnika koja su pritisla obarač bili su Mađari i obojica su posle zločina izvršila samoubistvo.

Umetnost | Politika | Društvo

Pogled '93
Galerija ULUS, Beograd, 2-15. jun
Autori izložbe i teksta u katalogu: Svetlana Mladenov i Sava Stepanov; učesnici: Lidija Srebotnjak-Prišić, Višnja Perović, Dragan Matić, Olivera Marić, Dragan Jelenković, Zoran Pantelić, Dragan Rakić i Rastislav Škulec

L'impossible/Srbija
Galerija Sebastian Art Interexport, Beograd, jun
Učesnici: Nikola Vučo, Goranka Matić, Talent, Stanislav Šarp, Milan Jovanović i Dragan Papić

Das Geshlossene System (Zatvoreni sistem-Beograd kao stvarno i fiktivno mesto) Kunsthalle Krems, Grac, jun-jul
Autor: Johanna Kandl; selektor iz Beograda: Bojana Burić; učesnici: Zdravko Joksimović, Dejan Anđelković, Mrđan Bajić, Jovan Čekić, Ivan Ilić, Darija Kačić, Dragoslav Krnajski, Mileta Prodanović, Jelica Radovanović, Škart i dr.

20. jun
U Republici Srpskoj Krajini održan referendum o ujedinjenju sa Republikom Srpskom. Više od 95% upisanih birača izjasnilo se "za".

25. jun
Zoran Lilić izabran za predsednika SR Jugoslavije.

Jul

Urbazona
Galerija Doma omladine, Beograd
Serija od četiri grupne izložbe, autor projekta: Miomir Grujić Fleka
Učesnici: Srđan Đile Marković, Stevan Markuš, Uroš Đurić, Daniel Glid (jun); Jelica Radovanović, Dejan Anđelković, T. Sasić, Saša Marković, S. Bojović (2-8. jul); Dobrivoje Bata Krgović, Željka Momirov, M. Rakočević, S. Simonović, Talent (9-15. jul); Miomir Grujić Fleka, K. Benedetić, S. Pavićević, Zoran Marinković, S. Totić, M. Jeremić, D. Đuričić-Kovačević (16-22. jul)

Dragan Jelenković, Mileta Prodanović, Srđan Apostolović, Talent
Budapest Gallery, Budimpešta, jul

3. jul
Savezna vlada otkazala gostoprimstvo posmatračkoj misiji KEBS-a za Kosovo, Sandžak i Vojvodinu.

9. jul
Odlukom predsednika Miloševića o aboliciji, Vuk i Danica Drašković pušteni na slobodu.

12. jul
Uvedena radna obaveza za oko 200 000 izbeglica u Srbiji (starosti od 18 do 60 godina).

17. jul
U Ženevi održani razgovori Milošević - Tuđman. U zajedničkoj izjavi dva predsednika odbacila glasine o podeli BiH između Srbije i Hrvatske.

21. jul
Komitet za sankcije odbacio zahteve SRJ za odobrenje uvoza hrane, lekova i goriva.

Urbazona rock & roll summit, Klub akademija, 11. jul
Rock session muzičara: Kazna za uši, Pas ujeda, Nosorog, Direktori

Najveći hitovi: **Mira Škorić** "Ti si ko i ja", "Otkači", **Zorica Brunclik** "Branili su našu ljubav", **Ceca Veličković** "Kukavica" (koju su pre nje odbile Vesna Zmijanac, Mira Škorić i Ana Bekuta). **Džej Ramadanovski** "Seksi ritam".

Dragana Mirković prelazi u ZAM i snima jedan od najpopularnijih albuma svih vremena. Svih 13 pesama sa ovog albuma postali su hitovi ("Umirem majko", "Pitaju me u mom kraju", "Dve sudbine", "Dolaze nam bolji dani", "Moralo je leto proći", "O, da li znaš"...).

Avgust

Rane devedesete. Jugoslovenska umetnička scena
Galerija savremene likovne umetnosti, Novi Sad, avgust-septembar; Dvorac Petrovića, Podgorica, oktobar-novembar
Autor izložbe i teksta u katalogu: Ješa Denegri, Petar Ćuković, Miloš Arsić; učesnici: Srđan Apostolović, Mirjana Đorđević, Aleksandar Dimitrijević, Uroš Đurić, Dragan Jelenković, Zoran Joksimović, Jasmina Kalić, Stevan Markuš, Zoran Naskovski, Zoran Pantelić, Neša Paripović

Nemoguće, Stanislav Šarp, Made in Serbia, No 2. Almanah Nemoguće

Grupa Škart "**Tugom potencijalnog polja**" završen je ove nedelje devetomesečni projekat grupe Škart. Do sada, Škart je otkrio 23 tuge. Trenutno ih prevodilac David Albahari sprema za odlazak u svet. Poslednja tuga ima pečat "Pokošeni (nepokošeni) BANATBEOGRAD 1993", Beograd nije reagovao. Škartovci kažu, kao uostalom ni na prethodne tuge.

Neonska bašta
Petrovaradinska tvrđava, Novi Sad, avgust
Učesnici: Živko Grozdanić, D. Todorović, Talent

Vlada Srbije uvela bonove za snabdevanje stanovništva brašnom, uljem, šećerom i deterdžentima.

1. avgust
Predsednik SAD Bil Klinton prihvatio plan proširenih vazdušnih operacija u funkciji odbrane Sarajeva. Srpske trupe osvojile strateški važan vrh na planini Bjelašnici, a nekoliko dana kasnije u potpunosti ovladale planinom Igman. Uspostavljen srpski "obruč" oko Sarajeva.

20. avgust
U Ženevi, na sastanku Potkomisije za prava manjina, usvojena Rezolucija o Kosovu u kojoj je Srbija optužena za diskriminacione mere i kršenje ljudskih prava Albanaca na Kosovu. Nekoliko dana kasnije (23. avgusta), Savet KEBS-a optužio srpske vlasti za povećanje represivnih mera na Kosovu, Sandžaku i Vojvodini.

28. avgust
Skupština Republike Srpske prihvatila mirovni plan Ovena i Stoltenberga iz Ženeve.

Seljaci dovezli u Beograd svojim kamionima oko 2000 litara mleka i na Trgu republike podelili Beograđanima. Tako 3. avgusta počinje akcija "**Protiv pljačke i gladi**". Akcija se nastavlja i proširuje na druge namirnice neophodne za život. Organizatori akcije Narodna stranka, UGS "Nezavisnost", humanitarna organizacija "Spona" i Radio B92. Oko 5 000 Beograđana učestvovalo u ovoj akciji.

Izašao novi album **Cece Veličković** "Šta je to u tvojim venama" sa kojim obara sve diskografske i estradne rekorde.

Izašao novi album **Džeja Ramadanovskog** "Rađaj sinove".

"Do uvođenja embarga bio sam niko i ništa". Jedan diler, *NIN*, 13. avgust 1993.

Septembar

Novinari u mračnim vremenima
Dom omladine, Beograd, 6-10. septembar

Na crnom deviznom tržištu u Srbiji nemačka marka dostigla vrednost veću od 1 milijarde dinara.

Na inicijativu **Borisa Lajnera** (bubnjara zagrebačke grupe "Veštice") i "Kultur Brauers" iz istočnog Ber-

Učesnici: karikaturisti Predrag Koraksić Koraks, Dušan Petrović Mihajlović, grupa Škart, Talent i dr.; organizator: Velimir Ćurgus Kazimir i Medija centar

Grupa FIA, Bez mere
Galerija Škuc, Ljubljana, 2-23. septembar

1. septembar
Posle novih zahteva muslimanske delegacije, koje su odbili i Srbi i Hrvati, prekinuti mirovni pregovori u Ženevi. Državni sekretar SAD zatražio od Beograda i Zagreba veću fleksibilnost u ispunjavanju muslimanskih zahteva.

9-11. septembar
Vojska Republike Hrvatske zauzela Medački džep, sela Počitelj, Divoselo i Čitluk kod Gospića. Ubijeno najmanje 118 osoba. Dva dana kasnije vojska Republike Srpske Krajine raketirala Karlovac, Sisak i Zagreb. Poginulo 7 i povređeno 27 lica.

lina, 1. i 3. septembra organizuje se antiratna akcija "**Ko to tamo pjeva?**". Učesnici: Vještice, Električni orgazam, EKV i Partibrejkersi i mlada grupa iz BIH Gallows. Posle sviraju zajedno u Pragu i Berlinu ostvarujući tako prvi srpsko-hrvatski susret na muzičkom nivou posle raspada zemlje. Međutim, dosta drugih pozvanih grupa nije prihvatilo ovaj poziv.

Ceca Veličković 17. septembara održala koncert na Stadionu "Tašmajdan", pred 10 000 svojih "fanova".

"Osnovni uzrok bede u Srbiji je ogromna količina novca kojim građani raspolažu." **Dr Borisav Jović**, potpredsednik SPS, govor u Topoli, 3. septembar 1993.

Oktobar

Jovan Čekić, Raša Todosijević
Kunstverien im Stadt Museum, Staeriche Herbst Graz, oktobar

34. Oktobarski salon – Na Bulevaru mira
Muzej "25. maj", Beograd, 15. oktobar – 15. novembar
Selektori: Ivana Simeonović-Ćelić (slikarstvo); Jovan Despotović (skulptura); Ljiljana Ćinkul (grafika i crtež); Gordana Popović Vasić (primenjena umetnost); Miroslav Fruht (grafički i industrijski dizajn).
Prateće izložbe:
U potrazi za izgubljenim objektom, Galerija LADA, Beograd, 19. oktobar – 5. novembar; autori izložbe i tekstova u katalogu: Zoran Gavrić i Dejan Sretenović; učesnici: Mrđan Bajić i Zdravko Joksimović.
Bez nade, bez straha, Galerija SKC, Beograd, oktobar; autor izložbe i teksta u katalogu: Marina Martić; učesnici: Milica Tomić, Dragan Jelenković i Mileta Prodanović.

Fax poruka,
Izložba u škotskom gradu Celstenhajmu
Organizatori: Radio B92 i Art Center Celstenhajm
Umetnici iz svih zemalja Evrope radove su poslali telefaxom.
Učesnici iz Jugoslavije: Mileta Prodanović, Dejan Anđelković, Jelica Radovanović, Saša Marković i dr.

Led art, Potop
Zmaj Jovina ulica, Novi Sad, 16. oktobar (ulica je pregrađena ledom a u večernjem performansu ledeni objekti prepušteni su topljenju). Performans realizovan u kafeu "Smaug"; učesnici: Slobodan Vilček, Zoran Pantelić, Nikola Džafo, Dragoslav Krnajski, Talent i dr. Akcija **Potop** je završena 23. oktobra u Galeriji VLV, izložbom dokumenata i emitovanjem video snimka cele akcije.

Usled naglog urušavanja vrednosti novca, izvršena druga denominacija dinara u SRJ: 1.000.000 din. = 1 din.

20. oktobra
Usred rasprave o poverenju Vlade Nikole Šainovića, predsednik Srbije je raspustio Skupštinu Srbije, objavljujući narodu da je to "najčistiji izlaz iz parlamentarne krize" i da narod 19. decembra 1993. godine treba da "izabere parlament kojim će se Srbija ponositi". To je bila kulminacija sukoba socijalista sa srpskim radikalom Šešeljem, njihovim prećutnim koalicionim partnerom od juna do septembra 1993. Socijalisti su optuživali Šešelja za fašizam i za ratne zločine, formiranje paravojnih formacija u BiH i Hrvatskoj, neke od radikala su i uhapsili, ali su kako su se izbori približavali, tu retoriku napustili, napadajući sve više partije koje su se našle u političkom centru.

Dok se peo ka poslastičarnici "Franš" na Novom Beogradu **Žorž Stanković** je dobio dva rafala u leđa. Ž. Stanković je jedan od veterana beogradskog podzemlja.

Oktobra meseca **Električni orgazam** kao jedan od prvih bendova iz Srbije gostuje u Ljubljani na koncertu sa Majkama iz Vinkovca i Res nullius iz Velenja.

Glumica **Nadežda Bulatović** je 11. oktobra brutalno pretučena od strane policije dok je čekala red za šećer ispred jedne prodavnice. Slučaj je dospeo u Narodnu skupštinu Srbije, gde je ministar unutrašnjih poslova Zoran Sokolović bio primoran da se izvini Nadeždi Bulatović i suspenduje dvojicu milicionera i pokrene disciplinski postupak protiv šefa smene OUP Voždovac.

Grupa za humanitarna pitanja **Mirovne konferencije** u Ženevi utvrdila da u Jugoslaviji 50% građana pripada kategoriji socijalnih slučajeva.

Dragana Mirković u jednoj anketi proglašena i pevačicom decenije. Naši ljudi u Nemačkoj birali su najpopularnije ličnosti treće Jugoslavije. Dragana je zauzela visoko treće mesto iza Slobodana Miloševića i deda Avrama – popularnog guvernera Avramovića.

Novembar

Grupa Škart je 8. novembra, na Arhitektonskom fakultetu izvela ljubavno tehnički mjuzikl "Armatura" Ane Karapešić. Gosti: Urgh!, porodica Mikrob, Marc Hawker.

12. internacionalni simpozijum skulpture TERRA, Zemlja-Nebo;
Savremena galerija Narodnog muzeja, Kikinda, novembar-decembar
Autor koncepcije: Irina Subotić; učesnici simpozijuma: Dejan Anđelković, Jelica Radovanović, Srđan Apostolović, Kosta Bogdanović, Slobodan Kojić, Mrđan Bajić, Slobodan Bodulić, Mirjana Kojić; učesnici izlagači: Srđan Apostolović, Milivoje Babović, Zdravko Joksimović, Dobrivoje Bata Krgović, Veso Sovilj, Rastislav Škulec

3. novembar
Osnovana Stranka srpskog jedinstva. Za prvog predsednika stranke izabran Željko Ražnatović Arkan.

9. novembar
Vojska bosanskih Hrvata (HVO) srušila Stari most u Mostaru podignut 1566.

19. novembar
Predsednik Albanije Sali Beriša i vođa kosovskih Albanaca Ibrahim Rugova zatražili da ukidanje sankcija Srbiji bude uslovljeno rešavanjem pitanja Kosova.

Završni koncert humanitarne akcije "**Pesmom za lek**", iz serije od deset koncerata održanih širom Srbije, održan je na Marakani. Organizacija – "Građansko veće samostalnih sindikata Beograda", jugoslovenski "Crveni krst" i "Sindikat estradnih umetnika i izvođača Srbije". Na koncertima je pevalo u proseku 50 do 70 pevača. Sakupljeno je 200 000 nemačkih maraka. Na Marakani prvi put otpevana zajednička pesma "Oda mladosti", pevaju Neda Ukraden, Vladimir Savčić Čobi, Nikola Urošević Gedža, i dr.

"Mi, Srbi, imamo srce, a oni, svet, nemaju ništa". **Srbin iz Kanade**, *NTV Studio B*, 28. novembar 1993.

Urbazona akcija: Dokumentarni film "**Radio Šišmiš-harmonija haosa**"; scenario: Miomir Grujić-

Umetnost | Politika | Društvo

L'impossible kalendar za 1994, FIA: Goranka Matić, Milan Jovanović, Nikola Vučo, Dragan Papić, Stanislav Šarp, Miša Pavlović, Saša Marković, Ivo Eterović, Dragoljub Zamurović, Goran Basarić, Talent, Aleksandar Kujučev.

Fleka; režija: Ivan Markov; učestvuju: Šišmiš, High spirit, DJ Džastis, Rado Slon, U-ĐU, Luna Lu, Alja, Naj naj Manja, Mikrob, Ženergija, Supernaut i dr.
Dokumentarni film o projektu Urbazona, materijal zabeležen 1993-1995
Skraćenu verziju pod nazivom "Paralelni svet" realizovali su Janko Baljak, Zoran Petrović, Vesna Pavlović. Ova verzija je više puta javno prikazana u zemlji i inostranstvu.

Decembar

Apsolutno Zoran Pantelić
Galerija savremene likovne umetnosti SPC Vojvodina, Novi Sad, decembar 1993.
Tekst u katalogu: VERBUMPROGRAM

Uroš Đurić, Slike
Galerija Doma omladine, Beograd, 21. decembar – 9. januar

Led art, Art kuvar u napuštenoj garaži pored kluba Jazzbina, Beograd, 7. decembar
Učesnici: Dragoslav Krnajski, Mrđan Bajić, Raša Todosijević, Jelica Radovanović, Dejan Anđelković, Dušan Gojkov, Lazar Stojanović, Talent, Mileta Prodanović, Vera Stevanović i dr.

Talent, Puls
Galerija Doma omladine, Beograd, decembar

Vladimir Radojičić, The Alians
Galerija Sebastian Art Inex Interexport, Beograd, decembar

Počeo da izlazi **NEW MOMENT**, magazin za vizuelnu kulturu; izdavač: SMS BSB, Saatchi&Saatchi, Advertising Balkans; direktor produkcije: Jovan Čekić

Srđan Đile Marković i Sonja Savić osnovali grupu **Supernaut**. Grupa je podrazumevala posvetu socijalnoj umetnosti i njenim refleksijama u pozorištu, slikarstvu, filmu i rok muzici.

Registrovan **Centar za ženske studije** koji radi od 1991. godine.

19. decembar
Održani vanredni parlamentarni izbori u Srbiji. Od 250 mesta u Narodnoj skupštini, SPS osvojio 123, koalicija DEPOS 45, SRS 39, DS 29, DSS 7, DZVM 5, a albanske partije 2 poslanika.

Prvog decembra u svom stanu u Pohorskoj ulici na Novom Beogradu **ubijeni su Vera Židić, njen sin Davor i njihov pas**. Ubistvo su izvršili provalnici odmah nakon ulaska u stan. Ilija Vujić ušesnik u ovom zločinu, povratnik s ratišta, izjavljuje da je pucao bez razmišljanja.

Počinje akcija "**B92 deli vesti**", novinari Radija B92 su lično posećivali građane i informisali ih o najnovijim vestima.

Fabrika "**Zastava**" prodala 200 000 pištolja i revolvera, što je 10 puta više nego ranijih godina. Sve je to prodato civilima na području današnje Jugoslavije.

Izlazi debi ploča "**Nema povlačenja, nema predaje**" rok grupe relativno kratkog veka Revolveri (Beograd, 1991). Na ovoj ploči su gostovali Gile i Čavke iz Električnog orgazma. Nakon objavljivanja ploče grupa je prestala sa radom ali je glavna pesma postala hit za sva nastupajuća "teška" vremena i protestne šetnje.

Krajem 1993. **Đorđe Balašević** snima CD "Jedan od onih života...". Ploča donosi optimistički hit "Ja luzer ?" ali i pesme inspirisane ratnim tragedijama- "Krivi smo mi"

Godine 1993. grupa **Deca loših muzičara** predstavljaju Jugoslaviju na rok festivalu u francuskom gradu Strazburu.

Savezna vlada uvela takse za građane SRJ koji putuju u inostranstvo (10 maraka po osobi i 30 maraka po vozilu).

Deset nezavisnih javnih glasila sa područja SRJ (Borba, Vreme, NIN, NTV Studio Beograd, Radio B-92, Republika i Nezavisnost) osnovala Asocijaciju nezavisnih medija (ANEM). Mesec dana kasnije Asocijacija postala član Svetske federacije nezavisnih izdavača.

1994

Januar

Kritičari su izabrali
Likovna galerija Kulturnog centra (KCB), Beograd, 10-23. januar
Danijela Purešević: Predrag Nešković, Dejan Anđelković i Jelica Radovanović, Igor Stepančić
Darka Radosavljević: Talent, Saša Marković Mikrob, Škart
Milanka Todić: Aleksandar Dević, Stanislav Sharp i grupa FIA, Aleksandar Kujučev

Mag nauke, Nikola Tesla, svetlost-energija
Muzej savremene umetnosti, Beograd, 22. januar – 22. februar
Autor projekta: Peđa Gavrović; učesnici: Peđa Gavrović, Željko Đurović, Zoran Popović, Dragoš Kalajić, Zoran Nastić, Dragan Ilić – Di Vogo, Igor Marinković, Božidar Damjanovski, Dragan Vuk Račić, Le-

Januarska inflacija, u odnosu na prethodnu godinu, iznosila 550 000 000 000 000 000 000%. Rast kursa nemačke marke u istom periodu iznosio 670 000 000 000 000 000 000%. Cene se povećavale po stopi od 2% na sat ili 0,029% u minuti. Rast cena u toku meseca dostigao 313 563 558%.
Izvršena treća denominacija dinara u SRJ: 1 000 000 000 din. = 1 din.
Cena dnevne potrošačke korpe od 27. decembra 1993. godine do 4. januara 1994. godine povećana 33 puta.

8. januar
Saopšteni konačni rezultati izbora za Narodnu skupštinu Srbije. Od ukupno 250 mesta, SPS osvojila 123 (49,2%), DEPOS 45 (18%), SRS 39 (15,6%), DS 29 (11,6%), DSS 7 (2,8%), Demokratska zajedni-

Lav Geršman, ruski beli mag, predviđa u "Novostima" sudbinu Jugoslavije: "U naredne tri godine, to što ostane od Jugoslavije i što bude nosilo njeno ime biće među najbogatijim državama u Evropi. Narod ove zemlje niko nikada ne može uništiti, iako su to mnogi pokušali i sada pokušavaju. Ovaj narod ima hrane. Hrana je kod seljaka, a ne kao u Rusiji, u rukama države. Zato je država dužna da seljaku omogući da proizvede što više hrane. Narod koji ima hrane može da preživi sve nedaće i ne treba da brine za svoju decu."

Estrada će protekle godine biti zapamćena po žanrovskom raslojavanju narodnjaka. Džej izdao svetski isproduciranu ploču, Dragana Mirković počela snimanje filma sa "rokerima" i snimila novi hit-singl, obradu pesme alžirske zvezde Khaleda "Disi" ("Baš tebe volim ja").

onid Šejka, Miloš Gvozdenović, Dragan Mojović, Dragan Stojkov, Kosta Bunuševac, Dragan Malešević Tapi i dr.

Nenad Racković, Superstar
Likovna galerija KCB, Beograd, 24. januar – 6. februar
Tekst u katalogu: Aleksandra Estela Bjelica

Nagradu "**Lazar Trifunović**" za prošlu godinu dobio je Mileta Prodanović za prikaz izložbe Zorana Petrovića "Dokazi o poštovanju" objavljen u *Borbi* 6. oktobra 1993.

Slovenački video danas
BITEF Teatar, Beograd, januar
Organizacija: Vuk Ćosić; učesnici: M. Gržinić, A. Smid, M. Kovačić.

Zid
Radio B92, kancelarija glavnog urednika, Beograd, januar 1994 – maj 1996.
Autor: Darka Radosavljević; učesnici: Raša Todosijević, Škart, Saša Marković Mikrob, Zoran Naskovski i dr.

Počeo da izlazi **KVADART**, časopis za dizajn i promedije, br. 1, januar – jun 1994.
Izdavači: Kvadart, Dušan D. Aranđelović; glavni urednik: Dušan D. Aranđelović

ca vojvođanskih Mađara 5, Koalicija Partije za demokratsko delovanje i Demokratske partije Albanaca 2 poslanička mesta. Od ukupno 7 010 309 upisanih birača na izbore je izašlo 4 308 440 gpađana. Za SPS je glasalo 1 576 287, a za sve ostale opozicione partije 2 160 467 birača.

19. januar
U Ženevi potpisana Zajednička izjava o postepenoj normalizaciji odnosa između Savezne Republike Jugoslavije i Republike Hrvatske. Predviđeno otvaranje službenih predstavništava dveju vlada, u Beogradu i Zagrebu.

24. januar
Počela primena Programa rekonstrukcije monetarnog sistema i strategije ekonomskog oporavka guvernera Narodne banke Jugoslavije Dragoslava Avramovića (poznatog kao "Avramovićev program"). Pušten u opticaj novi dinar, čija je vrednost fiksirana za nemačku marku u početku januara (kada je 1 milijarda dinara svedena na 1 dinar) doživeo dalji drastičan gubitak vrednosti: 13 000 000 din. = 1. din.

26. januar
Predstavnik za štampu Evropske unije potvrdio da EU daje finansijsku pomoć nezavisnoj štampi na prostoru bivše Jugoslavije, koja treba da "podstakne demokratska kretanja".

29. januar
Posle ostavke Dragoljuba Mićunovića, za novog predsednika Demokratske stranke izabran Zoran Đinđić.

Na "**Poselu godine 202**", Ceca Veličković proglašena pevačicom godine. Na poselu nisu učestvovali Dragana Mirković i Džej Ramadanovski.

Prema podacima **Ministarstva za informacije**, u poređenju sa 1989. godinom, SR Jugoslavija zbog sankcija u prethodne dve godine zabeležila gubitak od 25 milijardi američkih dolara. Po istim podacima, država je najveće izdatke imala za oko 600 000 izbeglica, od kojih 290 000 dece, 300 000 starijih lica i žena i više od 10 000 novorođenčadi. Usled sankcija 760 000 lica ostalo je bez posla, a oko 700 000 bilo na prinudnom odmoru, od ukupno 2,3 miliona zaposlenih. Nacionalni proizvod sveden je na oko 1 000 dolara godišnje po stanovniku. Životni standarad 85% stanovništva doveden je na krajnje nizak nivo.

Izvršni odbor **Srpskog lekarskog društva** u saopštenju za javnost zaključio da je stanje zdravlja stanovništva Srbije ozbiljno ugroženo, između ostalog i lošom ishranom i gladovanjem sve većeg broja ljudi.

Slovenačke vlasti odbijaju da izdaju vize članovima grupe **Bajaga i instruktori** (zabranu izdavanja viza Ministarstvo spoljnih poslova opravdalo poštovanjem sankcija prema SRJ). Zbog toga izbija politički skandal i osuda slovenačkih medija. Posle intervencije predsednika Milana Kučana grupa dobija vize i trijumfuje u rasprodatoj Hali "Tivoli".

Februar

Kolonija Terra, Kikinda
Galerija SKC, Beograd, februar; učesnici: Srđan Apostolović, Milivoje Babović, Zdravko Joksimović, Dobrivoje Bata Krgović, Veso Sovilj i dr.

Apsolutno Dragan Rakić
Centar za vizuelnu kulturu "Zlatno oko", Novi Sad, februar

Apsolutno Zoran Pantelić
Galerija Doma omladine, Beograd, 23. februar – 13. mart

Instikt
Galerija ULUS, Beograd, april
Učesnici: Miomir Grujić Fleka, Srđan Đile Marković, Jelena Marković

Marina Abramović snimala film u Beogradu (sa Charlesom Atlasom) i predstavljala svoje nove projekte u BITEF teataru, Beograd.

Led art, Lokalitet N°1.
Stadion malih sportova, Subotica, 18. februar
U saradnji sa Grupom Q iz Subotice i Dečijim klubom Soros, Subotica. Akcija se sastojala od oslikavanja ledenog terena asocijativnim crtežima u boji, na kome je zatim odigrana utakmica HAK "Spartak-HAK Košice".
Lokalitet N°2.
Ledena dvorana "Pionir", Beograd, 25. februar
Akcija oslikavanja terena likom miroljubivog pretka bogumila. Na terenu je odigrana utakmica "plej-ofa" u hokeju na ledu Partizan – Crvena Zvezda.

2. februar
Postignut sporazum predstavnika hrvatske vlade, bosanskih Hrvata i Muslimana o spajanju hrvatskih i muslimanskih teritorija u BiH u federaciju sedam kantona.

2. februar
U Beču završena dvodnevna konferencija visokih funkcionera KEBS-a o pomoći zemljama susedima SRJ pogođenim sankcijama. Predstavljena mapa planiranih puteva i pruga koji bi zaobilazili SRJ. Za njihovu izgradnju bilo je potrebno 80 milijardi dolara.

5. februar
Na sarajevskoj tržnici Markale, u centru grada, prema objavljenim podacima, od granate poginulo 68 a ranjeno oko 200 osoba.

7. februar
Šefovi diplomatije Evropske unije dozvolili upotrebu vazdušnih snaga NATO u razbijanju srpskih snaga koje su držale Sarajevo u okruženju. Upućen Ultimatum NATO-a bosanskim Srbima, u kojem je zatraženo da povuku teško naoružanje oko Sarajeva. Srbi prihvatili ultimatum i 11. februara počeli da povlače teško naoružanje.

17. februar
Bosanski Srbi prihvatili predlog Borisa Jeljcina da povuku tešku artiljeriju iz okoline Sarajeva, a da se u Sarajevu i okolini stacionira 400 ruskih vojnika koji bi učestvovali u održavanju mira.

U Jugoslaviji registrovano oko 30 **agencija za proricanje sudbine i lečenje bioenergijom**, a oko 500 pojedinaca dobilo dozvole za otvaranje "ordinacija sreće".

U agenciji "Ramović" **Ljubiša Trgovčević** proriče sudbinu i otkriva nestala lica. Trgovčević je jedini parapsiholog u Evropi koji ne preza da ljudima saopšti najgore, smrt. Čest je gost emisije "Oko horoskopa". Poznat je po tome što dok proriče okreće prsten na ruci, mada tvrdi da to nema nikakve veze sa proricanjem. Trgovčević je izbeglica iz Bosne. Radio B92 ga proglašava za lice godine.

U Hali "Pionir", 10. februara **Zorica Brunclik** održala koncert. Cena karte je bila 4 dinara. Medijska kampanja je bila jako dobra, ceo grad je bio oblepljen plakatima i na svim medijima je išla reklama za koncert.

Izdata kjiga "Odgovor" **Mire Marković**.

Radio Slobodna Evropa (Radio Free Europe) počeo je ove nedelje emitovanje programa na srpskohrvatskom jeziku, s ciljem da pruži "tačnu i ravnotežnu informaciju kao konstruktivnu alternativu medijima pod državnom kontrolom".

Prilikom svog boravka u Jugoslaviji lider Liberalno-demokratske stranke Rusije **Vladimir Žirinovski** potpisao je sporazum o političkoj, ekonomskoj i sportskoj saradnji sa strankom Ražnatovića Arkana koji mu je dodelio orden Srpske dobrovoljačke garde. Na svojoj turneji Žirinovski je obišao Bjeljinu gde su ga dočekali Radovan Karadžić, Biljana Plavšić i dr, zatim Tovarnik i Vukovar gde se susreo sa Milanom Martićem. Obišao je i Podgoricu gde ga je primio sekretar vladajuće Demokratske partije socijalista Svetozar Marović. Na konferenciji za štampu

Umetnost | Politika | Društvo

u reprezentativnoj podgoričkoj vili "Gorica" Žirinovski je govorio o novom oružju koje bi trebalo da spase slovenstvo i da pomogne Srbima da se odbrane od "terorističkog zapada" "Niko na svetu nema tako moćno oružje. Zove se elipton, a reč je o elektronsko-laserskom oružju koje se može upotrebiti sa zemlje i iz vazduha..."

Mart

Led art, Rekonstrukcija zločina
Opcrtavanje ili izrada incidentnih grafita izvodili su se na različite načine i različitim tehnikama, što postaje sastavni deo svih budućih projekata Led arta.

Proglašen novi ministar kulture **Nada Popović-Perišić.**

Mirjana Đordević, Zvezda i senka
Galerija SKC, Beograd, mart

Ivan Ilić, izložba i promocija kataloga
Galerija SKC, Beograd, mart

17. mart
Izabrana nova Vlada Srbije. Premijer Mirko Marjanović.

18. mart
U Vašingtonu potpisan sporazum o stvaranju hrvatsko-muslimanske federacije u BiH.

21. mart
Prema zvaničnim podacima, inflacija u SRJ od 24. januara do 18. marta iznosila 0,01%.

22. mart
Centar za razvoj i ekonomsku politiku Vlade SRJ saopštio da je SRJ u prethodne četiri godine imala ukupne gubitke u iznosu od preko 45,1 milijardi dolara.

28. mart
Ministarstvo vera Srbije protestvovalo protiv štampanja antisemitske knjige "Protokoli sionskih mudraca", smatrajući da njeno objavljivanje može izazvati versku i nacionalnu mržnju.

Osnovano **Nezavisno udruženje novinara Srbije** (NUNS), kao vanstranačka organizacija, s ciljem da štiti slobodno novinarstvo.

U Centru "Sava" 22. marta održana manifestacija "**Holivudski dani estrade**", malo zabavna, malo narodna muzika. Organizator Melos Estrada.

Kompanija "Braća Karić" na konkursu Vlade Srbije za dodelu televizijskuh radio-frekvencija dobila jedinu zvanično slobodnu frekvenciju u Beogradu (12 kanal) i uz to i 46 kanal u Novom Sadu.

April

Zoran Naskovski, Beli oblak
Galerija SKC, Beograd, april
Tekst u katalogu: Dejan Sretenović

Jovan Čekić, Pogled moći
Likovna galerija KCB, Beograd, april – maj

W. Benjamin u Beogradu
Srećna galerija, SKC, Beograd, april – maj
Autori projekta: New Moment; učesnici: Dušan Otašević, Predrag Nešković, Jovan Čekić, Raša Todosijević, Škart i dr.

Milan Aleksić
Salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd, 28. april – 11. maj

1. april
Na istočnobosanskom frontu u trouglu Čajniče - Foča - Goražde počele najžešće borbe od početka rata između muslimanskih i srpskih snaga.

4. april
Stupio na snagu Zagrebački sporazum o prekidu neprijateljstava i razdvajanju snaga duž linija dodira krajiško-hrvatskog fronta, dugog oko 1 000 kilometara.

10. april
Dva NATO aviona bombardovala srpske položaje oko Goražda. Napadi ponovljeni sutradan. Posle 24. aprila počelo povlačenje srpskih trupa.

23. april
Rusija se prvi put saglasila sa ultimatumom NATO-a bosanskim Srbima.

Ciklus filmova **Želimira Žilnika** i premijera dokumentarca **"Tito po drugi put među Srbima"**, održan u Bioskopu Rex, Beograd.

U Centru "Sava", 25. aprila premijerno prikazan film **Slatko od snova**, scenario: Aleksandar Barišić i Srđan Dragojević, režija: Vladimir Živković, glavna uloga: Dragana Mirković. Film je doživeo finansijski krah u bioskopima i u produkciji video-kaseta. Dragana je bila na filmskom platnu potpuni promašaj, i nije uspela da donese mnogo gledalaca.

"Kao i ovaj pustinjski oblak u protekloj noći, koji je doneo kišu iz Sahare, tako je možda u nekoj noći od pre četiri ili pet godina stigao odnekud izdaleka oblak sa nacionalizmom, mržnjom, nasiljem i ratom." Prof. dr **Mirjana Marković**, *Duga*, 30. april – 13. maj 1994.

U Beogradu 26. aprila održan **Drugi kongres srpskih intelektualaca** (uvodne referate podneli akademici Milorad Ekmečić i Vasilije Krestić). Usvojena dva dokumenta – Protest protiv satanizacije Srba u medijima i Rezolucija o ciljevima srpskog naroda, koja se završava rečima: ,,Jedinstvenoj srpskoj državi nema alternative".

Maj

Marija Dragojlović, Šest ogledala
Galerija SKC, Beograd, maj

Milorad Mladenović, Pinakoteka, crteži i modularne konstrukcije, Galerija SKC, Beograd, maj

Muzej "25 maj" odbio projekat Art-vrt Radija B92.

Od aprila do aprila. Godišnja izložba Studija B
Jugoslovenska galerija umetničkih dela "Andrićev venac", Beograd, maj

8. maj
Predsednik hrvatskog Helsinškog odbora Ivan Zvonimir Čičak kritikovao hrvatsku vlast, između ostalog i zbog nastavljanja etničkog čišćenja Srba.

12. maj
Predsednik Srbije Slobodan Milošević u intervjuu američkoj reviji *Vanity Fair* izjavio da su međunarodne sankcije "kontraproduktivne i genocidne", ali da je "Srbija mnogo jaka i bogata i da može hiljadu godina da bude pod embargom".

Predsednik Srbije **Slobodan Milošević**, primio je dva ordena. Jedan koji nosi ime grčkog revolucionara Rige od Fere, "u znak priznanja za politiku mira", uručila mu je delegacija grčkog društva starih ratnika. Drugim Ordenom srpskog ratnika, odlikovalo ga je Društvo za negovanje tradicije oslobodilačkih ratova Srbije 1918. god.

"Božanski sud pravde sudiće svim sudovima na zemlji, svim strašnim nacističkim sudovima, kakav je, naravno, jedan od njih i ovaj sud u Hagu koji se

Učesnici: Dejan Anđelković, Predrag Nešković (proglašeno za izložbu godine), Srđan Apostolović, Gabrijel Glid, Dušan Petrović, Rajko Popivoda, Uroš Đurić, Milica Tomić, Dušan Otašević i Dragan Rakić.
Likovni žiri i autori tekstova u katalogu: Dejan Sretenović, Danijela Purešević, Mileta Prodanović, Marina Martić

17. maj
Patrijarh moskovski i cele Rusije Alekcej II, srpski patrijarh Pavle i zagrebački kardinal Franjo Kuharić na sarajevskom aerodromu potpisali Zajedničku deklaraciju u kojoj se traži hitno obustavljanje neprijateljstava i ratnih sukoba. Poglavar Islamske verske zajednice za BiH reis-ul-ulema Mustafa Cerić odbio da se sretne sa ruskim patrijarhom, jer ruska crkva "nije osudila agresiju na BiH".

26. maj
Održani pregovori hrvatsko-muslimanske federacije, bosanskih Srba i Kontakt grupe (SAD, Velika Britanija, Francuska, Nemačka, Rusija) u Taloaru u Francuskoj. Predlog o podeli Bosne (49% Srbima, 51 % hrvatsko-muslimanskoj federaciji) nije prihvaćen.

nama priprema. Kako su smešni, kako ih treba žaliti, kako se zaista za njih treba bojati. Treba im stalno govoriti: gospodo, mi se ne bojimo vas, mi se bojimo za vas, kako ćete nama suditi, nama koji u genima našim nismo zaboravili pravo i suštinsko značenje reči pravda. Imaju li ta gospoda pravu reč za taj isti, da kažem izraz? Nemaju. Njihova pravda je krivda, a naša pravda – pravda i zato ne mogu nas i nama oni suditi. Njima će biti suđeno, a to ćemo videti pre nego što počne ta strašna papazjanija i ta cirkusijada zvana Haški sud ili sud u njihovom Hagu... A tek ovaj zakon koji pišu Ujedinjene nacije, koji pišu ujedinjeni nacisti, koji piše krstaška Evropa, nekakav zakon i nekakav sud u Hagu koji će nama da sudi. Kako su nam mali i sitni, pa baš zbog toga što pokušavaju, što su se drznuli da sude srpskom narodu, čiji je car bio Dušan..." **Milja Vujanović**, "Oko horoskopa", *Treći kanal RTS*, 3. maj 1994.

Nagrađeni najzaslužniji za širenje kulture na celom srpskom duhovnom prostoru. Zahvaljujući Ocenjivačkoj komisiji Kulturno-prosvetne zajednice, zlatne značke, između ostalih dobili: **general-major Milan Gvero**, **dr Mirjana Marković**, **dr Nikola Koljević**, **Svetlana Isaković** direktor Muzeja primenjene umetnosti i dr.

Emisija **Folkmetar** održana na fudbalskom stadionu beogradskog Železnika, pred petnaestak hiljada gledalaca, u prisustvu malih sportskih aviona, helikoptera i kamera koje su čitav spektakl snimale iz vazduha. Koncert je zatim bio emitovan na RTS-u, 31. maja u udarnom terminu, u 21.00 čas.

Jun

Prvi jugoslovenski likovni bijenale mladih
Centar za savremenu kulturu Konkordija, Vršac, jun
Direktor bijenala: Živko Grozdanić; umetnički direktor: Sava Stepanov; selektori: Petar Ćuković, Ješa Denegri, Danijela Purešević, Dejan Sretenović i Sava Stepanov; specijalni gost: Akile Bonito Oliva; učesnici: Srđan Apostolović, Apsolutno, Mirjana Đorđević, Uroš Đurić, Gabrijel Glid, Dejan Grba, Ivan Ilić, Zdravko Joksimović, Darija Kačić, Jasmina Kalić, grupa Klipani u pudingu, Nina Kocić, Nenad Kostić, Srđan Đile Marković, Stevan Markuš, Zoran Naskovski, Tanja Ostojić, Zoran Pantelić, Mileta Prodanović, Škart, Talent, Zoran Todorović, Vesna Tokin, Milica Tomić, Veljko Vujačić
Nagrađeni: M. Đorđević, N. Kocić, Z. Joksimović, S. Apostolović, I. Ilić

Prateće izložbe Jugoslovenskog bijenala mladih:
Sedam vršačkih umetnika, Narodni muzej, Vršac
Učesnici: Dragoljub Stanojev, Zvonko Santrač, Petar Lolić, Nikola Caran, Zdravko Santrač,Vesna Tokin i Živko Grozdanić.
Tekstovi u katalogu: Svetlana Mladenov i Sava Stepanov.
Trans – Urgency, Apoteka na stepenicama, Vršac, jul–avgust; osam umetnika iz raznih zemalja koji trenutno rade u Parizu: Igor Antić, Chine-Cheng Chen, Ulke Kessl, Horatio Osorio, Jean-Marie Perdrix, Hendrik Sturm, Elisabetha Vernier i Hui-Chu Yang.

Osnovan **Soros centar za savremenu umetnost** u Beogradu.
Direktor: Dejan Sretenović

Marija Vauda, **MV**
Galerija Doma omladine, Beograd, 7-21. jun
Tekst u katalogu: Ješa Denegri

Dejan Grba, Elastik
Galerija FLU, Beograd, 3-9. jun

Ministar za kulturu, **Nada Popović Perišić** objavila rat kiču i šundu, kampanja "Lepše je sa kulturom".

Ceca Veličković izdala novi album. Sa Mirom Škorić snimila pesmu "Ne računaj na nas", a sa Željkom Šašićem "Ko na grani jabuka".

Umetnost | Politika | Društvo

Led art, Šta zamrznuti – Šta odmrznuti
U saradnji sa nedeljnikom Vreme, jun-avgust

Jul

Posle dve godine pauze ponovo izlazi časopis za sociologiju kulture **"Kultura".**

6. jul
Ministri inostranih poslova SAD, Britanije, Francuske i Nemačke zaraćenim stranama u Ženevi predali Plan teritorijalnog razgraničenja BiH. Kao nagrada, muslimanima obećana pomoć u rekonstrukciji zemlje, a Srbima suspenzija sankcija i otvaranje beogradskog aerodroma.

8. jul
Na parlamentarnom zasedanju KEBS-a u Beču usvojeno tzv. Bečko saopštenje. U četvrtom odeljku "o bivšoj Jugoslaviji" konstatovano "teško kršenje osnovnih ljudskih prava koje sprovode vlasti SRJ na Kosovu, u Vojvodini i Sandžaku".

14. jul
Partije u Srbiji podelile se oko Mirovnog plana Kontakt grupe. Plan podržali SPS, SK Pokret za Jugoslaviju, GSS, Nova demokratija i SPO. Protiv plana bile SRS i DSS. Demokratska stranka uzdržana.

18. jul
Na zajedničkoj sednici muslimanske skupštine i skupštine muslimansko-hrvatske federacije doneta je odluka da se prihvati plan o teritorijalnom razgraničenju koji je predložila Kontakt grupa.
Skupština Republike Srpske, posle tajnog glasanja, "kovertirala" svoju odluku o prihvatanju mirovnog plana Kontakt grupe. U odgovoru stajalo da je plan "osnova za dalje pregovore". Tri dana kasnije SAD ocenile da ovaj odgovor nije zadovoljavajući.

23. jul
Održana osnivačka konvencija Jugoslovenske udružene Levice (JUL-a).

Ceca Veličković se aktivno uključila u promovisanje Stranke srpskog jedinstva u Republici Srpskoj.

Dvadesetdrugog jula promovisan novi radio **Košava** čiji je glavni urednik Marija Milošević, ćerka Slobodana Miloševića.

U Zagrebu zabranjeno prikazivanje filma **Želimira Žilnika** "Tito po drugi put među Srbima".

Buvljak, zvanično Tržni centar za prodaju ne prehrambene robe, otvoren je u novobeogradskom bloku 43. Tokom celog leta buvlja pijaca će raditi svakog dana sem ponedeljka od 8 da 20. Na četiri i po hektara ima mesta za 800 prodavnica (500 na tezgama – 300 na haubama). Otvaranju je prisustvovao gradonačelnik Nebojša Čović.

Avgust

II Cetinjski bijenale. **Bilans i perspektive**. **"Vidjeti u mraku"**
Cetinje, 20. avgust – 23. oktobar
Komesari: Pontus Hulten, Andrej Jerofejev, Jean-Hubert Martin, Evgenija Kikodže, Mladen Lompar, Petar Ćuković.; učesnici: Gabrijel Glid, Jusuf Hadžifejzović, Dragan Jelenković, Zdravko Joksimović, Dobrivoje Bata Krgović, Zoran Naskovski, Zoran Pantelić, Milija Pavićević, Ilija Šoškić, Talent, Srđan Vukčević i dr.

Balkanski istočnici srpskog slikarstva 20. veka
Muzej savremene umetnosti, Beograd, avgust-septembar
Autori izložbe i tekstova u katalogu: Dragoš Kalajić i Dejan Đorić; učesnici: Uroš Predić, Stevan Todorović, Paja Jovanović, Đorđe Krstić, Marko Murat, Vasa Pomorišac, Petar Lubarda, Aleksandar Tomašević, Lazar Vujaklija, Mladen Srbinović, Zoran Petrović, Živojin Turinski, Svetozar Samurović, Milić Stanković, Leonid Šejka, Olja Ivanjicki, Peđa Milosavljević, Bata Mihailović, Miodrag Vujačić Mirski, Radislav Trkulja, Todor Stevanović, Ljubica Mrkalj, Božidar Damjanovski, Slobodanka Rakić-Šefer, Mića Stoiljković, De stil Marković, Kosta Bunuševac, Srba Travanov, Dragan Martinović, Dragan Malešević Tapi i dr.

Trivia
Likovna galerija KCB, Beograd, 22. avgust – 1. septembar
Autor izložbe: Dragan Todorović; tekstovi u katalogu: Dragan Todorović i Milena Dragićević- Šešić; produkcija: B92

4. avgust
Srbija prekinula političke i ekonomske odnose sa Republikom Srpskom zbog "odbijanja mira". Zabranjen boravak članovima rukovodstva RS u SRJ, a granica zatvorena za sve transporte osim za hranu, lekove i odeću.

6. avgust
U Patrijaršiji u Beogradu počela četvorodnevna hitno sazvana Episkopska konferencija SPC povodom odluke Vlade SRJ da prekine odnose sa Republikom Srpskom. U saopštenju sa konferencije navedeno: "Razlike u stavovima i mišljenjima ne smeju biti povod za deobe, raspirivanje mržnje i uzajamno optuživanje. Sramno je i nemoralno... da se u trenutku kada je sav srpski narod prikovan na stub srama, pokreću harange protiv pojedinaca ili grupa... još više je za osudu, pred prolivenom krvlju za slobodu najboljih sinova ovog naroda, pred budućnošću i nepodmitljivim sudom istorije da zvanična Srbija i Crna Gora, koje znaju šta su nepravedne i nečovečne sankcije, zavedu sličnu ili još težu blokadu i sankcije svojoj raspetoj braći u RS i RSK".

23. avgust
UNICEF objavio da je u toku rata u BiH ubijeno 16 614 dece.

27-28 avgust
U Republici Srpskoj održan referendum o planu Kontakt grupe. Na referendum izašlo 90,86% građana, od kojih se "za" predložene mape teritorijalne podele BiH izjasnilo 3,39%, a "protiv" 96,06%.

Podrumski prostor legata slikara **Nedeljka Gvozdenovića**, u Knez Mihajlovoj 46, zamalo izdat **Džeju Ramadanovskom**.

Autor Dragan Todorović sakupio je sve što se moglo naći na "patriotskim" štandovima po ulicama i trgovima proteklih godina. Uz dokumentarne fotografije ovde se mogu videti predmeti od kokardi, prekomponovanih, novokomponovanih srpskih grbova, orlova, sve do figurica "unprofora" i četnika.

Umetnik **Raša Todosijević** bio je gost i učesnik proslave 150 godina Udruženja salzburških umetnika i tradicionalnog salzburškog Muzičkog festivala. Kao gost Galerije 5020, Todosijević je u saradnji sa umetnicom Barbarom Holub održao šest sesija pod nazivom Lozinka III. Teme njegovih predavanja i razgovora su posvećene: Umetniku kao govorniku, Beogradskoj avangardi 1969-1994, kao i mogućnostima umetničke i kulturne komunikacije među stvaraocima uprkos ratu i restriktivnoj kulturnoj politici evropskih zemalja.

Perspektive XXII
Jugoslovenska galerija umetničkih dela "Andrićev venac", Beograd, avgust
Žiri: Svetlana Petrović, Zoran Erić, Mihajlo Petković; učesnici: Milka Stojanović, Miloš Novaković, Rebeka Češnovar, Dejan Sarić, Veljko Vujačić, Milorad Mladenović, Dejan Grba, Mima Orlović, Zoran Dimovski i Sonja Pavićević.

Na iskustvima memorije (povodom 150-te godišnjice Narodnog muzeja)
Narodni muzej, Beograd, avgust 1994 – jun 1995.
Autori izložbe: Irina Subotić i Gordana Stanišić
Učesnici: **Čedomor Vasić**: 24 časa Ruanske katedrale, 6.08; **Dušan Otašević**: Beogradska večera, 31.08; **Nikola Pilipović**: Novi Beograd, 23.11; **Branko Pavić**, Neki aspekti života u velikom gradu, 13.10; **Aleksandar Dimitrijević**, Mondrijan 1994, 10.11; **Jelica Radovanović**, Ubistvo iz nehata, 13.12; **Dragoslav Krnajski**: Zamka u prostor, 2.03.1995; **Mileta Prodanović**, Darovi: zlatni presek, 16.03.1995; **Zoran Naskovski i Dobrivoje Krgović**, Kompozicija 1, 13.04.1995; **Mrđan Bajić**: Seobe, 5.05.1995; **Zdravko Joksimović**, Triptih-kolaži, 4.05.1995. i dr.

Septembar

6+1 – Slike, objekti, instalacije
Centar za savremenu kulturu Konkordija, Vršac, septembar
Autor izložbe i teksta u katalogu: Živko Grozdanić; učesnici: Živko Grozdanić, Vladimir Petrov, Biljana Bakaluca, Dejan Petrović, Ana Grbović, Danijela Morairu, Vesna Tokin

Otkazana izložba posvećena Nikoli Tesli u Galeriji SANU. **Dragan Malešević Tapi** (jedan od izlagača) javno optužio istoričara umetnosti Irinu Subotić da je u stilu iz vremena UDB-e skinula njihovu izložbu (Telegraf, 14.09.1994.). Društvo istoričara umetnosti u odgovoru (NIN, 21.10.1994.) stalo je na stranu napadnutih istoričara umetnosti (Irine Subotić i Ješe Denegrija).

Mirjana Đorđević, **Bez naziva 2**
Salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd, 22. septembar – 10. oktobar

Vuk Veličković, Arhitektonika i kolaži
Galerija 12+, Beograd, septembar

Aeroplan bez motora, akcija
BITEF teatar, Beograd, septembar
Učesnici: Era Milivojević, Saša Marković, Škart i dr.

Art Vrt,
Kulturni centar B92 – Cinema Rex, Beograd, septembar – oktobar

20. septembar
Predstavnik za štampu Visokog komesarijata UN za izbeglice, Rod Redmond izneo podatak da je 955.000 stanovnika BiH moralo da napusti svoje domove (na teritorijama pod srpskom kontrolom, gde je prema popisu iz 1991. živelo 837.000 Hrvata i Muslimana, ostalo je 80.000, dok je na teritoriji Muslimansko-hrvatske federacije, gde je živelo 235 000 Srba, ostalo 49.000).

21. septembar
Savet bezbednosti 24. septembra usvojio Rezoluciju 942 o pooštravanju sankcija prema Srbima u Bosni. Rezolucijom 943 ublažene sankcije prema SR Jugoslaviji. Beogradski aerodrom otvoren na 100 dana, ukinute sankcije u sportu i kulturi.

"Pojavio se čudestan lek, **Teslina purpurna ploča**. Uklanja bol, ublažava posledice stresa, sprečava razvoj bolesti i majstor je za "mini čuda". Čini nas zdravijim, veselijim, srećnijim..." najavljuje magazin *Sabor*.

Izašao je novi album **Vesne Zmijanac** "Idem preko zemlje Srbije".

U Kruševcu je 9 i 10. septembra na Stadionu "Napredak", održan **folk i rok maraton** u organizaciji "Magične kutije" i Hemijske industrije "Župa". Koncert posetilo 8 000 ljudi, a snimalo ga 6 kamera, pri režiji instrukcije je davao reditelj Darko Bajić.

Počinje sa radom televizija **Pink** (16. septembr).

Dragan Kojić Keba folk pevač obradio hit Rolling Stonesa "Painted Black" pod nazivom "U crno obojeno".

Autor izložbe: Darka Radosavljević; učesnici: Marija Dragojlović, Zoran Naskovski, Mileta Prodanović, UTIL, Škart, Klipani u pudingu, Nenad Racković, Predrag Nešković, Dejan Anđelković i Jelica Radovanović, Željka Momirov, Milan Atanasković, Saša Marković, Uroš Đurić, Era Milivojević, Talent, Jovan Čekić, Ivan Šijak, Vera Stevanović, Dragoslav Krnajski, Srđan Apostolović, Dragan Srdić, Nikola Džafo; organizacija: Radio B92;
Art Vrt je prvi projekat realizovan u Cinema Rexu.

Dibidon, Beograd u Ljubljani
Ljubljana, septembar – oktobar
Autor: Vuk Ćosić; koautori: Darka Radosavljević, Danijela Purešević; učesnici: Saša Marković, Playboy, Deca loših muzičara, Mileta Prodanović, Škart, Zograf, Srđan Apostolović, Talent, Trivija, Uroš Đurić i dr.
Autor teksta: Darka Radosavljević

18. Memorijal Nadežde Petrović
Umetnička galerija "Nadežda Petrović", Čačak, septembar – oktobar
Branko Kukić: Ljuba Popović, Radomir Reljić, Vladimir Dunjić, Maja Skovran i Mihael Milunović; **Mileta Prodanović**: Dušan Otašević, Vesna Knežević, Jasmina Kalić i Zoran Marinković; **Nikola Šuica**: Milutin Dragojlović, Dobrica Bisenić, Dimitrije Pecić, Uroš Đurić i Ljubica Nikolić

Evropa '94. Junge europäishe Kunst in Munchen
Minhen, septembar
Učesnici iz Jugoslavije: Mirjana Đorđević i Ivan Ilić

Zdravko Joksimović
XXII Biennial de Sao Paulo, Sao Paulo, septembar – decembar
Tekst u katalogu: Dejan Sretenović

Počeo da izlazi dodatak **Vreme umetnosti**, izdavač nedeljnik *Vreme*, Beograd, septembar (izlazi do aprila 1995.); glavni urednik: Jovan Despotović

Oktobar

Milan Aleksić
Srećna galerija SKC, Beograd, 18. oktobar – 10. novembar
Tekstovi u katalogu: Milan Aleksić i Slavko Timotijević

35. Oktobarski salon
Muzej "25. maj", Beograd, 14. oktobar – 14. novembar
Selektori: Danijela Purešević (slikarstvo); Lidija Merenik (skulptura); Dragana Kovačević (grafika); Dragana Palavestra (primenjena umetnost); Kosta Krsmanović (grafički i industrijski dizajn).
Učesnici glavne izložbe: Živko Grozdanić, Milica Tomić, Stevan Markuš, Jasmina Kalić, Mileta Prodanović, Zoran Naskovski, Uroš Đurić, Srđan Đile Marković, Daniel Glid, Nina Kocić, Mrđan Bajić, Dobrivoje Bata Krgović, Zoran Pantelić, Zdravko Joksimović, Dragoslav Krnajski.

Šozo Šimamoto, Head-art
Galerija Narodnog univerziteta Braća Stamenković, Beograd, oktobar

Europe rediscovered
Copenhagen, oktobar – novembar
Kustos: Nikki Diane, Marqe Uardt; organizator: Project for Europe; Jugoslovenski učesnici: Mrđan Bajić, Raša Todosijević

7. oktobar
Opštinski sud u Topoli doneo presudu da se kompleks na Oplencu (127 hektara zemlje, hotel, vile i podrumi) vrati Zadužbini kralja Petra I Karađorđevića.

12. oktobar
Okružni sud u Novom Pazaru izrekao zatvorske kazne od 1 do 6 godina dvadesetčetvorici muslimana za krivično delo pripreme, ugrožavanja teritorijalnog integriteta zemlje i stvaranja republike Sandžak.

14. oktobar
Međunarodni sud za ratne zločine na području bivše Jugoslavije u Hagu zvanično je saopštio ime prvog osumnjičenog za "teška kršenja medjunarodnog humanitarnog prava". Osumnjičen je Dušan Tadić, stražar logora Omarska.

20. oktobar
U peticiji Pokreta otpora sa Kosova, od rukovodstva Srbije zahtevano da odredi svoju politiku na Kosovu.

20. oktobar
U Salcburgu započeo prvi sudski proces za ratne zločine počinjene na teritoriji bivše Jugoslavije, protiv Dušana Cvjetkovića, Srbina optuženog za "genocid nad muslimanskim stanovništvom".

U Beogradu, 1. oktobra otvoren novi klub u Domu omladine pod imenom "**St. James**". Programska koncepcija se bazira na bluzu, jazzu, soulu.

Sletanjem aviona "Aeroflota", 5. oktobra **otvoren aerodorom "Beograd".**

Ceca Veličković održala koncert u Hali "Pionir" pred 9 000 posetilaca, na kome su kao gosti pevali Mira Škorić, Željko Šašić, Knez i Oliver Mandić. Na koktelu posle koncerta po prvi put je promovisana nova ljubavna romansa Cece sa Željkom Ražnatovićem Arkanom.

U **Skupštini Srbije** puštana pesma Dragane Mirković "Baš tebe volim ja" kao primer "nečeg što nije naše".

Pojavljuje se nova zvezda **Ivan Gavrilović** sa pesmom "200 na sat" i promoviše novi zvuk.

Film "**Vukovar – jedna priča"**, režisera Bore Draškovića izabran za jugoslovenskog kandidata za Oskara.

Postignut dogovor o nastavku saradnje kompanije **"Walt Dizney" i Politike**, duge 59 godina.

Na Zvezdari u Bulevaru revolucije, ispred svoje zgrade, **ubijen je Dejan Marjanović** poznatiji kao Šaban (bivši dečko Cece Veličković).

Ivan Ilić, Instalacija
Galerija SKC, Beograd, oktobar

"Filharmonija će da svira na otvaranju mog lokala." **Džej Ramadanovski**, turbo-folk pevač, *NIN*, 7. oktobar 1994.

Novembar

Milorad Mladenović, Intervencija (Podražavanje)
Galerija SKC, Beograd, novembar

Uroš Đurić, The First Five Autonomist Years, 1989-1994
Galerija Sebastian Art, Beograd, u toku godine

Saša Marković Mikrob, Crossover
Galerija Sebastian Art, Beograd, u toku godine

Stevan Markuš, Radovi
Galerija Doma omladine, Beograd, u toku godine

2. novembar
Ibrahim Rugova u Ženevi izneo stav o statusu Kosova kao nezavisne države, otvorene prema Albaniji i prema Srbiji.

8. novembar
Ministarstvo za narodnu odbranu SRJ saopštilo da na spisku Savezne komisije za razmenu zarobnjenika ima 960 pripadnika bivše JNA, građana SRJ, koji se nalaze u zatvorima i logorima Republike Hrvatske.

11. novembar
SAD obustavile učešće u sprovođenju embarga na isporuke oružja u bivšu Jugoslaviju. To je značilo da američka flota u Jadranu neće kontrolisati brodove koji dovoze naoružanje za muslimanske i hrvatske snage u BiH.

11. novembar
Privredni sud u Beogradu doneo rešenje kojim je odbijen zahtev za upis u sudski registar *Borbe* dd. Većina opozicionih stranaka dala podršku *Borbi* u sporu sa državom. Gordana Logar, glavni urednik *Borbe,* izjavila da je reč o političkom procesu zbog uređivačke politike lista.

19. novembar
Savet bezbednosti UN, na predlog Velike Britanije, zbog ofanzive snaga RS i RSK na Bihać jednoglasno usvojio Rezoluciju 958 kojom je odobrena upotreba vazdušnih snaga NATO na teritoriji Krajine, tj. u zonama pod zaštitom UN. Dva dana kasnije počeli napadi NATO avijacije na srpske položaje kod aerodroma Udbina u Krajini i u okolini Bihaća.

Pevač kultne grupe EKV **Milan Mladenović** umire 5. novembra.

Posle neuspeha kompanije "**Politika**" da preuzme vlasništvo nad nedeljnikom *NIN*, obustavljena prodaja *NIN-a* u mreži "Politike". Dva dana kasnije ugledne javne ličnosti prodavale *NIN* u Knez Mihailovoj ulici.

Bajaga održao koncert u Prištini. Nakon toga radi muziku za film Miše Radivojevića "Ni na nebu, ni na zemlji". Pesma "Moji drugovi" postaje hit.

Mira Škorić snimila novi album pod nazivom "Rodiću ti sina".

Decembar

Aktuelnosti u slikarstvu Vojvodine 1973-1993
Galerija savremene umetnosti, Novi Sad, decembar
Autor izložbe i teksta u katalogu: Miloš Arsić; učesnici: Milica-Mrđa Kuzmanov, Zoran Pantelić, Dragan Rakić, Lidija Srebotnjak-Prišić, Dragomir Ugren, VERBUMPROGRAM i dr.

Održan prvi **Festival autorskog filma** u Beogradu od 7. do 14. decembra.

30 godina Galerije Doma omladine, 1964-1994
Galerija Doma omladine, Beograd, 13. decembar – 5. februar 1995.
Učesnici: Živko Đak, Ana Bešlić, Marina Abramović, Mrđan Bajić, Ivan Kožarić, Radomir Damjanović Damjan, Dušan Otašević, Era Milivojević, Zdravko Joksimović, Stevan Markuš, Milica Tomić, Uroš Đurić, Darija Kačić, Marija Dragojlović, Marija Vauda, Nikola Pilipović, Zoran Naskovski, Vera Stevanović i dr.
Tekst u katalogu: Ješa Denegri

Počeo da izlazi **časopis Akcelerator**, random magazin, Beograd – Novi Sad; izdavači: Srđan Jovanović Weiss, Ivan Kucina

Počeo da izlazi **časopis za umetnost N' Art**, Priština, decembar, glavni urednik: Lendita Zequrai

Živko Grozdanić, Alegorija
Galerija SKC, Beograd, decembar

2. decembar
Šefovi diplomatija pet zemalja Kontakt grupe u Briselu obnovili plan za BiH. Predviđeno zadržavanje procenata 49:51, ali je dopuštena razmena teritorija i nagoveštena mogućnost konfederalnih veza SRJ i Republike Srpske.

8. decembar
Ustavni sud Srbije obavestio Narodnu skupštinu Srbije da u pravnom sistemu Srbije važe dva ustava - bivše Socijalističke Republike Srbije iz 1974. i Ustav Republike Srbije iz 1990. godine. Postojalo je oko 40 zakona SFRJ kojima je rok važenja istekao 31. decembra 1993, a još uvek su primenjivani.

12. decembar
Između SRJ i Republike Srpske ponovo uspostavljene telefonske veze, ukinute odlukom Savezne vlade o prekidu političkih ekonomskih veza sa RS od 4. avgusta.

19. decembar
Guverner Narodne banke Jugoslavije Dragoslav Avramović najavio nove ekonomske mere u deset tačaka. Među najznačajnijim bile su: održavanje stabilnosti dinara i restriktivna monetarna politika, slobodno formiranje cena, kontrola banaka, ograničenje rasta zarada, stimulisanje štednje, stimulisanje izvoza, kontrola uvoza.

21. decembar
Posle trogodišnjeg prekida otvoren za saobraćaj autoput Beograd - Zagreb.

Elektroprivreda Srbije počela da sprovodi restrikcije električne energije, isključujući grupe potrošača po tri sata. Kasnije su neki delovi grada bili isključivani i po 8-12 sati.

Krajem godine 1994, grupa **Električni orgazam** snima dupli album "Zašto da ne!". Na ploči su između ostalih gostovali i političar Nenad Čanak (flauta) i umetnik Nenad Racković (prateći vokal).

Lepa Brena održala koncert u Ljubljani, u Hali "Tivoli".

Pokrenuta humanitarna akcija "**Beograd Republici Srpskoj**" za kupovinu proteza za ranjenike smeštene u "Rudu". Akciju koja podrazumeva koncert i aukciju slika organizovali pevač Lepi Mića i Zoran Ramović.

Grupa **Obojeni program** izdaje treći CD "Verujem ti jer smo isti". U pesmi "Ruža lutanja" kao gost sa svojim recitalom se pojavio konceptualni umetnik **Miroslav Mandić** i na taj način se grupa uklopila u njegov projekat višegodišnjeg hodanja po Evropi. Omot za ovu ploču je radio umetnik **Talent**.

Umetnost

100 dana otvorene međunarodne kulturne komunikacije, izložbe i prezentacije
Galerija SKC, Beograd, decembar
Organizator: Biljana Tomić; učesnici: Adrian Tranquilli (Rim), Pascal Pique (Lion), Sol Lyfond (Keln), Raffaella Anzolin i Miloš Komadina (Venecija), Brigitte Kolle (Frankfurt na Majni) i dr.

In contri con il cinema dell' Europa centro orientale
Trst, decembar – januar 1995
Organizator: Alpe –Adria Cinema; Sekcija Immagini: Belgrade radio Groom-video produkcija Radija B92

Andrej Tišma, Embargo Art
Likovni salon Tribine mladih, Novi Sad, u toku godine

Publikacije:
Uroš Đurić i Stevan Markuš, "Manifest automatizma", izdanje B92, Beograd, 1994.
Ješa Denegri, "Fragmenti: šezdesete – devedesete: umetnici iz Vojvodine", Prometej, Novi Sad, 1994.
Zoran L. Božović, "Razgovori o likovnoj umetnosti II", Cicero, Beograd, 1994.

Politika

22. decembar
Vlada Republike Srbije donela odluku o zamrzavanju plata na novembarskom nivou.

25. decembar
Vojni sud u Beogradu osudio petoricu pripadnika bivšeg Varaždinskog korpusa JNA na višegodišnje kazne zatvora. General Vladimir Trifunović osuđen na 11 godina zatvora "zbog krivičnog dela podrivanja vojne i odbrambene moći zemlje".

29. decembar
Skupština Republike Srpske prihvatila nastavak mirovnog procesa na osnovu sporazuma koji je državno rukovodstvo postiglo sa bivšim predsednikom SAD Džimijem Karterom.

Društvo

1995

Januar

Led art, Prvo dekontaminiranje, tačno u podne 1. januara zvuci sirene najavili su početak rada **Centra za kulturnu dekontaminaciju** (CZKD) u domu stare beogradske porodice Veljković. Grupa Led Art je dočekala publiku sa "ledenim srcem i rasolom" uvodeći je u prostor Paviljona na čijim su zidovima izloženi značajni datumi i potezi u životu porodice Veljković.

Jesenja izložba 1994/95
Umetnički paviljon "Cvijeta Zuzorić", Beograd, 26. januar – 20. februar
Učesnici: Nenad Bračić, Renata Bujić, Marija Vauda, Anica Vučetić, Gabrijel Glid, Daniel Glid, Zoran Dimovski, Uroš Đurić, Nina Kocić, Neša Paripović, Zoran Popović, Milica Tomić i dr.
Tekst u katalogu: Zoran Vuković

Zoran Todorović, Materijali i energije
Galerija SKC, Beograd, 27. januar

Izlazi prvi broj časopisa **Pro Femina: časopis za žensku književnost i kulturu**, izdavač Radio B92, Beograd.

21. januar
Predsednik RSK Milan Martić izjavio da će eventualni rat Hrvatske i Republike Srpske Krajine označiti "početak Kraja Hrvatske".

30. januar
Nacrt plana mini Kontakt grupe Z-4 predat predsedniku Hrvatske Franji Tuđmanu. Plan sadržao autonomiju Krajine u oblastima gde su Srbi imali većinu 1991. godine (grb, zastavu i novčanice; autonomno obrazovanje i kulturu; samostalno ubiranje poreza; upotrebu srpskog jezika i ćiriličnog pisma; zabranu ulaska hrvatske vojske bez poziva krajinskog predsednika). Delegacija RSK odbila da primi plan dok ne dobije garancije da će međunarodne mirovne snage ostati u RSK posle 31. marta.

Početkom godine, **Urbazona-Trotorock** pokreće seriju muzičkih izdanja na kasetama, sa namerom da ukaže na autentične bendove i pojedince čije delovanje formira novu definiciju zvuka na postojećoj muzičkoj sceni.

Prošle godine beograđani od **lekova** najčešće kupovali bensendine, sredstvo za umirenje i ranisan, lek koji olakšava tegobe bolesnicima od čira na želucu (tipično psihosomatske bolesti).

Vlada SRJ imenovala je saveznog sekretara za informisanje, **Dragutina Brčinu** za vršioca dužnosti direktora i glavnog i odgovornog urednika lista "Borba". Većina novinara odbila da sarađuje sa D. Brčinom. U ponedeljak 26. decembra pojavila su se dva različita lista pod istim imenom, jer su novinari Borbe koji su odbili da sarađuju sa Brčinom zahvaljujući listu Metro štampali svoj broj Borbe. Tako je prvih dana januara formirana "**Naša Borba**" koju su prodavali isključivo kolporteri (u početku novinari i ugledni prijatelji lista).

Na petom spratu Palate Beograd, 13. januara na konferenciji za štampu objavljeno je osnivanje **Metafizičke Države Monarhije Srpske** (MDMS). Osnivači i funkcioneri nove države su Aleksandar Antonović, Nebojša Pajkić, Isidora Bjelica, Siniša Vučinić, Simonida Stanković i Momir Lazić.

Februar

Unbelievable-Neverovatno, izložba holandskih i jugoslovenskih umetnika
Cinema Rex, Beograd, 14-20. februar; koordinatori projekta: Mirjam de Foninf (De Balie) i Darka Radosavljević (radio B92); učesnici: S. J. Shanabrooks, Paul Vendel, J. B. Koeman, Dejan Anđelković, Jelica Radovanović, Škart, Saša Marković Mikrob, Uroš Đurić, Stevan Markuš.

13. februar
Postignut sporazum DS, DSS i SRS o saradnji na predstojećim lokalnim izborima.

18. februar
Predsednik hrvatske vlade Nikica Valentić izjavio da Hrvatska ni pod kojim uslovima neće prihvatiti plan Z-4.

28. februar
U pismu predsednika vlade SRJ Radoja Kontića generalnom sekretaru UN iznet podatak da je bruto nacionalni dohodak pao na 1 163 dolara i da je od 4 500 000 radno sposobnog stanovništva 700 000 bez posla.

Kako saznaje Borba, aktuelni ministar kulture **Nada Popović-Perišić** odlučila je da joj u borbi protiv kiča i šunda pomogne firma "**Saatchi&Saatchi**" koja bi bila nosilac medijske kampanje Ministarstva kulture. Ugovor Ministarstva i pomenute firme potpisan je nedavno u Jugoslovenskom kulturnom centru u Parizu. Na novom projektu velikog obima već su angažovani ljudi iz ekipe Radio "Pingvina".

Nestašica roto papira u slobodnoj prodaji paralisala je sva glasila koja ne dotira država.

Održana je velika i nezapamćena svadba **Željka Ražnatovića Arkana i Svetlane Cece Veličković** 19. fe-

bruara u hotelu "Beograd Interkontinental", koju su mnogi nazvali "venčanjem decenije".

Prema istraživanju lista Vreme, u SR Jugoslaviji postoji najmanje 60 agencija koje se bave raznim vrstama posredovanja iza kojih se krije uglavnom seksualno posredovanje.

Mart

Grafika 70-tih godina u Saveznoj Republici Nemačkoj, Muzej savremene umetnosti, Beograd, mart – maj. Učesnici: G. Baselitz, J. Beuys, K. Rinke, S. Polke i dr.

9. mart
Na osnovu izveštaja Tadeuša Mazovjeckog, Komisija UN za Ljudska prava donela najdužu rezoluciju u svojoj istoriji, u kojoj se Srbi optužuju za etničko čišćenje u BiH, kao i za kršenje ljudskih prava u Vojvodini i na Kosovu.

31. mart
Rezolucijama 981, 982 i 983 promenjeni mandati mirovnih snaga u bivšoj Jugoslaviji. Predviđeno da mirovne snage ostanu u Hrvatskoj privremeno, dok se pregovorima ne postigne rešenje koje će garantovati prava svih zajednica u skladu sa teritorijalnim integritetom Hrvatske.

Vrtoglavi rast kursa valuta na crnom tržištu deviza, i pored izjava zvaničnika da devalvacije neće biti. Nemačka marka u Beogradu kupovana za 4,5, a prodavana za 5 dinara.

Premijera film "**Marble ass**", Želimira Žilnika u Centru "Sava", 29. marta. Muziku radio Dejan Kijevćanin i grupa "Love Hunters", glavne uloge tumače: Vjeran Miladinović (Merlin), Nenad Racković (Džoni), Nenad Milenković (Sanela) i dr.

Izdata knjiga **Mlađana Dinkića** "Ekonomija destrukcije – velika pljačka naroda".

"Nadam se da će JUL sebe shvatiti bar za nijansu ozbiljnije nego što ja sebe shvatam." Pozorišni reditelj **Ljubiša Ristić**, novoizabrani predsednik JUL-a, *Politika*, 26. mart 1995.

Otkazana izložba karikaturiste Vremena **Dragana Koraksića**, zbog straha direktora galerije Sebastian Art da izloži nepodobne, politički obojene, karikature (do tada Koraksić nije imao nikakve probleme sa vlašću). Iz ramova su izvađene sve karikature na kojima se nalaze Slobodan Milošević, Mira Marković i vrh Socijalističke partije Srbije.

TV Palma proslavila prvi rođendan u hotelu "Hayatt" 15. marta. Tom prilikom je dodeljena Zlatna palma najboljim izvođačima i organizatorima na estradi tokom godine. Među nagrađenima su: Dragana Mirković, Nenad Knežević Knez, Željko Šašić, i najomiljenija pevačica godine Ceca Ražnatović, a njen hit "Vazduh koji dišem" proglašen je za pesmu godine.

April

Prolećna izložba 1995.
Umetnički paviljon "Cvijeta Zuzorić", Beograd, 25. april – 20. maj

Milica Tomić, Slike
Savremena galerija, Zrenjanin, april – maj
Tekst u katalogu: Jasmina Tutorov

Kontra Dibidon, Ljubljana u Beogradu, Cinema Rex, Kulturni centar Beograda, CZKD, Bitef teatar, Galerija ULUPUDS, KST, 1-4. april. Organizator: Vuk Ćosić, učesnici: umetnici (Miran Pešić, Dušan Šuštaršić, Miha Fras, Siniša Lopojda, Igor Anđelić, Matjaž Pikal, grupa Autodafe, Luka Žan, Leonora Mark), muzičari (Grupa 2227, Betontrack), pozorišne trupe (Potohodniki, Muzeum, Morovič i Pikalo) i dr.

U Bitef teatru održana predstava **Trinidad** u režiji Milutina Petrovića, muzika- orkestar "Trinidad trip bend", vođa orkestra Miša Mipi Savić. Ova predstava se bavi Holivudom kao industrijom snova i Trinidadom kao simbolom svih rajskih ostrva. Hit pesma iz predstave "Ona hoće mambo" je dugo bila prva na muzičkim top listama. Ova predstava se sa pravom može smatrati kult predstavom.

"Uz muziku Bramsa, Hačaturijana i Čajkovskog, koju je izvodila Filharmonija mladih "Borislav Pašćan", uz stihove Branka Miljkovića o Jugoslaviji, uz kratki, nekonvencionalni, i samo malo alegorični govor Ljubiše Ristića na kraju, proglašeno je rukovodstvo Jugoslovenske levice." Akademik **Mira Marković**, *Duga*, 1. april 1995.

Maj

Živko Grozdanić, The allegories 1983-1994
Konkordija, Vršac, maj
Tekstovi u katalogu: Sava Stepanov, Branko Cerovac, Marinko Petrić, Radmila Savčić

U čast profesoru Milošu Bajiću (1915-1995)
Galerija FLU, Beograd, 25. maj – 3. jun
Izlažu svi dobitnici nagrade "Miloš Bajić": Srđan Đile Marković, Srđan Apostolović, Biljana Vicković, Zoran Marinković i dr.
Tekst u katalogu: Bojana Burić

1-4 maja
Hrvatska vojska napala teritoriju RSK u Zapadnoj Slavoniji (Operacija "Bljesak"). Izbegličke kolone granatirane iz vazduha, naročito između Pakraca i Okučana, gde je poginulo više od 200 ljudi. Vojska RSK raketirala Zagreb i Karlovac (2. maj). U Zagrebu poginule četiri osobe, a ranjeno 25. Predstavnik Stejt Departmenta, Nikolas Berns, pozvao obe strane da se povuku na početne pozicije, a naročito je osudio srpsku stranu zbog nasumičnog bombardovanja civilnih ciljeva u Zagrebu. Prilikom novog ra-

Živeti u Sarajevu, izložba dokumenata (plakata, pozivnica, recepata) o životu u Sarajevu pod opsadom. CZKD "Paviljon Veljković", Beograd, 27. maj, organizacija Led Art.

Izašao novi album **Cece Ražnatović**, "Fatalna ljubav". Najveći hit sa ovog albuma je pesma "Beograd".

Nova **televizija BK** počela sa emitovanjem programa, direktor Aleksandar Tijanić.

Umetnost | Politika | Društvo

Srđan Apostolović, Gabriel Glid, Tanja Ostojić
Galerija "Lada", Beograd, maj – jun

Asocijacija Apsolutno, PRElom
Galerija za vizuelnu kulturu "Zlatno oko", Novi Sad, 25. maj
Instalacija je prvi put realizovana 25. maja, na dan proslave rođendana Josipa Broza Tita u bivšoj Jugoslaviji.

Asocijacija Apsolutno, Ogledalo O gledalo
Projekat je realizovan na kuli sa satom na Petrovaradinskoj tvrđavi.

Branka Arsić i Mrđan Bajić, Rečnik, izložba crteža za knjigu i promocija knjige
Galerija SKC, Beograd, 13. maj

ketiranja Zagreba (3. maj) poginula još jedna osoba i ranjeno 43. Do 4. maja predale se poslednje srpske jedinice u Lipiku i Pakracu. Po izveštaju Komisije za ljdska prava UN, u Zapadnoj Slavoniji ubijeno više od 400 civila.

16. maj
Milan Đukić, predsednik Srpske narodne stranke, izneo podatak da je iz Hrvatske, u toku akcije "Bljesak", izvan UNPA područja (Krajine) proterano više od 300 hiljada Srba.

24. maj
Pojačane borbe oko Sarajeva. Strane agencije javile da je Sarajevo granatirano i da je bilo poginulih i ranjenih.

25-26. maj
NATO avioni bombardovali srpske položaje oko Pala. Vojska Republike Srpske napala skladišta teškog naoružanja oko Sarajeva i uzela za taoce više stotina vojnika i posmatrača UNPROFOR-a. Neki od njih vezani lisicama za bandere, zgrade i bunkere. Srpska televizija sa Pala objavila da su oni "živi štit" protiv bombardovanja. Posle prvog dana bombardovanja, srpske snage bombardovale pet od šest zaštićenih zona UN. Minobacačka granata ubila 68 ljudi u centru Tuzle.

Jun

Nataša Teofilović, Ostrva
Galerija SKC, Beograd, jun
Tekst u katalogu: Irina Subotić

46. Venecijanski bijenale
Venecija, 11. jun – 15. oktobar
Jugoslovenski paviljon, komesar: Radoslav Trkulja; učesnik: Miloš Šobajić
New europe-supranational art, Lezi telle, Giudecca, Venezia
Autor izložbe: Karmelo Strano; učesnici iz Jugoslavije: Mrđan Bajić, Radomir Damnjanović Damnjan

"Aeroplan bez motora"
Bitef teatar, Beograd, 19. jun
Balet **"Superstvarnost"** Srđana Đileta Markovića, Sonja Savić i trupa "Supernaut". Nakon prethodnih projekata "Ubistvo na ivici grada" i "Pobuna mašina", "Supernaut" se ovde okreće baletu.

Promocija filma "**Supernaut"** Režija: Sonja Savić, igraju: Supernaut (Đile, Ćeza, Saša, Sonja), Aki, Marko i dr. Muzika: Supernaut, Premireja u Bitef Teatru, jun.

4. jun
Počelo oslobađanje zarobljenih pripadnika UNPROFOR-a, uz posredovanje Slobodana Miloševića, Jovice Stanišića (načelnik Službe državne bezbednosti) i grčkih ministara spoljnih poslova i odbrane, Karolosa Papuljasa i Gerasimosa Arsenisa.

9. jun
Karl Bilt imenovan za kopredsednika Mirovne konferencije o bivšoj Jugoslaviji (umesto Dejvida Ovena).

23-24. jun
Predstavnik UNHCR-a u Ženevi saopštio da je u proteklih deset dana u Srbiji nasilno mobilisano 2 500 izbeglica iz Hrvatske.

Za najbolju predstavu protekle sezone po mišljenju publike izabrana je predstava **Bure baruta** (JDP). Priča o "izgubljenoj" generaciji. Režija: Slobodan Unkovski, Uloge: Nebojša Glogovac, Sergej Trifunović, Vojin Ćetković, Dragan Nikolić i dr. Po istoimenoj predstavi napravljen je i film koji doživljava još veću popularnost.

Koncerti **Dragane Mirković** u Centru "Sava" (26. i 27. jun), gosti koncerta: Žaljko Šašić, Nino, Divlji kesten i Bit Strit.

Film "**Podzemlje**" Emira Kusturice snimljen po romanu Dušana Kovačevića "Bila jednom jedna zemlja" dobio Zlatnu palmu.

Kako je objavljeno u **"Službenom glasniku br. 20"** od 8. juna ("reprezentativna zgrada u Beogradu u Užičkoj 16 sa pratećim objektima i zemljištem određuje se za rezidenciju predsednika Republike"), Slobodanu Miloševiću je namenjena vila koja se nalazi preko puta broja 15 – vile u kojoj je decenijama živeo i radio Josip Broz Tito. Sa sobom kao nekad Tito, vodi i najbliže saradnike: premijer Mirko Marjanović doći će prema istoj odluci Vlade Srbije u br 40.

Jul

Art/DaDjo, Develop/ing/ment
CZKD "Paviljon Veljković", Beograd 29. jul

Asocijacija Apsolutno,
ABSOLUTE NEWS[PAPERS] NOVINE
Objekat akcije je bio novinski kiosk van funkcije. Kroz prozorsko okno kioska mogao se videti zid od cigli. Na vrata su stavili natpis NOVINE. Novi Sad

Asocijacija Apsolutno, Absolutely Dead (umetnička akcija i video film)
Akcija na brodogradilištu u Novom Sadu.

11. jul Vojska Republike Srpske zauzela Srebrenicu, zaštićenu zonu UN. Nakon zauzimanja pobijeno više hiljada ljudi.

24. jul Napad vojske Republike Srpske i jedinica Autonomne pokrajine Zapadna Bosna, pristalica Fikreta Abdića, na "zaštićenu UN zonu" oko Bihaća.

25.jul Vojska Republike Srpske ušla u Žepu, zaštićenu zonu UN.

25. jul Vrhovni tužilac Međunarodnog suda za ratne zločine u bivšoj Jugoslaviji, Ričard Goldston, podigao optužnice protiv Radovana Karadžića, Ratka Mladića i još 21 osobe (uglavnom komandanata i stražara logora Keraterm kod Prijedora, Luka kod Brčkog i logora u Bosanskom Šamcu).

Posle tri godine odsustvovanja sa međunarodnih takmičenja, **muška košarkaška reprezentacija** osvojila zlatnu medalju na Evropskom prvenstvu u Atini. Odličnu igru pokazali Paspalj, Rebrača, Divac, Danilović, Đorđević, Bodiroga. Treće plasirani, hrvatski košarkaši odbili da čestitaju pobednicima.

Slobodan Milošević svečano otvorio podzemnu stanicu metroa "**Vukov spomenik**" u Beogradu 7. jula.

26. jul Američki Senat izglasao zakon o jednostranom ukidanju embarga na izvoz oružja bosanskim Muslimanima.

28. jul Hrvatske snage zauzele Grahovo i Glamoč, čime je presečena veza između Knina i drugih teritorija pod kontrolom srpskih snaga.

29. jul Patrijarh Pavle služio u Glini parastos žrtvama ustaškog masakra 1941. godine.

Avgust

3. avgust
Na pregovorima u Ženevi između delegacija Hrvatske i RSK o planu Z-4 nije postignut sporazum. Premijer RSK Milan Babić izjavio da očekuje uspešan nastavak pregovora na osnovu "modifikovanog plana Međunarodne zajednice".

4-6.
avgust Počela opšta hrvatska ofanziva na republiku Srpsku Krajinu (operacija "Oluja"). Savet bezbednosti i većina svetskih vlada osudili hrvatsku ofanzivu - od oštre osude (Savet bezbednosti, Britanska vlada) do razumevanja za "hrvatsko gubljenje strpljenja" (SAD, Nemačka).
Stavljanjem pod kontrolu hrvatske vojske najvećeg dela teritorije, Republika Srpska Krajina prestala da postoji. Petog avgusta pao Knin i severna Dalmacija. Sledećeg dana Lika, Banija i Kordun. Pad Krajine naterao skoro celokupno srpsko stanovništvo u beg ka Srbiji. Kolone izbeglica na traktorima i drugim poljoprivrednim vozilima su preko područja pod kontrolom bosanskih Srba u zapadnoj i severnoj Bosni krenule ka Srbiji, izložene čestim napadima hrvatskih snaga. Vlasti u Srbiji, čiji su mediji gotovo potpuno ignorisali pad Krajine, izbegličke kolone upućivale su u centre u unutrašnjosti zemlje.
Republički štab za izbeglice u Srbiji optužio krajinsko rukovodstvo za egzodus naroda. Po podacima UNHCR-a, oko 150 000 ljudi napustilo Krajinu. Po podacima kriznog štaba RSK, Krajinu napustilo 220 000 ljudi. Prema nekim podacima (preciznih podataka još nema), u akciji hrvatske vojske "Oluja" nestalo je 1 805 osoba, a Hrvatski helsinški odbor za ljudska prava tvrdi da je tokom te operacije poginulo oko 700 civila, spaljeno preko 20 000 srpskih kuća, dok su ostale opljačkane i devastirane. Prema istom izvoru 99% Srba napustilo Krajinu, a samo u području Knina spaljeno 80% srpskih kuća.

25. avgust
Pomoćnik američkog državnog sekretara za evropska pitanja, Ričard Holbruk, pred polazak na mirovne pregovore naveo ciljeve svog mirovnog plana: BiH treba da ostane jedinstvena, međunarodno priznata država; jednaka prava svim etničkim grupama; očuvanje teritorijalnog integriteta Hrvatske; upućivanje ekonomske pomoći zemljama bivše Jugoslavije.

28. avgust Izveden drugi minobacački napad na pijacu Markale u Sarajevu. Poginulo 37, a ranjeno 89 ljudi.

29. avgust Na sastanku rukovodstava SRJ i RS potpisan Sporazum o budućim pregovorima o celovitom mirovnom procesu za BiH. Dogovoreno da će na pregovore otići šestočlana delegacija koju će formirati Slobodan Milošević i Radovan Karadžić. Svedoci i potpisnici sporazuma bili patrijarh srpski Pavle i episkop Irinej Bulović.

30. avgust Počeli masovni vazdušni udari NATO avijacije na položaje bosanskih Srba – najmasovnija vazdušna akcija u istoriji ove alijanse do tada.

"**Da svima bude bolje**" humanitarna akcija Estrade održana na stadionu "Taš" 29. avgusta, za pomoć izbeglicama iz Republike Srpske Krajine. Za prilog u odeći, novcu, hrani i dr. dobijala se ulaznica za koncert Zorice Brunclik.

Umetnost | Politika | Društvo

Septembar

Mileta Prodanović, Tama
Galerija ULUS, Beograd, 13-26. septembar
Tekst u katalogu: Sreten Ugričić

Dragan Srdić, Gernika, velika "prodajna izložba bombi"
Galerija SKC-a, Beograd, 15-20. septembar

Talent, Foto safari. Instalacija sa životinjskim kožama
CZKD "Paviljon Veljković", Beograd, 4. septembar

Dragoslav Krnajski, ART AID. Instalacija petokrake od slatke mlevene paprike
CZKD "Paviljon Veljković", Beograd, 5. septembar

Nikola Džafo, "KO WAS ŠIŠA"
CZKD "Paviljon Veljković", Beograd, 7. septembar
Akciju je pratio *Pojmovnik* o kosi sa e(ste)tikom šišanja, koji u odrednicama kosu analizira kao prirodnu, istorijsku, društvenu ili leksičku pojavu, sastavili su ga V. Grginčević i A. Kolarić.

Led art, Zastave
CZKD "Paviljon Veljković", Beograd, 8. septembar
Lične zastave izložili su Nena Antonić – MimArt, Ljubiša Bogosavljević, Slobodan Čelebić Cober, Nikola Džafo, Vesna Grginčević, Dragoslav Krnajski, Saša Marković Mikrob, Mihael Milunović, Dušan Otašević, Vera Stevanović, Raša Todosijević i dr.

Mirjana Đorđević, Raster
Galerija SKC, Beograd, 28. septembar

4-14. septembar
Bosanski Srbi prihvatili ultimatum NATO i pristali da povuku teško naoružanje sa područja Sarajeva. Pošto su srpske snage samo delimično povukle teško naoružanje, nastavljeno bombardovanje srpskih položaja u istočnoj Bosni. Radovan Karadžić i Ratko Mladić, u prisustvu Slobodana Miloševića, potpisali sa UN sporazum o povlačenju teškog naoružanja bosanskih Srba oko Sarajeva.

8. septembar
U Ženevi, na sastanku ministara inostranih poslova SRJ, Hrvatske i BiH, prihvaćen preliminarni sporazum o podeli BiH na entitete i o procentima teritorije (51% Federacija i 49% Republika Srpska).

18. septembar
Portparol UN saopštio da muslimansko-hrvatske snage drže pod kontrolom polovinu teritorije BiH i da se nalaze na oko 30 kilometara od Banjaluke, što bi "moglo da uvuče SRJ u rat".

18. septembar
Predstavnici UNHCR-a u Ženevi saopštili da se kolona od oko 100 000 srpskih izbeglica kreće ka Banjaluci.

19. septembar
Vojska Republike Srpske ojačala odbranu Banjaluke. Posle pritiska SAD, predsednik Hrvatske Franjo Tuđman naredio obustavljanje operacija hrvatske vojske u severozapadnoj Bosni.

Savezni zavod za statistiku SRJ izjavio da su za prvih osam meseci plate realno opale za 21,7%, a životni troškovi porasli za 56,9%.

Zatvorena Američka čitaonica radi otvaranja Informaciono-istraživačkog centra, u kome će pristup biti moguć samo na osnovu prethodnog telefonskog ili pismenog dogovora.

Oktobar

36. Oktobarski salon
Muzej "25.maj", Beograd,
19. oktobar – 19. novembar
Selektori: Milan Blanuša, Jovan Despotović, Dušan Đokić, Vladimir Komad, Vesna Lakićević-Pavićević, Bratislav Ljubišić, Dragoslava Beka Punišić
Prateće izložbe Oktobarskog salona:
Tajni život predmeta, Galerija "Lada", 20. oktobar – 5. novembar; autor izložbe i teksta u katalogu: Marina Martić; učesnici: Marija Dragojlović i Nina Kocić.
Autoportret u umetnosti devedesetih, Galerija "Zvono", 25. oktobar – 8. novembar; autor izložbe i teksta u katalogu: Danijela Purešević; učesnici: Daniel Glid, Uroš Đurić, Dragana Ilić, Jasmina Kalić, Nina Kocić, Stevan Markuš.
Galerija kao atelje, Galerija SULUJ, 24. oktobar – 7. novembar. Autor izložbe i teksta u katalogu: Jasminka Plavšić Đerković; učesnici: Čedomir Vasić, Anica Vučetić, Radomir Damnjanović Damnjan, Zoran Popović, Mileta Prodanović i dr.

Scene pogleda, I godišnja izložba Soros centra za savremenu umetnost
Beograd, 2-15. oktobar
Autor izložbe i teksta: Dejan Sretenović; asistent: Branislav Dimitrijević
Camera Lucida, CZKD "Paviljon Veljković"; učesnici: Jovan Čekić, Zdravko Joksimović, Darija Kačić, Era Milivojević, Neša Paripović, Balint Szombathy.
Camera Obscura, Cinema Rex; učesnici: Dejan Anđelković, Jelica Radovanović, Aleksandar Davić, Nina Kocić, Saša Marković Mikrob, Ivan Šijak, Talent

Dejan Grba, Stealth
Galerija Doma omladine, Beograd, 24. oktobar – 12. novembar
Tekstovi u katalogu: Dejan Grba, Stevan Vuković

11. oktobar
Minut posle ponoći, posle jednodnevnog odlaganja, počelo primirje između srpskih i hrvatsko-muslimanskih snaga.

18. oktobar
Slobodan Milošević primio predstavnike SAD (Ričarda Holbruka), Rusije (Igora Ivanova) i Evropske unije (Karla Bilta) radi dogovora o predstojećim mirovnim pregovorima.

23. oktobar
U Bijeljini održano zasedanje Skupštine RS, na kojoj su određeni predstavnici RS u delegaciji za mirovnu konferenciju u Dejtonu. Na Skupštini zahtevano da srpska delegacija insistira na posavskom koridoru širine 20 km, podeli Sarajeva, izlazu RS na more i pravu da se posle godinu dana od potpisivanja sporazuma može ponovo
odlučivati o ostanku u uniji. U Bjeljini bili Dobrica Ćosić, Ljubomir Tadić, Gojko Đogo, Rajko Nogo, Milorad Ekmečić, Veselin Đuretić i dr.

U **Biltenu Komesarijata za izbeglice Srbije** objavljeno da se u Srbiji nalazilo 619.000 raseljenih lica, najviše iz Bosne (249.000) i Hrvatske (149.000). Najveći broj izbeglica (315.000) smešten kod rođaka i prijatelja.

Balint Szombathy, Zastave II
Centar za vizuelnu kulturu "Zlatno Oko", Novi Sad, oktobar

Novembar

Soba s mapama
Galerija Doma omladine, Beograd, 15. novembar – 3. decembar
Autori izložbe i teksta u katalogu: Branislava Anđelković, Branislav Dimitrijević učesnici: Zoran Naskovski, Neša Paripović, Era Milivojević, Vera Stevanović, Dragoslav Krnajski, Talent, Jovan Čekić, Zdravko Joksimović, Nina Kocić, Branko Pavić, Mileta Prodanović, Martin Erdeš, Mihael Milunović

Dejan Grba, Ogled
Galerija FLU, Beograd, 27. novembar – 6. decembar
Tekstovi u katalogu: Dejan Grba, Mileta Prodanović, Nikola Šuica

Ostranenie 2, Fondacija bauhaus, Desau, novembar
Festival elektronskih medija sa projekcijama, seminarima koji okupljaju autore zemalja Srednje i Istočne Evrope
Učesnici iz Jugoslavije: Aleksandar Dević, A. Kiš, Balint Szombathy, Talent, O. Todorović

1. novembar
U vazduhoplovnoj bazi Rajt-Peterson (Dejton, Ohajo) počeli pregovori o miru u BiH. Delegaciju SRJ i Republike Srpske činili Slobodan Milošević (predsednik Srbije), Momir Bulatović (predsednik Crne Gore), Milan Milutinović (ministar spoljnih poslova SRJ), Nikola Koljević (potpredsednik Republike Srpske), Momčilo Krajišnik (predsednik Skupštine RS) i Aleksa Buha (ministar inostranih poslova RS).

9. novembar
Haški tribunal podigao optužnice protiv oficira vojske Jugoslavije Mileta Mrkšića, Miroslava Radića i Veselina Šljivančanina za ratne zločine kod Vukovara 1991. godine. Nekoliko dana kasnije podigao optužnice protiv grupe Hrvata iz BiH (Dario Kordić, Tihomir Blaškić i drugi). Posebne optužnice podigao protiv Ratka Mladića i Radovana Kadžića za događaje u Srebrenici, od 6. do 23. jula, tokom kojih je "praktično eliminisano muslimansko stanovništvo Srebrenice".

9. novembar
Komitet za sankcije UN odlučio da se Jugoslaviji odobri isporuka ruskog gasa i drugih energenata.

12. novembar
U Erdutu, a zatim u Zagrebu, potpisan Sporazum o mirnom rešenju krize u sremsko-baranjskoj oblasti, poznat kao "Erdutski sporazum", kojim se u ovoj oblasti uvodi međunarodna uprava.

21. novembar
Potpisan Dejtonski sporazum o okončanju rata u Bosni (generalni okvir mirovnog sporazuma za BiH, sa 11 pratećih dokumenata). Srpska strana odustala od svog dela Sarajeva, Goražda i prihvatila međunarodnu arbitražu oko Brčkog. Hrvati su vratili Srbima Šipovo i Mrkonjić-Grad.

22. novembar
Savet bezbednosti UN (Rezolucija 1022) zvanično suspendovao ekonomske sankcije SRJ na neograničeno vreme. Desetak dana kasnije EU takođe suspendovala sankcije prema Jugoslaviji.

25. novembar
Vlada SRJ usvojila Program 2 guvernera NBJ Dragoslava Avramovića, koji je predviđao smanjivanje administrativnih stega za izvoz, ali nije prihvaćena guvernerova inicijativa o svojinskoj transformaciji. Dinar zvanično devalvirao na kurs od 3,3 za jednu nemačku marku.

OpenNet.Org prvi internet site Radija B92 otvoren 14. novembra u Srbiji. Open Net prvi Internet Service Provider u Srbiji, otvoren inicijativom Radija B92. PTT nije hteo da proda nijednu lokalnu liniju niti da omogući link do ISP-a u Amterdamu, tako da je sajt radio preko dil-up linija iznajmljenih od raznih organizacija.

U Hali "Pionir" održan koncert **Cece Ražnatović**, gosti Džej, Dr. Igi, Fanki Dži i Karamela (23. novembar).

Na prvom **Međunarodnom festivalu lokalnih televizija** koji je od 1. do 4. novembra održan u slovačkom gradu u Košicama, televizijska produkcija **B92** osvojila je prvu nagradu za film "Vidimo se u čitulji".

Decembar

Nikola Savić
Galerija "Zvono", Beograd, 8-22. decembar
Tekst u katalogu: Dejan Grba

Tendencije devedesetih:
hijatusi modernizma i postmodernizma
Centar za vizuelnu kulturu "Zlatno oko", Novi Sad, decembar – april 1996, autor izložbe: Miško Šuvaković
Koncepcija obuhvata sedam samostalnih izložbi: Dragomir Ugren 22.12.1995-12.1.1996.; Ivan Ilić, 12-26.1.1996.; Mirjana Đorđević, 26.1-9.2.1996.; Aleksandar Dimitrijević, 9-23.2.1996.; Nikola Pilipović, 23.2-8.3.1996.; Marija Vauda, 8-22.3.1996.; Neša Paripović, 29.3-12.4.1996

14. decembar
Predsednici Srbije, Bosne i Hrvatske, Slobodan Milošević, Alija Izetbegović i Franjo Tuđman, potpisali u Parizu Mirovni sporazum o Bosni i Hercegovini.

28. decembar
Bil Klinton potpisao Ukaz o suspenziji sankcija prema SRJ.

29. decembar
Po izveštaju Saveznog zavoda za statistiku, Srbija i Crna Gora vratile su se na nivo razvoja iz 1969. godine, uprkos porastu društvenog proizvoda od 6% 1994. i 6% 1995. godine.

Koncert grupe **PRODIGY** održan u Hali "Pionir" 8. decembra. Organizacija: Dom omladine Beograda, časopis Ritam i dr.

Održani prvi "**Jugoslovenski dani estrade**" 20. i 21. decembra u Centru "Sava". Generalni sponzori Duvanska industruja "Niš", pokrivitelji TV Novosti, Sabor i Televizija Beograd. Prvo veče posvećeno folk muzici otvorila je prigodnom besedom ministarka u Saveznoj vladi, Margit Savović. Za najbolje folk pevače 1995. proglašeni: Jami, Željko Šašić, Keba, Džej Ramadanovski, Nino, Zorica Brunclik i Dragana Mirković. Dodeljene su i nagrade vlasnicima folkoteke "Eskalibur" i "Menhetn" za poseban doprinos ovoj vrsti muzike.

Umetnost

Priče pogleda
Muzej savremene umetnosti, Skoplje, decembar – januar 1996
Autor izložbe: Dejan Sretenović, asistent: Branislav Dimitrijević; učesnici: Zoran Naskovski, Neša Paripović, Era Milivojević, Jovan Čekić, Nina Kocić, Aleksandar Davić; organizacija: Soros Centar za savremenu umetnost, Skoplje

Keyboards
Srećna galerija, SKC, Beograd, 28. decembar
Autor: Saša Gajin, kolekcija od 33 fotografska otiska zubala briljantnih i slavnih beogradskih umetnika i viđenijih ličnosti.

Goranka Matić, promocija foto albuma "Dani bola i ponosa", Galerija Grafički kolektiv, Beograd; izdanje: Magazin Vreme, Beograd.

Asocijacija Apsolutno, Lice u · lice
Centar za savremenu kulturu Konkordija, Vršac, u toku godine

publikacije:

Lidija Merenik, **Beograd. Osamdesete: nove pojave u slikarstvu i skulpturi 1979-1989 u Srbiji**, Prometej, Novi Sad, 1995.

Marcel Duchamp, spisi i tumačenja, priredili Zoran Gavrić i Branislava Belić, Bogovađa, Novi Sad, 1995.

Politika

Društvo

1996

Januar

Milorad Mladenović, Maketa u svom prostoru
Galerija SKC, Beograd, 5. januar

Tanja Ostojić, Fotoinstalacija; reakcija na otvaranje izložbe Saše Gajina – Keyboards
Srećna galerija, SKC, Beograd, 16. januar

Slikarstvo prizora
Umetnički paviljon "Cvijeta Zuzorić", Beograd, januar – februar
Autor izložbe i teksta u katalogu: Đorđe Kadijević
Učesnici: Mića Popović, Vojo Stanić, Olja Ivanjicki, Miodrag Vujačić Mirski, Zoran Pavlović, Milić od Mačve, Mihajlo Đoković Tikalo i dr.

Aleksandar Rafajlović, Slike
Galerija Doma omladine, Beograd, 16. januar – 4. februar

David Elliot, kustos Muzeja moderne umetnosti u Oksfordu (Engleska) krajem januara 1996, održao je predavanje u Britanskom kulturnom centru. D. Elliot je sproveo analizu umetničkog stvaralaštva u uslovima istočnog ili zapadnog totalitarizma tj. uslovima fašizma i komunizma.

Počela da izlazi nova edicija "Narodne knjige", pod nazivom **Pojmovnik**: izdanja o teoriji književnosti i umetnosti.

Nagradu "Lazar Trifunović" za najbolju likovnu kritiku u protekloj godini dobila je istoričar umetnosti Lidija Merenik za tekst o Bijenalu u Veneciji "Identitet modernosti", objavljen u časopisu "Reč".

Ilija Bakić, urednik časopisa Košava i Patagonija objavio je svoju drugu pesničku kolekciju egzotičnog naslova "ZenitNadDadaSignalKlokoPost Mortem"

Predsednik Hrvatske Franjo Tuđman uoči nove godine pomilovao 455 Srba koji su uhapšeni tokom i nakon ofanzive "Oluja" u Krajini početkom avgusta. Predsednik Crne Gore Momir Bulatović, doneo je povodom mirovnog sporazuma u Bosni odluku o pomilovanju 82 lica izložena krivično-pravnom gonjenju od strane pravosudnih organa Republike, a među njima je bilo 50 političkih zatvorenika. Makedonski predsednik Kiro Gligorov je nekoliko dana pre Nove godine pomilovao 35 lica osuđena za klasičan kriminal, jer političkih zatvorenika u Makedoniji više nema. Predsednik Srbije, Slobodan Milošević nije pomilovao nikoga.

10. januar
Potpredsednik vlade i ministar inostranih poslova Hrvatske Mate Granić, boravio u jednodnevnoj poseti Beogradu i razgovarao sa Slobodanom Miloševićem o normalizaciji odnosa. To je bila prva zvanična poseta jedne hrvatske delegacije na visokom nivo u Beogradu posle uspostavljanja hrvatske nezavisnosti.

11. januar
U Srbiju iz Hrvatske stigla prva grupa od 104 zatvorenika od ukupno 455, druga grupa od 112 zatvorenika puštena je 13. januara.

24. januar
Vlada Nemačke odmrzla jugoslovenska sredstva u nemačkim bankama s retroaktivnom važnošću od 22. novembra 1995. godine, izuzev sredstava koja su stavljena pod sudsku ili neku drugu zabranu.

25. januar
Demokratska stranka optužila Vladu Srbije za špekulacije prilikom izvoza pšenice ("žitna afera"). Vlada Srbije odbacila optužbe.

Glavni i odgovorni urednik Trećeg kanala **Stefan Grubač**, zabranio je emitovanje novogodišnje emisije "Izvinite zbog prekida programa" zbog "nekih elemenata". Od reditelja Vladimira Aleksića tražio je da iz emisije izbaci sve scene u kojima se pojavljuje Vesna Trivalić u crnom mantilu sa cvetom u kosi, kao proročica. Urednik je smatrao da taj lik suviše podseća na dr. Mirjanu Marković.

Gledaoci koji su pažljivo pratili novogodišnji program mogli su da se uvere da je **najluđa noć na TV** prošla u znaku proročica. Dubravka Melka (umetničko ime Vava) bila je centralna figura na TV Politici, po njenim vizijama Zapadu se crno piše tokom 1996. ali zato Srbiji pod mudrim rukovodstvom Slobodana Miloševića, predstoji period neviđenog napretka. Gotovo identično govorila je Kleopatra na TV Pinku. Viđena je i vojvođanska proročica Vesna, koja je obradovala gledaoce izjavom da će 1996. biti jedna od najuspešnijih godina u njihovom životu.

U klubu **X-industrija** gostuje DJ iz Londona Colin Faveru, resident DJ kluba Deep space, londonskog radija KISS 100 FM, organizacija asocijacija Kozmik (Boža Podunavac, Goran Paunović, Vlada Janjić).

U Hali "Pionir", 26. januara održan koncert "**Idemo dalje**" organizovan u okviru "Programa akcije za omladinu" koji je usvojen programskom konvencijom Mladih socijalista. Učesnici: Električni orgazam, Van Gog, Piloti, Vlada Divljan, Dejan Cukić, Bebi Dol, K2, Vampiri i dr. Mnogi od učesnika su posle koncerta izjavili da nisu znali da su organizatori koncerta Mladi socijalisti, neki od njih su otvoreno rekli da ne bi učestvovali da su to znali.

knjiga je u svega 30 primeraka, otkucana na pisaćoj mašini, duhovito ilustrovana, a potom, poštom razaslata na adrese brižljivo izabranih čitalaca, kao prvo iz niza ostvarenja zamišljenog "Artefakt" projekta.

Objavljen zbornik **"Moral i mitologija u savremenoj umetnosti"** rezultat seminara koji je, sa ovom temom, održan prošle godine u okviru susreta pod organizacijom centra "Pokret". Tekstovi: Kosta Bogdanović, Branislav Dimitrijević, Mileta Prodanović, Ratomir Kulić, Irina Subotić, Ješa Denegri i dr.

Održana premijera filma "**Lepa sela lepo gore**" Srđana Dragojevića. Glavne uloge: Nikola Kojo, Dragan Bjelogrlić i dr.

Februar

Predrag Nešković
Beograd, Hotel Kazina, februar – mart

Nova umetnost u Glazgovu – I deo (Dame); II deo (Gospoda)
Srećna galerija SKC, Beograd, 16. februar i 1. mart
Koncepcija izložbe: Raša Todosijević (u saradnji sa galerijom Transmission, Glazgov)

Asocijacija Apsolutno, Apsolutno privremeno
Akcija otkrivanja spomen ploče na kojoj piše "Apsolutno privremeno" na mostu koji je spajao Petrovaradin i Novi Sad (privremeno sagrađen 1945. dobija privremeno ime Maršal Tito 1987, 1. aprila 1999. biva srušen za vreme bombardovanja NATO).

15. februar
NTV Studio B izbrisana iz sudskog registra kao deoničarsko društvo i dobila status društvenog preduzeća. Opozicija izrazila protest.

17. februar
Počelo iseljavanje Srba iz Sarajeva. Prva opština iz koje su iseljeni bili Hadžići.

19. februar
Prištinski list na albanskom *Bujku* objavio saopštenje do tada nepoznate "Oslobodilačke vojske Kosova" (OVK), koja je preuzela odgovornost za niz bombaških terorističkih napada na izbeglička naselja na Kosovu.

21. februar
Tri opozicione stranke - Srpski pokret obnove, Građanski savez Srbije i Demokratska stranka - održale tribinu u Čačku, čime su započele zajedničku predizbornu kampanju.

23. februar
Odlukom Vrhovnog suda Srbije prestao da postoji Soroš fond Jugoslavije.

27. februar
Ukinuta blokada na Drini, zavedena 4. avgusta 1994. godine.

27. februar
Vlada SRJ dala saglasnost za otvaranje Kancelarije UN za nadgledanje ostvarivanja ljudskih prava na Kosovu i Metohiji. Predsednik Srbije, Slobodan Milošević razgovarao sa Kofijem Ananom, specijalnim izaslanikom generalnog sekretara UN, o stanju u BiH. Anan obavestio da će UN ubuduće imati 6 kancelarija-misija u Bosni, istočnoj Slavoniji i Makedoniji, posmatračke snage na Prevlaci i kancelarije za vezu u Beogradu i Zagrebu. Specijalni izvestilac UN za ljudska prava Elizabet Ren, 15. marta otvorila u Beogradu kancelariju specijalnog izvestioca za ljudska prava.

Inspektor Odeljenja za suzbijanje kriminalnih i seksualnih delikata SUP Beograd, **Dragan Rašić** ubijen je u četvrtak 1. februara u haustoru zgrade br. 49, u Ulici Marijane Gregoran, gde je stanovao sa porodicom. Ubistvo se desilo nekoliko dana posle izricanja smrtne kazne Predragu Janjiću Cikari, koji je 13. marta prošle godine, bežeći od policijske potere, u Pionirskom parku ubio policajca Radoljuba Lukovića Čarlija i aktivirao ručnu granatu, ranivši tako još četiri policajca. Četiri dana posle ubistva u Pionirskom parku, u Ulici Svetozara Markovića život je izgubio još jedan policajac – inspektor Goran Radulović.

Posle duže pauze kultna grupa **Partibrejkersi** obnavlja rad, ojačani mlađom, novom postavom. Objavljuju kompilacijski CD "Najbolje od najgoreg" na kome su dve nove pesme "Ludo i brzo" i "Rođen loš".

Saborov hit godine proglasio je hit pesme: Ceca "Beograd", Džej "Sunce ljubavi", Miloš Bojanić "Zelene oči"

Mart

Veljko Vujačić, Radovi 1994-1995.
Galerija SKC, Beograd, 26. mart

Privatna izložba, 16. marta u ateljeu Mrđana Bajića: "Pozvao sam prijatelje da pogledaju radove koje ću izlagati u Galeriji Žaklin Musjon tokom aprila. Tog popodneva sam ih pakovao, pa je to bio poslednji momenat da ih pokažem." Radovi će takođe biti izlagani u Centru za vizuelne umetosti u Sen Fou kod Liona.

2. mart
U Beogradu uhapšeni Dražen Erdemović i Radoslav Kremenović zbog osnovane sumnje da su počinili ratne zločine 1995. godine u Srebrenici.

9. mart
U Beogradu održan miting tri opozicione stranke - SPO, DS i GSS - pod nazivom "Za promene". Aklamacijom prihvaćeno 10 ciljeva opozicije: jedinstvena izborna lista, udruživanje opozicije protiv režima, povratak Srbije u Evropu, brza privatizacija, sloboda medija, vladavina prava, reforme privrednog i političkog sistema, reforma vojske kroz profesionalizaciju, reforma policije, nacionalno pomirenje itd.

Premijera filma **Zombitaun** reditelja Marka Džeja Hokera u Bioskopu Rex, 1. marta. Film je sniman u Beogradu dve i po godine u saradnji Radija B92 i Britanske televizijske stanice Canal for, a u njemu je korišćen i arhivski materijal iz 1991. god.

Po istraživanju treća po gledanosti je emisija "**Be-be šou**" (TV Pink), autori Boris, Magdalena i deca Anita i Doris Bizetić. Emisija se bazira na pričanju viceva kroz skečeve.

Umetnost Politika Društvo

April

Otvorena nova stalna postavka **Muzeja savremene umetnosti** u Beogradu.

Vesna Pavlović, Portreti
Likovna galerija KCB, Beograd, 1-14. april
Tekst u katalogu: Živojin Pavlović

Rezime
Muzej savremene umetnosti, Beograd, 5-22. april
Autor izložbe i teksta u katalogu: Jovan Despotović; učesnici: Jasmina Kalić, Daniel Glid, Uroš Đurić, Stevan Markuš, Milan Kralj, Dragan Kićović, Zoran Dimovski, Branko Raković, Dragan Stanković, Zoran Naskovski, Mirjana Đorđević, Ivan Ilić, Zoran Pantelić, Rastislav Škulec, Tatjana Milutinović Vondraček, Nina Kocić, Dragana Ilić

Branka Kuzmanović, Kontinuitet diskontinuiteta
Galerija Doma omladine, Beograd, 9-29. april
Tekst u katalogu: Čedomir Vasić

Modus "pauza"
Galerija SKC, Beograd
Učesnici: Vesna Vesić, 1. april; Neda Kovinić, 6. april; Barbara Vasić, 11. april

Teme za velike gradove
Savremena galerija, Pančevo, Cinema Rex, Beograd, 12-19. april
Autori: Darka Radosavljević, Branko Pavić; otvaranje izložbe u Cinema Rexu sa projekcijom video radova Čedomira Vasića, Ivana Kucine i grupe Škart.

Projekat X, internacionalni forum za savremenu arhitekturu i umetnost održan je u Staroj Šećerani i drugim prostorima u gradu, od 6. do 16. aprila. U radu je učestvovalo 230 studenata iz 25 zemalja Evrope i SAD, 60 umetnika i arhitekata u svojstvu predavača, tutora i izlagača i 150 studenata, arhitekata i umetnika iz naše zemlje. U okviru Projekta X bila su organizovana predavanja, izložbe, filmske i video projekcije, koncerti itd.

Asocijacija Apsolutno, prezentacija, foto-dokumentacija, mape i tekstovi umetnika Cinema Rex, Beograd, april

U Cinema Rexu, 8. aprila održana je projekcija filmova u **produkciji B92** sa **Festivala kratkog metra**: "Očevidac" Aleksandar Davić (najbolji eksperimentalni rad), "Usamljeni hašišari" Nikola Majdak (najbolja animacija) i "Misija" Maja Zrnić.

Tendecije devedesetih: diskretni modernizam
Centar za vizuelnu kulturu "Zlatno oko", april-maj
Autor: Sava Stepanov; **Slika monohromija**: Mrđa Kuzmanov, Ratomir Kulić, Dragomir Ugren; **Slika materija**: Biljana Bakaluca, Ratomir Kulić, Branka Marić, V. Petrović, Subotin-Nikolić; **Skulpura: konstrukcija minimalizam**: Ratomir Kulić, Živko Grozdanić, Rastislav Škulec; **Koncept: neokonceptualizam**: Igor Antić, Apsolutno, Balint Szombathy, Dautović, Petrić; **Video**: Aleksandar Davić

Asocijacija Apsolutno, Upozorenje!
Galerija jugoslovenskih umetničkih dela "Andrićev venac", Beograd, april
Tabla postavljena na ulazna vrata galerije nosila je sledeći tekst: Upozorenje! Ulazite u galeriju na apsolutno svoju sopstvenu odgovornost.

Ulična akcija **grupe Magnet**, Faluserbia, 29. april. Učesnici: Miroslav Nune Popović (autor), Jelena Marjanov, Ivan Pravdić, Dejan Jakovljević

2. april
U Parizu neuspešno završeni pregovori delegacije SRJ sa Međunarodnim monetarnim fondom i Svetskom bankom. Jugoslovenska delegacija insistirala na kontinuitetu sa SFRJ i samim tim kontinuitetu prisustva u svetskim finansijskim organizacijama. Po tom pitanju guverner Narodne banke Dragoslav Avramović došao u sukob sa ostalim članovima delegacije, pošto se zalagao za odustajanje od kontinuiteta.
Američki Kongres usvojio rezoluciju kojom se osuđuju vlasti u Srbiji zbog gušenja slobode štampe, uskraćivanja prava na rad Sorošovoj fondaciji, ometanja rada opozicionih partija i nevladinih organizacija, uz upozorenje da će buduća ekonomska pomoć i skidanje "spoljnog zida sankcija" biti direktno uslovljeni ponašanjem vlasti u Beogradu.

3. april
Okružno javno tužilaštvo u Beogradu podnelo zahtev za proširivanje optužnice protiv predsednika Demokratske stranke Zorana Đinđića zbog oglasa koji je DS objavila u listu *Telegraf*, a u kojem je premijer Vlade Srbije Mirko Marjanović optužen za zloupotrebe prilikom izvoza žita.

7. april
U Prištini zabranjeno štampanje nedeljnika na albanskom jeziku *Koha*.

22. april
Na Kosovu i Metohiji izvršeno više organizovanih terorističkih napada na pripadnike MUP-a i građane, u kojima je ubijeno pet lica a pet povređeno. Odgovornost za napade preuzela "OVK".

Početkom aprila u Beogradu su **bačene bombe**, u dvorište Bajrakli džamije i na župski ured crkve Sv. Antun.

Maj

Srpsko slikarstvo i skulptura posle 1955. godine u zbirkama Narodnog muzeja
Narodni muzej, Beograd, maj
Učesnici: Moma Antonović, Miloš Bajić, Bojan Bem, Vera Božičković – Popović, Radomir Damnjanović Damjan, Marija Dragojlović, Bora Iljovski, Milić od Mačve, Radomir Reljić, Mrđan Bajić, Gordana Kaljalović i dr.
Tekst u katalogu: Ljubica Miljković

Živko Grozdanić
Centar za vizuelnu kulturu Konkordija, Vršac, jun

Gabriel Glid
Salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd, 16. maj – 10. jun

Akcija grupe **Magnet**, Poslednja tajna večera, ispred zgrade SANU, Beograd, maj.

Led art proglašava 17. maj **Danom Zamrzavanja**. Proslava će se održati u CZKD i tom prilikom će, između ostalog biti izložena celokupna dokumentacija od koje će nastati Led Art pojmovnik. U dvorištu Centra za kulturnu dekontaminaciju (na trogodišnjicu postojanja grupe) održan je projekat "AJ' SAD: opasuljivanje". Ovim je najavljena nastupajuća akcija pod nazivom "Bekstvo iz Centra" i Led Art turneja koja će sada obuhvatati i druge gradove Srbije a ne samo Beograd. Projekat "Bekstvo iz centra" započinje Led Art turnejom AJ SAD-opasuljivanje: AJ SAD-Kragujevac, AJ SAD-Užice, Čačak, Valjevo, Zrenjanin, Zaječar, Niš, Novi Sad. Led art je posle jednoipogodišnje Aktivnosti prinuđen na zamrzavanje svoje aktivnosti u CZKD (kao direktan rezultat nepristajanja članova Led arta na ulogu dekorativnog elementa).

U **Cinema Rexu**, 8. maja gostovala je grupa američkih umetnika, art menadžera, direktora pozorišta i kulturnih centara u Atlanti, San Dijegu i Njujorku, koja će predstaviti svoje aktivnosti. Prvi korak u okviru projekta saradnje pod nazivom "Survival arts", bilo je gostovanje nezavisnih grupa "Dah teatra" i "Škarta" na festivalu umetnosti u Atlanti.

Sredinom godine **Galerija savremene likovne umetnosti u Novom Sadu** postala je Muzej.

7. maj
Ponovo pušten u saobraćaj auto-put Beograd-Zagreb. Istovremeno, u Sotinu pušten u rad i naftovod od Krka do Pančeva.

15. maj
Skupština SRJ razrešila dužnosti guvernera Narodne banke Jugoslavije Dragoslava Avramovića.

Laurent Garnier (Francuska-Engleska), jedan od najboljih DJ-eva na međunarodnoj sceni i prvi koji je lansirao house zabave u Parizu, održao je ekskluzivan nastup u beogradskom klubu X-Industrija, 25. maja. Organizatori ovog nastupa su Mindspin Organisation i magazin Ritam.

Izlazi novi CD grupe **Darkwood Dub** "U nedogled". Ova grupa sada već precizno formuliše svoj stil i dobija skoro samo pohvalne kritike. Najviše pozitivnih reakcija dobijaju za pesme "U nedogled", "Imamo situaciju"...

Početkom maja grupe: **Goblini**, **Svarog**, **Ništa ali logopedi**, **Love Hunters**, odlaze na kraću turneju po Sloveniji, bivaju odlično prihvaćeni. Posle toga usledio je poziv na Zgaga rok festivalu blizu Ljubljane.

Premijera filma **"Geto-tajni život grada"** u Rexu, 7. maja. Autori: Mladen Matičević, Ivan Marovk; učesnici: Goran Čavajda Čavke (protagonista-kao vodič kroz duhovno opustošeni Beograd), Partibrejkersi, Darkwood Dub, Dead Ideas, Supernaut, Deca loših muzičara, Direktori, Plejboj, Srđan Đile Marković, Nebojša Babić, Mikrob, Mjehur Ubica, Dejana Momčilović, Petar Ilić; filmska muzika: Darkwood Dub; producenti: Veran Matić, Saša Mirković

Prvi Međunarodni muzički festival **Ring-Ring** u Rexu održan je od 23. do 29. maja. Inicijativa za osnivanje festivala potekla je od Bojana Đorđevića koji već nekoliko godina promoviše "nove muzičke tendencije" u radio emisiji "Pomen crvenom patuljku". Po iskazima, festival nudi šarenilo stilova i kvaliteta.
Učesnici: Cutler/Kiraly/Tickmayer (GB/YU), Floridis/Petrović/Papa Nick (GRE/YU), Pierre Bastien Mecanium (FR), Boris Kovač i Ritual Nova (YU)...

James Brown održao koncert u Hali 1. Beogradskog sajma 26. maja.

Jun

Mileta Prodanović, Stance
Centar za vizuelnu kulturu Konkordija ,
Vršac, 1-14. jun

Vesna Tokin
Galerija Centra za kulturu, Pančevo, 4-19. jun
Tekst u katalogu: Svetlana Mladenov

Izvan haosa
Museum moderner kunst Stiftung Ludwig, Beč, 6-8. jun
Autori projekta i tekstova u katalogu: Biljana Tomić, Dobrila Denegri; učesnici: Radomir Damnjanović Damnjan, Marina Abramović, Srđan Apostolović, Mima Orlović, Tanja Ristovski, Nataša Teofilović, Dragana Žarevac

Autonomisti (Manifest autonomizma) Uroš Đurić i Stevan Markuš
Galerija Centra za kulturu, Pančevo, 2–16. jun
Tekst u katalogu: Jadranka Tolić

11. jun
U Beogradu ponovo registrovan Fond za otvoreno društvo, čiji su osnivači bili Džordž Soros i Sonja Liht.

25. jun
Predsednici SRJ, Srbije i Crne Gore, Zoran Lilić, Slobodan Milošević i Momir Bulatović razgovarali sa Biljanom Plavšić i dr Nikolom Koljevićem, koji su dobili ovlašćenja za ovaj razgovor od Skupštine Republike Srpske. U saopštenju posle razgovora od Narodne skupštine Republike Srpske zatraženo da se ne oglušuje na "legitimne zahteve SR Jugoslavije" i da se u celini poštuje Dejtonski sporazum, jep će u suprotnom SRJ "preduzeti sve mere kako prema institucijama tako i prema pojedincima" koji svojim postupcima otežavaju sprovođenje Dejtonskog sporazuma i time "dovode u opasnost interese građana RS i SRJ".

30. jun
Radovan Karadžić prepustio funkciju predsednika Republike Srpske potpredsednici Biljani Plavšić.

Moby održao koncert u Velikoj sali SKC-a 24. juna.

Umetnost

Akcija agrupe **Magnet**, Isterivanje đavola, Svetosavski plato, Beograd, 10. jun

Aleksandar Dimitrijević, Slike
Galerija SKC, Beograd, 11. jun

Akcija grupe **Magnet**, Zlatna poluga, ispred Narodne banke Jugoslavije, 14. jun

Gost SKC-a, 22. juna bio je **Rene Block** (Berlin), kustos. Održao je predavanje "U centru periferije" o Bijenalima u Sidneju 1990, Istambulu 1995.

Aeroplan bez motora po treći put u Bitef teatru. Učesnici: Artteror "Sijaj sijaj zvezdo mala", Nenad Racković "Čas opservacije", skok sa Bitef teatra i dr.

Artterror (Lilie Ewgraphovitch i Maximilian von Dada), Gnezda zvezda
Cinema Rex, Beograd, 25. i 26. jun

Od aprila do aprila. Godišnja izložba Studija B
Jugoslovenska galerija umetničkih dela Andrićev venac, Beograd, jun
Likovni žiri i tekstovi u katalogu: Ljiljana Ćinkul, Lidija Merenik, Branislav Dimitrijević i Mića Stevanović; učesnici: Goranka Matić, Isak Aslani, Darija Kačić, Mileta Prodanović, Nina Kocić, Zdravko Joksimović, Dušan Petrović, Gordana Kaljalović, Petar Goljović i Asocijacija Apsolutno.

II Jugoslovenski bijenale mladih
Vršac, 5. jul – 5. septembar
Direktor bijenala: Živko Grozdanić; umetnički direktor: Sava Stepanov
stručni saradnici: Aleksandra Estela Bjelica, Zoran Erić, Jadranka Tolić, Stevan Vuković; učesnici: Srđan Apostolović, Dejan Atanacković, Mirjana Đorđević, Uroš Đurić, Tanja Ostojić, Darko Gajić, Ivan Ilić, Nina Kocić, Artterror, Mihael Milunović, Milorad Mladenović, Vesna Tokin, Jelena Marinković, Veljko Vujačić i dr.
Tekstovi u katalogu: selektori, Nebojša Vilić i Ilija Bakić.

Prateći program Jugoslovenskog bijenala mladih
Udisaji-izdisaji
Autor izložbe: Nebojša Vilić; učesnici: Violeta Čapovska, Mirna Arsovska, Iskra Dimitrova
Simpozijum kritičara i teoretičara umetnosti "**Vizuelnost popularnog i popularnost vizuelnog**", centar Konkordija, Vršac, 3-5. jul
Organizator: Branislav Dimitrijević; učesnici: Ina Blom, Alexei Monroe, Nebojša Vilić, Branislava Anđelković, Jovan Čekić, Branislav Dimitrijević, Marina Martić, Lidija Merenik, Aleksandar Milenković, Moma Rajin, Dejan Sretenović, Stevan Vuković; kasnije izdat zbornik tekstova sa simpozijuma: **Pop-vision**, Umetnička radionica Aurora, Vršac.

Pogled na zid 1994-1996
Cinema Rex, Beograd, 1-18. jul
Autor izložbe: Darka Radosavljević
Predstavljeni su radovi 40 umetnika (Saša Marković, Škart, Bora Iljovski, Srđan Đile Marković, Raša Todosijević, Talent, Dejan Anđelković i Jelica Radovanović, Mrđan Bajić, Zdravko Joksimović, Mileta Prodanović, Vera Stevanović i dr.) koji su učestvovali u projektu **Zid**, Radija B92.
Tekstovi u katalogu: Dejan Sretenović, Nikola Šuica, Lidija Merenik, Gordana Stanišić, Milanka Todić, Slavko Timotijević, Darka Radosavljević, Miško Šuvaković i dr.

Politika

Jul

9. jul
Komesarijat za izbeglice Republike Srbije saopštio da je popis stanovništva potvrdio da u Srbiji živi 700.000 izbeglica sa svih prostora bivše SFRJ, a najviše iz BiH - 430.000. Tačni rezultati popisa objavljeni 23. septembra, pokazali da u SRJ ima 566.375 izbeglica, od toga u Srbiji 537.937 a u Crnoj Gori 28.388. U Srbiji popisano i 79.791 raseljeno lice.

Društvo

U Požarevcu otvorena **diskoteka "Madona"**, vlasništvo Marka Miloševića, sina Slobodana Miloševića.Tim povodom na naslovnoj strani časopisa "Vreme" objavljena je fotografija sa otvaranja, fotografa "Srpske reči" Miroslava Miloševića. BIGZ raskida ugovor sa "Srpskom reči" 11. jula, da ne bi štampala broj na kome se nalazi tele iz Madone. Istog dana uveče pretučen je fotograf M. Milošević ispred svog stana. Marko Milošević 13. jula poziva novinare na žurku u "Madonu". Među gostima je te večeri, pored gomile novinara i Dragan Tomić, predsednik Skupštine Srbije.

Rok grupa **Riblja čorba** svirala je u Republici Srpskoj na mitinzima stranke SDS.
Iste godine Bora Đorđević u Republici Srpskoj za Radio Bijeljinu objavio solo CD "Njihovi dani", sa političkim pesmama od kojih je najviše odskočila pesma "Baba Jula".

Obojeni program gostovao je 17. jula u Sarajevu, u sklopu programa koji organizuje Radio B92 sa Radio Zidom. Bile su promovisane knjige, katalozi, časopisi, filmovi produkcije B92 i održana je tribina "Mediji u civilnom društvu".

Održana premijera dokumentarnog filma o **Dragoslavu Avramoviću** "Odbrana i poslednji dani" Bojane Lekić u Bioskopu Rex 29. jula.

Avgust

TERRA – Internacionalni simpozijum skulpture Kikinda
Galerija ULUS, Beograd, 28. avgust – 10. septembar
Autor izložbe i teksta u katalogu: Vena Vukica Đurđević
Izlagači: Gabrijel Glid, Era Milivojević, Rastislav Škulec, Zoran Pantelić, Dragoslav Krnajski, Dušan Petrović, Nina Kocić i dr.

Primeri apstraktne umetnosti: jedna radikalna istorija
Paviljon "Cvijeta Zuzorić", Beograd, avgust
Autori: Ješa Denegri, Miško Šuvaković
Učesnici: Vane Bor, Ljubomir Micić, Dragan Aleksić, Jovan Bjelić, Olga Jevrić, Balint Szombathy, Gera Urkom, Era Milivojević, Verbumprogram, Srđan Apostolović, Zoran Naskovski, Marija Vauda, Nikola Pilipović, Aleksandar Dimitrijević, Vesna Vesić i dr.

Vladimir Perić, Dejana Momčilović, Vlastimir Polić, osnovali grupu **Talent Factory**, koja deluje na polju multimedijalne umetnosti: video, fotografija, instalacija, muzika, objekti, modni dizajn itd. Rad ove grupe se nadovezuje na desetogodišnju karijeru Vladimira Perića (pod pseudonimom Talent).

3. avgust
Sinhronizovani teroristički napadi eksplozivom na policijske stanice u Prištini, Podujevu, Krpimeju i Lužanu.

23. avgust
U Palati federacije u Beogradu potpisan ugovor o normalizaciji odnosa SRJ i Republike Hrvatske. Dve države priznale jedna drugoj državni kontinuitet, a Sporazum predviđa i međusobno priznavanje u postojećim granicama. Status Prevlake ostavljen za dodatno pregovaranje, dok su biroi u Zagrebu i Beogradu podignuti u rang ambasada.

23. avgust
U Beogradu otvorena kancelarija Međunarodnog suda za ratne zločine na tlu prethodne Jugoslavije.

Nedaleko od piste **Aerodroma** "**Beograd**" 19. avgusta se srušio ruski transportni avion "IL76". Poginulo svih 12 članova posade. Avion prethodno nekoliko puta nadletao Beograd.

Septembar

Trijenale skulpture
Savremena galerija Centra za kulturu, Pančevo 6. septembar –12. oktobar
Selektor: Svetlana Mladenov; učesnici: Igor Antić, Srđan Apostolović, Mirjana Đorđević, Gabrijel Glid, Živko Grozdanić, Ivan Ilić i dr.

Talent factory
Galerija ULUS, Beograd, septembar

Srđan Đile Marković
Likovna galerija KCB, Beograd, 16-29. septembar

Tanja Ostojić i Saša Gajin, Lični prostor
Galerija 12 +, Beograd, septembar
Tekstovi u katalogu: Tanja Ostojić i Saša Gajin

Gun's and Roses
Srećna galerija, SKC, Beograd, 20. septembar – 5. oktobar
Učesnici: Milica Tomić, Srđan Apostolović, Mrđan Bajić, Peđa Nešković, Slobodan Mašić, Uroš Đurić, Apsolutno

19. Međunarodni memorijal Nadežde Petrović
Umetnička galerija "Nadežda Petrović", Čačak, septembar – oktobar
Selektori: **Bojana Pejić**: Marina Abramović, Milovan Marković, Sissel Tolaas; **Ješa Denegri**: Vesko Gagović, Milija Pavićević, Veljko Vujačić; **Svetlana Racanović**: Jovan Čekić, Dobrivoje Bata Krgović, Zoran Naskovski; **Katarina Radulović**: Aleksandar Dimitrijević, Mirjana Đorđević, Ivan Ilić, Dragoslav Krnajski, Milorad Mladenović, Nikola Pilipović, Dragomir Ugren; **Jasmina Čubrilo**: Marija Dragojlović, Darija Kačić, Nina Kocić, Tanja Ostojić, Milica Stevanović, Marija Vauda; **Stevan Vuković**: Apsolutno, Branka Kuzmanović, Era Milivojević, Mihael Milunović, Neša Paripović

3. Cetinjski bijenale
Plavi dvorac, Vladin dom, Cetinje, septembar
Održan samo prvi deo Bijenala (zbog finansija, drugi deo odložen za sledeću godinu): performans i predavanje Marine Abramović i izložba slika Dade Đurića.

1. septembar
Slobodan Milošević i Ibrahim Rugova se dogovorili o povratku albanskih učenika i nastavnika u škole.

2. septembar
Predstavnici Srpskog pokreta obnove, Demokratske stranke i Građanskog saveza Srbije potpisali sporazum o Koaliciji "Zajedno". Krajem septembra koaliciji pristupili Demokratska stranka Srbije i Asocijacija nezavisnih sindikata.

20. septembar
Veće sudija Okružnog suda u Beogradu, izreklo uslovnu kaznu od 4 meseca do dve godine dr Zoranu Đinđiću zbog "kleveta" premijera Mirka Marjanovića, izrečenih u intervjuu listu *Telegraf*.

27. septembar
Napad bombom na kasarnu u Vučitrnu, na policijsku stanicu u Rudniku i policijski punkt na putu Beograd - Priština.

Darkwood dub u KST-u, 20. septembra pred 1200 gledalaca, jedini rasprodat rock koncert ovog leta.

Umetnost | Politika | Društvo

Beogradska scena sredinom devedesetih: aspekti jedne nove generacije
Studentski kulturni centar i Centar za vizuelnu kulturu "Zlatno oko", Novi Sad, septembar
Autor izložbe i teksta u katalogu: Stevan Vuković; učesnici: Dejan Grba, Branka Kuzmanović, Milorad Mladenović, Veljko Vujačić

Alter Image program '96, paralelni festival alternativne umetničke scene u Cinema Rexu, pozorište (Dah teatar, Mimart, Ister teatar, itd.), moda (Ljudmila Stratimirović, Dušica Knežević), umetnost (Dejan Anđelković i Jelica Radovanović, Asocijacija Apsolutno, Škart, Radionica 301, Saša Marković, Talent Factory)

Oktobar

Ulični performans grupe **Škart** samizdat/samodat akcija "Propusnica za slobodno kretanje u svim pravcima", 3. oktobara.

Goran Delić, Retrovision & over
Galerija Doma omladine, Beograd, 1-20. oktobar
Tekst u katalogu: Mileta Prodanović

37. Oktobarski salon
Muzej "25. maj", Beograd, 19. oktobar – 19. novembar
Selektori: Sreto Bošnjak, Danica Basta, Dragana Vranić, Velizar Krstić, Žaklina Milutinović, Branislav Stajević, Bogoljub Teofanović
Prateće izložbe:
Slika i predmet
Likovna galerija KCB, Beograd, oktobar – novembar; autor izložbe i teksta u katalogu: Natalija Cerović; učesnici: Marija Dragojlović, Vladimir Tomić, Igor Stepančić, Talent i dr.
Asocijacija Apsolutno
Displej na zgradi KCB-a, Beograd, 20. oktobar – 3. novembar; autor izložbe i teksta u katalogu: Andrej Tišma

Nenad Racković, Kolekcija 97
Galerija Doma omladine, Beograd, 22. oktobar – 10. novembar
Tekst u katalogu: Nenad Racković

Talent Factory
Centar za vizuelnu kulturu Konkordija, 24. oktobar – 1. novembar

1. oktobar
Savet bezbednosti UN, rezolucijom 1074, definitivno ukinuo sankcije SR Jugoslaviji i Republici Srpskoj, posle četiri godine, četiri meseca i jednog dana.

9. oktobar
Dragoslav Avramović odustao od odluke da predvodi izbornu listu Koalicije "Zajedno".

Izlazi 1. broj pop rok magazina **X Zabava**. Glavni urednik: Petar Luković

Marko Brecelj (Ljubljana), jedna od kultnih ličnosti na bivšoj jugoslovenskoj rokenrol sceni i osnivač grupe Buldožer, posle pauze od 5 godina svira u Beogradu i Novom Sadu. Početkom devedesetih osnovao Kulturni centar u Kopru.

U klubu Industija, gostuje **Bill Nasty**, zvezda britanskog clubbinga.

U Bioskopu Rex 11. oktobra prikazan dokumentarni TV film, prva emisija iz tv serijala "**Slike i reči mržnje**", koja prikazuje ulogu državne televizije u Srbiji, u periodu od proleća 1990. do leta 1991. god., režija Ivan Markov, realizacija B92.

Novembar

Goran Denić, Ana Davičo, Šetački azbučnik
Beograd, novembar – decembar 1996.

Retoričke figure devedesetih
Galerija Doma omladine, Beograd, novembar – decembar
Autori izložbe: Ješa Denegri i Miško Šuvaković; učesnici: Marija Vauda, Aleksandar Dimitrijević, Neša Paripović, Dragomir Ugren, Nikola Pilipović

"Leon Koen-slikar", ambijent
Cinema Rex, Beograd, 29. novembar i 5. decembar
Koncepcija: Nikola Šuica, muzika "Iz osame" Tanja Ristić

3. novembar
U SR Jugoslaviji održani redovni izbori za Veće građana Savezne skupštine, za Skupštinu Crne Gore, za Skupštinu Vojvodine, kao i lokalni izbori u Srbiji. Na izbore izašlo 60,70 % građana.

6. novembar
Prema zvanično objavljenim rezultatima izbora, na saveznim izborima od 138 mesta u Skupštini, koalicija JUL - SPS - ND dobila 61, Koalicija "Zajedno" (DS, DSS, SPO, GSS) osvojila 22, crnogorski DPS 20, Srpska radikalna stranka 16, Narodna stranka Crne Gore 8, Savez vojvođanskih Mađara 3, Koalicija "Vojvodina" 2. Prema odluci izborne komisije, lokalne i pokrajinske izbore trebalo je ponoviti na većini izbornih mesta.

17. novembar
U Srbiji održan drugi krug lokalnih izbora. Opozicija pobedila u većini (12 od 16) beogradskih opština, kao i u 45 opština u Srbiji (čime je osvojila vlast u skoro svim velikim gradovima). Hiljade Beograđana izlazi na ulice da pozdravi pobedu opozicije na lokalnim izborima.

U Klubu **X-Idustija** 30. novembara, gostuje DJ Hell (Helmut Geier, Nemačka). Jedan od čuvenih disk džokeja, velika zvezda nemačkih rave festivala, veteran koji se ovim poslom bavi još od 1978.

18. novembar
Nakon vesti da vlast želi da oduzme dobijene mandate opoziciji, u Nišu počeli protesti. Protesti počeli u Jagodini, Kraljevu i Pirotu.

20. novembar
Počeli masovni protesti u Beogradu. Do kraja novembra protestvovalo i do 200 000 ljudi dnevno.
Na platou ispred Filozofskog fakulteta 22. novembra počinju studentski protesti u Beogradu. Održavale su se svakodnevne "šetnje" studenata i građana. Akademski građani traže od republike Srbije da formira paritetnu komisiju sa ciljem da ispita rezultate izbora. U međuvremenu SPS zatrpava opštinske sudove sa žalbama koji 24.10. poništavaju izbore na 210 biračkih mesta, 45 izbornih jedinica, i time skida 33 mesta koaliciji "Zajedno". Vrhovni sud potvrđuje ove odluke.
Opozicija bojkotovala treći krug lokalnih izbora (27.10.), nezadovoljna poništavanjem rezultata prvog i drugog kruga izbora. Patrijarh Pavle poručio svim strankama i vlastima da se drže pravila demokratskog ponašanja i prihvate slobodno izraženu volju naroda na izborima.
Svakim danom sve više Beograđana na ulicama. Studenti traže ostavku rektora Dragutina Veličkovića i studenta prorektora Vojina Đurića.
Dragan Tomić u drugom dnevniku RTS izjavljuje da su demonstracije rušilačke: "to su rušilačke, nasilne demonstracije sa svim karakteristikama profašističkih grupacija i ideologija... fašistička ideologija se nikad nije zadovoljila demokratskim procesom, demokratskim izborima, već je uvek nasilno dolazila na vlast." Intervju provocira još masovniji izlazak na ulice.

Decembar

Akcija u okviru protesta umetničke asocijacije **Apsolutno**, 11. decembara: građanima su poklanjali plodove kruške na kojima je bila prikačena knjižica sa detaljnom hemijskom analizom "Pyrus Communis". Ispod toga zabeležena je i formula "slobodnog pada" po kojoj je masa jednaka sili kroz gravitaciju. Ova formula po kojoj svaka kruška kad-tad mora pasti sa drveta, možda je upravo ona formula za kojom svi demonstranti tragaju.

Majstori beogradske alternative
Narodni muzej Kraljevo, Gospodar Vasin konak, decembar
Autor izložbe i teksta u katalogu: Darka Radosavljević; učesnici: Uroš Đurić, Saša Marković, Jelica Radovanović i Dejan Anđelković, Talent Factory, Dragan Srdić, Škart

Video Medeja (prvi video samit)
Novi Sad, 20. i 21. decembra; tema video samita je ženski "Narcis – laž i identitet"
Urednica: Vera Kopicl; žiri u sastavu: Lidija Srebotnjak, Biljana Tomić, Aleksandar Dević

U Kraljevu, 5. decembra uveče, dok je na trgu trajao miting koalicije "Zajedno" u Gospodar Vasinom konaku, u organizaciji Narodnog muzeja u okviru manifestacije "Beogradska alternativa" predstavila se grupa **Škart**. Na iznenađenje prisutnih prva "tačka" je bila reportaža o Radiju B92. Prisutni su imali priliku da vide demonstracije u Beogradu i da čuju šta Škartovci misle i kako osećaju sadašnji trenutak u Srbiji.

Prisutnosti, ciklus u Cinema Rexu svake treće srede u mesecu. Predstavljeni umetnici: Stevan Knežević, Era Milivojević, Asocijacija Apsolutno i dr.

Pritisak međunarodne zajednice se pojačava i 3. decembra SAD prvi put upozorava da će oštro reagovati ako vlasti u Beogradu upotrebe silu protiv demonstranata.
Prekinuto emitovanje programa Radija B92 i radija Index, 3. decembra. Ministar informacija Aleksandar Tijanić daje ostavku.
Gradska izborna komisija saopštila da su posle četvrtog kruga izbora 7. decembra, SPS i JUL osvojile 66 od ukupno 110 mesta u Skupštini grada Beograda, SRS 10, Koalicija "Zajedno" 32, DSS 2 mesta.
Protesti se nastavljaju, a beogradska pozorišta u znak solidarnosti otkazala predstave.
Poslanici Evropskog parlamenta u Strazburu, usvojili rezoluciju o solidarnosti sa "narodom koji u Beogradu i širom Srbije demonstrira za demokratiju", uz zahtev da se poništе rezultati izbora od 17. novembra i povede istraga o izbornim nepravilnostima. Američki državni sekretar, Voren Kristofer, traži od predsednika Srbije da počne dijalog sa opozicijom, pretеći sankcijama. Slobodan Milošević poziva komisiju OEBS-a da dođe u Beograd i sama se uveri da su izbori bili regularni.
Šef italijanske diplomatije, Lamberto Dini, se 12. decembra sreo u Beogradu sa vođama opozicije, Zoranom Đinđićem, Vesnom Pešić i Vukom Draškovićem, kao i sa predsednikom Srbije Slobodanom Miloševićem, s kojima je razgovarao o mogućnostima za razrešavanje izborne krize. Patrijarh Pavle daje podršku studentima. Širom Srbije počinju da se održavaju mitinzi podrške Slobodanu Miloševiću.
Lideri Koalicije "Zajedno", 12. decembra demantovali da iza leđa javnosti vode pregovore sa vlastima.
U okviru opštih protesta, novosadski studenti peške stigli u Beograd. Niški studenti posle dva dana pešačenja stigli u Beograd. Tročlana delegacija niških studenata predala Miloševiću 17 originalnih zapisnika sa biračkih mesta na kojima je pobeda oduzeta Koaliciji "Zajedno".

Promocija dokumentarnog filma **"Akademija republika"**o čuvenom urbanom klubu Akademija (Fakultet likovnih umetnosti), Bioskop Rex. Autori filma: Zoran Vujović, Dragana Kanjevac, Jovana Krstanović, Momir Grujić Fleka, Sonja Radenković.

Decembra 1996-u izdanju beogradskog Radija B92 i požarevačkog radija Boom 93 pojavila se CD kompilacija **"Ovo je zemlja za nas !?!"** na kojoj se pojavljuju bendovi: Darkwood Dub, Plejboj, Oružjem protiv otmičara, Lutke, Jarboli, Dža ili bu, Popcycle, DLM, Love hunters, Obojeni program, Eva Braun, Gluve kučke, Mravi i digresija. Po izboru rok magazina X Zabava, ovaj CD je izabran za kompilaciju godine.

Za pozorišnu predstavu u režiji Đorđa Marjanovića "**Trainspotting**", muziku radi grupa Darwood Dub.

Država je 3. decembra zvanično zabranila emitovanje **Radija B92**, dok je radio **Indeksu**, drugoj nezavisnoj radio-stanici u gradu, znatno smanjen domet. Dopis Saveznog ministra za saobraćaj i veze, obavestio je da je rad B92 nelegalan i da mu je za dalje emitovanje programa potrebna dozvola RTS-a. Započet niz isključenja radija širom Srbije. Dva dana kasnije tehnička ekipa **RTS-**a ustanovila je da je do prekida programa Radija B92 došlo zbog prekida rada predajnika, prouzrokovanog "prodorom vode u koakcijalni kabl". Radio B92 se emituje sa drugih stanica, preko interneta ali i direktno sa krova Doma omladine preko razglasa, dok RTS nije osposobio za rad pokvareni predajnik. Tako Internet postaje značajno sredstvo za prenos informacija, a pojavljuje se i web-sajt studentskog protesta

Održana premijera filma **"Do jaja"** Želimira Žilnika 7. decembra. Predstavljeni događaji na beogradskim ulicama koji su se dešavali proteklih mesec dana, viđeni kroz objektiv kamere Ž. Žilnika.

Umetnost

Žana Poliakov, cyberkitchen, web projekat, instalacija, hapening i performans, Beograd, u toku godine

Uroš Đurić započinje I deo svog projekta Populist Project: Bog voli snove srpskih umetnika.

Publikacije:

Zoran L. Božović, Likovna umetnost osamdesetih i devedesetih u Beogradu: razgovori, Beograd, 1996.

Miško Šuvaković, Asimetrični drugi: eseji o umetnicima i konceptima, Prometej, Novi Sad, 1996.

Izlazi nova edicija **časopisa** "**3+4**", časopis seminara za modernu umetnost odeljenja istorije umetnosti Filozofskog fakulteta u Beogradu, urednici: Slobodan Mijušković, Lidija Merenik.

Politika

Posle studenata iz Niša i Novog Sada, 19. decembra u Beograd dopešačila grupa studenata iz Kragujevca i priključila se protestu studenata BU i pristalica Koalicije "Zajedno".
Komisija OEBS-a, sa Felipeom Gonzalesom na čelu, 21. decembra došla u Beograd da posreduje u postizbornim sporovima. Gonzales razgovarao sa vođama Koalicije "Zajedno", ministrom inostranih poslova SRJ Milutinovićem i predsednikom Srbije Miloševićem.

24. decembar
U organizaciji vladajućih snaga, u Beogradu organizovan miting na Terazijama "Za Srbiju", tzv. kontramiting, na kojem je bilo oko 40 000 pristalica SPS i JUL-a. Na mitingu govorio i Slobodan Milošević. U isto vreme održavani redovni protesti opozicije. U toku dana došlo do velikih sukoba pristalica dve strane, u kojima je teško pretučen Predrag Starčević, koji je preminuo. Teško je ranjen Ivica Lazović (SPO), na koga je pucao pristalica vladajuće koalicije. Povređeno više od sto građana.
Sledećeg dana studenti organizovali simbolično čišćenje grada nakon kontramitinga održanog 24. decembra.
Tridesedet i sedmog dana protesta, policija blokirala centar Beograda i sprečila protestne šetnje. Od tada će demonstranti protestovati okruženi kordonima milicije.
Felipe Gonzales, bivši premijer Španije, 27. decembra podneo izveštaj komisiji OEBS-a o lokalnim izborima u Srbiji, predsedavajućem OEBS-a Flaviju Kotiju. Izveštaj je potvrdio pobedu opozicione Koalicije "Zajedno" u opštinama Pirot, Kraljevo, Užice, Smederevska Palanka, Vršac, Soko banja, Kragujevac, Pančevo, Jagodina, Niš, Zrenjanin, Lapovo, Šabac i u devet beogradskih opština

31. decembar
Dočeku Nove godine u centru Beograda, u organizaciji Koalicije "Zajedno", prisustvovalo više od 300 000 ljudi.

Društvo

10. decembar
Pozorišta zatvorena u znak podrške protestu.

Dokumentarni film Aleksandra Davića "**Ove noge nisu male, mnogima su pamet dale**" o novosadskim studentima na putu za Beograd, u trajanju od 20 sati između 13. i 14. decembra.

1997

Januar

Kritičari su izabrali
Likovna galerija KCB, Beograd, 6-19. januar
Jovan Despotović: Neša Paripović, Branka Kuzmanović, Tanja Ostojić
Svetlana Mladenov: Dragan Jelenković, Igor Antić, Milorad Mladenović
Ljiljana Nikolić: Ksenija Divjak, Ljubodrag Janković Jale, Vladimir Dunjić

Led art akcija "Vratimo im sliku", "Ogledalom na kordon" u okviru protestnih akcija "Kordon na Kordon" 21. januara u Kolarčevoj ulici.

Asocijacija Apsolutno prezentacija projekata "Human" "Nature denkmain", "In memoriam", "Stalno vreme", "Godišnja doba", "Vojadžer 0004"
Cinema Rex, Beograd, januar

2. januar
Vanredno zasedanje Sabora Srpske pravoslavne crkve, osudilo vlast zbog nepoštovanja rezultata lokalnih izbora i nepoštovanja volje naroda.

3. januar
Veće OEBS-a na sastanku u Beču, pozivajući se na izveštaj Gonzalesove komisije, zatražilo da vlasti u Beogradu hitno i u potpunosti vrate na snagu rezultate izbora poništenih u 13 gradova i u Beogradu.

5 – 20. januar
Na poziv Koalicije "Zajedno", četrdeset i sedmog dana protesta blokirane ulice u centru Beograda. Na Badnje veče oko pola miliona Beograđana prisustvovalo svečanom paljenju Badnjaka koje je obavio patrijarh Pavle.
Načelnik Generalštaba VJ, general-potpukovnik Momčilo Perišić, primio delegaciju Studentskog protesta. Studente primio i ministar unutrašnjih poslova Zoran Sokolović.
Grupa od 52 članova Srpske akademije nauka i umetnosti, uputila otvoreno pismo javnosti u kojem je pozvala vlast da prizna izbornu pobedu Koalicije "Zajedno" od 17. novembra 1996. i da sa ulica povuče policiju.
Nastavno-naučno veće Beogradskog univerziteta, podržalo studentske zahteve da se izgubljeni časovi nadoknade, ispitni rokovi pomere, a studenti uče-

Sredinom januara izašla knjiga "**Buka u modi**" sa aktuelnim parolama sa beogradskih ulica, transparenata, grafita, poskočica, zapisa, dokumenata, fotografija, crteža, slika, karikatura, čitavog doživljaja sa Studenskih protesta Beogradskog univerziteta i univerziteta umetnosti. Zbog aktuelnih sadržaja, ova knjiga postaje najtraženija knjiga u gradu.

Izašla knjiga Slavoljuba Đukića "**On, ona i mi**".

Minimaks izjavio novinarima da se pevači i estradni poslanici ne oglašavaju povodom aktuelnih događaja jer nemaju razloga za to. Ne gladuju, odlično zarađuju, žive kao grofovi i lordovi, a većina njih bi želela da tako i ostane.
Udruženje estradnih umetnika je burno reagovalo izjavivši da se oni ne bave politikom i zabranilo svojim članovima da se pojavljuju u njegovim emisijama.

Dani jugoslovenske estrade održani, sa zakašnjenjem, 22. i 23. januara u Centru "Sava". Najveće ovacije doživela je Ceca Ražnatović kada se pojavila sa suprugom Željkom. Njen album "Emotivno luda" dobio je Melka kao apsolutni rekorder u broju prodatih primeraka.

Akcija obesmišljavanja policijskog kordona "**Kolege na kolege**" 23. januara, Kolarčeva ulica. Bivši načel-

snici protesta ne snose nikakve konsekvence. Članovi Delegacije Glavnog odbora Studentskog otpora, napustili sednicu Veća zbog "ignorantskog ponašanja rektora Veličkovića", zahtevajući njegovu ostavku.
Gradska izborna komisija priznala rezultate lokalnih izbora od 17. novembra 1996, po kojima je Koalicija "Zajedno" dobila 60, SPS-JUL-ND 23, SRS 15, a DSS 2 odbornička mesta. Verifikovani mandati za 100 odbornika, dok je 20 mandata ostalo nerazrešeno. Izborna komisija Niša priznala Koaliciji "Zajedno" 41 odborničko mesto, SPS 2 i jedno SRS.
U Kolarčevoj ulici u Beogradu 19. januara u 20 časova počeo "studentsko-policijski maraton", nazvan "kordon protiv kordona". Studenti su pokušavali da organizuju protestne šetnje širom gradskog centra, a policija im nije dozvoljavala da iz Kolarčeve izađu na Terazije.

22. januar
U Zemunu održan "miting francusko-srpskog prijateljstva"; kao gost Vojislava Šešelja i Srpske radikalne stranke prisustvovao je Žan Mari Lepen, francuski ultra-desničarski političar.

23. januar
Gradska izborna komisija Beograda verifikovala još 9 mandata odbornika: po 4 za Koaliciju "Zajedno" i SPS - JUL i 1 za SRS.

23. januar
Održan masovni protestni skup građana ispred zgrade RT Kragujevca, u koju su nasilno ušli policajci i predstavnici RTS Beograda. Na ulazu u Kragujevac kod Batočine policija pendrecima razbila blokadu protestanata.

27. januar
Posle žalbi SPS i SRS, Prvi opštinski sud poništio rešenje Izborne komisije Beograda od 14. januara, prema kojem je Koalicija "Zajedno" osvojila 60 od 110 odborničkih mesta. U Nišu, bez prisustva odbornika SPS, konstituisana Skupština grada i verifikovani mandati odbornika.
Zamenik ministra inostranih poslova Rusije, Igor Ivanov, razgovarao sa vođama demokratske opozicije i predstavnicima vlasti.
Nekoliko stotina hiljada Beograđana učestvovalo u Svetosavskoj litiji koju je od Saborne crkve do hrama Sv. Save na Vračaru predvodio patrijarh srpski Pavle. Policijski kordon u Kolarčevoj ulici otvorio se pred litijom i posle 180 sati blokade povukao.

nici i inspektori MUP-a Srbije formirali su kordon ispred kordona aktivnih policajaca.

Februar

Simonida Rajčević, Express stari majstori non-stop
Galerija "Zvono", Beograd, 3-20. februar
Tekstovi u katalogu: Nikola Kusovac i Branislav Dimitrijević

Led art, Predsednikov S.O.S. pojas –
Puj spas za sve nas
Kolarčeva ulica, Beograd, 11. februar

Mogućnosti za ...
Likovna galerija KCB, Beograd, 17. februar – 2. mart
Autor izložbe i teksta u katalogu: Svetlana Mladenov; učesnici: Živko Grozdanić, Dejan Dimitrijević, Dragan Jelenković, Darija Kačić i Nina Kocić.

Led art, Incident kreda
Ispred Platoa, Beograd, februar

Izašla knjiga **Art in Yugoslavia 1992-1995**, Dejan Sretenović i Lidija Merenik, izdavač Radio B92, Beograd, 1996.

2. februar
Jedna od najbrutalnijih intervencija policije u toku višemesečnih protesta – jake policijske snage pendrecima, vodenim topovima i suzavcem rasterale kolonu
demonstranata na Brankovom mostu. Sukobi su nastavljeni u noći 2-3. februara u centru grada. Povređeno je stotinak građana, među njima i Vesna Pešić, predsednica GSS i nekoliko novinara. Policija je, u poteri za demonstrantima, upala na Filozofski fakultet i pretukla nekoliko studenata.

3. februar
Zbog policijskog nasilja nad demonstrantima, prekinut tradicionalni Beogradski internacionalni filmski festival FEST.

11. februar
Skupština Srbije usvojila Lex specialis, zakon kojim su kao konačni proglašeni privremeni rezultati lokalnih izbora od 17. novembra. Zvanično priznata

"Zar je trebalo polivati ih toplom vodom?" **Aleksandar Vulin**, potpredsednik JUL-a, povodom premlaćivanja demonstranata i upotrebe vodenog topa, *RTS*, 5. februar 1997.

Početkom 1997, **Riblja čorba** je objavila kompilaciju pesama "Treći srpski ustanak" na kojoj je izbor političkih pesama nastalih tokom čitave karijere. Tu se nalazi i pesma "Volim i ja vas" nastala tokom građanskog protesta u zimu 1996/1997. Riblja čorba je održala turneju pod nazivom "Po slobodnim gradovima Srbije" koja se završila sa dva prepuna koncerta na Tašmajdanu.

U dvorište privatne kuće **Zorice Brunclik**, 13. februara, bačene su dve bombe. Nije bilo povređenih.

Šaban Bajramović snimio pesmu "Kasandra" po najpopularnijoj seriji u Srbiji.

Umetnost | Politika | Društvo

Petlja
Centar za vizuelnu kulturu "Zlatno oko",
Novi Sad, januar – februar
Autor izložbe: Dejan Sretenović;
učesnici: Ivan Šijak, Ivan Ilić, Zoran Naskovski

pobeda opozicije u skoro svim velikim gradovima Srbije. Na predlog premijera Marjanovića, razrešeno 7 članova vlade a izabrano novih 13. Istog dana Administrativni odbor Skupštine Srbije oduzeo mandat gradonačelniku Beograda Nebojši Čoviću zbog njegovog insistiranja da budu priznati rezultati izbora.

15. februar
Posle 88 dana, okončan građanski protest, odnosno "oročen" do 9. marta, roka za promenu državne medijske politike. Studenti nastavili protest.

21. februar
Konstituisana Skupština grada Beograda, na osnovu rezultata lokalnih izbora održanih u novembru. Za gradonačelnika izabran Zoran Đinđić, predsednik DS. Sa zgrade gradske Skupštine uklonjena zvezda petokraka.

22. februar
Bivši predsednik DZVM, Andraš Agošton, osnovao novu stranku – Demokratsku partiju vojvođanskih Mađara (DPVM).

Mart

Klasa Kunelis, gostovanje studenata sa Kunstakademie – Düsselldorf
Salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd, 6-31. mart
Učesnici: Claus Brunsmann, Seung-Un Chung, Brigitte Dams, Harald Hofmann, Tatjana Ilić, Markus Karstieâ, Christiane Löhr, Aron Mehzion, Ulrike Rutschmann i dr.; tekstovi u katalogu: Vesna Milić, Ješa Denegri, Janis Kunelis

Nikola Savić
Galerija "Zvono", Beograd, 31. mart – 17. april
Tekst u katalogu: Aleksandra Estela Bjelica

Nedelja performansa i interaktivnih događaja
Galerija SKC, Beograd, 1-6. mart
Dragan Trajkovski i Veselin Ražnatović, Jelena Dostanić i Đorđe Aralica, Mima Orlović, Dragana Žarevac, Gabriela Vasić, Pasquallina Bianchini (Rim), Thomas Brinkmann (Keln), Olivera Kwaya Goleš, Milan Todorović i Predrag Tošović

Gost SKC-a **Anthony Howell** je 25. marta održao predavanje pod nazivom "Psihoanaliza, psihologija umetnosti performansa."

2. mart
Na Mašinskom fakultetu u Beogradu, održana Skupština Univerziteta, na kojoj je usvojena Povelja univerziteta Srbije o slobodama, autonomiji, društvenoj ulozi, stanju i promenama na univerzitetima. Podržana odluka o izboru profesara Kuburovića za rektora BU.

19. mart
Dragutin Veličković i formalno razrešen dužnosti rektora Beogradskog univerziteta. Za vršioca dužnosti rektora izabran Dragan Kuburović. Sutradan održana poslednja, 119. protestna studentska "šetnja".

20. mart
Savezna skupština izabrala novu Vladu SRJ, sa Radojem Kontićem na čelu i ratifikovala Sporazum o uspostavljanju specijalnih odnosa sa Republikom Srpskom.

20. mart
U Prištini podignuta optužnica protiv 18 članova ilegalne organizacije Nacionalni pokret za oslobođenje Kosova, koji su od 1992. izveli više terorističkih akcija (presuda doneta 30. maja; osnivač ove organizacije, Avni Klinaku, osuđen na 10 godina zatvora, a ostali na kazne u trajanju od dve do devet godina).

Na sednici Glavnog odbora crnogorske DPS, njen potpredsednik i predsednik vlade Milo Đukanović i predsednik Skupštine Crne Gore Svetozar Marović podneli ostavke na partijske funkcije. Početak otvorenog rascepa u vrhu crnogorskog rukovodstva. Predsednik Crne Gore Momir Bulatović izjavio da "Crna Gora ne menja kurs". U Podgorici 28. marta održan miting podrške Đukanoviću i Maroviću, pod sloganom "Za Crnu Goru, Jugoslaviju i svijet".

Koncert, **Biohazard**, Hala sportova, Novi Beograd, 10. mart.

Radio Index izdaje CD kompilaciju pesama "**Nas slušaju svi, mi ne slušamo nikoga**" sa protesta i koje su redovno emitovane na talasima Radio Indexa za vreme direktnih prenosa događaja u Beogradu – "Glas"(grupa Zajedno), "Korak" (Zrenjaninski rokeri), "Zajedno" (grupa Plejboj), "Sloboda-ne"(Đ. Balašević), "Vi što maštate o sreći" (Rambo Amadeus &DLM), "Mix za Srbiju" (D-gital Resistance), Grupa Goblini, Dža li Bu i dr.

Novi ministar za informisanje je **Radmila Milentijević**.

April

11. april
U Beogradu u atentatu ubijen zamenik ministra unutrašnjih poslova i načelnik resora javne bezbednosti Radovan Stojičić Badža.

Druga godišnja izložba Centra za savremenu umetnost
Beograd, 15. april – 1. maj
Autori izložbe i tekstova u katalogu: Branislava Anđelković, Branislav Dimitrijević, Dejan Sretenović, Lidija Merenik, Branimir Stojanović
Ubistvo 1, Paviljon Veljković, CZKD
Branislava Anđelković, **Branislav Dimitrijević**: Uroš Đurić, Ivan Ilić, Dobrivoje Bata Krgović, Mirjana Munišić, Zoran Naskovski, Simonida Rajčević, Milica Tomić, Raša Todosijević, produkcija Radišić/Trkulja (p.RT™);

Grupa **Zabranjeno pušenje**, proleća 1997. snima CD "Ja nisam odavle" ("Gile šampion", "Letimo zajedno") deo pesama sa ploče iskorišćeni su u filmu Emira Kusturice "Crna mačka, beli mačor".

Električni orgazam održao *unplugged* koncert u Centru "Sava", 13. aprila u čast Gorana Čavajde Čavketa, bivšeg člana grupe koji je umro te godine. Gosti koncerta Margita Stefanović i Kornelije Kovač.

10 sekundi pre ubistva, Konak knjeginje Ljubice
Dejan Sretenović: Dejan Anđelković i Jelica Radovanović, Aleksandar Dević, Ivan Šijak, Vane Živadinović Bor
Strah, Cinema Rex
Lidija Merenik: Mrđan Bajić, Gabriel Glid, Dragan Jelenković i Bojana Lukić, Radomir Vučković, Viktor Jovanović, Samuel Mgolombane, Mileta Prodanović, Dragan Srdić
Desire, Galerija SULUJ
Branimir Stojanović: Predrag Nešković, Dragan Papić, Era Milivojević, asocijacija Apsolutno
Internacionalni žiri: Konstantin Akinsha, John Peter Nilsson, Suzana Milevska
Nagrade: Milica Tomić, Zoran Naskovski

Geografija/Geometrija, Izložba Galerije Peter Lindner iz Beča
Galerija SKC, Beograd, 7. april
Učestvuju umetnici iz dunavskih zemalja: Jo Neimeyer (Nemačka), Josef Linschinger i Roland Gooeschi (Austrija), Milan Dobes (Slovačka), Janos Fajo (Mađarska), Lojze Logar (Slovenija), Julije Knifer (Hrvatska), Veljko Vujačić (Jugoslavija), Anastas Wassilew (Bugarska), Magda Csutak (Rumunija).

Srđan Đile Marković, Radovi 1987-1997.
Srećna galerija, SKC, Beograd, 11. april

Vidljivo/Nevidljivo, Solun 97 – kulturna prestonica Evrope , Paviljon Helexpo, Solun, april – maj
Selektor: Ljiljana Ćinkul, G. Stanić Ristović, Irina Subotić, V. Krstić; učesnici: Igor Antić, Mrđan Bajić, Gabrijel Glid, Marija Dragojlović, Mirjana Đorđević, Predrag Nešković, Dušan Otašević, Asocijacija Apsolutno, Aleksandar Dević, Škart, i dr.; organizacija Galerija Grafički kolektiv

Maj

Neša Paripović, Presek spektra, Tangenta; zidna instalacija i promocija monografije Neše Paripovića "Autoportret", uvodna reč: Miško Šuvaković
Galerija SKC, Beograd, 7. maj

Veljko Vujačić, Slike
Galerija SKC, Beograd, 12. maj

Ženska fotografija
Salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd, maj 1997.
Autor izložbe i teksta u katalogu: Jasna Tijardović; učesnici: Marina Abramović, Marija Vauda, Stanka Đorić-Dangubić, Goranka Matić, Vesna Miksić-Todorović, Ljubica Mrkalj, Tanja Ostojić, Vesna Pavlović, Pepa Pašćan, Snežana Ristić, Maja Savić, Violeta Samardžić i Milica Stevanović.

Belgrade experience, izložba fotografija sa studentskih protesta 1996/1997.
Freedom Forum European Centre, London, 30. maj – 30. jul
Kustosi: Branislava Anđelković i Branislav Dimitrijević; učesnici: Goranka Matić, Vesna Pavlović, Zvezdan Mančić, Miloš Bićanski, Petar Kujundžić i dr.

De Valigia in Yugoslavia
Železnička stanica, Beograd, maj
Autor projekta: H. Kalivoda
Učesnici iz Jugoslavije, selektori: Sava Stepanov, Dragomir Ugren, Bojana Burić, Jasmina Čubrilo, Đorđe Kadijević, Svetlana Racanović; umetnici: Jelica Radovanović i Dejan Anđelković, Dejan Grba, Živko Grozdanić, Zoran Naskovski, Talent Factory i dr.

6. maj
Deo isključenih članova DSS-a osnovao Demohrišćansku stranku Srbije. Odlučeno da funkciju predsednika do izborne skupštine obavlja Vladan Batić, bivši potpredsednik DSS.

11. maj
Na Ravnoj gori održan osmi ravnogorski narodni zbor, na kojem je Vuk Drašković, lider SPO, optužio koalicione partnere iz "Zajedno" da "rasturaju" izborni savez.

16. maj
U napadu na policijsku patrolu u Srbici ranjena dva policajca. Odgovornost preuzela OVK.

29. maj
Sedam opozicionih partija (GSS, DSS, DS, SLS, DC, SVM, SNS, URS) postiglo sporazum o minimumu izbornih uslova. Sporazum, bez SPO i Koalicije "Vojvodina", potpisan u Beogradu 4. juna.

30. maj
Slobodan Milošević razgovarao u Beogradu sa američkim državnim sekretarom Madlen Olbrajt. Centralna tema bila saradnja sa Međunarodnim tribunalom u Hagu. Olbrajtova se srela i sa vođama demokratske opozicije i patrijarhom SPC Pavlom.

Već neko vreme se po Srbiji, Evropi, Americi i Australiji mogu naći kasete sa **semplovanim govorima Slobodana Miloševića**. Ti snimci se sve više emituju u sve brojnijim radio-programima širom zemlje, i sve češće se pojavljuju na kasetama, kompakt diskovima koji se prodaju u nezanemarljivom tiražu i ubrzo postaju hitovi. Jedan takav sempl, pod nazivom "Dekada" benda Aparatchiks, doneo je i Vlada Divljan iz Australije. Na ovom projektu Vlada Divljan je okupio pravu ex-jugoslovensku ekipu ozbiljnih muzičara.

Koncert **Gorana Bregovića** u Centru "Sava", 9. i 10. maja

Koncert **Ice T and Bodycount** u Hali Pionir, 13. maja.

Umetnost | Politika | Društvo

Beauty and the East, nettime konferencija, organizacija Ljudmila, Ljubljana
Učesnici iz Srbije: Dražen Pantić, Branka Milić Davić, Vladislava Gordić, Apsolutno

Jun

47. Venecijansko bijenale
Jugoslavenski paviljon: komesar: Branislav Bane Sekulić, učesnik: Vojo Stanić
Centralna izložba: **"Buduće, sadašnje, prošlo"**: selektor: Germano Celant. Umetnica **Marina Abramović** dobila "Zlatnog lava" za rad "Balkanski barok", kao učesnica centralne izložbe.

Zdravko Joksimović
Salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd, 26. jun – 14. jul
Tekst u katalogu: Zdravko Joksimović

Përtej, izložba umetnika sa Kosova
CZKD "Paviljon Veljković", Beograd, 5-15. jun
Autor izložbe: Škeljzen Malići; učesnici: Maksut Vezgiši, Sokoli Bećiri, Mehmet Behljulji
Organizacija: Centar za savremenu umetnost, Beograd u saradnji sa CZKD i galerijom "Dodona", Priština.

Od aprila do aprila. Godišnja izložba Studija B
Jugoslovenska Galerija umetničkih dela Andrićev venac, Beograd, jun
Likovni žiri i tekstovi u katalogu: Bojana Burić, Ljiljana Ćinkul, Branislav Dimitrijević i Mića Stevanović
Učesnici: Branko Pavić, Dragana Knežević, Vjera Damjanović, Sanja Žigić, Goran Delić, Rada Selaković, Đorđije Crnčević, Simonida Rajčević i Dragan Jovanović.

Akcija grupe **Magnet**, Rekvijem za Srbiju,
akcija klanja svinje ispred Skupštine, 16. jun.

23. jun
Odlukom Predsedničkog saveta Koalicije "Zajedno" da se predstavnici SPO više ne pozivaju na sastanke, ova koalicija je praktično prestala da postoji. Predstavnici DS i GSS odlučili da nastave saradnju.

23. jun
Glavni odbor crnogorske DPS podržao većinom glasova predlog SPS da Slobodan Milošević bude kandidat za predsednika SRJ. Nije prihvaćen predlog za promenu saveznog ustava.

25. jun
Predsednik Srbije Slobodan Milošević boravio na Kosovu. U govoru u Prištini izjavio da "nema tih pritisaka pod kojim ćemo dati i jedan pedalj Kosova".

Koncert američke grupe **Kiss** održan je u Hali 1 Beogradskog sajma, 4. juna.

Na skoro svim televizijskim programima sve više mesta zauzimaju emisije tipa "**TV shop**". Građani Srbije više ne moraju da idu u prodavnice da bi kupovali, to mogu da obave iz svoje fotelje, posredstvom televizije – posebno RTS, Pinka, Palma, Politika i dr. U različito vreme na različitim programima, dobro raspoređene ove emisije omogućavaju kupovinu u svako doba dana i noći. Ponuda je raznovrsna, od igle do lokomotive.
Na TV Politici pojavio se specijalan TV shop, "**Pile Tele shop**", koji je parodija na ovakav vid kupovine. Petkom popodne mogli ste kod Pileta da čujete mnoge zanimljive savete i predloge koji vam mogu pomoći u svakodnevnom životu u Srbiji. Ova emisija je bila izuzetno popularna.

"Bez Miloševića ne bi bilo Srbije."
Prof. dr **Radmila Milentijević**, ministarka za informacije u Vladi Srbije, *Danas*, 11. jun 1997.

Jul

Prvi srpski Low-fi video sabor
Cinema Rex, Beograd, 4-6. jul

'97 BELEF:
Spomen soba
Barutana, Beograd, 21-30. jul (Organizatori: Dom omladine i Studentski parlament)
Učesnici: Despina Četnik, Stevan Kojić, Ivana Kličković, Lidija Mićović, Marina Milojević, Željko Milović, Vladimir Nikolić, Nikola Pešić, Nikola Radić Lucati, Simonida Rajčević, Aleksandra Ristanović, Lana Vasiljević i dr; Tekst u katalogu: Nikola Šuica

Talent factory, Big shave
Barutana, Beograd, 31. jul

Jedan od mogućih pogleda
Muzej moderne umetnosti A. Warhola, Medzilaborce, Slovačka, jul
Učesnici: Živko Grozdanić, Dragan Jelenković, Mrđa Kuzmanović, Balint Szombathy i dr.; tekst u katalogu: Sava Stepanov; organizacija: Centar za vizuelnu kulturu "Zlatno oko"

15. jul
Poslanici Savezne skupštine tajnim glasanjem izabrali Slobodana Miloševića za predsednika Savezne Republike Jugoslavije.

21. jul
U Skupštini Srbije usvojen Zakon o svojinskoj transformaciji, bez prisustva poslanika SPO, DSS, DS i GSS.

23. jul
Slobodan Milošević stupio na dužnost predsednika SR Jugoslavije. Opozicija organizovala demonstrativno bacanje cipela pred Saveznu skupštinu, u kojoj je izvršena inauguracija. Vršenje dužnosti predsednika Srbije do izbora novog preuzeo Dragan Tomić, predsednik Skupštine Srbije. Novi predsednički i skupštinski izbori raspisani za 21. septembar.

24. jul
Predsednik SRJ Milošević, primio u odvojene razgovore predstavnike političkih partija (osim predsednika DS Zorana Đinđića), obećavajući "poštene i slobodne izbore".

Jul-avgust
Intenzivirani teroristički napadi na policiju i policijske stanice na Kosmetu. U Prištini je 11. jula održano suđenje petnaestorici pripadnika OVK, od kojih su se samo trojica nalazila u zatvoru, dok su ostali bili u bekstvu. U Peći 21. jula ubijen zamenik opštinskog tužioca Miroljub Petrović.

Muška **košarkaška reprezentacije SR Jugoslavije** po sedmi put osvojila prvenstvo Evrope u Barseloni. Beograđani, tradicionalno, dočekali košarkaše ispred Savezne Skupštine.

U **diskoteci "Madona"** održana velika narodnjačka fešta. Tom prilikom proslavljena je i zlatna medalja naših košarkaša na Evropskom prvenstvu.

Dobrivoje Budimirović Bidža, poslanik Socijalističke partije Srbije, u skupštini Srbije demonstrirao je svoje pevačko umeće i usred rasprave o Predlogu zakona o lokalnoj samoupravi glasno zapevao pesmu "Poslednji boem": "Bolje da pevam nego da lupetam gluposti" objasnio je Bidža svoje ponašanje, *Vreme*, 12. jul 1997.

UEFA je odlučila da se **utakmica fudbalskih šampiona** Jugoslavije (Partizana) i Hrvatske (Croacia) igra u Beogradu 23. jula. To je bio prvi sportski susret Jugoslavije i Hrvatske, od početka rata, na domaćem terenu. Strah od diskvalifikacija uticao je i na navijače obe strane, tako da incidenata nije bilo. Jedini incident je bilo vreme prenosa utakmice (19:30h), koje se niko nije usudio da promeni, iako je u to vreme bio prenos inauguracije Slobodana Miloševića za predsednika Savezne države.

Telohranitelj Vojislava Šešelja izudarao je advokata Nikolu Barovića u prostorijama BK televizije posle prekida emisije u kojoj je Šešelj uvredio Barovića, a Barović ga polio vodom.

Avgust

Sarajevska grupa **Ambrosija** sa muzičko scenskim hepeningom, pozorišni projekti **"Overlaping"** Anje Suše, Žanka Tomića i Darijana Mihajlovića, "Krokodilske suze" grupe **Artteror**, "Plavi svod" u srcu grada **Ere Milivojevića** i **"Intimus"** Andreja Aćina i Dalije Danilović u BITEF Teatru.

"Diskvalifikatorske poruke imaju zadatak da neutrališu napade opozicije, posebno prvaka parlamentarnih stranaka. Njima se mogu pripisati sledeće konotacije: neozbiljnost, neiskustvo, neuspešnost, površnost, demagogija, neotpornost na inostrane uticaje." Uputstvo republičkog **Ministarstva za informacije** državnim funkcionerima, *Naša Borba*, 11. avgust 1997.

Beograd posetila glumica iz Venecuele Koraime Alehandre Tores, poznata po ulozi **Kasandre**, u pratnji supruga, tromesečnog sina i kolege Enrija Sotoa. Na koncertima u Novom Sadu, Nišu, Beogradu i Subotici družili su se sa brojnim obožavaocima. Na priredbama je održan i izbor za devojku koja najviše liči na Kasandru.

Reprezentacija SRJ na Evropskom prvenstvu u vaterpolu u Sevilji, osvojila srebrnu medalju.

Septembar

Regionalno – univerzalno
(vojvođanska likovna scena 90-tih)
Savremena galerija Centra za kulturu,
Pančevo, septembar
Autor izložbe i teksta u katalogu: Svetlana Mladenov
Učesnici: Igor Antić, Darko Gajić, Živko Grozdanić, Dragan Jelenković, Nikola Pilipović, Dragomir Ugren, Balint Szombathy, Aleksandar Zograf, Rastislav Škulec i dr.

Likovna radionica studenata umetničkih akademija iz Milana, Beča, Novog Sada i Beograda
Galerija SKC, Beograd, 12-16. septembar
Koncepcija programa: Biljana Tomić; selektori: Dobrila Denegri (Umetnička akademija Brera, Milano), Tanja Ristovski (Umetnička akademija, Beč), Mima Orlović (Umetničke akademije u Beogradu i Novom Sadu)

3. Cetinjski bijenale (drugi deo), Povratni putevi
Plavi dom, Vladin dom, Dvor, Željezara, Sportski centar, Cetinje, septembar
Izložba pod nazivom "Nova ikona" izazvala je skandal sa cetinjskom pravoslavnom crkvom.

Festival "Via Regija", Erfurt, Nemačka
Jevrejska kultura u zemljama istočne Evrope: izložba "Susedi kojih više nema", Cinema Rex avgust, septembar
Program **Pogled na istok**, 8-12. oktobar; učesnici iz Jugoslavije: Radio B92 (organizacija i prezentacija radija i produkcije filmova), grupa "Jarboli", Sonja Vukićević sa predstavom Magbet/Ono, predstavljena je i izložba "Građanski protesti".
"Murder One", Centar za savremenu umetnost, januar, 1998.

11-14 septembar
Izvršeni istovremeni napadi na policijske stanice i upravne zgrade širom Kosova (u Rizniću kod Dečana, Kijevu, Sivoj Reci, Glogovcu, Ponoševcu kod Đakovice, Rudniku i Pećі). Odgovornost za napade preuzela OVK.

21. septembar
U Srbiji, uz prisustvo posmatrača OEBS-a, održani predsednički i parlamentarni izbori. Ni jedan od kandidata za predsednika, Vojislav Šešelj (SRS) i Zoran Lilić (SPS), nije osvojio potreban broj glasova za pobedu u prvom krugu. Na parlamentarnim izborima, koje su bojkotovale skoro sve opozicione stranke sem SPO, koalicija SPS - JUL - ND osvojila 110 poslaničkih mandata, SRS 82, SPO 45, Koalicija "Vojvodina" i Savez vojvođanskih Mađara po 4, Lista za Sandžak 3 i Demokratska alternativa i albanska partija iz Preševa i Bujanovca po jedan mandat.

30. septembar
Na sednici Skupštine grada Beograda, koju je sazvao potpredsednik Skupštine Milan Božić (SPO), smenjen gradonačelnik Beograda Zoran Đinđić. Toga i narednog dana organizovane protestne šetnje članova i simpatizera DS, u toku kojih je došlo do sukoba sa policijom. Smenjeno rukovodstvo Studija B, imenovan novi Upravni odbor, a na mesto direktora postavljen Dragan Kojadinović (SPO).

Zbog **štrajka zaposlenih u GSP-u** potpuni saobraćajni kolaps u Beogradu. Grad praktično ostao bez javnog prevoza.

Partibrejkersi održali veliki besplatni koncert pod nazivom "Ne padaj pobedniče", promovisali najnoviji album CD "Ledeno doba", na Kalemegdanu, kod Nebojšine kule 3. septembra. Pred ogromnom masom posetioca ujedno su proslavili petnaesti rođendan grupe.

Film Gorana Markovića, "**Poludeli ljudi**" (dokument o čudnom ponašanju običnih ljudi, protesti 96/97), u produkciji B92, premijerno je prikazan 2. septembra.

Projekat **UrbaNS** deo redakcije Radija "021", Marina Fratucan i Branislav Babić Kebra uz podršku Kulturnog centra Novog Sada i kluba "Piping": organizacija koncerata (Obojeni program, Boye), tribina (Novi Sad – duhovna prestonica, Šta čete raditi 5. oktobra), performansa, izložbi (retrospektiva radova Aleksandra Davića) itd.

TV Dnevnik je za 63. hiljade gledalaca potukla venecuelska serija **"Kasandra"**. Istraživači kažu da se tako nešto nikad nije dogodilo. Ovu seriju gleda nešto više od dva miliona ljudi, što je trideset odsto stanovništva Republike i 60% onih koji u tom trenutku drže uključen televizor. Sličan trend je i na radiju. U martu ove godine najpopularniji radio B92, sad je na četvrtom mestu, vode radiji sa pretežno dens i pop muzikom, Radio 101, Košava, Radio S. Sa televizijom Pink se može nositi samo Prvi program RTS do 21 sat, i "Kasandra" narednih sat vremena.

Oktobar

Map Room
Michaelis Art Gallery, Cape Town, 2-18. oktobar
Autori izložbe: Branislava Anđelković, Branislav Dimitrijević; učesnici: Apsolutno, Art/DaDjo, Goran Denić, Martin Erdeš, Zdravko Joksimović, Nina Kocić, Dragoslav Krnajski, Era Milivojević, Mihael Milunović, Zoran Naskovski, Neša Paripović, Branko Pavić, Talent, Mileta Prodanović, Vera Stevanović

Exces...
Prodajna galerija Beograd, Beograd, oktobar
Autor izložbe i teksta u katalogu: Jasmina Čubrilo; učesnici: Apsolutno, Uroš Đurić, Daniel Glid, Gabriel Glid, Ivan Ilić i Branka Kuzmanović

1. oktobar
Veliki sukobi albanskih studenata i policije u Prištini i pet drugih gradova u Pokrajini. Mnogo protestanata i policajaca povređeno. Uhapšeno rukovodstvo Nezavisne unije studenata, rektor albanskog univerziteta Ejup Statovci i prorektor Ahmet Geci. Posle toga studenti doneli odluku o prekidu protesta, a policija pustila uhapšene na slobodu.

5. oktobar
U Republici Srbiji održan drugi krug predsedničkih izbora, na kojem se glasalo za dva kandidata - Zorana Lilića i Vojislava Šešelja. Izbori nisu uspeli jep je izašlo manje od polovine upisanih birača.

"**Skinhedsi**" u Beogradu ubili maloletnog Roma Duška Jovanovića. Prvi takav slučaj u Srbiji.

Izgorela zgrada Jugoslovenskog dramskog pozorišta u Beogradu, 17. oktobra.

U Beogradu **ubijen Zoran Todorović**, generalni sekretar JUL-a i direktor firme "Beopetrol".

Umetnost | Politika | Društvo

38. Oktobarski salon
Muzej "25. maj", Beograd, 20. oktobar-20. novembar
Selektori: Nikola Kusovac, Milun Vidić, Velja Vukićević, Zoran Vuković, Vesna Milić, Dragana Palavestra i Zoran Todović
Učesnici: Zoran Dimovski, Srđan Đile Marković, Rada Selaković, Angelina Gatalica, Lana Vasiljević, Radomir Knežević, Dragoslav Krnajski, Daniela Fulgosi, Grupa FIA, Rastko Ćirić i dr.

Darko Gajić, Dermatografije
Galerija Doma omladine, Beograd, 21. oktobar – 9. novembar
Tekst u katalogu: Čedomir Vasić

Asocijacija Apsolutno, Apsolutna rasprodaja, promocija web projekta
Cinema Rex, Beograd, 21. oktobar

Led art, Ekspedicija 1
Deponija "Vinča", Beograd, 31. oktobar

9. oktobar
Održani pregovori o normalizaciji školstva na albanskom jeziku na Kosovu i Metohiji (sastanak grupe 3 plus 3), uz posredovanje katoličke organizacije "Sveti Euđidio". Albanska strana sutradan odbacila postignuti dogovor.

19. oktobar
Na predsedničkim izborima u Crnoj Gori pobedio Milo Đukanović sa 174 745 glasova protiv kandidata Momira Bulatovića koji je dobio 169 257 glasova. Započeli protesti Bulatovićevih pristalica, koji tvrde da je došlo do izborne krađe.

23. oktobar
Jugoslovenska delegacija prekinula dalje pregovore s predstavnicima Londonskog kluba. Potpredsednik savezne vlade Danko Đunić izjavio da su posle šest meseci rada propali pregovori i da će dalji pregovori morati da sačekaju normalizaciju odnosa SRJ sa MMF-om, Svetskom bankom i Pariskim klubom.

Novembar

Projekat Žene bez granica
Galerija "Zvono", Beograd, novembar
Učesnici: Dragana Ulić, Gordana Kaljalović, Darija Kačić, Milica Stevanović, Marija Vauda i dr.; Tekst u katalogu: Jasna Janićijević

Zoran Todorović, Infra zvučni top
Galerija SKC, Beograd, 25. novembar

Pozdravi sa juga. Low-fi autori iz Niša
Cinema Rex, Beograd, 28. novembar

Led art, Sajam sekundarne upotrebe i neshvaćenih izuma, Predstavljanje proizvodnog programa deponije "Vinča"
Cinema Rex, Beograd, 30. novembar – 1. decembar

7. novembra
Predsednik SRJ Milošević primio generalnog sekretara NATO-a Havijera Solanu i generala Veslija Klarka, sa kojima je vodio razgovore o primeni Mirovnog plana za BiH.

11. novembra
Obnovljen železnički saobraćaj sa Hrvatskom.

26-28 novembra
Napadi OVK na pripadnike MUP-a kod Srbice. U sukobima u selu Lauša povređen jedan policajac i dva seljanina - Albanca, od kojih je jedan umro od posledica ranjavanja. Na sahrani poginulog Albanca u selu Lauša zabeležen prvi javni nastup pripadnika Oslobodilačke vojske Kosova. Na "Dan albanske zastave" 28. novembra izveden napad na policijsku stanicu u Rizniću kod Dečana, u kojem je poginuo policajac Dragan Davidović, a dvojica ranjena. Ubijen jedan od napadača.

Novembar 1997., prvi zvanično objavljen album iz Hrvatske kod nas je album **KUD Idijota** "Cjena ponosa" sa udarnim anti-ratnim pesmama "Ja sjećam se", "Jebem ti rat".

Neda Ukraden je otvorila kafe "Star" na Banovom brdu u Beogradu, na čijem otvaranju je bilo mnogo poznatih ljudi iz javnog života.

"Na Balkanskom poluostrvu živi tip muškarca koji se zove nezgodan čovek. Taj nezgodan čovek je specifičnost Balkanskog poluostrva kao što su kamile specifičnost arabijskih pustinja, nilski konji specifičnost najveće egipatske reke, nosorozi specifičnost afričkih savana, kenguri specifičnost australijskih prostranstava... Taj genetski sklop, taj muškarac koji ima nezgodnu narav uvek je, moram priznati, privlačio moju pažnju."
Akademik prof. dr **Mira Marković**, lider JUL-a, *Politika Bazar*, 28. novembar 1997.

Decembar

Energija šume, performans i filmovi Porodice bistrih potoka, BITEF teatar, 12. decembar. Obeležena dvadesetogodišnjica postojanja Porodice. Porodicu bistrih potoka sačinjava oko 20 članova i ona promoviše vraćanje prirodi, neumitnu povezanost i bliskost stvari, živih bića i prirode.

Void. Deset arhitektonskih intervencija
Galerija SKC, Beograd, 22. decembar
Autor projekta: Nataša Teofilović; učesnici: Emina Petrović, Ana Đokić, Milica Topalović, Danijela Milovanović, Vladimir Kulić, Miodrag Mladenović, Marc Neelen, Katarina Mrkonjić, Stevo Rodić, Nataša Teofilović

Marina Abramović, Četiri crteža iz 1994. godine; uvod u ciklus "Predlog za kolekciju".
Srećna galerija, SKC, Beograd, 11. decembar

4. decembar Administracija SAD donela odluku da produži spoljni zid sankcija Jugoslaviji za sledečih 6 meseci.

7. decembar U Srbiji održan prvi krug ponovljenih predsedničkih izbora. Na izbore izašlo 52,75% birača. Najviše glasova dobili kandidati Milan Milutinović 43,70% i Vojislav Šešelj 32,19%.

21. decembar Održan drugi krug ponovljenih predsedničkih izbora u Srbiji, na kojima je pobedio Milan Milutinović (59,23% glasova). Na izbore izašlo 50,98% birača.

29. decembar Evropska unija ukinula trgovinske povlastice SR Jugoslaviji, koje je uvela 24. aprila 1997. godine.

30. decembar
Počeli novi protesti albanskih studenata na Kosovu.

Đorđe Balašević izdaje roman "Jedan od onih života" koji se bavi periodom od 1 do 15. novembra ratne 1991. (Prometej, 1997.)

Rok koncert godine '97, Novi Sad, dvorana Spens, 5. i 6. decembar
Organizacija: Studio Berar; učesnici: Love Hunters, Električni orgazam, Bajaga i instruktori, NBG, Block Out, Sunshine, Goblini, Van Gog, Ritam nereda, Partibrejkers, Zabranjeno pušenje, Riblja čorba i dr.

Izašla **Ilustrovana YU rock enciklopedija 1960-1997**, autor Petar Janjatović, Geopoetika, Beograd, 1997.

1998

Januar

Kritičari su izabrali. KCB obeležava 40 godina rada
Likovna galerija KCB, Beograd, 5-18. januar
Gordana Stanišić: Branko Pavić, Dragoslav Krnajski

13. januar
Narodna banka Jugoslavije donela odluku o likvidaciji "Dafiment banke A.D.".

Izašla nova ploča **Dragane Mirković**: "Od dvanaest pesama, koliko ih ima na kaseti, u njih deset se kuka, plače, jadikuje i žali, što ne ide uz ovu mladu

i Milorad Mladenović, Dejan Dimitrijević, Jelica Radovanović i Dejan Anđelković
Andrej Tišma: Tanja Ostojić i Saša Gajin, Raša Todosijević, Talent Factory
Jasmina Čubrilo: Ivan Ilić, Škart, Apsolutno
Tekst u katalogu povodom 30 godina manifestacije: Sreto Bošnjak

Led art, promocija proizvodnog programa Ekspedicija "Vinča '97"
Kulturni centar Beograd, 19-24. januar
Vizija rešavanja problema deponije Vinča i sličnih problema egzistencije čoveka kao društvenog bića. Učesnici Led Art-a će se nakon promocije predstaviti na izložbi u komunalnom preduzeću "Gradska čistoća".

Jovan Čekić, Out of Memory
Umetnička galerija "Nadežda Petrović", Čačak, januar
Tekst u katalogu: Slobodan Mijušković, Svetlana Racanović

Nagradu "**Lazar Trifunović**" za najbolju likovnu kritiku dobila je Jasmina Čubrilo za tekst u časopisu Reč (izmenjena i objavljena verzija uvodnog teksta za izložbu "Exces"). Nagrada "Lazar Trifunović" za najbolju autorsku izložbu dodeljena je Ješi Denegriju za izložbu Save Šumanović, "Šidijanke", Narodni muzej.

Kratke komedije – domaća radinost, Low-fi
Cinema Rex, Beograd, 26. januar

23-24. januar
U Prištini održan "Svesrpski sabor", koji su organizovali Srpski pokret otpora i SPC. Sabor optužio rukovodstvo Srbije da nije ispunilo obećanja data Srbima sa Kosova. Predložen projekat o teritorijalnoj podeli Kosova na dva regiona.

Žiri nedeljnika "**Vreme**" u sastavu Bojana Pejić, Ivan Čolović, Žarana Papić, Branislav Stojanović i Svetlana Vujović, izabrao je najružniji kiosk u Beogradu u kategorijama: "forme", "metastaze" i "nove generacije".

Na ulice Beograda, 12. januara je izašlo samo **5 od 836 vozila GSP "Beograd"**, a u popodnevnom špicu nije saobraćao ni jedan. Gradske vlasti pokušale su da pronađu alternativna rešenja jer se štrajk vozača GSP otrgao kontroli. Na ulicama Beograda vladao je pravi haos.

Februar

Stevan Markuš i Novica Arnaut
Galerija Doma omladine, Beograd, 3-22. februar

Nikola Savić, Projekat tri
Galerija "Zvono", Beograd, 16. februar – 1. mart

Zdravko Joksimović
Galerija SULUJ, Beograd, februar

Zoran Naskovski, featuring Vesna Pavlović, White Light White Hit, L'origine du Monde
Cinema Rex, Beograd, 20. februar

Shangri-la, Marija Dragojlović, Ivana Kličković, Ivana Popov
CZKD "Paviljon Veljković", Beograd, 24-28. februar

Pojavio se prvi broj časopisa **Digital Arts**, magazina za kompjutersku umetnost i kulturu.

Led art u Nišu, Galerija "Srbija", "incident" na velikim crno oslikanim pakpapirima. Akcija: "Led art opisuje konturu tela kredom (kao crtež oko žrtve) i na taj način vrši preparaciju zla koje ostaje zarobljeno na crnom papiru. Građani su pristupili ocrtavanju kontura.

11-19 februar
Zbog finansijskih malverzacija uhapšeno više rukovodilaca, među kojima i bivši direktor "Duvanske industrije Niš" Smiljko Kostić, Slobodan Radulović, raniji direktor NIS-a, kao i Nenad Đorđević, potpredsednik JUL-a, vlasnik firme "BTC" i bivši direktor Fonda za zdravstveno osiguranje.

28. februar
Posle više sukoba u toku februara u kojima su stradali albanski civili i pripadnici MUP-a, došlo do eskalacije sukoba na Kosovu. U selu Likošane poginulo 4 pripadnika MUP-a i 16 Albanaca (28. februar). Odgovornost za sukob preuzela OVK.

U organizaciji UNHCR **Đorđe Balašević** održao dva koncerta u Sarajevu, oko 7 000 ljudi Balaševića dočekuje ovacijama. Prihod od 140 000 DEM Balašević poklanja deci koja su nastradala od mina u BiH.

Do početka februara identifikovano je 43 smrtna slučaja **trovanja "Lozovačom"**, odnosno metanolom. Konačan bilans se verovatno nikada neće saznati. PP "Živadinović", proizvođač otrovnog napitka je od proleća 1997. do zatvaranja (krajem januara) proizveo čak 40 000 litara raznih žestokih pića.

"Kad se pronađe prava Lazareva glava i spoji sa telom, tada će i Srbija biti srećna zemlja, onaj izgubljeni raj, ponovo pronađen."
Slikar **Milić od Mačve**, *NIN*, 26. februar 1998.

Mart

Asocijalno osiguranje. Socijalna umetnost u beogradskom slikarstvu (od 1975. do 1998. godine)
Prodajna galerija Beograd, Beograd, 9-23. mart
Autori izložbe i tekstova: Tatjana Velenik i Srđan Đile Marković
Učesnici: Milija Nešić, Milan Blanuša, Dušan Gerzić, Jelena Marković i Srđan Đile Marković

Nenad Racković, Retrospektiva
Galerija SKC, Beograd, 30. mart – 11. april

Supernaut, Dvoje u ništa
Cinema Rex, Beograd, mart

2. mart
Održane velike demonstracije Albanaca u Prištini, Podujevu i Vučitrnu. Policija intervenisala i vodenim topovima i suzavcem rasterala demonstrante. Povređeno 45 demonstranata. U toku dana izvršeno 10 napada na kuće Srba i Crnogoraca u Klini i Đakovici.

4. mart
Savet NATO ocenio da Kosovo nije samo unutrašnje pitanje Srbije, već i međunarodne zajednice.
Robert Gelbard, specijalni izaslanik SAD za Kosovo,

MTS, Brooklyn video '98 (jedina TV emisija o rokenrolu u našoj zemlji- koja je pomenuti pravac uzdigla na viši nivo) proglasila je najbolje spotove u protekloj godini: alternativa – URGH, rok – PLAYBOY, rap – GRU, novi demo – 357 ("Cigane") itd.

Dragana Mirković je 20. marta održala spektakularan koncert. Za tu priliku napravljena je bina sa tri nivoa, "okićena" video bimovima i stotinama reflektora. Dragana je pevala uz efektne koreografije sa motorima, vatrometom, obasjana svećnjacima, vatrom iz antičkih ćupova...

zapretio američkom vojnom akcijom ako na Kosovu ponovo dođe do primene sile.

5. mart
U sukobima u selima Lauše i Donje Prekaze kod Srbice poginula 2 policajca a 9 ranjeno. Prilikom opsade kuće Adema Jašarija, jednog od vođa terorističke OVK u Drenici, poginulo 51 lice, među kojima je bilo civila, žena i dece.

9. mart
Na sastanku Kontakt grupe za Balkan (SAD, Velika Britanija, Francuska, Nemačka, Italija i Rusija) u Londonu usvojen akcioni plan o situaciji na Kosovu, koji sadrži četiri kaznene mere protiv SRJ: zabrane davanja kredita SRJ, zahtev Savetu bezbednosti UN da razmotri uvođenje embarga na izvoz oružja u SRJ, zabrana prodaje opreme koja bi mogla biti korišćena za represiju, zabrana izdavanja viza licima umešanim u akcije na Kosovu. Doneta je odluka o zamrzavanju Jugoslovenskih sredstava u inostranstvu. Ruski predstavnik nije potpisao dokument. Planom se zahtevalo povlačenje posebnih policijskih snaga sa Kosova i pregovori o suštinskoj autonomiji pokrajine. Miloševiću dat rok do 25. aprila da se odluči.

13. mart
Ministarski savet EU i Kontakt grupa imenovali Felipea Gonzalesa za posrednika za Kosovo. Jirži Dinstbir imenovan za specijalnog izvestioca UN za ljudska prava na prostoru prethodne Jugoslavije.

22. mart
Na Kosovu održani ilegalni albanski parlamentarni i predsednički izbori. Ibrahim Rugova osvojio 99,7% glasova.

23. mart
Potpisan sporazum o postepenom povratku Albanaca u državne škole i fakultete do 30. juna te godine. Nastavno-naučno veće Prištinskog univerziteta odbilo da potpiše taj sporazum.

24. mart
Skupština Srbije izabrala "vladu narodnog jedinstva", sa Mirkom Marjanovićem na čelu. Po 15 ministarskih mesta dobili su SPS i SRS, a 5 mesta pripalo je JUL-u. Skupština usvojila Deklaraciju o narodnom jedinstvu.

April

Era Milivojević, Clara E. Sipprell, Paul Strand, Milan Aleksić
Salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd, 2-20. april
Autor izložbe i teksta u katalogu: Jasna Tijardović

Era Milivojević
Galerija Doma omladine, Beograd, 7-26. april

Ivana Popov
Galerija Doma omladine, Beograd, 28. april – 17. maj

Inicijum
Galerija Grafički kolektiv, Beograd, 13-25. april
Autor izložbe: Svetlana Mladenov
Učesnici: Dejan Dimitrijević, Živko Grozdanić, Dragan Jelenković, Nina Kocić, Branka Kuzmanović i Milorad Mladenović

Vojvođanska transverzala, low-fi autori iz Novog Sada i Subotice, Cinema Rex, Beograd, 25. april

1. april
U Savetu bezbednosti UN usvojena Rezolucija 1160 o embargu na isporuku oružja SRJ.

1. april
Izvršena nova devalvacija dinara, kurs određen u odnosu 6,0 dinara za 1 DEM.

23. april
Održan referendum u Srbiji sa pitanjem "Da li prihvatate učešće stranih predstavnika u rešavanju problema na Kosovu?" Na referendum izašlo 73,05% upisanih birača, od kojih je 94,73% zaokružilo "ne".

U četvrtak 16. aprila, od pola deset uveče, emitovana prva emisija iz programa koji je počela da prenosi **Asocijacija nezavisnih elektronskih medija Srbije**. U projekat ANEM TV mreže uključeno je 16 lokalnih televizija ali ni jedna iz Beograda.

Neverovatan uspeh **OFK "Obilić"** (vlasnik Željko Ražnatović Arkan) u ovogodišnjem fudbalskom prvenstvu. Ovakav uspeh možda najbolje opisuje komentar jednog od Zvezdinih navijača "Nisam pristalica teorije zavere, ali ovo prvenstvo smrdi do neba".

Sarajevska rok grupa "**Indeksi**" gostovala u Beogradu 26. aprila, prvi put posle 1992.

Maj

Zoran Dimovski
Salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd, 7-30. maj
Tekst u katalogu: Lidija Merenik

Zoran Todorović, Predstavljanje novih asistenata
Galerija FLU, Beograd, maj

Dejan Grba, Posveta Polu Teku
Galerija FLU, Beograd, 11-20. maj
Tekst u katalogu: Bojana Burić

Prva godišnja izložba samostalnih likovnih umetnika, članova ULUS-a
Muzej "25. maj", Beograd, 10-31. maj
Žiri u sastavu: Estela Bjelica, Zoran Božović, Sreto Bošnjak, Dejan Đorić i Zoran Erić dodelili su tri velike nagrade Ivanu Iliću, Urošu Đuriću i Zorici Tasić
Četiri otkupne nagrade dodelilo je ministarstvo kulture RS Srđanu Điletu Markoviću, Danielu Glidu, Veri Stevanović i Mihajlu M. Petkoviću
U okviru izložbe održana je tribina "Sistem umetnosti – predlozi reformi"

Prestupničke forme, postmoderna i avangarda na kraju XX veka
Centar za savremenu kulturu Konkordija, Stari mlin, Vršac, maj
Autori koncepcije: Miško Šuvaković i Ješa Denegri
Izložba je koncipirana u 10 sekcija: 1) **Umetnost i politika**: Raša Todosijević, Balint Szombathy; 2) **Umetnost i arhitektura**: Neša Paripović, Igor Antić; 3) **Fenomenologija slike**: Radomir Damnjanović Damnjan, Veljko Vujačić; 4) **Slika kao prostorni tekst**: Dragomir Ugren, Aleksandar Dimitrijević; 5) **Tekstualnost skulptoralnog**: Kosta Bogdanović, Srđan Apostolović; 6) **Transfiguracija Ready –madea**: Živko Grozdanić, Zvonko Santrač; 7) **Koncept i povratak realnog**: Mirko Radojičić, Ratomir Kulić; 8) **Telo i besformno**: Marija Vauda, Nikola Pilipović, Tanja Ristovski; 9) **Tehnoalegorija, od sublimnog do smrtnog**: Slobodan Peladić, Zoran Todorović; 10) **Performans, postmoderna i avangarda**: Milica Kuzmanov, Nenad Racković, Dah Teatar

Nikola Pilipović, Postavka
Galerija SKC, Beograd, 12. maj

Ilija Kabakov, Crveni paviljon
Rekonstrukcija izložbe sa Venecijanskog bijenala
Srećna galerija, SKC, Beograd, 8-21. maj

Zračenja. Najnovija makedonska likovna umetnost
CKZD "Paviljon Veljković", Beograd, 23. Maj – 8. jun; Autor izložbe: Sonja Abadžieva; učesnici: Elizabeta Avramovska, Mira Arsovska, Blagoje Mangevski i dr.

Škart, samizdat/samodat akcija "Pomoćni bonovi za opstanak", Beograd, Beli potok (Grac, Stokholm, Njujork).

Led art, Službeni put 2
Akcija "Rekonstrukcija zločina" u Prištini, učesnici: Goran Denić, Nikola Džafo, Ratko Vujović

4. maj
U Višem sudu u Bijelom Polju počelo suđenje Nebojši Ranisavljeviću iz Despotovca, optuženom da je 27. februara 1993. učestvovao u donošenju odluke o zaustavljanju putničkog voza i otmici 19 putnika u stanici Štrpci.

9-12 maj
Članice Kontakt grupe, izuzev Rusije, u Londonu donele odluku o uvođenju sankcija SRJ, na sve investicije.

9-12. maj
Intenzivni diplomatski razgovori američke delegacije (Ričard Holbruk, Robert Gelbard, Kristofer Hil) na relaciji Beograd - Priština - Tirana - Beograd. Od Beograda traženo da prihvati strane posrednike, od albanske strane da prihvati mirno rešenje krize, a od Tirane da podrži mirovni proces.

14. maj
U toku zasedanja Sabora SPC, patrijarh Pavle uputio poziv najvišim predstavnicima Srbije i Crne Gore, na hitan sastanak radi razgovora o stanju na Kosovu, na kojem bi učestvovala i SPC.

15. maj
Slobodan Milošević se nezvanično susreo sa albanskom delegacijom (Ibrahim Rugova, Mahmut Bakali, Fehmi Agani, Veton Suroi, Pajazit Nuši). Dogovorili se oko povratka Albanaca u zgrade zvaničnih škola i fakulteta. Dogovoreni redovni sastanci srpske i albanske strane, koji bi se održavali svake nedelje.

17. maj
Srpski studenti u Prištini demonstrirali zbog vraćanja zgrada Prištinskog univerziteta Albancima. Policija ih izbacila sa fakulteta, a ministar prosvete prekinuo školsku godinu na Prištinskom univerzitetu.

18. maj
Oba veća Skupštine SRJ izglasala nepoverenje saveznoj Vladi i premijeru Radoju Kontiću. Za novog premijera izabran Momir Bulatović (20. maja).

26. maj
Usvojen novi Zakon o univerzitetu, kojim je umanjena univerzitetska autonomija. Vlada imenovala 67 novih dekana i rektora na 81 fakultetu u Srbiji. Policija brutalno rasterala studente i profesore koji su protestovali pred zgradom Skupštine. Nastavljen pritisak i pokušaj pokoravanja Univerziteta i drugim merama.

29. maj
Predsednik SAD Bil Klinton primio u Vašingtonu delegaciju kosovskih Albanaca, koju je predvodio Ibrahim Rugova. Klinton izjavio da ne podržava nezavisnost Kosova i da je dijalog jedini način za sprečavanje rata.

Partibrejkersi održali koncert, 29. maja sa ekskluzivnim gostima iz Slovenije, Res nullius, u organizaciji Rock the Nation.

Počinje **borba Univerziteta** protiv novih Zakona i ostalih ustavnih mera koje je Vlada počela da sprovodi na Univerzitetu.

Jun

Od aprila do aprila. Godišnja izložba Studija B
Jugoslovenska galerija umetničkih dela Andrićev venac, Beograd, jun
Likovni žiri i tekstovi u katalogu: Jasmina Čubrilo, Branislava Anđelković, Marina Martić i Mića Stevanović; učesnici: Aleksandra Rakonjac, Martin Erdeš,

4. jun
Rektor Beogradskog univerziteta Dragan Kuburović podneo ostavku.

5. jun
Državna delegacija Srbije, koju je predvodio Ratko

Protest roditelja čija su deca na odsluženju vojnog roka na Kosovu počeo je 13. juna u Kragujevcu. Posle zaustavljanja autobusa sa roditeljima koji su krenuli na Kosovo protest se preselio u Beograd. Uz podršku Centra za antiratnu akciju organizovan je protest u Beogradu 18. juna. Ni posle nekoliko dana

Umetnost | Politika | Društvo

Tafil Musović, Dejan Sarić, Nikola Pešić, Aleksandra Ristanović, Vahida Ramujkić, Marija Dragojlović, Ivana Kličković, Ivana Popov i Tatjana Vujinović

Uroš Đurić, Bespredmetni automatizam
Salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd, 4 -29. jun

EX-YU
Cinema Rex, Beograd, jun
Elektronska umetnost u Makedoniji 90-tih, izbor Melentije Pandilovski
Alternativna scena u Ljubljani 80-tih: Film stari i novi, autor: Zamira Alajbegović i Nevena A. Korda
ARKZIN (Zagreb), promocija časopisa, izdavaštva, web prezentacija, izložbe itd.

Seminar umetnosti i teorije "Kako istok vidi zapad – kako zapad vidi istok"
CZKD "Paviljon Veljković", Beograd, 17-21. jun
Organizatori: kolektiv Migrativ art (mreža ex-jugoslovenskih umetnika u egzilu, kojem se pridružuju belgijski i danski učesnici, sa sedištem u Briselu), Trans Europe Halles i Centar za kulturnu dekontaminaciju.
Učesnici seminara iz Jugoslavije: Slavko Timotijević, Sonja Vukičević, Goranka Matić, Lana Đukić, Zoran Todorović, Škart, Apsolutno, Mrđan Bajić, Saša Marković Mikrob, Milica Tomić, Jelica Radovanović, Dejan Anđelković, Branimir Stojanović i dr.

Između lika i odraza. Sedam aktuelnih umetnika
Muzej savremene umetnosti, Beograd, jun – septembar
Autor izložbe i teksta: Svetlana Jovanović
Učesnici: Dragana Knežević, Selena Vicković, Goran Delić, Nikola Savić, Lidija Srebotnjak Prišić, Darko Gajić i Nataša Drobnjak

Marković, četiri sata čekala da se na dogovorenim razgovorima pojave albanski predstavnici, koji nisu došli.

12. jun
Ministri inostranih poslova zemalja članica Kontakt grupe postavili vlastima SRJ četiri zahteva za zaustavljanje krize na Kosovu: povlačenje policijskih snaga, neprekidno prisustvo međunarodnih posmatrača, potpuni povratak izbeglica kućama i brzi napredak u dijalogu sa kosovskim Albancima. JAT-u zabranjeni letovi na Zapad.

12. jun
Imenovanjem Jakupa Krasnićija za portparola, ilegalna Oslobodilačka Vojska Kosova (OVK) ozvaničila svoje postojanje.

16. jun
Slobodan Milošević boravio u Moskvi. Potpisana zajednička izjava Miloševića i Borisa Jeljcina o Kosovu u devet tačaka, u kojoj je osuđen terorizam i separatizam i podržan teritorijalni integritet i suverenitet SRJ. Nakon susreta Milošević izjavio da je za mirno rešenje krize, da na Kosovu nema etničkog čišćenja i da nema povlačenja armije sa Kosova.

23. jun
U Beogradu održani razgovori Slobodana Miloševića i Ričarda Holbruka o sprečavanju eskalacije sukoba na Kosovu. Ričard Holbruk, ambasador SAD u UN i ambasador SAD u Skoplju Kristofer Hil u selu Junik susreli se sa pripadnicima OVK.

protesta i molbi da se vojnici vrate ili da se roditeljima barem kaže gde su im deca, vojni vrh nije reagovao.

Na internetu se pojavio **sajt Mirjane Marković**: www.mmarkovic.com.

Ubijen Darko Ašanin u bašti svog kafića Koloseum 30. juna. Darko Ašanin je jedan od najpoznatijih beogradskih kriminalaca. Kafić u kome je ubijen se nalazi na prvom spratu Legata Rodoljuba Čolakovića i Milice Zorić, koji je direktor Muzeja savremene umetnosti Radoslav Trkulja dao u zakup Ašaninu još početkom 90-ih.

Jul

Body and The East (Telo i istok), od šezdesetih godina do danas
Moderna galerija, Ljubljana, 7. jul – 27. septembar
Autor izložbe: Zdenka Badovinac
Selektori iz Jugoslavije: Bojana Pejić, Dejan Sretenović; učesnici: Marina Abramović, Raša Todosijević, Era Milivojević, Neša Paripović, Radomir Damnjanović Damnjan, Miroslav Miša Savić, Ilija Šoškić, Dejan Anđelković, Jelica Radovanović, Tanja Ostojić, Nenad Racković, Balint Szombathy

Mileta Prodanović, Pohvala ruci
Galerija Srpske akademije nauka i umetnosti, Beograd, 15. jul – 15. avgust
Tekstvi u katalogu: Mileta Prodanović, Lidija Merenik, Nenad Radić

Treći jugoslovenski bijenale mladih Vršac
Vršac, 10. jul – 15. avgust
Umetnički direktor: Lidija Merenik
Kustosi selektori: Jelena Vesić, Ivan Jović i Nenad Radić; učesnici: Biljana Đurđević, Darko Gajić, Ivan Grubanov, Žolt Kovač, produkcija Radišić/Trkulja (p.RT™), Olivera Parlić, Nikola Pešić, Nikola Savić, Vesna Tokin, Vesna Vesić, Barbara Vasić i dr.

Prateća izložba bijenala
Stendalov sindrom, Stara apoteka, Vršac, 10-25. jul
Autor izložbe: Marina Martić; učesnici: Ivan Ilić, Serge Comte (Pariz/Rejkjavik)

10. jun
MUP Srbije saopštio da su u prvih šest meseci na Kosovu izvršena 663 teroristička napada (262 na pripadnike MUP-a). Najveći broj napada na području Dečana, Srbice, Đakovice, Kline.

22. jul
Vlada SRJ donela odluku o proširenju graničnog pojasa prema Albaniji do 5 km.

Jul - septembar
Velika ofanziva MUP-a Srbije i Vojske Jugoslavije protiv OVK. Povraćena kontrola nad svim većim mestima i putnim pravcima, zarobljeno nekoliko stotina boraca OVK. Najveće borbe vođene u Drenici i na planini Ćićevica. Po podacima UNHCR-a, u julu je bilo oko 100 000 izbeglica s Kosova i Metohije, a u avgustu se taj broj udvostručio.

Krajem jula 1998. izlazi novi album i projekat **Disciplin a kitschme** "Havy bass blues".

Avgust

Belef '98. OVERGROUND
Beograd, 7. avgust – 7. septembar
Selektori vizuelnog programa: Milica Tomić i Brani-

7. avgust
Evropska unija pozvala NATO da interveniše na Kosovu.

Košarkaška reprezentacija Jugoslavije postala **Svetski šampion u košarci**. Na ulicama Beograda slavilo 150 000 Beograđana.

slav Dimitrijević. Učesnici: AES, Katarzina Kozyra, Raša Todosijević, Dejan Anđelković i Jelica Radovanović, Mirjana Đorđević, Zoran Naskovski, Ivan Ilić, Q.T., Zoran Todorović, Godan Delić i dr.

23. avgust
Potpisan sporazum o normalizaciji odnosa između SR Jugoslavije i Republike Hrvatske.

29. avgust
Pripadnici MUP-a Srbije otkrili masovnu grobnicu i krematorijum u napuštenoj krečani u selu Klečka na Kosovu. Uhapšeni pripadnik OVK Bekim Mazreku pred novinarima izjavio da je tu mučeno, strelјano i spaljeno 22 Srba i Crnogoraca, među kojima je bilo žena i dece.

Posle slavlja na ulicama Beograda nije preživeo nijedan sanduk za sladoled, a preživelo je tek nekoliko kiosaka.

Septembar

Biljana Đurđević, Stomatološko društvo
Galerija Doma omladine, Beograd, 29. septembar – 18. oktobar
Tekst u katalogu: Nenad Radić

Marija Dragojlović i Biljana Vukotić
Galerija FLU, Beograd, 3-13. septembar

Dragoslav Krnajski, Radovi '92-96
Galerija ULUS, Beograd, 23. septembar – 6. oktobar

Tanja Ostojić, magistarska izložba
Galerija FLU, Beograd, 24. septembar – 3. oktobar

8. septembar
Otkriveni leševi 39 Srba, Albanaca i Roma koje je OVK bacila u kanal kod sela Glođane. Dva dana kasnije pronađena još jedna masovna grobnica sa 20 leševa u selu Gornji Ratis.

19. septembar
U nedeljniku *Vreme* objavljena izjava Bardulja Mahmutija, predstavnika OVK za inostranstvo, da je OVK spremna da podnese i 300 000 žrtava za nezavisnost Kosova.

20. septembar
Prema podacima Crvenog krsta Crne Gore, u toj republici registrovano 46 425 raseljenih lica sa Kosova (od toga oko 34.000 Albanaca).

23. septembar
Savet bezbednosti UN usvojio rezoluciju 1199 o Kosovu, u kojoj je zatraženo povlačenje srpskih snaga bezbednosti sa Kosova.
NATO usvojio plan o eventualnom delovanju Alijanse na Kosovu i izrazila spremnost da izvrši vazdušni napad na Srbiju.

26. septembar
U selima Donja i Gornja Obrinja pronađeni leševi tridesetak Albanaca, mahom civila iz porodice Delilaj.

28. septembar
Skupština Srbije formirala Privremeno Izvršno veće AP Kosova i Metohije, na čelu sa Zoranom Anđelkovićem.

Nova zvezda na estradi **Aca Lukas**, ne ume da glumi, nije sklon šminkanju biografije, priznaje da ima poroke, obožava da se kocka i kad nešto kaže baš ga briga kako će to neko shvatiti. Hitom "Lična karta" nikog nije ostavio ravnodušnim. Dok jedni za njim luduju, drugi ga se užasavaju.

Oktobar

Cyberrex, prezentacija laboratorije za nove medije
Cinema Rex, Beograd, 11. oktobar

Focus Belgrad. Fragmenti umetnosti i kulture iz Srbije,
Galerija i f a, Berlin, 8. oktobar – 22. novembar
Autori izložbe: Dejan Sretenović i Bojana Pejić; učesnici: Raša Todosijević, Jovan Čekić, Nina Kocić, Zoran Naskovski, Asocijacija Apsolutno, Milica Tomić
U kulturnom centru Podewil održani su razgovori o savremenoj jugoslovenskoj umetnosti. Učesnici razgovora: Dejan Sretenović, Bojana Pejić, Branislava Anđelković, Darka Radosavljević, Jovan Čekić i članovi asocijacije Apsolutno.

Simonida Rajčević, Berlin mainstream '98
Galerija "Zvono", Beograd, 12-25. oktobar
Tekst u katalogu: Branislava Anđelković

39. Oktobarski salon, Ukusi su različiti
Muzej "25. maj", Beograd, 5. oktobar – 4. novembar
Prvi put je organizovan po pozivnom principu na osnovu izbora selektora: Anđelka Bojović, Bojana Burić, Marina Martić, Danijela Purešević, Jasmina Čubrilo, Nikola Šuica i dr.

2. oktobar
NATO od svojih članica zvanično zatražio vazdušne snage za eventualne udare po Jugoslaviji.

4. oktobar
U posetu SRJ stigla delegacija Ruske Federacije, na čelu sa ministrom inostranih poslova Igorom Ivanovim i ministrom odbrane maršalom Igorom Sergejevim. Zaključeno da se problemi na Kosovu mogu rešavati isključivo mirnim putem i da bi strana vojna intervencija predstavljala akt agresije.
Vrhovni savet odbrane doneo odluku da se SRJ, u slučaju napada NATO snaga, brani svim sredstvima.

5-13. oktobar
Slobodan Milošević, prilikom razgovora sa Ričardom Holbrukom i Kristoferom Hilom u Beogradu, pretnje agresijom na SRJ nazvao "kriminalnim aktom", koji predstavlja podršku albanskom terorizmu. Postignut sporazum Milošević – Holbruk koji je predviđao povlačenje vojnih i policijskih snaga sa Kosova (osim 10 000 policajaca i 15 000 vojnika), ali ne i razoružanje OVK. Sprovođenje Sporazuma trebalo da nadgleda 2 000 međunarodnih posmatrača. Nakon razgovora, Milošević saopštio da je otklonjena mogućnost vojne intervencije.

Premijera filma **Crna mačka, beli mačor**, Emira Kusturice, uloge: Branka Katić Srđan Todorović, Miki Manojlović i dr.

U "NS Time Clubu" u Novom Sadu, 9. oktobra organizovano antiratno veče live svirki i performansa pod nazivom "**Stop The War**". Uz muziku grupa "Vojvođanski bluz bend", "Etno bend", "Lude krave" održani su performansi umetnika Balint Szombathy i Jaroslava Supeka.

Dobrotvorni rok koncert **"Heroji nisu na heroinu"** održan u Barutani 10. oktobra. Učesnici: Partibrejkersi, URGH, Kazna za uši, Darko Džambasov i dr.

Počela je **zabrana rada nezavisnih medija**. Nalog vlade Srbije zabranjuje reemitovanja emisija stranih medija na srpskom jeziku. Lider SRS i potpredsednik Vlade Srbije Vojislav Šešelj, najavio je (8.10.) da će Ministarstvo za informisanje biti ovlašćeno da procenjuje sadržaj programa stranih informativnih kuća, koji se objavljuju u domaćim medijima i na osnovu toga preuzimati mere ukoliko proceni da te informacije narušavaju "odbrambenu moć zemlje". ANEM je preporučio svojim članovima da u narednih 48 sati obustave reemitovanje emisija stranih

Umetnost | Politika | Društvo

Mihael Milunović, Rasprodaja
Galerija 12+, Beograd, 3-18. oktobar

20. Memorijal Nadežde Petrović. Umetnost i angažovanje devedesetih
Umetnička galerija "Nadežda Petrović", Čačak, oktobar
Autor izložbe i teksta u katalogu: Jovan Despotović; učesnici: Marina Abramović, Čedomir Vasić, Mileta Prodanović, Zvonimir Santrač, Raša Todosijević, Balint Szombathy, Led art, Škart i Magnet.

Milica Tomić
XIV Bijenale u Sao Paolu, oktobar

5. oktobar
Na zajedničkoj sednici oba veća Skupštine SRJ (bez prisustva predstavnika crnogorske vladajuće koalicije), usvojen Zakon o finansiranju vanrednih troškova odbrane zemlje.

8. oktobar
Obelodanjen plan za Kosovo Kristofera Hila, američkog ambasadora u Skoplju. Po tom planu, Kosovo bi dobilo zakonodavnu, izvršnu i sudsku vlast, u čiji rad Srbija ne bi imala pravo da se meša, a istovremeno Srbija bi se obavezala da prihvati određeni broj albanskih predstavnika u svojim organima. Sprovođenje plana nadgledale bi NATO trupe, a posle tri godine razmotrio bi se status Kosova.

9. oktobar
Vlada Srbije donela Uredbu o posebnim merama u uslovima pretnji oružanim napadima NATO. Jedna od mera zabranjuje medijima da šire defetizam.

20. oktobar
Vlada Republike Srbije donela restriktivan Zakon o javnom informisanju, kojim je izvršen pritisak na slobodu štampe u Srbiji. Izvršena rekonstrukcija vlade, kojom su novi ministri postali Željko Simić, ministar kulture i Bogoljub Karić, ministar bez portfelja.

21. oktobar
Kontakt grupa zatražila od Ibrahima Rugove da u potpunosti podrži sporazum o mirnom i političkom rešavanju krize na Kosovu, koji su postigli Milošević i Holbruk. Sutradan Rugova uputio apel Albancima da podrže sporazum i naoružanim grupama da se suzdrže od akcija i provokacija. Nekoliko dana kasnije jedinice VJ započele povlačenje u matične garnizone na Kosovu.
Smenjen Jovica Stanišić, šef Resora Državne bezbednosti MUP-a Srbije.

medija na srpskom jeziku.
Uveče 13. septembra, oko 21:30 policija upada u redakciju "Danasa" i u 01:20 u redakciju "Dnevnog telegrafa".
Održana tribina "**Pretnja slobodi medija**" u organizaciji ANEM-a u Medija Centru.

Novembar

U međuprostoru
Likovna galerija KCB, Beograd, 9-22. novembar
Autor izložbe i teksta u katalogu: Vesna Lakićević Pavićević; učesnici: Martin Erdeš, Ivan Ilić, Dobrivoje Bata Krgović, Dragoslav Krnajski, Era Milivojević, Sonja Pavićević, Vera Stevanović, Raša Todosijević i Lana Vasiljević

Dejan Grba, Kraftwerk P-b-M
Galerija Doma omladine, Beograd, 10-29. novembar
Tekst u katalogu: Dejan Grba

Nikola Pešić, Bad Time Stories
Galerija "Zvono", Beograd, 16–30. novembar
Tekst u katalogu: Jasmina Čubrilo

Detelina sa četiri lista
Muzej "25. maj", Beograd, 19. novembar – 6. decembar
Izložba dobitnika nagrade "Lazar Trifunović"
Lidija Merenik: Boža Ilić, Đorđe Andrejević Kun, T. Kos, Predrag Subotić, Lojze Dolinar; **Ljiljana Činkul**: Branko Pavić; **Mileta Prodanović**: Dušan Otašević, Raša Todosijević, Dragan Papić, Goranka Matić, Dragan Srdić, Jelica Radovanović, Škart i dr.; **Branislav Dimitrijević**: Milan Aleksić, Ivan Ilić, Zdravko Joksimović.

17. novembar
Savet bezbednosti UN doneo rezoluciju kojom se od SRJ traži tešnja saradnja sa Haškim tribunalom i pokretanje istrage o mogućim ratnim zločinima na prostoru Kosova.

24. novembar
Načelnik generalštaba VJ general Momčilo Perišić smenjen sa dužnosti, a na njegovo mesto postavljen general Dragoljub Ojdanić.

Na fasadi Filozofskog fakulteta i Fakulteta tehničkih nauka Univerziteta u Novom Sadu, 20. novembra je osvanula **prva pesnica**, što se smatra zvaničnim nastankom pokreta **Otpor**.

Decembar

Kaleidoskop. Fotografska radionica
CZKD "Paviljon Veljković", Beograd, decembar 1998. Autor izložbe: Vesna Pavlović; učesnici: Dunja Bajić, Jelena Stanković, Milena Maksimović i dr.; tekst u katalogu: Kazimir Velimir Ćurgus

5. decembar
Američki predsednik Bil Klinton, produžujući trajanje "spoljnog zida" sankcija prema SRJ, istakao tri uslova za njegovo ukidanje: autonomija za Kosovo,

Grupa **Sunshine**, izdaje treći album "Neću da se predam" sa kojim dostiže vrh gotovo svih top lista. Singlovi kao "Iza horizonta", "Stanar", "Stranac" donose im popularnost.

Vesna Pavlović
Galerija Doma omladine, Beograd, 22. decembar - 10. januar 1999.

Vesna Tokin, Filmografija
Konkordija, Vršac, decembar

"Ikonomahija", performans grupe **Led art** i pozorišne grupe Torpedo, CZKD "Paviljon Veljković", Beograd, 25. decembar

Prvi internacionalni festival savremene multimedijalne umetnosti
Galerija MAS, Odžaci, 11. decembar – 31. januar 1999.
Organizator: Nenad Bogdanović
Žiri u sastavu: Slavko Timotijević, Radomir Mašić, Nenad Bogdanović
Učesnici: Balint Szombathy, Nenad Bogdanović, Jaroslav Šupek, Sandor Gogolyak i umetnici iz Japana, Poljske, Nemačke, Slovačke.

Publikacije:

Jasmina Čubrilo, **Beogradska umetnička scena 90-tih**, Radio B92, Beograd, 1998.

saradnja sa Haškim tribunalom i demokratizacija zemlje.

14. decembar
U napadu na kafić u centru Peći ubijeno šest srpskih tinejdžera. U desetočasovnom sukobu sa graničarima VJ kod karaula Gorožup i Liken, od 140 naoružanih Albanaca, koji su iz Albanije pokušali da pređu u SRJ, poginulo 36 a ranjeno 10.

15. decembar
Savet EU doneo odluku o zabrani izdavanja viza za 19 zvaničnika u Srbiji, članova SPS, SRS i JUL-a.

Jelena Karleuša proglašena za medijsko lice godine, za najbolje i najgore obučenu pevačicu i njene pesme su svrstavane i među najbolje i među najgore. U svakom slučaju niko nije ostao ravnodušan.

Počeli **protesti studenata** protiv Zakona o Univerzitetu.

1999

Januar

Kritičari su izabrali
Likovna galerija KCB, Beograd, 4-17. januar
Gordana Dobrić: Rada Selaković, Ljiljana Šebek, Sanja Žigić
Ljubiša Simović: Zvonimir Santrač, Živko Grozdanić, Dejan Kivić
Nikola Šuica: Mihael Milunović, Lidija Srebotnjak Prišić

Nagrada **"Lazar Trifunović"** za najbolju kritiku objavljenu u prethodnoj godini dodeljena je Stevanu Vukoviću za uvodni tekst u katalogu samostalne izložbe Uroša Đurića. Za najbolju autorsku izložbu u protekloj godini proglašena je izložba "Prestupničke forme", održana u Vršcu, koju su koncipirali Ješa Dengri i Miško Šuvaković.

Interakcija. Multimedijalni projekat sa mladim umetnicima iz Evrope i Jugoslavije Galerija SKC, 12-31. januar; učesnici iz Jugoslavije: Mima Orlović, Branislav Nikolić, Miloš Janković

Low-Fi Video u svet, Internacionalni program
Cinema Rex, Beograd, 19. januar

4. januar
OVK saopštila da ne prihvata nacrt mirovnog sporazuma o Kosovu i Metohiji koji je ponudio američki predstavnik, ambasador Kristofer Hil. Glavna primedba bila je da nacrt ne predviđa nezavisnost za Kosovo i Metohiju.

5. januar
Američki predsednik Bil Klinton obavestio je Kongres SAD o produženju sankcija protiv Jugoslavije zbog stanja na Kosovu. Kongres obavešten da je prethodnih 6 meseci zbog sankcija zaustavljeno 877 finansijskih transakcija između SAD i SRJ.

15. januar
U obračunu sa policijom u selu Račak kod Štimlja poginulo 45 lica. Zaplenjena velika količina oružja i municije. Istražnu komisiju, u pokušaju da odmah izvrši uviđaj, sprečili teroristi koji su sa okolnih brda otvorili vatru na policiju i istražitelje. Dva dana kasnije šef Verifikacione misije OEBS-a Vilijem Voker, u odsustvu sudskih i drugih državnih organa a u pratnji stranih i albanskih novinara, posetio Račak. Albanski teroristi onemogućili istragu, a Vilijem Voker dao izjavu kojom je optužio jugoslovenske snage bezbednosti "za masakr 45 civila" i uputio zahtev za hitan dolazak istražitelja Tribunala u Hagu.
Vlada SRJ proglasila Vilijema Vokera nepoželjnim i naložila mu da napusti Jugoslaviju u roku od 48 sati.
Tužilac Međunarodnog suda za ratne zločine u Hagu, Luiz Arbur, vraćena sa graničnog prelaza "Đeneral Janković" između SRJ i Republike Makedonije i onemogućena da uđe na teritoriju SRJ bez vize.

18. januar
Savezni premijer Momir Bulatović izvršio rekonstrukciju Savezne vlade. Za potpredsednika imenovan lider SPO Vuk Drašković, a tri predstavnika SPO postavljeni za ministre.

U ranim jutarnjim satima dogodila se eksplozija u kafiću **Nede Ukraden**, "Star".

Spot "Beli slonovi" grupe **"Twins" i Ere Ojdanića** bukvalno se nije skidao sa malih ekrana. Na zaprepašćenje svojih obožavalaca, Era Ojdanić se u ovom spotu pojavio go do pojasa sa plavom perikom i turbanom, u šalvarama, okružen polugolim devojkama.

Jelena Karleuša nastavila je da šokira javnost izjavivši "Svi mi, u svom poslu, smo u suštini – kurve... Umeće je sebe dobro unovčiti" u intervjuu pod naslovom "Hoću slavu, novac i moć" (Sabor, 18. januar 1999).

Po podacima beogradske kancelarije **UNHCR-a**, svako peto dete mlađe od pet godina u SRJ je neuhranjeno.

19. januar
Predsednik SRJ Slobodan Milošević primio glavnokomandujućeg i predsednika vojnog komiteta NATO-a, generale Veslija Klarka i Klausa Naumana. Milošević istakao da je legitimno pravo SRJ da se bori protiv terorizma na Kosovu.

27. januar
Beogradska kancelarija UNHCR-a saopštila da u 98 sela u centralnom i zapadnom Kosovu više nema Srba.

29. januar
Na sastanku Kontakt grupe, na ministarskom nivou, u Londonu usaglašen detaljan predlog za političko rešenje autonomije Kosova i Metohije u okviru SRJ. Ministar inostranih poslova Velike Britanije Robin Kuk, u Beogradu (30.01.) preneo Slobodanu Miloševiću stavove ministarskog sastanka u Londonu. Savet NATO-a dao ovlašćenje generalnom sekretaru Havijeru Solani da naredi vojnu akciju, uključujući i vazdušne udare na ciljeve na teritoriji Jugoslavije, ako proceni da dve strane ne poštuju zahteve Kontakt grupe. Jugoslovenska Vlada tim povodom, 1. februara, donela odluku da zatraži sazivanje sednice Saveta bezbednosti UN.

Februar

6-23 februar
U dvorcu Rambuje kod Pariza počeli mirovni pregovori o Kosovu i Metohiji. Skup otvorio francuski predsednik Žak Širak. Trinaestočlanu delegaciju Srbije predvodio potpredsednik Vlade Srbije dr Ratko Marković, a delegaciju kosovskih Albanaca (u kojoj je bio i Ibrahim Rugova) Hašim Tači. Na pregovorima predočen američki Privremeni sporazum za mir i samoupravu na Kosovu, bez prava delegacija da traže izmenu odredaba. Sporazum predviđao uključivanje kosovskih Albanaca u državne organe Srbije, povlačenje srpske vojske i policije (sem manjeg broja graničara i policajaca pod međunarodnim nadzorom) i dolazak 28 000 vojnika NATO pakta na Kosovo, kojima bi se omogućilo neograničeno kretanje po teritoriji SR Jugoslavije, kao i potpuni sudski imunitet.
Delegacija Srbije (11.02.) u Rambujeu unilateralno potpisala listu od 10 principa koju je šestočlana Kontakt grupa postavila kao osnovu za razgovore. Delegacija Albanaca sa Kosova odbila to da učini.
U Parizu održan ministarski sastanak Kontakt grupe. Odlučeno da se razgovori o Kosovu u zamku Rambuje nastave do 20. februara, a da pristup Kontakt grupe i dokumenti predočeni stranama obezbeđuju osnovu za prelazno političko rešenje.
Delegacija Srbije u Rambujeu, 16. februara dostavila međunarodnim pregovaračima tekst Sporazuma o samoupravi na Kosmetu. Delegacija kosmetskih Albanaca u Rambujeu nije se pojavila na direktnim razgovorima o suštinskim pitanjima plana Kontakt grupe i na razgovorima eksperata dveju delegacija.
Predsednik Srbije Milan Milutinović u hitnom pismu ministrima inostranih poslova Kontakt grupe zatražio zaštitu od ponovljenih pritisaka na srpsku delegaciju da prihvati "vojni aneks", budući da takvih zahteva nije bilo u 10 principa Kontakt grupe usvojenih 29. januara.
U dvorcu Rambuje, 23. februara posle 17 dana, neuspešno završeni razgovori o Kosmetu. Budući da nikakav sporazum nije postignut, Kontakt grupa odlučila da se razgovori nastave 15. marta i to bez ograničavanja roka.

17. februar
Savet NATO-a u Briselu usvojio operativni plan pod nazivom "Zajednički čuvar" za raspoređivanje mirovnih trupa na Kosmetu. Predviđeno prisustvo 28 000 NATO vojnika na Kosmetu.

Hard fest "**Jači od mržnje**" 2, SKC, Beograd, 12. februar 1999. Učesnici: Pro-pain, Still angry, Verddrive, Discord, Hitmain...

Grupa **Miladojka Youneed** održala je koncert 24. februara u Domu omladine, Beograd.

U Srbiji se ovih dana za **litar mleka i ulja i kilogram šećera** čekalo od ranog jutra u dugim redovima.

Širom Srbije **SPS** organizuje mitinge moralne podrške našoj delegaciji u Parizu i "osude pritisaka i pretnji prema našoj zemlji". Patriotska euforija se zahuktava i u medijima. Najžešću kampanju vodi SRS sa vatrenim govorima Vojislava Šešelja.

24. februar
Delegacija Albanaca sa Kosova, koja je bila na razgovorima u Rambujeu, donela odluku o formiranju Privremene vlade. Odluci koju su potpisali Hašim Tači, Ibrahim Rugova i Redžep Ćosja usprotivio se politički predstavnik OVK, Adem Demaći.

Mart

Biljana Tomić urednik likovnog programa SKC udaljena sa posla. Na njeno mesto postavljen je Dejan Đorić. Biljana Tomić je vraćena na mesto urednika tek oktobra 2000.

1. mart
Izaslanik SAD, ambasador Kristofer Hil, potvrdio u Prištini da su članovi delegacije OVK pozvani u Vašington na razgovore o budućnosti te organizacije, koja bi "trebalo da se transformiše u više političkih organizacija".

8. mart
U razgovorima sa ministrom inostranih poslova Nemačke Joškom Fišerom i komesarom EU za spoljne poslove Hansom van den Brukom, vođenim u Beogradu, Slobodan Milošević je naglasio da politički sporazum o Kosmetu isključuje bilo kakvo nametanje volje, kao i bilo kakve strane trupe za njegovo sprovođenje. Iste stavove izneo na sastanku sa američkim izaslanikom Ričardom Holbrukom 10. marta.

9. mart
MUP Republike Srbije raspisao poternice za osmoricom terorista, među kojima je bio i vođa pregovaračkog tima u Rambujeu Hašim Tači. MUP Republike Srbije objavio još 6 poternica za albanskim teroristima odgovornim za zločine u selu Klečka.

15-22. mart
U Međunarodnom centru za konferencije "Kleber" u Parizu počela druga faza razgovora o Kosovu. Delegacije obe strane bile u istom sastavu kao i u Rambujeu. Albanska delegacija izrazila spremnost da potpiše sporazum iz Rambujea, a predsednik Srbije Milan Milutinović izneo stav da taj sporazum ne postoji. Delegacija Albanaca sa Kosova (18.03.) potpisala ponuđeni Međunarodni sporazum, a delegacija Vlade Srbije potpisala sopstveni Sporazum za samoupravu na Kosmetu.
Kontakt grupa na sastanku političkih direktora u Parizu odbacila većinu primedaba i sugestija delegacije Vlade Srbije na predloženi nacrt političkog sporazuma za Kosmet.
Kopredsedavajući pariskog sastanka o Kosmetu, Iber Vedrin i Robin Kuk, saopštili (18. 03.) da je Kontakt grupa došla do zaključka da sastanak treba okončati jer nema svrhe da se produžava.
Sutradan predsedavajući OEBS-a Knut Volebek naredio povlačenje verifikatora OEBS-a sa Kosmeta.

22. mart
Robin Kuk i Iber Vedrin uputili pismo Slobodanu Miloševiću, u kojem ga pozivaju da i on potpiše sporazum iz Rambujea koji su u Parizu potpisali predstavnici Albanaca sa Kosova. U pisanom odgovoru Milošević istakao da pregovori nisu održanini u Rambujeu ni u Parizu, da sporazum iz Rambujea ne postoji, a da je onaj koji su potpisali Albanci napisan mnogo pre Rambujea i objavljen u listu *Koha ditore* početkom februara.
Stalni savet NATO-a ovlastio generalnog sekretara Havijara Solanu da po vlastitoj proceni donosi odluke o upotrebi vojnih snaga, u zavisnosti od razvoja situacije na Kosmetu.

23. mart
Narodna skupština Republike Srbije donela odluku o neprihvatanju stranih vojnih trupa na Kosovu i Metohiji. Vlada SRJ proglasila neposrednu ratnu opasnost.
Neposredno uoči ponoći Havijar Solana dao odobre-

Premijera dokumentarnog filma "**Godina treća – RTS i rat u Bosni**" iz serijala "Slike i reči mržnje", autor Lazar Lalić, u Bioskopu Rex, 22. marta. Film je odbijen na festivalu jugoslovenskog kratkometražnog i dokumentarnog filma, bez obrazloženja.

nje za "preduzimanje vazdušne operacije protiv Jugoslavije".

24. mart
U popodnevnim časovima Slobodan Milošević obratio se naciji, podržavajući odluku Skupštine Republike Srbije donetu dan ranije. Odlukom Ministarstva telekomunikacija SRJ prekinuto emitovanje programa beogradskog Radija B92.
U 20 časova NATO započeo vazdušne napade na Jugoslaviju.

24. mart – 16. jun
Napad NATO na SR Jugoslaviju i odbrambena dejstva VJ, uključujući borbe sa OVK na prostoru Kosova i Metohije. Od 24. marta do 26. juna poginulo 584 a nestao 31 pripadnik VJ i najmanje 504 civila, od čega 88 dece.

Obustavljen je program u **Cinema Rexu** 25. marta. Grupa Jarboli ostala bez promocije svog albuma prvenca koji je bio zakazan za 24.03. Aktivnost Cinema Rexa preselila se na Internet Cyberrex, web-stranu ove institucije.

25. mart
Vlada SRJ donela odluku da prekine diplomatske odnose sa vladama SAD, Francuske, V. Britanije i SR Nemačke.

31. mart
Američka policija zaposela prostorije Ambasade SRJ u Vašingtonu, izbacivši jugoslovenskog konzula i tehničko osoblje.
Ibrahim Rugova u svojoj kući u Prištini izjavio stranim novinarima da "treba zaustaviti NATO bombardovanje Jugoslavije".

U 2.50 noću, 24. marta u prostorije radija B92 ušla su dva službenika Ministarstva telekomunikacija SRJ u pratnji desetak policajaca. Glavni i odgovorni urednik radija Veran Matić je, odmah po dolasku u prostorije B92 priveden na informativni razgovor. **Radio B92** je prestao sa radom.

U **Udruženju Književnika Srbije** počelo je svakodnevno okupljanje srpskih pisaca pod motom "Beograd nije prag Vašingtona".

Protivvazdušna odbrana Vojske Jugoslavije je 27. marta oborila američki avion F-117 A "stelt", avion koji je smatran nevidljivim. "Izvinite, nismo znali da je nevidljiv", poručili su Beograđani na rok koncertu sledećeg dana, kada je i održan prvi koncert na Trgu Republike. Na ovom koncertu svirali su: Električni orgazam, Deca Loših muzičara, Dejan Cukić, Rambo Amadeus, Bajaga i dr.
Počela su svakodnevna okupljanja Beograđana na Trgu republike uz rok koncerte, parole upućene NATO-u i protiv bombardovanja. Pojavljuje se i zaštitni znak TARGET, koji su svi nosili tokom bombardovanja.
Koncerte prkosa agresorskim avionima vrlo brzo preuzimaju folk pevači. Na koncertima u Beogradu i širom Srbije svakodnevno pevaju najveće folk zvezde.

Na **Međunarodni dan pozorišta**, beogradska pozorišta počela su da izvode predstave besplatno i svakodnevno sve dok bombardovanje ne prestane.

April

Vida Jocić, Apel za mir
CZKD "Paviljon Veljković", Beograd, april
Tekstovi u katalogu: Jovan Despotović, Irina Subotić

Led art, Puj spas za sve nas, akcija u Knez-Mihajlovoj ulici u Beogradu i Zmaj Jovinoj ulici u Novom Sadu.

Na internetu se pojavio prvi broj on-line časopisa **Home Twin Boys**, III deo projekta Uroša Đurića, Populist Project.

U napadu NATO avijacije 1. aprila uništen Varadinski most (ranije Most maršala Tita) u Novom Sadu. Dva dana kasnije srušen i Most slobode a Žeželjev most srušen 26. aprila. Novi Sad ostaje bez mostova. Bombardovan centar Aleksinca (17 mrtvih), uništen putnički voz na mostu u Grdeličkoj klisuri (više desetina mrtvih). Kod Đakovice bombardovana kolona albanskih izbeglica. Pogođen Poslovni centar "Ušće" na Novom Beogradu, sedište SPS, RTV stanica "Pink" i "Košava". U noćnom napadu 23. aprila NATO bombardovao glavnu zgradu Radio-televizije Srbije u centru Beograda (poginulo 16 lica). Bombardovana bolnica "Dragiša Mišović" u Beogradu. Srušen Avalski toranj. Bombardovana rafinerija u Novom Sadu, petrohemijska industrija u Pančevu, centar Beograda (zgrade Generalštaba i MUP-a), industrijski objekti u Čačku i Valjevu. Na mostu u selu Lužane kod Prištine spržen autobus sa oko 50 putnika, više od trećine deca.

1. april
Predsednik SR Jugoslavije Slobodan Milošević primio u Beogradu dr Ibrahima Rugovu. Potpisana zajednička izjava u kojoj se konstatuje "puna saglasnost" i "opredeljenje za politički proces" i da se problemi "uspešno i trajno mogu rešiti samo političkim sredstvima".

28. april
Zbog izjave date Studiju B, Vuk Drašković smenjen sa funkcije potpredsednika u saveznoj Vladi i sa mesta ministra inostranih poslova.

"Ako dođete, nećete se vratiti", čuvena rečenica koju je **Miodrag Miki Vujović**, vlasnik TV Palma, ponavljao u svakodnevnim govorima na svojoj televiziji. Tokom bombardovanja na njegovoj televiziji govorili su Dragoš Kalajić, Dragoslav Bokan i dr.

Privredni sud u Beogradu 2. aprila doneo je rešenje, kojim je za novog direktora Radija B92, umesto Saše Markovića, imenovan Aleksandar Nikačević.

Na Brankovom mostu u Beogradu, 3. aprila, građani su "živim štitom" branili most. To je preraslo u svakodnevne manifestacije i koncerte koji su trajali sve do završetka bombardovanja.

U Beogradu, na Uskrs, 11. aprila, u Svetogorskoj ulici, pred zgradom u kojoj je stanovao, ubijen novinar **Slavko Ćuruvija**, vlasnik i glavni urednik lista "Dnevni Telegraf" i magazina "Evropljanin".

Za vreme bombardovanja ipak održan 46. Festival jugoslovenskog dokumentarnog i kratkometražnog filma. Gran pri festivala pripao filmu "Markale" EXR Produkcija i RTS, reditelj Mihajlo Ilić.

Maj

Glasovi novog veka
Galerija "Haos", Beograd, 26. maj – 26. jun
Tekst u katalogu: Jovan Despotović
Učesnici: Jasna Nikolić, Saša Stojanović, Bogdan Pavlović, Nina Markulić, Marija Pavlović

Bombardovana elektroenergetska postrojenja specijalnim staklenim vlaknima. Prvi put u celoj Srbiji nestalo struje. Postrojenja obnovljena sutradan. U Novom Sadu, 3. maja pogođena zgrada Televizije Novi Sad. Bombardovana kineska ambasada u Beogradu (7.05). Troje kineskih novinara poginulo. Bombardovanje izazvalo diplomatsku buru. Iste ve-

Po podacima UN, od 24. marta Kosovo i Metohiju napustilo oko 771 900 osoba. U Crnu Goru otišlo oko 64 200, u Makedoniju oko 246 700, u Albaniju oko 439 500 i u BiH oko 21 500. U Srbiji spas potražilo oko 200 000 ljudi.

čeri bombardovan i hotel "Jugoslavija" u Novom Beogradu. Bombardovan centar Niša oko autobuske stanice i pijace. Poginulo 15 ljudi, više desetina povređeno. U toku maja u Nišu je bilo u proseku četiri sata dnevno bez vazdušne opasnosti. Uništene trafo-stanice u Nišu, Beogradu, vodovod u Sremskoj Mitrovici. Bombardovan most u Varvarinu na dan lokalnog vašara (30.05.). Veliki broj poginulih civila.

1. maj
Slobodan Milošević primio delegaciju verskih lidera iz SAD, na čelu sa istaknutim verskim i političkim prvakom, bivšim predsedničkim kandidatom Džesijem Džeksonom. Milošević doneo odluku da oslobodi zarobljene američke vojnike i da ih preda Džeksonu. Istoga dana SAD proglasile potpuni trgovinski embargo prema Srbiji.

5. maj
Ibrahim Rugova doputovao u Rim kao gost italijanske vlade. U Rimu izjavio da je za nezavisno, multietničko Kosovo u tadašnjim granicama. Rugovu u Vatikanu primio papa Jovan Pavle II.

6. maj
Šefovi diplomatija Grupe 8 saglasili se u Bonu da izlaz iz situacije nastale vazdušnim napadima NATO na SRJ potraže političkim sredstvima u okviru UN.

17. maj
Ibrahim Rugova izjavio da zajednička izjava koju je u aprilu u Beogradu potpisao sa Slobodanom Miloševićem, "nema značaja" i da je taj potpis stavio da bi "olakšao situaciju sebi i svojoj porodici" jep je bio "zatočenik Beograda".

18. maj
Beogradski državni mediji optužili dr Zorana Đinđića i Mila Đukanovića da su izdali zemlju zbog razgovora sa zvaničnicima zemalja koje su učestvovale u napadima na SRJ.

24. maj
Tužilac Tribunala u Hagu, Luiz Arbur, podigla optužnice protiv predsednika SRJ Slobodana Miloševića, predsednika Srbije Milana Milutinovića, potpredsednika Savezne vlade Nikole Šainovića, načelnika Generalštaba VJ generala Dragoljuba Ojdanića i ministra unutrašnjih poslova Vlajka Stoiljkovića.

28. maj
NATO pojačao napade na SRJ. Izvršeno 790 poletanja u roku od 24 sata.

28. maj
Slobodan Milošević primio Viktora Černomirdina. Milošević u razgovoru istakao da SRJ prihvata opšte principe Grupe G-8 i da je saglasna da Savet bezbednosti donese rezoluciju u skladu sa Poveljom UN.

Radio B2-92 (Free B92) organizovao je 15. maja 24-časovni Internet program Net Aid posvećen desetogodišnjici Radija B92. U programu su učestvovali brojni muzičari iz celog sveta i prijatelji B92, uz tehničku podršku Kunstradija iz Beča i Radio Qualia iz Australije: DJ John Acquaviva (Definitive/Plis8) Kanada, DJ Miles Holloway, Engleska; DJ Hell, Nemačka; DJ Fred Giteau Francuska, Sonic Youth, USA Mike Watt i dr.

Brojna ekipa folk pevača obišla je 12 gradova u Republici Srpskoj i koncertima **"Pesmom za mir"** sakupila značajna sredstva za pomoć postradalom stanovništvu u Jugoslaviji.

Po podacima **Alternativne akademske obrazovne mreže**, oko 180 profesora i saradnika napustilo je Beogradski univerzitet od usvajanja Zakona o univerzitetu 28. maja 1998. godine.

Univerzitet se ponovo oglasio i počeo proteste protiv ponašanja vlasti, protiv premlaćivanja i hapšenja stotine studenata i đaka i otpuštanja profesora. Prvi protesti su se održali na Filozofskom fakultetu da bi se proširili na druge Beogradske fakultete. Vlast je reagovala vrlo agresivno. Na fakultetima su se pojavili, kako ih studenti zovu "profesionalni batinaši" koji su šikanirali i tukli studente. Represija je izvršena i na profesorima koji nisu hteli da potpušu Ugovor o radu. Na nekim fakultetima obezbeđenje ih je izbacilo ili im nije dalo da uđu u zgradu (Elektrotehnički, Pravni fakultet).

Jun

Venecijanski bijenale, 12. jun – 7. novembar
Jugoslovenski paviljon: TODOR & TERRA III
Komesar: Radoslav Trkulja; Asistent komesara: Vesna Milić
Učesnici: Todor Stevanović, Borislava Nedeljković-Prodanović, Marijana Gvozdenović, Milorad Damjanović, Mladen Marinkov i Slobodan Kojić.
Centralna izložba **"d'aPERTutto"**, kustos: Harald Zeman, učesnik iz Jugoslavije: Vesna Vesić

2. jun
Predsednik SRJ Slobodan Milošević primio predsednika Finske, Martija Ahtisarija i specijalnog izaslanika ruskog predsednika Viktora Černomirdina, koji su upoznali rukovodstvo SRJ sa predlogom principa za razrešenje krize. Sutradan poslanici Skupštine Republike Srbije usvojili predloge EU.

5-9. jun
U mestu Blace, na jugoslovensko-makedonskoj granici, počeli vojno-tehnički pregovori predstavnika VJ i NATO. Posle višednevnih pregovora na vojnom aerodromu u Kumanovu, potpisan sporazum o vojnotehničkoj saradnji između VJ i NATO, a ambasadori NATO-a na sastanku u Briselu usvojili ovaj spora-

U Čačku održan prvi miting opozicije pod nazivim "**Dan posle**".

Umetnost | Politika | Društvo

zum. Savet bezbednosti UN usvojio Rezoluciju 1244 o Kosmetu.

7-8. jun
Izvršen poslednji vazdušni napad na Novi Sad.

10. jun
U skladu sa vojno-tehničkim sporazumom sa NATO, jugoslovenske snage bezbednosti počele povlačenje sa Kosova i Metohije.

11. jun
U toku bombardovanja pogođeno 7 643 kuća, oko 300 škola, 53 bolnice i 50 crkava ili spomenika. Prosečna plata sa 150 nemačkih maraka pre bombardovanja pala na 80.

11. jun
Oko 200 ruskih vojnika iz sastava Međunarodnih snaga za BiH neočekivano stigli na Kosovo i preuzeli kontrolu nad prištinskim aerodromom.
Prvi vojnici NATO-a iz sastava mirovnih snaga KFOR ušli na Kosovo 12. juna.

16. jun
Čestitajući građanima mir, Slobodan Milošević, u zvaničnom obraćanju naciji, saopštio da su za 11 nedelja bombardovanja poginula 462 pripadnika VJ i 114 pripadnika MUP-a Srbije, kao i najmanje 504 civila, od čega 88 dece.

Jul

The Reality Check, dva projekta Centra za savremenu umetnost, Beograd
Net projekat "The Reality Check: Serbian Art during Wartime" na adresi www.realitycheck.c3.hu. Autor projekta: Dejan Sretenović; na sajtu su radovi Uroša Đurića, Ere Milivojevića, Zorana Naskovskog, Raše Todosijevića, Milice Tomić
"Reality Check: Free B92"
Autor projekta: Darka Radosavljević; projekat čini komplet od 17 razglednica koje su kreirali umetnici: Apsolutno, Jovan Čekić, Mirjana Đorđević, Vesna Pavlović, produkcija Radišić/Trkulja (p.RT™), Jelica Radovanović, Dejan Anđelković, Raša Todosijević, Milica Tomić i dr. Projekat je prilog pomenutih umetnika kampanji Free B92.

19. jul
Savet ministara EU doneo odluku da ukine sankcije JAT-u i jugoslovenskim sportistima, zavedene zbog kosovske krize.

Tehničar lokalne TV u Leskovcu Ivan Novaković, u poluvremenu prenosa košarkaške utakmice Jugoslavija-Nemačka 1. jula, prekinuo redovan program i pozvao gledaoce na proteste protiv vlasti. Četiri dana kasnije počeli prvi antirežimski mitinzi u gradu koji je važio za jedno od najjačih uporišta Miloševićeve vlasti.

Marko Milošević, otvorio u Požarevcu Sportsko-zabavni centar "**Bambi park**".

Valjevski alternativni umetnik **Bogoljub Arsenijević Maki**, organizovao je miting u Valjevu protiv režima Slobodana Miloševića. Demonstranti provalili u zgradu opštine i policije.

U Beogradu ubijen načelnik SUP-a Savski venac, pukovnik **Dragan Simić**.

Ponovo počeo sa radom radio **Indeks**, a **Radio B2-92** počeo sa emitovanjem na frekvenciji Trećeg programa Radija Studio B.

Avgust

Vesna Vesić, Umij me i biću belji od snega
Likovna galerija KCB, Beograd, 2-11. avgust
Tekst u katalogu: Jelena Vesić

5. avgust
Vlada Crne Gore usvojila Platformu za redefinisanje državno-pravnih odnosa između Srbije i Crne Gore pod nazivom Osnove novih odnosa Crne Gore i Srbije. Vlada Crne Gore, umesto federacije, predložila zajednicu država čiji se predsednik ne bi birao na izborima.

Totalno pomračenje Sunca 11. avgusta, ispraznilo ulice u Srbiji.

U Beogradu, 19. avgusta na platou ispred Savezne skupštine, održan **protestni skup opozicije**, kojem je, prema procenama, prisustvovalo oko 100 000 ljudi.

Zorica Brunclik održala niz humanitarnih koncerata u Republici Srpskoj. Prihod sa koncerata uplaćen je u fond MUP-a Srbije i Vojske Jugoslavije.

Septembar

Mirjana Đorđević, Kill your idols
Galerija Doma omladine, Beograd, 1-26. septembar
Respect yourself, Mirjana Đorđević, featuring Žana Poliakov

13. septembar
Savet Evropske unije na sastanku u Briselu doneo odluku da se Crnoj Gori i Kosovu ukinu sankcije na gorivo i međunarodne letove. Odluka nije važila za Srbiju.

Niz koncerata održano u **SKC**: Atheist Rap (10.09.); Block Out (11.09.); Kanda, Kodža i Nebojša (17.09.); Inspektor Blaža (24.09.), i dr.

BELEF 1999., bilbordi kod Brankovog mosta, Beograd, 1-26. septembar
Tekst u katalogu: Vladimir Tupanjac

Milica Tomić, Ja sam Milica Tomić
Likovna galerija KCB, Beograd, 20-26. septembar
Tekstovi u katalogu: Milica Tomić, Rastko Močnik

Goran Kosanović, Love
Galerija "Zvono", Beograd, septembar
Tekst u katalogu: Jovan Despotović

Centar za savremenu umetnost – Beograd, odeljenje za edukaciju, osniva **Školu za istoriju i teoriju umetnosti**. Za svoj osnovni cilj ŠITU ima obrazovanje i uključivanje studenata istorije umetnosti, akademija umetnosti, filozofije, sociologije, etnologije i dr., u kritičke i teorijske debate koje nameću savremene vizuelne umetničke prakse, a posebno sistemi i strategije vizuelnog predstavljanja koje su u funkciji društvenog, kulturnog i ideološkog okruženja.

Održana manifestacija "**Belgrade peace parade 99**" (18. septembar) u organizaciji PostPesimist Beograda, Soulflower Entertaiement Crew i Free B92. Manifestacija je počela u Tašmajdanskom parku nakon čega je usledila "tehno šetnja" ulicama Beograda. Tehno događaj se nastavlja na brodu Kolos. Učestvovalo nekoliko umetničkih grupa među kojima Torpedo i Sonja Vukićević, muziku izvode Teenage Tehno Punks, na brodu Kolos nastavljaju Vukan Stojanović, Boža Podunavac i Neočekivana sila...

Izlazi četvrti po redu album grupe **Darkwood Dub** "**Elektopionir**".

Savez za promene je šesti dan protesta posvetio katastrofalnom stanju u kulturi. Ministru Željku Simiću poručeno je da "jedino Zorica Brunclik može biti gori ministar od njega".

Oktobar

After the wall, Umetnost i kultura u post-komunističkoj Evropi
Moderna Museet, Stockholm, oktobar 1999 – januar 2000.
Autor: Bojana Pejić
Učesnici (110 umenika): AES, Jusuf Hadžifejzović, Inesa Josing, Kai Kaljo, Nebojša Šerić Šoba, Ljudmila Gorlova, Sanja Iveković, Iskra Dimitrova, Boris Mikhajlov, Besnik i Flutura Haxhillari, Oleg Kulik i dr.
Učesnici iz Jugoslavije: Milica Tomić, Zoran Naskovski, Raša Todosijević, Jovan Čekić, Balint Szombaty & Milan Mumin i dr.
Tekst u katalogu za Jugoslovensku selekciju: Branislava Anđelković i Branislav Dimitrijević

40. Oktobarski salon – Rekonstrukcija
Umetnički paviljon "Cvijeta Zuzorić", Beograd, 6-31. oktobar
Predsednik saveta Oktobarskog salona: Dušan Otašević
Uvodni tekst u katalogu: Sreto Bošnjak
Jovan Despotović: Nikola Džafo, Srđan Veljović, Ljubiša Bogosavljević, Nenad Bračić, Gradimir Rajković, Ratko Vučinić, Miroslav Nune Popović i dr.; **Đorđe Kadijević**: Milan Blanuša, Cile Marinković, Aleksandar Đurić, Igor Marsenić, Mileta Prodanović, Miodrag B. Protić, Talent Factory, Igor Stepančić, i dr.; **Nenad Radić:** Vesna Vesić, Barbara Vasić, Marina Milojević, Biljana Đurđević, produkcija Radišić/Trkulja (p.RT™), Nikola Pešić, Despina Četnik; **Gordana Stanišić:** Ivan Ilić, Goranka Matić, Milorad Mladenović, Mileta Prodanović, Talent Factory; **Sava Stepanov**: Olivera Marić, Nataša Drobnjak, Sibila Petenji, Dejana Marišan Deša, Zita Šuhajda; **Natalija Cerović**: Branimir Karanović, Darko Gajić, Aleksandar Rafajlović, Talent Factory

Radomir Damnjanović Damnjan, Dragomir Ugren, Vesko Gagović, Veljko Vujačić
Galerie Peter Lindner, Beč, 28. oktobar-26. novembar
Autor izložbe i teksta u katalogu: Ješa Denegri
Oktobra 1999. u Beogradu je zvanično osnovan **Remont**, nezavisna umetnička asocijacija. Osnivači Remonta: Darka Radosavljević, Uroš Đurić, Žana Poliakov, Milica Tomić, Saša Marković i mnogi drugi. Prva javna akcija Remonta održana je 6. februara u Galeriji Doma omladine: Mirjana Đorđević, Inside/Outside.

2. oktobar
U otvorenom pismu grupe 45 akademika SANU zatražena smena vlasti u Srbiji i SRJ.

3. oktobar
Izvršen atentat na Vuka Draškovića na Ibarskoj magistrali, u kojem su poginula četvorica njegovih saradnika.

5. oktobar
Kod Uroševca na Kosovu SAD sagradile "Camp Bondstil", najveću vojnu bazu posle vijetnamskog rata. Baza se prostire na 283 hektara.

11. oktobar
Slobodan Milošević, otvarajući novu železničku stanicu u Leskovcu, nazvao pripadnike opozicije "kukavicama, ucenjivačima i ulizicama".

14. oktobar
Predstavnici opozicionih stranaka u Beogradu potpisali sporazum o izbornim uslovima i uputili zahtev za raspisivanje vanrednih izbora.

24. oktobar
U konaku manastira Gračanica konstituisano Srpsko nacionalno veće Kosova i Metohije.

28. oktobar
Lideri petnaest opozicionih stranaka potpisali protokol pod nazivom Načela o saradnji demokratske opozicije.

Policija zaplenila kompletan tiraž biltena SZP *Promene* i privela funkcionere gradskog odbora DS, a član medijskog tima SZP Čedomir Jovanović kažnjen sa 320 000 dinara na osnovu Zakona o informisanju.

Jugoslovenska fudbalska reprezentacija plasirala se na Evropsko prvenstvo, posle utakmice sa Hrvatskom u Zagrebu (rezultat 2:2). Na ulicama gradova u Srbiji proslavljen trijumf, a hrvatski navijači u Zagrebu demolirali tramvaje i autobuse.

Prema procenama objavljenim u zajedničkoj studiji britanskog nedeljnika za vojna pitanja *Japes Defence Weekly* i *BBS*, **rat na Kosovu koštao** više od 30 milijardi funti, avioni NATO-a bacili na SRJ više od 23 000 bombi i raketa, jugoslovenska privreda pretrpela štetu od 1,74 milijardi funti (podatak srpskih stručnjaka), na Kosovu rasuto oko 500 000 nagaznih mina i oko 10 000 neeksplodiranih projektila. Po procenama srpskih i međunarodnih stručnjaka za Međunarodno pravo iznetim u Novom Sadu, direktna materijalna šteta u SRJ od bombardovanja veća je od 100 milijardi dolara.

Aca Lukas je održao prvi solistički koncert koji je nazvao "Najveća žurka na Balkanu". Nekoliko dana pre koncerta, dobro je uzdrmao estradne konzervativce izjavom da se skinuo sa kokaina.

Umetnost | Politika | Društvo

Novembar

Milica Tomić
Galerie in Taxispalais, Inscbruck, 13. novembar 1999 – 9. januar 2000; Kunsthalle Wien, Beč, 6-16. april 2000.; Museum voor Moderne Kunst Arnhem, Arnhem, 24. jun – 10. septembar 2000
Tekstovi: Silvia Eiblmayr, Biljana Srbljanović, Branislava Anđelković i Branislav Dimitrijević, Rastko Močnik, Branimir Stojanović

Daniela Fulgosi, Crteži
Galerija ULUS, Beograd, 24. novembar-7. decembar
Tekst u katalogu: Ljiljana Ćinkul

Sajam graničnih vrednosti i marginalnih pojava, Cyberrex, Kuća Đure Jakšića, 29. novembar – 1. decembar, autor projekta: Nebojša Milikić

1. novembar
Odbor za odbranu i bezbednost Skupštine Srbije, odbio predlog SPO da razmatra okolnosti pod kojima su 3. oktobra poginula četvorica funkcionera te stranke.

2. novembar
Crna Gora uvela nemačku marku kao paralelnu valutu uz jugoslovenski dinar (odnos 17:1).

2. novembar
Predstavnici opozicionih stranaka na sastanku sa delegacijom EU u Budimpešti istakli zahtev za ukidanje sankcija SRJ. Predstavnici EU na istom sastanku insistirali na ujedinjenju opozicije.

3. novembar
Liderima SZP, u toku boravka u Vašingtonu, obećano ukidanje sankcija posle slobodnih demokratskih izbora u SRJ i Srbiji.

6. novembar
Mirko Marjanović, predsednik Vlade Republike Srbije, optužio NATO za izazivanje nestašice robe u Srbiji, a opoziciju za pokušaj sabotiranja obnove zemlje.

7. novembar
Jirži Dinstbir, specijalni izvestilac UN za ljudska prava u bivšoj Jugoslaviji, u izveštaju generalnom sekretaru UN ocenio da se na Kosovu događa etničko čišćenje Srba u prisustvu UN i KFOR-a i zatražio ukidanje sankcija protiv SRJ u cilju sprečavanja humanitarne katastrofe.

25. novembar
Uhapšena petorica pripadnika rezervnog sastava VJ, pod optužbom da su u sastavu grupe "Pauk" planirali atentat na Slobodana Miloševića i špijunirali u korist francuske obaveštajne službe. Sledećeg dana Francuska odbacila optužbe o umešanosti u zaveru protiv Miloševića.

Na mitingu u Beogradu, 2. novembra, u organizaciji **pokreta "Otpor"** oko 3 000 studenata podržalo zahteve opozicije za raspisivanje prevremenih izbora, ukidanje Zakona o univerzitetu i Zakona o informisanju.

Univerzitetima u Srbiji suspendovano članstvo u Asocijaciji evropskih univerziteta.

Decembar

Stripom protiv homofobije, Centar za savremenu umetnost, Beograd
Publikovano povodom proslave 50 godina UN Deklaracije o ljudskim pravima, 10. decembar.

Lilie Ewgraphowitch (Milica Lapčević), H-eaven
Galerija Doma omladine, Beograd, 21. decembar -9. januar 2000.

Kraj epizode, Novi jugoslovenski strip
Galerija SULUJ, Beograd, decembar
Učesnici: Neda Dokić, Wostok, Rastko Ćirić, Ivan Grubanov, Aleksandar Zograf, Ivan Filipović i dr.
Tekst u katalogu: Radovan Popović

Marija Dragojlović, Monumentalizovanje jednog viđenja, Galerija "Zepter", Beograd, 2. decembar 1999 – 17. januar 2000.
Tekst u katalogu: Kosta Bogdanović

Led art, presek dosadašnjih aktivnosti i trenutno stanje, CZKD, 25. decembar
Centar za savremenu umetnost od decembra registrovan kao nezavisna, nevladina, neprofitabilna institucija.

Video umetnost u Srbiji
Bitef teatar, Beograd, 25-26. decembar
Kustosi: Jasna Tijardović, Dejan Sretenović, Branislav Dimitrijević

6. decembar
EU proširila listu ličnosti iz SRJ kojima je zabranjen ulazak u zemlje članice na 597 imena.

Počela promotivna turneja Asocijacije ANEM i B2-92 "**Nije ljudski ćutati**". U njoj učestvuju mlađe rok grupe: Darkwood Dub, Kanda Kodža i Nebojša, Sanšajn. Koncerti održani u 20 gradova Srbije. Sastavni deo ANEM-ovih gostovanja su i tribine o posledicama represije nad medijima u Srbiji.

SZP prekinuo proteste u Beogradu, 18. decembra, koji su se održavali 89 dana uzastopno.

Kompilacija "**Korak napred, 2 koraka nazad**". Vodeći bendovi obradili po jednu domaću pesmu (Eyesburn – Šejn od Haustora, Neočekivana sila – Devojku sa drugoga sveta od Robne kuće, Jarboli – Đavole od Đorđa Marijanovića itd.) Promocija ovog albuma sa koncertom Jarbola i Velikog prezira održana je 23. decembra.

Izašla knjiga **Mesto u mećavi (priča o Milanu Mladenoviću)**, Aleksandar Žikić, Matica Srpska, Novi Sad, 1999.

Učesnici: Neša Paripović, Marina Abramović, Zoran Popović, Čedomir Vasić, Marija Vauda i Nikola Pilipović, Dejan Anđelković i Jelica Radovanović, Dejan Grba, Apsolutno, Zoran Naskovski, Zoran Todorović, Vesna Tokin, Nikola Šindik, Vladan Radovanović, Škart, produkcija Radišić/Trkulja (p.RT™), Mirjana Đorđević, Milica Tomić, Sonja Savić, Saša Marković, Biljana Klarić Klara, Aleksandar Dević i dr.

Aspekti/Pozicije, 50 godina umetnosti Srednje Evrope 1949-1999
Museum moderner kunst stiftung Ludwig Wien, 18. decembar – 27. februar 2000. (Posle Beča izložba se seli u Budimpeštu, Barselonu, Southampton, Prag)
Glavni kustos: Lorand Hegy
Selektori za Jugoslaviju: Dunja Blažević, Bojana Pejić, Petar Ćuković
Učesnici iz Jugoslavije: Apsolutno, Mrđan Bajić, Olga Jevrić, Radomir Damnjanović Damnjan, Goran Đorđević, Neša Paripović, Marina Abramović, Raša Todosijević i dr.

Andrej Tišma, Kolateralna umetnost
Art Club, Novi Sad, u toku godine

U Cinema Rexu organizovana je **Škola za nove medije** u okviru projekta "Kitchen media lab". Organizator Žana Poliakov

Publikacije:

Miško Šuvaković, **Pojmovnik moderne i postmoderne likovne umetnosti i teorije posle 1950**, Srpska akademija nauka i umetnosti i Prometej, Beograd-Novi Sad, 1999.

Novo čitanje ikone, zbornik tekstova, priredio Dejan Sretenović, Geopoetika, Beograd, 1999.

Ješa Denegri, **Devedesete: teme srpske umetnosti (1990-1999)**, Svetovi, Novi Sad, 1999.

Miško Šuvaković, **Luminokinetija. Koloman Novak**. **Eseji o Kolomanu Novaku**, Prometej, Novi Sad, 1999.

2000

Januar

Milica Lapčević
Galerija Doma omladine, Beograd, 9. januar

Nenad Racković, Made in Hell
Galerija Doma omladine, 11-26. januar

Kritičari su izabrali 2000.
Galerija KCB, Beograd, 4-23. januar
Gordana Vasiljević: Zoran Pavlović, Maja Maljević, Nikola Pešić. **Jasna Tijardović**: Nikola Pilipović, Milica Tomić, Era Milivojević. **Natalija Cerović**: Milica Stevanović, Marija Dragojlović, Mirjana Đorđević

Društvo istoričara umetnosti Srbije nagradilo je projekat **Video umetnost u Srbiji** kao najbolju autorsku izložbu u oblasti savremene umetnosti koja je ostvarena tokom 1999. godine.

Nagradu **"Lazar Trifunović"** za likovnu kritiku 1999. godine dobila je Bojana Pejić za autorstvo i uvodni tekst u katalogu izložbe "Posle zida – umetnost i kultura u postkomunističkoj Evropi", za tekst u katalogu izložbe "Aspekti/Pozicije – umetnosti Srednje Evrope 1949-1999" i za tekst "Tito ili ikonizacija jedne predstave" objavljenog u zborniku "Novo čitanje ikone".

Broj zaposlenih u Srbiji iznosio je 1 907 533, a nezaposlenih 731 230.

4. januar
Savezno ministarstvo inostranih poslova, uručilo tužbu Međunarodnom sudu pravde u Hagu, protiv zemalja NATO zbog agresije na SRJ.

10. januar Predstavnici 16 opozicionih stranaka na sastanku u sedištu SPO u Beogradu potpisali dokumente o zajedničkoj strategiji u borbi za vanredne izbore u Srbiji na svim nivoima i uputili zahtev Slobodanu Miloševiću za raspisivanje prevremenih izbora do kraja aprila.

Frka oko dočeka Nove godine. Svi koji nisu mogli sebi da priušte doček Nove godine u nekoj kafani, restoranu ili inostranstvu mogli su da biraju između beogradskih trgova: Republike i Marksa i Engelsa kad je doček Nove godine 31. decembra u pitanju, ili Trg slobode ili Nikole Pašića kada je u pitanju doček srpske Nove godine 13. januara. Situacija se zakomplikovala jer su na istom trgu, u isto vreme bila najavljena dva koncerta, jedan u organizaciji Gradske skupštine a drugi u organizaciji Ministarstva kulture, mladih socijalista i omladine JUL-a, dok je koncert u organizaciji SPS-a najavljen na trgu ispred Skupštine. Gradska skupština je na kraju odustala od koncerta na Trgu Republike 31. decembra, jer nije želela da izaziva incidente.
Oni koji su ipak rešili da Novu godinu dočekaju kod kuće mogli su da uživaju uz "zabavno-muzičke emisije sa popularnim pevačima i ansamblima", u čemu istaknuto mesto pripada šou-programu Cece Ražnatović.

Svetlana Ceca Ražnatović izdala novi album "Ceca 2000".

Proizvodnja u Srbiji u januaru čak za 16,9% niža u odnosu na januar 1999. godine, što je pokazivalo da

Umetnost | Politika | Društvo

Insomnija
Galerija SULUJ, Beograd, 9. januar – 18. februar
Autor izložbe: Jelena Vesić, Aleksandar Mihajlović i Ivan Jović
Ja ne spavam a ti imaš krevet... (9-18.01): pRT™, Neda Kovinić, Marina Milojević, Nataša Teofilović
Siesta (19-28.01): Despina Četnik, Biljana Đurđević, Stevan Kojić, Milena Maksimović
Prostorni palidrom (29.01-7.02): Aleksandra Ristanović, Ivona Pleskonja, Uroš Đurić, Biljana Klarić Klara
Fade out & so long (8-18.02): Škart, Milorad Mladenović i Zoran Drekalović, Ljubica Škornički Sunčica
Sad je... (9.01-18.02): Apsolutno
Organizacija: Centar za savremenu umetnost – Beograd

se industrija Srbije nalazi u sistemskoj krizi. Nivo industrijske proizvodnje za 78% niži u odnosu na januar 1989. godine. Realne plate, izražene u nemačkim markama, u proseku 80 DEM, bile su manje za 8,8% u odnosu na decembar 1999. godine, a čak za 37,7% u odnosu na januar 1999. godine.

Pripadnici **pokreta "Otpor"** na beogradskom Trgu Republike proslavili pravoslavnu Novu godinu pod motom "Ovo je ta godina".

U subotu 15. januara, 17:05 sati, u holu **hotela "Intercontinental"** u Beogradu došlo je do pucnjave u kojoj je na licu mesta smrtno stradao Milenko Mandić zvani Manda, dok su teško povređeni Željko Ražnatović Arkan i Dragan Garić preminuli u Urgentnom centru.

Februar

Dejan Kaluđerović, Atlas
Galerija Doma omladine, Beograd, 8-27. februar
Tekst u katalogu: Aleksandra Mirčić

Olivera Parlić
Galerija Doma omladine, Beograd, 27. februar – 19. mart

Nezavisna umetnička asocijacija **Remont** otvorila je svoj izložbeni prostor u Tržnom centru na II spratu lokal br. 2, zajedničkom izložbom svojih članova: Uroš Đurić, Žana Poliakov, Milica Tomić, Škart, Raša Todosijević, Era Milivojević i dr.

U **Cinema Rexu** 19. februara je održano predavanje na temu Cyber aktivizam i strategije medija, Micz Flor je predstavio rad učesnika u radionici Out of the Real, kao i svoj rad u oblasti razvoja novih medija.

Novi **softver-Liker** umetničke grupe **Mongrel** iz Velike Britanije predstavljen je na radionici u Cinema Rexu. Tom prilikom prezentovani su radovi nastali korišćenjem ovog softvera dok su umetnici Dejan Grba, Vlada Jerić, Ivan Grubanov, Ivana Kličković, Uroš Đurić i Olivera Batajić radili svoje radove.

Gosti Škole za istoriju i teoriju umetnosti CSUB:
Goran Đorđević održao predavanje: Prva internacionalna izložba moderne umetnosti, 7. februar
Mark Terkessidis (Spex – Köln , Germany), održao predavanje: Politika slike: nova funkcija vizuelne reprezentacije, 14. februar

3. februar
Predsednik SAD Bil Klinton primio predsednika Demokratske stranke Zorana Đinđića.

7. februar
Ubijen savezni ministar odbrane Pavle Bulatović.

14. februar
Ministri EU odlučili da suspenduju embargo na međunarodni vazdušni saobraćaj SRJ. Istovremeno, proširen spisak lica iz SRJ kojima se zabranjuje dobijanje viza, a zaoštrene su i sankcije u oblasti finansijskih transakcija sa zemljama EU.

17. februar
Na četvrtom kongresu SPS u Beogradu Slobodan Milošević izjavio da u Srbiji opozicija ne postoji, a opozicione lidere nazvao "novim janičarima".

26. februar
Na putu Bujanovac - Gnjilane izvršen teroristički napad na patrolu policije, u kojem je poginuo jedan policajac. Odgovornost preuzela do tada nepoznata Oslobodilačka Vojska Preševa, Medveđe i Bujanovca.

Potpredsednik Vlade Srbije i predsednik SRS **Vojislav Šešelj** je na konferenciji za štampu, 10. februara, optužio novinare nekoliko Beogradskih redakcija za saučesništvo u ubistvu saveznog ministra odbrane Pavla Bulatovića.

ANEM je 18. februara podneo krivičnu prijavu protiv predsednika vlade Vojislava Šešelja i Aleksandra Vučića zbog "krivičnog dela ugrožavanja sigurnosti i širenja lažnih vesti".

SPS je organizovao miting ispred Centra "Sava" povodom početka četvrtog kongresa SPS-a, 17. februara. Organizovan je i prevoz za ljude van Beograda.

Eksperimentalni programa **televizije B92**, počeo sa emitovanjem 26. februara.

Posle 11 meseci, 23. februara ponovo počela slobodna prodaja goriva na benzinskim pumpama u Srbiji.

Mart

Jasmina Kalić,
Galerija ULUS, Beograd, 1-14. mart

Sedam teza novije srpske skulpture
Galerija savremene umetnosti, Pančevo
Učesnici: Olga Jevrić, Kosta Bogdanović, Neša Paripović, Mrđan Bajić, Mira Kojić, Dragan Jelenković

Autorska izložba kritičara
Galerija Grafički kolektiv, Beograd, 13-25. mart
Autori izložbe: Marija Vuković i Goran Petrović
Učesnici: Siniša Ilić, Zoran Stanarević, Vera Večanski, Nikoleta Marković, Ivan Grubanov, Maja Mirković, Milica Crnobrnja i dr.
Milica Tomić, Portret moje majke
Galerija Remont, Beograd, 8. mart
Projekcija video rada i razgovor sa umetnicom

Dragana Žarevac, prezentacija
Galerija Remont, Beograd, 23. mart

1. mart
Viši privredni sud u Beogradu poništio privatizaciju Beogradskog dnevnika *Večernje novosti*.

4. mart
SAD ponudile pet miliona dolara za informacije koje će pomoći hapšenju Slobodana Miloševića, Radovana Karadžića i Ratka Mladića. Oko 10 000 poternica postavljeno je na javnim mestima u BiH.

9. mart
Delegacija SRJ vratila se iz višednevne posete DNR Koreji, Mjanmarskoj uniji i Laosu, koje su dale podršku članstvu SRJ u međunarodnim organizacijama.

30. mart
Na donatorskoj konferenciji u Briselu, u organizaciji Pakta za stabilnost Jugoistočne Evrope, prikupljeno 2,4 milijardi evra za hitne projekte infrastrukture Balkana, od čega je znatan deo namenjen projek-

Voditelj TV Pink **Milovan Ilić Minimaks** skinut je sa programa odlukom rukovodstva te televizije posle emitovanja spota za pesmu "Indeksovog pozorišta", čiji su članovi gostovali u emisiji Minimaksovizija. Rukovodstvo te televizije odlučilo je da prvo smanji honorare saradnika emisije za 30%, a potom i da, za sad privremeno, obustavi saradnju sa Minimaksom. Indeksov spot sporan je jer se u tekstu pesme spominje policijsko nasilje nad demonstrantima, kao i beda i bezizlaz u kome se nalazi stanovništvo Srbije.

U **prostorije sa repetitorom Studija** B na Torlaku 5. marta, upala su lica u policijskim uniformama i nanoseći povrede čuvaru objekta i tehničaru televizije, odnela najvažnije delove opreme onemogućavajući emitovanje na 51. kanalu.

Grupa **Darkwood dub** održala je koncert u Hali sportova na Novom Beogradu.

Prirodna veličina, Era Milivojević;
model: Saša Marković Mikrob
Galerija Remont, Beograd, mart

tima za demokratizaciju Srbije. Konferenciji su, kao specijalni gosti, prisustvovali predstavnici srpske opozicije.

U klubu **Industrija** gostovao je, 11. marta, slavni londonski DJ tim **4Hero**, kreatori drum and bass zvuka, organizacija Free B92.

Na parkingu beogradskog **hotela "Srbija"**, 20. marta ubijen **Branislav Lainović Dugi**, bivši komandant paravojne formacije Srpska garda.
Ubijeni **Zoran Davidović Čanda** i **Ivan Stojanović** na auto-putu u blizini Beograda, kada su se vraćali sa sahrane Branislava Lainovića.

April

Dani jugoslovenske vizuelne umetnosti,
Budimpešta
Organizacija: CESUF i Akademski filmski centar Doma kulture Studentski grad
Projekcije radova i filmova Dušana Makavejeva, Milice Tomić, Marine Abramović, Tanje Ostojić, Želimira Žilnika i dr.

Ana Cerović, Blood is life
Galerija Doma omladine, Beograd, 11-30. april
Tekst u katalogu: Nikola Šuica

Aleksandar Zograf, Okean iznenađenja
Galerija Remont, Beograd, 19. april
Izložba originalnih strip tabli koncipirana je tako da prati promociju prve zbirke stripova Aleksandra Zografa objavljene kod nas (izdavač L.O.M.). Uvod u ovu zbirku napisao je Uroš Đurić.

Kundačina, Milivojević, Paripović
Galerija ULUS, Beograd, 26. april – 9. maj

Nikola Pilipović, Od Kine do Banata, izložba fotografija koje su snimljene između ulice 29. novembra i Cvijićeve, između radnje sa kineskom robom i bifea "Banat". Bife "Banat", Beograd, 29. april

Publikacija "**Case studies, a book of facts 1993-1999**" kao inicijalni deo dugoročnog umetničkog projekta Case koji se bavi istraživanjem i osmišljavanjem oblika i načina umetničke saradnje, predstavljena je u Etnografskom muzeju. Grupa Škart je na promociji izvela Ljubavno-tehničku himnu, specijalno stvorenu za ovu priliku, govorila je istoričar umetnosti Irina Subotić, a prikazani su i video radovi događaja prezentovanih u ovoj publikaciji (Radionica 301, Projekt X, Armatura i Akcelerator)

14. april
Na Trgu Republike u Beogradu održan veliki opozicioni zbor sa više od 100 000 učesnika.

47. Festival dokumentarnog filma održan je od 1. do 3. aprila u Beogradu. Zlatnu plaketu Beograda dobila je Jelena Koprivica za dokumentarac "Bila jednom kula Garič". Najbolji kratki igrani film "Beogradski turistički vodič". Gran pri za film izuzetne umetničke vrednosti i kvaliteta pripao je dokumentarcu reditelja Janka Baljaka "02:06 Anatomija bola" u proizvodnji Free B92 i ANEM-a, najbolja režija Radivoju Andriću za film "Jel bombarduju kod vas?

Novinari Danasa, Blica, agencije Beta i Fonet, Studija B i Glasa izbačeni su 5. aprila sa sednice Odbora za kulturu i informisanje Skupštine Srbije, na osnovu odluke Predsedničkog kolegijuma SRS.

Film **Matriks** prikazan, kao film iznenađenja, na TV Politici deset dana pre premijere u Centru "Sava" 13. aprila. Filmski maraton TV Politike počeo je 14. aprila u podne Džejms Bondom "Smrt nije dovoljna". Kako komentarišu drugi mediji, Bondu se u "razbijanju mitinga pridružila "Američka lepota". U međuvremenu su voditelji Free B92 prepričavali filmove koji su išli na TV Politici.

Prema presudi gradskog sudije za prekršaje, a po prijavi republičkog ministra kulture Željka Simića, beogradskom nedeljniku **Vreme** izrečena je ukupna kazna od 350 000 dinara.

U Beogradu, 25. aprila ubijen **Živorad Petrović**, generalni direktor JAT-a, član JUL-a i prijatelj porodice Milošević.

"Jesam bajala i prosipala vodu niz sito, ali nisam veštica i nikad se nisam skidala gola pored reke." **Ljubinka Surdulović**, seljanka iz okoline Vrške Ćuke, optužena kao veštica pred sudom u Zaječaru, *Nedeljni Telegraf*, 19. april 2000.

Maj

Biljana Đurđević, Kabare
CZKD "Paviljon Veljković", Beograd, 13-17. maj

Filmska revija **"Vitaminski kompleks"**, u okviru koje će biti prikazano 20 ostvarenja, upoznaće publiku iz 10 gradova Srbije sa filmovima iz produkcije Rexa i FreeB92, kao i dva filma evropskih autora. Drugi projekat je izložba fotografija "**Opreznost**" Olivere Batajić. Izložba će biti postavljena u sedam srpskih gradova i pratiće je radionice dokumentarne crnobele fotografije na temu Opreznost. Izložba "**Dve iljade Srba**" Nebojše Milikića obići će 7 gradova. Početnu postavku čine tri eksponata iz Beograda, a projekat će se upotpunjavati radovima amatera i profesionalaca iz gradova u kojima se izložba održava. Organizacija: Cinema Rex

9. maj
Policija blokirala sve ulaze u Požarevacu i sve izlaze iz većih gradova u Srbiji, kako bi sprečila održavanje protestnog mitinga srpske opozicije u tom gradu. Istovremeno, u više mesta u Srbiji policija je privela više desetina funkcionera i aktivista opozicionih stranaka, članova pokreta "Otpor" i novinara domaćih i stranih medija.

12. maj
U Beogradu podignuta optužnica protiv grupe "Pauk" za špijunažu, za račun francuske obaveštajne službe u toku ratnog stanja u SRJ.

17. maj
Vlada Srbije preuzela Studio B, jedinu opozicionu televiziju u Beogradu. Zaposedanjem Studija B onemogućeno emitovanje i programa nezavisnih radio stanica Indeks i B2-92, kao i dnevnika Blic, čije su prostorije u istoj zgradi. Posle toga izbile demonstracije više hiljada građana.

U Požarevcu je **Dan pobede**, 9. maj proslavljen na vrlo neobičan način. Proslava je počela u organizaciji SPS-a "žikinim kolom" i "moravcem" pred praznim trgom, da bi se ubrzo slavlju pridružila opozicija skandiranjem iz susedne ulice. Da bi nadjačali opozicione demonstrante organizatori su počeli da puštaju isključivo marševe i himne: "Marš na Drinu", "Internacionalu", "Hej Sloveni" itd. Taj dijalog zvučnika i ljudskih grla zvučao je nadrealno: "ustajte vi zemaljsko roblje...", "bando, crvena", "vi suuužnji koje mori glad", "lopovi-lopovi"...

Đorđe Blašević izdao novi album "Devedesete".

Studentski pokret "Otpor", na Osnivačkoj skupštini u Beogradu 25. maja, prerastao u udruženje građana pod nazivom **Narodni pokret otpor**.

"Super je biti kao Ćenta, Dugi ili Arkan. Ne valja samo što te na kraju ubiju!"
Izjave "mladih lavova" iz zatvora u Sremskoj Mitrovici, *Nedeljni telegraf*, 10. maj 2000.

25. maj
Ministar za više i visoko obrazovanje u vladi Srbije, Jevrem Janjić, obustavio nastavu i zabranio okupljanja na fakultetima.

29. maj
Slobodan Milošević otvorio novi drumsko-železnički most u Novom Sadu, koji je dobio ime Boška Perošević.

Jun

Balkan Art Generator, u okviru konferencije Shortcut 2000
International Hause Gallery, Brisel, jun
Projekat nastao u okviru Balkan art network
Učesnici iz Jugoslavije: Biljana Đurđević i Aleksandra Ristanović
Organizacija: CSUB i Remont

Gost Škole za istoriju i teoriju umetnosti CSUB: **Gerald Matt** (Kunsthalle Wien, Austria), održao predavanje: "Put Your Eyes On Me, On the Relationship between Art...", 10. jun

Fotografisano mesto
Salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd, 8. jun – 3. jul
Autor izložbe i teksta u katalogu: Jasna Tijardović; učesnici: Milan Aleksić, Dragan i Stanka Dangubić, Zoran Naskovski, Vesna Pavlović, Aleksandar Rafajlović i dr.

Izbor iz devedestih
Muzej savremene umetnosti, Beograd, 9. juni – 1. septembar
Učesnici: Daniel Glid, Mirjana Đorđević, Uroš Đurić, Ivan Ilić, Stevan Markuš, Zoran Naskovski, Tanja Ostojić, Nikola Savić i dr.

Manifesta 3
Ljubljana, 23. jun
Kustosi: Marija Hlavajova, Katrin Romberg, Francesko Bonami i Ole Bouman
U saradnji sa CSUB iz Srbije odabrali su grupu Škart
Branislav Dimitrijević iz CSUB predsedavaće konferencijom Međunarodne asocijacije umetničkih kritičara (AICA).

Što, kako i za koga
Zagreb, 16. jun – 10. jul
Organizacija: Društvo hrvatskih likovnih umjetnika, Institut za savremenu umjetnost, Zagreb i magazin Arkzin
Povodom 152. godišnjice objavljivanja Marksovog Manifesta
Jugoslovenski učesnici: Milica Tomić i produkcija Radišić/Trkulja (p.RT™)
Dejan Sretenović iz CSUB održao je predavanje o jugoslovenskoj umetnosti devedesetih.

1. jun
Rusija obustavila isporuke gasa SRJ zbog duga od 240 000 000 dolara.

2. jun
Na sastanku svih opozicionih stranaka, izuzev SPO, odlučeno da se zajednički izađe na izbore pod bilo kakvim uslovima.

6. jun
Međunarodna organizacija za ljudska prava, Amnesty International, u svom izveštaju osudila bombardovanje SRJ, ocenivši da je u više navrata NATO prekršio ratno pravo.

15. jun
Izvršen neuspešan atentat na Vuka Draškovića u njegovoj kući u Budvi.

23. jun
Na zahtev američkog ambasadora u UN Ričarda Holbruka, ambasadoru SRJ u UN Vladislavu Jovanoviću uskraćeno istupanje pred Savetom bezbednosti UN, koji je raspravljao o Balkanu. Pred sednicu Saveta, distribuiran dokument crnogorske vlade, u kojem se od UN traže bezbednosne garancije u slučaju da Srbija napadne Crnu Goru.

30. jun
Slobodan Milošević primio iračkog ministra i kopredsednika iračko-jugoslovenskog Mešovitog komiteta za ekonomsku, naučno-tehničku i trgovinsku saradnju, Mohameda Mehdija Saleha.

Istekle dozvole o frekvencijama radio i televizijskim stanicama. Nezavisni mediji pod velikim pritiskom.

Beogradski **nedeljnik** NIN kažnjen sa 230.000 dinara. Time je iznos izrečenih kazni raznim medijima po Zakonu o informisanju dostigao gotovo 31 000 000 dinara.

Jul

Jugoslovenski Bijenale mladih Vršac, Sa leve strane na desnu stranu, sa desne strane na levu stranu, Strah i nada
Vršac, 8. juli – 31. avgust
Selektor: Slavko Timotijević; učesnici: Biba Vicković, Biljana Klarić Klara, Biljana Đurđević, Art of Reality Association, Ana Cerović, Goran Denić, Dejan Kaluđerović, Nenad Kostić, Žolt Kovač, Maja Rakočević, Olga Glišin, Ivan Pravdić, Lana Vasiljević i dr.
Okrugli sto, Mladi i mladi, kordinator Miroslav Miki Pješčić, 7. jul

3. jul
Evropska komisija objavila "Belu listu" 190 preduzeća iz Srbije kojima je dozvoljeno poslovanje sa preduzećima iz EU.

6. jul
Usvojeni amandmani za Ustav SRJ, kojima je promenjen način izbora predsednika SRJ (umesto izbora u Saveznoj skupštini uvedeni neposredni izbori). Amandmanima predviđeno da propisivanje načina izbora, poslanika u Veće republika pređe iz nadležnosti republika, u nadležnost savezne države. Time je bitno izmenjen karakter federacije, odnosno izvršena njena centralizacija.

Tri najveća nezavisna dnevnika *(Blic, Danas, Glas javnosti)* zbog nestašice roto papira, prouzrokovane vladinim merama, prinuđeni da izađu kao trobroji.

Održan prvi **EXIT** festival, (EXIT 2000 Noise Summer Festival) na Petrovaradinskoj tvrđavi u Novom Sadu.
Festival je koncipiran po ugledu na najveće evropske i svetske festivale. Na EXIT dolaze neka od najvećih imena inostrane underground urbane scene i clubbinga, velikani reggea i afro muzike, kao i najpoznatiji bendovi sadašnje i bivše nam države. Exit 00 bio je jedan od najvećih kulturno –društvenih projekata

Oleg Kulik, predavanje i prezentacija video dokumentacije
Barutana, Beograd, 8. jul
Organizacija: Remont

Izdata **Video umetnost u Srbiji II**, Biljana Tomić, CSUB, Beograd, 2000.

7. jul
Vlada Crne Gore podnela republičkoj skupštini Rezoluciju o zaštiti interesa Crne Gore i njenih građana, kojom se odbijaju odluke o promeni Saveznog ustava i blokiraju sve odluke i propisi na nivou federacije.

13. jul
Usvojen Zakon o javnim preduzećima, po kojem se sva lokalna javna preduzeća stavljaju pod nadzor Vlade, uključujući i sve medije.

27. jul
Predsednik SRJ Slobodan Milošević raspisao izbore za predsednika SRJ i oba veća Savezne skupštine za 24. septembar 2000. godine.
Predsednik Narodne skupštine Srbije Dragan Tomić, raspisao lokalne izbore za 24. septembar.

u Jugoslaviji poslednjih godina. Održano je 34 velika koncerta na kojima su učestvovali strani i domaći izvođači, 12 predstava, preko 120 projekcija filmova, 20 tribina, 40 velikih žurki, 11 performansa, izložbi i raznih umetničkih radionica. Ceo događaj se odvijao na 7 različitih lokacija i posetilo ga je oko 150 000 ljudi.

Avgust

Balkan Video Federation, Balkan Art Network (BAN), Beograd, 2000
BELEF, Beton hala teatar, avgust
Organizacija: CSUB

Nebojša Šerić – Šoba
BELEF, Galerija Remont, Beograd, 15-25. avgust

Led art, Mrdni dupetom, Pusti glas – štetno je uzdržavati se
Novi Sad, avgust – septembar

29. avgust
Fidel Kastro primio Živadina Jovanovića, ministra spoljnih poslova SRJ u Havani. Kastro istakao da borba Jugoslavije ima globalni značaj.

1. septembar
U beogradskom Centru "Sava", na predizbornoj konvenciji pred više od 3 000 ljudi, Demokratska opozicija Srbije (DOS) potpisala "Dogovor sa Srbijom", kojim se obavezala da će doneti demokratske promene u Srbiju, ukinuti međunarodne sankcije, urediti odnose između Srbije i Crne Gore i na demokratski način uspostaviti kompetentnu i odgovornu vlast.

Ivan Stambolić, bivši predsednik Predsedništva Srbije, kidnapovan na trim-stazi na Košutnjaku 25. avgusta.

U okolini Valjeva na igralištu "Pećina" **Zorica Brunclik** je održala besplatan julski koncert za penzionere. U vreme održavanja koncerta u Valjevu je došlo do incidenta između policije i članova Pokreta Otpor. Šaljiva akcija Otpora "Zoka nas je podržala, njojzi hvala" pretvorila se u pravu hajku na Otporaše. Nadzirane su prostorije Saveza za promene i Otpora i uhapšeno je nekoliko njihovih aktivista, koji su držani u zgradi MUP-a do završetka koncerta. Obrazloženja za hapšenje nije bilo.

Septembar

21. Memorijal Nadežde Petrović. Umetnost 2000 – Na iskustvima slike kao klasičnog likovnog medija
Umetnička galerija "Nadežda Petrović", Čačak, 10. septembar – 15. oktobar
Tradicija slike, autor Stanislav Živković: Mihajlo Đorović Tikalo, Tatijana Pirović, i dr.; **Praksa slike**, autor Natalija Cerović: Radomir Damnjanović Damnjan, Tahir Lušić, Milovan de Stil Marković i dr.; **Teorija slike**, autor Branislav Dimitrijević: Borut Vild, Žolt Kovač, Milorad Mladenović i Zoran Drekalović; Nagrada žirija je dodeljena Miloradu Mladenoviću i Zoranu Drekaloviću.

ART.ME, nastavak projekta Presek (Rex 1998)
CZKD "Paviljon Veljković" i Cinema Rex, 1-10. septembar
Multimedijalna izložba o aktuelnim zbivanjima na ex-Yu scenama

Ivana Kličković, Print Screen
Galerija DOB, Beograd, 19. septembar – 1. oktobar

6. septembar
U sedištu UN u Njujorku otvoren "Milenijumski samit" UN, najveći skup svetskih lidera u istoriji na kojem je učestvovalo 150 kraljeva, predsednika i premijera. Jugoslovenskoj delegaciji, koju je trebalo da predvodi savezni premijer Momir Bulatović, SAD uskratile vizu. Crnogorska delegacija, predvođena predsednikom Republike Milom Đukanovićem, prisustvovala samitu kao gost SAD. Od svetskih lidera samitu nisu prisustvovali samo predsednik Iraka Sadam Husein, SRJ Slobodan Milošević i libijski lider Moamer el Gadafi, a u poslednji momenat učešće je otkazala i delegacija Severne Koreje.

17. septembar
Načelnik Generalštaba VJ general-pukovnik Nebojša Pavković izjavio u Požarevcu da je 24. septembar, kada se održavaju savezni predsednički i parlamentarni izbori, Dan D i da će vojska sprečiti pokušaje da se vlast "uzme silom na ulici".

21. septembar
Posle trodnevnog suđenja u Beogradu, svim čelnicima NATO pakta izrečene presude, u odsustvu, od po 20 godina zatvora.

23. septembar
Jugoslovenske vlasti proterale sa Aerodroma Beograd desetak stranih novinara koji su došli da prate tok izbora, a grupi od 20 stranih izveštača naređeno da napuste SRJ.

24. septembar
U SR Jugoslaviji održani izbori za predsednika i parlament SRJ, Skupštinu Vojvodine, gradske i opštinske vlasti u Republici Srbiji. Pravo glasa imalo 7 861 327 birača, a na izbore izašlo 69,7 % glasača. Iz bezbednosnih razloga birališta na Kosmetu zatvorena su u 16 umesto u 20 časova. Međunarodni posma-

Rokeri okupljeni oko kampanje "**Vreme je**" krenuli su na turneju po zemlji ne bi li animirali mlade na izlazak na izbore. Finalnu maratonsku svirku održali su na Kalemegdanu dva dana pre pomenutih izbora. Učesnici: Eyesburn, Darkwood dub, Partibrejkersi i dr.

Najvažniji događaji na estradi, po **Saboru**, poslednjih meseci sveli su se na izveštaje o razvodima, raskidima, porodičnim svađama i drugim privatnim stvarima.

"I, zaista, oni se nadaju i oni se trude da uz pomoć tih sredstava, od sekti i terorizma, do narkomafije, izazovu razaranje uma mlade generacije, čitavog naroda."
Slobodan Milošević, predsednik SRJ, o svojim protivnicima, *Politika*, 21. septembar 2000.

tači nisu imali zamerki na regularnost glasačke procedure.

27 – 29. septembar
Savezna izborna komisija objavila konačne rezultate izbora za predsednika i parlament SRJ. Prema tom izveštaju, najviše glasova u prvom krugu dobio je predsednički kandidat DOS-a Vojislav Koštunica 48,96%, dok je aktuelni predsednik SRJ Slobadan Milošević bio drugi sa 38,62 %, na osnovu čega je odlučeno da njih dvojica idu u drugi krug glasanja, zakazan za 8. oktobar. Iste večeri na Trgu Republike u Beogradu DOS proglasio, na osnovu rezultata svog izbornog štaba, da je već u prvom krugu pobedio njihov kandidat dr Vojislav Koštunica (52,54 % glasova).
Savezna izborna komisija, 28. septembra objavila konačne rezultate izbora za Saveznu skupštinu: DOS - 55 mandata, SPS i JUL - 46, SIP CG - 28, SRS - 4, Srpska narodna stranka Želidrag Nikčević - 2 i po jedan mandat Savez za mir - Cokolj Ćuse i Stranka srpskog jedinstva - Borislav Pelević.
Na mitingu opozicije na beogradskom Trgu Republike, 29. septembra predsednik Demokratske stranke Zoran Đinđić, pozvao građane Srbije na generalni štrajk zbog krađe glasova Savezne izborne komisije. Štrajku su se odmah priključili i rudari basena "Kolubara", pa je Termoelektrana "Nikola Tesla" u Obrenovcu ostala bez uglja, a u Srbiji je uvedena restrikcija struje. U nekim gradovima (Užice, Čačak, Niš) sve do 5. oktobra bio je paralisan kompletan rad privrede i komunalaca, a sve saobraćajnice bile su blokirane.

Oktobar

Branka Kuzmanović, Eva Hesse – Sol Lewitt
Galerija Doma omladine, Beograd, 17. oktobar – 5. novembar

41. oktobarski salon
Umetnički paviljon "Cvijeta Zuzorić", Beograd, 25. oktobar – 15. novembar
Lidija Merenik: Marija Dragojlović, Mirjana Đorđević, Biljana Đurđević, Predrag Nešković, i dr.; **Darka Radosavljević**: Dragana Žarevac, Jasmina Kalić, Stevan Markuš, Milorad Mladenović i Zoran Drekalović, Saša Rakezić, Grupa Škart, Zoran Todorović, Milica Tomić, Jovan Čekić i dr.; **Ljiljana Ćinkul**: Taletn Factory, Milan Blanuša, Zoran Dimovski, Nina Kocić, i dr.; **Mirjana Bajić**: Zorica Bajin Đukanović, Zoran Bulajić, Vladimir Gugl, Dušica Knežević i dr.; **Gordana Marković**: Nebojša Babić, Srđan Vukajlović, Larisa Županjevac Nikolić, Ivanka Jevtović i dr.; **Miroslav A. Mušić**: Dušan Aranđelović, Radule Bošković, Ivan Valenčak, Robert Žemberi i dr.
Nagrade oktobarskog salona: Milica Tomić ("Portret moje majke"), Zoran Todorović ("Šum"), Predrag Nešković ("Vaspitanje umetnika"), grupa Škart ("Tvoje govno – tvoja odgovornost"), Milorad Mladenović i Zoran Drekalović ("Bez naziva"), Jovan Čekić ("Hous of image")

Nezadovoljni koncepcijom i izgledom 41. Oktobarskog salona **Sindikat samostalnih likovnih umetnika članova ULUS-a** i **Umetnička grupa Crni pravougaonik** izdali su saopštenja za štampu, svako za sebe. Zamerke su bile slične, da Salon ne pruža potpunu i pravu sliku vrednosti nastalih tokom prethodne dve godine. Grupa Crni pravougaonik čestita dobitnicima nagrada i poziva ih da svoje mesto prepuste drugima koji će se ponašati principijelno i profesionalno u interesu likovne umetnosti.

2000 Srbija. Više od sto radova o konfuziji, euforiji i izolaciji!

4. oktobar
Savezni ustavni Sud poništio izbore za predsednika SR Jugoslavije.

5. oktobar
U Beogradu održane demonstracije sa više stotina hiljada učesnika, od kojih su mnogi iz unutrašnjosti Srbije doputovali u prestonicu konvojima kamiona, autobusa i automobila. Demonstranti uspeli da se, uprkos suzavcu, probiju u zdanje Skupštine SRJ, a potom i u zgradu Radio-televizije Srbije, u kojima su uskoro izbili požari. Na više mesta u centru grada policajci su prestali da se odupiru demonstrantima, a vojska nije intervenisala. Uveče se sa terase Skupštine grada Beograda građanima obratio Vojislav Koštunica.

5. oktobar
Na vanrednoj sednici Skupštine grada Beograda za novog gradonačelnika javnim glasanjem izabran Milan St. Protić, istoričar iz Beograda. Od ukupno 110 odbornika, 105 ih je bilo iz redova DOS-a.

6. oktobar
Igor Ivanov, ministar spoljnih poslova Ruske Federacije, u Beogradu razgovarao sa Slobodanom Miloševićem i Vojislavom Koštunicom.

6. oktobar
Savezni ustavni sud i Slobodan Milošević priznali izbornu pobedu Vojislava Koštunice.

8. oktobar
U Vojvodini održan drugi krug glasanja za pokrajinsku skupštinu. Glasalo je 48,6% birača (u prvom krugu 74,94% birača). Demokratska opozicija Srbije osvojila je ubedljivu većinu - 117 mesta, Koalicija SPS-JUL dva, grupa građana - jedno mesto.

9. oktobar
Savet ministara Evropske unije usvojio deklaraciju

Jugoslovenski odbojkaši osvojili zlatnu medalju na Olimpijskim igrama u Sidneju.

"Želim da se zahvalim i svima koji za mene nisu glasali, jer su mi skinuli sa duše jedan veliki teret odgovornosti, koji nosim već punih deset godina"
Slobodan Milošević, bivši predsednik SRJ i predsednik SPS-a 6. oktobra.

Izložbu "**5. oktobar 2000**" organizovao je Dom omladine Beograda u saradnji sa Udruženjem profesionalnih fotografa Jugoslavije. Učestvovalo je 40 fotografa mnogih dnevnih novina koji su fotografisali ulice Beograda. 5. oktobra.

Estrada se ovog meseca najviše bavila estradnim "golubovima preletačima", da li zbog nedostatka drugih aktuelnosti ili zbog prevelike panike među estradnim umetnicima zbog promene vlasti?

"Ja, lično, zbog velikog olakšanja zbog prestanka jedne velike odgovornosti koju sam nosio čitavu deceniju, imam nameru da se malo odmorim..."
Slobodan Milošević, bivši predsednik SRJ, *RTS* (1), 9. oktobar 2000.

CZKD "Paviljon Veljković", Beograd, 20-23. oktobar
Autor izložbe: Nebojša Milikić
Koncepcija autora podrazumeva javno vežbanje moderne umetnosti i teži da nauči ljude da podnose bol modernizacije – građani Srbije će naučiti da se izlažu riziku i prihvate odgovornost za svoje postupke. Skoro sto autora iz različitih sredina u Srbiji prihvatilo je ovu vežbu.

Asocijacija Apsolutno, prezentacija radova realizovanih u periodu 1999/2000.
Centar za savremenu umetnost, Beograd, 26. oktobar

kojom je ukinuta većina sankcija prema SRJ.
Šefovi diplomatija EU na sastanku u Luksemburgu ukinuli Srbiji embargo na naftu i avio-saobraćaj, kao i sve sankcije protiv SRJ, osim onih koje "pogađaju Miloševića i lica koja su u vezi sa njim".

14. oktobar
Predsednik SRJ Vojislav Koštunica učestvovao na samitu EZ u Bijaricu. SRJ odobrena pomoć od 170 miliona dolara.

14. oktobar
Poslovni savet međubankarskog tržišta deviza doneo odluku da novi kurs nemačke marke bude 30 dinara za 1 DEM.

16. oktobar
U Beogradu, u zgradi Predsedništva Republike Srbije, bez prisustva radikala, potpisan sporazum tri političke grupacije - SPS, DOS i SPO o formiranju prelazne vlade Srbije i raspisivanju vanrednih parlamentarnih izbora za 23. decembar 2000.

20. oktobar
Doneta odluka Narodne banke po kojoj su građani mogli slobodno da kupuju devize u bankama.

24. oktobar
Formirana prelazna Vlada do vanrednih parlamantarnih izbora – predsednik Vlade Milomir Minić (SPS), potpredsednici Nebojša Čović (DOS) i Spasoje Krunić (SPO).

27. oktobar
Predsednik SRJ Vojislav Koštunica u poseti Moskvi dobio punu podršku predsednika Rusije Vladimira Putina.

31. oktobar
Evropska komisija u Briselu odobrila trgovinske olakšice za slobodan uvoz 95% industrijskih i poljoprivrednih proizvoda iz SRJ.

Novembar

Počeo da izlazi **Remont Art Magazin**.

Tanja Ostojić, Nema odmora dok traje obnova
Galerija Remont, Beograd, 17. novembar

Dosije Srbija. Procena stvarnosti 90-ih godina
Akademija umetnosti, Berlin, 19. novembar – 17. decembar, Muzej "25. maj", Beograd, 5. oktobar – 15. oktobar
Učesnici: nezavisne institucije: CZKD, CSUB, B92, Cinema Rex, Remont, SKC; pokreti i grupe: Otpor, Škart, Led Art; umetnici: Predrag Koraksić Corax, Dušan Otašević, Čedomir Vasić, Marija Dragojlović, Zvonimir Santrač, Mrđan Bajić, Dragan Srdić, Branko Pavić, Darko Vuković, Goranka Matić, Vesna Pavlović, Zoran Naskovski, Tanja Ostojić, Jelica Radovanović, Dejan Anđelković, Zoran Todorović, Apsolutno, Milica Tomić i dr.; tekstovi u katalogu: Irina Subotić, Borka Pavićević, Jovan Despotović, Svetlana Lučić-Đukić
Prateća manifestacija na Akademiji umetnosti: Okrugli sto o Balkanu, od 10. do 11. decembra u organizaciji Akademije umetnosti i Fondacije "Hajnrih Bel".

Inside/Outside
Galerija Zacheta, Varšava, 6. novembar – 4. decembar
Autori izložbe i teksta u katalogu: Jelena Vesić i Karolina Ziebinska; učesnici: Asocijacija Apsolutno, Uroš Đurić, Nikoleta Marković, Siniša Mitrović, Mirjana Đorđević, Neda Kovinić, Ivan Grubanov,

1. novembar
Jednoglasnom odlukom svih 189 članica Generalne skupštine UN, SR Jugoslavija primljena u svetsku organizaciju kao 190. država.

4. novembar
Izabrana nova Savezna vlada, sa predsednikom Zoranom Žižićem i potpredsednikom Miroljubom Labusom.

10. novembar
Stalni savet OEBS-a primio SRJ kao svoju 55. članicu.

16. novembar
Savezna vlada donela odluku o obnavnjanju diplomatskih odnosa sa Republikom Francuskom, Saveznom Republikom Nemačkom, Ujedinjenim Kraljevstvom Velike Britanije i Severne Irske, kao i Sjedinjenim Američkim Državama.

21. novembar
U blizini sela Končulj u oružanom sukobu poginula četiri pripadnika MUP-a Srbije, tri teže a deset lakše ranjeno.

25. novembar
Predsednik SRJ Vojislav Koštunica i predsednik Evropske komisije Romano Prodi, potpisali sporazum po kojem će Evropska unija do 2006. godine dati Jugoslaviji 2,4 milijarde dolara pomoći.

Neto plate u novembru bile su 3 304 din. (ili 110 DEM), što je predstavljalo povećanje za 13% u odnosu na oktobar, a realna kupovna moć povećana je za 1,2%. Neto penzije povećane su za 12% u odnosu na oktobar, a industrijska proizvodnja za 7,6%.

MTV dodela nagrada. U kategoriji **Free your mind**, nagradu je dobio Pokret Otpor. Otpor je postao drugi po redu "oslobodilac uma" iz Srbije u roku od 3 godine, posle Radija B92 koji je primio nagradu u istoj kategoriji 1998.

Aca Lukas je održao koncert na Beogradskom Sajmu pred 20 000 svojih obožavalaca. Gosti na koncertu su bili Džej, Željko Šašić, OK bend i drugi.
U četvrtak 23. novembra kidnapovan je osmogodišnji Stefan, sin **Lepe Brene i Bobe Živoinovića**. Nepoznati otmičar tražio je otkup od dva miliona maraka, sve se sretno završilo i mališan je posle primopredaje vraćen roditeljima.

Umetnost

Aleksandra Ristanović, Škart, Milica Tomić, Vesna Vesić, produkcija Radišić/Trkulja (p.RT™), Ivan Ilić, Lana Vasiljević; organizacija: CSUB i Galerija Zacheta, Varšava

Savetovanje **Kulturna politika i kulturna produkcija u Srbiji – KPKPS**
Centar "Sava", Beograd, 24-25. novembar
Organizacija: Centar za savremenu umetnost, Beograd
Teme: **Definisanje kulturnog prostora**, **Savremena kulturna produkcija i tržište**, **Kultura, obrazovanje, istraživanje, formiranje publike**, **Saradnja između različitih sektora kulturne produkcije**

Novi – stari Rex otvoren je 23. novembra premijerom filma Ivana Markova "Srpska turneja '99" film govori o ANEM-ovoj turneji "Nije ljudski ćutati".

Održan prvi **Sajam kratke elektronske forme** (KEF), urednik Nebojša Milikić, Cinema Rex.

Gosti Škole za istoriju i teoriju umetnosti, CSUB:
Tom Holert: "Displayability vs. Criticality? : On the Cultural Imperative of Presentation: Nation, City, Science, Art", (u saradnji sa Goethe Institutom – Belgrade), 01. decembar
Saša Glavan (Metelkova, Ljubljana), **Nataša Ilić i Sabina Sabolović** (izložba Što, kako i za koga, Zagreb) and **Boris Buden** (School for Theory of Politics, Vienna, Austria), 2. decembar
Jovan Byford (University of Kent, Great Britain), održao predavanja: Teorija zavere kao deo kulturne tradicije 1800-2000, Antisemitistička teorija zavere u jugoslovenskim medijima za vreme NATO agresije, 20. i 21. decembar

Ivana Popov, Odraz meseca
Galerija Zepter, Beograd, 14. decembra – 22. januara 2001.

Privatno/javno/dom/izgnanstvo
Cinema Rex, Beograd, 3. i 6. decembar
Video prezentacija u saradnji sa festivalom Video Medeja: Berry Bard, Breda Beban

Gostovanje slovenačkog kulturnog centra Metelkova
Mesto/Retina
Cinema Rex, Beograd, 24-28. decembar

Bombardovanju uprkos
Narodni muzej, Beograd, 2000.
Autor izložbe i teksta: Ljubica Miljković
Učesnici: Đorđe Andrejević Kun, Jovan Bijelić, Lazar Vozarević, Ksenija Divjak, Milan Konjović, Branko Miljuš, Branko Omčikus, Zoran Petrović, Nadežda Petrović, Stojan Ćelić i dr.
Nikola Pešić, One two three
Galerija Dom omladine, Beograd, decembar – januar 2001.
Tekst u katalogu: Aleksandra Mirčić

Welcome Understanding,
Pallfy's summer residence, Bratislava, kraj 2000
Autor izložbe: L'ubomila Slušna; učesnici: Jovan Čekić, Mirjana Đorđević, Uroš Đurić, Marija Dragojlović, Daniel Glid, Gabrijel Glid, Zdravko Joksimović, Branimir Karanović, Dobrivoje Bata Krgović, Era Milivojević, Zoran Naskovski, Vesna Pavlović, Raša Todosijević i dr.; organizacija: Association of Art and Communication, Bratislava, The German Marshall Found of the United States, Bratislava Office

Politika

Decembar

12. decembar
U Briselu završena prva donatorska konferencija o SRJ, u organizaciji Evropske komisije i Svetske banke. Obećano 509 miliona dolara pomoći.

15. decembar
SR Jugoslavija i BiH uspostavile pune diplomatske odnose. Usaglašen stav o davanju dvojnog državljanstva građanima obe zemlje.

20. decembar
Odbor izvršnih direktora MMF-a doneo odluku o ponovnom prijemu SRJ u članstvo, čime je omogućena reintegracija Jugoslavije u međunarodne ekonomske i finansijske tokove i institucije.

20. decembar
U Briselu završena prva runda pregovora država bivših članica SRJ o sukcesiji SFRJ.

23. decembar
U celoj Srbiji i u tri okruga na Kosmetu održani prevremeni republički izbori za Parlament. Od 250 mesta u Parlamentu, DOS osvojio 176 mesta, SPS 37 mesta, SRS 23, a Stranka srpskog jedinstva 14 mesta.

Društvo

U Beogradu su poslednja dva meseca 2000 godine **koncerte** održali KUD Idioti, Lajbah, Darko Rundek i Tuxedo moon.

"Moje mentalne i erotske simpatije su na strani gospodina Dinkića."
Isidora Bjelica, književnica, *Glas javnosti*, 5. decembar 2000.

Publikacije:

Irina Subotić, **Od Avangarde do Arkadije**, Clio, Beograd, 2000.

CSUB je u okviru **Odeljenja za medije i izdavaštvo**, pokrenuo novu ediciju **Virco** koja obljavljuje prevode tekstova i knjiga najznačajnijih svetskih teoretičara u oblasti medija, sajberkulture i digitalnih studija. Prva knjiga u ediciji je **Digitalni partizani**, kolektiva Critical Art Ensemble.

2001

Januar

Kritičari su izabrali 2001.
Likovna galerija KCB, Beograd, 4-21. januar
Autor izložbe i teksta: Jasmina Čubrilo; učesnici: Uroš Đurić, Goranka Matić, Mihael Milunović, Lana Vasiljević

Rene Block gostuje u Beogradu od 23 do 26. januara. Gete institut: predavanje na temu Bijenala – Pesma o zemlji, povodom izložbe održane u Muzeju Fridericijanum u Kaselu na kojoj su bila predstavljena vanevropska bijenala u Havani, Johanezburgu, Sao Paolu, Istanbulu i dr; Galerija SKC: predavanje na temu Muzej Fridericijanum u Kaselu.

Nagrada "Lazar Trifunović" ove godine dodeljena je Jovanu Despotoviću.

Sloboda i nasilje
Galerija Kolikarnija, Odeljenje za savremenu umetnost, Narodni muzej u Poljskoj
Organizacija kulturni centar Zamak Ujazdovski, januar
Kustos: Ana Rakovska
Izložba posvećena umetnosti ex-Jugoslavije
Selektori iz Jugoslavije: Branislava Anđelković i Branislav Dimitrijević
Učesnici: Biljana Đurđević, Zdravko Joksimović, Vesna Pavlović

Miodrag Krkobabić, 6=36
Galerija Doma omladine, Beograd, 16. januar – 4. februar
Tekst u katalogu: Nikola Šuica

1. januar
Narodna banka Jugoslavije donela odluku o prelasku na "plivajući" kurs dinara posle 12 godina postojanja fiksnog kursa.

11. januar
Savezna vlada donela odluku o obnavljanju diplomatskih odnosa sa Albanijom, prekinutih 17. aprila 1999. godine, a Stalni savet OEBS-a odlučio da otvori misiju u SRJ.

13. januar
Predsednik SRJ Vojislav Koštunica primio predsednika SPS Slobodana Miloševića u Palati federacije.

19. januar
Poslednjeg dana mandata predsednik SAD Bil Klinton potpisao izvršnu odluku kojom je ukinut "spoljni zid sankcija" SR Jugoslaviji. Na snazi su ostale jedino sankcije prema Slobodanu Miloševiću i njegovim najbližim saradnicima. Odmrznuto 400 miliona dolara koje je jugoslovenska privreda imala u američkim bankama.

19-20. januar
SRJ postala članica Evropske banke za obnovu i razvoj.
SRJ dobila status specijalnog gosta u Savetu Evrope.

22. januar
Po okončanju ponovljenih izbora na 19 biračkih mesta (10. januar) konstituisana Skupština Srbije. Prema koalicionom dogovoru za predsednika izabran Dragan Maršićanin (DSS).

23-25. januar
Prva poseta glavnog tužioca Haškog tribunala Karle del Ponte Srbiji. Razgovarala sa Vojislavom Koštunicom, Goranom Svilanovićem, mandatarom Vlade Srbije Zoranom Đinđićem, saveznim ministrom unutrašnjih poslova Zoranom Živkovićem, saveznim ministrom pravde Momčilom Grubačem i okružnim javnim tužiocem u Beogradu Andrijom Milutinovićem. Nije postignut dogovor o isporučenju optuženih.

25. januar
U Skupštini Srbije javnim glasanjem izabrana nova Vlada, na čelu sa Zoranom Đinđićem.
Vlada Srbije na prvoj sednici donela odluku o smeni načelnika resora Državne bezbednosti MUP -a Srbije Radomira Markovića. Na njegovo mesto postavljen Goran Petrović.

januar-mart
Intenzivirani napadi albanskih terorista u opštinama Preševo, Bujanovac i Medveđa.

Prema podacima VJ i Zavoda za zdravstvenu zaštitu u Nišu za vreme NATO bombardovanja ispaljen je 29 561 projektil sa osiromašenim uranijumom na 5 lokacija na jugu Srbije, na preko 100 mesta na Kosovu i na poluostrvu Luštica. Tim povodom generalni sekretar NATO Džordž Robertson obećao Goranu Svilanoviću, prilikom razgovora u Briselu, da će Alijansa dati sve informacije koje ima o upotrebi osiromašenog uranijuma u SRJ.

Primećena je jedna neobična pojava za ljude iz vlasti, a to je sklonost ka javnom pevanju i sviranju. **Mlađan Dinkić** i **Goran Pitić** sviraju u bendu indikativnog imena Monetarni udar, **Nenad Čanak** snimio je spot za Pink obrađujući Sinatrinu pesmu "My Way", **Dragan Veselinov** svira po džez klubovima.

U **Vrnjačkoj banji**, tokom dočeka srpske Nove godine, održan je rok koncert koji je izazavao blagu konfuziju u javnosti. Srpski rokeri među kojima su Bjesovi, Partibrejkersi, Goblini, Darkwood dub i dr. izvodili su pesme komponovane na tekstove vladike Nikolaja Velimirovića.

Neda Ukraden izdala album za Croatia Records.

Održan **festival mladih DJ-eva** u SKC-u.

Umetnost Politika Društvo

Februar

Video umetnost u Srbiji, Extended Play
Škola za istoriju i teoriju umetnosti CSUB, 20. i 21. februar
Projekat **Under Constraction**, selekcija radova prikazanih u okviru Kino.lab programa na festivalu Inter Arma u Varšavi; selektor: Jelena Vesić; učesnici: Nataša Teofilović, Biljana Klarić-Klara, Vera Večanski i Vladimir Nikolić, Nikoleta Marković i Žolt Kovač, Ivan Grubanov
Izbor radova iz nove video produkcije u Srbiji
Učesnici: Biljana Vicković, Miodrag Krkobabić, Gabrijela Vasić, Ivan Pravdić i dr.

Zoran Naskovski, Crossover
Prezentacija projekta, Škola za istoriju i teoriju umetnosti CSUB, 27. februar

Marija Vauda i Nikola Pilipović, Lanac sreće
Galerija Singidunum, Beograd, 2. februar

Nikoleta Marković
Galerija Doma omladine, Beograd, 27. februar – 18. mart

2. februar
Premijer Srbije Zoran Đinđić prilikom susreta sa novim državnim sekretarom SAD Kolinom Pauelom najavio brzo podizanje optužnice protiv Slobodana Miloševića. SAD dale rok vlastima u Beogradu do 31. marta da obezbede "dovoljnu saradnju" sa Tribunalom u Hagu, kao preduslov normalizacije ekonomskih odnosa dve zemlje.

6. februar
Savezna Vlada i Vlada Republike Srbije usvojile plan o rešavanju krize na jugu Srbije koji je dobio podršku međunarodne zajednice. Štab tzv. OVPMB odbacio plan i najavio da će se protiv njegove realizacije boriti svim sredstvima.

8. februar
Delegacija EU (Ana Lind, šef švedske diplomatije, Kristofer Paten, komesar Evropske komisije za spoljne veze, Havijer Solana, visoki predstavnik EU za spoljnu politiku i bezbednost i Anmi Neit, belgijski državni sekretar) u toku razgovora sa Vojislavom Koštunicom, Goranom Svilanovićem i Zoranom Đinđićem obećali da će EU do kraja 2001. godine uložiti 450 000 000 evra u SRJ.

11. februar
Savezna uprava carina ponovo postavila kontrolne punktove na administrativnim granicama sa Kosovom i Crnom Gorom radi "sprečavanja ilegalnog prometa carinske robe".

15. februar
Plan za mirno rešavanje problema i sprečavanje delovanja naoružanih albanskih terorista na jugu Srbije, koji su u Briselu predstavili potpredsednik srpske vlade Nebojša Čović i Goran Svilanović, dobio podršku NATO-a, uz izraženu spremnost generalnog sekretara Džordža Robertsona da se suzi zona bezbednosti prema Kosovu.

26. februar
U Pres-centru u Bujanovcu saopšteno da su albanski teroristi od 15. jula 1999. do 17. februara 2001. godine u kopnenoj zoni bezbednosti izveli 620 oružanih akcija (512 napada na policiju, 18 na VJ i 91 na civile).

Na aerodromu Beograd uhapšen vlasnik "Jugoskandika" **Jezdimir Vasiljević**, koji se posle 8 godina vratio u zemlju.

Jugoslovenski dani estrade održani 20. februara prošli su u znaku improvizacije. Do poslednjeg trenutka se nije znalo ko će učestvovati. Pevač godine, Aca Lukas se nije pojavio pa ga je zamenio i titulu primio Žaljko Samardžić. Za pevačicu godine proglašena Marina Živković.

"Političari su konačno shvatili koliko im je korisno da javno nastupaju s jakim medijskim ličnostima." **Jelena Karleuša**, estradna umetnica, *TV Pink*, 21. februar 2001.

Zoran Sokolović, bivši ministar unutrašnjih poslova SRJ, izvršio samoubistvo.

Mart

Holandski umetnici u Beogradu
10-18. mart, Cinema Rex, Dom omladine, Klub Underground
Dvadeset pet holandskih umetnika učestvuje u okviru kulturne razmene između Beograda i holandskog grada Ajndhovena. Prikazani su filmovi holandskih autora, koncerti, izložbe, performansi itd. Organizacija "Six kolonne" iz Ajndhovena, "No wave" i "Kulturni front" iz Beograda.

Remont Review, Beogradska umetnička scena 90-ih
Galerija Remont, Beograd, 24. februar – 24. maj 2002. Učesnici: Era Milivojević, Predrag Nešković, Jovan Čekić, Dejan Anđelković, Srđan Apostolović, Mrđan Bajić, Uroš Đurić, Bata Krgović, Dragoslav Krnajski i dr.
Remont Review – tribina 1: Istorija i memorija, načini upotrebe
Učesnici: Ješa Denegri, Irina Subotić, Nikola Šuica

Zoran Naskovski, Ljuljaške
Cinema Rex, Beograd, 22-28. mart

Slovenački umetnici
Galerija Doma omladine,
Beograd, 20. mart – 8. april

8. mart
Savet NATO-a odobrio ulazak jugoslovenskih vojnopolicijskih snaga u "uski sektor jugoslovenske teritorije u blizini granice sa Makedonijom", kao prvi korak "faznog i uslovnog smanjenja i konačnog ukidanja zone kopnene bezbednosti".
Posredstvom međunarodnih pregovarača, SRJ i KFOR u Merdaru potpisali dokument o ulasku VJ u Zonu bezbednosti C-istok na tromeđi Srbije, Makedonije i Kosova, a u Končulju dokument o prekidu borbenih dejstava između snaga bezbednosti SRJ i ekstremnih Albanaca u zoni kopnene bezbednosti. U fazama izvršen dalji ulaz jugoslolovenskih vojnopolicijskih snaga u zone kopnene bezbednosti.

29. mart
Skupština Vojvodine usvojila Platformu o ostvarivanju ustavnih nadležnosti i autonomije AP Vojvodine, sa načelima za buduće ustavno ustrojstvo Pokrajine.

U bioskopima počelo prikazivanje urbane komedije "**Munje**", režija Raše Andrića. U glavnim ulogama: Sergej Trifunović, Boris Milivojević, Nebojša Glogovac i dr.

Izašao novi album **Rambo Amadeusa** "Čobane, vrati se".

Koncert hrvatske grupe **Psihomodo Pop** održan u Hali sportova, 30 marta.

"Hvala Bogu i Zoranu Đinđiću, u Beogradu se danas ponovo igra fudbal!"
Milojko Pantić, odloženi prenos utakmice Crvena zvezda-Partizan, *RTS*, 7. mart 2001.

U Beogradu ubijen kum Željka Ražnatovića Arkana, **Milan Đorđević Bombona** i dvojica njegovih prijatelja Miloš Roknić i Dušan Milovanović.

Autor izložbe i teksta: Aleksandra Kostić
Učesnici: Urška Golob, Polona Maher, Marko Jakše, Borut Popenko

Srđan Đile Marković
Galerija SULUJ, Beograd, 19-31. mart

Bijenale savremenih vizuelnih umetnosti žena-slikarka balkanskih zemalja, **Mašta mog života**, Nacionalna umetnička galerija, Sofija, Bugarska, 29. mart – 29. april
Učesnice iz Jugoslavije: Marija Vauda, Jelica Radovanović

April

Maja Rakočević, Printovi
Galerija Remont, Beograd, 19-27. april

1. april
Posle akcije duge 36 sati, uhapšen Slobodan Milošević.
Nakon hapšenja Slobodana Miloševića, SAD donele odluku o nastavku pomoći SRJ, ali su održavanje donatorske konferencije za SRJ uslovile uspostavljanjem pune sapadnje sa Haškim tribunalom. Na donatorskoj konferenciji Pakta za stabilnost Jugoistočne Evrope, koja je održana u Bukureštu 25. oktobra, Srbija dobila pomoć od 430.000.000 evra.

2. april
Predsednik SRJ Vojislav Koštunica formirao Komisiju za istinu i pomirenje.

10. april
Na pregovorima o sukcesiji, u Bazelu, postignut dogovor o podeli zlatnih rezervi, deviza i vrednosnih papira SFRJ iz Banke za međunarodno poravnanje (SRJ dobila 36,5%). O vrednosti nekretnina nije postignut sporazum.

24. april
Informativna služba Generalštaba VJ saopštila da je, zbog krivičnih dela počinjenih od 1. marta 1998. do 26. juna 1999., pokrenut postupak protiv 245, a podignuta optužnica protiv 183 pripadnika VJ.

U bankama počela isplata prvog dela "**stare devizne štednje**".

Maj

Vladimir Todorović, Sprave za igranje
Galerija SKC, Beograd, 8. maj

Wiener Festwochen, festival dramskih, muzičkih, vizuelnih umetnosti, Beč, 11. maj – 18. jun
Učesnice: Milica Tomić (video rad sa folk zvezdom Draganom Mirković pod nazivom "Sama") i Biljana Srbljanović (dramski komad "Supermarket")

Sintakse smrti
Muzej grada Beograda, Konak kneginje Ljubice, TV Institut za umetnost i teoriju, Art TV, 7-24. maj
Autor izložbe i teksta u katalogu: Miško Šuvaković; učesnici: Srđan Apostolović, Milan Atanasković, Živko Grozdanić, Neša Paripović, Nikola Pilipović, Marija Vauda i dr.

Marija Vauda i Nikola Pilipović
Umetnostna galerija, Maribor, 31. maj – 21. jun
Tekstovi u katalogu:
Ješa Denegri, Branislav Dimitrijević

Led art, Rekonstrukcija zločina-Balkan/Srbija, performans
Galerija SKC, Beograd, 25. maj

8. maj
Na svečanosti u Njujorku Vojislavu Koštunici uručeno priznanje "Svetski državnik godine" Instituta Istok-Zapad.

12. maj
Započeo napad albanskih ekstremista na pripadnike Združenih snaga u okolini Preševa (ispaljeno preko sto granata).

21. maj
Komandant OVPMB Šefćet Musliju u Končulju potpisao deklaraciju kojom se ta paravojna formacija obavezala da će sprovesti demilitarizaciju, demobilizaciju i raspuštanje svojih formacija najkasnije do 31. maja.

31. maj
Skupština Srbije odbila da prihvati Ustavni okvir za privremenu samoupravu šefa civilne misije UN na Kosovu Hansa Hakerupa (od 15. maja 2001).

"Ne verujem da u ovoj zemlji neko ima srca i duše da izruči našeg predsednika Hagu."
Živorad Igić, funkcioner SPS-a, *BLIC NEWS*, 2. maj 2001.

Jun

Za novog **direktora Muzeja savremene umetnosti u Beogradu** imenovana je istoričar umetnosti Branislava Anđelković Dimitrijević, dotadašnji direktor Centra za savremenu umetnost, Beograd.

11. jun
SRJ ponovo postala član Banke za međunarodno poravnanje u Bazelu. Time su se stekli uslovi da dobije svoj deo zlatnih i deviznih rezervi (koje su joj pri-

Usled obilnih kiša došlo do **velikih poplava u Srbiji**. Pod vodom se našlo više od 3 000 kuća, fabrike, mostovi, putevi, a samo u lozničkom kraju iz svojih domova iseljeno oko 10 000 ljudi.

Umetnost

Likovna umetnost u Vojvodini 1950-2000
Muzej savremene likovne umetnosti, Novi Sad, jun
Učesnici: Živko Grozdanić, Zoran Pantelić i dr.
Tekst u katalogu: Miško Šuvaković, Dragomir Ugren

Venecijanski bijenale, 10. jun – 4. novembar
Jugoslovenski paviljon, selektor Petar Ćuković, učesnici: Milija Pavićević i ruski umetnik Oleg Kulik
Centralna izložba **"Plato čovečanstva"**, Glavni kustos: Harald Zeman
Učesnice iz Jugoslavije: Tanja Ostojić (performans "I will be your angel"), Milica Tomić

BELEF 2001
Aleksandar Maćašev, Naseljeno mesto
Plakat-projekat, razni gradski prostori
Nefunkcionalna mesta / Izmeštene funkcionalnosti
Autori projekta: Zoran Erić, Stevan Vuković i Heike Munder
Učesnici: Ben Cain i Tina Gverović, Micha Kuball, Ingo Veter i Annette Weisser, Asocijacija Apsolutno, Talent Factory, Milorad Mladenović
Otvorena osećajnost
Barutana, Beograd
Učesnici: Nataša Teofilović, Biljana Klarić Klara, Valentin Tomić, Vesna Tokin, Igor Antić, Aleksandar Saša Rakezić, Ivan Grubanov i dr.

Politika

pale po dogovoru o sukcesiji postignutom 10. aprila) od 2 920 akcija, čija je pojedinačna vrednost 16 000 švajcarskih franaka, zlato u vrednosti od 147 000 000 dolara i 10 000 000 dolara kao devizni deo).

11. jun
Međunarodni monetarni fond odobrio zaključenje Stend-baj aranžmana sa SRJ.

14. jun
Savezna vlada usvojila predlog Zakona o saradnji sa Tribunalom u Hagu, kojim je predviđeno da konačnu odluku o izručenju optuženih donosi republička vlada.

15. jun
Odlukom Narodne banke Jugoslavije 7 banaka ostalo bez dozvole za rad, a za 11 predviđena sanacija (među njima Beogradska banka, Beobanka, Investbanka i Jugobanka A.D.).

18. jun
Posle posete Kosovu, delegacija Saveta bezbednosti UN doputovala u Beograd. Goran Svilanović u toku razgovora naglasio da je sa Kosova raseljeno više od 250 000 ljudi, a da je 1 300 nestalo.

23. jun
Savezna vlada (uz prisustvo 8 ministara iz DOS-a i 1 iz crnogorske koalicije Zajedno za Jugoslaviju) usvojila Uredbu o postupku saradnje sa Tribunalom u Hagu, koja je odmah stupila na snagu. Odluku je izglasalo 8 saveznih ministara iz DOS-a.

27. jun
Skupština Srbije usvojila paket zakona o privatizaciji: Zakon o privatizaciji, Zakon o Agenciji za privatizaciju i Zakon o akcijskom fondu.

28. jun
Savezni ustavni sud doneo privremenu suspenziju Uredbe Savezne vlade o saradnji sa Haškim tribunalom. Vlada Republike Srbije ipak je donela odluku o izručenju Slobodana Miloševića Haškom tribunalu na osnovu članova 90 i 135 Ustava Srbije i čl. 16 Ustava SRJ. Istoga dana Milošević je prebačen u zatvor Haškog tribunala u Ševeningenu. Premijer Đinđić se obratio javnosti da bi objasnio da je Vlada Srbije "bila prinuđena da donese ovakvu odluku kako bi zaštitila interese Srbije", a predsednik SRJ Koštunica je tu odluku nazvao "udarcem vladavini prava i istovremeno saveznoj državi".

29. jun
Održana prva Donatorska konferencija za SRJ u Briselu. Obećano 1,28 milijardi dolara donacija.
U Beču potpisan Sporazum o sukcesiji, kojim je dogovorena podela imovine bivše SFRJ. SRJ je pripalo 36,5% zlata i deviza, Sloveniji 16,4%, Hrvatskoj 28,5%, BiH 13,2% i Makedoniji 5,4%.

Jul

10. jul
Skupština Srbije usvojila Zakon o državnim praznicima. Za novi dan državnosti Srbije određeno Sretenje, 15. februar.

14. jul
Vlada Srbije saopštila da je u masovnim grobnicama otkrivenim u blizini hidroelektrane Bajina Bašta, na Perućcu, pronađeno 48 tela.

24. jul
Izabrana VI Vlada SR Jugoslavije sa Dragišom Pešićem na čelu.

Društvo

Ubijen **Milan Pantić**, dopisnik *Večernjih novostu* iz Jagodine.

"Vratite mi hladnjače, mogu mi još zatrebati." **Vojislav Šešelj**, predsednik SRS, na sednici Savezne skupštine, *RTS (2)*, 22. jun 2001.

Jugoslovenski vaterpolisti osvojili zlatnu medalju na Evropskom prvenstvu u Budimpešti.

Eksperti sudske medicine započeli patološka ispitivanja 75 leševa eshumiranih iz dve masovne **grobnice kod Petrovog Sela**.

Prva gej parada u Beogradu, 30. juna okončana tučom učesnika i protivnika parade, uglavnom navijača. Povređeno sedam policajaca i sedam građana. Jedan od navijača na forumu delija "Grunf" ovako opisuje događaj: "Odličan dan na ulicama Beograda! Masovno a spontano okupljanje, gomila huligana svih klubova sjajni incidenti sa policijom... sve u svemu odbranjen Beograd!" U međuvremenu se niko od zvaničnih organa nije oglasio.

Vlada Srbije saopštila da je u hladnjači koja je isplivala u akomulacionom jezeru hidroelektrane Perućac pronađeno između 50 i 60 leševa. Pretpostavlja se da je kamion potopljen u jezero u aprilu 1999.

Dobro došli u kuhinju
Multimedijalna umetnička scena Pančeva

Izašao prvi broj časopisa Škole za istoriju i teoriju umetnosti CSUB-a, **Prelom.**

Žolt Kovač, Umetnost je ponekad pravo osveženje
Galerija Doma omladine, Beograd, 24. jul – 12. avgust

Avgust

Vesna Tokin
Galerija ULUS, Beograd, 15-28. avgust

Mrđan Bajić, Yugomuzej
CZKD "Paviljon Veljković", Beograd, 17. avgust – 4. septembar

Radionica za art performans
Selo Sopotnica nadomak Prijepolja, 15-23. avgust
Autori projekta: Darka Radosavljević i Stevan Vuković
Radionicu vodili: Era Milivojević, Jusuf Hadžifejzović
Učesnici iz Sarajeva, Beograda, Novog Sada, Skoplja i Prijepolja
Organizacija: Kulturni klub 21 i asocijacija Remont

Real Presence, generacija 2001. Prvi evropski i jugoslovenski susret studenata Akademija umetnosti
Muzej "25. maj", Beograd, 27. avgust- 8. septembar
Autori projekta: Biljana Tomić i Dobrila Denegri
Učestvuje više od 300 mladih umetnika sa različitih umetničkih akademija iz 16 zemalja.

Hollywood life
Likovna galerija KCB, Beograd, 20. avgust – 2. septembar
Autor izložbe: Marina Martić; učesnici: Nikoleta Marković, Žolt Kovač, Ivana Blagojević, Ana Nikitović, Siniša Mitrović

2. avgust
Jugoslovenska i Srpska Vlada usvojile su na zajedničkoj sednici program za Kosovo i formirale koordinacioni centar SRJ i Srbije za Kosovo. Za predsednika je postavljen Nebojša Čović, potpredsednik Vlade Srbije.

7. avgust
Demokratska Stranka Srbije povukla svoje ministre, zamenike i pomoćnike iz Vlade Srbije.

21. avgust
U Novom Sadu održana sednica predsedništva DOS-a, na kojoj je odlučeno da se odmah pristupi pripremi novog Ustava Srbije koji bi "značio decentralizaciju i regionalizaciju i kvalitetno odredio položaj AP Vojvodine u Republici Srbiji". Predsedništvo zadužilo Vladu Srbije da hitno pripremi konkretne predloge za prenošenje određenih nadležnosti na Skupštinu i Izvršno veće Vojvodine, u skladu sa postojećim Ustavom Srbije.

28. avgust
Održana višečasovna sednica Predsedništva DOS-a, na kojoj je raspravljano o do tada najvećoj krizi u koaliciji na vlasti. Dogovoreno da DOS opstane kao "tehnička koalicija" dok se ne završe ustavne promene, ali da se DSS ne vraća u Republičku Vladu.

"I sâm sam sebi vrlo često opozicija, zašto onda DSS ili neka druga stranka ne bi bila opozicija u DOS-u." **Vojislav Koštunica**, predsednik SRJ, *POLITIKA*, 25. avgust 2001.

U Beogradu ubijen bivši pripadnik RDB MUP Srbije **Momir Gavrilović**.

Septembar

Fatalne devedesete : strategija otpora i konfrontacija, umetnost u Vojvodini na kraju 20. i početkom 21.veka
Dvorac u Sremskoj Kamenici, Muzej savremene likovne umetnosti Novi Sad, Likovni salon Kulturnog centra, Centar za vizuelnu kulturu "Zlatno oko" Novi Sad, septembar 2001
Art direktor: Sava Stepanov
Autori selekcije: Suzana Vuksanović Soleša, Svetlana Mladenov, Sava Stepanov, Nebojša Milenković
Učesnici: umetnički par Radišić/Trkulja, Vesna Tokin, Ivan Grubanov, Stevan Markuš, Nenad Bogdanović, Dragomir Ugren, Jaroslav Šupek, Zvonimir Santrač, Balint Szombathy, Ratomir Kulić, Rastislav Škulec, Olga Ungar i dr.

U stalnoj postavci **MUMOK** (Muzej moderne umetnosti Ludvig fondacije u Beču), od umetnika iz Srbije, uvršteni su radovi Mihaela Milunovića i Uroša Đurića.

Recycle Bin
Muzej savremene umetnosti, Beograd, 5. septembar – 3. oktobar
Autor izložbe: Dejan Sretenović

10. septembar
Savet bezbednosti UN jednoglasno doneo odluku o ukidianju embarga na prodaju oružja SRJ, koja je bila na snazi od 31. marta 1998.

19. septembar
Na prvi sastanak predstavnika savezne države Srbije i Crne Gore (koji je zakazao predsednik SRJ Vojislav Koštunica 14-og semptembra) nije se odazvao predsednik Crne Gore Milo Đukanović.

24. septembar
SRJ, posle 10 godina, ponovo primljena u Interpol.

27. septembar
Oba veća skupštine SRJ usvojila grupu zakonskih projekata vezanih za regulisanje saradnje SRJ sa međunarodnim finansijskim institucijama i saradnju sa tim institucijama u dobijanju donacija i humanitarne pomoći. Takođe donet i zakon o sprečavanju pranja novca.

Okružni sud u Beogradu saopštio da je iz masovne grobnice u Batajnici kod Beograda iskopano najmanje 269 leševa.

Košarkaška reprezentacija SRJ postala prvak Evrope na prvenstvu održanom u Turskoj.

Odbojkaška reprezentacija SRJ postala prvak Evrope na prvenstvu održanom u Češkoj.

"Ako je trebalo suditi Miloševiću, trebalo mu je suditi u Beogradu i časnije bi bilo izvesti ga na Terazije i javno strijeljati i za svoje i za tuđe grijehe." **Mitropolit Amfilohije Radović**, *Nedeljni telegraf*, 5. septembar 2001.

Oktobar

42. oktobarski salon
Umetnički paviljon "Cvijeta Zuzorić", Galerija Grafički kolektiv, Svečana sala Skupštine grada Beograda, Muzej grada Beograda – Legat Sekulić, Likovna

10. oktobar
Predsednik Skupštine Vojvodine Nenad Čanak, nezadovoljan imenovanjem novog rukovodstva RTV Novi Sad, preuzeo kontrolu nad ovom medijskom

galerija Kulturnog centra Beograda, Salon MSU, Galerija Progres, Galerija Doma omladine Beograda, Galerija SKC, Beograd, 1-28. oktobar
Predgovor: Ljiljana Ćinkul
Marija Dragojlović: Zdravko Joksimović, Ivana Kličković, Nina Kocić, Jelena Miladinović, Vesna Pavlović, Nikola Pešić, Dragan Srdić; **Darija Kačić**: Anđelka Bojović, Nađa Grujić, Dragan V. Ignjatović, Veljko Valić, Miodrag Krkobabić, Mirjana Munišić, Vera Stevanović i dr.; **Marija Kranjc**: Angelina Atlagić, Ivanka Jevtović, Nataša Krstić, Evica Milovanov Penezić, Maja Nedeljković Davidovac, Divna Popović Šošanić, i dr.; **Slobodan Mašić**: Bojan Bem, Radomir Damnjanović Damnjan, Mihajlo Mitrović, Predrag Nešković, Branislav Nikolić, Dušan Otašević, i dr.; **Saša Marković Mikrob**: Moca Jeremić, Stevan Novaković, Dragan Srdić, Miloš Tomić, Đorđe Šargas; **Era Milivojević**: Vera Đenge i Šandor Đenge, projekat Ekvador, Bata Krgović, Predrag Nešković, Dragan Papić, Milija Pavićević, Nenad Racković, i dr.; **Grupa Škart**: Mileta Poštić; **Asocijacija Apsolutno**: Ivana Brezovac, Protues Mirabilis, Modern Quartet, Branislav Nikolić, Urtica, CoRRoSioN, Branka Ćurčić i Jovanka Vanja Katašić; **Nada Aksentijević**: Maja Gecić, Aleksandar Gligorijević, Marko Luković, Slobodan Miladinov, Slavko Milenković, Mirko Ognjanović, Valentina Savić, Olivera Stojadinović, Boris Čakširan

Konverzacija, međunarodna izložba
Muzej savremene umetnosti, Beograd, 20. oktobar – 1. decembar
Autori izložbe i tekstova: Branislava Anđelković, Branislav Dimitrijević, Dejan Sretenović; učesnici iz Jugoslavije: Mirjana Đorđević, Biljana Đurđević, Uroš Đurić, Dejan Grba, Zdravko Joksimović, Miodrag Krkobabić, Goranka Matić, Era Milivojević, Zoran Naskovski, Vladimir Nikolić, Vesna Pavlović, Mihael Milunović, Jelica Radovanović, Grupa Škart, Zoran Todorović, Raša Todosijević, Milica Tomić, Marija Vauda, Dragana Žarevac i dr.
Učesnici iz inostranstva: AES (Moskva), H.B. Alptekin (Istanbul), Breda Beban (London), Luchezar Boyadjiev (Sofija), Roza El-Hassan, Balint Szombathy (Budimpešta), Aleksandar Battista Ilić, Ivana Keser (Zagreb), Marko A. Kovačić (Ljubljana), Anri Sala (Tirana/Pariz), Jayce Salloum (Vankuver), Nebojša Šerić Šoba (Sarajevo/Amsterdam), i dr.

Rassim Krastev
Galerija Doma omladine, Beograd
Organizacija: Centar za savremenu umetnost -Beograd. Tekst u katalogu: Branislava Anđelković, Branislav Dimitrijević, Jara Bubnova, Lučezar Bojadžiev

kućom i pred TV kamerama izgazio tablu sa natpisom RTV Srbije.

22. oktobar
Karla del Ponte boravila u Beogradu, gde je razgovarala sa Zoranom Đinđićem, Vladanom Batićem, Dušanom Mihajlovićem, saveznim ministrom pravde Savom Markovićem i porodicama nestalih Srba sa Kosova. Del Ponte optužila vlasti SRJ da blokiraju saradnju sa Tribunalom, koja "nije ograničena samo na predaju jednog optuženog".

23. oktobar
Na zajedničkoj sednici Vlade SRJ i Vlade Srbije, posvećenoj situaciji na Kosovu i Metohiji, usvojena deklaracija o zajedničkom sprovođenju rezolucije 1244 Saveta bezbednosti UN i konstatovano da je od 226 000 prognanih i raseljenih Srba i drugih nealbanaca omogućen povratak za samo 126 izbeglica.

26. oktobar
U Beogradu, bez rezultata, prekinuti razgovori o budućnosti Jugoslavije predsednika SRJ Vojislava Koštunice i predsednika Crne Gore Mila Đukanovića, premijera Srbije i Crne Gore Zorana Đinđića i Filipa Vujanovića i potpredsednika Vlade SRJ Miroljuba Labusa. Jedino je dogovoreno da se građani Crne Gore na referendumu izjasne o statusu svoje republike.

30. oktobar
Po povratku iz Londona, guverner NBJ Mlađan Dinkić saopštio da je Londonski klub poverilaca smanjio dug SR Jugoslaviji sa 2,8 na 2,2 milijarde dolara.

Novembar

Predsednici SAD Džordž Buš, Francuske Žak Širak i premijer Velike Britanije Toni Bler uputili odvojena pisma predsedniku SRJ u kojima su insistirali da Srbi sa Kosova izađu na izbore za institucije na Kosovu, zakazane za 17. novembar i učestvuju u vlasti. Održana zajednička sednica Vlada SRJ i Srbije, uz učešće predsednika SRJ Vojislava Koštunice, sa koje je Srbima sa Kosova i Metohije preporučeno da 17. novembra izađu na izbore.

5. novembar
U prisustvu predstavnika SRJ Vojislava Koštunice, Nebojša Čović predsednik Koordinacionog centra za Kosovo i Metohiju i šef UMNIK-a Hans Hakerup potpisali u Beogradu sporazum o saradnji SRJ i UMNIK-a, kojim su još jednom potvrđeni "osnovni principi i obaveze predviđene Rezolucijom 1244" (sledećeg dana, 6-og novembra izbornu listu Koalicije Povratak potpisalo 20 partija i udruženja građana Srba sa Kosova).

Veronauka zvanično počela da se predaje u školama u Srbiji, kao izborni predmet. Simboličnom početku nastave u beogradskoj osnovnoj školi "Kralj Petar I" prisustvovali patrijarh SPC Pavle, premijer Zoran Đinđić, republički ministar obrazovanja i vera i predstavnici tradicionalnih verskih zajednica (nastava građanskog vaspitanja počela 7. novembra).

Na **Beogradskoj berzi** počelo aukcijsko trgovanje obveznicama "stare devizne štednje".

"Kada su se Karađorđevići vratili, bio sam najsrećniji čovek jer to otvara neslućene mogućnosti za sve tračeve s dvora."
Robert Čoban, "kralj žute štampe", *Reporter*, 28. novembar 2001.

Nemački advokat **Urlih Dast** tužio je nemačku državu zbog NATO bombardovanja mosta u Varvarinu (30. maja 1999), kada je poginulo 10 a ranjeno više

6. novembar
U toku višednevne posete SAD Zoran Đinđić razgovarao sa predsednikom SAD Džordžom Bušom, državnim sekretarom Kolinom Pauelom i savetnikom za nacionalnu bezbednost Kondolizom Rajs. Američki zvaničnici obećali da će SAD podržati zahteve SRJ za redukovanje duga kod Pariskog kluba poverilaca.

7. novembar
Predsedništvo DOS-a odlučilo da listu Koalicije "Povratak" za poslanike Skupštine Kosova i Metohije, od 60 kandidata, predvodi rektor Univerziteta u Prištini dr Gojko Savić.

8. novembar
Pripadnici JCO MUP-a Srbije uhapsili u Obrenovcu državljane BiH, braću Predraga i Nenada Banovića, koji su isporučeni Haškom tribunalu.

9. novembar
Izbila pobuna Jedinice za specijalne operacije Resora Državne bezbednosti MUP-a Srbije u bazi u Štolcu kod Kule, povodom učešća u akciji hapšenja haških optuženika braće Banović. Saopšteno da Jedinica neće više hapsiti osobe sa haških poternica i zatražena smena ministra unutrašnjih poslova Dušana Mihajlovića (Jedinica 10. novembra došla naoružana u Beograd i blokirala saobraćaj na autoputu kod centra "Sava"; pobuna okončana tek 17. novembra, pošto je država izašla u susret nekim zahtevima pobunjene jedinice).

16. novembar
Pariski klub poverilaca, posle četvorodnevih pregovora o otpisu i reprogramiranju dugova SR Jugoslavije, otpisao 66% jugoslovenskog duga i prihvatio moratorijum od 6 godina za otplatu ostatka duga (koji bi trebalo vratiti u naredne 23 godine).

17. novembar
Održani parlamentarni izbori na Kosovu, na kojima je učestvovala Koalicija "Povratak".

Decembar

7-8. decembar
U poseti SRJ boravio predsednik Francuske Žak Širak. Razgovarao sa Vojislavom Koštunicom, Milom Đukanovićem, Dragišom Pešićem, Zoranom Đinđićem, Nebojšom Čovićem i delegacijom porodica nestalih Srba sa Kosova. Širak otvorio renovirani Francuski kulturni centar u Beogradu.

14. decembar
Ministar inostranih poslova SRJ Goran Svilanović boravio u prvoj zvaničnoj poseti Republici Hrvatskoj. Sa hrvatskim šefom diplomatije potpisao Ugovor o izbegavanju dvostrukog oporezivanja na dohodak i imovinu i Protokol o saradnji dva ministarstva inostranih poslova. Svilanović izrazio "iskreno žaljenje zbog stradanja kojima su bili izloženi državljani Republike Hrvatske, Hrvati i Srbi, a i državljani SRJ u proteklim godinama".

14. decembar
Skupština Vojvodine usvojila Predlog zakona o bližem određivanju nadležnosti Pokrajine, poznatiji kao Omnibus zakon.

19. decembar
Veliko veće Evropskog suda za ljudska prava odbacilo tužbu porodica radnika poginulih u bombardovanju RTS-a 1999. godine protiv 17 članica NATO pakta, uz obrazloženje da je ,,bombardovana zgrada na teritoriji zemlje koja nije članica NATO pakta, pa sa-

od 30 ljudi, zatraživši odštetu za porodice u visini od 8 000 000 nemačkih maraka (Zemaljski sud u Bonu odbacio tužbu 10. decembra 2003. godine).

U toku godine **NBJ** proglasila bankrot 195 banaka.

Rekonstruisana fikcija
Muzej savremene umetnosti, Beograd,
22. decembar 2001 – 27. januar 2002
Autor izložbe i teksta: Marina Gržinić

Žana Poliakov, Cyberkuhinja, web projekat,
www.cyberkuhinja.co.yu

Počinje sa radom **Centar za nove medije kuda.org** u Novom Sadu.

Publikacije:
Josep Beuys, život i delo, priredio Zoran Gavrić, Bogovođa, Novi Sad, 2001
Zoran L. Božović, **Likovna umetnost 80-tih i 90-tih u Beogradu**, razgovori, Remont, Beopolis, Beograd, 2001.

Era Milivojević, Art Sessions, tekst: Jovan Čekić, Geopoetika, Beograd, 2001.

Raša Todosijevič, Was ist kunst?, tekst: Dejan Sretenović, Geopoetika, Beograd, 2001.

mim tim nije ni potpisnik Evropske povelje o ljudskim pravima".

26. decembar
Održana sednica Vrhovnog saveta odbrane. Doneta odluka o rasformiranju komandi armija i prelasku na korpusnu organizaciju VJ i o smanjenju broja aktivnih generala i admirala za trećinu.

28. decembar
Obavljena prva tenderska prodaja po novom Zakonu o privatizaciji, na kojoj je Cementara Beočin prodata francuskom koncernu Lafarž, cementara Novi Popovac švajcarskoj firmi Holcim, a cementara Kosjerić grčkoj firmi Titan. Ukupan prihod od prodaje bio je 300 000 000 dolara.

Umetnost na Kosovu

razgovori

Iz potrebe celovitog sagledavanja umetničke situacije u Srbiji devedesetih nametnulo se pitanje predstavljanja albanske umetničke scene na Kosovu koja je, izuzimajući izložbu "Pertej" održanu u Beogradu 1997., delovala u potpunoj izolaciji u odnosu na umetničku scenu u Srbiji. Zbog državnog terora na Kosovu i stvaranja alternativnog albanskog društvenopolitičkog sistema (a samim tim i kulturne mreže), odbijanja albanskih umetnika da izlažu u Srbiji dok se krše građanska prava i sprovodi etničko čišćenje na Kosovu, nedostatka interesa srpskih institucija za ovu scenu, kao i specijalnog statusa Kosova od juna 1999. (koji je nakon NATO intervencije ustanovljen Rezolucijom 1244 Saveta bezbednosti UN), komunikacija sa albanskom umetničkom zajednicom bila je svedena na individualne kontakte i zajednička izlaganja na međunarodnim izložbama u inostranstvu. Iako je u periodu koji obuhvata ova izložba Kosovo *de jure* u sastavu Republike Srbije, ono je, imajući u vidu stav većinske albanske zajednice, *de facto* nezavisan entitet, koju potvrđuje i činjenica da svih ovih godina albanski umetnici u inostranstvu izlažu pod imenom Kosova. Međutim, s obzirom na to da se ipak radi o istom geopolitičkom prostoru, o istorijskoj upućenosti obe etničke zajednice jedne na drugu, kao i potrebe nužnog obnavljanja umetničke komunikacije, autori izložbe su, u dogovoru sa četvoricom istaknutih savremenih kosovskih umetnika – Mehmetom Behlulijem, Sokolom Beqirijem, Albertom Hetom i Erzenom Shkolollijem – pokušali da pronađu način da se ova scena predstavi u okviru izložbe. S obzirom da je, iz brojnih razloga, bilo nemoguće i neadekvatno izložiti dela ovih umetnika na samoj izložbi, postignut je zajednički dogovor da se njihov rad predstavi u katalogu, u formi intervjua čiji je cilj da osvetli njihove stavove koji se tiču individualnog rada, umetničkog života na Kosovu, političke situacije, odnosa prema Srbiji i sl. Smatramo da ovakva forma omogućava samim protagonistima da govore "u prvom licu" i da posluži kao motivacija i prvi korak ka uspostavljanju jednog novog oblika saradnje. Neka pitanja koja smo postavili bila su ista za sve sagovornike, a neka su se direktno ticala individualnog rada ovih umetnika. Ovaj segment doživljavamo tek kao pokušaj "markiranja" problema i započinjanja neophodnog dijaloga zasnovanog na razumevanju i obostranom poštovanju. Bitna motivacija za ove razgovore leži i u neophodnosti da se skrene pažnja na izuzetno dinamičnu i inspirativnu umetničku produkciju na Kosovu poslednjih godina. Intervjui sa kosovskim umetnicima vođeni su putem e-maila tokom jula i avgusta 2005.

B.A., B.D., D.S.

Mehmet Behluli

Rođen 1962. u Gnjilanu, Kosovo. Studirao na Akademiji umetnosti u Prištini i Akademiji likovnih umetnosti u Sarajevu. Profesor je na Akademiji likovnih umetnosti u Prištini. Živi i radi u Prištini. Učestvovao na brojnim kolektivnim izložbama: *"I need a radical change"*, kustosi WHW, Galerija Nova, Zagreb (2004); *"Now – Berlin-Prishtina"*, Tacheles Kunsthaus, Berlin (2001); *"Devenirs (Becomings) – Contemporary art in South Eastern Europe"*; Tirana, Beograd, Priština, Ljubljana, Paris (2001-2003); *ONUFRI 98*, kustos Edi Muka, National gallery of Arts; Tirana (1998), itd. Kustoski rad: *"Projected glances – Kosovo"*, video umetnost, policijska stanica; Strasbourg (2005); *Course 03*, sa Shkëlzen Maliqi, Nacionalni muzej Kosova, Priština, (2003); *"Shine and elegance"*; sa Sislej Xhafa, Priština, (2002).

Postavka izložbe "Përtej", Centar za kulturnu dekontaminaciju, Beograd, 1997

Ovaj razgovor je jedan od mogućih modaliteta da se aktivnost umetnika sa Kosova predstavi u okviru izložbe koja se bavi umetničkom scenom u Srbiji tokom traumatičnih devedesetih godina. Na ovaj način se izražava i nemogućnost da zbog brutalnih događaja, mnogih nerešenih pitanja i nepostojanja istorijske distance, Vi i neposredno učestvujete na ovakvoj izložbi. Da li biste, i pod kojim uslovima, danas, posle svega, mogli da izlažete u Srbiji? Da li biste imali na umu neki specifičan rad koji biste ovde želeli da pokažete, i kako uopšte gledate na značaj i mogućnost saradnje između umetnika sa Kosova i iz Srbije, s obzirom na istoriju zajedničkog umetničkog prostora?

Desilo se sve što se desilo, i to zaista na najbrutalniji mogući način. Moj utisak je da je ipak moglo i drugačije, da smo mi bili drugačiji, da je bilo više kulture, više tolerancije, više umetnosti, a manje zabluda zasnovanih na mitologiji i manipulisanju istorijom. Zadnjih pet-šest godina, ne tako retko, mislio sam o tome da li bih izlagao u Beogradu, u Srbiji, i šta bih tom prilikom izlagao... i nijednom nije bio isti zaključak. Ima razloga za i protiv. Ako uprostimo sve, recimo da još nije vreme, da još imamo posla (nedovršenog) i kod kuće i izmedju nas. Unapred se radujem danu kada ćemo napraviti izložbe i u Prištini i u Beogradu, prave izložbe, jake izložbe,... kada za to dodje vreme, jer siguran sam da imamo šta da kažemo jedni drugima, da se preispitaju naše pozicije-ovaj put umetničke, da se izgradi komunikacija jer ne možemo pobeći jedni od drugih, veže nas puno zajednički provedenog vremena, geografija nas veže...

Možete li da opišete umetnički život u Prištini i na Kosovu tokom devedesetih kada je albanska umetnička zajednica bila isključena iz oficijelnog sistema umetnosti i prinuđena na izgradnju altenativne kulturne mreže? Ko su bili njeni nosioci, gde su se održavale izložbe, koji su bili izvori finansiranja umetničke produkcije?

Kada je "puklo" sve u bivšoj Jugoslaviji, svuda je bilo jako teško, pa i na Kosovu. Veoma agresivna politika zamenila je do u to vreme nekakav politički sistem koji je funkcionisao kako je funkcionisao, sistem vrednosti koji je funkcionisao kako je funkcionisao, radosti i probleme koje smo manje-više delili. Takoreći odjednom 90% kosovskog stanovništva se našlo u veoma nepovoljnoj situaciji. U to vreme (1991) ja sam se upravo vratio iz Sarajeva gde sam završio studije, jedva čekajući da se uključim u nekakav sistem umetnosti koji je kao funkcionisao. Jugoslavija se raspadala, a time i naš sistem umetnosti, i naše dotadašnje "kulturno" tržiste, koje je ionako bilo malo a drugog nije ni bilo, a posebno za nas nekolicinu kosovskih umetnika kojima je i Jugoslavija bila uska, a kamoli kosovski ambijent koji je bio jako tradicionalan. I počelo je samoorganizovanje, odnosno organizovanje paralelnog života naspram onog oficijelnog, počevši od politike, školstva, zdravstva, pa sve do kulture i umetnosti. Sve to, zahvaljujući, moram da istaknem, pre svega veoma brutalnoj srpskoj politici na čelu sa gospodinom Slobodanom Miloševićem s jedne strane, a sa druge strane bilo je albansko stanovništvo nezadovoljno svojom pozicijom i statusom (socijalnim, nacionalnim i državnim). I sve te aktivnosti su se dešavale po kafanama i u restoranima. Jednu od svojih prvih ozbiljnijih izložbi imao sam 1996. u poznatom restoranu "Hani i 2 Roberteve", sigurno jednom od nosilaca umetničkog života u Prištini. U to vreme za nas "Hani..." je bio i Tate Modern i MOMA i Guggenheim. Pokušavali smo da se ponašamo što je ozbiljnije moguće. Finansiranje je bilo jako centralizovano, jer samo ljudi bliski vlasti – govorim o paralelnoj vlasti Ibrahima Rugove i njegovog Demokratskog saveza – mogli su da dobiju nešto, ali ne puno. Kao i uvek, a bogami i danas, umetnost je bila i ostala "zadnja rupa na svirali". Tako je bilo do pojave Soros fondacije u Prištini.

Izlozba "Pertej" (pertej, na albanskom – nad, preko, onkraj, s one strane), koju su organizovali Centar za savremenu umetnost-Beograd i Fond za otvoreno društvo u Centru za kulturnu dekontaminaciju u Beogradu juna 1997, predstavljala je, posle niza godina prekida komunikacije, prvu grupnu izložbu kosovskih umetnika u Srbiji. Na izložbi, čiji je autor bio Shkelzen Maliqi, bili su predstavljeni radovi Sokola Beqiria, Maksuta Vezgishija, Mehmeta Behlulilja i kompozitora Ilira Bajrija, a sam čin otvaranja protekao je u izvanrednoj atmosferi druženja beogradskih i kosovskih umetnika.Kako sa današnje istorijske distance gledate na tu izložbu, na svoje radove koje ste na njoj predstavili, kao i na reakcije beogradske javnosti? Znamo da je organizovanje izložbe "Pertej", u okolnostima permanentnog vanrednog stanja na Kosovu i represije nad albanskom zajednicom, predstavljalo čin lične hrabrosti autora i izlagača. Da li možete da nam nešto više kažete o okolnostima koje su prethodile donošenju vaše odluke o izlaganju u Beogradu, o vašim motivima da uprkos svemu izlažete i o potonjim reakcijama albanske kosovske javnosti na izložbu?

Izložba "Pertej" je trebala da dokaže nekoliko stvari. Prvo, po meni, u ono vreme je trebalo da se pokaže, i to baš u Beogradu, da postoje umetnici u Prištini koji uprkos svemu što se dešavalo kod njih, pokušavaju da se ponašaju odgovorno, pre svega prema svojoj umetnosti, a i prema drugima, prema onom delu Beograda koji se nije slagao sa u osnovi primitivnom i istovremeno destruktivnom politikom gospodina Slobodana Miloševića. Drugo, trebalo je da se snažno reaguje na ono što je u to vreme bilo jako transparentno – klizanje ka ratnim razaranjima i ka destrukcijama svakakve prirode. Kao umetnici smo u to vreme jedino umetničkom akcijom, ponekad i dosta teatralnom, mogli da reagujemo na ono što se približavalo veoma velikom brzinom. To smo radili, naprosto, da nam bude savest čista, jer nismo bi-

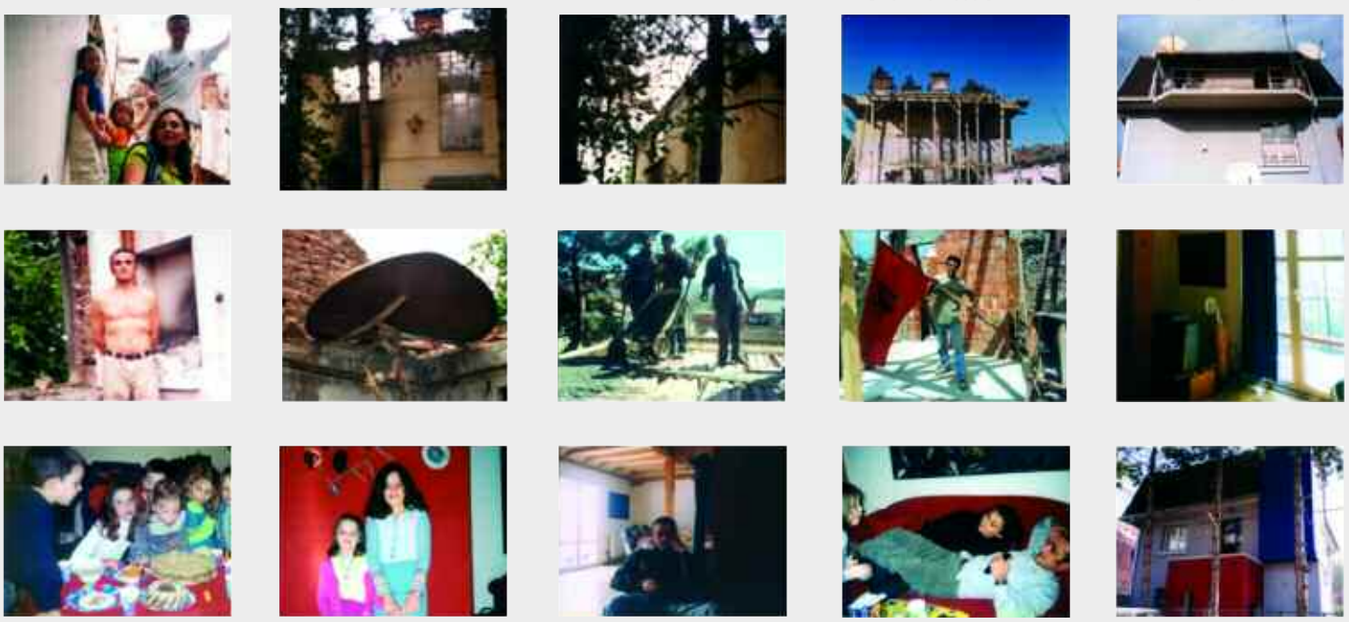
Mehmed Behluli, *I love you*, kombinovana tehnika na papiru, 2005

li toliko naivni da poverujemo... a možda i jesmo.... da možemo promeniti tokove istorije. I treće, ne manje važno, da pokažemo kod kuće da se ne slažemo sa kulturnim politikama koje su vođene u to vreme u Prištini, sa pravljenjem umetnosti za sebe i hermetički zatvorene prema vani, sa vrednostima koje je promovisalo nekoliko totalno nekompetentnih ljudi koji su bili, a i danas jesu, u totalnoj zabludi oko identiteta umetnosti.

Profesor ste na umetničkoj Akademiji u Prištini. S kakvim se problemima susrećete s obzirom na inertnost i konzervativnost ove Akademije i kako objašnjavate činjenicu da su uprkos tome mladi kosovski umetnici veoma prisutni i zapaženi na međunarodnoj sceni savremene umetnosti?

Da, i u Prištini ima problema kao i, nagađam, drugde po Jugoistočnoj Evropi, ili zapadnom Balkanu. S time što je danas situacija sasvim drugačija u poređenju sa onom od pre pet-šest godina. Recimo, ja ne pamtim da je do 1999. neko važan za umetnike posetio Prištinu. Danas, ipak Priština je nekakav centar koji se ne zaobilazi tako lako, zahvaljujući umetnicima, uglavnom mladim i nekakvoj energiji koju teško mogu da objasnim. Ljudi, koje sam malo pre pomenuo, još uvek su živi i na vlasti, sa tom razlikom što više nemaju monopol na istinu, nemaju dežurnog krivca-neretko Srbiju. Sve je otvoreno i sve se vidi, jedino što nam preostaje je to da mladim ljudima skrenemo pažnju na to, da su ta vremena prošla i neće se vratiti. Oni mogu praviti umetnost kakvu god hteli, bez potrebe da im neko objasni šta je umetnost a šta nije, šta je istina a šta nije, šta je dobro a šta nije. To su potvrdili zadnjih godina sjajni i sasvim mladi kosovski umetnici. Znači, sve je otvoreno i sve se vidi tako da povratak u staro nije moguć.

Mehmet Behluli, *Life is beautiful ili reizgradnja moje kuće posle spaljivanja 1999 godine*, dokumentarne fotografije, 2000-2003

Sokol Beqiri

Rođen 1964. u Peći, Kosovo, gde živi i radi. Učestvovao na brojnim kolektivnim izložbama: “Love It or Leave It“ 5. Cetinjski bijenale, kustosi Rene Block and Nataša Ilić, Cetinje (2004); “M’vyn ndrim radikal / Treba mi radikalna promjena”, kustosi WHW, Galerija Nova, Zagreb (2004); “U-topos” 2th Tirana’s Biennial, kustos Branislava Anđelković, Tirana (2003); “In Den Schluchten des Balkan”, kustos Rene Block, Kunsthalle Fredericianum Kassel, Kassel (2003); “Blood and Honey – Future is at Balkan”, kustos Harald Szeemann, Essl Collection, Vienna (2003); – “Small Brother”, ONUFRI 2002, kustos Edi Muka, National Gallery of Art, Tirana, Albania (2002); “Escape” 1th Tirana’s Biennial, kustos Edi Muka, Tirana, Albania (2001) itd.

Ovaj razgovor je jedan od mogućih modaliteta da se aktivnost umetnika sa Kosova predstavi u okviru izložbe koja se bavi umetničkom scenom u Srbiji tokom traumatičnih devedesetih godina. Na ovaj način se izražava i nemogućnost da zbog brutalnih događaja, mnogih nerešenih pitanja i nepostojanja istorijske distance, Vi i neposredno učestvujete na ovakvoj izložbi. Da li biste, i pod kojim uslovima, danas, posle svega, mogli da izlažete u Srbiji? Da li biste imali na umu neki specifičan rad koji biste ovde želeli da pokažete, i kako uopšte gledate na značaj i mogućnost saradnje između umetnika sa Kosova i iz Srbije, s obzirom na istoriju zajedničkog umetničkog prostora?

Ovo je jako kompleksno pitanje. Treba imati na umu da umetnost nije neka odvojena karika od celokupnih društvenih tokova, kako bi se aktivnosti na umetničkom planu mogle lako razdvojiti od društvenih i/ili političkih zbivanja i kretanja uopšte. Polarizacije su velike oko svega i svačega i nisu se u suštini mnogo izmenile u odnosu na one pre rata. Tako, ni tada kao ni danas, nije postojao neki neki zajednički kulturni prostor, barem ga mi nismo doživeli kao takvog. Koliko znam, bilo je pokušaja da se uspostavi neki nazovi zajednički kulturni prostor, ali su oni uglavnom bili politički motivisani, tako da nisu bili odraz neke zajedničke kulturne politike ili pak realne vanpolitičke kulturne potrebe. Svoje umetničko stvaralaštvo izlažem svuda po svetu, negde uz više, negde uz manje emocija. U tom smislu, naravno da bi izlagao i u Srbiji, ali još uvek ne u ovakvoj, koja nije spremna da se suoči sa svime što je u njeno ime urađeno i da se oslobodi balasta prošlosti. U stvari, što se mene tiče, individualna saradnja nije nikad ni prestala. Sam ovaj intervju je na izvestan način potvrda toga.

Možete li da opišete umetnički život u Prištini i na Kosovu tokom devedesetih kada je albanska umetnička zajednica bila isključena iz oficijelnog sistema umetnosti i prinudjena na izgradnju alternativne kulturne mreže? Vi ste u to vreme već veoma aktivni kao umetnik koji unosi nove poglede na savremenu umetnost i načine izražavanja koji prevazilaze dotadašnji akademizam.

Nasilna abrogacija autonomije Kosova i isključenje iz institucionalnog kreativnog i fizičkog prostora učinila je svoje. Umetničko stvaralaštvo i umetnički život bili su primorani usmeriti se na alternativne prostore, uglavnom kafane. Izlagalo se bez nekih kriterija, tako da se se moglo videti sve i svašta. I pored toga, a možda i upravo zbog toga, idejnost stvaralaštva se nekako bila oslobodila od krutog akademizma i ohrabrila se za nove istraživačke prostore. Naravno, nije svo stvaralaštvo iz tog vremena bilo takvo.

Izložba “Përtej” (përtej, na albanskom – nad, preko, izvan, s one strane), koju su organizovali Centar za savremenu umetnost-Beograd i Fond za otvoreno društvo u Centru za kulturnu dekontaminaciju u Beogradu juna 1997, predstavljala je, posle niza godina prekida komunikacije, prvu grupnu izložbu kosovskih umetnika u Srbiji. Na izložbi, čiji je autor (kurator) bio Shkelzen Maliqi, bili su predstavljeni radovi Sokola Beqirija, Maksuta Vezgishija, Mehmeta Behlulija i kompozitora Ilira Bajrija, a sam čin otvaranja protekao je u izvanrednoj atmosferi druženja beogradskih i kosovskih umetnika. Kako sa današnje istorijske distance gledate na tu izložbu, na svoje radove koje ste na njoj predstavili, kao i na reakcije beogradske javnosti? Znamo da je organizovanje izložbe “Përtej”, u okolnostima permanentnog vanrednog stanja na Kosovu i represije nad albanskom zajednicom, predstavljalo čin lične hrabrosti autora i izlagača. Da li možete da nam nesto više kažete o okolonostima koje su prethodile donošenju vaše odluke o izlaganju u Beogradu, o vašim motivima da uprkos svemu izlažete i o potonjim reakcijama albanske kosovske javnosti na izložbu?

Sokol Beqiri, *New York, New York*, video, 2001

Sokol Beqiri, *Fuck You*,inkjet print, 130x650 cm, 2001

Moje učešće na izložbi “Përtej” moglo bi se nekako sublimirati kao izazov i entuzijazam. Čini se da sam u to vreme bio naivan, misleći da se pomoću umetnosti može menjati svet! Uzimajući u obzir ondašnje opšte prilike, stvaralaštvo učesnika je bilo prožeto tom idejnošæu, što se moglo jasno zaključiti iz poruka same izložbe. Nije bilo lako ni nama, a ni organizatorima izložbe. Pogotovo što to nisu bili sladunjavi proizvodi, nego na izvestan način bunt i prikaz apsurdnosti trenutaka koji su se tada proživljavali. Za organizatore ne znam, ali mi smo na neki način bili spremni na moguće reakcije. Reakcije ipak nisu bile ubitačne. “Najviše” što nam se desilo bilo je to da su nas proglasili izdajnicima. Javno je to, preko novina, učinio i jedan profesor Fakulteta umetnosti u Prištini.

Na međunarodnoj sceni ste u poslednje vreme jedan od najprisutnijih i najcenjenijih umetnika koji žive na Kosovu. Vaši radovi izražavaju specifičan vid reakcije na različite paradokse koji se pojavljuju u kosovskom društvu nakon medjunarodne vojne intervencije 1999. Koje radove biste mogli da izdvojite i kako uopšte gledate na odnos umetničke scene prema društvenim i političkim tokovima na Kosovu danas?

U stvari, još od samih početaka devedesetih moji radovi su predstavljali neke vizuene reakcije na paradokse koji me okružuju, bilo one najopštije, društvene, bilo “najobičnije”, ljudske. U devedesetim godinama bila je to vizuelna manifestacija etničke mobilizacije i strepnje od mogućeg rata koju ona može proizvesti što, kako se kasnije pokazalo, nije bilo bez razloga. (Mislim da je to bilo sasvim prepoznatljivo na izložbi “Përtej”). Nakon rata nastaje ciklus “the end of expresionism”, koji se bavi posledicama toga rata, uz vizuelni izazov sadržan u samom nazivu ciklusa. Sada je to ciklus “peoples” čiji idejni sadržaj čine heroji, ta večita ljudska potreba za stvaranjem mitova, kojima će se diviti, a preko njih uzvisiće i sebe. Bar na neko vreme!

Sokol Beqiri, *Peoples*, fotografije, 2004

Albert Heta

Rođen 1974. u Prištini, Kosovo, gde živi i radi. Pripada mladoj generaciji umetnika sa Kosova, koji je na umetničku scenu stupio neposredno posle rata 1999. godine. Do sada je ostvario niz projekata i intervencija u javnom prostoru i nekoliko samostalnih izložbi: "Homesick", intervencija na zgradi Instituta umetnostu Santa Fe, SAD (2005); Venecijanski bijenale, Kosovski Paviljon, selektor Sislej Xhafa, Venecija (2005); 5. Cetinjski bijenale, "Ambasada Republike Kosovo", instalacija u javnom prostoru, demolirana i sklonjena nakon tri dana, Cetinje (2004); "Welcome – Botschaft der Republik Kosovo", instalacija u javnom prostoru, Berlin (2003); "It's time to go visiting: No visa required", intervencija na bilbordu British Airways, uklonjen nakon 11 časova, Priština (2003); "Happyness – Independence Day: 1 Minute", intervencija u javnim medijima, Priština (2001).

Ovaj razgovor je jedan od mogućih modaliteta da se aktivnost umetnika sa Kosova predstavi u okviru izložbe koja se bavi umetničkom scenom u Srbiji tokom traumatičnih devedesetih godina. Na ovaj način se izražava i nemogućnost da zbog brutalnih događaja, mnogih nerešenih pitanja i nepostojanja istorijske distance, Vi i neposredno učestvujete na ovakvoj izložbi. Da li biste, i pod kojim uslovima, danas, posle svega, mogli da izlažete u Srbiji? Da li biste imali na umu neki specifičan rad koji biste ovde želeli da pokažete, i kako uopšte gledate na značaj i mogućnost saradnje između umetnika sa Kosova i iz Srbije, s obzirom na istoriju zajedničkog umetničkog prostora?

Mislim da je inicijativa koju ste pokrenuli veoma značajna. Ipak, nisam sasvim uveren i ne mogu se složiti sa delom izjave u kojem se kaže da postoje stvari koje ne dozvoljavaju fizičko učešće umetnika sa Kosova u ovakvim projektima. Za mene je to samo izgovor za nesposobnost ili nedostatak hrabrosti za pronalaženje načina da se pokrenu određena pitanja, koja su bila i nastavljaju da budu aktuelna; nesposobnost da prihvatimo jedni druge kao zasebne entitete sa različitim ambicijama; ili je to samo alibi, koji ne može večno trajati.

Moj odgovor bi glasio – da; voleo bih da izlažem u Beogradu.

Ne postavljam uslove. Rad koji sam planirao da postavim u Beogradu na izložbi "Kontinentalni doručak" nosio je naslov *Ambasada Republike Kosovo u Beogradu, SCG*. I dalje bih voleo da izvedem isti rad. Postoji priča o svemu tome i još ponečemu. Poziv da učestvujem na izložbi "Kontinentalni doručak" – Oktobarski salon dobio sam od gospođe Ande Rotenberg. Za mene je to bio veoma važan trenutak, na više načina. Poziv je takođe bio rezultat mog prijateljstva sa Milicom Tomić i Branimirom Stojanovićem-Tršom. Na njih ću se još vratiti. Posle dugotrajnih analiza, izrazio sam svoju spremnost da učestvujem na izložbi. Predložio sam projekat *Ambasada Republike Kosovo*, onaj isti koji je inicijalno predložen za moju samostalnu izložbu u Berlinu, a kasnije realizovan na Cetinju sa kustosima Rene Blokom i Natašom Ilić. Beogradski projekat je imao još jednu dimenziju: meni nije bilo dozvoljeno da doputujem u Beograd, da uđem na teritoriju Srbije. Državljani Kosova ne mogu putovati u Srbiju. Osim onih koji žive na Kosovu i imaju srpske pasoše, jedino oni mogu putovati u Srbiju. Zato sam planirao da u okviru projekta nadletim teritoriju Srbije. Morao bih da letim iz Skoplja, jer avionima koji poleću iz Prištine nije dozvoljeno da lete iznad Srbije. Objasnio sam gospođi Rotenberg da trenutno jednostavno ne mogu dobiti "kontinentalni doručak" u Beogradu. Čak i ako bih to hteo!

Projekat nikada nije zvanično odbijen. Komunikacija sa gospođom Rotenberg i drugim organizatorima jednostrano je prekinuta. Nikada nisam dobio ništa što bi ukazivalo na neki problem; samo sam na kraju video da moje ime više nije na listi.

Neobično je to što današnje kosovsko društvo, kao žrtva planirane, dobro organizovane i dugotrajne represije, masovnog ubijanja i deportacija, na izvestan način pokazuje više spremnosti da primi, u ovom slučaju umetnike koji stižu iz one iste zemlje koja je zločine počinila. S druge strane, zemlja koja je taj poduhvat planirala i vodila uporno pokušava da se prikaže kao žrtva i ne uspeva da dostigne stav otvorenosti i širokogrudosti koji postoji u većem delu kosovskog društva. Uostalom, u pitanju je umetnost, i pored toga što je ona često naelektrisana politikom.

Škeljzen Malići u članku objavljenom u magazinu *Java*, opisuje i poredi zapaljive i ratoborne postupke, konačno uništenje i uklanjanje mog rada iz postavke Cetinjskog bijenala od strane organizatora; i učešće Anrija Sale na izložbi "Kontinentalni doručak". Odluku žirija da prvu nagradu dodeli Salinom radu, Škeljzen vidi kao nagoveštaj nade u političkoj poziciji Beograda. Razumem Škeljzenove dobre namere.

--- Branko Dimitrijevic <<mailto:branko@bgdmail.com>branko@bgdmail.com> wrote:
Dragi Albert, milica tomic mi je dala tvoj mail. Branka Andjelkovic i ja smo bili u Pristini pre dve nedelje, ali ti nisi bio tamo tako da nismo imali priliku. Branka, Dejan Sretenovic i ja radimo izlozbu koja treba da pokrije neke aspekte umetnicke prakse u Srbiji od 1989-2001, od poslednjih sarajevskih dokumenata i milosevicevog govora na gazimestanu do formiranja prve "demokratske" vlade i prve velike medjunarodne izlozbe u Srbiji, Konverzacija. Izlozbu prati katalog sa 4-5 textova i ekstenzivna hronologija desavanja u umetnosti i politici. S obzirom da bismo hteli da na neki nacin adresiramo problem umetnosti na Kosovu i traumaticnih politickih i etickih pitanja citavog naseg kulturnog prostora, vec smo pitali Sokola, Erzena i Mehmeta a sada i tebe sledecu stvar da li bi prihvatio da s tobom napravimo kratak intervju (4 pitanja, 2 ista za sve, 2 za svakog ponaosob) koje bismo objavili u katalogu. Pitanja bi se ticala vaseg odnosa prema kultur-politickim pitanjima, prema razlozima nemogucnosti da se jos uvek vidljivije saradjuje, prema perspektivama takve saradnje, i prema nekim pitanjima koja namece vas rad pojedinacno. Izlozba bi se otvorila 11. septembra do kada katalog mora biti gotov, tako da bi se ovi razgovori radili emailom tokom juna ukoliko pristajete. Naravno sve detalje i tvoje eventualne specificne uslove pod kojima biste na ovo pristali dogovarali bi u hodu. Takodje bismo voleli da imamo reprodukcjije dva tvoja rada koji bi isli uz text.

Nadam se da mozes da uzmes u obzir ovako nesto jer bi to bilo veoma vazno za nas projekata i za celokupno probijanje postojecih barijera.
puno te pozdravljam i zelim sve najbolje!
branko dimitrijevic

Dragi Branko,Ne, nazalost mi se nismo sreli! Ja sam trenutno u SAD, i bicu ovde do kraja Augusta. U nacelu, ja nemam nista protiv, da budem ukljucen u ovakav projekat, sta vise zeljno iscekujem dane kada mi mozemo, ovakvi kakvi jesmo, da saradjujemo bez barijera ili laznih nositelja medjusobne komunikacije. U stvari, vas poziv me je obradovao! Moj jedini problem ili pitanje je tacan kontekst pod kojem cemo mi biti ukljuceni u projekat! Naravno da je vazno da se bavite celokupnom slikom dogadjaja, koji ubuhvata i Kosovo, ali moram da budem siguran da ce taj nacin tretiranja Kosova ili nas umetnika, biti drugaciji od nacina na koji Srpske vlasti to cine. Da budem malo precizniji, ja ne zelim da budem u tom projektu ako vi Kosovo i mene tretirate kao deo Srbije ili srpske kulturne scene. To je moj principielan stav i ali mozda i deo nasih medjusobnih predrasuda i tekucih problema. Zbog toga molim vas da mi opisete nacin adresiranja umetnosti na Kosovu, bez ovih mojih zamerki. Zeljno iscekujem vas odgovor!
Srdacan pozdrav, Albert

Albert Heta, *Do It Again*, video, 3.08', 2005

Ovaj problem ima mnogo slojeva. Naglasiću samo jedan. Oni ne shvataju, što smatram veoma važnim, da ukoliko Beograd želi da pošalje političku poruku, onda treba da razgovara sa nama, a ne sa Albanijom. Kada albanski umetnik iz Albanije dobije nagradu u Beogradu, to ne mora značiti da je Kosovo drago Beogradu. Meni, zapravo, to ne znači baš ništa.

Već sam spominjao moje prijatelje Milicu i Tršu, a oni nisu jedini prijatelji koje tamo imam. Hoću da kažem da je moguće da su veze između umetnika i ljudi iz umetnosti u Srbiji i na Kosovu preživele ovaj rat. Naravno, u nekim periodima bilo je teže održavati veze. Ali, čak i posle oslobođenja, sećam se, ti i Branka ste bili važan faktor u pozicioniranju nekoliko značajnih umetnika sa Kosova na široj međunarodnoj sceni. Neki od tih trenutaka, pretpostavljam, bili su veoma važni za one koji su u njima učestvovali. A to nije jedini slučaj.

Moj problem sa ovim odnosima je u tome što su to, na neki način, inkognito odnosi, odnosi sa ograničenjima i limitima. To nikada ne mogu biti otvoreni odnosi. Znate, kao parovi koji žive u braku i potajno se viđaju sa nekim drugim. Nadam se da grešim i da u ovom odnosu ima ljubavi! Ali nastavljam da razmišljam o odnosu koji bi mogao poslužiti kao važan katalizator za oba naša društva.

Možete li da opišete umetnički život u Prištini i na Kosovu tokom devedesetih kada je albanska umetnička zajednica bila isključena iz oficijelnog sistema umetnosti i prinuđena na izgradnju alternativne kulturne mreže? Vi ste u to vreme bili tek na početku karijere tako da bi bilo zanimljivo da nam kažete kako su ti uslovi uticali na formiranje vaših umetničkih stavova i kako ste uopšte dolazili u kontakt sa zbivanjima u savremenoj umetnosti?

Godina 1989. za mene je bila obeležena velikim gubitkom normalnosti koju sam do tada uživao. Obeležena je početkom drastičnih događaja za koje nikada nisam mogao ni pomislio da ću ih iskusiti. Moja porodica je živela uobičajenim životom srednje klase. Otac je zauzimao visoko mesto u državnom aparatu na Kosovu. Majka je bila nastavnica, što je i danas. Vodili smo, manje-više, normalan život, uz zadovoljstva koja smo sebi mogli priuštiti: letovanja, putovanja u inostranstvo, itd. Za mene se sve promenilo u samo jednom danu. Bio sam u poseti kod dede i igrao se napolju kada je neko rekao: "Zatvorili su televiziju!" Nisam mogao da verujem! Mislio sam, oni ne mogu TO da urade! Volim da gledam televiziju i za mene je to bio prvi veliki gubitak slobode. Posle smo izgubili sve ostalo. Otac je do-

Dragi Albert,
hvala na odgovoru i izvini sto nisam odmah odgovorio jer nisam u beogradu pri kompjuteru i pisem iz nekog internet kafea u Bugarskoj. Razumem tvoje pitanje. Istina je da se izlozba bavi umetnoscu u Srbiji devedesetih, ali da upravo ne ukljucuje umetnike sa Kosova jer oni nisu ni na koji nacin bili deo te scene. Ali, pokusavamo da adresiramo cinjenicu da je kosovko pitanje tokom devedestih bilo fundamentalni aspekt milosevicеve ideologije i da je kosovo bilo zvanicno deo srbije nad kojim se vrsila represija. Intervijui ce u katalogu biti predstavljeni kao poseban segment, upravo kako bi se uspostavila tacka sa koje se na sve ovo moze gledati. Dakle kljucno je pitanje na koji nacin poceti adresirati ovaj problem bez da se umetnici sa kosova pojavljuju u nekom srpskom kontekstu ali i bez da se citav problem pomete pod tepih i kaze: bas nas briga sta je bilo na Kosovu. Mi odrzavamo vrlo prijateljske kontakte sa nekim ljudima tamo i pokusavamo da ponudimo svoju energiju u otvaranje raygovora na teme koje upravo ti pominjes. Da budem otvoren> ja smatram da je jedinom politicko resenje za kosovo nezavisnost i emancipacija kosovskog drustva, ali takodje smatram da su veze pristine i beograda kljucne i da ih ne treba negirati kao cinjenicu. Predlazem da ti sutra posaljem pitanja kako bi video da li mozes ovo da prihvatis, a ako zelis da jos detaljnije informacije o kontekstu, kazi. Ako je pitanje da li ce umetnost na Kosovu biti predstavljena kao deo srpske kulturne scene, odgovor je NE. Ali, ce Kosovo biti predstavljeno u okviru ovog projekta kako bi se upravo napravila ovakva diferencijacija. Najlakse bi bilo jednostavno negirati da su Kosovo i Srbija tokom devedsetih i ranije imali bilo kakve veze.
pozdravljam te i nadam se da cemo naci modalitet tvog pojavljivanja u ovom projektu.
> branko d.

--- <mailto:albertheta@yahoo.com>albertheta@yahoo.com wrote:
> Dragi Branko,
Oprosti sto kasnim! Da, odgovoricu na pitanja. Stavise ja vidim ovu nasu prepisku kao vazan deo celog projekta. U stvari, ja mislim da ova pisma su najvazniji deo naseg prisustva u tom katalogu. Tako da mislim da i nasa pisma treba da budu u tom katalogu. Za mene, ova nasa pisma su pocetak. Vazan pocetak! Nadam se da i ti mislis isto! Inace, pokusacu da odgovorim na pitanja sto pre.
Srdacno > Albert

E-mail korespondencija između Alberta Hete i Branislava Dimitrijevića, objavljena na zahtev umetnika.

bio otkaz; nismo imali novca. Brat je otišao u London. Život se promenio.

Pokušaj da se izgradi neka vrsta paralelnog sveta za vreme srpske okupacije bila je genijalna, ali i suluda u isto vreme. Kao da se sve vreme pretvaramo! Prijala nam je činjenica da smo proglasili nezavisnu državu, dobili predsednika, parlament (ali ne i oružane snage i policiju), stvorili kompletnu ikonografiju normalne države, ali bez slobode. Kultura je bila u istom šizofrenom modusu. Neki poznati kosovski umetnici koji nisu ni živeli na Kosovu u to vreme danas pričaju da su za vreme srpske okupacije javno izlagali umetničke instalacije i otvoreno se bunili protiv okupacije! Što je potpuno neistinito.

Životi su nam neprestano bili ugroženi, bili smo svesni opasnosti sa kojom se suočavamo i sredstava koje naš neprijatelj može upotrebiti protiv nas. Niko u to vreme nije ni pomišljao na umetnički protest koji bi mogao uticati ili bar dotaći represivne okupatore sa kojima smo bili suočeni. Bili smo srećni ako pronađemo podrum ili osnovnu školu u kojoj ćemo organizovati časove. U jednom istom danu stalno smo morali da menjamo lokacije. Što je podrazumevalo jurnjavu s jednog na drugi kraj grada da bismo dovršili akademski dan. Čak ni to nam nije garantovalo da ćemo završiti nastavni dan bez prekida.

Oni koji su naivno pokušavali da organizuju sterilne događaje koji liče na umetničke instalacije u javnim prostorima samo su bili zaljubljeni u ideju činjenja nečega protiv okupacije. Služili su se elementima poetskog romantizma iz neke druge ere koji su bili potpuno neprimereni situaciji u kojoj smo se mi nalazili. Pored toga, samoproklamovana akademska scena – naši profesori sa akademije i njihovi sledbenici, na gotovo istovetan način, način koji su poznavali, uporno su pokušavali da organizuju izložbe u kafićima posvećene onome što nam se dešavalo. Otpor umetnosti? Čisto sumnjam!

Nismo se osećali isključenim samo devedesetih godina. Kosovski Albanci su bili odbačeni element tokom čitave jugoslovenske okupacije. Bili smo samo nepoželjan narod na poželjnoj teritoriji. Svaki deo našeg društva osećao je to, ne samo umetnici. Naravno, takva stvarnost uticala je na način na koji razmišljam kao umetnik. Gde je moje mesto u svemu tome?

Izolacija nametnuta od strane okupacionih snaga značila je to da oni koji su zainteresovani mogu dobiti samo uopštenu ideju o tome kako izgleda savremena umetnost izvan geta. Ne sliku ili oblik već samo neodređenu ideju. Za većinu naših nastavnika na akademiji najsavremeniji umetnik bio je Pikaso. Jedan moj prijatelj i ja uporno smo tragali za prolazom koji će nam omogućiti da dođemo do informacija o onome što se napolju događa. To vreme je početak savremene kosovske umetničke scene. Imali smo samo dve ili tri referentne tačke na Kosovu. Za mene ni one nisu bile uvek dostupne ili zadovoljavajuće kao izvor informacija. Sećam se da je moj prijatelj jednom snimio emisiju o savremenoj umetnosti na srpskoj televiziji. Bila je to najbolja stvar koja nam se dogodila u nekoliko nedelja.

Bilo je to užasno vreme i veoma sam srećan što je sve prošlo!

Na koji način mlada umetnička scena na Kosovu danas tretira političku situaciju na samom Kosovu nakon vojne intervencije 1999, a na koji način se osvrće na tragična zbivanja u prošlosti i na istoriju političke represije koja se sprovodila nad građanima albanske nacionalnosti? Vas rad se nameće kao veoma političan i kao oblik direktne intervencije u društvenom polju. Ovde imamo na umu posebno vašu intervenciju na bilbord-reklami za letove British Airwaysa iz Prištine. Recite nam nešto i o tom radu.

Voleo bih da više umetnika pokazuje više kritičnosti ili više svesti o onome što se događa. Možemo razgovarati o ikonografiji oslobodilačkog patriotskog folklora koja je sveprisutna, pa je njen deo prisutan i u umetnosti. Ali mislim da je veoma važno to što postoje mladi umetnici koji se na otvoren i kritičan način bave ovim problemima. Mislim da angažovana umetnost nikada istinski ne povređuje, već nam pomaže da pokrenemo diskusiju i promovišemo dijalog o stvarima koje su nam važne.

Moja intervencija na bilbordu kompanije British Airways “It’s time to go visiting: No visa required” pomogla mi je da sagledam poziciju samoproklamovane elite civilnog društva i slobodnih medija na Kosovu. Ovaj deo našeg društva lako bi se mogao odrediti kao tvorac vazalnog, submisivnog stava, stava koji je ušao u glavne tokove društva i na osnovu koga se čitav kosovski sistem pozicionira u odnosu na međunarodno prisustvo na Kosovu.

U ovom slučaju, mada su svi mediji imali vesti i slike intervencije, samo jedan je odlučio da ih objavi. Bio sam još više razočaran kada mi je urednik tih novina kasnije rekao da je mislio da je u pitanju kompjuterski generisana slika, inače se nikada ne bi usudio da je publikuje! Rekao mi je da se nalazi pod velikim pritiskom zvaničnika iz British Airwaysa, i prijateljski je dodao da moram da budem jako pažljiv ako mi se oni obrate. Urednici medija i čitav aparat, takozvanog, civilnog društva u velikoj meri zavise od međunarodnih institucija i ne usuđuju se da kažu ili urade bilo šta što bi ugrozilo ovaj poredak ili, da budem precizniji, biznis kojim se bave. Mislim da se do danas niko na Kosovu nije usudio da u medijima napiše bilo šta o tom radu!

Moguće je da je rad zaista raskrinkao sadašnji sistem na Kosovu. U poslovnom smislu, ovaj rad je bio dobar za nekoliko ljudi. Moja prijateljica koja ima PR kompaniju imala je koristi od rada. Pozvala me je nekoliko dana kasnije i rekla da mi duguje večeru, jer su joj se javili iz BA sa ponudom da im njena kompanija radi PR na Kosovu. Bilo mi je drago zbog nje. Neću govoriti o BA i pretnjama vlasnika oglasnog prostora. To je priča koju svi lako možemo zamisliti.

U Srbiji ste pre svega poznati po radu Ambasada *koji je izložen pa onda odlukom kustosa i povučen sa cetinjskog Bijenala prošle godine. Bilo je veoma mnogo polemika oko ovog rada i većina reakcija se svodi na to da je taj rad mišljen isključivo kao direktna provokacija, i da se maltene i ne radi o "umetničkom delu". Ipak, bilo je i mišljenja koji su ovaj rad na drugačiji i kompleksniji način interpretirali (text Branimira Stojanovića u Koha Ditore). Ispričajte nam priču o ovom radu iz vašeg ugla.*

Za vreme izložbe "Nova prošlost" u Seulu u Koreji, Boris Buden mi je prišao s rečima da ima da mi kaže nešto što mi se možda neće dopasti. Rekao je:"Posle ovog rada, ti si najveći srpski umetnik". Odgovorio sam da ne vidim nikakav problem i da mi se to dopada!

U priči o radu *Ambasada Republike Kosovo, Cetinje, SCG* i onome što je usledilo nedostaje jedno veoma važno lice/lik. Niko nije pitao šta ja mislim o svemu. Osim novinarke lista *Dan*, koja je delom pogrešno protumačila moju izjavu i zvala me na dan otvaranja, niko nije pitao šta ja mislim. To je tipična situacija u kojoj su se kosovski Albanci oduvek nalazili. Niko nije želeo da zna šta oni misle, čak i kada su direktno umešani. Prosrpski orijentisani mediji su aktivirali svoj ratoborni zapaljivi jezik koji su tako besprekorno koristili u prošlim decenijama. Ali, u ovom slučaju meta nisu bili separatisti ili teroristi, već ja. Stvorili su tu savršenu sliku, sopstveni model kosovskog Albanca: kukavica, lažov, čovek koji je zloupotrebio gostoprimstvo, čovek bez časti, i još mnogo drugih uvredljivih atributa. Zatekao sam se u Crnoj Gori u jeku čitave kampanje. Porodica i prijatelji su bili zabrinuti da će mi se nešto desiti i pravili su planove kako da me izvuku iz Crne Gore preko Albanije. Nekoliko prijatelja, poput Mirana Mohara iz IRWIN-a, poslali su pisma da se raspitaju da li je sve u redu. Posle četiri dana provedena na Cetinju i u Miločeru, moja devojka i ja smo otišli na ulcinjsku rivijeru, odmarali se i samo čitali novine. U jednom trenutku osetio sam se toliko uvređenim da sam poželeo da odem tamo i suočim se sa organizatorima Bijenala koji su platili produkcijske troškove za rad, a sada su za medije izjavljivali da o njemu ništa nisu znali.

Albert Heta, *Ambasada Republike Kosovo, Cetinje, Srbija i Crna Gora*:
rad koji je ubio jedno bijenale i jednog princa,
fotografije u boji na aluminijumu, 150x100 cm (3x), 2004

Imali su pred sobom čitav projekat mesecima pre nego što je rad postavljen. Pregovarali smo, poslao sam im fotografije rada i one su se pojavile u katalogu još pre otvaranja izložbe, čak i pre nego što je rad postavljen. Posle sam osećao samo žaljenje za njih. Shvatio sam kakav su pritisak trpeli; crkva, srpski mediji, prosrspke političke partije. Bilo je interesantno videti moj rad na naslovnoj strani beogradske Politike! U stvarnosti, ljudi sa Cetinja su dolazili, pozirali i slikali se ispred rada! Niko se nije bunio zbog toga što je tu postavljen. Zapaljivi jezik koji su upotrebili stigao je pravo iz vojnih skladišta u Beogradu. Trša nije bio jedini koji je imao nešto da doda, bar nešto više od standarnog klišea. Još čuvam novine iz tog vremena. Andrej Nikolaidis je bio još jedan čovek drugačijeg mišljenja. Njegov članak objavljen u *Danasu* zvučao je kao da je mene pitao o radu. Nikada se nismo sreli. Zapravo, mnogi crnogorski intelektualci iznosili su u medijima primedbe i kritikovali način na koji su princ Nikola i organizatori postupili u ovoj situaciji. Priština je bila previše zanesena političkim iskazom. Najvažniji deo umetničke zajednice pokušao je da se distancira od čitavog događaja.

Beograd je druga priča. Znam da je rad u Beogradu prvo opisan kao nešto što i nije umetničko delo, a onda, kao da to nije dovoljno loše, kao nacionalističko umetničko delo, a ja proglašen za državnog umetnika (koje države?), itd. Mislim da je sve to pucanje na pogrešnu stranu, pokušaj da se povredi, a ne da se ispita rad ili sam problem.

U debati na simpozijumu povodom izložbe "Kontinentalni doručak", odgovarajući na primedbe Svetlane Racanović, koja je tvrdila da nije u redu to što samo jedan rad privlači toliko pažnje, uz to jedan nevažan, periferni rad, Nebojša Milikić je odgovorio da to možda i nije fer, ali je javnost na taj način pokazala o čemu želi da razgovara. Uticaj Beograda na široj evropskoj sceni je ogroman. To verovatno znate bolje od mene. Posle ovog rada uočio sam sve snažniju tendenciju u ovom beogradskom krugu umetnika i ljudi iz umetnosti da implantiraju mišljenje koje će pokriti celu priču i povezati je sa čitavom kosovskom scenom. Pokušali su da kosovsku scenu u celini obeleže kao nacionalističku! Bila je to samo jedna ambasada.

Postavljam pitanje: Da li je moje postojanje provokacija? Da li je moj identitet provokacija? Da li je želja za slobodnim životom provokacija? Zašto? Ako je tako, možda je i ovo pričanje priče o Ambasadi provokacija. Šta vi mislite? Verujem da je u slučaju ovog rada čitav art-sistem doživeo neuspeh. Nisam više ni očekivao od političara ili medija. Kustosi su se trudili da ostanu na distanci od čitave gužve. Nisu znali kako da je reše. Teoretičari umetnosti nisu imali dovoljno hrabrosti da ispravno identifikuju šta se ovde događa. Čak ni oni koji se bave delovanjem medija ili cenzurom nisu se prihvatili ovog problema. Drugi umetnici su verovatno samo igrali svoje igre. Milica je htela da se povuče posle odluke organizatora Bijenala da uklone ostatke mog rada. Samo ostatke, jer je rad već bio vandalizovan u po bela dana. Ovim činom uklanjanja, Bijenale i razlozi za njegovo postojanje su umrli. Kasnije sam pozvan da se vratim i prisustvujem preskonferenciji na Cetinju, ali zaključio sam da je prekasno. Već su doneli svoje zaključke. Nekoliko dana pre zatvaranja MRTVOG Bijenala, kustosi su me pitali da li mogu ponovo da postave rad! Hteli su da vrate zastavu i grb na istu ili neku drugu zgradu! Odbio sam.

Mislim da je detinjasto verovati da jedna osoba može nešto pokrenuti ili provocirati. Moj stav i moj rad izgledaju mi kao prirodna reakcija i vizija postojeće stvarnosti. Isto kao u slučaju rada sa British Airwaysom.

Ovaj rad se može čitati kao provokativan samo u komparativnom smislu, jer niko drugi ne reaguje! Da bi se promena dogodila, ona negde mora početi. Neko mora prihvatiti rizik.

Erzen Shkololli

Rođen 1976. u Peći, Kosovo. Samostalno izlagao u Galeriji Claudio Poleschi Arte Contemporaneo, Lucca 2001. i u Galeriji Raketa, Usti nad Labem, "Hey You..." 2005. Učestvovao na brojnim kolektivnim izložbama: *"Sweet Taboos"*, 3rd Tirana Biennale, Tirana (2005); *"We are what we are"* Aspects of Roma Life in Contemporary Art, Minoriten Gallery, Graz (2004-2005); *"The Joy of My Dreams"* First Seville International Biennial of Contemporary Art (I BIACS) Sevillev (2004); *"U-topos"*, Tirana Biennial 2, National Gallery of Art, Tirana (2003); Manifesta 4, European Biennial of Contemporary Art, Frankfurt (2002), itd. Dobitnik je sledećih nagrada: "Primio Michetti" 52nd edition / Fondazion Micheti /Francavilla a Mare / Italy / (2001), CCN Culture City Network / Graz (2001); KulturKontakt / Vienna (2003).

Erzen Shkololli, *Tranzicija*, tri fotografije u boji, c-print, 50x70 cm, 2001, vl. autor

Ovaj razgovor je jedan od mogućih modaliteta da se aktivnost umetnika sa Kosova predstavi u okviru izložbe koja se bavi umetničkom scenom u Srbiji tokom traumatičnih devedesetih godina. Na ovaj način se izražava i nemogućnost da zbog brutalnih događaja, mnogih nerešenih pitanja i nepostojanja istorijske distance, Vi i neposredno učestvujete na ovakvoj izložbi. Da li biste, i pod kojim uslovima, danas, posle svega, mogli da izlažete u Srbiji? Da li biste imali na umu neki specifičan rad koji biste ovde želeli da pokažete, i kako uopšte gledate na značaj i mogućnost saradnje između umetnika sa Kosova i iz Srbije, s obzirom na istoriju zajedničkog umetničkog prostora?

Mislim da je najbolji način da se na ovo pitanje odgovori polaženje od kraja. Ključni argument za nepostojanje zajedničkog kulturnog prostora je moje lično iskustvo: moje obrazovanje počinje "ilegalnom školom" ili "ilegalnim studijama". Od sedmog razreda osnovne škole praktično nismo bili deo formalnog društvenog sistema. Dok sam išao u gimnaziju stalno smo se selili iz jedne iznajmljene kuće u drugu da bismo stekli obrazovanje. To se događalo u periodu od 1989. do 1998. Mnogo toga nam je bilo uskraćeno za deset godina Miloševićevog režima, u svakodnevnom životu, ali i na umetničkoj sceni. Za mene lično, saradnja nikada nije prestajala. Prvo je bila izložba "Balkan Art Generator" 2000, zatim Bijenale u Tirani 2003, a i činjenica da sam pristao na ovaj intervju može se tumačiti kao znak saradnje.

Možete li da opišete umetnički život u Prištini i na Kosovu tokom devedesetih kada je albanska umetnička zajednica bila isključena iz oficijelnog sistema umetnosti i prinuđena na izgradnju alternativne kulturne mreže? Vi ste u to vreme bili tek na početku karijere tako da bi bilo zanimljivo da nam kažete kako su ti uslovi uticali na formiranje vaših umetničkih stavova i kako ste uopšte dolazili u kontakt sa zbivanjima u savremenoj umetnosti?

Kulturni razvoj na Kosovu uopšte i posebno u umetnosti prolazio je kroz promene zbog političke situacije. Moram početi od 1989, kada je sve što je imalo veze sa umetnošću bilo odjednom zaustavljeno. Svi znamo da Kosovo ni pre toga nije bilo u povoljnom položaju, naročito za vreme komunističkog režima. Postojao je veliki jaz na umetničkoj sceni kao i u institucionalnom životu, i onda je 1989. sve stalo. Posle toga, umetnički život i institucionalni život dobio je novo usmerenje kroz organizaciju paralelnog kulturnog života i paralelnih institucionalnih struktura koje su na neki način bile ilegalne i delovale su u podzemlju. Govoreći u ime sveta umetnosti i u ime moje gerenacije, mogu reći da mnogi od nas tada nisu još ni čuli za evropsko bijenale savremene umetnosti *Manifesta*. Nismo znali šta su *Documenta*, niti kako izgledaju savremene izložbe. Jedina umetnost koja je postojala u to vreme visila je na zidovima picerija i kafića. Ništa što bi se moglo ozbiljno shvatiti. Imali smo problem potpunog odsustva informacija i ogromnog jaza izolacije od spoljašnjeg sveta. Spolja su nam stizale samo malobrojne novine i knjige iz kojih smo mogli videti šta se događa na umetničkoj sceni u svetu. Akademija likovnih umetnosti u Prištini radi po programu iz šezdesetih godina i veoma je loša. Želeo bih ovde da spomenem da je prva stvar koju smo doživeli kao nešto

drugačije (kao neku vrstu alternative) u svetu umetnosti bila izložba Sokola Bećirija, umetnika iz Peći na Kosovu, koja je organizovana 1993/94. Bilo je to novo iskustvo za nas koje je pokrenulo mnoga pitanja na univerzitetu, jer smo tada prvi put videli takav performans. Činjenica je da je u to vreme bilo samo nekoliko ljudi kojima smo se mogli obratiti i zatražiti savet ili podršku ili razgovarati o različitim pitanjima iz umetnosti. Nije bilo zvanične institucije koja bi se bavila našim potrebama ili problemima. Soros fondacija, koja je osnovana 1997. godine u Prištini, počela je da sponzoriše malu galeriju poznatu kao "Galerija Dodona", prvu galeriju iz tog vremena. Alisa Malići je vodila galerijske programe i ovaj prostor je funkcionisao dok se situacija nije pogoršala 1998. Bila je to prava galerija, ne poput onih alternativnih u restoranima i kafićima. Bila je sasvim pristojna, a ljudi iz galeriju bili su veoma otvoreni i trudili su se da omoguće mladim umetnicima da sami organizuju svoje izložbe, što nije bilo lako s obzirom na skučene mogućnosti u ono vreme. Organizovali su izložbu "Pertej" u Beogradu 1997. godine, kada su predstavljena trojica umetnika sa Kosova, Sokol Bećiri, Mehemet Behluli, Maksut Vezgiši i kompozitor Ilir Bajri. Izložba je održana u "Centru za kulturnu dekontaminaciju" u Beogradu. Bio je to veliki politički iskorak i kasnije su se vodile mnoge debate o toj izložbi. Posle rata, situacija na Kosovu se značajno promenila. Niko više nije bio zainteresovan za finasiranje kulture, jer su svi bili okupirani gradnjom kuća i obezbeđivanjem hrane, pa je kultura gurnuta u stranu. Tako ni galerija "Dodona" nije uspela da obezbedi sredstva za nastavak svojih aktivnosti.

Vi ste jedan od prvih u nizu umetnika mlađe generacije po kojima je umetnost na Kosovu postala poznata u međunarodnim okvirima. Vaš rad se naizgled ne poziva na neku određenu tradiciju u umetnosti već nastaje u specifičnoj korelaciji ili komunikaciji sa aktuelnim umetničkim preispitivanjem i kritikom političke i antropološke diferencijacije između "Zapada" i "Balkana". Da li gledate na svoj rad kao na produkt "balkanskog" antropološkog, kulturnog i političkog prostora i kako u svojim radovima reagujete na ovaj (nametnuti?) okvir u kom se vaš rad često pojavljuje?

Što se tiče mojih radova, ja jednostavno reagujem ili postavljam pitanja o onome što me se tiče, a činjenica da živim u regionu Balkana doprinosi tome da često sebi postavljam pitanja. Što se tiče komentara na moje radove, to me uopšte ne dotiče. Onog trenutka kada donesem odluku da rad izložim, svako stiče pravo na mišljenje i komentar, pa i na etiketiranje, jer rad više nije pod mojom kontrolom.

Osim kao umetnik poznati ste kao jedan od inicijatora i koordinatora novog projekta-galerije u Peći gde živite. Ova galerija je postala ključna tačka komunikacije između kosovske scene i aktuelnih umetničkih tokova u Evropi. O kakvom projektu se zapravo radi i na koji na čin održavate kontakte s obzirom na nedostatak institucionalne infrastrukture? Konačno, kako gledate na kosovsku umetničku scenu danas, koje umetnike možete izdvojiti i kakva su njihova interesovanja u polju savremene umetnosti?

Mislim da galerija EXIT ima važnu ulogu kao centar informisanja i komunikacije na umetničkoj sceni Kosova i kao mesto interakcije sa tekućim zbivanjima u evropskoj umetnosti. To je omogućeno mrežom ličnih kontakata i poznanstava koja je formalizovana izlagačkom politikom galerije, koja je sada jedina galerija za savremenu umetnost na Kosovu. Programi su osmišljeni tako da odražavaju umetničke trendove u regionu, ali nisu kompromitovani odsustvom svesti o lokalnom. Trenutno radimo na brojnim izložbama koje treba da budu održane do kraja ove godine, do kada imamo obezbeđen budžet.* Tako uz sve programe planirane do kraja godine sada radimo i na pronalaženju novih načina da produžimo rad galerije EXIT i ostvarimo druge projekte na kojima radimo. Mislim da iza aktuelne umetničke scene na Kosovu stoje mnogi uspesi i ogromna energija. Takođe bih se potpuno složio sa nečim što mi je Branko Dimitrijević rekao prilikom jednog od naših susreta: "U nekom smislu, činjenica da polaze od nulte-tačke oslobađa mlade kosovske umetnike od okova bilo kakve tradicije i postavlja ih na poziciju 'totalne savremenosti'".

* Exit se finansira iz projekta *relation*s koji je inicirala fondacija KulturStiftung des Bundes (Savezna fondacija za kulturu, Nemačka).

Erzen Shkololli, *Krevet*, instalacija, 90x190x34 cm, foto: Rainer Iglar, vl. autor, sa izložbe u Galerie im Taxispalais, Insbruk, Austrija

Indeks ilustracija

Milan Aleksić, 46, 47, 160, 161
Dejan Anđelković, Jelica Radovanović, 75-76, 110, 214-215
Srđan Apostolović, 22
Asocijacija Apsolutno, 128-129, 138-139, 196-199, 222, 223, 241
Art/DaDjo (Dragan Dangubić, Stanka Đorić), 87
Artterror (Milica Lapčević, Vladimir Šojat), 132
Dejan Atanacković, 216
Mrđan Bajić, 206
Mehmet Behluli, 371
Sokol Beqiri, 372-373
phil collins, 126
Corrosion, 238
Jovan Čekić, 84-85
Aleksandar Dević, 135
Marija Dragojlović, 208, 209
Mirjana Đorđević, 34, 35, 168-169
Biljana Đurđević, 106-108
Uroš Đurić, 69,70, 142-143
Daniel Glid, 148, 149
Dejan Grba, 127, 133
Živko Grozdanić, 37
Albert Heta, 375, 376-377
Ivan Ilić, 33, 96-97
Zdravko Joksimović, 25, 26, 203
Dragoš Kalajić, str.18
Jasmina Kalić, 72-73, 147
Zoran Kesić (LOW FI Video), 232
Nina Kocić, 28
Predrag Koraksić Corax, 131, 134
Adrian Kovacs, 13, 15, 16, 141
Miodrag Krkobabić, 158
Dobrivoje Bata Krgović, 204-205, 207
Dragoslav Krnajski, 21, 23, 232
Led Art, 62, 218, 220-221, 225
Magnet, 230
Nikoleta Marković, Žolt Kovač, 122
Zoran Marinković, 65-67
Saša Marković Mikrob, 59, 61, 176, 219
Srđan Đile Marković, 63
Stevan Markuš, 144-145
Goranka Matić, 109, 164-165
Era Milivojević, 78, 79, 162-163
Mihael Milunović, 42
Milorad Mladenović, 125
Milorad Mladenović, Dejan Dimitrijević, 124
Zoran Naskovski, 30, 31, 82, 94, 190, 200
Predrag Peđa Nešković, 38, 150-151
Vladimir Nikolić, 179
Tanja Ostojić, 92-93, 182-185
Nedeljko Neša Paripović, 180
Vesna Pavlović, 119, 120
Branislav Petrić, Siniša Dautović, 226
Žana Poliakov, 241
Nikola Pilipović, Marija Vauda, 189
Nikola Pilipović, 212-213
Produkcija Radišić/Trkulja (p.RT™), 113, 114-115
Mileta Prodanović, 152-153
Nenad Racković, 104
Vladimir Radojičić, 219
Aleksandar Rafajlović, 112
Nikola Savić, 116, 117
Sonja Savić, 48
Erzen Shkololli, 378-379
Vera Stevanović, 88-89
Saša Stojanović, 228
Bálint Szombathy, 39, 186-187
Škart, 54-57, 229, 233
Talent, 174-175
Andrej Tišma, 235, 241
Vladimir Todorović, 242, 243
Zoran Todorović, 156, 231
Raša Todosijević, 51-53, 90, 170, 171, 172-173, 217
Vesna Tokin, 146
Milica Tomić, 98-101, 103, 194-195
UA/US, 222
US Air Force/kuda.org, 245
Vesna Vesić, 192
Veljko Vujačić, 123
Aleksandar Zograf, 44-45
Dragana Žarevac, 188, 193

ISPRAVKE

strana 117: Nikola Savić, **Pop Name**, 1999, akrilik na platnu, 175 x 235 cm, vl. R Dražović

strana 135: Aleksandar Dević, *Poslednja dadaistička predstava*, 1992, video, 36' **(scenario: Jasna Jovanov)**

strana 150: Predrag Nešković, Iz serije: **Ratnički period**, 1991-1992, akrilik na papiru, 50x70cm (x49), 30x30 (x4), vl. autor

strana 171: Dragoljub Raša Todosijević, *Gott liebt die Serben*, 2000, instalacija, Aspects – Positions, **Budimpešta**, 2000.

strana 189: Nikola Pilipović i **Marija Vauda**, *Usebljenje*, 1997, video, 11', muzika: Darko Matković

O normalnosti.
Umetnost u Srbiji 1989-2001

Izdavač: Muzej savremene umetnosti, Beograd

Ušće 10, Blok 15, 11070, Novi Beograd, SCG
tel: (+381 11) 3115 713, fax: (+381 11) 3112 955
e-mail: msub@msub.org.yu, www.msub.org.yu

Za izdavača: Branislava Anđelković

Upravni odbor MSU:
Jerko Denegri (*predsednik*), Dragoslav Ilić, Ljiljana Blagojević, Uroš Đurić, Borislava Kruška, Dejan Sretenović, Svetlana Jovanović

Urednici:
Branislava Anđelković
Branislav Dimitrijević
Dejan Sretenović
Borut Vild

Autori tekstova:
Branislava Anđelković / Branislav Dimitrijević
Dejan Sretenović
Vladimir Tupanjac
Kristian Lukić

Autori intervjua "Umetnost na Kosovu":
Branislava Anđelković
Branislav Dimitrijević
Dejan Sretenović

Autor "Hronologije 1989-2001":
Aleksandra Mirčić

Asistent autora "Hronologije 1989-2001":
Una Popović

Dokumentacija:
Aleksandra Mirčić, Olivera Nastić

Prevod sa engleskog:
Đorđe Tomić

Fotografije:
Saša Reljić, autori

Grafičko oblikovanje:
Borut Vild, Andrej Dolinka

Štampa: Publikum, Beograd 2005

Tiraž: 1500

ISBN 86-7101-230-1

© Muzej savremene umetnosti i autori tekstova/ilustracija, 2005

CIP Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

7.038.53/55(497.11)"1989/2001"(082)
73/77(497.11)"1989/2001"(082)

O normalnosti: umetnost u Srbiji 1989–2001 / [autori tekstova: Branislava Anđelković... [at al.]; fotografije Saša Reljić... [at al.]; prevod sa engleskog Đorđe Tomić]. – Beograd: Muzej savremene umetnosti, 2005 (Beograd: Publikum). – 380 str.: ilustr.; 30 cm

Tiraž: 1500. – Biografije umetnika: str. 247. – Registar

ISBN 86–7101–230–1
1. Анђелковић, Бранислава
а) Уметност – Србија – 1989-2001
– Зборници
COBISS.SR–ID 125693196